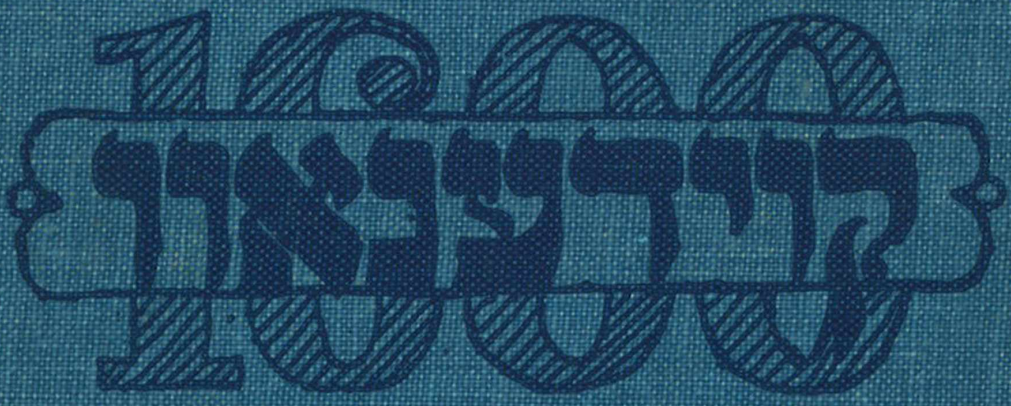

גרדיגאן

זאַמלבוך

צום אָנדענק פון די קוידענאָווער קדושים
וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן
פון די דייטשישע נאַצים,
ימח שמם וזכרם

●

רעדאַקטירט פון
אברהם רייזען

אויסגעגעבן און צוזאַמענגעשטעלט פון
אהרן קאַרלין

●

אַרויסגעגעבן פון די
פאַראייניקטע קוידענאָווער אַסאָסיאיישאָן, אינק.
ניו-יאָרק, 1955

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Copyright 1955, by
United Koidanover Ass'n, Inc.
New York, N. Y.

אַדרעס:
A. Evans
31 Union Square W.
New York 3, N. Y.

266

Printed in U.S.A. by
Aber Press Inc., 37 East 18th St., New York, N. Y.

קוידענאָוו

אינהאלט

נח — אונדזער קוידענאַוו 7
נח ראַזעוויצקי — דער קוידענאַוועך רעליף 11
אברהם עוואנס (אברהמל עוועגטשיק) — דער אויסזען פון קוידענאַוו 17
משה חיים איינבינדער — קוידענאַוו 21
הרב ישראל קראוויץ — מיין היים־שטעטל קוידענאַוו (זכרונות) 23
ב. גראַסמאַן — דעראינערונגען און געדאַנקען 27
אברהם רייזען —
מיין צוריקקער אַהיים (פּאָעמע) 33
אַ לידער־רינג 47
מ. איוועגסקי — דער קוידענאַוועך רבי ר' אהרעלע 54
מנשה אונגער — אַ מופת 64
שמחה גאַרדאַן — דער קב הישר און זיין מחבר ר' צבי הירש קוידענאַוועך 69
אלחנן הענלע קירכהאַן — שבת־לידער 81
קלמן רייזען — לידער 84
אברהם רייזען —
מיין פאַטער 86
וועגן מיין ברודער זלמן 90
פּראָפעסאָר שאַסים — די בעלי מוסר 98
שלמה סיימאַן — די ברידער טשעסטער 115
ס. טשעסטער — היימישע לידער 125
יעקב טשעסטער —
אַ יאָריד אין שטעטל 129
דער פּרילינג איז געקומען 132
יעקב יוסף שניפּער (נתן דעם בויגערם) — מיין שטעטעלע (לידן) 147
מ. איוועגסקי — דער צוזאַמענשטעל (די רעדאַקציע) פון תלמוד בבלי 150
שרה רייזען — חיים יאָסלס האָפענונגען 155
שפּרה אַסנאַס ליווי —
די הויכע בערג 159
ווי גליקלעך מען איז דאָ געווען... 162
מאיר טומאַן (תאומים)
זכרונות 167
אַ חלום (לידן) 171
אבא הורוויטץ
דער חזן ר' פייוש (דעראינערונגען) 174
מיר ווילט זיך ניט גלויבן (פּאָעמע) 179
אַ מעשהלע — איבערגעגעבן פון אייזל ליפשיץ צו אייב עוואנס 181
רחל (נח אברהמס) קראַוויץ — אַ אינטערעסאַנטער אוונט אין קוידענאַוו 182
נח ראַזעוויצקי — די רעוואָלוציע אין קוידענאַוו 184
איידא איינבינדער־ליבערמאַן — קוידענאַוו אין 1920 (זכרונות) 186

מ. סלאָווין —
לידער 194
צו גאַסט אין מיין שטעטעלע קוידענאָוו (אין 1927) 198
אברהם רייזען ע״ה 208
נח ראָזוויצקי — קוידענאָוער יידן אין אַמעריקע 213
אבא הורוויץ און אייב עוואנס — דעם סופרס אַן אייניקל 215
דזשעי גרעיסאָן — מעקס אָסנאַס 217
יוסף חזן — זכרונות 223
א. ר. — קוידענאָוער באַרימטע פאַמיליעס 232
גיטל ניופעלד — צום אָנדענק 237
אַ בריוו פון שטעטל קוידענאָוו צו קרובים אין אַמעריקע 239
גישקע פאַליעייעש — דער יידישער חורבן פון רוביזשעוויץ און אומ־
געגנט (אַ בריוו פון אַ פרוי וואָס איז געבליבן לעבן) 240
בריוו פון לעבנגעבליבענע קוידענאָוער יידן 249
צום הייליקן אָנדענק (נעקראָלאָג) 261

בילדער

צוזאַמענקונפט פון די פאַראייניקטע קוידענאָוער אין ניו־יאָרק, 1948
(פיר בילדער) 9, 10, 15, 16,
פיר דורות פון דער משפחה עוואנס: זכריה, יחיאל, אייב, זכריה (טשאַרלס) 20
אברהם רייזען 32, 208
שער־בלאַט פון ספר קב הישר 68
שער־בלאַט פון ספר שמחת הנפש 80
שער־בלאַט פון קלמן רייזענס בוך לידער אין העברעאיש 83
שרה רייזען, קלמן רייזען, גרישע קאַסל־רייזען, ד״ר ספיוואַק 97
ס. טשעסטער 128
יעקב טשעסטער 131
נתן שניפער ע״ה, ערשטער קוידענאָוער קאָלאָניסט אין ישראל 149
שפרה אָסנאַס ליווי 161
בילד פון יונגוואַרג אין רוביזעוויצער גאַס (1916) 173
בילד פון די ערשטע קוידענאָוער אין ישראל (1913) 183
אַ בילד פון אַ קוידענאָוער גאַס (רוביזעוויצער) 193
דער קוידענאָוער מאַרק מיט די קראָמען 206
גרשון זינגער, ערשטער פאָרזיצער פון די פאַראייניקטע קוידענאָוער
אָסאָסיאיישאָן 214
נייטן קלומאַק, פאָרזיצער פון די פאַראייניקטע קוידענאָוער אָסאָסיאיישאָן 214
אישיע עוואנס 216
ביילקע עוואנס 216
מעקס אָסנאַס 221
שער־בלאַט פון אַ פירוש אויף חומש בראשית פון אברהם חיים קאסעל 222
בילד פון לערער חיים יהודא מערליס מיט אַ קלאַס פון זיינע שילערינס 235
בילד פון דער לערערין ברכה דאנישעווסקי מיט אירע שילערינס 236
דער מאַסן־קבר פון די זעכצן הונדערט אומגעקומענע
אויף די „הויכע בערג״ 262

אונדזער קוידענאַוו

דאָס יידישע שטעטל איז אונטערגעגאַנגען, פון צייט צו צייט אָבער געפינען זיך יידן, וואָס לעבן אויף זייער שטעטל אין בוך, אין דעם ליגט דער גרויסער שאַפענדער כוח פון די לאַנדסמאַנשאַפטן; זיי האָבן אַלץ געלעבט אין שטעטל אַלע יאָרן, וואָס זיי זיינען אין אַמעריקע. זיי האָבן זיך אַרומגעריסן איבער קרקע, איבער אַ גדר אַרום בית־עלמין, איבער כבוד, אָבער אין דער טיף אין זייער גוף און נשמה, האָבן זיי זיך געוואָרעמט אין דער שטעטלדיקער שיין, וואָס זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט, דאָס שטעטל האָט אין זיי ניט אויסגעוועפט, אין דער סאַמע געדיכטעניש פון דעם אַמעריקאַנעם רוישיקן אימיגראַנטן־לעבן האָט אין זיי געלעבט די שטעטלדיקע שטילקייט... דאָס בוך וואָס די קוידענאַווער לאַנדסלייט האָבן אַרויסגעגעבן, לעבט אויף דאָס שטעטל, וואָס איז פאַרניכטעט געוואָרן, דער רוב קינדער און קינדס־קינדער וועלן מסתמא אין דעם יזכור־בוך ניט אַריינקוקן, אָבער דער דראַנג און פאַר־לאַנג צו פאַראייביקן דאָס שטעטל זייערס אין אַ בוך וועט ניט גיין פאַר־לאָרן.

אין דער יידישער אייביקייט בלייבט אַ שטעטל יידן, ערגעץ־וואו קניפט זיך און בינדט זיך דער פאָדעם, וואָס דער אָנהייב זיינער, אוך דער המשך איז אין נצח־ישראל. איבער אַלע יידישע שטעטלעך האָט זיך געשפרייט איין יידישער הימל — דער הימל פון יידישן גייסט. אַלע יידישע שטעטלעך האָבן מקדש געווען אייַן לבנה, געלעבט מיט דער אייגענער תורה, געפראָווט די אייגענע ימים־טובים, און מיט דעם שולחן־ערוך וואָס איז אומעטום געווען דער אייגענער, אַלע יידישע שטעטלעך זיינען געווען אין גלות און געהאָפט און געגלויבט אין ביאת־המשיח. דאָס זיינען געווען די נאַציאָנאַלע שטריכן, וואָס האָבן צוזאַמענגעהאַלטן אַלע יידישע שטעטלעך אונטער אייַן יידישן הימל.

אָבער יעדער שטעטל האָט געלעבט אַנדערש, מיט אייגענע מנהגים. מיט אַ פאָר באַזונדערע קנייטשלעך אין דעם לעבנס שטייגער, וואָס האָבן איין שטעטל אָפּגעטיילט פון דעם אַנדערן, אַמאָל האָט אַ טייך געלייגט דעם שטעמפּל אויפן שטעטל, אַמאָל האָט אַ באַרג צוגעגעבן די שיינקייט פון דעם שטעטל, און אַמאָל גאָר די שטאַרקע פערזענלעכקייט פון אַ רב. איז בעת דאָס יידישע שטעטל האָט געהאַט אַ אַלגעמיין פּנים, האָט עס אויך געהאַט אַ אייגענעם פּנים, וואָס האָט פאַרמאָגט שאַרפע שטריכן.

אין דעם קוידענאָוער בוך זעען מיר דאָס אַלגעמיינע געשטאַלט פון דעם יידישן שטעטל און דאָס אינדיווידועלע. ס׳איז מערקווירדיק, ווי דאָס שטעטל האָט פאַמאָגט שאַרף אויסגעשפּראָכענע געשטאַלטן, וואָס זיינען געווען כאַראַקטעריסטיש נאָר פאַר קוידענאָו. אַפילו דער יידיש אין קוידענאָו האָט פאַרמאָגט אייגענע וועריאַנטן, אַ סך פון די דאָזיקע וועריאַנטן האָט אונדזער לאַנדסמאַן, דער באַרימטער שרייבער און דיכטער, אברהם רייזען, ע״ה, גע־ברויכט אין זיינע צאָלרייכע דערציילונגען און לידער.

קוידענאָו האָט פאַרמאָגט גייסטיקע גבורה, אָבער פיזישע גבורה האָט אין שטעטל אויך ניט געפעלט, קליין איז דאָס שטעטל געווען, אָבער דער יידישער מענטש אין שטעטל איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענע פערזענלעכקייט. אַ סך מער ווי דער היינטיקער ייִד אין דער בריייטער פרעמדער וועלט.

די קוידענאָוער לאַנדסלייט וועלן זיך אָן צווייפעל קוויקן מיט די באַשרייבונגען פון זייערע געסלעך, בתי־מדרשים, דעם מאַרק, און הויכע בערג.

דער יידישער מענטש פון שטעטל, וואָס איז אָפּגעווישט געוואָרן אין אונדזערע יאָרן, איז געווען אַ גרויסע יידישע וועלט, ער דאַרף צוריק אויפלעבן ניט נאָר אין דער דערציילונג אָדער לידּ, נאָר אויך אין פשוטן וואָרט, אין דער וואַרעמקייט פון קרוב און נאָענטן.

נח

ערשטע שורה פון רעכטס צו לינקס : א. ליפשיץ, מערי ראָזעוויצקי, אַנאַ רובין, רבקה בעסעט, נח ראָזעוויצקי.
צווייטע שורה: העניריעטא עוועגס, לואיס שולמאַן, גיטל נופילד, דאָבקע עוועגס, מר. און מרס. חיים עפשטיין,
א. אוזלאנער, סיידי ליווי, מרס. ראָזענבערג, קריינע שימענאָוו, פּעשע פריינד, אסתר בעסעט, מרס. רעלקין, דאָבקע
מאָסקאָוויץ, ראָוז וועקסלער.
דריטע שורה: מעקס וואליניעטץ, הערי עוועגס, אייב ראדזשעס, א. קיוואויץ, יוסף העלער, דזש. זינגער, אייב
עוועגס, אייב הורוויטץ, ב. גראָסמאַן, שעק, בינדער, אַנאַ ליווי.

◆

צוזאַמענקונפט פון די פאַראייניקטע קוידענאָווער אין ניו־יאָרק 1948

◆

◆

1948

בוגרי הקורס

של

הסוכנות היהודית

בבית הספר

למדריכים חקלאיים

◆

נח ראָזענויצקי

דער קוידענאָווער רעליף

(און ווי ער איז געשאַפֿן געוואָרן)

איך האָב פֿאַרלאָזן קוידענאָוו אין 1920, נאָך איבערלעבונגען אין דער ערשטער וועלט מלחמה וואַנדערונגען, בין איך געקומען קיין אַמעריקע. אָבער דאָס שטעטל מיט די בערג און די גאַסן, די אַמאָליקע חברים און די איינוואוינער פון שטעטל זיינען שטענדיק געשטאַנען פאַר מיינע אויגן. איך האָב שטענדיק געבענקט זיי צו זען.

ווען די צווייטע וועלט מלחמה האָט אויסגעבראָכן, בין איך, ווי מערסטע אַנדערע פון אונדזערע לאַנדסלייט, געווען זייער באַזאָרגט וועגן דער לאַגע פון אונדזערע יידן אין קוידענאָוו. עס איז געווען אַ גרויסע שמחה ביי מיר, ווען די נייעס איז געקומען, אַז די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט קוידענאָוו. אָבער וואָס איז געוואָרן פון אונדזערע קרובים און אונדזערע פריינט? וויפל זיינען געבליבן לעבן און וויפל זיינען ניטאָ? וועגן דעם האָבן מיר די ערשטע צייט ניט געקאָנט קריגן קיין ידיעה.

מיר איז אייגנגעפאַלן אַ געדאַנק צו וועגדן זיך צו דעם פאַסט־באַאַמטן אין קוידענאָוו און אים בעטן איבערגעבן מיין בריוו צו די יידן אין שטעטל, זיי זאָלן זיך שטעלן אין פאַרבינדונג מיט מיר. מיין בריוו האָט געהאַט רעזולטאַטן. אַן ענטפער איז אַנגעקומען פון שמעון עליע דעם קצב.

שמעון עליע איז געווען מיינער אַ שכן אינדערהיים און איך געדענק אים גאַנץ גוט, זיין בריוו, וועלכן איך האָב אויפגענומען מיט שמחה, האָט מיר אויך געבראַכט די טרויעריקע בשורה, אַז פון אונדזערע אַלע קוידענאָווער יידן זיינען געבליבן אין קוידענאָוו בלויז ניין — אַז די נאַצי רוצחים האָבן דערמאָרדעט זעכצן הונדערט יידן. אַ צאָל יידן איז געלונגען צו אַנטלויפן אין

וועלדער, אָדער זיך רַאטעווען מיט דער רויטער אַרמיי, אָבער וואו זיי זיינען האָט מען די ערשטע צייט ניט געוואוסט.

אָבער באַלד האָבן געזומען אָנקומען בריוו פון געראַטעוועטע יידן: אַרום צוואַנציק בריוו אַ וואָך. די פראַגע איז געווען: וואָס קאָן געטאָן ווערן זיי צו העלפן? איך בין געגאַנגען צו די קוידענאָווער סאָסייעטיס, אָבער קיין רעזול־טאַטן ניט געהאַט. יעדע סאָסייעטי האָט אירע אייגענע ספּעציעלע אויפגאַבן און אירע פליכטן צו די מיטגלידער.

איך בין אַוועק צו מיין חבר א. עוואנס (אברהמל עווענטשיק פון דער היים) און ער האָט מיר צוגעזאָגט צו רופן אַ מיטינג פון אייניקע לאַנדסלייט ביי זיך אין הויז. איך האָב געהאַט אַן אנגענעמען סורפריז. ווען איך האָב ביים ערשטן מיטינג געטראָפן מיינע חברים פון דער היים, לואי שולמאַן און יוסף העלער אויך מאָריס ביינדער און פּעשע גיטלען. חברים, וועלכע איך האָב ניט געזען 25 יאָר. עס איז געווען אַ רירנדער מאָמענט, מיר האָבן זיך געקושט און געווויינט פאַר פרייד.

מיר האָבן זיך באַלד געזומען צו דער אַרבעט און פאַררופן דעם ערשטן הזכרה מיטינג, דעם 21טן אָקטאָבער 1946, אין פראטורנאַל קלאָב הויז.

עס זיינען געקומען עטלעכע הונדערט לאַנדסלייט — אַלע מיט דעם זעלבן געדאַנק: צו העלפן זייערע לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט. עס איז דאָן געגרינדעט געוואָרן דער רעליף אונטער דעם נאָמען „דער פאַראייניקטער קוידענאָווער רעליף".

די ערשטע באַאַמטע זיינען געווען: גרשון זינגער, טשערמאַן; אברהם עוואנס, קאָ־טשערמאַן, בערנאַרד גראָסמאַן, טרעזשורער; לייב שולמאַן, קאָ־טרעזשורער; און יוסף העלער סעקרעטאַר; איך בין אויסגעקליבן געוואָרן אָנצוהאַלטן די פאַרבינדונג מיט די קוידענאָווער פון יענער זייט ים. אייב עוואנס האָט געקראָגן די אויפגאַבע צו שיקן הילף. און מאָריס ביינדער איז דערווויילט געוואָרן צו אַראַנזשירן אונטערנעמונגען.

אונדזער ליבער לאַנדסמאַן אייב עוואנס האָט פרייוויליק געגעבן זיין געשעפט אָפיס, אַלס אַן אָפיס פון רעליף. אויך האָט ער אָפגעגעבן זיין צייט אַכטונג צו געבן אויף דער אַרבעט פון רעליף. און פּעשע גיטל פריינט האָט גענאַן די דאָפּלטע אַרבעט: העלפן מיר שרייבן בריוו, און אויך העלפן אַרויס־שיקן די פּעקלעך.

מיר האָבן באַלד געזומען שיקן שפּייז און קליידער־פּעקלעך צו די

אַדרעסן, וואָס מיר האָבן געהאַט, און מיר האָבן געקראָגן ענטפערט מיט קבלות, אַז זיי האָבן עס דערהאַלטן.

ביז איצט האָבן מיר שוין אַדרעסן פון 460 לעבנגעבליבענע קוידענאָווער יידן. די מערסטע פון זיי געפינען זיך אין מינסק און אין קוידענאָוו; אַנדערע געפינען זיך אין אַנדערע שטעט פון סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. אויסער די רעגולערע פּעקלעך וואָס מיר האָבן געשיקט, האָבן מיר אויך אַוועקגעשיקט עטלעכע הונדערט מצה־פּעקלעך.

די ענטפערס וואָס מיר האָבן געקראָגן, און די פרייד פון די געראַטעוועטע יידן, איז געווען אונדזער גרעסטע באַלוינונג. פֿאַר מיר פּערזענלעך איז יעדער בריוו, וואָס איז אָנגעקומען פון אַ לאַנדסמאַן, געווען אַ שמחה, ווי דאָס אָנקומען פון אַ נײַ־געבוירן קינד אין דער משפּחה. איך האָב זיך געפרייט מיט דעם און דאָס אַרומגעטראָגן ווייַזן די לאַנדסלייט.

„אונדזער שטעטל קוידענאָוו, בויט זיך אָפּ צוריק", שרייבן אונדז די לאַנדסלייט יוסף סיראָטקין, (זרח דעם שניידערס זון) בערל גלעזער, און זאַריצקי (רחמיאל דעם מוליערס אַן אייניקל). „דאָס עקאָנאָמישע לעבן ווערט דאָרט פֿאַרבעסערט".

עס ווערט לאַנג ניט נעמען און די קוידענאָווער יידן וועלן זיך מער ניט נויטיקן אין אונדזער הילף, אָבער אונדזער אָרגאַניזאַציע טאָרן מיר ניט אויפגעבן. מיר דאַרפן זי נאָך אויסברייטערן. ערשטנס, קאָנען מיר אלס קוידענאָווער טאָן הילפס־אַרבעט פֿאַר מדינת־ישראל, וועלכע נויטיקט זיך אין הילף. מיר האָבן שוין אַוועקגעשיקט עטלעכע הונדערט דאָלאַר קיין רחובות, וואו עס האָט זיך אויפגעבויט אַ יתומים־הויז. דאָרט ווערט זיין אַ צימער אין אָנדענק פון זעכצן הונדערט קוידענאָווער קדושים. מיר פּלאַנעווען צו שיקן נאָך הילף. צווייטנס: דער רעליף האָט אונדז, לאַנדסלייט אין אַמעריקע, דער־נענטערט אייגער צום אַנדערן. מיר האָבן געפונען פריינט און אַלטע חברים פון דער היים. מיר זיינען צוזאַמען פֿאַרבונדן אין העלפן אונדזערע לאַנדסלייט אויף יענער זייט ים.

דער קוידענאָווער רעליף האָט אונדז, אַמעריקאַנער לאַנדסלייט, געגעבן די מעגלעכקייט אויסצוגעפינען 460 לעבנגעבליבענע יידן פון אונדזער באַליבטער אַלטער שטאָט. מאַרטירער וועלכע האָבן דורכגעלעבט דעם נאַצי־גיהינום און זיינען אַרויס לעבעדיקע, זיי זיינען ביי אונדז טייער, מיר שטייען מיט זיי אין פֿאַרבינדונג, און העלפן זיי וויפל מיר קענען. דער קוידענאָווער רעליף / אָט

אויך אונדז אין אַמעריקע נעענטער צוזאַמענגעבונדן און אויסגעפונען אַלטע היימישע חברים און פריינט.

איך וועל דאָ ניט שרייבן וועגן קוידענאָוו וואו איך האָב פאַרבראַכט מיין יוגנט. איך וואָלט געהאַט אַ סך צו דערציילן וועגן דעם. איך וויל דאָ יאָ שרייבן וועגן דער וויכטיקייט פון דעם רעליף, און וואָס עס מיינט פאַר מיר.

מיר דאַרפן האָבן אַ צענטער, וואו אַלע קוידענאָווער לאַנדסלייט, אָן אונטערשייד צו וועלכע סאָסייעטי ער אָדער זי באַלאַנגט, זאָל קומען פאַר איין צווועק: פאַר קוידענאָווער היימישער געזעלשאַפטלעכקייט. מיר קאָנען אויך אויסנוצן דעם צענטער פאַר אַלגעמיינע יידישע קולטורעלע טעטיקייטן צווישן אונדזערע לאַנדסלייט, מיר קאָנען בויען אַ יוגנט־אָפטיילונג און פאַר־אינטערעסירן אונדזערע קינדער מיטן לעבן און מיט די טראַדיציעס פון די יידן אין אונדזער היימשטאָט.

מיר דאַרפן שטענדיק שטיין אין פאַרבינדונג מיט לעבנגעבליבענע יידן אין קוידענאָו, אַרויסווייזן אינטערעס און פריינטשאַפט אַפילו ווען זיי וועלן ניט דאַרפן אונדזער הילף און זאָל דער נאָמען קוידענאָו ניט נאָר בלייבן אַלס אָנדענק ביי יעדן איינעם דאָ דורך דעם דאָזיקן בוך! נאָר זאָל דאָס וועלן אַ לעבעדיקער אָנדענק דורך אָנהאַלטן די פאַרבינדונגען פון קוידענאָווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע. און דורך אונדזער פאַרבינדונג מיט קוידענאָווער יידן אין דער גאַנצער וועלט.

איך וויל דאָ אויך דערמאָנען דעם טשערמאַן פון די קוידענאָווער יאָנג־מענס, מיין פריינט און לאַנדסמאַן נייטן קלומאק, אַז דורך זיין איניציאַטיוו איז ביי דעם יזכור־פאַרזאַמלונג, אָקטאָבער 1946, געשאַפן געוואָרן 860 דאָלאר. און אין 1950, איז דורך זיין איניציאַטיוו רעאָרגאַניזירט געוואָרן דער רעליף־קאָמיטעט אונטער דעם נאָמען „פאַראייניקטע קוידענאָווער אַסאָסיאיישאַן" און ער איז דער טשערמאַן פון דער אָרגאַניזאַציע. מיר ווינטשן אים אַז ער זאָל זיין געזונט און אַרבעטן אין דער אָרגאַניזאַציע, פאַר די קוידענאָווער לאַנדסלייט און אויך פאַר מדינת ישראל.

צוזאַמענקונפט פון די פּאַראיניקטע קוידענאָוער, אין עוואנס האָטעל קיאַמישע, ניו־יאָרק, 1948

צוזאַמענקונפט פון די פּאַראיניקטע קוידענאָווער, אין עוואנס האָטל קיאַמישע, ניו־יאָרק, 1948

אברהם עוואנס (אברהמל עווענטשיק)

דער אויסזען פון קוידענאַוו

צו געבן אַ בילד פון דעם שטעטל קוידענאַוו, — וועז מיר זאָלן מאַכן אַ צירקל איבער דעם שטח פון שטעטל, וועלן מיר די קראָמען, וואָס גע־פינען זיך אויפן מאַרק, געפינען פונקט אין צענטער. אויסגעשטעלט זענען די קראָמען ווי דער בוכשטאַב „ח" מיט אַ פּתח. דער מאַרק איז אָנגעפּי־קנועט פון אַלע זייטן מיט פאַרשיידענע קראָמען: באַקאַליינע, גאַלאַנטעריינע, מאַנופאַקטור, אייזן־קראָמען, קראָמען מיט טעפּ, קראָמען מיט טאַנדעטנע מלבושים, קראָמען פון שוכוואַרג, פון פעל, פון הערינג, פון מילכיקס און אויך די יאַטקעס. די קראָמען גיבן צו אַ געוויסן חן צו דעם אויסזען פון שטעטל. די גאַנצע עקאָנאָמיק פון די קוידענאָוער אייגוואוינער איז געווען אָפהיינגיק פון דעם מסחר וואָס איז אָנגעגאַנגען אין און צווישן די קראָמען. זאַרשטייט זיך, אויך אויפן מיט פון מאַרק וואו די פויערים פון די אַרומיקע ־ערפער, פלעגן ברענגען זייערע תבואות, וואָל, פלאַקס א. ד. ג.

די הייזער אויפן מאַרק האָבן באַלאַנגט צו די הויפּט יידישע בעלי־בתים פון שטעטל. דאָ איז אויך געשטאַנען דער רוסישער קלויסטער (אַ געמויערטע געביידע) מיט פינף קופּאָלן און אַן אייזערנעם צאַם אַרום. פון מאַרק אַרויס האָבן זיך געצויגן זעקס גאַסן, צוויי פּאַראַלעל וועלכע האָבן געהייסן נייע מינסקער און אַלטע מינסקער, און נאָך צוויי גאַסן פּאַראַלעל וועלכע האָבן געהייסן סלוצקער און רוביזעוויטצער, דאַן איין גאַס — ווילנער און איין גאַס — פּאַראַבאָצקער (אָדער סטאנקאָווער) איך ווייל דאָ אויך באַמערקן אַז ביי יעדער ראָג פון מאַרק מיט אַ גאַס, איז געשטאַנען אַ „סטאַדאָלע". דאָס איז זייער אַ כאַראַקטעריסטישע געביידע. דאָס האָט געדינט אַלס אַן אַרײַנפאָר הויז פאַר פּריצים און רייכערע פויערים. עס זיינען געווען עטלעכע אַזעלכע סטאדאָליעס אויך אין מיטן די גאַסן.

אַ חשובן פֿלאַץ אין שטעטל האָט פאַרנומען דער שול־הויף וואָס האָט זיך אָנגעפאַנגען אין ראָג פון מאַרק און דער סלוצקער גאַס. דאָרט האָבן זיך געפונען אַלע שולן פון שטעטל. דער מויער־בית־מדרש, דער נייער בית־מדרש, דער שניידערשער בית־מדרש, און אויך דער קליינער בית־מדרש וואָס איז געווען אין איין געביידע מיטן מויער־בית־מדרש. ביים עק פון שול־הויף איז געשטאַנען דאָס חסידישע שטיבל מיט דעם רבינס הויף. דאָרט איז אויך געווען די שטאָט־באָד מיט דעם באַרימטן שטייגנדיקן וואַסער אַרום, וואָס האָט געהייסן די „מצולה". דאָס איז, אגב, געווען אַ פאַרוויילונגס פלאַץ ווינטער צייט פאַר דעם קליינוואַרג וואָס האָט זיך אַרויסגעלאָזן אויפן גליטש, איבערהויפּט אום שבת, וועו מען איז געווען פריי פון חדר, און דער רבי און דער טאַטע האָבן עס ניט געקענט זען, ווייל ס׳איז געווען הינטער דעם חסידישן שטיבל.

אַ חוץ די הויפּט גאַסן זענען געווען נאָך עטלעכע קליינע געסלעך, ווי זיי האָבן דאָרט געהייסן, די „הומנעס" (אָדער די שייערן) וואָס זענען געלאָפן פאַראַלעל צו סלוצקער גאַס, אויך דאָס סאדאָוע געסל לעבן רובי־זעוויטשער גאַס. אויך דאָס געסל צווישן ניי און אַלט מינסקער גאַסן וואָס האָט געהייסן דער טאַטערשטער באַרג, מיט אַן אַלטן בית־עולם פון די גאָר, גאָר אַמאָליקע צייטן — וועו דער קריג איז אָנגעפאַלן אויף גאַנץ רוסלאַנד...

גאָר אַ חשובן אָרט האָט פאַרנומען „יורזדיקע", ביים עק פון וועלכער ס׳האָט זיך געפונען דער „קאָסטיאַל", די באַרימטע „הויכע־בערג" מיט דעם קאַלווינסקן קלויסטער, די שוועבעלאַך פאַבריק וואָס האָט געהייסן סטראָנגינס־פאַבריקע. ס׳זענען אויך געווען עטלעכע געסלעך וואָס האָבן ניט געהאַט קיין נעמען, אָבער זיי זענען געווען באַוואוינט מיט יידישע איינוואוינער. אַזאַ געסל איז געווען צווישן שול־הויף און פאַראַבאָצקער, און אויך צווישן נייער מינסקער און אַלטער מינסקער גאַס, און אויך צווישן סלוצקער און רובי־זעוויטצער גאַס מיט דעם נאָמען „מאָדלס־געסל".

ביי דעם עק פון נייער מינסקער גאַס האָט זיך געצויגן דער ברוק צום וואָקזאַל וואו קוידענאָווער יידן פלעגן גיין שבת שפּאַצירן און זען ווי ס׳קומט אַן דער „קוריערסקער־פּאָיעזד" און פּאָרט פאַרביי אַן אַן אָפשטעל. ביים עק פון ווילנער גאַס האָט זיך אָנגעהויבן ווייזן אַ דאָרף וואָס האָט זיך געצויגן פאַר עטלעכע וואָירסט און דאָרט האָבן שוין געוואוינט בלויז פויערים, ווייל יידן האָבן דאָרט קיין רעכט ניט געהאַט צו וואוינען. דער דאָרף האָט

געהייסן מאקויטשיטץ. דאָרט האָבן געוואוינט צוויי יידן־ברידער וואָס האָבן געירשנט זייער וואוינרעכט פון זייערע עלטערן. זייערע נעמען זענען געווען שלמה און בערל קאַהאַן און זיי האָבן טאַקע געהייסן מיטן נאָמען „מאַקוי־טשיצער", עס דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די דערפער און הויפן וואָס האָבן געהערט צו קוידענאָווער וואָלאָסט, מיט אַ באַפעלקערונג פון אַרום 35.000 נפשות.

גאָר אַ געהויבענעם אָרט האָט פאַרנומען סטאַנקעוו וואָס עס האָט געהערט צום באַרימטן גראַף טשאַפסקי וועלכער איז געווען „גאָלאָווא" אין מינסק. צו אים האָבן געהערט אַ סך הויפן. אָבער אַ גרויסן אײַנפלוס האָט אויף אונדז געהאַט אַזאַ הויפל ווי האַלינקע, ווייל דאָרט האָט זיך געפונען דאָס נאָענטסטע טייכל צום באָדן זיך, אָדער שיפן זיך אויף אַ פליט. אָדער קריסעוו נאָווויסיאָלאָק — דער גרויסער און דער קליינער, אוסע און דזאַלניע. מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן דעם קיידערשן וואַלד אין עק פאַראַבאָצקער גאָס און אויך דעם שטיינערנעם שטול אין עק אַלט מינסקער גאָס, אויפן וועג צו באָבריקע, וואָס אַלטע יידן פלעגן דערציילן אַז דאָרט זענען פאָר־געקומען נאַפאָלעאָנס מלחמות.

קוידענאָוו איז געווען זייער אַן אַלט שטעטל. אַלע הייזער זיינען גע־וען הילצערנע. ס׳איז ניט געווען קיין אײַן געמויערטע געביידע, אַ חוץ דער מויער־בית־מדרש, און ביי אונדז יונגוואַרג פלעגט אַלעמאָל אויפקומען די פראָגע, פאַרוואָס אַ סך שטעטלעך ווי סטויפּץ און „מיר" פלעגן אָפט פאַרלענדט ווערן פון שרפות, אָבער ניט קוידענאָוו.. פלעגן די עלטערע יידן פאַרענטפערן אַז דאָס איז צוליב דער ברכה מיט וועלכער דער באַרימטער מינסקער רב דער „שאגת אריה", האָט געבענטשט קוידענאָוו וועו ער איז פאַרביי געפאָרן. די ברכה האָט טאַקע אָנגעהאַלטן ביז צום ענדע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די פוילישע באַנדיטן האָבן אונטערגעצונדן די קראָמען אין מאַרק און די הויפּט גאַסן.

**
*

דער חורבן אויפן שטעטל האָט זיך אָנגעפאַנגען בעת דער ערשטער וועלט מלחמה — תשעה־באָב 1914. פלוצלונג זענען מאָביליזירט געוואָרן אַלע מענער בון 20 ביז 45 יאָרן, און אַלע זענען אוועק אין מיליטער אין רענענקאמפּס אַרמיי. כמעט אַלע סאָלדאַטן זיינען געפאַנגען געוואָרן ביי די דייטשן אין אָסט־פרייסן. צוויי יאָר איז די מלחמה אָנגעהאַלטן געוואָרן ווייט

פון קוידענאָוו. מיר האָבן בלויז געזען אַ סך סאָלדאַטן דורכפאָרן קוידענאָווער סטאַנציע און אויך אַ סך פאַרוואונדעטע פון פראָנט. די דייטשן האָבן אָבער אָנגעפאַנגען מאַרשירן נעענטער צו קוידענאָוו, און אַ סך קוידענאָוער יידן האָבן אָנגעפאַנגען זיך צו עוואַקואירן, אָבער דער שרעק איז געווען אומ־זיסט ווייל דער פראָנט האָט זיך איינגעשטעלט ביי דעם טייך ניעמאַן, און קוידענאָוו איז געבליבן אונטער דער רוסישער הערשאַפט, אַלס סטראַטעגישער פונקט צו צושטעלן מיליטער און פראָוויאַנט צום גאַנצן פראָנט. צענדליקער טויזנטער סאָלדאַטן פון אַלע עקן פון רוסלאַנד זענען אָנגעקומען קיין קיי־דענאָו און דאָ זענען זיי אויסגעשטאַט געוואָרן אין עשאלאָנען און אָפּגע־שיקט געוואָרן צום פראָנט.

אין פעברואר 1917 האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע און עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן די פּראָוויזאָרישע רעגירונג. די רוסישע אַרמיי ביים פראָנט איז דעמאָראַליזירט געוואָרן, די באָלשעוויקעס האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און האָבן פאַרכאַפּט די מאַכט פון דער רעגירונג. די סאָלדאַטן האָבן אָנגעהויבן פאַרלאָזן דעם פראָנט, און אַ סך כוליגאַנעס האָבן אָנגע־פאַנגען צו ראָבירן יידישן האָב און גוטס. ס׳האָט ניט געהאָלפן אונדזער „סאָמע־אָבאָראָנע" וואָס ס׳האָט זיך צייטווייליק אָרגאַניזירט. אין יענער צייט זענען געפאָלן אונדזערע ערשטע קרבנות, דאָס זענען געווען לייזער ראָמאַנאָווער, פייגל ריינעס אַ טאָכטער און עקיבא העשלס.

פיר דורות פון דער משפּחה עווואַנס

זכריה (טשאַרלס) אייב יחיאל זכריה

משה חיים איינבינדער

קוידענאַוו

מיין טייער ליב שטעטעלע קוידענאַוו, טייער און ליב איז מיר צו דערמאָנען דיין נאָמען, דערצו די רעבזעוויצער גאַס, וואו איך האָב די ערשטע שטראַלן ליכט דערזען פון דער גרויסער ליכטיקער, פאַר מיר נאָך אומבאַקאַנטער וועלט. קוידענאַוו! וואו מיין אָרעם וויגעלע איז געשטאַנען, און איבערגעלעבט אַלע ליידן און פריידן פון די קינדערשע יאָרן. ווי ליב און טייער עס איז מיר צו דערמאָנען דיין יחוסדיקן נאָמען. וואָס איז פון דיר געוואָרן טייער שטעטעלע קוידענאַוו?!

קוידענאַוו איז געווען די אַריסטאָקראַטישסטע פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך, ווי רעבזעוויץ, ראקאָוו, איוועניץ, אוזדע, און אַפילו סטייפּיץ. שוין אָפּגערעדט פון אַ שווערזניע אָדער וואָלמע, און מיר פלעגן אַ זאָג טאָן האַלב אין שפּאַס און מער אויף אַן אמת „אויך מיר שטעטלעך".

און מיר זיינען געווען שטאָלץ מיט אונדזער גרויסן מאַרק מיט די „צווישן די קראָמען" מיט די זעקס גאַסן און געסלעך, מיט די פּריסאדעס, מיט די דריי בתי־מדרשים און חסידישן „שטיבל", אַ הויף! א ג א נ צ ע מ ל ו כ ה.

פיל פון אונדזערע לאַנדסלייט געדענקען נאָך די ניגונים, איבערהויפּט מיכעלעס ניגון, וועו ער פלעגט אויפהייבן די קאָפּ און אונטערשפּאַרן מיטן גראָבן פינגער אונטערן קין־באַק, און פלעגט זיך נאָך דעם רבינס וואונק צו־זינגען זיך אַ ניגון. אָן וועלטער, און דער ניגון איז אַריין אין יידישן פאָלקלאָר פון מוזיק אונטערן נאָמען „דער קוידענאָווער ניגון".

און להבדיל די צערקווע מיטן פויליש קאַסטיאָל און דער קאַלוויינסקער קלויסטער מיטן אָרגעל; און מאַנכעס מאָל האָט מען טאַקע געהערט פיינע טענער. די עלטערע און פרומע האָבן געזאָגט, עאז מען טאָר ניט הערן ווייל

דאָס שטאַמט פון בית המקדש. נאָר פונדעסטוועגן פלעגן זיי אויך פאַרלאַנגזאַמען דעם „טראָט", עס הייסט מען הערט זיך חלילה ניט צו די טענער צו די מיוזיק, מען איז גלאַט אַזוי אַ ביסל מיד געוואָרן, גייט מען לאַנגזאַם... און די טענער דערמאָנען נאָך דעם אַמאָליקן שטאָלץ, וועו די לויים האָבן געשפילט אין בית המקדש!... שפּאַצירן פאַרביי מיט אַ קרעכץ ביז מען קומט צו „די הויכע בערג" צום האַלב אייגעפאַלענעם קרעפּאָסט וואָס דערמאָנט אין מלחמו6 און יידישע צרות! אויך האָט אונדזערע שטעטלעך פאַרמאָגט אַ אינטעליגענץ און אַריסטאָקראַטיע, אויך אַ פּראָלעטאַריאַט. און פיל פון זיי האָבן געהאָלפן באַגראָבן ניקאָלאַי דעם לעצטן... און דערפאַר וואָס אונדזער שטעטלע האָט דאָס אַלעס פאַרמאָגט איז זי געווען די מיוחסת פון גאַנצן „אָרום".

און אַמאָל, מיט יאָרן און יאָרן צוריק האָבן מיר זיך אייגעליבט מיט אונדזער שטעטל וואו מיר האָבן די ערשטע טריט געשטעלט, און אָנגעהויבן צו פאַרשטיין דעם אחריות פאַרן לעבן; קיין צו גרויסע פאַרלאַנגען האָבן מיר ניט געהאַט, און האָט אַמאָל אויסגעפעלט אַ פּאָר קלייניקייטן ווי למשל: ברויט, פלייש, פּוטער, מילך! אָבער דאָס איז דאָך אַ קלייניקייט קעגן די רחבות וואָס מיר פלעגן האָבן אַרויסגייענדיק אין אַ פּרימאָרגן אין מאַרק!

און אַזוי האָבן מיר געלעבט מיט אונדזער פרייד און מיט אונדזער טרויער. און מיר וואָלטן אפשר אויך געלעבט די יאָרן ווי אונדזערע עלטער זיידעס. עס זיינען אָבער אָנגעקומען נייע צייטן און מיט דעם אַלגעמיינעם שטראָם זיינען מיר פאַרוואָרפן געוואָרן אין פאַרשידענע לענדער. אָבער דער גרעסטער טייל זיינען פאַרבליבן אין דער געבענטשטער אַמעריקע. און מען האָט אָנגעהויבן פון דאָס ניי, גאַנצע דורות אויפגעבראַכט, בריתן, חתונות, אַ נייע וועלט, נייע פאַרלאַנגען, גרעסערע זאָרגן. און אונדזער באַליבט שטעטלע האָט זיך אַלץ אָפּגערוקט ווייטער און ווייטער... און איז פאַרבליבן ווי אַ פאַרשעמטע כלה — דער חתן איז ניט געוואָרן. די מחותנים זיינען זיך צעלאָפן. און עפּעס אין זכרון איז פאַרבליבן אַ ניט קלאָרער געדאַנק, און עס לויפט דורך ווי אַ בליץ: אַמאָל איז געווען — געווען און ניטאָ! און מיר וואָלטן דאָ אויך אויסגעלעבט ווי די פריערדיקע דורות. עס האָט אָבער פלוצלונג זיך אַראָפּגעלאָזן אַ שטורעם אויף דער וועלט און האָט פאַרוויסט אונדזער שטעטל. אויף אונדז יידן איז געפאַלן דער שווערסטער גורל, אַ קבר פון זעכצן הונדערט לעבעדיק באַגראָבענע לאַנדסלייט!!! און אַזוי האָבן מיר זיך דערמאָנט אין אונדזער שטעטלע קוידענאָוו.

הרב ישראל קראַוויץ

מיין היים־שטעטל קוידענאָוו

(זכרונות)

דער באַרימטער פראַנצויזישער דיכטער אַנאַטאָל פראַנס האָט זיך אויס־געדריקט אַז ער איז שטאַרק ערשטוינט פון מענטשן וועלכע האָבן אים געזאָגט אַז זיי געדיינקען גאָר ניט פון זייערע קינדער יאָרן. אין זיין בוך „ליו ליוורע די מאָן אַמי" באַשרייבט ער אין די מייסטערהאַפטע פּאַרבן עראינערונגען פון די סאַמע ערשטע יאָרן פון זיין לעבן.

אויך אויף מיר האָבן די קינדער יאָרן אין מיין געבורט־שטאָט קוידענאָוו איבערגעלאָזן אַ גוואַלדיקן אייndrוק, אמת טאַקע די פּאַרשידענע עפּיזאָדן פינקלען אויף פון צייט צו צייט ווי וויטע חלומות אין אַ גאָר וויטער פּאַרגאַנגענהייט. אָבער דאָך זיינען זיי געווען אייגנעקריצט אין מיין זכרון אַז איך זאָל זיי נאָך עד היום קאָנען באַשרייבן ווי זיי וואָלטן ערשט נעכטן פּאַסירט...

מיין פּריעסטע דעראינערונג כאַפּ איך אויף נאָך אַלס קינד אין וויגעלע אין אונדזער דירה ביי לאהקע אהרן לייבס אויף נייער מינסקער גאַס, איך ליג און וויין, קיינער קען מיר ניט איינשטילן, פון דערווייטנס דערהער איך גיכע טריט. דאָס קומט דער טאַטע אַהיים פון „תפארת בחורים" נאָך מעריב, ער לויפט האַסטיק צו און זינגט מיר דאָס לידעלע „נומה פּרח בני מחמדי, ערשך כי אני". ער זינגט און וויגט מיט אַזוי פיל צערטלעכקייט אַז דאָס לידעלע דרינגט אַריין טיף אין מיין נשמה. עד היום געדענק איך אויף אויסנווייניק אַלע פערזן פון אָט דער העבריישער „לאַלאַבייי" וועלכע איז דורכגעזאַפּט מיט ליבע צו ישראל און זיין לאַנד. ווען איך דערמאָן מיך היינט צו טאָג וועגן אָט דער ליד הויב איך אָן צו טראַכטן — ווי קומט עס צום טאַטן? (אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישן ייד) אַזאַ הייס ציוניסטיש לידל? און דאַן דערמאָן

איך זיך אַז דאָס איז ניט די איינציקע ליד וואָס דער טאַטע פלעגט זינגען.

איך זע פאַר מיינע אויגן אַ קאַלטעווינטער נאַכט, אין דרויסן ווינט און שניי, די לאָדן פון די שטאַרק פאַרדאָפלטע פענצטער קלאַפן און וואַרפן אָן אַ מורא. מיר קינדער טוליען זיך צום אויוון זיך אָנצואוואַרעמען פון די אָנגעגליטע קאכעלנע וועגט. קעגנאיבער הענגט דער אַלט מאָדישער זייגער מיט די שווערע וואַגשאָלן און קלאַפט הייזעריקלעך. עפּעס פילט זיך אַזאַ אומעטיקייט אויפן האַרצן. און מיט אַמאָל גיט זיך אַ שטעל אויף דער טאַטע, וועלכער איז ביז דאַן געזעסן פאַרטיפט איבער אַ גרויסער גמרא און הויבט־אָן צו זינגען „עס שיינט די לבנה, עס גלאַנצן די שטערן... דער אַלטינקער ביכעלע ליגט פאַר מיר אָפן, עס הערט זיך אַ שטימע איך שווער — מיין פאָלק דו וועסט זיין ווי די שטערן אין הימל“... עפּעס אַזאַ מין זיסקייט צוגיסט זיך איבערן קערפּער, אַזאַ בענקשאַפט אין דער נשמה. ווי פאַרחלומטע זינגען מיר אַלע מיט.

און וועל איך עס אַמאָל קענען פאַרגעסן אַ פרייטיק צו נאַכט ביי אונדז אין הויז? וואָס פאַר אַ הייליקע אַטמאָספערע — די שטוב אַזוי ריין, ציכטיק אויפן טיש אַ קלאָר ווייס טישטוך, דער טאַטע מאַכט קידוש מיט זיין אָנגענעמע שטים, די מאַמע ע״ה, און מיר אַלע קינדער שטייען אַרום דעם שבת־רייך־באַדעקטן טיש און מיט שיינעדיקע פּנימער ענטפערן מיר אָמן. דער מאַמעס געפילטע פיש האָט אַ טעם גן־עדן, די אייגענע געבאַקטע חלה, די זופּ — אַלעס, עפּעס אַזוי באַטעמט... און די זמירות? דער טאַטע זינגט און מיר, די קאַפּעליע זיינע, האַלטן מיט.

אונטער די פענצטער קלייבן זיך צוזאַמען פיל קוידענאָווער וועלכע האָבן זיך אַרויסגעלאָזן פאַר אַ שפּאַציר, שטייען ווי צוגעשמידט צום אָרט, און הערן זיך צו מיט גרויס הנאה, ווי ביי רחל ר׳ נח אברהמס אין שטוב זינגט מען זמירות פרייטיק צו נאַכט... שבת פרי אָפּגעטרונקען אַ גלאָז „ציקאָריע“ און פאַרביסן מיט אַ „פּראָזשקעלע“ און מיר גייען דאָוונען אין „תפארת־בחורים“, דאָס לעצטע איז אַ מין „יאָנג־איזראַעל“ וועלכע איז אָרגאַניזירט געוואָרן פון די קוידענאָווער יונגווארג, מיט מיין טאַטן אַלס גייסטיקן פירער. די מתפללים, מערסטנס יונגע בחורים, קלייבן זיך צענויף ביי ר׳ אברהם איטשע רוזעוויצקין אין שטוב, די אַטמאָספערע איז אַ פריינטלעכע, נח רוזעוויצקי לייענט די תורה, זיין לייענען איז שיין, אויפן היימישן שטייגער, און עס קלינגט

נאָך עד היום אין מיינע אויערן ווי איך וואָלט עס ערשט נעכטן געהערט. דער טאַטע דאַוונט מוסף אויף זיין אייגנאַרטיקן אופן, מען דריקט זיך פריינט־לעך די הענט — גוט שבת! גוט שבת! מען לאָזט זיך גיין אַהיים. אָט זע איך רעבזעוויצער גאַס, פאַראַבאָצקער גאַס, ווילנער גאַס, אַלט־און נייער מינסקער, דעם בריטן מאַרק מיט די קראָמען. אָט גייען מיר פאַרביי דעם שול־הויף, יידן גייען פון די שולן — דער גרויסער בית־המדרש, דער נייער בית־מדרש, די שטיבל, יידן לויפן פאַרביי, טליתים אונטן „פאַכווע" אָדער אויף זיך, מע באַגריסט זיך און מען גייט שוין שנעלער אַהיים ,געניסן פון די שבתדיקע מאכלים...

שבת בייטאָג, אַ שיינער זומערדיקער נאָכמיטאָק, מען גייט שפּאַצירן צו די פּריסאדעס אָדער צו די הויכע בערג, אַזוי ווי פאַרכשופטע ליגן אָט די בערג הינטערן שטעטל. דער אַלטער שלאָס מיט די מויערן וואַרפן אָן אַ מין פּחד אויף מיין קינדערשן מוחל. עפּעס האָבן זיי סודות צו דערציילן פון אַ ווייטער פאַרגאַנגענהייט. פאַרבראַכט עטלעכע גליקלעכע שעה אין דעם שויס פון דער נאַטור, לאָזט זיך דער לוסטיקער עולם צוריק אַהיים.

און צי געדענק איך אפשר שמחת־תורה ביי אונדז אין דער היים? נישט אינגאַנצן — אָבער ווי די חברה פון „תפארת־בחורים" פלעגט זיך צוזאַמען קלייבן שמיני עצרת בייטאָג ביי אונדז אין הויז דאָס געדענק איך שוין גאָר גוט. געווען איז עס אַ מין געמיינשאַפטלעכע סעודה, ערב יום טוב האָט מען אָנגעבראַכט אין שטוב פון כל טוב. די מאַמע ע"ה וועלכע האָט ליב געהאַט מענטשן מיטן גאַנצן האַרצן, האָט אַלעמען אויפגענומען מיט אַ שטראַלענדן פּנים. גלייך נאָך מוסף שמיני עצרת האָט דער עולם זיך גענומען צוזאַמענ־קלייבן צו אונדז אין שטוב. צוזעצט ביים טיש האָט מען זיך גאָר דעמאָקראַטיש. ביי די בחורים פון „תפארת בחורים" זיינען ניט געווען קיין „אויבן־אָן־יאָגערס", מען האָט געגעסן און געטרונקען מיט שטאַט, געזונגען דער טיש אין זאַל וועלכער איז אַ גאַנץ יאָר געשטאַנען ווי אַ קעניג צו וועמען שמחת תורה לידער: באַזונדערס פאָפולער זיינען געווען דעם טאַטנס „מפי אל יתברך ישראל" און „יגדל אלוהים חי" מיט אַ ספּעציעל ניגון אין ספרדישע הברה, וועלכע דער טאַטע פלעגט זיך דערלויבן צו זינגען בלויז דעם איינמאָל אין יאָר.

אָפּגעגעסן, אָפּגעטרונקען, אָפּגעזונגען, אָפּגעטאַנצט און אָנגעשפּרונגען זיך, ביז מען האָט שוין ניט געווואוסט מער בין שמיני עצרת לשמחת תורה, האָט

מען זיך דאָך געזומען גרייטן גיין צו הקפות אין שול. דאָן פלעגן זיך צוזאַמען נעמען אייניקע שטאַרקע חברה־לייט, פאַרלייגן האַנט אויף האַנט, און אויף דעם אַזוי גענאַכטן הענטישן־שטול אַוועקטראָגן דעם טאַטן, באַגלייט מיט געזאַנג אין שול אַריין...

יאָ, וועט איך דערמאָן זיך אָן דער שיינער ברודערלעכער „תפארת־בחורים" פון קוידענאָוו, דוכט מיר אַז אַפילו היינטיקע מאָדערנע „יאַנג־איזראַעלס" האָבן געקענט פיל לערנען פון אונדז. עס ווייזט אויס אַז קוידענאָווער יוגנט איז שוין גאָר ניט געווען אַזוי אָפגעשטאַנען פון יידישער קולטור. אגב ווילט זיך דערמאָנען טאַקע אַז דעם טאַטנס חומש־און תנ"ך־קלאַסן, אונטער דער אויפזיכט פון „תפארת־בחורים", זיינען געווען גאָר פיין באַזוכט, ניט נאָר פלעגן די בחורים שטראָמען אין אָוונט נאָך דער אַרבעט, צו הערן אַ „דבר־תורה", נאָר אַפילו פילע פון די עלטערע בעלי־בתים, ווי אויך דער רב ר' שמואל נחום ז"ל, פלעגן אָפט קומען זיך צוהערן און צוקוקן מיט גרויס הנאה ווי די יונגווואַרג שלינגט ממש אַ קאַפיטל תנ"ך אָדער חומש, ווי נאָר דער טאַטע (הרב יצחק קראָווץ) האָט געוואוסט ווי אַרויסצוגעבן...

ב. גראָסמאַן

דעראינערונגען און געדאַנקען

די קינדעריאָרן זיינען די בעסטע, די שענסטע און די זיסטע אין מענטשלעכן לעבן.

דערפאַר איז אים אַלע מאָל זייער טייער זיין געבורט פּלאַץ. דער פּלאַץ וואו עס איז געשטאַנען זיין קינדער־וויגעלע און וואו ער האָט צום ערשטן געעפנט זיינע אויגן צו זען די ליכטיקע וועלט.

עס גייען קיינמאָל ניט אַרויס פון זיין געדעכעניש יענע יאָרן און יענער פּלאַץ וואו ער האָט געקראָגן זיינע ערשטע איינדרוקן פון וועלט און מענטשן. און אויך וואו ער האָט געקראָגן זיין ערשטע דערציאונג.

אַלע מאָל זיינען אים ליב און טייער יענע אראינערונגען און יענע פּלעצער וואו ער האָט געוועבט זיינע יוגנט חלומות און האָט זיך געפרייט מיט זיין יוגנט.

און ווי קען מען טאַקע פאַרגעסן דעם געבורט פּלאַץ און די אַטמאָספערע אין וועלכע מען איז געבוירן געוואָרן?

עס איז שוין באַלד אַ האַלבער יאָרהונדערט, זינט איך בין אַוועק פון אונדזער געבורטשטעטל קוידענאָוו. איך האָב שוין זייער פיל דורכגעמאַכט און אַזוי פיל צייט דאָ אין אַמעריקע. דאָך האָב איך קוידענאָוו ניט פאַרגעסן. און איך געדענק אַלע פּלעצער, אַלע מענטשן מיט אַלע אייגנצלהייטן.

די שטאָט און דער נאָמען קוידענאָוו איז שוין מער ניטאָ. די מענטשן זיינען אויך מער ניטאָ, דער שטורעם פון דער צייט מיט די צוויי בלוטיקע, שרעקלעכע מלחמות האָבן אַלעס חרוב געמאַכט און פאַרטיליקט די מענטשן אָבער אין מיין געדאַנק לעבט נאָך די שטעטל ווי איך געדענק זי פון אַמאָל, און עס גייען פאַרבי מיינע אויגן די אַלע פּלעצער און הייזער, די אַלע מענטשן און געשטאַלטן און דער גאַנצער לעבן פון יענער צייט.

דער געדאַנק גיט אַ פלי אויף יענער זייט אַהין אויף דעם שטיקל ערד וואָס עס האָט זיך געוויזן קוידענאָוו. און באַלד דערזע איך דעם מאַרק מיט די קראָמען מיט די 6 גאַסן מיט די געסלעך מיט דעם שולהויף מיט די בתי מדרשים, מיט דעם צאַם, מיט דעם רבינס הויף, מיט דעם „מאַצולע".

איך זע אויך להבדיל דעם קלויסטער, דעם שווינטאַר. די פריסאַדעס, די ארזדיקע מיט די הויכע בערג, מיט די אַלע סעדער און גערטענער. די אַלע קרעטשמעס און הייזער און די גאַנצע שטעטל פון אייַן עק ביז דעם צווייטן.

מערקווירדיק, איך וואוין דאָ אין אַ סביבה שוין 30 יאָר און איך קען זייער וויניק מענטשן און פאַמיליעס. אָבער אין קוידענאָוו וואָלט איך נאָך איצט כמעט אויסגערעכנט יעדע הויז מיט די מענטשן וואס האָבן געוואוינט דאָרטן, מיט זייערע נעמען און קינדערשע נעמען, און אַפילו די צונעמענעס וואָס יעדער איינער האָט געהאַט. דאָס צייגט ווי מענטשן האָבן געלעבט אין די קליינע שטעטלעך, ברידערלעך געבונדן מיט פריינטשאַפט און ליבע איינע מיט די אַנדערע.

דעם בונד האָבן זיי אויך מיטגענומען און געבראַכט אַהער אין אַמעריקע. און האָבן געגרינדעט לאַנדסלייט פאַראיינען, חברות נאָך די נעמען פון די שטעטלעך, און זיי וועלן עקזיסטירן כל זמן עס וועלן נאָך לעבן אַריבערגעקומענע לאַנדסלייט.

עס איז ווירקלעך אַ וואונדערבאַרע ליבע און איבערגעבנהייט וואָס לאַנדסלייט האָבן איינע פאַר די אַנדערע. אוך עס איז גאָר קיין וואונדער וואָס צום גרויסן אומגליק וואָס עס האָט געטראָפן אונדזער יידישן פאָלק בכלל, און אונדזער שטעטל קוידענאָוו בפרט, האָבן זיך אונדזערע לאַנדסלייט אַזוי וואַרעם אָפגערופן צו העלפן די פאַרבליבענע לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון היטלערס גיהנום.

לאָמיר האָפן אַז די הילף וועט פאָרגעזעצט ווערן ווייטער און ווייטער. ביז די וועלט וועט קומען צו זיך.

ווי אַזוי עס איז געשאַפן געוואָרן אַ ביבליאָטעק אין קוידענאָוו

דאָס איז געווען ביים ענדע פון לעצטן יאָרהונדערט, אַרום 1890, ווען אין די יידישע שטעט און שטעטלעך איז געווען אַ גרויסער זינד, אַ פאַרברעך צו לייענען אַ בוך. עס האָט געהייסן „אַ טריף פּסול". האָט צוליב דער

השכלה באַוועגונג זיך דאַן דערוועקט ביי דער יוגנט אַ שטאַרקער ווילן זיך צו בילדן און לערנען שפּראַכן. דער דראַנג נאָך בילדונג האָט זיך געטראָגן איבערן גאַנצן לאַנד און האָט אויך דערגרייכט צו אונדזער שטעטל קוידענאָוו.

די יוגנט האָט זיך געזומען לערנען, ווער רוסיש, ווער העברעאיש, אויך אַנדערע געגנשטאַנדן. אַלע האָבן געוואָלט ווערן געבילדעטע מענטשן. נאָטירלעך האָט מען זיך געזויטיקט אין לערער, אָבער עס זיינען דאָן ניט געווען געזונ לערער אין קוידענאָוו.

לערער פאַר העברעאיש זיינען געווען: חיים יהודה מערליש, סלאָווין, דראַבקין, און אויך „יקנהז", דער באַרימטער שרייבער און פעליטאָניסט, וועלכן דער גביר מיכל זאוועלעוויץ האָט דאָן אַראָפגעבראַכט צו אונדז אין שטאָט, כדי צו לערנען מיט זיינע קינדער און אייניקלעך, אהרן זיסל יאָסעלאָוס קינדער.

אויף רוסיש זיינען אויך געווען גוטע לערער, ווי מאַרשאַק, וואָלאַך, קעלמאן, אקון, פייגענסאָן, און נאָך אַנדערע. עס זיינען געווען אויך לערער פאַר רוסיש און יידיש, ווי: אברהם רייזען, שלמה חיים פלימאק, יוסף חאַזאַנאָוויץ, יצחק משה און נאָך אַ סך.

חוץ די לערער זיינען אויך געווען מלמדים אין די חדרים וואָס פלעגן לערנען די תלמידים אויסער תנ"ך און גמרא, אויך שרייבן און רעכענען.

צום ביישפּיל: איך האָב געלערנט דעם אַנפאַנג שרייבן ביי ישראל ארציקס, אַ מלמד פון תנ"ך און גמרא. אגב האָט אונדזער באַרימטער לאַנדסמאַן און שרייבער יוסף שלאָסבערג אויך געלערנט ביים זעלבן מלמד און איז געווען איינער פון די תלמידים. אַזוי האָט זיך דאָן די יוגנט געבילדעט און עס איז געוואָרן אַ גרויסע נאָכפראַגע נאָך ביכער. וואו נעמט מען ביכער צום לייענען?

עס זיינען אַפילו געווען אייניקע בעלי בתים, משכילים, וואָס האָבן געהאַט ביכער, ווי זאַוועלעוויץ, יאָסעלאָוו, אברהם חיים קאסעל, ישעיה העלער, און נאָך אַ פּאָר מענטשן, אָבער ווי קומט מען צו זיי? האָבן עטלעכע פאָר־ געשריטענע יונגע מענטשן זיך צוזאַמענגערעדט און באַשלאָסן צו גרינדן אָן אַלגעמיינע ביבליאָטעק — פאַר אַלעמען. מען האָט צוזאַמענגערופן יונגע לייט און מיידלעך פון שטעטל, זיי דערקלערט דעם צוועק און זיי פאַרשריבן

אַלס מיטגלידער און זיי זאָלן צאָלן אַ געוויסע סומע יעדן מאָנאַט און מיט די געלט וועט מען קויפן ביכער.

עס האָט לאַנג ניט געגומען און עס איז געשאַפן געוואָרן אַ סומע געלט צו קויפן ביכער. אַלע מאָנאַט האָבן זיך געמערט די ביכער, און אַזוי איז געוואָרן אַ ביבליאָטעק. מען האָט געדונגען אַ צימער ביי איטשע ווײַנשטײַן דעם פֿשעמאלניק, אין ווילנער גאַס, און דאָרטן פלעגט מען אויסלייַען ביכער, עטלעכע שטונדן דורכן טאָג.

די אָנפירער פון דער ביבליאָטעק זיינען געווען: פֿייגל אהרן זיסלס, ווי מיר פלעגן איר רופן, פאניע יאָסעלאָוו, אַ געבילדעטע מיידל אין רוסיש און העברעאיש, אַ דעמאָקראַטקע, כאָטש איר פֿאָטער איז געווען אַ רייכער פֿאַבריקאַנט. אויך אַ יונגערמאַן וואַלאַך, אַ געהילף ביי דעם שטעטלשן אפּטייקער סאיעט, מאַרשאַק דער לערער, איך, און נאָך אַנדערע.

מיר פלעגן האָבן אָפּטע פֿאַרזאַמלונגען און דיסקוטירן וועלכע ביכער זיינען אַמוויטיקסטן. אייניקע האָבן געהאַלטן שטאַרקער פֿאַר העברעאיש, אַנדערע פֿאַר רוסיש. יידיש איז נאָך דאָן ניט געווען אָנערקענט. עס איז אויך ניט געווען קיין גרויסע נאָכפֿראַגע אויף יידישע ביכער און מיר האָבן דערפֿאַר געהאַט גאַנץ וויניק פון דעם סאָרט ביכער.

די פֿאַרזאַמלונגען פלעגן מיר האָבן ביי וואַלאַכן אין הויז. ער האָט געהאַט זייער אַ גרויסן צימער אין דער נייער הויז דאָן ביי מאָטע זינגער, אויף דער נייַמינסקער גאַס. מען האָט בלויז געדאַרפט מיטברענגען אייגענע שטולן.

עס זיינען דאָן געווען פֿאַרשידענע שטרעמונגען ביי דער יידישער יוגנט. עס איז געווען די עפּאָכע פון „ציוניזם" און „בונדיזם". אַ סך זיינען געווען ציוניסטן, אָנהענגער פון דר. הערצל, און מיר פלעגן אָפּט האָבן ציוניסטישע עפּנטלעכע פֿאַרזאַמלונגען. עס זיינען אויך געווען בונדיסטן, סאָציאַליסטיש־געזאָנעע, וואָס פלעגן האָבן געהיימע פֿאַרזאַמלונגען אין די וועלדער. אָבער צו דער אָרגאַניזאַציע פון דער ביבליאָטעק האָט דאָס ניט געשטערט. אַלע זיינען געווען פֿאַראייניגט און אויך טאָלעראַנט.

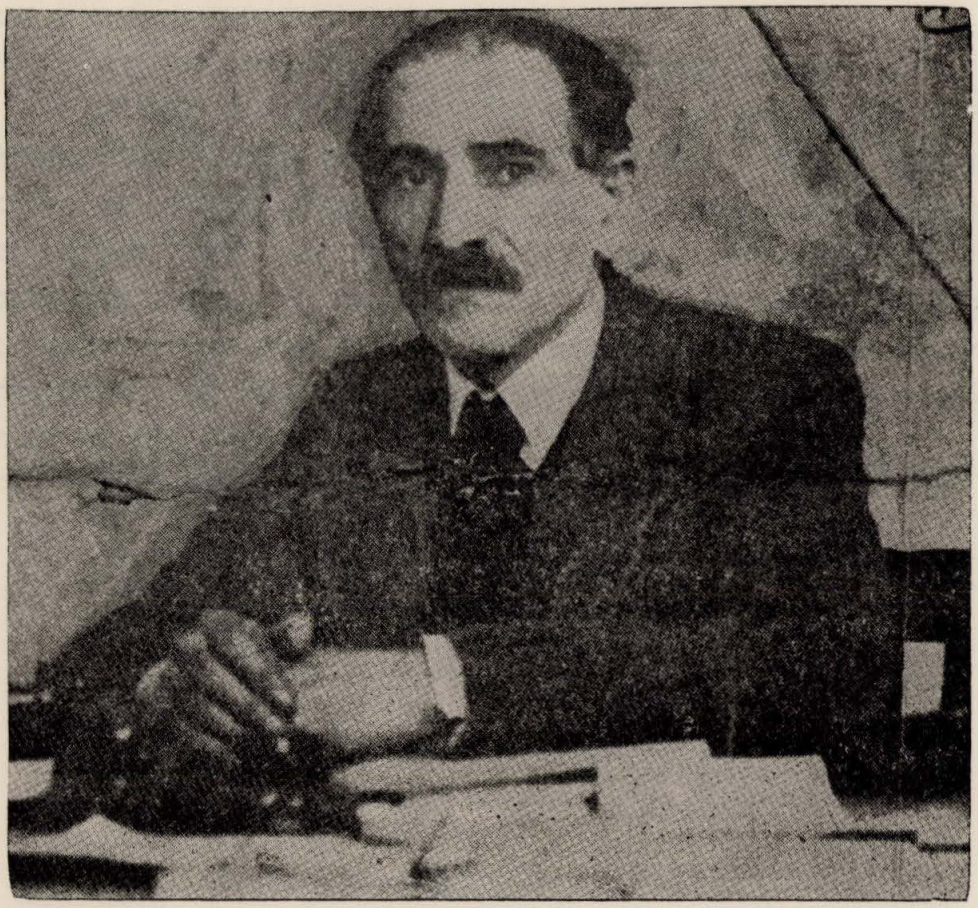
צייטנווייז האָבן מיר געהאַט זאָרג וועגן דעם וואָס די ביבליאָטעק איז ניט לעגאַל נאָך די רוסישע געזעצן. כאָטש אַלע ביכער זיינען געווען צענזורירטע, כשרע, אָבער מען האָט דאָך געדאַרפט האָבן אַ ספּעציעלע דער־לויבעניש פון דער רעגירונג, און דאָס איז ניט געווען אַזוי לייכט צו קריגן.

דערווייל האָבן מיר אָנגעהאַלטן די ביבליאָטעק אַזוי אַ גענויסע צייט, ביז איינמאָל האָט אויסגעבראָכן אַ סטאטשקע (סטרייק) אין דער שוועבל פאַבריק בייַ אונדז אין שטעטל. און אַלץ איז געווארן שטרענג קאָנטראָלירט. האָט זיך איטשע דעם פשעמאַלניקס ווייב דערשראָקן צו האַלטן די ביכער צוליב דעם אין הויז און געדונגען אַ גרויסן וואָגן, אַרויפגעלייגט אַלע ביכער און געהייסן זיי פירן צו מיר. איין פרימאָרגן איז פייגל יאָסעלאָוו אַרייַנ־געקומען צו מיר אין הויז אַ בלאַסע אַ צעשראָקענע, אַ פאַרזאָרגטע, וואָס טוט מען מיט דעם וואָגן ביכער? וואו טוט מען זיי אַהין?

איך האָב געפונען אַן עצה. וואָס האָב איך געקאָנט טאָן?

ביי אונדז איז געווען אַ שפייכלער פון מעל. האָט מען ביי איין וואַנט אַוועקגעלייגט די גאַנצע פּעק ביכער און זיי פאַרשטעלט מיט זעק מעל, אַז קיינער זאָל ניט קענען זען. און אַזוי זיינען זיי געלעגן עטלעכע מאָנאַטן ביז מאַדאַם סאיעט, דעם אפּטייקערס ווייב, האָט גענומען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט און האָט געקראָגן אַ רעגירונג דערלויבעניש, און אויך געדונגען אַ נייעם פּלאַץ וואו מען האָט געקאָנט אויסלייען ביכער צו די לייענער. די ביבליאָטעק האָט אָנגעפאַנגען ווידער צו פונקציאָנירן, ביכער האָבן זיך אַלץ געמערט.

יענעם יאָר, 1900, בין איך געפאָרן קיין אַמעריקע.

אברהם רייזען

אברהם רייזען

מיין צוריקקער אַהיים

(פּאָעמע)

1

אומגעוואַנדערט און געוואָגלט
האָב איך אין דער פֿרעמד פֿיל יאָרן
איבערדריסיק און פּאַרמיאוסט
איז דאָס לעבן מיר געוואָרן.

אָך, די גרויסע שטעט, די גאַסן
מיט די ריזיק-הויכע מויערן
האָבן מיר אַזוי געשראָקן —
כ׳פלעג דאָרט נאָך מיין היימאַט טרויערן;
נאָך דעם קליינעם, ליבן שטעטל
נאָך די געסלעך, — עלנט, אַרעם;
נאָך די שטיבעלעך די קליינע —
נאָך די לעבעדיקע קברים.

טאָקע קברים! דאָך געצויגן
האָט מיך צום בית-עלמין אַלטן —
אָ, וויפיל זכרונות ליבע
ליגן דאָרטן טיף באַהאַלטן.
טיף באַהאַלטן דאָך וועל איך זיי
פון דער ערד צוריק אויסגראָבן,

מיט פֿאַרשטאַרבענע זיך ווידער זען,
אָ, פיל נחת וועל איך האָבן!

כ׳האָב די גרויסע וועלט פאַרלאָזן,
בין געפלויגן ווי אויף פליגל,
צו מיין שטעטל, וואו געשטאַנען
איז אַמאָל מיין קינדהייטס ווינקל.

2

כ׳האָב דערקענט דיך, ליבעס שטעטל,
האָסט זיך פיל ניט אומגעביטן!
איך דערקען די געסלעך דיינע
און דעם גרויסן מאַרק אינמיטן.
אָ, ווי טרויעריק ווייזט ער אויס מיר:
אַלע הייזער אַלט געוואָרן,
און די שויבן פון די פענצטער
קוקן פינצטער, פול מיט צאָרן!...
חיים לייזערס הויז — וואו איז עס
מיט דעם גאַנעק מיט דעם לאַנגן,
וואו עס פלעגט זיך שטענדיק הערן
לוסטיק לאַכן און געזאַנגען?

רייך געווען איז חיים-לייזער
און אַ בעל הבית אַן עכטער,
אַ פרנסה שטוב, אַ גרויסע
און צוויי שיינע, יונגע טעכטער.
איך געדענק די עלטערע, ביילע,
מיט די שוואַרצע, גרויסע אויגן,
וועלכע פלעגן שטענדיק לאַכן
און מיין האַרץ דאַן צוגעצויגן.

כ׳פלעג אַפט קומען אויפן גאַנעק
אין די זומער-נעכט צו זיצן

מיט דו טעכטער, מיט די שיינע,
און פלעג שפאַסן ,זאָגן וויצן.
זייער לאַכן פלעגט האָן קלינגען,
ווי דאָס ליד פון נאַכטיגאַלן —
אָך, וואו זענט איר, ליבע טעכטער,
אָך, וואו זענט איר איצט פאַרפאַלן?

שלעכטע צייטן! חיים לייזער
איז פאַראַרעמט לאַנג געוואָרן,
נאָך אַמעריקע די טעכטער
זיינען גלייך אַוועקגעפאָרן.
דאָס האָט מיר דערציילט די מוטער.
מיט פאַרווויינטע רויטע אויגן:
„מיינע לוסטיקע צוויי פייגל
זענען איבער ים פאַרפלויגן!"
האָט זי מיט די הענט פאַרבראַכן —
„זעט, א תל פון הויז געוואָרן,
און דער גאַנעק איז צעבראַכן"...

3

ניט פאַרגעסן אויך דעם שולהויף,
וואו עס שטייט די תלמוד תורה,
כ'האָב באַטראַכט זי נאָר פון ווייטן,
ווייל פון נאָענט איז א מורא...
כ'האָב דערקענט די אָרעמע קינדער —
באָרוועס, נאַקעט און דערשלאָגן;
און געירט פון זייער עלנט
האָט דאָס האַרץ געוואָלט וואָס זאָגן:
א, איר תלמוד-תורה קינדער!
כ'קוק אויף אייך מיט פייכטע אויגן —
ספרים טראָגט איר ניט אין ראַנצעס —
וואָס-זשע גייט איר איינגעבויגן?

וועלכע שווערע משא קרימט אוים
יונגערהייט נאָך אייער רוקן?
איז די תורה אַזוי שווער אַייך
אַדער איז דאָס ברויט צו טרוקן?"
נאָר זיי האָבן ניט געענטפערט,
האָבן קענטיק שוואָך פאַרשטאַנען;
אויסגעשטעלט די אויגן, פרעגנד:
אָ, די וווייכקייט קומט פון וואַנען?...
אָ, די אַרעמע און יתומים
זענען נאָר געוואוינט צו וויילדע
קולות, קניפן און קולאַקעס,
אַבער ניט צו ווערטער מילדע...

4

כ׳האָב געוואָלט זען דעם בית המדרש,
בין אין אים אַריינגעגאַנגען —
אָך, ווי האַרצלעך און ווי פריינטלעך
האָט מיך יעדער דאָרט עמפּפאַנגען!
א באַקאַנטער, צי א פרעמדער
האָט זיין האַנט מיר אויסגעצויגן
און עס האָט א „שלום עליכם"
העל געלויכטן אין די אויגן.
כ׳האָב דערקענט די אַרעמע בריידער,
צווישן זיי אויך חיים בערן,
מיין אַמאָליקן מלמד —
כ׳האָב דערקענט אים אָן זיין שטערן
מיט די פילע, פילע קנייטשן,
טיפער זענען זיי געוואָרן...
„וואָס-זשע מאַכט איר ליבער רבי,
ווי האָט איר געלעבט די יאָרן?
אָך, בייטאָג אין שול וואָס טוט איר?

ס׳איז מיר עפּעס ניט געפעלן,
אָדער זענט איר רייך געוואָרן
און האָט אויפגעהערט צו קנעלן?

ליבער זון! האָט ער געענטפערט —
כ׳בין ניט רייכער, ס׳האָט מיין צעטל
ניט געוואונען, דאָך בין איך שוין
אויס מלמד אין מיין שטעטל.
ליבער זון! אויף אונזערע יידן
קומט א צרה נאָך א צרה;
א, נישטאָ שוין יענע יאָרן —
קיינער פרעגט ניט אויף גמרא!
מ׳לערנט אויס איצט נאָר דעם יונגל
עפּעס דאוונען, עפּעס ברכה,
און נאָך פריער פאָר בעל מצוה
וועלט פון אים א בעל מלאכה!״

— וואָס־זשע טוט איר, ליבער רבי,
וואו־זשע נעמט איר אויף צום לעבן?
„כ׳האָב פאַרקויפט, מיין, זון, דאָס שטיבל
און מיין טאָכטער אויסגעגעבן.
דו געדענקסט מיין קליינע שטיבל,
מ׳האָט געדאַרפט עס איבערבויען,
דאָך איך קען עס ניט פאַרגעסן,
ס׳ציט דאָס האַרץ, א, מעגסט מיר טרויען...
נאָר צוריק די אייגענע מעשה...
שטותים! כ׳האָב געמוזט פאַרקויפן;
דו געדענקסט דאָך נאָך מיין בתולה...
און די יאָרן, אוי זיי לויפן...
לאָזן זיצן זיי, קיין תכלית,
ז׳איז געווען א היפּשע בתולה,
נאָר אין ארעמקייט וואָס העלפט עס?

שיין אַן געלט איז ניט קיין פּעולה.
פּאַר אַ בעל־מלאכה... מילא...
נאָר פּאַרדעקן מיט אַ שלייער...
— וואָסזשע טוט איר איצטער, רבי,
„כ׳זופ ביי טאָג אַביסל זוהר".
נייַן — איך מיין פון וואַנען לעבט איר?...
„פּרעג, מיין זון, ניט — לאָז צופרידן —
מיט דעם בוראׂ׳ס חילף — עס לעבט זיך,
ווי עס לעבן אַלע יידן"...

5

אין בית מדרש אין אַ ווינקל
האָט אַ יינגל זיך פאַרקליבן
און מיט גרויס געפיל, התמדה
האָט ער עפּעס דאָרט געשריבן.
כ׳האָב באַטראַכט אים — הויט און ביינער
און די בעקלעך איינגעצויגן,
האָט קיין צייכן פון אַ פּנים
נאָר עס פינקלען זיינן אויגן.
איך בין צו אים צוגעגאַנגען
און געפרעגט: וואָס שרייבסטו ליבער?
ער האָט זיך פּאַרשעמט, דערשראָקן
און געציטערט ווי אין פיבער.
גאָר נישט — האָט ער קוים געענטפערט —
כ׳האָב ליב תמיד נאָר צו מאָלן...
כ׳מאָל פון גרויסע לייט די בילדער —
ס׳איז מיין אַרבעט אויך דער עמוד...
אין דער היים איז ענג און פינצטער
און די קליינע קינדער שרייען,
זיץ איך דאָ מיר אין בית מדרש —
כ׳מאָל איצט — „הבל׳ן הרגעט קין"...
ס׳האָט געזען אַמאָל דער דאָקטער

מיינע ארבעט, די פאַפירן —
כ׳וואָלט א „לייט" געווען, זאָגט ער
וען איך וואָלט געקענט שטודירן.
ס׳האָט מיין טאַטע שטאַרק צעלאָכט זיך
אויף דעם דאָקטערס רייד אין גאַנצן;
מיין זון שיקן אין די קלאַסן, —
אפשר זאָל איך גיין איצט טאַנצן..."

6

טרויעריק בין איך פון בית מדרש
און באַטריבט ארויסגעגאַנגען,
פול מיט וויימוט, פול מיט זאָרגן,
פול מיט נאַרישע פאַרלאַנגען...
כ׳האָב געלאָזן גיין זיך וויטער
גיין און גיין... איך זאָל פאַרגעסן
מיינע שווערע, גרויסע ליידן,
וועלכע דריקן מיך און פרעסן.
גייענדיק פאַרטיפט אין טרויער
בין איך צו דעם טייך געקומען
און א טיפער, אַלטער קימער
האָט מיין זעלע דורכגענומען.

זיי געגריסט מיר, ליבע טייכל,
א, ווי פלעג איך נאָך דיר בענקן,
שטייענדיק ביי גרויסע טייכן
פלעג איך דאָרט אויך דיך געדענקען.
רואיק, שטיל פליסט דיינע וואַסער,
ביי דיר קאָכן ניט קיין כוואַליעס,
דיינע שיפן — שטיקלעך שמאַטעס
שווימען — צייכנס פון דעם דלות.
זומער צייט אין דיינע וואַסער
וואָלט א תענוג ווער געפונען,

טריקנסטו דאָן אוים אין גאַנצן,
דיינע וואַסער ווערט ענטרינען...
ווינטער צייט ווערסטו פאַרפרוירן
און מיט שניי פאַרדעקט, פאַרשאַטן...
דאָך האָב איך דיך ליב, מיין טייכל,
כ׳וואָלט פון דיר ניט אָפּגעטראָטן.
אמת, כ׳האָב גענוג שוין טייכן,
וואו די כוואָליעם ווערפן, ברומען,
וואו דאָס וואַסער — שטאַרק און מעכטיק,
דאָך בין איך צו דיר געקומען.

יאָ, צו דיר האָט מיך געצויגן,
דאָרט בין איך געווען אַ פרעמדער, —
איך געדענק, ווי ביי דיין וואַסער
פלעגן מוטערס וואַשן העמדער...
און דערמאָן איך אויך מיין מאַמען —
ווערן ד׳אויגן פול מיט טרערן...
נעם זיי צו צו דיר, ליב טייכל,
ווען מטו טרוקן קיינמאָל ווערן...

7

קומענדיק אַהיים, צום זיידן,
דאָרט איז מיין קוואַרטיר געווען —
האָט די באָבע מיר אַ גאַנצע
לעקציע אָנגעהויבן לעזן:
„וואו ביסטו דאָס אויסגעווען?
און אונדז האָסטו גאָר פאַרגעסן,
האָסט זיך נאָר דערמאָנט צו קומען
ווען פאַרוואָלט דיר האָט זיך עסן...
מילא איך בין עם מוחל —
האָט זי ליבלעך צוגעגעבן —

ביסט אַ יונגערמאַן, עס ווילט זיך
אומשפּאַצירן, ס'ווילט זיך לעבן.
איך בין אויך אַמאָל געווען
יונג און ליב געהאַט צו שפּילן;
אַך, וואָס איך פּלעג אויסשפּאַצירן
און קיין מידקייט קיינמאָל פּילן.
איצטער... אוים! נאָר אין מחשבות,
כ'האָב פּאַרעדט זיך און פּאַרגעסן,
ביסט אַ הונגעריקער נעבעך,
נעם אויף גיך און וואַש זיך עסן."

גוט האָט מיר געשמעקט דער באָבעס
אירע אייגנפּאַביקע שפּייזן:
שמאַלץ מיט רעטאַך... אין דער פּרעמד דאָך
האָב איך ניט געקענט ס'דערווייזן.
לאָכט אייך, בריידער, פון דעם מאכל,
וואָס איר ווילט דאָס זאָגט און רעדט אייך —
איך בין דאָך ביי מיינס — עס שמעקט מיר
אונדזער מאָכל — שמאַלץ מיט רעטאַך...
און אויף פּלייש — האָט מיר די באָבע
וויך געזאָגט — ניט האָב פּאַראיבל —
וועסט אין שטאָט אַ לויט ניט קריגן,
זאָלט באַצאָלן כאָטש אַ רובל.

די קצבים וויינען, קלאָגן
ווילן מאָכן אַנ'אסיפה:
צען שטיק צוגעגרייט אויף שבת
און דער רב געמאַכט האָט טריפה...
די קצבים — גראָבע יונגען,
פּרעג, וואָס ווילן זיי דען
און וואָס האָט עס פּאַר אַ פּנים?
זאָגנדיק דעם שולחן־ערוך
מער ניט פּאָלגן די רבנים...

8

שבת פרי בין איך געגאנגען
אין בית מדרש מיטן זיידן,
אין דעם זעלביקן בית מדרש,
וואו איך האָב אַמאָל אין פרעידן
אין מיין קינדהייט נאָך געדאָוונט
מיטן טאַטן פון איין סידור...
און דערמאָן איך יענע צייטן
הויבט דאָס האַרץ אָן פרייען ווידער...
און עס הייבט אָן מעכטיק קלאָפן
און צו ווינען און צו בעטן...
און איך פיל מיך, ווי מלאכים
וואָלטן קושן מיך און גלעטן...
אין דעם זעלביקן בית מדרש —
אָט דערקען איך זי, די בימה,
וואו דער חזן זינגט, צוגיסט זיך
אויף זיין טרויעריק-זיסער, שטימע.

אָך, ווי טרויעריק זינגט דער חזן!
ס'העלפט אים אונטער נאָר איין בחור —
וואָס-זשע ווינט ער? אויף דעם אפשר
וואָס עס קלעקט אים ניט דער „וואָכער"?
אָ, וואָס רייסן זיך די טענער
מיט אַזא געבעט און ברומען?
אפשר, וואָס די שכירות זיינע
איז פון גבאי שווער באַקומען?
אָ, וואָס שפרייט ער זיינע הענט אויס
און ער בעט זיך ביי דעם עולם?
אפשר ווינט ער וואָס זיין האָפנונג
איז נאָך אלול, דער בית עולם?...
נאָר געענדיקט האָט דער חזן,
אויסגעזונגען — זיך אָ חיות,

אַנגעהויבן האָט דער גבאי —
צו פֿאַרקויפן די עליות
ווי אַמאָל... ניט אומגעביטן
האָט מען נאָך דעם „וועט" דעם ווילדן;
און ס'פֿאַרקויפט זיך משהם תורה
אויפן רובל, אויפן גילדן.
שישי איז נאָך אַלץ א יקרות
און דער מקח ברענט פלאָם פייער...
און רביעי און חמישי
איז נאָך עד היום ניט טייער.
יאָ, צו שישי נאָך עד היום
האָט ר' בער א גרויסע תאוה;
אַט־אַ שטייגט ער אויפן בימה
און ער בלאָזט פון זיך מיט גאוה!
און ער גייט אַראָפּ פון בימה,
גלעטנדק דאָס רונדע בייכל,
ווי געזאָגט וואָלט ער: רבותי,
שישי איז א גרויסער מאכל!
עפּעס פיל איך מיך נאָך ששי —
בין א בעל בית א יוסטער,
בין ר' בער... איר קענט ר' בערן!
ניט קיין שניידער, ניט קיין שוסטער...
און די שניידער און די שוסטער
זיינען אים, ר' בער, מקנא;
ווער וועט זיי זיין וועג מהנא?
ששי ווילט זיך זיי פֿאַרזוכן
א, פֿאַר וואָס איז זיי באַשערט נאָר
מאָגערס אַלץ דאָס גאַנצע לעבן?
כאָטש א שטיקל פעטע תורה —
דאָס אויך וויל מען זיי ניט געבן!

זונטאג פרי בין איך געגאנגען
אויפן מארק הין הער און ווידער,
צו באקוקן און באטראכטן
פון וואס לעבן מיינע ברידער.
א, דעם גרויסן מארק פול בלאטע
האט מען אונדז אוועק געגעבן;
נעמט מען צו דעם מארק פול בלאטע,
נעמט מען צו אויך אונדזער לעבן...

צווישן פילע נייע קרעמער
האב איך קוים דערקענט נאר איינע, —
זאל דאס ווייבל זיין דען רחל,
זאל עס רחל זיין די שיינע?
רחל, רחל — בנאמנות!
איך דערקען זי נאך פון ווייטן —
כאטש זי האט זיך אומגעביטן
גאר ניט די פון יענע צייטן,
ווען איך בין צו הויז געווען
און געקענט זי נאך אלס פרייליין...
איך געדענק נאך אירע אויגן
מיט די בליקן, ווי די פיילן.
רחל, רחל, ליבע רחל!
בין איך צו איר צוגעלאפן —
ביסט א קרעמערין געווארן?
א, ווי האט זיך עס געטראפן?
אך, דערצייל מיר, ליבע רחל,
וואס האט דיך געבראכט צו דאנען?
ביסט געווען א שטאלצעם פרייליין
און פלעגסט לעזן אפט ראמאנען.
און דיין פרייע ברוסט — פול לעבן,
פלעגט זיך, לעזנדיק, אויפהייבן,

און מיט דיינע שוואַרצע אויגן
פלעגסטו קוקן ווייט, און גלויבן.

איך געדענק דאָך דיינע טרוימען,
פלעגסט זיי עפּטער מיר פּאַרטרויען,
און אַ וועלט פול גליק און ליבע
פלעגסטו דעמאָלט זיך אויסבויען.
און דעם וועג צו צוקונפט האָסטו
אויסגעשפּרייט פול מיט בלומען!
וואו־זשע זענען דיינע גליקן,
ווי ביסטו דערצו געקומען?
אין אַ קרעמל — ענג און פּינצטער —
זיצסטו איצט פאַרדעקט מיט טרויער,
און די שיינע אויגן דיינע
קוקן אוים'עט אויף אַ פּויער...
און די זיסע שטימע דיינע,
וועלכע פלעגט ראָמאַנסן זינגען,
קלינגט איצט הייזעריק, פול טרויער
מיט דעם קונה זיך צו דינגען...

טרויעריק האָט זי מיר געענטפערט:
מאַלע וואָס עס איז געווען —
בין אַמאָל געווען פאַרנאַרעשט,
און געהאָפּט, געגלויבט, געלעזן.
און מיין יונגעס בלוט פלעגט קאָכן
און פלעגט רייסן זיך און זידן...
איך פלעג גלויבן דאָן און האָפּן
אויף אַזוינס, וואָס ניט פאַר יידן...
און די יאָרן פליען, פליען,
און איך ווער אַלץ עלטער, עלטער...
די חלומות שווינדן, שווינדן
און דאָס בלוט ווערט קעלטער, קעלטער...

די געבייען אַלע מיינע
פיל איך הויבן אָן צו פּלאַצן,
און איך הער אין גאַס די ווייבער
מיינע יאָרן, ווי זיי שאַצן...
כ׳האָב געהערט עס, און מיין יוגנט
האָב איך שטיל באַווויינט מיט טרערן,
און געמוזט האָב איך אַ כלה
פּאַר דעם ערשטן חתן ווערן...
יאָ, געמוזט: מיין גוטע מוטער
האָט געוואָלט פון מיר זען נחת:
„ווער מיין ליבעס קינד אַ כלה,
אונז׳רע שונאים אויף להכעים".
און זי האָט דערלעבט דעם נחת,
וואָס זי האָט געוואַרט פיל יאָרן:
ער — אין שטעטל גיט אַף „שטונדן"
איך — אַ קרעמערין געוואָרן!...

ווייניק נחת, ליבעס שטעטל,
האָב איך איצט אין דיר געפונען,
פון אַמאָל דיין חן, דיין בימל
איז שוין אויך פון לאַנג צערונען.
כ׳האָב געבענקט נאָך דיר פון ווייטן,
כ׳פלעג אויף דיר דאַרטן וואַרטן, האָפן —
אַרימער, נאָך, ווי געלאָזן,
האָט איך איצטער דיך געטראָפן!

קוידענאָוו—קאָוונע, 99-1898

אַ לידער־רינג

פון מיין שטעטל

כ׳קום אַריין אין קלויז אין אַלטן —
אַך, ווי טרויעריק, טריב און טונקל!
לוידיק אַלע בענק, — דער שמש
דרעמלט שטיל נאָר אין אַ ווינקל.

וואו־זשע זענען די בחורים
ביי די גמרות, מיט דעם ניגון,
וואָס ער פלעגט מיר די נשמה
דאָ דערהויבן, דאָ פאַרווינגן?

וואו־זשע איז דער הויכער „תנו"
פון דעם „קלעצקער", פון דעם „בעלזער",
מיט די זיסע שטאַרקע טרעלן,
אויסגעדרייט פון יונגע העלדזער?

וואו־זשע זענט איר אַלע קולות?
אַך, ווי באַנג אין קלויז דאָס שטומען?
און דער אַלטער שמש רירט זיך,
און איך הער אים טרויעריק ברומען:

„שיין פון דיר, דו גוטער אורח,
דו געדענקסט נאָך אַלטע יאָרן...
יענע „קלעצקער", יענע „בעלזער"
זענען טאַטעס שוין געוואָרן.

וואגלען, פלאָגן זיך אין גלות,
אין דעם לאַנגן, אין דעם ווינטן,
און די קלעצקערס, בעלזערס קינדער
זענען, רופט מען עם, בונדיסטן.

טראָגן אַלע רויטע העמדלעך,
שוועך פֿאַר יידן זיי דערקאָנען;
און פֿאַרווילט זיך זיי גאָר פֿלוצלונג,
לאָזט מען זיך אין גאָס מיט פּאָנען...

און עס ווערט א „שמחת תורה"...
ווילסט זיך זען מיט זיי, — טאָ הער-זשע,
גיי אַריבער אין אַ וואונט,
דאָרט אַהינצו, אויף דער „בערזשע"...

סאָר'א הודזען, סאָר'א פֿליען!
ווי די בינען, ווי די פֿליגן.
עפּעס לערנען זיי דאָרט אויכעט,
נאָר בסוד אַלץ, אַן א ניגון...

1905

אין דער היים

דרויסן גיסט דער רעגן,
און עס ווייניט דער ווינט;
אין דער היים צו זיצן,
אוי, ווי גוט איז צינד!

ס'מורמלט שטיל די מאַמע:
„ס'קומט דער ווינטער אַן!"
טרויעריק איז איר שטימע,
דאָך ווי ליב דער טאַן;

נעבלדיק די שויבן,
טונקל איז אין שטוב, —
דאָך צו זיצן דאָרטן
אוי, ווי ס'דאַרף זיין ליב!

אומעטיק דער טאָטע,
אומעטיק פּאַרטראַכט,
דאָך זיין שטומע ליבע,
אַלע אונדז באַוואַכט.

1901

א הימישער ניגון

ס'וואָלט קיין אָנדענק ניט געבליבן
פון דער ליבער היים
וועז מיר וואָלטן ניט פּאַרשריבן
אין דער שטיל, געהיים —

יעדע קליינקייט, יעדע שיינקייט,
וואָס עס האָט פּאַרמעגט,
יעדע רייכקייט, יעדע ריינקייט,
וואָס עס האָט געעקט;

יעדע הייזעלע די קלענסטע,
זי פּאַרגעסן ניט;
יעדע שייבל פון די פּענצטער
אויסגעציילט, פּאַרהיט.

יעדעם פּייערל — פון לעמפּל
האָט דאָס ליד געשוינט;
יעדע וואוינונגל — א טעמפּל,
וואו מען האָט געוואוינט.

וואו א ברונעם אין א הויפּל
מיט א ראָד און קייט,
וואו אַן עמער, מיט א רייפּל
שפּיגלט זיך מיט פּרייד.

יעדער בוים, וואָס איז געשטאַנען
זומער און געבליט;
וואָס געווען איז פֿאַראַנען
איצטער — בלויז אין ליד...

אַ גאַס אינדערהיים

אַ וואַרעמער טאָג אין סוף־זומער,
די זון שיקט איר גאָלד צו דער ערד;
די גאַס האַלב אין וואַך, האַלב אין שלומער —
טוט יעדער, וואָס אים איז באַשערט.

דער סטאָליער, דער שכן אַנטקעגן —
ער הובעלט די ברעטער אין הויף;
אַ שכנה — זי דאַרף אים ניט פרעגן —
די סטרוזשקעס, זי קלויבט זיי צונויף.

צו וואָס זאָל זי פרעגן? — אַ שכן!
ער איז דען אַ פרעמדער, צי ווער?
פֿאַרנאַכט וועט זי וועטשערע קאָכן
און האַלץ קומט דאָך אַן אַזוי שווער.

דער מאַן זוכט אומזיסט נאָר מסחרים —
אָט שטייט ער ביים שטוב גלאָט אַזוי;
ער בליקט אַלץ פֿאַריאושט און אָרעם:
צי פֿאָרט ניט מיט תבואה אַ גוי...

קוידענאָו

מיר דאַכט, איך בין אַ קליינער יינגל,
איך האָב ערשט אַנגעהויבן לעבן:
די גאַנצע וועלט איז בלויז דאָס שטעטל
און שענערס קען פאַר דעם ניט געבן.

מיר דאַכט ,איך בין אַ קליינער יינגל
און בין נאָך ערגעץ ניט געפאָרן,
און וואָס איך האָב געזען אין לעבן
איז ווי דורך כישוף ניט געוואָרן.

עס איז געבליבן בלויז דאָס שטעטל,
אַ גאַנצע וועלט מיט זיבן גאַסן:
זיי ציען זיך אין מיין זכרון
ווי זון-באַשטראַלטע, גאָלדענע פאַסן.

דער שול-הויף איז דער פלאַץ דער שענסטער,
די שולן פיר — איך זע זיי תמיד:
צוויי טויבן אויפן אַרון-קודש,
צוויי לייבן הויערן ביים עמוד...

דאָס טייכל קלאָר און ריזלט פרייליך,
מען קען זיך אין זיין וואַסער שפּיגלען.
די ווינט-מיל איז דער גרעסטער וואונדער:
עס דרייען זיך אַליין די פליגלען.

דער וויטסטער וועג — צום וואַלד דעם גרינעם,
אַהין שוין מוז מען גיין צוזאַמען,
און הינטערן וואַלד איז ענדע וועלט שוין
און ס'הויבן אָן זיך וויטע ימען...

געדענקט איר זיי? —

געדענקט איר זיי, די היימישע,
די האַרעפֿאַשנע יידן;
די „העזהדיקע" שוסטערלעך,
די שווייגנדיקע שמידן;
די שניידער, די געבויגענע,
מיט שמייכלענדיקע אויגן;
די באַלעגאַלעס קרעפּטיקע,
מיט נעפּל ווי פּאַרצויגן?

די פּערד העגדלער, די ספּריטנע לייט,
געיאָגט זיך און געריטן;
די שטעלמאַכערס, וואָס טאַקן אויס
די רעדער, וואָגנס, שליטן.
די בלעכער און די קאַטליאַרעס,
וואָס רעכענען ניט טייער
פּאַר טעפּ פון בלעך און קופּערנע
צו גליען זיי אין פּייער?...

געדענקט איר די געפּאַלענע,
וואָס פּלעגן אין פּאַרטאָגן
די וואַסער פון די ברונימער
צו באַלעבאַטים טראָגן?
די ליים-פּירער, די אָרעמע
אַליין געשפּאַנט אין וואָגן,
וואָס פּלעגן ליידן נאַכאַנאַנד
און קיינעם גאָרניט זאָגן?...

דאָס יאָר...

די יאָרן אין דער הויס — מען האָט זיי ניט געציילט,
און ניט אין צייטן פיר א יעדן יאָר געטיילט;
נאָך זומער — ווינטער קומט, בלויז זמנים צוויי, ניט מער,
(דערפאָר האָט זיך דאָס יאָר געצויגן אזוי שווער...)

דעם נאָמען פרילינג — אים האָט קיינער ניט דערמאָנט,
די צייכנס פון זיין טראָט האָט זעלטן־ווער דערקאָנט;
נאָר ווען דער שניי צעגייט, און ס'שמעלצט דער אייז אין טייך,
געווואוסט האָט יעדערער, אז זומער קומט אָן גלייך.

אויך פאָר דער גאָלד'נער צייט, ווען ס'ברוינט פון בוים דער בלאָט.
די צייט פון שטילן האַרבסט, האָט מען קיין וואָרט געהאָט.
עס האָט געהייסן בלויז: דער זומער גייט אַוועק
און יעדער האָט געזיפצט מיט טיפן וויי און שרעק:

„דער ווינטער קומט שוין אָן"... די ווינטן בלאָזן שאַרף,
און יעדער רעכנט אויס באַשטימט פיל האָלץ ער דאַרף;
א קלאַפטער דאָך געווינט, און אפשר טאָקע צוויי...
דער לוח זאָגט שוין אָן, אין חשון פאַלט א שניי...

אין כסלו שטאַרקע פרעסט און ערשט אין טבת לינד...
דערפאָר אין חודש שבט — אי גרויסע פרעסט, אי ווינט...
נאָר ווער עס מישט דאָס בלאָט וויט ביז אין אייר אַריין —
דעם זאָגט דער לוח צו אויך טעג פון זונענשיין...
און ווער עס בלעטערט נאָך ביז וויטסטן לעצטן גאָר —
דעם זאָגט ער אויך שוין צו א שיינעם נייעם יאָר...

מ. איוועגסקי

דער קוידענאָוער רבי ר׳ אהרעלע

איך האָב זיך דערוואוסט אַז קוידענאָוער לאַנדסלייט דאָ אין אַמעריקע גיבן אַרויס אַ בוך וועגן דער היסטאָרישער יידישער קהילה פון קוידענאָוו. דערהערט קוידענאָוו און עס האָט מיך אַ צי געטאָן ביי דער נשמה. אַ כוואַליע פון טייערע זכרונות האָט מיך אַרומגעכאַפּט.

איך בין ניט קיין קוידענאָוער. אָבער איך בין אין קוידענאָוו שיינע עטלעכע מאָל געווען. אין קוידענאָוו האָט געוואוינט דער גרויסער רבי, רבי אהרעלע. יע, דער גרויסער, כאָטש אין וואוקס זייער קליין. זיין השפּעה אויף חסידים איז געווען גוואַלדיק. כאָטש עס איז שוין אַ יאָר פיר און פופציק פון דער צייט וואָס איך בין געווען ביים רבין — האָט זיך נאָך די השפּעה אין גאַנצן ניט אויסגעוועבט. אינמאָל אַ חסיד, אַלעמאָל אַ חסיד.

חסידים פלעגן ניט זאָגן אַז זיי פאָרן צום רבין. זיי פלעגן זאָגן אַז זיי פאָרן קיין קוידענאָוו. קוידענאָוו אַליין איז געווען אַ שטיק הייליקייט. דאָס, וואָס ירושלים איז געווען אין אַמאָליקע צייטן פאַר אַלע יידן, איז קוידענאָוו געווען פאַר די חסידים, וואָס האָבן אָנגעגנומען דעם דרך פון די רביים. וואָס האָבן זיך אין קוידענאָוו באַזעצט. און אויב די צאָל קוידענאָווער חסידים איז ניט געווען גרויס אין כמות — זיך פאָרט ניט געקענט צעוואַקסן אין ליטא — זיינען אָבער קוידענאָווער חסידים געווען גרויס אין איכות. קוידענאָווער חסידות איז געווען אַ נייער גאַנג אַפילו אין דער לומדישער ליטווישער חסידות.

געהענק איך קוידענאָוו זייער גוט. נאַטירלעך מייסטנס מיטן רבינס זכות. איך בין געווען אין קוידענאָוו יינגלווייז, ווען דער „גר האלקים" גאָטס ליכט האָט נאָך באַלויכטן מיין נשמה. און די איינדרוקן זיינען פריש און זיי בלייבן אין דעם זכרון. מיין פאָטער ע״ה אַ פאַרברענטער קוידענאָווער חסיד פלעגט

פאַרן דאָרטן צום רבין און פלעגט מיטנעמען זיינע קינדער, די יינגלעך, נאָך פאַר בעל מצווה, כדי „לחנכם במצוות" צו דערציען זיי אין מצוות, און די „מצווה לקבל פני הרב" צו באַגעגענען דעם רבין, איז געווען פון די גרעסטע. מיט דער מצווה האָט ער געוואָלט אייַנפלאַנצן אין די הערצער פון זיינע קינדער אַ גייסט, אַפּצוהיטן זיי פון בייזע ווינטן... און אפשר האָט ער טאַקע קיין טעות ניט געהאַט אין זיינע רעכענונגען.

איך בין געווען אין קוידענאָוו אייניקע מאָל, און איינמאָל אַפילו נאָכדעם, ווי איך האָב זיך אָנגעלייגט מיט „טריף פּסולדיקע" ביכער און פאַרבאָטן האָט די ביכלעך ניט נאָר דער רבי, נאָר אויך די טריפּנה רוסישע זשאַנדאַרמעריע. איך האָב אַפילו געהאַט איינמאָל אַ וכוח מיטן רבין. בשעת מעשה האָב איך דאָס ניט געפילט, אָבער איצט דענק איך אַז דער רבי האָט דאָך געזיגט...

קוידענאָוו שטייט מיר פאַר די אויגן. די שטאָט אָדער די שטעטל האָט געהאַט אַ באַזונדער חן. אין אַמעריקע זיינען די שטעט, יעדע ווי אויסגעגאָסן פון איין פורעם, ווי דאָס ווערטל גייט: „אַלע יוונים האָבן איין פּנים". די אַלטע יידישע שטעט און שטעטלעך אָבער, וואָס זיינען שוין — וויי צו אונדז — מער ניטאָ, זיינען געווען מיט אייגענע פּנימער. יעדע שטאָט האָט געהאַט אַ אייגענע פיזיאָגנאָמיע, אַ פּנים פול מיט אייגנאַרטיקייט.

אפשר קוקט מיר איצט קוידענאָוו אַזוי חנוודיק, וואָס מען איז געפאָרן צום רבין בהתרוממות הנפש. ווי ווייט איך געדענק איז אין קוידענאָוו קיין באַן סטאַנצע ניט געווען, נאָר אַ „פּולסטאַנאק". דער צוג פלעגט שטיין בלייבן אויף אַ מינוט. פאַר ראש השנה פלעגן זיך פון צוג אַ שאָט טאָן אַ פאָר הונדערט חסידים. פון „פּולסטאנאק" אין שטאָט איז געווען עטלעכע וויאָרסט. אין אַ פאָר פורן פלעגן זיך אייַנפּאַקן שיינע עטלעכע מניינים יידן, אייניקע פלעגן גיין צופוס. דער וועג ביזן שטעטל פלעגט פאַרהילכט ווערן פון חסידישן געזאַנג. אַלטע ניגונים, נייע ניגונים, ווי דער קוידענאָווער „ישמחו במלכותך" און אַנדערע זמירות. הכלל, וואָס מיר זיינען, זיינען מיר, אָבער חסידים זיינען מיר. אין אַזאַ עקזאַלטאַציע אפשר קוקט אויס יעדער בוים, ווי „אשל אברהם", יעדע כאַטקע — ווי „אוהל יצחק" און יעדע געבוידע — ווי יעקבס לייטער, וואָס פירט גלייך אין די הימלען. דער וועג צום רבין. אָבער דאָך דענק איך, אַז קוידענאָוו אַליין האָט געהאַט אַ אייגענעם חן, אַ שטאָט וואָס לאָזט איבער שטאַרקע אייַנדרוקן.

די שטאָט אַליין מיט די עטלעכע געדרייטע גאַסן, מיטן מאַרק, מיט

די בתי מדרשים און, להבדיל, מיטן הויכן ווייסן קלייסטער, ווי אינטערעסאַנט זי זאָל ניט זיין, איז אָבער געווען אַ „פרוזדור" צום „טרקלין", אַ פירהויז צום פאַלאַץ, און אין יענע יאָרן איז דער רבינס הויף געווען אַסך וויכטיקער, ווי דער שענסטער פאַלאַץ.

אין צענטער פון רבינס הויף איז געווען די חסידישע שטיבל, דער רבינס שטיבל. לעבן שטיבל איז געווען די רעזידענץ פון רבין בכבודו ובעצמו. אין דעם רבינס הויז פלעגט די רביצין, אַ דיקע שיינע בכבודיקע פרוי טיילן נאָכן דאָוונען לעקאַך. אַרום דער רעזידענץ פון רבין האָבן דעמאָלט געוואוינט זיינע פאַרהייראַטע קינדער, דריי זין און צוויי טעכטער. אין די יאָרן וואָס איך בין געווען אין קוידענאָוו, האָבן אין באַזונדערע הייזער געוואוינט זיינע זין: רבי יוספקע (דערנאָך אַליין אַ רב) רבי נחמיהלע און רבי בערעלע. די נעמען פון רבי אהרעלעס צוויי איידעמס, געדענק איך ניט גענוי. איך געדענק אָבער אַז איינער איז געווען מיט אַ שיינער שוואַרצער בערדל און דער צווייטער, נאָך גאָר אַ יונגערמאַנטשיק ביי ווען קיין באָרד האָט נאָך ניט געשפראָצט, ער האָט געהאָט לאַנגע געפלאָכטענע פיאות ביז די פלייצעס. ער איז געקומען פון פוילן און האָט, דאַכט זיך, געהייסן ר' זלמנקע. דער רבי ר' אהרעלע האָט דעמאָלט געהאַט נאָך אַ זון אַ אַנטיקל רבי שלמה חיימקע, נאָך אַ יונגער בחורל: חסידים פלעגן זאָגן אַז זיין נשמה איז פון זעלבן קוואַל, פון וואַנען עס איז געקומען די נשמה פון בעל שם טוב. ר' שלמה חיים איז אָבער נפטר געוואָרן יונג, ווען רבי אהרעלע האָט נאָך געלעבט.

יע, איך געדענק קוידענאָוו זייער גוט און איך וועל זיך מודה זיין אַז זי איז מיר איינגעבאַקן אין האַרצן און ווען איך האָב דערוואוסט אַז עס גייט אַרויס אַ בוך וועגן די היסטאָרישע קוידענאָוו, האָט זיך ביי מיר דערוועקט די געשטאַלט פון קוידענאָווער חסידים בכלל און דעם רבין ר' אהרעלען בפרט, און אַ הייסער וואונש איז מיר באַפעלן צו שרייבן וועגן ר' אהרעלע קוידענאָווער אויף מיין אייגענעם שטייגער, און איך האָב זיך דעריבער געוועגדט צום סאַמען פראָמינענטן קוידענאָווער לאַנדסמאַן, צו אברהם רייזען, מיט אַ פאָרשלאָג צו שרייבן וועגן ר' אהרעלען פון מיין אייגענעם שטאַנדפונקט. רייזענען איז דער פלאַן געפעלן געוואָרן. איך וועל דעריבער פרובירן צו גיבן אַ כאַראַקטעריסטיק פון דעם גרויסן רבין לויט דעם אָפשאַצונג פון איינעם, וואָס האָט פאַרבלאַנדזעט אין אַנדערע וועגן, אָבער וועלכער געדענקט דעם רבינס טיש זייער גוט.

אין פאַרבינדונג מיט אָט דעם פאַרטראַכטן פלאַן האָב איך באַקומען

אַ בריוו פון הרב נפתלי צבי גליקמאַן שליט"א, אַן איידעם פון רבי נחמיהן ז"ל, וואָס פאַרנעמט דעם גרויסן פּלאַץ פון צו זיין דאָ דער אדמו"ר פון קוידענאָוו און רופט זיך דאָ דער סאָסנאָוויץ־קוידענאָווער רבי.

איך ציטיר פון דעם בריוו, וואָס איז, אגב, געשריבן אין אַ שיינעם זאַפטיקן יידיש, בלויז אַ פּאָר שורות:

„...אויף דער רעקאָמענדאַציע פון אונדזער גרויסן לאַנדסמאַן, ר' אברהם רייזען... וויל איך מיט אייך זיך באַגעגענען.. איך פאָרשטיי אַז אונדזער פריינט און חסיד ר' זלמן ליב איוועניסקי פון סלאָנים מוז זיין פון אייער משפּחה... און אַזוי ווי איר פאַרנעמט זיך צו באַשרייבן פון מיין עלטער שווער אדמו"ר ר' אהרן זצ"ל מקוידענאָוו, קענען מיר אייך געבן פאַרשידענע פּרטים, וועלכע ווייסן... ידידו בלתי מכירו עוד נפתלי צבי גליקמאַן.

יע, ר' זלמן ליב איוועניסקי, וואָס איז אויך געווען ראש הקהל אין סלאָנים, איז געווען מיין עלטערער ברודער. בין איך ניט געקומען צו דער מדרגה פון חסידות פון מיין ברודער וועלכער האָט געחלומט, און צו אים איז דערגאַנגען די בשורה אַז אדמו"ר ר' אהרן זצ"ל איז נפטר געוואָרן. איך האָב זיך אָבער אויפגעהאָדעווען אין אַ חסידישער אַטמאָספערע און געדענק פילע פּרטים וועגען ר' אהרעלען זצ"ל. איך דאַנק זייער אדמו"ר ר' נפתלי צבי גליקמאַן פאַר זיין וואונש מיך צו באַגעגענען און ביי אַ גוטער געלעגנהייט וועל איך זיך מיט דער זייער פריינטלעכער אינלאַדונג זיך באַנוצן. אָבער שרייבן וועגן גרויסן ר' אהרעלע וויל איך אַן דער גרויסער משפּחה פון „בנן של קדושים". איך וויל שילדערן דעם רבין, ווי עס האָט אים פאַרשטאַנען אַ איינפאַכער בשר ודם... אַ פּשוטער ייד.

* * *

ר' אהרעלע קוידענאָווער שטאַמט אַזש פון בעל שם טוב הקדוש. די גאָלדענע קייט פון די קוידענאָווער האָט זיך אָנגעפאַנגען פון ר' מרדכי לעכעוויצער, נפטר תקע"א (די קוואַלן זיינען ניט אינגאַנצן צו פאַרלעסלעך).

ר' מרדכי לעכעוויצער ז"ל שטאַמט פון די ליטווישע חסידים. אַ גרויסע השפּעה אויף דעם לעכעוויצער האָט געהאַט ר' שלמה קארלינער, וועמעס תלמידים עס זיינען געווען ר' אורי סטרעליסקער וואָס מען האָט געראָפן דער שרף, ר' יהודה צבי סטרעטינער און רבי מרדכי לעכעוויצער.

רבי מרדכי לעכעוויצער האָט ניט נאָר פאַרפאַלקאָמט די שיטה פון ר׳ שלמה קאַרלינער; ער האָט אויך אַרײַנגעבראַכט אין דער שיטה אַ נייעם דרך... דער עיקר איז ביי אים געווען מסירות נפש און דאָוונען. ער האָט דערציילט אַ מעשה פון איינעם, אַ לעגענדאַרענעם פייגל, וואָס זינגט מיט אַזוי פיל מתיקות אַז ער הויבט אויס זיין אייגענע נשמה אין זיין זינגען. „מיט אַזאַ מסירות נפש דאַרפן יידן דאָוונען", פלעגט ר׳ מרדכי זאָגן.

דער זון פון ר׳ מרדכי איז געווען ר׳ נח לעכעוויצער (לויט די אויבנ־דערמאָנטע קוואַלן איז ער נפטר געוואָרן תקצ״ד). ר׳ נח האָט ווידער אָנגע־פאַנגען אַ נייעם גאַנג אין חסידות. אויף דער פראַגע פון אייגענם פון זיינע מקורבים, פאַרוואָס ער גייט ניט אין זיין טאַטנס וועג? האָט ר׳ נח געענטפערט: „געוויס גיי איך אין מיין טאַטנס וועגן, מיין פאָטער האָט אויסגעקליבן אַ נייעם דרך אין חסידות און אַזוי טו איך"... אַ ווערטל, וואָס ר׳ נח פלעגט ליב האָבן איבערצוחזרן איז געווען: „מען טאָר קיינעם ניט נאָכן, גאָט קען מען גיט נאָכן אוף דער וואָס נאָכט לייטן בלייבט אַליין אַ נאָר.

אַ פלימעניק פון ר׳ נחן איז געווען ר׳ שלמה חיים. פון אים הייבט זיך אָן די קוידענאָווער גאָלדענע קייט. רבי שלמה חיים פלעגט זאָגן צו זיינע קינדער: איר זאָלט ניט מיינען אַז אייער טאַטע איז געווען אַ צדיק, אַ רבי, אַ גוטער יד, אָבער קיין ליגנער בין איך ניט געווען. די איינצעלנע זאַך, וואָס איך האָב יע געוואָלט זיין, איז געווען צו זיין אַ אמתער יד אוף צו דעם האָב איך געשטרעבט.

די קוידענאָווער רביאים האָבן אויך געהאַט אַ נייער גאַנג אין חסידות. דער עיקר איז ביי זיי געווען אהבת ד׳ און אהבת ישראל. ליבע צו גאָט און ליבע צו יידן. קוידענאָווער חסידים פלעגן זאָגן. „מופתים פון רבין זיינען ביי אונדז געווען ניט דער עיקר. דוקא ווען עס האָבן קיין מופתים ניט פאַסירט, האָבן מיר ערשט פאַרשטאַנען די גרויסקייט פון רבין". ווען מופתים פלעגן זיי זאָגן אַז „אותות ומופתים באדמת בני חם" נאָר די קינדער פון לאַנד פון חם זוכן מופתים...

האָבן קוידענאָווער חסידים קיין מופתים ניט געזוכט, פונדעסטוועגן דערציילט ר׳ שלומקע, דער אייניקל פון רבי שלמה חיים אין זיין ספר „דברי שלום" אַז זיין זיידע האָט פאַרשמיסן אַ מלאך. איז דאָך די קשיה אויף וואָס קען מען אַ מלאך שמייסן? קומט אויס אַזאַ מופת גראָדע זייער פריקרע.

אָבער עס מוז שטעקן אין דעם אַ כוונה אַז אַפילו מלאכים וועלן באַשטראָפט אוּן זיי פאַרטשעפען זיך מיט יידן.

דער זון פון רבי שלמה חיים איז געווען רבי ברוך מרדכי. ר׳ שלמה חיימן פלעגן קוידענאָווער חסידים רופן דער אַלטער רבי, רבי ברוך מרדכין דער מיטעלער רבי. דער הערשנדער רבי אין די יאָרן וואָס איך געדענק, איז געווען ר׳ אהרעלע. אין יענע יאָרן איז ער געווען דער רבי שליט״א. שליט״א האָט אויך געמיינט די ראשי תיבות „שיחיה לחיים טובים ארוכים״. אין די יאָרן וואָס איך געדענק, פלעגט מען נאָך זאָגן ר׳ אהרעלע זאָל לעבן.

רבי אהרעלע האָט געהאַט אַ ברודער, ר׳ שלומקע וואָס האָט געוואוינט אין לידע. זיין אויבנדערמאָנטער ספר „דברי שלום״ האָט אויך די הסכמה פון דעם גרויסן לידער רבי, דעם פאַרגעטער פון ריינעסן, הגאון ר׳ מרדכי מעלצער. ר׳ שלומקע, אַ תמים, איז געווען דערנאָך רב אין פאַרשידענע שטעט אין וואַלין. ביי די רביים פון ר׳ מרדכי לעכעוויצער גזע איז געווען דער עיקר דאַוונען, נאָר תורה איז אויך געווען אַ גרויסער ענין. ר׳ שלומקע איז געווען אַ רב אין פילע שטעט, דער קוידענאָווער רבי, ר׳ אהרעלע איז געווען אַ גאון אין לעזן. דאָס האָבן אָנערקענט אויך מתנגדישע רבנים. דערהויפט איז ער געווען קלוג... אַ וועלט חכם.

איז ניט מיין עובדה צו דערציילן מופתים, וואָס חסידים פלעגן דערציילן פון ר׳ אהרעלען. ווי רופט פרץ זיינע אַ דערציילונג „נאָך העכער״, די אמתע ביסל פאַקטן, וואָס איך וויס פון רבין זיינען פיל העכער, ווי יעדער איבערנאַטירלעכער מופת... פלעגן דאָך קוידענאָווער חסידים זאָגן אַז ווען דער רבי באַווייזט קיין מופת ניט, וווייסט מען ערשט ווי גרויס ער איז.

מען האָט דעם רבין ר׳ אהרעלען געמאַכט אַן אָפּעראַציע. ער האָט געהאַט, ווי חסידים האָבן דאָס גערופן אַ „פיסטל״ אויפן באַק. מען האָט געדאַרפט די פיסטל אויסשניידן. דאָס האָט געטאָן אַ כירורג. דער רבי האָט קיין שלאָף טרונק ניט געגומען. פאַר דער גאַנצער צייט פון דער אָפּעראַציע האָט דער רבי ניט אַרויסגעלאָזן קיין איין קרעכץ. דער כירורג איז געוואָרן נשתומם. „דאָס איז ניט קיין מענטש נאָר אַ מלאך״, האָט דער כירורג אויסגעשריען.

ווען מען האָט אָנגעזאָגט דעם רבין די טרויעריקע בשורה, אַז זיין יינגסטער זון ר׳ שלמה חיים, וועמען ער האָט געליבט מער פון אַלע קינדער, איז נפטר געוואָרן, איז געווען גראַדע שבת. דער רבי איז געזעסן דעמאָלט און

האָט געפּראָווען דעם טיש... דער רבי איז געווען אין כעס אויף דער חסיד, וועלכער האָט אים די בשורה געבראַכט. נו, נו שבת... נו, נו שבת... דער רבי האָט דעם טיש ווייטער געפּראָווען. דער טויט פון זיין זון האָט אפשר זיין אייגענעם טויט דערנענטערט, אָבער שבת טאָר מען אין קיין עצבות ניט זיין.

ביי קוידענאָווער חסידים איז געווען אַ ספּעציעלער יום־טוב, וואָס האָט געהייסן ז"כ שבט (27 טעג אין שבט). אין יענעם טאָג איז ר' אהרעלע באַפרייט געוואָרן פון אַ מסירה. אַזוי ווי אויפן אַלטן ליובאָוויצער ר' שלמה זלמן, האָט מען אויך אויף ר' אהרעלען געמאַכט אַ מסירה אַז ער איז אַ „בוגד במלכות" אַ בונטאָווטשיק. חסידים האָבן זיך געלאָזן קאָסטן פיל געלט צו נעמען די גרעסטע אַדוואָקאַטן. אַ חסיד מיטן נאָמען משה קיעווער האָט אַראָפּ־געבראַכט דעם דעמאָלט באַרימטן אַדוואָקאַט קופּערניק. עס איז אָבער ניט נייטיק געווען. דער רבי מיט זיין האַלטן זיך און מיט זיינע קלוגע ענטפערס דורך אַ דאַלמעטשער האָט געמאַכט אַליין אַ שטאַרקן אייndרוק אויף די ריכטער און געשוואָרענע. מען האָט זיך ניט פיל מיישב געווען, מען האָט דעם רבין באַפרייט אידער די אַדוואָקאַטן האָבן געהאָט אַ געלעגנהייט צו ריידן.

צווישן קוידענאָווער חסידים און אין רבי אהרעלעס צייטן זיינען געווען פאַרבנרייכע חסידים. אייניער אַ ווילנער טליתניק רבי מיכל פרידמאן איז געווען אַ ייד אַ מקובל, ער איז אויך געווען באַהאָוונט אין אַלע מחקר ספּרים און האָט געוואוסט אויף אויסנווייניק דעם „כוזרי" מיטן חובת הלבבות, חוץ דער „שער היחוד", וואָס חסידים פלעגן ניט לערנען (ער איז ליקווידירט געוואָרן אין מינסק פון באָלשעוויקעס פאָר אַ בילבול). ר' מאיר סמארגאַנער, דער ברודער פון וועריניק דער רעדאַקטאָר פון מאָרגן זשורנאַל (וועריניק איז אויך געבליבן אַ קוידענאָווער חסיד) איז אויך געווען אַ גרויסער למדן און מקובל. ער איז אָבער געווען מער פּאָליטיקער ווי למדן. רבי זלמן קיעווער אַ ייד אַ גביר פלעגט זיך לאָזן קאָסטן פיל פאַרן רבין. דער אינטערעסאַנטער קוידענאָווער חסיד איז געווען ר' אהרן קאַסויקער. דער ייד איז געווען באַהאָונט אין אַלע צווייגן פון וויסנשאַפט און פילאָזאָפיע און איז דאָך געווען אַ פאַרברענטער קוידענאָווער חסיד. ער איז געווען אַזא טיפּ, ווי ד"ר אהרן מאַרקוס פון האַמבורג, דער קוידענאָווער ר' אהרעלע פלעגט אויף אים זאָגן אַז ער האָט אַרויסגעצויגן „יקר מזולל". דער רבי אהרן קאַסויקער איז געווען יונגערהייט אַן אַפּיקורוס און דער רבי האָט אים מחזיר למוטב געווען. דאָס

איז אַ פאַקט. ליידער ווייס איך ניט וואָס עס איז פון דעם אינטערעסאַנטן יידן געווארן.

היינט אויב ר' אהרעלע האָט געהאַט אַזעלכע חסידים, קען מען זיך פאָרשטעלן, פון וועלכן טייג ער אַליין איז געווען געקנאָטן. אַ קליינער, דאַרער יידעלע מיט אויגן וואָס פלעגן דורכנעמען די נשמה, האָט ער געהאַט אַ מאַגנעטישע קראַפט צו היפנאָטיזירן זיינע חסידים.

טריי די טראַדיציעס פון ר' מרדכי לעכעוויצער, איז ער קודם כל געווען אַ דאַוונער, וואָס פלעגט דורכנעמען. דער פילאָזאָפישער שטיק זוהר, וואָס חסידים זאָגן פאַר קבלת שבת „פתח אליהו" פלעגט ער זאָגן מיט אַ אויסערגעווייניגלעכער מתיקות. „אנת הוא חד ולא בחשבן עילה על עילין וסתימא על כל סתימין ולית מחשבה תפיסא בך כלל" דו (גאָט) ביזט אויניער אָבער ניט לויט אַריפמעטישן חשבון... דו ביסט די סיבה פון אַלע סיבות און דער מיסטעריעזער וועזן פון אַלע מיסטישע וועזנס און מען קען דיר (גאָט) מיטן געדאַנק גאָר ניט תופס זיין. היינט דער שטיק זוהר „כגוונא" און ווי מתיקותדיק זיינען געווען די וועלטער „כד עיל שבתא (ווי דער שבת קומט אָן) „ואנפהא נהירין בזהירו עיל פני" (און די פנימער זיינען באַלויכטן מיט אַ העכער ליכטיקייט). מיט אַזאַ ליכטיקייט פלעגן אַלע חסידים זיין באַלויכטן, וועז דער רבי האָט מקבל שבת געווען.

וועגן ראש השנהדיקע תפילות איז אָפגעלעדט... חסידים פלעגן פאַרקויפן זייערע ציגן צו פאַרן צום רבין אין קוידענאָוו און זאָל ניט אויסגעלעדט זיין, וויפל חסידים פלעגן קומען צוגיין צו פוס!...

ראש השנה פלעגן אָנפאָרן שיינע עטלעכע הונדערט חסידים. די שטיבל אין קוידענאָוו איז, דאַכט זיך, ניט געווען אַזוי גוואַלדיק גרויס, אָבער מען האָט זיך „פאמעשטשיט". חסידים פלעגן זאָגן אַז אין קוידענאָווער שטיבל פלעגט פאַסירן דער זעלבער נס, ווי אין בית המקדש. „עומדים צפופים ומשתחווים רוחים". מען איז געשטאַנען געענגט און בוקנדיק פלעגט מען זיך אויסלייגן גאַנץ ברייטלעך.

נאָכן מעריב דאַוונען, די ערשטע נאַכט ראש השנה פלעגט ר' אהרעלע דורכגיין אַלע רייען פון חסידים און מיט אַ דין קולכל אויסשרייען אייניקע מאָל: „יידן, לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים טובים אַרוכים ולשלום" און אַלע חסידים פלעגן ענטפערן אין איין קול „גם אתם". עס האָט אין מיינע

קינדער־אויערן געקלונגען, ווי סאָלדאַטן פלעגן אויסשרייען ביי קאַמאַנדע „ראד סטאראטסו" צופרידן זיך צו סטארן.

די ערשטע נאַכט ראש השנה פלעגט דער רבי ר׳ אהרעלע קיין טיש ניט פראוועז. מען פלעגט אויסשטעלן לאַנגע טישן. מען האָט דערלאַנגט עסן און חסידים פלעגן כאַפן שיריים ניט פון רבין, נאָר איינער פון דעם אַנדערן. אָט די כאַפּעניש ליגט מיר אין מאָגן. איך־בין בכלל ניט קיין בריה צו כאַפן און דעם ערשטן מאָל ראש השנה אין קוידענאָוו בין איך אַוועק אַ הונגעריקער. דער בעל אכסניה האָט אויסגעזוכט אַ שטיקל קאַלטע פיש מיט אַ גלאָז מילך. איך האָב זיך דערמאָנט אין דעם יום־טובדיקן עסן אין דער היים, און עס האָט מיר פאַרקלעמט דאָס הערצל. געווויינט האָב איך אָבער ניט, איך בין דאָך אין קוידענאָוו...

מוסף האָט ווידער דער רבי געדאַווענט. עס איז געווען געוויין און געבעט, אָבער אין מיטן דערינען פלעגן זיך חסידים צו זינגען „ויאתיו כל לאבדך" און אַלע וועלן קומען דיר (גאָטעניו) דינען. דער רבי פלעגט זיך צוזעצן און חסידים זיינען געגאַנגען אַ האפקע. האָט מען דאָך געדופן אין אונדזערע שטעטלעך חסידים „סקאקונעס".

אויף זיינע חסידים האָט ר׳ אהרעלע געהאַט אַ אויסערגעווייניעכע השפּעה. אָט זיצט אַ חסיד און ווייניט. ער איז געקומען מיט אַ שוועדער האַרץ צום רבין — קראַנקערהייט, אַרעמקייט און צרות אויפן פוד. ער ווייניט און קען אַ ביסן ניט נעמען. גייט צו צום חסיד דער רבי, זאָגט ער צו אים: עלי האָט געפרעגט ביי חנהן „למה תבכי ולמה לא תאכלי" וואָס ווינסטו און פאַרוואָס עסט דו ניט? אַ צער קען מען ברעכן אָדער מיט ווייניען אָדער מיט עסן, פאַרוואָס האָסטו אויסגעקליבן דעם מיטל פון ווייניען? גיי און עס אָפּ. דער חסיד האָט אָפּגעגעסן און די עצבות איז פון אים אַוועק.

רבי אהרעלע קוידענאָווער האָט קיין עצבות צו זיך ניט צוגעלאָזן. ער איז געווען פריילעך און וויציק. כאָטש צרות האָט ער געהאַט אויפן פוד. בכלל האָט ר׳ אהרעלע ליב געהאַט אַ פעפערדיקן וויץ, אַ וויץ, וואָס פלעגט ברענען ווי פייער...

צו אַ רב, וואָס האָט אים געפרעגט פאַרוואָס מען זאָגט ניט קיין תחנון, וועז דער רבי קומט, האָט דער רבי געענטפערט, אַז דער רבי קומט אין אַ שטעטל איז אַ ברית. דער רבי שנידט זיינע חסידים אַרום. עס ווערט דאָרטן אַ חסרון כיס. נאָכן וויץ איז ער אָבער געוואָרן ערנסט און געדעדט

על פּי קבלה אַז היינטיקע צייטן דאַרף מען איבערהויפּט מער קיין תחנון ניט זאָגן, ווייל עס איז פרייטיק פאַרנאַכט. סוף אלף הששי. עס קומט באַלד אָן דער יום שכולו שבת. מיר לעבן היינט אין משיחס צייטן.

ר׳ יוספקע, זיין זון, האָט דערציילט אין טאַטנס נאָמען פאָלגענדן וויץ. ווען הערצל איז געקומען מיטן ציוניזם האָט נאָך ר׳ אהרעלע געלעבט. רבי אהרלע האָט אויסגעהערט איינעם הערצלס אַ חסיד. ער האָט אַ קרעכץ געטאָן און געזאָגט: יע, עס זיינען אָנגעקומען משיחס צייטן. וועז אַ חתן דאַרף גיין צו דער חופה לויפן די ווייסע חברניקעס אַ פריער. אויב באדיונגען לויפן איז אַ סימן אַז מען פירט שוין דעם חתן צו דער חופה. יע, דער חתן גייט שוין, עס הערן זיך שוין משיחס טריט.

ר׳ אהרלע איז געווען זייער שאַרף מיט זיינע וויצן. אַ רב האָט אַמאָל געזאָגט תורה פאַרן רבין. חסידים האָבן דאָס ניט געוואָלט ליידן, האָט דער רבי געזאָגט: לאָזט אים זאָגן, ער איז אַ ערלעכער ייד. ער וויל ניט עובר זיין אויף „בל תשקצו״ מען טאָר זיך ניט איינהאַלטן.

אָט דער וויציקער האַרציקער רבי אהרעלע איז געווען אַיינער פון די גרעסטע חסידישע רביאים. קוידענאָווער חסידות האָט אויסגעטראָטן אַ נייעם דרך. קוידענאָווער חסידות איז אַ גוטער צוזאַמענמיש פון תורה ועבודה. רבי אהרעלע קוידענאָווער האָט אַריינגעבלאָזן אַ נייעם גייסט אין ליטווישער חסידות.

מנשה אונגער

אַ מופת

אַ רבי דערציילט ווי אַזוי זיינען אַ ברודער, האָט אַרויסגעטריבן אַ דבוק פון אַ מיידל

דער גלויבן אין גלגולים און אין דבוקים איז געווען שטאַרק פאַרשפרייט ביי די מקובלים און דערנאָך צווישן די חסידים.

דאָס גלויבן אין גלגולים איז אויפגעקומען אין דער צייט פון נאָכן תלמוד. מען האָט געגלויבט, אַז די נשמה פון אַ פאַרשטאָרבענעם מענטשן ווערט „מגולגל" (גייט איבער) אין דעם קערפער פון אַ ניי־געבוירן קינד און די נשמה לעבט אַזוי אַרום ווידער אויף דער וועלט.

לויט דעם דאָזיקן גלויבן קען די נשמה מגולגל ווערן אַ סך מאָל, און טיילמאָל ווערט זי מגולגל ניט אין אַ מענטשן, נאָר אין אַן אַנדער לעבעדיק באַשעפענישׂ. דער גלגול איז אָפּצוקומען אַ שטראָף פאַר באַגאַנגענע זינד אין פריערדיקן לעבן. מגולגל ווערן, לויט דעם דאָזיקן גלויבן, ניט דוקא רשעים, נאָר אויך צדיקים, אויב זיי האָבן עפּעס פאַרפעלט אין פריערדיקן לעבן און זיי דאַרפן דאָס ווידער „מתקן זיין" אויף דער וועלט.

דער גלויבן אין דיבוק איז אַרויסגעוואַקסן דירעקט פון גלויבן אין גלגולים. די מקובלים האָבן געגלויבט, אַז די נשמה פון אַ פאַרשטאָרבענעם מענטשן, וואָס האָט ניט געפונען קיין „תיקון", קאָן אַריין אין אַ לעבעדיקן מענטשן (ניט בלויז אין אַ ניי־געבוירן קינד, וואָס האָט נאָך קיין נשמה ניט געהאַט). דער דאָזיקער לעבעדיקער מענטש רעדט די שפּראַך פון דעם פאַר־שטאָרבענעם און ווייסט אַלץ וואָס דער פאַרשטאָרבענער האָט געטאָן.

צום שטאַרקסטן איז דער דאָזיקער גלויבן אין דבוקים פאַרשפרייט גע־

וואָרן דורך די ספרים פון קבלה. אין „שבחי רבי חיים וויטאַל" (פון 16טן יאָרהונדערט) וועלן דערציילט אַ גאַנצע רייַ מעשיות וועגן דבוקים. די מקובלים האָבן געהאַלטן, אַז דער צדיק קען מיטן כוח פון קבלה־שמות און דורך בלאָזן שופר גוזר זיין אויפן דיבוק, אַז ער זאָל אַרויס און זאָל באַקומען זיין „תיקון" דורך דעם צדיק...

פון דער קבלה איז דער דאָזיקער גלויבן אַריבער צו די חסידים. אין די סיפורי מעשיות פון רביים געפינען מיר אָפט מעשיות ווי אַזוי אַ רבי האָט אַרויסגעטריבן אַ דיבוק. (דער יידישער שריפטשטעלער אַנסקי האָט אָנגעשריבן אויף דער טעמע אַ מיסטעריעזע דראַמע „דער דיבוק", אין וועלכער ער האָט צונויפגענומען אַלע עלעמענטן פון דיבוק־גלויבן).

* * *

אָבער געווינלעך וועלן אין די חסידישע מעשה־ביכלעך דערציילט אַ מעשה מפּי השמועה — אַ מופת פון אַ רבין. אַז דער רבי אַליין זאָל דערציילן אַזאַ מעשה, ווי אַזוי ער האָט אַרויסגעטריבן אַ דיבוק — דאָס איז שוין אַ זעלטנהייט.

איז דעריבער זייער אינטערעסאַנט דאָס ספרל, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין ניו יאָרק, מיט אַ פאָר יאָר צוריק „קונטרס דובר שלום", וואו דער רבי ר׳ שלום פון דער קוידענאָווער דינאַסטיע, דערציילט וועגן אַ מיידל, וואָס האָט געהאַט אַ דיבוק, און ווי אַזוי זיין ברודער, דער רבי ר׳ אהרן פון קוידענאָוו האָט דעם דיבוק אַרויסגעטריבן.

דאָס ספרל „דובר שלום" (אַרויסגעגעבן פון הרב שאול ישכר ביק, ניו יאָרק, דאָס יאָר פון דרוק איז ניט אָנגעגעבן) האָט אויך אַ צוואה פון דעם רבין ר׳ שלום.

דער רבי ר׳ שלום פון בראַהין איז געווען אַ גרויסער מקובל און אַ גרויסער גאון. ער איז געווען דער זון פון רבין ר׳ ברוך מרדכי, געפּופן דער „מיטעלער קוידענאָווער רבי", וועלכער איז געווען דער זון פון רבין ר׳ שלמה חיים, דער גרינדער פון דער קוידענאָווער דינאַסטיע. זיין מוטער איז געווען די טאָכטער פון רבין ר׳ אָשר פון סטאָלין, אַ זון פון גרויסן ר׳ אהרן פון קאַרלין. זיין פאָטער איז געווען אַן אייניקל פון רבין ר׳ מרדכי לעכאָוויטשער. דער רבי ר׳ שלום האָט מחבר געווען די ספרים „דברי שלום" אויף תורה, „עטרת שלום" און „משמרת שלום" אויף שולחן ערוך „אורח חיים". די חיבורים

האָבן הסכמות פון געהרער רבין דער „שפת אמת", פון גאון ר' מרדכי מעלצער פון לידא און פון „חפץ חיים".

סיי די צוואה און סיי די מעשה מיטן דיבוק, זיינען געשריבן געוואָרן פון רבין אַליין, און דער קונטרס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון רבינס כתב־יד.

און דער רבי דערציילט אין לשון־קודש, אַריינגעפלאָכטן אַ סך יידישע זאַצן:

„איך וועל צוערשט דערציילן", הויבט אָן דער רבי ר' שלום פון בראַהין, „וואָס איך האָב געזען ביי מיין ברודער דעם צדיק ר' אהרן קדוש־השם פון קוידענאָוו. נאָכדעם ווי מיין פאָטער איז נפטר געוואָרן, האָט מען צו מיין ברודער געבראַכט אַ מיידל, וואָס האָט געהאַט אַ דיבוק... וועז מען האָט דאָס מיידל צום ערשטן מאָל אַריינגעפירט צו אים, בין איך דאָרטן ניט געווען, ווייל איך האָב ניט געוואוסט דערפון. נאָר מען האָט מיר דערציילט, אַז וועז מען האָט דאָס מיידל מיטן דיבוק אַריינגעבראַכט צו אים, האָט מיין ברודער געזומען דעם שטעקן פון מיין זיידן, דעם רבין פון לעכאָוויטש, און האָט זי געסטראָשעט דערמיט. אָבער וועז מען האָט זי צום צווייטן מאָל אַריינגעבראַכט צו אים אין שטוב אַריין, בין איך שוין דאָרט געווען. דאָס מיידל האָט געקלאַפט מיט די הענט אויף דער טיר און געוואָלט אַנטלויפן, אָבער דער ברודער מיינער האָט געהייסן דעם יידן, וואָס האָט זי אַריינגעבראַכט, ער זאָל איר אייגרוימען אין אויער דעם פסוק „הפקד עליו רשע"... און ווי דער יידן האָט דאָס געטאָן, האָט זי אָנגעהויבן צו ענטפערן אויף אַלץ, וואָס מען האָט זי געפרעגט. צוערשט האָט מען געפרעגט דעם „רוח" ווי ער הייסט, האָט ער געענטפערט, אַז זיין נאָמען איז „בערא" און האָט אָנגעגעבן ווי זיין פאָטער האָט געהייסן און וועז זיין פאָטער איז געשטאָרבן. מען האָט אים געפרעגט פאַרוואָס ער ווייל ניט זאָגן „שמע ישראל", האָט ער געענטפערט, אַז דער פאָטער האָט מיט אים דאָס ניט געלערנט. איך געדענק שוין איצט ניט די אַלע זאַכן געגנוי... נאָר דאָס האָבן מיר געזען, אַז דאָס מיידל האָט אָנגעהויבן צו בילן ווי אַ הונט און מאַכן משונהדיקע קולות, און דער ברודער מיינער האָט אַ שריי־געטאָן: „שאַ", איז דער „רוח" גלייך שטיל געוואָרן. דער ברודער מיינער האָט געהייסן, אַז מען זאָל דאָס מיידל אַהיימפירן אויף איר אַכסניה און זי ברענגען מאָרגן. צוערשט האָט מיין ברודער געוואָלט רופן בלויז אַ מנין יידן, דערנאָך האָט ער זיך באַרעכנט, אַז עס איז בעסער אַז מען זאָל דעם

ענין מאַכן עפּנטלעך, כּדי די מענטשן זאָלן זען און זאָלן זיך דערפון אַראָפּ־נעמען אַ מוסר"...

און דער רבי ר' שלום דערציילט ווייטער, אַז אויפן צווייטן טאָג האָט דאָס מיידל ווידער ניט געוואָלט אַרײַנגיין אין שטוב פון זיין ברודער, דעם רבין ר' אהרן. מען האָט זי געמוזט אַרײַנשלעפּן מיט גוואַלד. זיין ברודער, ר' אהרן, האָט געהאַלטן אין איין האַנט דאָס ספר פון די כתבי האר"י", וואו עס ווערט געבראַכט ווי אַזוי מען זאָל אַרויסטרייבן אַ דיבוק, און ער האָט אַנגעהויבן נאָכאַמאָל אויספרעגן דעם „רוח" ווי ער הייסט, ווי לאַנג עס איז שוין ווי ער איז אַריין אין דעם מיידל, און וואָס ער האָט געטאָן אידער ער האָט זיך באַהאָפּטן מיט דעם מיידל, און דער דיבוק האָט געענטפערט: „איך בין אומגעגאַנגען". אז מען האָט אים געפרעגט „פאַרוואָס?" — האָט ער געענטפערט: „מען האָט מיר (מיך) אויף יענער וועלט צוגענומען". האָט דער רבי געזאָגט: „זאָג מיר מיט וואָס דו האָסט געזינדיקט?" אָבער דערויף האָט ער ניט געענטפערט. האָט דער רבי ר' אהרן געזאָגט: „אויב דו ווילסט ניט זאָגן דיין חטא, וועט מען דיר הייסן אַזוי אַרויסגיין". און דער רבי האָט געזאָגט צו די פאַרזאַמלטע, זיי זאָלן מיטזאָגן אויף אַ הויך קול: „מיר זיינען אַלע מסכים בצירוף קדישא בריך־הוא ושכינתא, אַז דו זאָלסט אַרויס פון דעם מיידל דורך דעם קליינעם פינגער פון פוס, צווישן נאָגל און פלייש און דו זאָלסט קיינעם ניט מזיק זיין!"...

פון אָנפאַנג האָט דער ברודער געזאָגט, אַז ער וועט מתפלל זיין פאַר אים. דאָס מיידל האָט זיך גלייך אויסגעצויגן אויף דר'ערד. דער ברודער האָט געהייסן מען זאָל די טיר עפענען און קיינער זאָל ניט שטיין ביי דער טיר.

וועז דער דיבוק איז געווען אוינעם מיידל, האָט זי נישט געקענט זאָגן קיין הייליקן וואָרט. דערנאָך אָבער האָט זי שוין געקענט זאָגן „שמע ישראל" און „אני מאמין"...

ספר

קב הישר

בלשון הקודש, ובלשון אַשכנז, בכתב עברי ונקודות, הנקרא עברי טייטש.

הוא ספר נחמד לתועלת הנפש ונוף ונשמה. וכל ההוגה בו מימים ימימה. לעבודת בוראו לבו יהיה ברה כחמה. ובו ק"ב פרקים. ומהות הספר תמצא בהקדמת הספר. אמרי שפר. הם הפשטים טובים והמשלים ומליצה. כל הרואה אותם ישמח בשמחה ודיצה:

חבוש חד זעירא דמן חבריא ה"ה הרב הגדול המופלג בהורה ויראה הצם חרשים ונבון להש מוה' צבי הירש בן הרב הגאון המפורסם בעל המחבר ס' ברכת הזבח וס' ברכת שמואל וס' תפארת שמואל וס' אמונת שמואל כבוד הרב המנוח מוה' אהרן שמואל קוידנאוור ז"ל. אשר אור תורתו זורחת בק"ק פפ"ד ובק"ק קראקא יע"א:

ווילנא

בהפוס האלמנה והאחים ראם

שנת תרל"ה לפ"ק

КАВЪ ГАЯШАРЪ,
т. е. Моральныя разсужденія
новое изданіе съ изданія 1873 г.

ВИЛЬНА
Въ типографіи Вдовы и братьевъ Роммъ.
На Жмудскомъ пер. въ домахъ №№ 327 и 328.
1875.

שער־בלאַט פון ספר „קב הישר"

שמחה גאָרדאָן

דער קב הישר און זיין מחבר ר׳ צבי הירש קוידענאָווער

זייער ווייניק מחברים האָבן אַזוי באַרימט געמאַכט זייערע געבורט־שטעט ווי ר׳ צבי הירש קוידענאָווער, דער מחבר פון קב־הישר.

אין משך פון איבער אַ פּאָר הונדערט יאָר איז דער קב הישר געווען דער פּאָפּולערסטער ספר פון אונדזער רעליגיעזער פּאָלקס ליטעראַטור, און וואו נאָר דער ספר האָט דערגרייכט, האָט אויך דערגרייכט דער שם פון דער שטאָט קוידענאָוו.

פּאָר אַ געוויסע צייט האָט אַפילו קיידאַן לעבן קאָוונע אַרײַנגעכאַפּט אַ שפּאָר ביסל כבוד צוליבן קב הישר, מחמת דער ענלעכקייט פון די נעמען האָט מען פּאַרביטן די שטעטלעך. אין דער העברייאישער ענציקלאָפּעדיע „אוצר ישראל״ ווערט קיידאַן אָנגעגעבן אַלס דער געבורטס פּלאַץ פון די קוידענאָווערס. „גולד בקיידאן אצל ווילנא״. איז דאָס ניט איין טעות, נאָר צוויי. ערשטנס איז קיידאַן לעבן קאָוונע, ניט ווילנא, צווייטנס איז דאָס קוידענאָוו און ניט קיידאַן. די ערשטע אויסגאַבע פונעם קב הישר איז דערשינען אין פראַנקפורט אויפן מיין אין 1705, אין העברעאיש. שפּעטער האָט דער מחבר איבערגעזעצט דעם ספר אין יידיש, און אַרויסגעגעבן אין 1709 ביידע טעקסטן צוזאַמען. ביז דעם סוף פון 19־טן יאָרהונדערט איז דער קב הישר איבערגעדרוקט געווואָרן פינף און פערציק מאָל. פערצן מאָל אין העברעאיש און יידיש. דרייצן מאָל בלויז אין העברעאיש, זעכצן מאָל אין יידיש אָן דעם העברעאישן טעקסט, און צוויי מאָל אין לאדינאָ.

ד״ר ישראל צינבערג אין זיין „געשיכטע פון ליטעראַטור ביי יידן״ גיט אָן 1724 אַלס דעם דאַטום פון דער ערשטער יידישער אויסגאַבע, מעגלעך

אַז ד״ר צינבערג מיינט דאָ די זולצבאַכער אויסגאַבע, וואָס איז דערשינען בערך 15 יאָר נאָך דער פראַנקפורטער בלויז אין יידיש אָן דעם העברעאישן טעקסט. ווי עס ווייזט אויס האָט ד״ר צינבערג ניט געזען דעם ערשטן יידישן קב הישר פון 1709. וואָס איז שוין אַ לאַנגע צייט אַ יקר המציאות. עס קען זיין אַז ער איז גאָר ניט געווען בנמצא אין די יידישע ביבליאָטעקן פון רוסלאַנד. פראָפעסאָר סאָסיס און נאָך אייניקע פאָרשער וואָס האָבן געאַרבעט אין די רוסישע ביבליאָטעקן באַקלאָגן זיך אַז זיי קומט אויס צו אַרבעטן מיט שפּעטערדיקע אויסגאַבעס. דער פאַקט איז פאַר אונדז וויכטיק. וואָלטן די חשובע געלערנטע געהאַט פאָר זיך די ערשטע אויסגאַבעס פון קב הישר וואָלטן זיי געזען אַז ר׳ צבי הירש האָט ניט פאַרהוילן דעם פאַקט אַז ער האָט אַרײַנגענומען אין זיין ספר די דרשות פון זיין רבין און זיך אויך באַנוצט אין געוויסע קאַפּיטלען מיט אַ כתב יד, פון יסוד יוסף.

וועג מען פאַרגלייכט די טעקסטן פון דעם יסוד יוסף און דעם קב הישר, געפינט מען אַפילו אַ קרובהשאַפט צווישן ביידע ספרים. אָבער דאָס פאַרמינערט ניטט זיין גרויסן ביישטייער צו דער רעליגיעזער פאָלקס ליטעראַטור, דער קב הישר איז אַ זעלבסטשטענדיקער ספר, פיל מער זעלבסטשטענדיק ווי דער מחבר אַליין האָט געמיינט.

אין דער הקדמה צו די אויסגאַבעס פון 1705 און 1709 שרייבט קוידע־נאָווער:

„און איך האָב געטרונקען ווי אַ דאָרשטיקער די רייד פון מיין רבין ר׳ יוסף דער זון פון ר׳ יודל פון „מינצק״ און אין געוויסע פרקים האָב איך איבערגעגעבן וועדטליך זיינע רייד, בלויז דאָ און דאָרט, האָב איך צוגעגעבן אָדער אַראָפגענומען, איך דערצייל דאָס פאַר אייך, בכדי ניט אָנצוטאָן די קרוין וואָס באַלאַנגט צו אַן אַנדערן, און אויך מקיים צו זיין די רייד פון אונדזערע חכמים: אַז דער וואָס זאָגט איבער אַ וואָרט אין נאָמען פון וועמען ער האָט עס געהערט דערנענטערט די גאולה״.

קב הישר מיינט די מאָס פון געראָטיקייט, און איז אויך אַ וואָרט־שפּיל אויף דעם מחברס נאָמען, צבי הירש, צבי באַטראַפט 102 דאָס זעלבע באַטראַפט אויך קב (ק — 100 ב — 2) און הירש זיינען דאָ די זעלבע אותיות

ווי אין הישר. דאָס וואָרט קב איז אויך מרמז אויף די הונדערט צוויי קאַ־פּיטלען וואָס זיינען דאָ אין ספר.

פיל פאַקטאָרן האָבן בייגעשטייערט צו דער אויסערגעווויינטלעכער פאַר־שפרייטונג פון דעם „קב הישר". די בילדלעכקייט פון דער שפּראַך, די פאָלקסטימלעכע היימישקייט פון דעם סטיל, און די פחדימדיקע געשפּאַנט־קייט פון די מוסר־מעשיות האָבן געעפּנט פאַר דעם ספר די טירן פון אַלע ספרים שאַנקען ביי יידן. דורך די מוסר מעשיות האָט דאָס פאָלק געגומען נקמה אין אַלע זיינע אונטערדריקער. דאָרט קריגט דער שלעכטער זיין שטראָף און דער גערעכטער זיין באַלוינונג, — גאָר אַנדערש ווי דער סדר העולם.

דאָס יידישע פאָלק האָט געזוכט אַ ספר, וואָס זאָל אויסדריקן זיינע מחשבות און געפילן, ניט דעם קאַלטן ראַציאָנאַליזם פון די חקירה ספרים, נאָר די פאָלקסטימלעכע האַרציקייט פון דער אגדתא. ניט דעם טרוקענעם פלפול פון די שאַרפע קעפּ, נאָר די זינגעוודיקע היימישקייט פון דעם מגיד.

ר׳ צבי הירש קוידענאָווער איז טאַקע פאַר אַ געוויסער צייט געווען אַ מגיד, און ווי די מערסטע מגידים איז ער געשטאַנען נאָענט צום פאָלק. פון אַלע כלי־קודש, רבנים, דיינים, שוחטים, האָט קיינער ניט אַזוי שטאַרק אויסגעדריקט דעם ארט דיינקען און פילן פון פאָלקס־מענטש ווי דער מגיד. ניטאָ אין זיין שפּראַך דער פאַרגליווערטער קאָנווענציאָנאַליזם און די אויס־געטראַכטע „ליטעראַרישקייט" פון די שפּעטערדיקע משכילים. אין זיינע שריפטן דערפילט מען דעם הייסן אָטעם פון גערעדטן וואָרט, דעם לעבעדיקן רייד־נוסח פון אַ שעפּערישן פאָלקס מענטש.

עס איז דערפאַר ניט על פּי צופאַל דאָס, וואָס קוידענאָווער האָט אַרויס־געגעבן זיינע ווערק אויך אין יידיש; דאָס געשריבענע וואָרט איז ביי אים אַ וואַריאַנט פונעם גערעדטן. און געראַדט האָט ער דאָך יידיש. די יידישע איבערזעצונג האָט מער ווי וועלכעס עס איז אַנדער פאַקטאָר פאַרוואַנדלט דעם קב הישר אין אַ פאָלקס־ספר. און ניט קוקנדיק אויף זיין אסקעטישן כאַראַקטער, די מיסטישע קאָשמאַרן, און די עצבות, איז ער דאָך געווארן דער באַליבסטער ספר פון אַלע פאָלקס שיכטן. ניט בלויז פון די תלמידי־חכמים נאָר אויך פון די ווייבער און „פּולצילס" (מיידלעך)

די יידישע היסטאָגראַפיע האָט נאָך דערווייל ניט אויסגענוצט דעם

רייכן געשיכטלעכן מאַטעריאַל וואָס געפינט זיך אין די שאלות־ותשובות און די מוסר ספרים, איינער פון די אויסנאַמען איז דער קב הישר, פון וועלכן געשיכטע־פאָרשער האָבן געשעפט מיט פולע הויפנס, ווייל עס ווערן אין אים איבערגעגעבן אַ שלל מיט אומבאַקאַנטע פאַקטן פון יידישן שטייגער לעבן, מיר דערהערן דאָרט דעם ווידער־קול פון דעם אינערלעכן געראַנגל פון די קהלות. די סאָציאַלע טעמפּעראַטור ביי קוידענאָווערן איז בכלל אַ הויכע, ער איז אַלעמאָל מיט דעם געקריוודעטן, מיט דעם באַוואוסטן.

ר׳ צבי הירש קוידענאָווער האָט געווירקט און געשאַפן אין אַ צייט ווען דאָס יידישע לעבן אין מזרח־אייראָפּע האָט זיך געקייקלט באַרג אַראָפּ, די נאָכווייען פון גזירת ת״ח ות״ט און די פאַרשידענע מהומות האָבן כמעט ווי חרוב געמאַכט די וויכטיקסטע יידישע קהלות. אַ כראָניקער פון יענער צייט, דער נאַראלער רב ר׳ משה הכהן, באַקלאָגט דעם דאַמאָלטדיקן יידישן חורבן אין די פאָלגענדע פסוקים:

„פוילן העדינה, דו אויסדערוויילטע פאַר תורה און וויסן, צו דיר איז קיין גלייכן ניט געווען זינט מיר זיינען אין גלות געגאַנגען, און אַצינד ביסטו פאַרוויסט און פאַרוואָגלט, פאַרגעסן און פאַרלאָזן, אַהין פלעגן זיך פאַרזאַמלען אַלע פאַסטוכער פון פאָלק, דאָרט פלעגט מען באַפעסטיקן די יסורות פון דת. איצט צו וועמען זאָל איך דיר גלייכן דו פוילן לאַנד? צו אַש איז געוואָרן דאָס הויז פון יעקב, אַוועקגענומען איז פון אונדז דער הייליקער אָרון״.

די דערמאָנטע אַזוי גערופענע „גאָלדענע צייט״ פאַר די יידן אין פוילן (און פוילן האָט דאַן געמיינט אויך ליטע און ווייס רוסלאַנד) איז איבערגעריסן געוואָרן אין מיטן דעם 17טן יאָרהונדערט, צו זיין געווי אין 1648 דורך די כמעלניצקי שחיטות און די מלחמות מיט רוסלאַנד און שוועדן. אין משך פון אַ קורצער צייט זיינען חרוב געוואָרן אַריבער זיבן הונדערט קהלות און די וואָס זיינען פאַרבליבן זיינען געווען אין אַ געדריקטן מצב. אין 1765 זיינען די הויפּט געמיינדעס פון ליטע און וויס רוסלאַנד שולדיק געווען געניע דריי מיליאָן פוילישע גילדן, און זייער הכנסה האָט באַטראָפן עפּעס מער ווי הונדערט טויזנט גילדן. די חובות זיינען געוואַקסן און מיט זיי די שטייערן. אויסער די אַלגעמיינע מלוכה און שטאָט שטייערן זיינען נאָך געווען ביי אַ צענדליק ספּעציעלע שטייערן: פלאצאָווע, טשאפּאָווע, הערב אָפּפּצאָל,

קאָראַקאַציע, סטאַנציע „רויך" און הויף שטייער. דער שענדליכסטער פון זיי אַלע איז געווען דער „קאזובאָלעץ" וואָס יעדער ייד האָט געדאַרפט באַצאָלן וען ער איז פאַרבייגעגאַנגען אַ קירכע, קהל איז געצוואונגען געוואָרן צו זיין דער מוכסן פון די אַלע שטייערן. און אויף אויפצוהאַלטן די הוצאות פון דעם גרויסן קהלה אַפאַראַט איז אין 1650 איינגעפירט געוואָרן די טרויעריק באַרימטע „טאקסע" וועלכע האָט ממש אוועקגענומען דאָס לעצטע שטיקל פלייש פון דעם אָרעמאַנס מויל.

דאָס פאָלק האָט זיך געבונטעוועט קעגן דער אומיושרדיקער פאַנאַנ־דערטיילונג פון דעם שטייער לאַסט, איבערהויפט קעגן געוויסע תקיפים וועלכע האָבן געוואָלט רייך ווערן פון דעם יידישן חורבן. די אינערלעכע דיסציפלין וועלכע האָט קאָנטראָלירט אַלע פאַזן פון דער יידישער געזעלשאַפט־לעכקייט, איז אין די מהומות פאַנאַנדערגעפאַלן, און די כוחות פון צעשטערונג האָבן געקראָגן אַ פרייַע האַנט. אין דער פירערשאַפט פון די קהלות האָבן זיך אַריינגעכאַפט פינסטערע עלעמענטן, וועלכע האָבן געמאַכט יד אחת מיט די פוילישע פריצים, און אויסגענוצט די יידישע קאַטאַסטראָפע פאַר פערזענלעכע געווינסן. אין ר׳ צבי הירש קוידענאָווער האָבן די שוצלאָזע אָרעמע יידישע מאַסן געפונען אַ מוטיקן פאַרטיידיקער. אויפן שאַרפסטן אופן טרעט ער אַרויס קעגן די תקיפים, די „בעלי־זרוע" וואָס חנפענען דעם עושר און לייגן אַרויף דעם יאָך פון די שטייערן אויף די אָרעמעלייט.

„דען אזויא וויא דער וואָלקין ווערט פאַרלענדט און פאַרשווינדט, און וויא דער ווינט וואָס ווערט פאַרטראָגן און קערט ניט ווידער, אַזוי אויך דער מנהיג קהילה, וואָס איז זיך ניט נוהג ווי רעכט איז, דאָס ער זאָל זיך נוהג זיין, ער שטאַרבט און גייט אַוועק פון דער וועלט, און פון זיינע קינדער בלייבט נישט קיין געדעכטעניש, און אין דער נעץ ווערין גיחאַפט פיל מנהיגים פון וועגין זייער גאווה און הערשאַפט, זיי וואַרפין איין גרויש פאַרכט אויפן צבור, ניט פון גאָטשי וועגין, זייא טוען זיך אָן גרוישע תענוגים און העלפין ניט דעם עולם מיט די מסים. אויף זיך מאַכין זייא גרינג דעם מס און אויף אַנדערע מאַכין זייא שוווער, און אַלערליי כבוד און גדולה נעמען זיי איין חלק צום ערשטין, און זייער פנים פלאַמט תמיד מחמת טרינקען, און זיינען שטאַרק אין געזונט מחמת זיי טוען זיך אָן דאָס גלוסטיקייט פון זייער האַרץ. און די עדה, די קינדער

פון אברהם, יצחק און יעקב זיינען צוא שטויסין און נידעריג, און גייען אום באַרוועס און נאַקעט, מחמת דיא שמשים וואָש זיינען גובה דעם מס, און די באַדינערס פון קהל באַגזלנן זייא, און קומען מיט אכזריות אין זייערע הייזער, און חאַפין און ראבעווען פון וואָש זייא גיפינען, און זעהן אַז די בעלי בתים זאָלין בלייבין בעירום ובחוסר כיל, און נעמען אַפילו צו זייערע קלייַדער אויך, און אַפילו זייער טלית און דעם קיטיל, און פאַרקויפין עש פאַר ווייניג געלט, און אַפילו דאָש בעט געוואַנט נעמט מען ביי זיי צוא, און בייא דיא בעלי בתים בלייבט מער ניט נאָר דאָש שטרויא אין דיא בעטין, און אין דער צייט אַז עש איז קאַלט אָדער רעגין גייט, ציטערן זיי נעבאַך, און ער מיט זיין ווייב און קינדער ווייגען איטליכער אין איין באַזונדער ווינקעלע. און וועז דער מנהיג זאָל אָבער אויך זיין צוא הילף אין די מסים, וואָלט ניט אַזויא שווער גיוועז פאַר די מיטעלע לייט, און אויף די אָרעמע לייט.

און עש איז פאַרהאַנדין אַזעלכע מנהיגים, וואָש טוען נאָך אַ גרעסערע עבירה, דאָש זיי עסין און טרינקען פון קהלש געלט. און גיבין דער פון נדן צוא זייערע זין און זייערע טעכטער, און מתנות צוא חתן כלה, און דאָש געלט איז אַלץ דאָש רויבונג און יגיע כפים פון דיא ישראל. און אויף אַזויא איין פרנס און אַזויא איין מנהיג, גייט איין כרוז פאַר אים און רופט אויש, דאָש איזעס וואָס עסט דאָש בלוט און פלייש פון דעם פאָלק ישראל, ער גזלט אָרעמע לייט און יתומים און אלמנות. און דער כרוז שילט אים מיט פיל קללות, און זיין תפלה וועלט ניט צוא גיהערט, גאָט ב״ה זאָל אונז מציל זיין פון זיין עונש. דרום דער מענטש וואָש איז איין מנהיג אָדער איין פרנס, מוז זיין איין דער באַרימיקער און ניט איין אכזר. אין בפרט אויף די צוא בראָכענע כלים דאָש איז עניים אביונים. וואָרום גאָט ב״ה וויל אין דעם כבוד פון די עניים...

נחזור לאָמיר ווידער קערין צוא אונזער ענין, וואָש מיר האָבין געשמועסט אין דעם אָנהייב פרק, דאָש עש איז איין גרוישע אזהרה אויף די מנהיגי קהלה אַז זייא זאָלין ניט וואַרפין איין איבעריגע פאַרכט אויף דעם צבור, און זאָלין געבין מס אַזוי וויא אַלע לייט. און ניט זיין קיין חונפים, חס צו האָבין אָדער חנפנן דעם עושר, אָדער אויף זיין משפחה, און דעם יאָך צוא געבין אויף די אָרימע לייט. זאָל ער אַזוי ניט טאָן, דענסמאָלט אַז דער מנהיג וועט זיך אַזוי פירין וועט גאָט ברוך־הוא זיין ווילין

אויך טאָן, און זיינע ווערק וועט ער באַגליקן, און וועט זוכה זיין צוא לאַנג לעבין אמן". (קב הישר ווילנער אויסגאַבע 1875, קאַפּ. ט.)

ר' צבי קוידענאַווערס מוסר איז ניט קיין אבסטראַקטער, ער בריינגט פאַקטן פון טעגלעכן לעבן, און שטורעמט קעגן די גבירים וואָס זוכן נאָכצוטאָן די פּריצים, און פירן אין ביי זיך גויאישע מנהגים, ווי גיין אויף יאַגד, רעדן פראַנצויזיש.

„דרום טאָר דער מענטש ניט מצער זיין און ניט מבזה זיין קיין שום באַשעפעניש און דרום דיא יהודים וואָש שיסין מיט פיילין און קוילין דיא עופות און חיות טמאים, חאָטשע וועז זיי דאַרפין גאָרניט. דען זיי טאָרין דאָך עש ניט עסין, נאָר פון וועגין זיך צוא לערנען שיסין, און הרגנען אום־זיסט די לעבעדיקע באַשעפעניש, דיא ווילין האָבין איין גרויסין עונש, און דאָש איז ניט פון דיא דרכים פון בעלי רחמנות. צוא טאָן איין שום רעה אום־זיסט צוא איין באַשעפעניש, און אַפילו ניט צוא בוימער און קרייטעכער, און אַנדערע זאַכין וואָס וואַקסין אויף דער ערד. ווייל די אַלע זיינען באַשאַפין גיוואָרין פון וועגין ווייל די וועלט דאַרף זייא". (קב הישר פרק פג).

שוין אין קוידענאַווערס צייטן האָט זיך געלאָזט מערקן אַ שפּראַכלעכע אַסימילאַציע, ביי דער יידישער געלט אַריסטאָקראַטיע, איבערהויפט צווישן די וואָס זיינען געשטאַנען נאָענט צו מלכות, באַנקירן, אַקציזניקעס און בעלי טאַקסע. דער קב הישר רעדט וועגן זיי מיט פאַרביטערונג און דערמאָנט אַז אונדזערע עלטערן זיינען אויסגעלייזט געוואָרן פון מצרים, אין זכות פון דעם וואָס זיי האָבן ניט פאַרביטן זייער הייליקע שפּראַך.

„און אַצינד האָב איך גיזעהן איין גרויסין מכשול, וואָס פיל לייט טוען ניט רעכט, זיי טוען לאָזין לערנען זייערע קינדער צוא ריידין נאָר פראַנצויזיש און אַנדערע גויאישע שפּראַכין, און אַז דאָש קינד ווערט גרויס, גיט זיין פאָטער גאָר קיין השגחה ניט אַז זיין קינד זאָל גיין אין בית המדרש אַריין דאַוונען און לערנען, די עיקר השגחה איז, ער זאָל לערנען פראַנצויז". (קב הישר פרק כב).

ווי עס ווייזט אויס איז פראַנצויזיש דאַן אַריין אין דער מאָדע ביי די גבירים, (אויך גליקל פון האַמלען (1724-ג164) דערמאָנט עס אין אירע זכרונות און זי באַדויערט וואָס מען האָט מיט איר ניט געלערנט קיין פראַנצויזיש...)

עס זיינען פאַראַנען שנויים צווישן די ערשטע און די שפּעטערדיקע אויסגאַבעס פון קב הישר, איבערהויפּט די רוסישע, וואו עס מערקט זיך די האַנט פון צענזאָר. אַ סך פון די שאַרפסטע שטעלן זיינען אויסגעשטראָכן געוואָרן און ס׳איז אויך צוגעגעבן אַ באַמערקונג:

„אין די צייט פון מחבר האָבין זיך די פּרנסים ניט געפירט וויא מען דאַרף, אָבער בזמננו איז די ממשלה הרוממה משגיח אויף זייערע הנהגות און עש פירט זיך אַלש מיט אַ סדר און מיט גערעכטיקייט״. (קב הישר ווילנער אויסגאַבע 1865).

דער בעלעטעריסטישער אינהאַלט פון קב הישר איז אפשר דער רייכסטער פון אַלע מוסר ספרים. ר׳ צבי הירש קוידענאָווער האָט געשעפּט זיינע מעשיות ניט פון די אַנגענומענע מדרשים קוואַלן נאָר פון זוהר און די לעגענדעס וועגן די מקובלים פון צפת. אָפטמאָל ביים יסוד יוסף און דעם דרך־הישר־לעולם הבא פון פּראשניצער רב, אָבער יעדער שטיקל מלומד וואָלט געקאָנט ברענגען ממש הונדערטער ביישפילן פון אַמאָליקע מחברים, וואָס האָב „אויסגעבאָרגט״ איינער ביים אַנדערן. אין זיבעצעטן יאָרהונדערט איז דאָס געווען אַ גאַנץ געווייטלעכע דערשיינונג.

* * *

אַ פולשטענדיקע ביאָגראַפיע פון ר׳ צבי הירש קוידענאָווער איז נאָך דערווייל ניט געשריבן געוואָרן, דער געשיכטלעכער מאַטעריאל איז נאָך צעוואָרפן, און דער פאָרשער מוז עס קלייבן פון פאַרשידענע מקורים. דער ערשטער קוידענאָווער ייד פון וועלכן מיר ווייסן איז ר׳ ישראל, דער זיידע פון ר׳ צבי הירש, פון אים האָט דאָס די משפּחה געקראָגן דעם פאַמיליע נאָמען קוידענאָווער.

ביזן 17טן יאָרהונדערט האָבן קיין יידן ניט געטאָרט זיך באַזעצן אין קוידענאָוו, צוליב דעם וואָס דאָרט האָט זיך געפונען אַ גלחים סעמינאָר,

און די כומרים האָבן מורא געהאַט אַז יידן וועלן אַרײַנברענגען „אַפּיקורסות".
דער ערשטער ייד וואָס האָט זיך דאָרט באַזעצט איז געווען ר׳ ישראל, ער
האָט אָנגעהאַלטן אַ ווײַנשענק. עס איז ניט באַקאַנט ווי אַזוי ר׳ ישראל
האָט געקראָגן די דערלויבעניש צו עפענען אַ ווײַנשענק נעבן סעמינאַר, און
לייגן דעם יסוד פון אַ נייעם יידישן ישוב.

דער יידישער ישוב אין קוידענאָוו הויבט זיך אָן מיט ר׳ ישראלן.

אָן אַלטע לעגענדע דערציילט אַז ר׳ ישראל קוידענאָווער איז אין אַ
קורצער צייט רײַך געוואָרן, אָבער זײַן עשירות איז אים ניט באַקומען. ער
האָט געהאַט צער פון דעם וואָס נאָך יידן איז ניט באַשערט צו געניסן פון
דער שפּע, ווײַל קוידענאָוו איז געווען אַ מקום פּרנסה. איז ער אַוועקגעפאָרן
קיין ווילנע זיך משתדל זײַן ביי די שרים. אָבער אַ האַלב יאָר איז ער צו־
ליב דעם ענין געזעסן אין ווילנע, און אויסגעפּועלט אַז יידן זאָל מען וואוי־
נען אין קוידענאָוו. און אין זכות פון דער מצוה איז ביי אים געבאָרן גע־
וואָרן אַ זון, דער מהרש״ק וואָס איז באַרימט געוואָרן אין אַלע תפוצות
ישראל.

די ראשי תבות פון מהרש״ק זיינען מורנו הרב ר׳ שמואל קוידענאָווער.
ער איז געבוירן געוואָרן אין קוידענאָו אין 1614. אין דער יוגנט האָט ער
געלערנט אין בריסק און זײַן ערשטע רבנות איז געווען אין ביאַלע. אין
דער צייט פון די שחיטות פון ת״ח ות״ט איז ער אַנטלאָפן קיין ווילנע, און
דאָרטן איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס דיין אין דעם בית־דין פון דעם
חלקת מחוקק.

דער מהרש״ק איז געווען אײנער פון די באַרימטסטע רבנים פון זײַן
דור. אויסער די אויבן דערמאָנטע קהילות איז ער געווען רב אין ריישע,
פּירט, בריסק, פראנקפורט ביים מיין און קראָקע. פון דער גאַנצער וועלט
האָט מען זיך געוועדעט צו אים מיט שאלות און זיינע תשובות זיינען באַ־
רימט מיט זייער לאָגיק און פּשטות. אין זיין דרך פון לערנען האָט ער פאַר־
בונדן אַרגאַניש חריפות מיט בקיאות, עס איז ניט די אויבערפלעכלעכע
חריפות, וואָס בינדט צענויף ענינים וואָס האָבן גישט צווישן זיך קיין שום
שייכות דורך קונציקע פּשטלעך, נאָר אַן אופן פון לערנען וואָס גראָבט אין
דער טיף ביז צו די וואָרצלען פון דער הלכה.

דער מהרש״ק וועלט באַטראַכט, אַלס אײנער פון די ערשטע זיך צו

באַנוצן מיט דעם קריטיש־אַנאַליטישן מעטאָד, אין אויספאָרשן די ריכטיקע נוסחאות אין דער גמרא און די ראשונים. כאָטש יעדער אות איז ביי אים געווען הייליק, האָט ער זיך פונדעסטוועגן ניט אָפּגעהאַלטן פון צוגעבן אָדער אַראָפּנעמען פון טעקסט, אויב עס איז ביי אים געווען אַ ספק וועגן דעם ריכטיקן נוסח. ער האָט זיך באַנוצט מיט דער העכסט וויסנשאַפטלעכע מעטאָדע פון טעקסט פאַרגלייכונגען, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ זעלטענהייט, אָפילו צווישן די וועלטלעכע געלערנטע. אַן ענין וואָס פריער האָט ער אויסגעזען טונקל און פאַרפלאָנעט, — וועט גאַנץ אָפּט קלאָר און ליכטיק פון זיינער אַ קליינער באַמערקונג.

אַ גרויסער טייל פון מהרש"קס שריפטן זיינען פאַרלוירן געגאַנגען בעת די קאָזאַקן שחיטות און די מהומות וואָס האָבן זיי נאָכגעפאָלגט. צו אונדז זיינען דערגאַנגען בלויז פיר פון זיינע ספרים: „ברכת הזבח", אַ פּיאָנערן אַרבעט אויף קדשים, „אמונת־שמואל", „תפארת שמואל" און „ברכת־שמואל", אַ טייל פון זיינע תשובות און אַ גרעסערע אַרבעט אין די ענינים פון גיטין און חליצה זיינען נאָך אין כתב־יד.

דער מהרש"ק האָט דורכגעמאַכט זייער אַ שווערן לעבן. ער האָט פאַרלוירן צוויי טעכטער, זיין היים און פאַרמעגן בעת די קאָזאַקן שחיטות, און איבער אַ צענדליק יאָר איז ער געווען נע־ונד. זיין בן יחיד צבי הירש, איז געבוירן געווארן אין דער צייט פון די קאָזאַקן מהומות, און דער חותם פון יענע שווערע צייטן, איז שוין מיט אים פאַרבליבן אויפן גאַנצן לעבן.

דער מהרש"ק איז נפטר געווארן אין כמעלניק ביי אייניע פון די סעסיעס פון ועד ארבע־ארצות, אין דעם זומער פון 1679.

ר' צבי הירש האָט געלערנט נגלה ביי זיין פאָטער און די סודות פון קבלה ביי ר' יוסף בן יהודה, (ר' יוסף איז אַן עלטער, עלטער זיידע פון פראָפעסאָר דובנאָוו. אויף די עלטערע יאָרן איז ער געווארן רב אין דובנע, און פון אים האָט דאָס די דובנאָוו משפחה געקראָגן דעם פאַמיליען נאָמען).

ר' צבי הירשס לעבן איז געווען אַ טראַגישער. אויסער די אַלגעמיינע צרות, וואָס האָבן אין דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט ניט געפעלט, איז אים אויך אויסגעקומען צו ליידן פון פערזענלעכע שונאים. זיי האָבן אויף אים געמאַכט אַ פאַלשן בלבול, איבער וועלכן ער און זיין משפחה זיינען פיר יאָר געווען פאַרשפאַרט אין תפיסה. די פרטים פון דעם בלבול

זיינען ניט באַקאַנט ווייל ר׳ צבי הירש קוידענאָוער רעדט וועגן דעם אויף אַ פאַרשטעלטן אופן. אין דער הקדמה צו זיין פאָטערס ספר „תפארת־שמואל״, דערציילט ער אַז אַ געוויסער בן ציון וויזנער האָט אים געמסרט, און צו־ געגומען זיין פאַרמעגן. ער גיט אויך אָנצוהערן אַז אייניקע תקיפים וועמען ער רופט אָן „בעלי־זרוע״ האָבן אין דעם געהאַט אַ האַנט.

ר׳ צבי הירש קוידענאָוער איז דאָן אַנטלאָפן קיין פראַנקופרט וואו ער איז שוין כל ימיו פאַרבליבן וואוינען. ער האָט זיך מפרנס געווען פון מגידות און פאַרלעגערשע אַרבעטן. דאָרט האָט ער טאַקע אַרויסגעגעבן דעם קב הישר, דעם שמחת הנפש פון זיין איידים ר׳ אלחנן קירכהן און אייניקע ספרים פון זיין פאָטער. אָבער מיט אלע זיינע פרנסות איז ער אָלץ געווען אָן אָרימאָן.

ר׳ צבי הירש קוידענאָוער איז נפטר געוואָרן אין פראנקפורט. אין הורוויצעס אבני זכרון ווערט געבראַכט דער נוסח פון קוידענאָווערס מצבה, אויפן פראַנקפורטער בית עולם. ער איז נפטר געוואָרן דעם 23טן מערץ, 1712.

דער גרעסטער טייל פון זיינע שריפטן זיינען פאַרלוירן געגאַנגען, אויסער דעם קב הישר זיינען פון אים פאַרבליבן תפילות אין יידיש, אַ פירוש אויפן חומש און אַ וויסנשאַפטלעכע אַרבעט מיט דיאַגראַמען וועגן די פרינציפן פון לוח. דער מאַנוסקריפט וועגן לוח געפינט זיך אין דער באַדעליאַנא ביבליאָטעק אין אָקספאָרד.

אין די פאַרשידענסטע תקופות פון יידישן שאַפן האָבן קוידענאָווער זין און טעכטער פאַנאַנדערגעטראָגן דעם שם און דעם רום פון זייער שטעטל אין אַלע תפוצות ישראל און אַרויסגעשריבן גלאָרייכע קאַפיטלען אין דעם ספר־היוחסין פון דער יידישער געשיכטע.

אלחנן הענלע קירכאן, אַן איידעם פון ר׳ צבי הירש שקוידענאַוועך, מחבר פון ספר „קב הישר". (אויך דער איידעם — א. סאַמעט האָט געלעבט אין קוידענאָוו פילע יאָרן — א. ר.) געבוירן אין דער צווייטער העלפט פונעם 17טן יאָרהונדערט אין פראנקפורט אויפן מאין. אין 1706 איז דערשינען דער ערשטער טייל פון זיין יידיש־דייטשישן מוסר־ספר „שמחת הנפש". אין 1927 אז אַרויס פון דרוק דער צווייטער טייל „שמחת הנפש", פון די פאָלגענדע סטראָפן זיינען געזומען, קאָפירט נאָך לעווענשטיין לויט דער לאַטיינישער טראַנסקריפציע. ביבל. דר. לעווענשטיין „בלעטער פיר יודישע געשיכטע און ליטעראַטור"; ז. רייזען, „לעקסיקאָן".

אלחנן העגלע קירכהאן

שבת־לידער

דאָס ליד און ג׳זאַנג איז געמאַכט,
צו זינגען פרייטאָג צו נאַכט.

א.

דער הייליגער שבת וועלין מיר,
אַנטפאַנגען מיט פריידען,
איהם אַנטאָן זיין געביר,
וועלען מיר ניט פערמיידען,
גוט עסען, גוט טרינקען, וואָס גאָט טוט בעשערען,
קיין צער, קיין רוגז צו וועזען אונד לאָזען הערען,
אונד תורה לערנען דען ליעבען גאָט צו עהרן.

ב.

אַזוי זאָלען טאָן אַללע געמיין,
אַם שבת פיעל פערצערען,
לוסטיג אונד פרעהליך זאָל מען זיין,
גאָט טוט אַללעם וויעדער בעשערען,
גוט ביער, גוטען וויין זאָל מען אַנבערייטען,
גוט פלייש, גוטע פיש מאַך פערטיג ביי צייטען,
אונד ליכט צו ברענען אויף אַללע זייטען.

זינג אַהנע זאָרגען,
דאָס געזאַנג שבת צו מאָרגען.

יום שבת איז די ערליכע כלה גענאַנט,
דרום זאַמעלט אייך איין,
אַללע געמיין,
גרויס אונד קליין,
גיבט צו גאָט לויב אונד זעגען ;
יום שבת איז די מלכה פון גאַנצן לאַנד,
ליעבער גאָט מיין,
עס איז אַללעס דיין,
עס איז נייערט איין שיין
אַללעס וואָס מיר האָבען אונד פערמעגען.

זינג דאָס געזאַנג,
אַן שבת צום אוסגאַנג.

א.

דער הייליגער שבת איז איין שאהנע רוה,
דען עס קומט דעם מענטשן איין נשמה יתירה צו,
איין צדיק טוט עס ביי זיך שפירן, —
אונד מוצאי שבת טוט זיך וויעדער פערליערן.

ב.

ליעבער גאָט דו טוסט די גאַנצע וועלט ערנערען,
אַן דיר זיינען מיר פערזיכערט,
דאָס דו אונזער ברויט טוסט בעשערען,
נייערט מיר ביטט דיך גאָט פון דיינער העגד אַליין טו אונז שפייזן,
אונד ניט דורך לייטען העגד,
די פערשעמען אונד טונען אַב וועזען.

יוֹנָה הַמְּתָה

יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה
(שיר השירים ב')

קבצת שירים אשר שר

קלמן רוּזִין

הסכנה „בהטליץ" י'ק'ר'

חלק ראשון

ברדיטשוב
דפוס של חיים יעקב שעפטיל
שנת תרנ"ד לפ"ק

ІОНА ГОМІЯ
Стихотворенія
К. РОЙЗИНА

שער־בלאט פון קלמן רייזענס בוך לידער אין העברעאיש

קלמן רייזען

הערער בערבה

רוח ים
יהום בעים,
ענן ושואה
סער וסועה
ביום ובליל
יהימו ביללי.

ברעש ובזעם
ירעים הרעם,
בעוז ובחזק
יברוק הבזק;
תמרות שחק
ינעו בשחק.

ארץ ערבה
לא נושבה,
אדמה מלחה
שנם ליחה,
ותעצרונה עבות
גשמי נדבות.

בשפלה בודד
ערער בתנודד,
מורדף ברוח
לכל רוח;
ושכני העץ
פרם ונץ.

משחיתים גזעהו,
טורפים עלהו,
לא לרעבונם,
אך בחרונם,
כי בשפלה —
רבה הנבלה.

ומסעפים פארה
להגדיל המדורה;
האח מבערת;
ותחמם ופרם
וטורף למינהו
יחום בשרהו...

קלמן רייזען

המבדיל בין קודש לחול

(פאלקם ליד)

המבדיל בין קודש לחול —
וואם טוט מען — עס גייט גארנישט וואויל.
זרעינו פאראן וכספינו — אני!
דאם שטיקל ברויט קומט אן מיט מי!

יום פנה — דער שבת איז אוועק
אזוי ווי א שאטן — פון בוים.
פון אלע שפייזן נישט געבליבן קיין זוים,
פון אלע געריכטן נישט געבליבן קיין לעק!

און דא באלד, אוי וויי און אך,
באלד קומט שוין אן די גליקלעכע וואך:
זיצן ביים קראם, ווי א צוגעבונדענער הונט
און צו שרייען: „טאם מאלי" פונט!

אברהם רייזען

מיין פאָטער

געווען אַ צייט, כמעט אין מיין קינדהייט, וועָן מיין פאָטער קלמן רייזען, פון „פּראָפעסיע" אַ תבואה־הענדלער און פלאַקס־סוחר, האָט זיך אָפּגעגעבן צוליב זיין גייסטיקע הנאה וועגן מיט שרייבן העברייאישע שירים. ער איז דערפאַר געווען אָנגענומען אין „גאַנץ־שטאָט", איבערהויפּט צווישן די איי־גענע נאָהענטערע בעלי־מלאכות, בינדער — וואָס האָבן געבונדן די בינדלעך פלאַקס ביי מאָטע זינגער, אָדער מאָטע דושקעס — ווי ער האָט געהייסן אויף זיין ווייבס נאָמען. איך וואונדער מיך אָבער, איך געדענק עס, ווי דורך אַ ליכטיקן חלום, אַז כאָטש מאָטע זינגער דער גרויסער פלאַקס־סוחר איז גע־ווען אַ שטרענגער באַלעבאָס, האָט ער אָבער אויך געהאַט, קאָנטיק פיינע יידישע מעלות. ווייל סוף כל סוף האָבן אים די בינדער, ביי אַכט אָדער צען אין צאָל, אים ליב געהאַט. וועָן די דאָזיקע איידעלע יידן זיינען געוואויר גע־ווָארן אַז ער, מאָטע דושקעס, זייער שפּייזער, איז געווָארן אַלט פופציק יאָר, האָבן זיי זיך געגרייט אים צו פייערן אַ יובילייי. צי האָט די פייערונג טאַקע געהייסן מיטן געהויבענעם נאָמען יובילייי — געדענק איך נישט. איך גע־דענק נאָר אַז דער עיקר „כּיבוד" צום יובילאַרס שמחה האָט מען באַשטעלט ביי מיין טייערן גייסטרייכן פאָטער, דעם גרויסן „קענער" און דעם גרויסן בעל־לשון־קודש אין דער פאָרמע פון אַ שיר, וועדליק די בינדער האָבן יאָרן לאַנג וועגן דעם שיר געזעדט!... אַפילו דאַן וועָן מיין פאָטער קלמן רייזען ז״ל, האָט שוין געפּרואווט די געבאָרשטענע און געבונדענע פלאַקס שיקן אַליין אַזש קיין לייפּציק, ווייל מאָטע זינגער האָט זיך עפּעס אייגעזעקשנט אין צאָלן דעם ריכטיקן מקח, וויבאַלד אַז דער פלאַקס איז נישט קיין קרוין, ווי מיין פאָטער האָט געהאַלטן און אַלס קרוין פאַר אים אַליין טייער גע־צאָלט...

די דאָזיקע פּאַסירונג האָב איך שוין מיט פילע יאָרן שפּעטער באַשריבן אין מיין דערציילונג „פּלאַקסן", צוגעבנדיק אייניקע דעטאַלן פון דער פּאַטאַזיע, שוין ווי אַ סאָציאַליסט, אָננעמענדיק זיך די קריוודע פון דעם שווּאַכערן צד — פון מיין טאַטן, און איבערטרייבנדיק, ווי דער שטייגער איז, מאָטע זינגערס, דעם רייכן סוחרס קאַפּריזן.

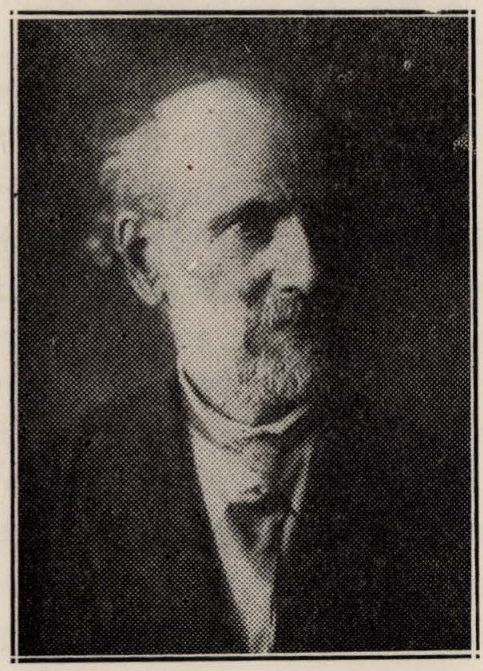
גענוי געדענק איך שוין ווען מיין טאַטע ע"ה — טאַקע צוליב די נישט געלונגענע געשעפטן, טאַקע ביי די פּלאַקס, עטוואָס שפּעטער ביי די זוימען און נאָכדעם ביי אַ וואַגאָן האָבער, וואָס איז אָנפּאָנגס געשטיגן, טייערער געוואָרן און לויט דעם טאַטנס מיינונג אַז ער וועט נאָך שטייגן ביז אַ רובל אַ פוד, אַזוי אַלנפּאַלס האָט ער געטייטשט דעם אלטעגלעכן קורס אין העברייאישן „המליץ" — און גראָד איז ער אַזוי הויך טאַקע געשטיגן. אָבער מיין פּאָטער האָט געגלויבט אַז עס וועט נאָך העכער שטייגן, ביז דער פּרייז פון האָבער — ס'איז שוין געווען אַרום ערב פּסח, האָט אָנגעהויבן צו פּאַלן — נידעריקער, נידעריקער, ביז זיין ערשטן פּרייז מיט אַ קאַרגן יאָר צוריק... איך געדענק נאָך ווי דער טאַטע פלעגט אין יענער צייט — זיפּצען אין די נעכט, נישט קאָנען איינשלאָפן פאַר גרויס צער, און ער פלעגט ענדלעך אין מיטן נאַכט אויפשטיין און ביים קליינעם לעמפּעלע — נישט אויפצוואוועקן די שלאָפנדיקע משפּחה — שרייבן לידער, און דווקא יידיש...

אינדערפרי, אַ נישט אויסגעשלאָפענער אָבער אַ דערפרייטער פון די שאָפונגען פלעגט ער זיי פאַר דער מאַמען און פאַר אונדז, די גרעסערע קינדער הויך פאַרלייענען. די מאַמע פלעגט פון יעדער ליד אָנקוועלן, איר קריטיק איז געווען זייער מילד. אגב האָט זי אים געוואָלט טרייסטן אין זיין גרויסן צער פון זיין היזק אין האָבער, וואָס איר האָט עס אויך שטאַרק געאַרט: אַ קלייניקייט — געהאַלטן און געהאַלטן אויף פּרנסה און צוגעלייגט אַרום אַ פינף הונדערט רובל — אַ גאַנצער נדן, פאַר דער שוין דאַן הויך געוויקסיקער, כאָטש נאָך קוים זעכצן יאָריקער טאָכטער רבקהן.

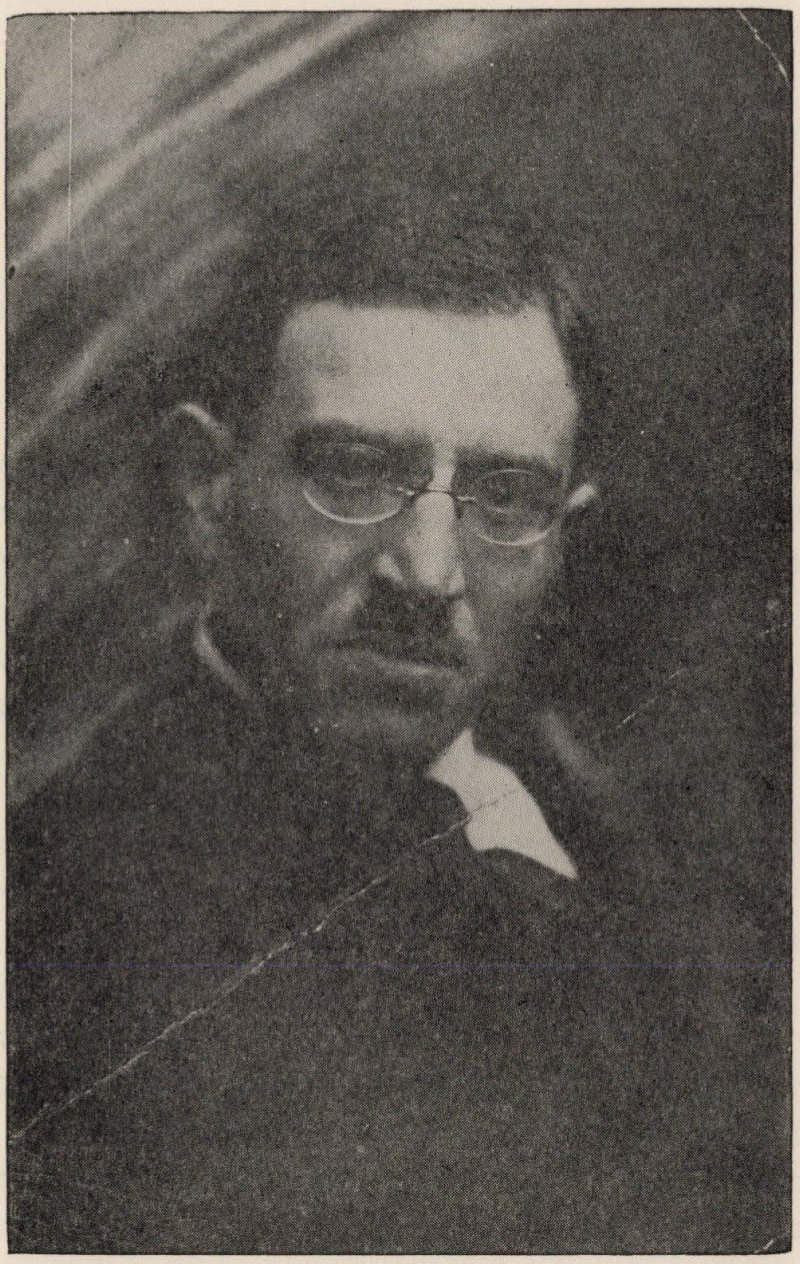
פון די אַלע יידישע לידער וואָס ער האָט אין יענע שלאָפלאָזע נעכט, אַרום 1886, אָנגעשריבן, האָב איך, שוין דאַן אַ יינגל פון אַ יאָר ניין, אָדער צען, פאַרגעדענקט אויך אויף שפּעטער און עד היום דאָס ליד „המבדיל בין קודש לחול". איך האָב זיי אויך געדענקט ביז מיין אָנקומען אין קאָוונע. דאָרט אין קאָוונע האָב איך אַליין אַ סאָלדאָט, אַ מוזיקאַנט — געזאַמלט יידישע

פֿאָלקס לידער, און וועלנדיק טאָן אַ טובה מיין טאַטן האָב איך צווישן די אַלע מיינע דאַן געזאַמלטע פֿאָלקס לידער אויך געשיקט דעם „המבדיל" פון מיין פֿאָטער, אָבער מיט דעם אונטערשריפט — אין רוסיש, מיט דעם נאָמען פון דעם זאַמלער. וועג נישט וואָלט עס קיין פֿאָלקס ליד נישט געווען, נאָר אַ ליד פון אַ יחיד.

מיין טאַטן ע"ה, האָט עס, ווי איך געדענק טאַקע הנאה געטאָן, ער האָט דערזען זיינס אַ ליד, כאָטש אמת, אין יידיש — אין זשאַרגאָן, לויט יענער צייט ביי אַ העברעער — נישט אַזאַ יחוס, אָבער געדרוקט! מיין פֿאָטער איז געווען אַ ייד אַ חכם, און אַ פקח, מיט אַ חוש פֿאַר אַ פיינערן הומאָר, אָבער די לוסט געדרוקט צו זיין איז ביי אים געווען, מסתם, אַזוי גרויס ווי ביי אַלע פֿאָעטן, וויבאַלד אַז ער האָט זיך נאָך ביז דאַן אין ערגעץ נישט געדרוקט, און ער האָט שוין, דאַן — איבערהויפּט אין העברייאיש, געהאַט אַ גרויסע צאָל שירים וואָס זיינען געווען לכל הדעות ווערט געדרוקט צו ווערן.

קלמן רייזען

זלמן רייזען

באַרימטער יידישער שרייבער

אברהם רייזען

וועגן מיין ברודער זלמן

(נאָטיצן און שטריכן וועגן **זלמן רייזען** וועז ער איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע)

פילע זענען געבליבן שטאַרק אַנטוישט, וועז זיי האָבן אויפגעעפנט דעם פערטן באַנד פון זלמן רייזענס לעקסיקאָן און צווישן די שרייבער, וואָס גייען אַריין אין בוכשטאַב רית („רייז") האָבן זיי דעם מחבר פון לעקסיקאָן אַליין — ניט געפונען.

דער ברודער פון דעם מחבר פון לעקסיקאָן, דער שרייבער פון די דאָזיקע ציילן האָט זיי אָפילו געטרייסט, אַז עס דאַרף קומען נאָך אַ פינפטער באַנד — „מילואים" — און דאָרטן וועט זיין נאָמען זיך אפשר יאָ געפינען, צוזאַמען מיט אַנדערע, צוליב געוויסע אורזאַכן ניט אַריינגעקומענע אין די פיר בענד. אָבער דאָס פאַרשפרעכן מיינס האָט די אַנטוישטע ניט צופריידנגעשטעלט, אַזוי גרויס איז די נייגעריקייט זייערע צו וויסן אייניצעלהייטן אָדער אָפילו אַלגעמיינע שטריכן פון דעם לעבן און פון דעם שרייבן פון מחבר פון לעקסיקאָן — זלמן רייזען.

דער שרייבער פון די דאָזיקע ציילן — אַ ברודער פון זלמן רייזען, איז, דעם אמת געזאָגט, אַליין אויך געווען אַנטוישט. אויך ער איז געווען נייגעריק צו דערגיין געוויסע אייניצעלהייטן פון זלמן רייזענס לעבן און שאַפן. צוליב דעם, וואָס די מלחמה און שפעטער די רעוואָלוציע האָט אונדז יאָרן לאַנג אָפגעריסן אייניעם פון דעם צווייטן און אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופאַציע איז ווילנע געווען אָפגעריסן פון גאָר דער וועלט, אַזוי אַז איך האָב זיך מיט אים ניט געקענט דורכשרייבן — איז מיר פיל פון זיין טעטיקייט און פון זיין פערזענלעכן לעבן געבליבן אומבאַקאַנט. איך

רעד שוין ניט פון די יאָרן פון פאַר דער מלחמה, וועו — צוליב מיין אומ־ווַאַנדערן אין אַלערליי לענדער, האָב איך אויך ניט געהאַט די מעגלעכקייט נאָכצופאָלגן געוויי די אַנטוויקלונג פון מיין מיר גייסטיק נאָענטן ברודער.

אָבער אום צופרידנצושטעלן די נייגעריקייט פון די פריינט פון דער יידישער שפּראַך, ליטעראַטור און קולטור, וואָס אַזעלכע זענען שוין אויך די פריינט פון זלמן רייזען — נעם איך אויף זיך די — אפשר פאַר מיר — ניט צו באַקוועמע אַרבעט — דערציילן אייניקע פאַקטן פון מיין ברודערס רייכער און טעטיקער פערזענלעכקייט. קיין איבעריקע אַרבעט וועט עס זיכער ניט זיין, ווייל סיי ווי סיי וואָלט דער באַשיידענער זלמן רייזען אַפילו אין פינפטן באַנד מילואים — ניט דערציילן צו פיל פון זיין טעטיקייט. אויסער דאַטן און טרוקענע אינצעלנע פאַקטן — און דאָס אויך בלויז צוליב דער יידישער ליטעראַטור. וועט טאַקע דאָס ביסעלע וואָס איך וועל איצט וועגן אים דערציילן צו זיין באַזוך אין אַמעריקע — זיין ווי געפונען...

ווי אַזוי מיין ברודער זלמן רייזן איז בכלל געוואָרן אַ אידישיסט און נאָך מער אַ פאָרשער פון דער יידישער שפּראַך איז ביי מיר עד היום אייער פון די גרויסע וואונדער. ערשטנס — לויט זיין דערציאונג. געבליבן צו דריי יאָר אַ יתום — אָן אַ מאַמען — איז ער דערצויגן געוואָרן, דאָ ביי דער עלטערער שוועסטער רבקהן אין דעם קליין שטעטעלע מאָהילנע, דאָ צוריק אין קיידענאָוו, ביי זיין זיידן פּסחן און דאָ — אַ פּאָר יאָר אין וויניצא, וואו זיין פאָטער — קלמן רייזען — האָט אין די יאָרן 1892—1894 געהאַט אַ שטעלע ביי זיינעם אַ לאַנדסמאַן, דעם אין יענער צייט באַרימטן זשיטאָמירער פאַדריאַטשיק מאדל קראָל, אַ ייד אַ גביר, וועלכער איז אָבער מיין פאָטער מיט וועלכן ער, מאדל קראָל, האָט זיך דערצויגן אין קיידענאָוו — פיל פאַרפליכטעט געווען, ווייל ער, מיין פאָטער, האָט אים געמאַכט פאַר אַ משכיל, אים געלערנט רוסיש און דייטש און געלייענט מיט אים באַהאַלטענערהייט דעם „אהבת ציון", „אשמת שומרון", און „עיט צבוע" און אוודאי אויך דעם „התוהו בדרכי החיים"... פון דעם דאָזיקן „התוהו בדרכי החיים", האָט מאדל קראָל דוקא געפונען „אַ וועג" אין לעבן, ניט ווי מיין טאַטע, וואָס האָט ניט קוקנדיק אויף זיין גרויס חכמה — זיין גאַנץ לעבן געזוכט אַ וועג, און האָט געהאַלטן עס פאַר אַ גליק, וואָס ער האָט אין זיינע, שוין מיטעלע יאָרן, ביי דעם דאָזיקן מאדל קראָל — פערזענליך אַ וואויילער ייד, געהאַט אַ קורצע צייט אַ שטעלע און איז געוועו פאַרזאָרגט מיט „פרנסה" פאַר אים און זיינע

דריי קלענערע קינדער (איך בין שוין אַלס זעכצן־זיבעצן יאָריקער — געבליבן אין דער היים, געגעבן אוראַקן דאָ אין קוידענאָוו, דאָ אין מינסק, דאָ אין דערפער אויף קאָנדיציעס...)

פון ניין־צען יאָר אָן, האָט זיך שוין מיין ברודער דערצויגן אין מינסק. אָנפאָנגס אונטער דער אויפזיכט פון קרובים, שפּעטער אונטער דער השגחה פון אונדזער שוועסטער שרה באָשע (שרה רייזען), וואָס איז שוין צו צוועלף יאָר געווארן די דערציערין, ניט נאָר פון זלמנען, נאָר אויך פון מיט צוויי יאָר עלטערן ברודער הירשל, און אַליין האָט זי זיך געלערנט און אין דער זעלבער צייט געאַרבעט אַלס שניידערין אין דער דאָן באַרימטער מינסקער „מאַסטערסקאָיא" פון ראָזע סלעפיאַן. ווי אַזוי מיין ברודערל זלמן (און אויך הירשל) איז אַרויס גאָנץ מיט די ביינער איז טאַקע אַ וואונדער. ביז עלף יאָר געלערנט אין מינסקער תלמוד־תורה האָט ער שוין דאָרטן אויך געלערנט — על פּי זאקאָן רוסיש, שפּעטער שוין אָנגעקומען אין אַ רוסישער אָנפאָנגס שולע, נאָך שפּעטער אַ דאָנק די השתדלות פון הירשל, וואָס איז עלטער פאָר אים מיט גאַנצע צוויי יאָר — אַריינגענומען אים אין דער באַרימטער מינסקער גאראדסקאָיע אוטשילישטשע, וואָס דאָס איז געווען אין יענער צייט אַ גוואַלדיקע דערגרייכונג. אין דער מינסקער גאראדסקאָיע אוטשילישטשע האָט מען אין יענער צייט, ווי אין די רעאַל שולן און גימנאַזיעס קיין יידן, מיט זייער קליינע אויסנאָמען, ניט אַריינגעלאָזן. אויב אין גימנאַזיע און רעאל שולן האָט מען נאָך אַריינגענומען יידן לויט אַ פּראָצענט, האָט מען אָבער אין דער גאראדסקאָיע אוטשילישטשע אָפילו לויט אַ פּראָצענט ניט אַריינגענומען; פאָר מיין ברודער הירשל זיך גענסטאַרעט דער רוסישער לערער, אַ קריסט פון דער תלמוד תורה, און הירשל — אַ יינגל אַ ברען, זייענדיק שוין אין דער „גאראדסקאָיע", האָט אויך מיין ברודער זלמנען אַריינגענומען. נאָטירלעך האָט מען נאָך געמוזט האָבן פּראָטעקציע — פון דער אינפלוסרייכער מינסקער קרובה אונדזערער נעכטדאָבע קאָפלאָן, דאָן אַ באַרימטע כלל־טוערין אין מינסק.

מינסק אַ יידישע שטאָט, איז אָבער די סביבה פון דער גאראדסקאָיע אוטשילישטע געווען לויטער אַ רוסיפיקאַטאָרישע. אָבער צו מיינע בריידערלעך איז די דאָזיקע רוסיפיקאַטאָרישע שטימונג ניט צוגעשטאַנען. אָבער דער „יידישיסט" איז גאָר דאָן געווען הירשל, וואָס ניט קוקנדיק, וואָס ער איז געווען אייניער פון די בעסטע תלמידים און אָפילו „פּרעמיעס" באַקומען,

ווי מיין ברודער זלמן — האָט ער דאָך אַלס צוועלף יאָריקער יינגל געקעמפט קעגן מיין שוועסטערס שרה באשעס חברטעס, וואָס האָבן געריידט מיט איר רוסיש. און געקעמפט טאַקע ניט נאָר טעאָרעטיש. ווי זַלמן האָט מיר דערציילט — אין אַ הומאָריסטישע פאָרם ,נאַטירלעך — פלעגט דער קליינער הירשל, הערנדיק אין גאַס, ווי שרה באַשעס חברטעס רעדן רוסיש, אַמאָל אַ וואָרף טאָן אויף זיי אַ שטייגדל, ניט צו טרעפן זיי אין פיזישן זין, נאָר אין מאָראַלישן און ניט חלילה צוליב שאָוועניזם — מיין ברודער הירשל איז שוין דעמאָלט געווען אַ רעוואָלוציאָנער און בשתיקה געפירט אַ „שולע", וואו ער האָט אָרימע קינדער פון טרעצקער באַרג אָגיטירט און געבילדעט, וועגן וואָס איך האָב שוין אין קורצן דערציילט אין מיינע עפיזאָדן.

צי איז זלמן שוין אין יענער צייט געווען אַ „יידישיסט" איז מיר ניט באַקאַנט. די צייט וואָס זלמן און הירשל האָבן געלערנט אין „גאַראדסקאָיע" האָב איך געדינט אין מיליטער און זייער אַנטוויקלונג האָב איך ניט געקענט נאָכפאָלגן. קומענדיק פון מיליטער, בין איך אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע, נאָכדעם אין קראָקע. ערשט אין פינפטן יאָר ווען אין בין געקומען פון קראָקע קיין וואַרשע, און אין אַ יאָר אַרום אין 1906 זיך באַזעצט אויף אָנדערהאַלבן יאָר אין מינסק האָב איך אָנגעהויבן צו מערקן, ווי מיין ברודער זלמן „באָברעט" זיך עפּעס אַרום אַ קעסטעלע אָנגעפּיקעוועט מיט אַלערליי פּאַפּירן און אויסשניטן פון יידישע צייטונגען, איבערהויפּט פון „פריינט"... צווישן זיי — עטלעכע אויסשניטן וואָס זענען באַשטאַנען פון די אַרטיקלען פון דר. גאַידאַראוו (דער דעמאָלסטדיקער פסעוודאָנים פון דר. חיים זשיטלאָווסקי) וואו עס האָט זיך באַהאַנדלט די פראַגע וועגן יידיש און וועגן דעם צי האָט יידיש אַ גראַמאַטיקע... נאַטירלעך האָט ער געפּסקנט אַז יאָ און חוזק געמאַכט פון די וואָס מיינען, אַז ניט...

איך ווייס ניט, צי זיינען דר. גאַידאַראָוס אַרטיקלען געווען דער ערשטער שטויס, וואָס האָט געגעבן מיין ברודער זלמנען, צו שאַפן אַ גראַמאַטיקע. איך ווייס נאָר, אַז אין יענער צייט — ענדע 1906 האָט ער שוין מסדר געווען „ווערטער", און איז שוין דערגאַנגען, אַז אויב שטאָט איז ווייבלעך איז שוין אָבער „שטעטל" זאָכלעך — ווייל „דאָס" — דאָס שטעטל, און אויב מענטש איז מענלעך איז אָבער אַ מענטשעלע זאָכלעך — דאָס קליינע מענטשעלע... און פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס ער האָט שוין אַ סך גערעדט, ניט קוקנדיק, וואָס ער האָט נאָר וואָס געענדיקט די „גאַראדסקאָיע"

מיט אַ „פּאַכוואַלני ליסט, אַז מען שרייבט ניט, און מען זאָגט ניט די מיידל, נאָר דאָס מיידל און דאָס ווייב — דערצו האָט ער שוין אויסגעשטודירט — אין דער שטיל, אַז געוויסע הויפּט וועלטער וואָס אין לשון יחיד זענען זיי אויף „וי" ווערן זיי אין רבים „יי", און האָט שוין געהאַט אַ משל דערצו, למשל — בוים — בייַמער...

דערזען, אַז איך באַקום — אין מיין קאַמפּ פאַר יידיש, אַזאַ קראַפּט — האָב איך אַזש געריבן די הענט פאַר נחת און גדולה. מיין ברודער איז אָבער דאַן געווען ניט נאָר אַן ענין, וואָס ער איז עס געבליבן ביז היינט, נאָר אויך אַ שעמעוודיקער — היינט שוין, אַלס קעמפער — ניט אַזאַ — האָט זיין אר־בעט פאַר מיר פאַרלייקנט. אָט, ער איז בלויז נייגעריק... און דערביי גע־שמייכלט פאַרשולדיקט און פאַרשעמט. ווי קומט ער — הייסט עס, אַ ברודער פון אַ שרייבער, זיך מישן אין אַזעלכע הויכע ענינים... ער, וואָס איז ערשט אַרויס פון אַזאַ גויאישקער אוטשילישטע... פונדעסטוועגן — צוליב דער יידישער גראַמאַטיקע, וואָס ער האָט שוין פאַרטראַכט האָט ער זיך געוואַרט מיט דער גרויסער פרייד פון באַשאַפן אַזאַ — פון וואָס זיין מילדער בליק האָט שטענדיק געלויכטן — צוליב דער יידישער גראַמאַטיק.

אין אַ קורצער צייט, אין 1908, איז דערשינען אין יעקב לידסקיס פאַרלאַג „פראָגרעס" זלמן רייזענס ערשטע יידישע גראַמאַטיקע וואָס דאָס איז אַ דאָטע אין דער יידישער שפּראַך־וויסנשאַפט און שפּראַך פאָרשונג. קיינער האָט זיך דאַן ניט געקענט פאָרשטעלן, אַז דאָס איז די אַרבעט פון אַן אַכצן יאָריקן בחורל ערגעץ אין מינסק, וואָס דורך זיין ליבע, אָהן קיין שום אַגיטאַציעס פון קיין זייט — ריין אינטיטואיוו, איז ער געקומען צום גע־דאַנק, אַז יידיש איז די שפּראַך פון דעם באַנייטן יידישן פאָלק, אַז די אַלע באַליידיקונגען, וואָס זי האָט געהאַט — מיט אירע פאָרשטייער — אויסצו־שטיין, אַז זי איז אַ זשאַרגאָן, אָן אַ גראַמאַטיק, איז ניט ריכטיק. זי האָט, ווי יעדע שפּראַך, פעסטע כללים. דערצו האָט ער אויך באַווויזן די אייגנאַרטיקייט, די בויגזאַמקייט אין די שיין קלינגעוודיקייט פון דער יידישער שפּראַך.

ניט קוקנדיק, וואָס קיין סך קריטיקען און אַפילו רעצענזיעס איז וועגן דער ערשטער יידישער גראַמאַטיקע ניט געשריבן געוואָרן אין יענער צייט, האָט דאָך איר דערשיינען אַרויסגערופן אַ גרויסן רושם, לידסקי, וואָס האָט אַ דאַנק מיין אַגיטאַציע — געריזיקירט אַרויסצוגעבן די יידישע כרעסטאָמאַטיע, די „מוטער שפּראַך" און דער פאַרלאַגער איז אַליין געוואָרן גליקלעך איבער־

ראַשט פון דער גרויסער נאָכפראַגע אויף די אַלע דריי דערשינענע ביכער און איבערהויפט פון דער גאַנגבאַרקייט פון דער יידישער גראַמאַטיק.

ניט קוקנדיק, וואָס זלמן רייזען האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס פילאָלאָג, איז ער אָבער אויך באַזעסן אַ וואונדערלעכן יידישן סטיל. נאָכדעם, ווי עס איז דערשינען די גראַמאַטיקע און ער האָט זיך שוין באַזעצט אין 1909 אין ווארשע, האָט ער פאַרן זעלבן פאַרלאָג „פראָגרעס" איבערזעצט דאָסטאָיעווסקיס גרויס־ווערק „פאַרברעכן און שטראָף". קיינער האָט דאַן ניט געגלויבט אַז דער ריזיקער שריפטשטעלער דאָסטאָיעווסקי איז איבערזעצבאַר אין יידיש. זלמן רייזען האָט ניט נאָר באַוויזן, אַז עס איז מעגלעך איבערצוזעצן דאָס־טאָיעווסקין אין יידיש נאָר אַז ס׳איז אַפילו מעגלעך, אַז די איבערזעצונג זאָל אין געוויסע שטעלן — אויב ניט אינגאַנצן — איבערשטייגן דעם אָריגינאַל. די איבערזעצונג האָט אַרויסגערופן גרויס אַנטציקונג ביי אַלע יידישע לייענער און אַפילו שרייבער, וואָס לייענדיק עס נאָכאַמאָל אין דער איבערזעצונג האָבן זיי דורכגעלעבט אַ נייעם גענוס פון גרויסן ווערק, ווי פון אַ נייעם ווערק בכלל. דר. זשיטלאָווסקי האָט מיר פאַרזיכערט, אַז אין דער יידישער איבער־זעצונג איז דאָסטיאָיעווסקיס ווערק נאָך גרעסער און טיפער געוואָרן. און עס איז ניט קיין וואונדער — אין יידיש, וואָס האָט אַלערליי נואַנסן פאַר פסיכאָלאָגישע איבערלעבונגען — האָט דאָסטיאָיעווסקיס סטיל אין זלמן רייזענס איבערזעצונג געפונען אַ תיקון...

אויך האָט זלמן רייזען אַרויסגעוויזן גרויסע מייסטערשאַפט אין זיינע איבערזעצונגען פון טאָמאַס מאַן „דער קליינער הערר פרידמאַן", — די ערשטע דערציילונג בכלל פון טאָמאַס מאַן, און אין יידיש! פון יאָהאַנעס יענסענס וואונדערלעכער דערציילונג „לואיזאַן", קנוט האמסנס הומאָריסטישע דערציי־לונג „אַ פאַרלעזונג", פון היינריק היינעס „אָטא־טראָלל" און אַפילו אַ פאַר לידער פון ביאַליק און פילע אַנדערע, מיט וועלכע ער האָט באַרייכערט די יידישע איבערזעצונגס ליטעראָטור, אַריינטראָגנדיק אין איר נייע וועלטן, נייע באַגריפן און געפיינערטן סטיל.

אָבער זיינע גרויסע פאַרדינסטן, פייאיקייטן און באַגאַבונג איז ניט צו זוכן אויפן פעלד פון איבערזעצונגען. די טעטיקייט פון אַזאַ אָריגינאַליטעט) ווי זלמן רייזען שעפט זיך ניט אויס דערמיט. זיין הויפט ווערק איז און וועט בלייבן — ניט קוקנדיק אויף אַלע אַנדערע גרויסע אַרבעטן זיינע, וואָס זיינען

אויך שאַפונגען — דער „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור" אויף וועלכן ער האָט געאַרבעט יאָרן לאַנג אין די שווערסטע באַדינגונגען.

די וועלט ליטעראַטור קאָן זיך ניט באַרימן מיט אַזאַ ריזיקער אַרבעט, וואָס דערגרייכט צו העכסטער שאַפונג, געבנדיק די ביאָגראַפיעס פון די קלענסטע ביז די גרעסטע אין אַזאַ געלייטערטער פאָרם, מיט אַזאַ ריינער אומפאַרטייישקייט און מיט אַזוי פיל ליבע צו אַלע די וואָס האָבן — יעדער לויט זיין באַגאַבונג — געפלאַנצט דעם גרויסן גאָרטן פון דער יידישער ליטעראַטור. און ניט נאָר פון די יידישע שרייבער, דיכטער, דענקער און פי־לאָזאָפן אַליין. אויב אַזאַ ריז ווי געטע וואָס האָט דאַכט זיך קיין שייכות ניט מיט דער יידישער ליטעראַטור, האָט אָבער נאָך אין זיין יוגנט געשאַפן עט־וואָס אין יידיש — אַ „פורים־שפיל". האָט דער גרויסער יידיש פאָרשער, זלמן רייזען — אויך געטאָס נאָמען און ווערק און יידישע שאַפונגען פאַרצייכנט — מיט גרויס חשיבות — אין זיין לעקסיקאָן.

זלמן רייזענס אמתע גרויסע נאַציאָנאַלע טעטיקייט אין 1914, אין ווילנע, וואָס ער האָט ממש אין יענער צייט אָפּגעהאַלטן מיט זיין קאַמף פאַר יידיש — אָפּגעהאַלטן איר זיג פאַר איר אויפקומען.

ሰላም ነጋሽ — ሸንጎ ነጋሽ — ደጋግሞ ሰማሁኝ ነጋሽ — ነገሥታቱ ንጉሥ ወልደ

פּראָפעסאָר שאָס׳ם

די בעלי מוסר

(דאָס יידישע סאָציאַלע לעבן און דער „מוסר" אין 16—18־טן יאָרהונדערט)

אין 16־טן יאָרהונדערט, ווען ס׳פאַרפעסטיקן זיך די יידישע געמיינדעס אין פוילן, ליטע און ווייסרוסלאַנד, ווען די יידישע באַפעלקערונג פאַרשטאַרקט אירע עקאָנאָמישע פאָזיציעס, — דערהויפּט, אין האַנדל — בליט אויף אויך דאָס קולטורעלע יידישע לעבן. ס׳גרינדן זיך ישיבות, ס׳טרעטן אַרויס אויף דער סצענע אויטאָריטעטע רבנים און לומדים.

דער הויפּט־לימוד איז געווען תלמוד אין זיינע קאָמענטאַריעס; דער מעטאָד פון לערנען — „פילפּול". די רעפאָרמאַציע אין אייראָפּע מיט אירע נייע אידייען האָבן זייער ווייניק געווירקט אויף יידן בכלל און אויף דער יידישער אינטעליגענץ, בפרט. ווען אַפילו אייניקע פון אירע פאָרשטייער פלעגן זיך יאָ באַקאָנען מיט דער רעליגיעזער פילאָזאָפּיע (לויטן רמב״ם), איז דאָס געווען בלויז אַ מיטל צו דיסקוטירן מיט די אַפּיקורסים („דע מה שתשיב לאפּיקורוס" — ווייס, וואָס צו ענטפערן דעם אַפּיקורוס). אמת, רייכע פּוילישע יידן פלעגן אָפט שיקן זייערע יונגעלייט אין אייניקע איראָפּעאישע אוניווער־סיטעטן, כדי צו שטודירן מעדיצין, נאָר ס׳איז ניט קענטיק, אַז זיי זאָלן אַריינברענגען וועלכע ס׳ניט איז נייע אידייען אין דער יידישער קולטורעלער סביבה. אָבער דאָס אַליין, וואָס אין יענער צייט (ערשטע העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט) ריידן אָפט די רבנים וועגן קאַמף מיט די אַפּיקורסים, מיט אַריסטאָטעלעס פילאָסאָפּיע, וואָס האָט געפונען אירע אַנהענגער אויך אין די ישיבות, — דערווייזט, אַז דער אייראָפּעאישער קולטורעלער רענעסאַנס האָט אַ קליינעם אָפּקלאַנג יאָ געפונען צווישן יידן.

לערנען האָט געהייסן — שטודירן תלמוד און זיינע קאָמענטאַריעס.

דאָס האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט די פּוילישע און ליטווישׁ־ווייסרוסישע יידן נאָך פון דייטשלאַנד. נאָר ביי אונדז האָט זיך דערדאָזיקער לערנען־מעטאָד נאָך מער פאַרשטאַרקט אין 16טן יאָרהונדערט. ניט באַקומענדיק קיין שום ווירקונג מצד דער אַרומיקער גייסטיקער קולטור (אַ ווירקונג, וועלכע איז געווען, צ. ב., אין שפּאַניען), האָבן די פּוילישׁ־ליטווישע לומדים (וועלכע זיינען אָפּט געווען אויך די אָנגעזעענסטע גבירים), געשטרעבט נאָך מער צו פאַרשאַרפן דעם תלמוד דורך „פּלפּול" און „חילוק". דידאָזיקע ביידע מעטאָדן פון גמרא לערנען זיינען כאַראַקטעריסטיש דערמיט, וואָס זיי איגנאָרירן אינגאַנצן דעם אינהאַלט, דעם ריכטיקן פּשט פון גמרא און שאַפן קינסטלעכע קעגנזאַצן און פאַרדרייענישן פון פאַרשיידענע דינים.

דעם יידישן גביר איז דאַן פּרעמד געווען דער „מוסר" פון דער תורה, פון תלמוד. זיין אָרטאָדאָקסאַלער גלויבן איז אָ ריין פאָרמעלער, אָ זאַך פון ריטואַלן, וועלכע זיינען אויך פאַרבונדן מיט קלאַסן־קאָנקורענץ. די יידישע שול מיט איר שטרענגער קלאַסן־פאַנאַנדערטיילונג בנוגע צו די פּלעצער („שטעט") פאַר גבירים און לומדים (מזרח־וואַנט), מיטעלע באַלעבאָטים און אָרעמע־לייט; די קאָנקורענץ פאַר „עליות", „הקפות" א. אַ. וו. — דאָס אַלץ איז אויך אַ קולטורעלער אויבערבוי" און עקאָנאָמישן „באַזיס". מיט דעמזעלביקן גייסט איז אויך דורכגעדרונגען געווען דאָס לערנען תורה.

פאַר די אָרעמע שיכטן פון יידישן פאָלק איז דידאָזיקע קולטור געווען פרעמד, אומצוגענגלעך און אומפאַרשטענדלעך. זיי האָבן הויך געשאַצט דעם למדן, אים שטאַרק אידעאַליזירט, אָבער אים ניט פאַרשטאַנען. די פאָלקס־מאַסע, אונטער דעם דרוק פון מאַטעריעלער נויט און פּיין, האָט געזוכט אַ ספר, וואָס זאָל זיין צוגעפּאַסט צו אירע געפּילן און אָרט דענקען, און דאָס האָט זי געפונען אין חומש, אין דעם הגדישן טייל פון תלמוד און מוסר־ליטעראַטור, אין די דערציילונגען וועגן ניסים א. ד. גל., וועלכע זיינען דורכגעדרונגען ניט מיטן ראַציאָנאַליזם, „שכל הישר", נאָר מיטן גלויבן, מיטן געפיל, מיט דער טענדענץ צו טרייסטן דעם מענטשן אין זיינע ליידן און צרות.

שוין די אַלטע תלמודיסטן האָבן באַמערקט, אַז די אָרעמע מאַסע גאָרט צו דער ביבל און צו „אגדה", און דער פאַרמעגלעכער קלאַס צו „הלכה". נאָך שטאַרקער איז געווארן דערדאָזיקער גייסטיקער קלאַסן־אונטערשייד אין מיטלאַלטער און באַזונדער, אין דער נייער צייט, אָנהויבנדיק פון 16טן יאָרהונדערט, וועו די עקאָנאָמישע נויט, פון איין זייט, און די רייכקייט פון

די אויבערשטע שיכטן פון פֿאָלק, פון דער צווייטער זייט, האָבן פֿאַרגרעסערט די עקאָנאָמישע און קולטורעלע דיפֿערענצירונג צווישן יידן. ס׳הויבן זיך אָן צו דרוקן ספֿרים אויף יידיש פֿאַר די פֿרויען און דער מאַסע, וואָס פֿאַרשטייען ניט קיין העברעאיש און אַראַמעאיש (די שפֿראַך פון תלמוד).

דאָס זיינען די ערשטע ביבל־איבערזעצונגען אויף יידיש, די מוסר־ספֿרים און אַנדערע. שווער איז געווען צו דרוקן אזן פֿאַרשפֿרייטן אַזעלכע ביכער. די לומדים האָבן זיך באַצויגן צו זיי מיט אַ פֿאַראַכטונג. די יידישע איבערזעצער און אויטאָרן זיינען, מערסטנטיילס, געווען אָרעמעלייט, וועלכע פלעגן אָפט אַליין אַרויסגעבן דידאַזיקע ביכער און זיי אַליין פֿאַרשפֿרייטן. די מאַסע, וואָס האָט זיך געניטיקט אין אַזעלכע ביכער, אין געווען אָרעם. פֿאַרקערט, די פֿלפֿולים־שרייבער האָבן אַלע מאָל באַקומען די „הסכמות הגאונים" אויף זייערע ווערק און די נויטיקע שטיצע מצד די גבירישע מעצענאַטן. די רבנים פלעגן אָפט אַרויסטרעטן קעגן דרוקן ביכער אויף יידיש. כאַראַקטעריסטיש איז דאָס, אַז די ערשטע איבערזעצונגען פון דער ביבל זיינען געמאַכט געוואָרן ניט דורך יידן, נאָר דורך משומדים. די רבנים האָבן אַ צייט ניט דערלויבט צו דרוקן „תנ״ך" אין איין באַנד, כדי ער זאָל זיך ניט צו פיל פֿאַרשפֿרייטן און ניט אָפּציען פון גמרא־לערנען[1]). די לומדים, וועלכע האָבן געשריבן פֿאַרענטפֿערנדיק זיך דערביי, אַז זיי זיינען געווויט דאָס צו טאָן, ווייל די פרויען און דער פשוטער עולם פֿאַרשטייט ניט קיין העברעאיש. ניט קוקנדיק אָבער אויף דידאַזיקע שטערונגען, האָט זיך דידאַזיקע פֿאָלק־ליטעראַטור, וועלכע איז דורכגעדרונגען, מערסטנטיילס, מיט מאַראַל, „מוסר", אלץ מער אַנטוויקלט און פֿאַרשפֿרייט צווישן דער יידישער מאַסע[2]).

דער כאַראַקטעריסטישער שטריך פון דער מוסר־ליטעראַטור איז איר נאָענטקייט צו דער ביבל און אגדה, אינם „מוסר" ווערט אָפט אויסגעדריקט

---

1) אויספֿירלעך וועגן דעם — ב. א. שולמאַן אין זיין באַוואוסטע ווערק וועגן דער אַלט־יידישער ליטעראַטור.

איבערהויפּט דאַרף מען באַמערקן, אַז דער בוך אויף יידיש האָט דעמאָקראַטיזירט די רעליגיעזע לטעראַטור, זי געמאַכט צוגענגלעך אַפֿילו פֿאַר פרויען און האָט געשטעלט אין אַ געפֿאַר די מאָנאָפּאָל פון די רבנים און למדנים אויף תורה־לערנען. אַ שולמאַן גיט איבער, אַז אין זיין קינדהייט האָט ער געהערט דערציילן, אַז מיט אַסך דורות צוריק האָט מען אין ווילנע פֿאַרבראַנט די יידישע איבערזעצונג פון „שלחן ערוך", ווייל פּראָסטע מענטשן, באַזונדער פרויען האָבן אָנגעהויבן צו פסקענען שאלות (שפת יהודית־אשכנזית וספרותה" ז. 74 באמ. 2).

2) א. שולמאַן „שפת יהודית־אשכנזית וספרותה ז. IX — V, 4 — 12, 22, 23, 37 — 40, 56 — 61, 68, 88, 89, 93, 99 א. ווו.

דער פּראָטעסט קעגן דער העגמאָניע פון תלמוד און „פּילפּול" אין דער יידישער דערציאונג. אין איינעם פון די ערשטע יידישע ביכער, וועלכע יידיש, פּלעגן זיך שעמען דערמיט און דרוקן זייער יידישע ווערק אַנאָנים, זיינען דערשינען אין 16־טן יאָרהונדערט, קלאָגט זיך דער אַרויסגעבער, אַז כּמעט אין גאַנץ פּוילן (און אויך אין אַנדערע לענדער) איילט מען זיך שוין מיט קינדער אָנצוהויבן לערנען גמרא מיט „חריפות" און „חילוקים" און דעם „עיקר יסוד", די ביבל לאָזט מען שטיין[3]).

אַזעלכע פּראָטעסטן הערן מיר אויך מצד אייניקע פּוילישע רבנים, וועלכע האָבן געשריבן „מוסר". איינער פון זיי, שלמה אפרים פון לונטשיץ, וועלכער פּלעגט איבערהויפּט שאַרף ארויסטרעטן אין זיינע דרשות קעגן די רבנים צו זיין צייט (צווייטע העלפּט פון 16־טן יאָרהונדערט), באַשרייבט אויף אַזאַ אופן די דעמאָלטיקע לערן־מעטאָדן: דאָס קינד לערנט פּסוקים פון יעדער סדרה, ניט פאַרשטייענדיק דעם אינהאַלט. אין גיכן טרעט ער שוין צו צו לערנען גמרא — אַזעלכע טראַקטאַטן, ווי „עירובין", „חולין", וואָס זיינען אינגאַנצן פרעמד דעם קינדערשן פאַרשטאַנד. ער באַקומט אַ ידיעה נאָר וועגן „שיטת התלמוד", אָבער ניט וועגן מצוות און מוסר. און די סיבה דערפון בּאַשטייט אין דעם, וואָס דער פּאָטער פונם קינד וויל דערמיט בלויז באַפּרידיקן זיין גאווה: לייט זאָלן זאָגן, אַזאַ יונג קינד, און לערנט שוין „הלכה", „תוספות", „פּילפּול", „חילוק"... און ווען ער וואָקסט אויס, גייט ער שוין ווייטער אין דעמזעלביקן וועג, ווייל אין די ישיבות לערנט מען דאָסזעלבע. דער רב זיצט אין דער ישיבה און פאַרדרייט דעם פּשט פון דער גמרא, וויסנדיק, אַז ניט אַזוי איז דער פּשט, נאָר ווילנדיק אַרויסווייזן זיינע „חידושים" און זיך מאַכן אַ שם מיט פּאָלשקייט און נאַרישקייטן. דער אויטאָר גיט צו, אַז ס׳זיינען פאַראַן אייניקע מענטשן, וועלכע וואָלטן וועלן אָפּשאַפן אַזעלכע לערן־מעטאָדן, נאָר זיי זיינען ניט אימשטאַנד צו קעמפן דערמיט. ער אַליין האָט געפּירט דיספּוטן מיט די גרויסע „חכמי הדור", כדי זיי איבערצוצייגן, אַז מ׳דאַרף פאַרניכטן דעם „פּילפּול", נאָר ער האָט זיי ניט געקאָנט מנצח זיין. די סיבה דערפון איז דאָס, וואָס זיי יאָגן זיך נאָך כבוד און הערשאַפט. זיי זאָגן: אויב ניט דער פּילפּול, וועלכער שאַרפט אויס דעם שכל, טאָ מיט וואָס וועט זיך אויסצייכענען איין למדן פון צווייטן?... דערפון קומט אַרויס, אַז די יונגעלייט, וועלכע קאָנען ניט קיין פּילפּול, ווערן אינגאַנצן איגנאָרירט

3) דאָרטן ז. 45 — 46.

(„נחשבים למאומה") און מוזן אויפהערן צו לערנען, כאָטש זיי וואָלטן געקאָנט האָבן אַן ערפאָלג אין „מקרא, משנה ותלמוד ופוסקים". דער מחבר פּראָטעס־טירט וויטער קעגן די לומדים פון זיין צייט, וועלכע האַלטן זיך גרויס ביי זיך, פירן צווישן זיך מחלוקתן א. אַז וו.[4]).

2.

אין דער מוסר־ליטעראַטור וועלט, געווינטלעך, אַנגעוויזן אויך אויף אַנדערע נעגאַטיוע זייטן פון יידישן לעבן.

איך האָב שוין פריער אָנגעוויזן, אַז דער יידישער גביר און קרעמער האָבן אַריינגעטראָגן אין שול, אין בית־מדרש, די וואָכעדיקייט פון מאַרק מיט דער קריגעריי און צאַנקעריי. דער „מוסר" טרעט אַרויס שאַרף קעגן דעם און מאָלט דערביי די וויכקלעכקייט. אין ערשטן מוסר־ווערק אויף יידיש „זיטנבוך" (אין העברעאיש — „ספר המדות", דערשינען צום ערשטן מאָל אין 1542־יאָר), קלאָגט זיך דער מחבר, אַז וועג גוים באַזוכן יידישע שולן און זעען, ווי די דאָוונער ריידן און קריגן זיך, טרייבן רכילות, בילבולים א. ד. גל., קומט דערפון אַרויס אַ גרויסער „חלול השם"[5]). דערזעלביקער מאָטיוו וועלט אויסגעדריקט אויך אין אַנדערע מוסר־ספרים, וועלכע זיינען אַרויס אין דזשעלאָנד און פוילן (באַזונדער אין „לב טוב"[6]); ער חזרט זיך איבער אויך אין דער מוסר־ליטעראַטור, וואָס שפיגלט אין זיך אָפּ דאָס פּויליש־ליטוויש און ווייסרוסישע יידישע לעבן.

בנוגע צום פּוילישן יידנטום, בכלל, איז כדאי אָנצוואוויזן אויף דעמזעלבן בעל־מוסר, שלמה אפרים פון לונטשיץ, וועלכער קריטיקירט שאַרף די פאַר־דאָרבענע מנהגים אין שול: דאָס שרייען און קריגן זיך, דאָס אויסרופן („כרוזיו"), וועגן פאַרשיידענע מאטעריעלע געשעפטן (וועגן פאַרקויפן סחורות, שפּייז־פּראָדוקטן, בראָנפן א. ד. גל.). ער ווייזט אָן, אַז אויב מ'קאָן זיך ניט באַגיין אָן יענע „כרוזים", וועלכע זיינען פאַרבונדן מיט די באַדערפענישן פון דער גאַנצער יידישער געמיינדע („צרכי הציבור"), איז אַ זינד און אַ

---

4) „עמודי אש" (געשריבן אין שס"ה, 1605־טן יאָר) קאַפּיטל 5 און ז. 61 — 62, לעמבערגער אויסגאַבע פון 1865־טן יאָר.

5) ביי שולמאַנען, ז. 88.

6) אויספירלעך אויפן סאָציאַלן אינהאַלט פון „לב טוב" וועל איך זיך אָפּשטעלן באַזונדער (אין אַ צווייטער אַרבעט).

שאַנד אויסצורופן אין שול וועגן די אָנגעוויזענע פריוואַטע מאַרק־ענינים. דער בעל־מוסר שטראָפט זיינע בני־דור: די מאַסע פאַרשטייט ניט די תפילות, ווייל זי קאָן ניט קיין העברעאיש, און די, וואָס פאַרשטייען יאָ די „הייליקע שפראַך", טראַכטן אין דער צייט פון דאַוונען וועגן זייערע געשעפטן, אין וועלכע זיי זיינען אַזוי פיל פאַרטאָן, אַז אַפילו „בשעת התפילה" קאָנען זיי ניט פאַרגעסן וועגן זיי:

„זיי שטייען אין שול און זייער האַרץ איז אין גאַס. אָ טייל פון זיי שפּאַצירן אין דערזעלבער צייט אין די גאַסן... אַפילע די חזנים טראַכטן ניט וועגן אינהאַלט פון דאַוונען, נאָר וועגן דעם, ווי אויסצונעמען באַם אויילעם מיט זייער שיינער שטימע, כדי מע זאָל זיי לויבן און בעסער באַלוינען מיט געלט און מאַטאָנעס, זיי איינלאַדן אין טרינק־הייזער, ווו זיי וועלן זינגען גאָטס ליד („שיר ה'")... באַזונדער גרויס איז אָבער דער „חילול השם" איבער די שטענדיקע קאָנפליקטן און מחלוקעסן צווישן די יידן אין שול, וועלכע פאַרהאַלטן אָפט דאָם דאַוונען, דאָס לייענען די תורה (עיכוב התפילה, עיכוב התורה) צוליב זייערע פערזענלעכע שטרייטיקייטן. דערפון קומט אַרויס אָ שאַנד פאַר די קריסטן, וועלכע באַזוכן אָפט די שול, קעדיי צו זעען, ווי יידן פירן זיך דאָרט: הערנדיק דעם געשריי און קריגעריי אין שול, זידלען זיי דעם גאָטס־גלויבן פון די יידן אין אַלע זייערע איניאָנים. און די יידישע אָנפירער טוען גאָרניט קעגן דעם, ווייל זיי זיינען די ערשטע, וואָס נעמען דערינען אָן אַנטייל..."[8].

די מחלוקתן אין שול, דער עקשנותדיקער קאַמף צווישן פאַרשיידענע צדדים, וואָס מיר באַמערקן אין פאַרשיידענע פּעריאָדן פון דער יידישער געשיכטע אין פּוילן, ליטע און ווייסרוסלאַנד, — קאָן דערקלערט ווערן נאָר מיטן קאַמף, וואָס האָט זיך געפירט אויסער דער שול, — אויף דער גאַס, אין מאַרק, אַרום דער מסחר, אַרענדע א. ד. גל. אין בית־מדרש האָט די קאָנקורענץ באַקומען אָ גייסטיקע פאָרם. זי איז געווארן „מחלוקת לשם שמים" — פאַר אָ חזן, אָ רב, פאַר דעם אָדער יענעם „נוסח" פון דאַוונען א. ד. גל. אָפט פלעגט מען אַפילו אַריינמישן אין דידאַזיקע מחלוקתן — די

7) „עמודי אש", ז. 22, 23.
8) דאָרטן ז. 62.

אויסערלעכע מאַכט...[9]). דער „מוסר" דעקט אַפּט אויף דידאַזיקע געווייגלעכע דערשיינונג פון יידישן לעבן און פּריידיקט שלום, אחדות[10]).

די פּראַבלעם פון רייכקייט און אַרעמקייט פּאַרנעמט אַ וויכטיקן אָרט אין דער מוסר־ליטעראַטור (אויספירלעך וועגן דעם — ווייטער, ק. 6 און 7), דער מוסר איז ניט קעגן אָרעם און רייך, בכלל. ס׳שטייט דאָך נאָך אין דער תורה: „לא יחדל עני מקרב הארץ" (דער אָרעמאַן וועט שטענדיק זיין). דער בעל־מוסר שטראָפט דעם קאַרגן גביר פּאַר וואָס ער גיט ניט קיין צדקה און וויזט אָן דערויף, אַז ער קען גיך פּאַרלירן זיין רייכקייט. אין דער־זעלבער צייט טרייסט ער דעם אָרעמאַן מיטן קומענדיקן גן־עדן אויף יענער וועלט, אַלס שכר פּאַר זיינע צרות אויף דעם וועלט.

דער מוסר טרעט אָפּט שאַרף אַרויס (ווי מיר וועלן ווייטער זעען) קעגן די פּאַרשטייער פון די יידישע געמיינדעס, פּרנסים און רבנים, שטראָפט זיי פּאַר זייער גרויסקייט, קאַלטבלוטיקייט צום אָרעמאַן א. ד. גל. אָבער צוזאַמען דערמיט פּריידיקט ער הכנעה בנוגע דעם יידישן קהל און זיינע אָנפירער. דערמיט ווערן אָפּט אויפגעדעקט די סאָציאַלע קעגנזאַצן צווישן יידישן פּאָלק. דאָס זעען מיר אין די באַוואוסטע מוסר־ספרים: „ספר־חסידים", „ספר־המדות" („זיטנבוך"), „לב טוב" און אַנדערע. און אויך ביי שלמה אפרים פון לונטשיץ אין זיינע ווערק „עמודי שש"", „עוללות אפרים", „שפתי דעת".

3.

די סאָציאַלע מאָטיוון און טענדענצן טרעטן באַזונדער שאַרף אַרויס אין דער ליטוויש־ווייסרוסישער מוסר־ליטעראַטור: אין „יסוד יוסף" און אין דעם באַוואוסטן מוסר־ספר — „קב הישר" פון צבי הירש קוידענאָווער, וועלכער האָט פיל געלערנט פון זיין רבין, יוסף פון דובנאָ אין זיין נאָר וואָס דערמאָנטן אינטערעסאַנטן מוסר־ווערק „יסוד יוסף". ביידע האָבן זיי געלעבט אין ווייסרוסלאַנד. דער מחבר פון „יסוד יוסף" — אין מינסק (דערנאָך — אין דובנאָ)[11]; דער מחבר פון „קב הישר" האָט געשטאַמט פון קוידענאָוו און האָט

9) אין אייניקע ערטער, — שרייבט דערזעלבער מחבר, — צוטיילן די גוים, די „שרי האומות", די תפילות און תקיעות, ז. 63.

10) ז. 44, 57, 63 — 64.

11) פון יוסף פון דובנאָ שטאַמט די פאַמיליע דובנאָוו.

געלעבט אין ווילנע. זיי האָבן ביידע איבערגעלעבט די שוועריסטע פעריאָדע פון דער יידישער געשיכטע אין פוילן — נאָך די קאָזאַקן־אויפשטאַנדן און פאָגראָמען פון 1648—1658 יאָרן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין אוקראַינע און האָבן שטאַרק אויפגערודערט אויך די יידישע באַפעלקערונג פון ווייסרוסלאַנד און ליטע. דידאָזיקע קאַטאַסטראָפע האָט זייער פאַרשטאַרקט די אָרעמקייט, די פּראָלע־טאַריזירונג פון דער יידישער מאַסע און די סאָציאַלע אונטערשיידן, קאָנט־ראַסטן צווישן איר און די אויבערשטע שיכטן פון יידישן פאָלק. אָט דער־דאָזיקער שרעקלעכער קריזיס שפּיגלט זיך זייער בולט אָפּ אין ביידע אָנגע־רופענע מוסר־ספרים.

ביידע מחברים זיינען דורכגעדרונגען מיט דער מרה־שחורה פון זייער צייט און מיט אַ גרויסן אַסקעטיזם, וועלכן זיי שטרעבן אייַנצופלאַנצן אין די הערצער פון דער יידישער מאַסע[12]). יידן טאָרן ניט לאַכן, ניט פרייען זיך און שטענדיק אין זיינען האָבן דעם חורבן בית־המקדש און די „הייליקע נשמות", וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אויף קידוש־השם. מ׳דאַרף מכניע זיין דאָס האַרץ, אַלע מאָל טראָגן אויף זיך די פּאָרכט פון גאָט און תמיד געדענקען, אַז מיט יעדן טאָג דערנענטערט זיך דער מענטש צום טויט און אויף יענער וועלט וועט ער דאַרפן אָפּגעבן אַ דין וחשבון פאַר יעדן וואָרט, יעדן טאָט און געדאַנק א. א. וו.[13]). דער מחבר פון „קב הישר", וועלכער האָט שפּעטער געלעבט נאָך אין אַ שוועריקער צייט, און אַליין איבערגעטראָגן גרויסע יסורים און רדיפות (א(יבער אַ בילבול איז ער מיט זיין פאַמיליע געזעסן אין תפיסה 4 יאָר), — ער איז נאָך אַסך פּעסימיסטישער פון זיין רבן און איז מער אָנגעשטעקט מיט די פינצטערסטע גלויבונגען פון זיין צייט.

אָבער זיי ביידע מוזן אָפּט קאָנסטאַטירן, אַז דאָס ווירקלעכע לעבן איז אין געוויסע געביטן זייער וויט געוועזן פון אַסקעטיזם. נאָך די שוועריסטע גזירות, וואָס יידן האָבן איבערגעלעבט, שטעלט זיך געווייַנטלעך אייַן דער אַלטער לעבנשטייגער מיט רייכקייט און אָרעמקייט, שמחות און פאַרגעניגן, אויף אייַן זייט, און אַ לעבן פון טרויער און פּיין, אויף דער צווייטער זייט. שוין דער אויבנציטירטער מחבר פון „עמודי שש", וועלכע איז צוזאַמען מיט

---

12) אַן אַנדערן כאַראַקטער טראָגט אַ צווייטער מוסר־בוך „שמחת הנפש", אויף וועלכן ס׳איז כדאי באַזונדער זיך אָפּצושטעלן.

13) „יסוד יוסף", שקלאָווער אויסגאַבע 1785־טן יאָר (תקמ״ה), געשריבן אין די 80־ער יאָרן פון 17־טן יאָרהונדערט. זע די הקדמה אין זייטן 1 — 4.

דער גאַנצער יידישער געמיינדע אַרויסגעטריבן געוואָרן פון לעמבערג (וועגן דעם דערציילט ער אַליין אין פאָרוואָרט צום אָנגערופענעם ספר), ווייזט אָן אויף דעם פאַקט, אַז יידן פאַרגעסן גיך די איבערגעלעבטע צרות און רדיפות, — כאָטש זייער לעבן איז שטענדיק אין געפאַר. די סיבה דערפון זעט ער אין דעם, וואָס יידן קאָנקורירן שטענדיק צווישן זיך, האָבן פיינט און זיינען מקנא איינער דעם צווייטן. איבער דעמדאָזיקן אינערלעכן קריג פאַרגעסן זיי די אויסערלעכע געפאַר. ווען זיי לעבן צייטווייליק אין פרידן, מיינען זיי, אַז שטענדיק וועט דאָס אַזוי זיין. דער אמת איז אָבער ניט אַזוי... יעדן טאָג זיינען מיר אָפהענגיק פון גאָטס ווילן און גענאָד. נאָר אַ בלינדער מענטש זעט ניט די פאַרגאַנגענהייט, די איצטיקע צייט און, באַזונדער די צוקונפט[14]).

דעמזעלביקן געדאַנק זאָגן אַרויס אין איין קול די מחברים פון „יסוד יוסף" (ז. 13) און „קב הישר" (פ'. ז'):

...„אַזו וויא מיר האָבין גיזעהען אַז פיל עשירים זענין געהרגת געוואָרן פון וועגין זייער עשירות, דס דיא גזלנים האָבין אויף זייא גילאָקרט און האָבין זייא נאָך גיאָגט און האָבין זייא געשלאָגין מיט שלעק און האָבין זיי געשטראָפט מיט שווערע יסורים, ביז זייער נשמה איז אַרויס גיגאַנגען מחמת די שלעק און די ווינדן, און אַ טייל פון זייא זענין אָפילו צו דער קבורה ניט גיקומען, איז דאָס געלט גיווען צוא זייא אַ שלעכט פירונג, וואָרום מיר האָבין דאָך גיזעהן בחוש, אַז פיל מענטשין זענין געגאַנגען אין דעם וועג און עס האָט זיך זייא ניט געטראָפין קיין שום שלעכטס, נאָר צוא דער עושר האָט זיך אַזעלכעש גיטראָפין, דאָס ער איז פאַרלאָרין געוואָרין דורך זיין עשירות. און וואָרום זאָל דער מענטש ניט ווידער קערין צוא זיין האַרץ, אַז פיל מענטשין, וואָס האָבין גרויס טרחות און יגיעות גיהאַט: בייא טאָג טוט זייא די היץ פאַר דרבין און די קעלט בייא נאַכט און גיין אין דר פינסטר, אין וואַסער און אין שנייא, ביז זייא האָבין שוין געקריגין עטליכע טויזנט גילדין, און די צייט וואָס ער דאַרף זיך שוין פרייען מיט זיין חלק און זאָל הנאה האָבין פון זיין יגיע כפו, קומט פלוצלינג אויף אים דער טויט, און מוז פון אַלעמען ווערין אָפּ געשייד און שטאַרבט און לאָזט צו אַנדערע גאָר זיין עשירות וואָס ער האָט זיך

14) „עמודי אש" פ. 5.

גימיהט און האָט איין גיזאַמילט אייניציג ווייס, ביז ער האָט געקריגין זייער פיל געלט מיט זיין שווייס און זיין האָרעוואַניע. אַצינד סאָר לאָזט ער עס צו אַנדרן מענטשין. און אַ מאָל נעמט זיין ווייב דס געלט פאָר איר כתובה, און נאָך זיין טויט האָט זיא חתונה צו איין אַנדערין מאַן און גיט אים אַוועק גאָר איר געלט, און זיינע קינדער זייען באָרוויס און זייערע קליידר זענין צו ריסען און דיא קינדר האָבין קיין שום הנאה ניט פון זייער פאָטערס געלט"...

די פאָגראָמען פון 17־טן יאָרהונדערט האָבן באַשאַפן נייע „קינות" און „תפילות": די רבנים און פרנסים האָבן געשטרעבט צו פאַרגרעסערן די פרומקייט אין שול און אויסער דער שול. די ווירקלעכקייט פלעגט זיך אָבער אפט ניט רעכענען מיט די פאַרשיידענע רעליגיעזע פאַרבאָטן.

יוסף פון דובנאָ פראָטעסטירט קעגן די יידן, וואָס זאַמלען זיך צונויף קאָמפאַניעסווייז און פאַרברענגען די צייט מיט נאַרישע וועלטלעכע דער־ציילונגען, בפרט נאָך, וועו דאָס קומט פאָר אין שול: גאָטס שכינה באַלייִדיקט זיך דאָן און פאַרלאָזט דעם בית־מדרש, וועו מען שמועסט דאָרטן וועגן ניט פאַסיקע זאַכן...[15]). דאָס אייגענע חזרט זיך איבער אין „קב הישר".

...„איך האָב גיזעהן איין גרויס שטרויכלונג אין פיל מדינות, דאָס מענטשן קומען אין שול אַריין און ניט גינוג וואָס זיי זאָגן קיין קינות מיט געוויין אין איין ביטר קול, נאָר זיי לאַכן נאָך און פרייען זיך, גלייך ווי אין שמחת תורה...

אין אַ צווייטן אָרט — אַלץ וועגן יענע מענטשן, וואָס זוכן נאָר פאַרגעניגן אויף דער וועלט:

„און אַז זייא שטייען אויף אין דער פריא, גייען זיי אין דיא גאַסין און אין די מאַרקין צו ריידן נאַרעשקייט אָדער פון וועגין זייער שפייז און גייען אין שול אַריין אויף איין קליינער צייט און טוען אָן תפילין נאָר פון איין זכרון וועגין... און דאָבענען גישווינד אָן כוונה"...[16]).

פאַרקערט, מ'טראַכט אפט גאָר וועגן אַנדערע אינטערעסן. דער „קב הישר" איז מזהיר וועגן דעם:

---

15) „יסוד יוסף", ז. 2, 28, „קב הישר" פ. צ"ד.
16) פ. ל"ז.

„דער מענש זאָל ניט זאָגן: דוקא איין הרהור עבירה איז אסור צו טראַכטן אין מיטן דאַוונען, נאָר אַפילו איין הרהור פון משא ומתן, אָדער אַנדערע הרהורים זענין אויך אסור, וואָרום דער מענש דאַרף זיין גלייך, וויא דיא מלאכים, וואָס צווישן זיי איז ניט פאַר האַנדין קיין עסקים פון עולם הזה" [17]).

די לעצטע וועלטער זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַרן בעל־מוסר. ער וויל ניט וויסן פון וועלטלעכע געשעפטן. ער פאַרטיפט זיך אין הימלישע ענינים, נאָר דאָס לעבן וועקט אים אויף פון זיין שלאָף און ער זעט, אַז דאָרט איז אַלץ דער היפוך פון זיין אַסקעטישן אידעאַל. באַזונדערס איז אין דעם זין אינטערעסאַנט דער „יסוד יוסף", וועלכע שטרייכט אַליין אונטער דעם קאָנטראַסט צווישן הימלישער „הייליקייט" און דער ערדישער וואָכעדיקייט.

ער מאָלט אונדז (ז. 24—25) אַ בילד וועגן דעם, וואָס ס׳טוט זיך בייאַכט, פאַר „חצות", אויפן הימל. גאָט צוזאַמען מיט די מלאכים קלאָגן אויף „חורבן בית המקדש" און זינגען „על נהרות בבל". זיי באַקלאָגן די צדיקים, וואָס זיינען דעמאָלט אומגעקומען און וועלכע ווערן אין יעדן דור געקוילעט, גע־הרגעט, פאַרברענט, דערטרונקען אָדער געפיניקט אויף קידוש השם און איבער פאַרשיידענע בילבולים. און דער געשריי אין הימל ווערט אַלץ שטאַרקער. גאָט דערמאָנט אַלע גרויסע צרות און יסורים, וואָס די יידן שטייען אויס פון די גוים („אומות העולם"), און ער לאָזט אַראָפּ צוויי טרערן, און ס׳צופלאַקערט זיך אַ גרויס פלאַקער... דאָס געדויערט ביז „חצות", וען ס׳קרייעט דער האָן. דאָן קומט גאָט אין גן־עדן און פאַרברענגט די צייט מיט די נשמות פון די צדיקים, — ביז דער מאָרגנשטערן גייט אויף. דאָן הויבן אָן צו זינגען „שירה" די שטערן און די „מזלות" און די מלאכים, וואָס זיינען אויף זיי באַשטימט („ממונה"). דערנאָך הויבט אָן די זון צו זינגען „שירה"...

פון דערדאָזיקער הימלישער אידיליע לאָזט זיך דער מחבר אַראָפּ אויף דער זינדיקער ערד און קאָנסטאַטירט, אַז די מענטשן, מיט פאַרשטאָפּטע הערצער, טראַכטן גאָרניט וועגן דער הייליקער מיסטעריע, וואָס קומט פאַר אויפן הימל יעדע נאַכט און פאַרטאָג. זיי שטרעבן ניט צו זיין צווישן די הייליקע נשמות, נאָך יאָגן זיך נאָך פאַרגענגן אויף דער וועלט. מ׳שטייט אויף אין דער פרי און מ׳לויפט אין גאָס, נאָך פאַרן דאַוונען אין שול, מ׳שפּאַנט

---

17) פּ. ח׳.

אויפן מאַרק, אינדערהיים — אַלץ צנליב פּרנסה, ערשט נאָך די געשעפטן גייט מען אין שול און דערביי איז מען נאָך אַלץ פאַרטאָן אין וואַכנדיקע געדאַנקען. דערנאָך קערט מען זיך ווידער אום צו דערזעלביקער וואַכעדיקייט, ביז דער מענטש גייט שלאָפן און זיין נשמה קערט זיך אום צו גאָט, כדי אָפּצוגעבן אַ דין וחשבון פאַר אַלץ, וואָס איז אָפּגעטאָן געוואָרן בייטאָג...

דאָס אייגענע חזרט איבער דער „קב הישר", ווי געווינלעך, מיט דיזעלביקע ווערטער (פּ. ל"ז).

די ווירקלעכקייט איז גענוען זייער ווייט פון דעם אַסקעטישן אידעאַל. לויטן „מוסר" האָט דאָס פּראָצעס לעבן געזאָלט „געהייליקט" ווערן דורך „מצוות ומעשים טובים". דער ייד האָט געדאַרפט געשעפט פירן, כדי צו לערנען תורה, עסן און טרינקען צוליב אַ ברכה, סעודות האָבן געדאַרפט זיין בלויז „סעודה של מצוה", פאַרגעניגן האָבן מיט זיין פרוי — נאָר מיט אַ פרומער כוונה, ס'זאָלן געבאָרן ווערן אַרנטלעכע קינדער („יסוד יוסף" ז. 16) א. ד. גל. דאָס לעבן האָט אָבער געגעבן גאָר אַנדערע ביישפילן. דער „יסוד יוסף" קלאָגט זיך אַלץ, אַז דער „המון עם" פירט זיך זייער שלעכט. אַ גאַנצן טאָג האַנדלט מען און אויף דער נאַכט קומט מען אַהיים און מען עסט און טרינקט און מען לייגט זיך שלאָפן, ווי אַ „בהמה ממש"... וואָס זשע, טענהט ער, איז דער אונטערשייד צווישן יידן און גוים? גוים, אַז זיי פייערן זייערע חגאָס, פרעסן זיי און שיכורן א. ד. גל. אָבער יידן עסן און טרינקען אויך פרייען זיך צוליב אַ מצווה, לערנען תורה און גייען אין שול... אַזוי דאַרף זיין, אָבער אַזוי איז עס ניט. טאָ צוליב וואָס האָט גאָט אויסדערווויילט דאָס יידישע פאָלק פון אַנדערע פעלקער? דאָך ניט צוליב דעם, אַז אויך דער ייד זאָל פרעסן און זויפן, זאָל גיין אויף אַלץ, וואָס זיין האַרץ גלוסט, זאָל זיין גאַנצן לעבן אָפּגעבן בלויז צוליב געשעפט און קערפּערלעכע פאַרגעניגנס... און דער מוסריק חזרט איבער זייַנע טענות: דער ייד דאַוונט, לייגט תפילין אָן אַ כוונה, טראַכט וועגן גאָר אַנדערע זאַכן און קערט זיך ווייטער אום צו זיינע געשעפטן, — אַלץ צוליב דער גוף און ניט דער נשמה"...[18]).

דער מענטש דאַרף זיך פאַרלאָזן אויף גאָט. דער, וואָס האָט קיין „בטחון" ניט, איילט נאָר צו זאַמלען געלט און טראַכט ניט, צי ס'איז גוט אַזוי, ער מיינט, אַז אויב ער וועט נאָר האָבן אַסך געלט, וועט אים שוין קיין שום „גזירה

18) „יסוד יוסף" ז. 24 — 25, 35, 38, 68.

מן השמים" ניט שאַטן און קיין אומגליק ניט טרעפן, ווייל דאָס געלט וועט אים פון אַלץ ראַטעוון. דעריבער האָט ער אַזוי ליב געלט, אַז ער שטעלט זיך ניט אָפּ פאַר אָפּנאַרן און גזלענען דעם צווייטן, פאַלש שוועהרן אויפן געריכט, שטעלן פאַלשע עדות א. ד. גל. דער בעל־מוסר סטראַשעט זיי מיט גאָטס שטראָף און זאָגט צו, אַז יענע, וואָס פאַרלאָזן זיך אויף גאָט, יאָגן זיך ניט נאָך אומאַרנטלעכע פאַרדינסטן, ליידן גרויסע צרות און האָפן דאָך, אַז פלוצלינג וועט קומען די רעכטע צייט און זיי וועלן כשר געהאַלפן ווערן, — זיי וועלן ניצל ווערן פון אַלע אומגליקן, וואָס קומען אויף דער וועלט[19]).

די האָפענונג אויפן ווייטן גאָט איז אָבער שוין געווען צו אַבסטראַקט פאַר דער מאַסע ישובניקעס, קרעטשמאַרעס א. ד. גל. לעבנדיק נאָענט צו די פויערים, האָבן אויך די יידישע ישובניקעס אָנגענומען אַסך פויערשע אָבער־גלויבן. זיי וועלן זיך צו קריסטלעכע כישוף־מאַכערס. דער מחבר פון „יסוד יוסף", אין זיין דרשה וועגן דער נויטיקייט זיך צו פאַרלאָזן אויף גאָט, קאָנ־סטאַטירט ווידער, אַז דער „המון עם" גייט ניט אין אַזעלכע וועגן. זיי יאָגן זיך נאָך פּרנסה און ווען זיי זענען, אַז ס'איז ניטאָ מער, מיט וואָס צו לעבן, טוען זיי שרעקלעכע זינד מיט כשופים און ברענגען אַריין אין זייערע הייזער „זונות", וועלכע מאַכן פאַרשיידענע קונצן. ווי איז צו זיי, שרייט אויס דער מחבר, זיי פאַרלירן די קומעדיקע וועלט פאַר „חיי שעה" און נעמען ניט אין אַכט, אַז גאָט מאַכט אָרעם און רייך, און ווער ס'האָט ניט קיין פּרנסה, דאַרף דאָס אַננעמען פאַר ליב און באַמיען זיך צו געפינען אַ כשרן געשעפט[20]).

כמעט דאָסזעלבע חזרט איבער דער „קב הישר", ווען ער שרייבט (פּ. כ"ה):

„וואָס איז שכיח צווישן די בעלי מחיות, דאָס זענען שענקערס, קרעמערס, דאָס אז זיי זעהן, אַז זייער מחיה ווערט גיוויניגט, ווילן זיי ניט אָן נעמען מיט ליבשאַפט די גזירה פון גאָט ב"ה, כדי ער זאָל זייא גירעכינט ווערן פאַר איין כפרה אוף זייערי זינד, נאָר זיי קליגן זיך קעגן גאָט ב"ה און טוען זאָכן דורך כישוף, אַז די מחיה זאָל זיך ווידער קערין צו זיי, און דאָס איז אַ גרויסע זינד"...

ס'זיינען געווען פרומע יידן אין גאָטס־זאָכן, אין דאָוונען און אין אַנ־דערע מצוות, אָבער ניט אין מענטשלעכע באַציאונגען. ביי זיי זיינען די מצוות

---

19) „יסוד יוסף", ז. 7, 26, 30, 31.
20) ז. 44. ב.

און דאָס תורה־לערנען געוואָרן בלויז אַ געווינלעכער ריטואַל, אַ פאַר־גליוועדטער שטיק פון זייער לעבנשטייגער. דער „מוסר" באַגנוגנט זיך ניט דערמיט, ער פאָדערט ניט נאָר מצוות, נאָר גוטע טאַטן („מעשים ובים"). דער ייד דאַרף, פאַרשטייט זיך, זאָגן אַלע „ברכות" און „תפילות" און הויבן דערביי זיינע הענט צו גאָט.

„נאָר בתנאי זיינע הענט זאָלן ריין זיין פון גזל און גנבה. אָבער אַז זיינע הענט זענען ניט ריין פון דעם אַלעמען, ווערט נאָך דערמאָנט זיינע זינד דורך דעם, וואָס ער הויבט אויף זיינע הענט אַפילו בשעת דאַוונען אין ער פאַרקערט דעם מדת הרחמים צו איין מדת הדין ח"ו. דרום זאָל דער מענש זעהן זיין משא ומתן באמונה, דאָס אין זיין געלט זאָל ניט זיין קיין שום אבק איסור, נאָר בהיתור. און אַז ער טוט זיין משא ומתן באמונה, די הענט, וואָס זיינען פאַרשפרייט אַרויף בשעת תפילה, די דערוועקין אויף אים הייליקייט פון גאָט און דערבאַרעמקייט און גנאָד"... [21]).

דער בעל־מוסר האָט געקעמפט מיטן שוערן בכלל און מיט פאַלש שווערן בפרט [22]). אויף דעמזעלבן וועג גייט אויך דער מחבר פון „קב הישר", וועלכער שרעקט דעם עולם:

„אין דער שטוב אָדער אין דער שטאָט, וואָס איז געוואונטלעך פאַלשע שבועות איז דאָרט געוואוינטלעך אָרעמקייט" (פ. נ"ו):

אין אַ צווייטן אָרט (פ. ס"א) שטראָפט אונדזער בעל מוסר די מענטשן, וועלכן זאָגן אייך זאך און מיינען עפעס אַנדערש, אַפנאַרנדיק זייערע חברים:

...„וואָול דעם מענשן, וואָס זיין פירונג איז אָן רמאות, און דער מענש וועט וועלן טראַכטן: מיר געפינען דאָך פיל מענשן, וואָס זייערע מעשים זענען מיט רמאות און זייער מויל און זייער האַרץ איז קיין מאָל ניט גלייך און זענען מרמה די לייט מיט זייערע רייד און זענען פאָרט מרויח מיט זייערע מעשים, דען זאָלסטו וויסן, אַז זייער עונש איז זייער גרויס, אין זייער סוף וועט זיין — זיי וועלן אַוועק גיטריבן וועריין פון עולם הזה און עולם הבא"... און נאָך וויטער (פ' ס"ד):

---

21) „קב הישר", פ. ס"ג.

22) ז. מיין דערמאָנטן אַרטיקל אין „ייווער סטאַרינאַ" 1924, ז. 224 — 225.

...„אַז די ישׂראל זענען מבטל פון דער תורה און טוען ניט קיין מצות און גמילות חסדים, נאָר איטליכער פאַרגינט ניט זיין חבר, וואָס גאָט גיט אים, און זייגע מעשׂים זיינען אייטל שוא ושקר און מיט ערמה און איז מחלל השם מיט השגת גבול, אוי־וויא צו דעם מענשן"...

4.

דער בעל־מוסר איז געשטאַנען נאָענט צו דער יידישער מאַסע, ווייל נאָר זי האָט געפונען אַ טרייסט אין זייגע דרשות, וועלכע זיינען גאַנץ פרעמד געווען דעם פאַרמעגלעכן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס דער מוסר שטראָפט געווויינטלעך דעם רייכן יידן און פאַרטיידיקט דעם אָרעמאַן. דאָס זעען מיר שוין אין מיטלאַלטער (אין „ספר חסידים"), וועו די אָרעמקייט איז נאָך ניט שטאַרק געווען צווישן יידן (דייטשישע, פראַנצויזישע). דידאָזיקע טענדענץ וועלט אַסך דייטלעכער אין שאַרפער אויסגעדריקט אין דער צווייטער העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט, אין ביידע מוסר־ווערק, „יסוד יוסף" און „קב הישר", וואָס שפיגלען אין זיך אָפּ יענע צייט[23]. אָט ווי אַזוי זיי שילדערן די לאַגע פונם רייכן און אָרעמאַן:

...„אַז עס קומט די צייט פון קעלט, דר עושר אין זיין הוז, גוט געבויט, און ער זיצט זיך, ווי אין הער, אין דר ווינטר שטוב און זיין אויבין איז וואַרים און ביי אים אין שטוב איז גאַנץ וואַרים. און דר ארום מאַן, ניט גנוג ווס זיין שטוב איז פול מיט לעכר, נאָר ער האָט אַפילו ניט, פר ווס זיך האָלץ צו קופין, ער זאָל זיין לייב קענען דעכט אן וואַרמן. און די קעלט צו ברעכט זיין לייב און זיין גוף און די לייבער פון זיין הוז געזינד. און אַז איין רעגן גייט, רינט אין זיין שטוב אַריין און די וואַסער גיסט זיך אוף זיין הלז. און אַלע טעג פון איין אָרום־מאַן זענען מיט גרוס צער און ער מיט זיין הויז גזינד זיפצן תמיד און שרייען. און פון דעסט וועגן נעמן זיי עס אַלץ אָן מיט ליבשאַפט. און אז שבת און יו"ט קומט, וואָס דענמאָלט איז דיא צייט זיך צו זענפטיגן מיט עסין און טרינקן און מיט שייני קליידער, און דר אָרום־מאַן האָט קיין ברויט ניט, און פון דעסט וועגין גיט דער אָרום־מאַן און אַלמן אָפּ איין שבח

23) דער „קב הישר" איז צום ערשטן מאָל דערשינען אין 1705־טן יאָר, נאָר געשריבן איז ער פריער.

והודיה צו גאָט ב״ה. דר עושר איז משדך זייני קינדר צוא וועמין אים גיפעלט, און דר אָרום־מאַן, ווייל ער הט נעביך קיין יכולת ניט צו טאָן אַ רעכטין שידוך, מוז ער טאָן וואָס פאַר איין שידוך אים קומט צו האַנדין, וועז ער, דער חתן, איז אַפילו איין בור און האָט קיין שום ריח תורה ניט און איז ניט גאָטס פאָרכטיג, און עס איז פונקט אַזוא, וויא ער בינט זיאַ פאַר איין לייב, אין זייני אויגין זעהן, ווי דר בור שלאָגט אַלע טאָג זיין טאָכטער, און זיא לייט יסורים. און וועז קען עס אוס שרייבין גאָר דס ביטערקייט און גאָר דעם צער, וואָס דר ארום מאַן לייט. און איטליכער ארום מאַן, ווס נעמט דס אָן מיט ליבשאַפט, איז דס סייער פון דעם גהינם ניט שולט אין אים, און זיין שכר איז זייער גרויס, דען דר ארום מאַן איז אוף דער וועלט גירעכינט וויא איין מת. און דרום בין איך מזהיר: איטליכער ווס ניט געלט דעם ארום מאַן בשעת עס איז אים איינג, מוז ער געווארינט זיין, ער זאָל אים געבין מיט אַזו איין אופן, ער זאָל אים ניט מביש זיין, נאָר ער זאָל אים געבן אז קיינר זאָל ניט זעהן. און אַז זער גיט אים בפרהסיא, מוז ער געבן מיט אַזעלכע רייד, ווס זייא רוען אוף דאָס האָרץ, כלומר, ער זאָל אים אוס ריידן דס האָרץ״ („קב הישר״ פּ. ט׳; געגומען פון יסוד יוסף ז. 8—7).

בכלל, ווערט דאָ געריעדט וועגן אָרעמע לייט. דאָס זיינען אָבער ניט בלויז קבצנים, נאָר אויף רואינירטע יידן, וועלכע האָבן געהאַט פּרנסה „בצימצום״ אָדער פאַרלאָרן אינגאַנצן דעם עקאָנאָמישן באָדן אונטער זיך און געמוזט אָנגומען צום גביר, צו דער שטיצע פון דער געמיינדע[24]). ספּעציעל וועגן אַן אַרבעטער, אַ בעל־מלאכה וועלכער גערעדט בלויז אין איינציקע ערטער, וועלכע ס׳איז נויטיק אויספירלעך צו ברענגען.

איבערחזרנדיק די באַוואוסטע ביבלישע געבאָטן בנוגע צו אַ געדונגענעם אַרבעטער („שכיר״), שרייבט דער „קב הישר״:

...„דיר, וואָס האַלט בייא זיך דאָס פר דינסט פון דים, וואָס האָט בייא אים פאַרדינט און גיט יס אים ניט אָפּ, דער האָט איין גרוסן עונש, וואָרום איטליכער פּועל שטעלט נעביך איין לעבין צוא זיין טירחה און צוא זיין מלאכה, פון וועגין צוא פר דינן זיין פּרנסה, און וויל ער האַלט זיינע שכירות בייא זיך, איז גלייך, וויא ער באַצווינגט זיין לעבין און דס לעבין פון זיין הויז גיזינד... דרום איז דר פין איין גרויסע אזהרה

צוא די מענטשין ווס הערין דס קול פון דעם שכיר, וואָס ער ווייגט כמעט פון וועגין די שכירות פאַר זיין טירחא, סייא איין יהודי, סייא איין אינו יהודי, וויא דער פּועל און דער שכיר גייט אים נאָר נאָך און ווייל דעם שכר פּר דעם, ווס ער האָט זיך גימיט און מטריח גיוועזן איין גאַנצן טאָג, און דער בעה"ב שטאָפּט זיינע אויערין פון צו הערין און איז אים מדחה: גייא הייגט אַוועק און קום מאָרגין, וועל איך דיך בצאָלין, איז קיין גרעסערער חלול השם ניט פאַר האַנדין דערפון, און זיין עונש איילט צו קומען, און ער וועלט אָרום, און חאָטשע ער איז לפי שעה אין גוטס, וועט ער צום סאָף קיין הצלחה ניט האָבין און ער וועט בוודאי קריגין דעם דלות און קיינר וועט זיך איבר אים ניט דר באַרעמן... דרום מוז דער מענטש זייער נזהר זיין, ער זאָל ניט גישטרויכלט ווערן אין דער עבירה פון ניט אַפּ צוא געבין דעם שכיר זיינע שכירות אין דעם זעלביגין טאָג וואָס ער האָט פּר דינט". („קב הישר" פּ. י"ד, געגומען פון „יסוד יוסף", זייטל 13).

וועגן אַ בעל־מלאכה, אַ שניידער, גייט ווייטער די רייד אין צוזאַמענ־האנג מיט רעליגיעזע און עקאָנאָמישע מאָטיוון. ס'באַשאַפּט זיך אויף אַזאַ אופן אַ אינטערעסאַנטער בילד פון יידישן לעבנשטייגער אין יענער צייט.

שלמה סיימאָן

די בריידער טשעסטער

וועז איך דערמאָן זיך אָן די דריי בריידער טשעסטער, קומט מיר אַרויף אויפן זינען דאָס פאָלקס ליד „צען בריידער זיינען מיר געווען". דער אַנאָנימער פאָלקס־דיכטער דערציילט מיט וויפיל זאָכן די בריידער האָבן איבערגעהאַנדלט: ליין, (פלאַקס), ריבן, געבעקט, ביר, בליי און צום סוף:

„איין ברודער איז געבליבן
האָט ער געהאַנדלט מיט ביינער,
איז ער אַוועקגעשטאָרבן —
איז נישט געבליבן קיינער".

און דער דיכטער צעווייגט זיך:

„אוי, בערל אויפן פידל,
שמערל אויפן באַס;
זינגט זשע מיר אַ לידל,
אויפן מיטן גאַס".

יידן שמייען, האַוועז, לויפן, יאָגן זיך און ס'איז נאָך גוט וואָס עס בלייבט נאָך זיי אַ לידל, אַ ניגון. וועז נישט דאָס לידל, דער ניגון, ווער וואָלט זיך דערמאָנט אָן די בריידער וואָס האָבן געברענט אַ וועלט?

***

מיט דער שוועדער קייט פון אייביקייט.
איך פיל די פים זיי טרעטן,
טרעטן נישט אויף פרעמדם:
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
אויף די זומפֿן דיינע האָב איך שטעט דיר אויפגעבויט,
העכער, העכער, העכער דיינע הייזער אויפגעהויבן,
דיין העמד ווי אויך דיין סייבל אויפגענייט
און דיין האַנדל אויף דער וועלט פאַרשפרייט,
און די טרוימען פון מזרח האָב איך דיר געבראַכט —
מיטן פייער פון מיין האַרצן אַ מתנה דיר געשענקט".

„די טרוימען פון מזרח" איז אַ מליצה, אַ שיינע מליצה פאַר אַ ליד. אָבער די טרוימען זיינען באמת געווען קוידענאָווער־טרוימען, דאָס פיצעלע שטעטעלע וואָס האָט קאָנקרעטיזירט, איינגעפירט אין לעבן, די רייד פון די נביאים, די געבאָטן פון צדק און יושר, פון קדושה און שלימות — דאָס טאָג טעגלעכע ברויט פון קוידענאָוו. דוכט זיך אַ פאָלק וואָס לעבט פון מסחר אָבער דאָס וויג־ליג פון אָט דעם פאָלק איז: „תורה איז די בעסטע סחורה"; „תורה וועסטו לערנען און ספרים וועסטו שרייבן".

דריי ברידער זיינען זיי געווען, זיי האָבן געהאַנדלט, געוואַנדלט, געוואַנדערשמייעט, פאַרטאָן, געקויפט „ליין, פראַכט, ריבן, געבעקס, ביר, בליי, טיי, בייגער און הייזער", אָבער דאָס איז געווען בלויז דאָס דרויסנדיקע.

דער עלטערער, יעקבֿ, האָט געטראָגן פאַרבאָרגן אין זיך גייסטיקע וועלטן. ער האָט זיי פאַרדעקט, פאַרטושט: „שפּעטער, שפּעטער וועל איך אייך דערציילן וועגן זיי, איך וועל זיי באַשרייבן, איצט איז קיין צייט נישטאָ". אָבער וויפיל ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון זיי, זיינען זיי געווען אַ טייל פון אים, און וועגן די עשירות איז געווען צונישט האָט ער זיך אומגעקערט צו זיינע אינערליכע וועלטן.

דער מיטלסטער ברודער, סעם (מאָדנע, ער איז דער אייניציקער וואָס מען האָט געראפן מיט דעם נישט יידישן נאָמען) אַ טיפער מענטש מיט אַ פאַרפלאָנטערטע נשמה, אַ גרויס געפיל פאַר לשון, אַ העל אויג צו זען און

איך האָב זיך באַקאַנט מיט די טשעסטער ברידער, יעקב, סעם און חיים מיט פולע דרייסיק יאָר צוריק. זיי זיינען דעמאָלט געווען „אין די פעדערן". זיי האָבן געהאַנדלט און געשמאַליעט אַ וועלט. זיי זיינען דעמאָלט געווען אין די „ריל עסטייט ביזנעס", געהאַנדלט מיט באָדן, אָבער נישט גלאַט „בילדערלעך", מעקלערס, אַגענטן — נאָר טאַקע בערן, מיט אַ נאָמען און אַ גרויס קאַפּיטאַל. זיי האָבן אויפגעשטעלט אַכט און צוון שטאָקיקע געבויידעס, געגעבן היפאטעקן, מאָרטגיידזשעס, אויף הונדערט טויזנט דאָלאַרן. געעפנט אַן אייגענע באַנק, אַליין פינאַנסירט זייערע אונטערנעמונגען און אין געצייטלטע חדשים האָט זיך אַלץ אַ דריי געטאָן — אויס. צוויי פון זיי האָבן געקראָגן האַרץ פעלערן און לאַנג נישט געלעבט נאָכן קראַך. בלויז דער עלטערער, יעקב, האָט אויסגעלעבט זיינע יאָרן.

וואָלטן די ברידער געווען בלויז בויער פון הייזער, וואָס האָבן אָנגעקליבן אַ פאַרמעגן און פאַרלאָרן, וואָלט נישט געווען כדאי צו שרייבן וועגן זיי. נאָר דריי אימיגראַנטן זיינען געקומען פון דעם יידישן שטעטל קיין אַמעריקע, מיט אַן איבערפלוס פון פיזישער און גייסטיקער ענערגיע און נאַריש פאַרשפּילט זייערע לעבנס. נו, וואָס איז די גדולה? זיי זיינען נישט געווען די אייניציקע.

אָבער די דריי ברידער טשעסטער, יעקב, סעם און חיים זיינען נישט געווען בלויז „ביזנעסלייט". ווי פאַרקאַכט זיי זיינען געווען אין זייערע אונטערנעמונגען, איז דער געשעפט אַלץ ביי זיי געווען נישט מער ווי אַ טפל. זייער אמתער אינערליכער לעבן איז געווען גאָר אָנגעפילט מיט גייסטיקער נייגער און אומרואיקייט פאַרן וועלט גורל.

סעם, דער שעפערישסטער פון זיי איז געווען ווי אַ פינפטער ראָד אין זייער מסחר וואָגן, דאָך איז ער געווען ביי זיי אַ גלייכער שותף.

אין מיטן פון זייער הו־האַ פון גרויסע מסחרים, דרוקט זיך אָפּ ס. טשעסטערס אַ בוך לידער „אַמעריקע" און דאָס ערשטע ליד איז דער אני מאמין פון די ברידער. שטאָלץ דערציילט סעם וועגן זיין, זייער, ביישטייער צום נייעם לאַנד:

„אַמעריקע, מיין וויג איז נישט געשטאַנען דאָ,
און באַגראָבן ליגט מיין טאַטע ערגעץ וויט;
דאָך האָט מיין שוויים צו דיר מיך צוגעבונדן

באַמערקן יעדער קלייניקייט פון לעבן, אַ מאָדנע רואיקייט הינטער אַ שטענדיק אויפברויז און שרעק. ער האָט לפנים מיטגעאַרבעט מיט זיינע ברידער אין די גרויסע געשעפטן — און באמת שטענדיק געלעבט מיט זיין ליד און דערציילונג. אָבער די טאָפלטקייט האָט ביי אים אַוועקגעהרויבט די זיכערקייט, דעם אימפּעט און התלהבות. צוליב דעם מעכאַנישן צובונד צו די „ביזנעס" האָט ער קיינמאָל נישט געהאַט קיין „התפשטות הגשמיות" און ער האָט נישט דערגרייכט צו דער הייך צו וועלכער ער האָט זיך געקאָנט דערהויבן.

דער יינגסטער ברודער, דער פּראַקטיקסטער, וואָס האָט ניט פאַרמאָגט די שפּעריישקייט פון די ערשטע צוויי, איז דוכט זיך געווען ראשו ורובו אַריינגעטאָן אין געשעפט — אָבער דער געשעפט איז בעצם ביי אים אויך געווען נישט מער ווי עפּעס אַ טפל. דער עיקר איז געווען זיינע חלומות וועגן מלכות־שדי, אָט דאָ אויף אונדזער זינדיקער וועלט. ער האָט געהאַט אַ זומער וואוינונג. אין דער צייט פון דער דעפּרעסיע האָט ער געצויגן חיונה פון דעם פאַרם. דער זומער פלאַץ איז געווען אַ שם דבר צווישן דעם פּראָגרעסיוון עולם.

איך האָב זיך באַקאַנט מיט זיי אין די צוואַנציקער יאָרן — אַרום 1925. איך בין געווען יונג און סעם איז געווען אַ באַקאַנטער, ניין, אַ באַרימטער שרייבער אין „פרייהייט". יעקבן האָב איך געדענקט פון „די פרייע אַרבעטער שטימע" און „פּאָרווערטס". איך האָב נישט געוואוסט אַז זיי זיינען געוואָרן רייך. וועו איך האָב זיך אַריינגעקליבן אין איסט פלעטבוש זיינען זיי געווען די גרעסטע הענדלער פון באָדן און די גרעסטע בויער אונטערנעמער פון הייזער אין יענעם געגנט. מיר פלעגן זיך אָפט טרעפן מיטאָג־צייט אין געגענט רעסטאָראַנט.

יעקב, דער עלטערער איז געווען אַ ייד אַ תלמיד חכם. נאָך פיל יאָרן ניט אַריינקוקן אין אַ יידישן ספר האָט ער נאָך אַלץ געדענקט אַ מאמר חז"ל, אַ מימרא פון גמרא און פּסוק. ער האָט זיך אָפט באַנוצט מיט דעם. ער האָט יעמאָלט שוין מער ניט געשריבן. ער איז געווען פאַרנומען מיט געשעפט. ער איז געווען דער פּראַקטישער דורכפירער פון די געשעפטן.

סעם איז אַלעמאָל געווען ווי אין אַ טראַנס. איך האָב אים קיינמאָל ניט געזען זיך אַמפּערן וועגן געשעפט, אָדער פרעגן עפּעס ביי די ברידער וועגן די עסקים. חיים, דער יינגערער ברודער איז געווען דער, וואָס האָט געמאַכט די פלענער פאַר נייע אינווסטירונגען. יעקב האָט געווינטלעך געמאַכט דעם

חשבון צי עס לוינט זיך דער געשעפט, צי ניט. סעם האָט אַלעמאָל צוגעשאָקלט צו ביידן מיטן קאָפּ.

געלט איז געפלאָסן צו זיי ווי די וואַסערן פון די טייכן שטראָמען אין ים. צו וואָס זיי האָבן זיך צוגעריסט איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַסיגנאַציעס. איך האָב יעמאָלט געעפנט מיין קאָבינעט. איך בין געווען אייגנעטונקט אין חובות, געאַרבעט שווער אויסצוהאַלטן אַ ווייב און אַ ניי געבאָרן יינגעלע. איך האָב אַרויפגעקוקט צו זיי מיט אַ היפּשער מאָס קנאה.

איך האָב אָנגעהויבן צו פֿאַרדינען און איך האָב אָפּגעשפּאָרט אַ פּאָר טאָלער און די טשעסטערס האָבן מיר אָנגעהויבן צוריידן איך זאָל אינוועסטירן די פּאָר טאָלער אין אַ „פּאַרסל", זיי וועלן מיך רייך מאַכן. איבערהויפּט האָט מיך צוגערעדט סעם:

— איר מיינט אַז מען דאַרף עפּעס שכל אויף די זאַכן? ווייס איך וואָס! ס'איז אַ משוגענע קאַפּיטאַליסטישע אָרדענונג. דו לייגסט אַריין אַ פּאָר קופּערנע גראָשנס און עס ווערט פון זיי גאָלד. דאָס גאָלד פאַרמערט זיך און דו בייטסט עס אויף אויף אַסיגנאַציעס.

אָבער זיי אַליין האָבן ביי מיר אָפּגענומען דעם חשק רייך צו ווערן. זיי זיינען פאַרהאַוועט, פאַרשמייעט, פאַרטומלט, ממש פאַרשיכורט פון די אַלע ספּעקולאַציעס און מסחרים. זיי זיינען זיך מחיה ווען זיי רייסן אָפּ אַ שעה צו עסן זייער מיטאָג אַלע טאָג און צו ריידן מיט מיר וועגן ליטעראַטור, תורה און אומיושרדיקייט פון דער וועלט. עפּעס האָט זיך מיר אויסגעדוכט ווי די רייכקייט ליגט אויף זיי ווי אַ בארג — דער געשעפט איז ווי אַ שטראָם, וואָס האָט זיי פאַרפלייצט, זיי זיינען פאַרכלינעט פון דעם וואַסער און קאָנען ניט אָטעמען.

אָבער סוף כל סוף האָב איך אויף זייער עצה געקויפט אַ „פּאַרסל". איך האָב „געשריבן" קאָנטראַקט — און דערנאָך דריי נעכט נישט געשלאָפן. אַ גאַנצע וואָך האָב איך זיך ניט געוויזן אין רעסטאָראַנט. אויף דער צווייטער וואָך וועט איך בין געקומען אין רעסטאָראַנט און זיך געזעצט ביי זייער טישל, איך האָב אַרויסגעפּלאַצט:

— איך האָב חרטה אויפן מסחר. אפשר קאָנט איר מיר צוריקגעבן דאָס געלט?

— פֿאַרוואָס חרטה? — האָט מיך חיים געפרעגט. אָט האָט איר שוין פאַרדינט אין דער וואָך דריי הונדערט טאָלער.

— איך האָב מורא — האָב איך געענטפערט.

— וואָס איז די מורא? איר הערט דאָך, איר האָט שוין פאַרדינט מיט אייערע פינף הונדערט טאָלער גאַנצע דריי הונדערט.

— איך האָב מורא רייך צו ווערן — האָב איך געענטפערט. — איר וועט מיר מוחל זיין, איך וויל ניט פאַרכאַפּט ווערן, ווי איר, פון ביזנעס. איך וויל בעסער שרייבן קינדער מעשיות און לערנען.

חיים האָט זיך צעלאַכט: אוי, יאָלד! וואָס שאַדט געלט צום שרייבן און לערנען? סעם האָט אויף מיר געקוקט שטאַר, איך וואָלט געשוואָרן, טאַקע מיט קנאה. יעקב האָט אומגעדולדיק אַ זאָג געטאָן צו חיימען:

— שרייב אים אויס אַ טשעק אויף אַכט הונדערט טאָלער, און זאָל ער חתמנען אַ „ביל אָוו סייל" — אַ שטר מכירה.

איך האָב פּראָטעסטירט:

— איך וויל ניט קיין ריוח. איך האָב מורא פאַר די גרינג פאַרדינטע דריי הונדערט טאָלער.

יעקב האָט מיר געענטפערט שארף:

— אויב די דריי הונדערט טאָלער וועלן אייך קאָליע מאַכן, זייט איר שוין אַ פאַרפאַלענער. מאַכט זיך ניט נאַריש, נעמט דאָס געלט, ס'איז אייערס.

***

אַ פּאָר חדשים שפּעטער, ס'איז געווען אין 1927, איז דערשינען ס. טשעסטערס בוך „וואַלד ברונים", אַרויסגעגעבן פון דער „פרייהייט". ער האָט מיר ביים „לאָנטש" געגעבן אַ בוך אַ מתנה:

— נאַט, אַן ערשטלינג, געפינט חסרונות!

איך האָב איבערגעלייענט דאָס בוך און באמת פאַרגאַפּט געווארן. די דערציילונגען אין בוך־פאָרם האָבן געמאַכט אַסך אַ בעסערן איינדרוק ווי ווען איך האָב זיי געלייענט באַזונדער, ווען זיי האָבן זיך געדרוקט אין צייטונג. מיך האָט פאַרכאַפּט צום ערשט דאָס לשון. אים איז געלונגען, דאָס, וואָס ווייניק פון אונדז איז געלונגען צו טאָן. ער האָט געשריבן ווען אַמעריקאַנער פאַרמער, ווען אַמעריקאַנער תושבים, וואָס זייער שפּראַך איז ענגליש און זיין יידיש איז געווען אַן אידיאָמאַטישער און האָט דאָך איבערגעגעבן דעם קלאַנג פון ענגלישן לשון. נאָך מער, אונדזער יידיש איז צוגעפּאַסט צו דער אוקרייאינער, ווייס־רוסישער און רוסישער לאַנדשאַפט און דאָרף און ביי אים

זיינען די אַמעריקאַנער לאַנדשאַפט און אַמעריקאַנער פאַרמס געוואָרן אַ טייל פון יידיש. חוץ דעם, איז די טעמאַטיק געווען אַ וואַריאירטע. אויך איז געווען אין בוך אַ מאָדנע רואיקייט, אינגאַנצן אַן אָביעקטיווע. גאָר אַסך האָט ער דערגרייכט אין זיינע שילדערונגען פון אַבנאָרמאַלע טיפּן און טראַגישע געשעענישן. ביידע זאַכן האָבן ניט אויסגעזען ווי עפּעס אויסנאַמען, נאָר אַ טייל פון לעבן.

דאָס בוך האָט אים אָבער ניט פאַרשאַפט קיין נחת. ב. ריווקין האָט דווקא געלויבט דאָס בוך, נאָר צו די לויב געזאַנגען האָט ער צוגעגעבן אַסך מאָדנע טענות — ווי ריווקינס שטייגער איז געווען. צווישן די שורות האָט זיך געפילט אַז די תביעות און טענות זיינען עכט און די לויב געזאַנגען זיינען נאָר פון יוצא וועגן. ס. טשערסטערן, ווי אַ סענסיטיוון מענטשן, האָט מען ניט געקאָנט אָפּנאַרן.

גאָר אַסך צער האָט אים פאַרשאַפט משה אַלגין, דער רעדאַקטאָר פון „פרייהייט". ער האָט דווקא געלויבט דאָס בוך אָבער — — — פאַר אַזעלכע זאַכן וואָס אין בוך איז ניט געווען קיין זכר. ער האָט פשוט צוגעשריבן „רעוואָלוציאָנערע" פאַראַגראַפן צו אַסך טשעסטערס דערציילונגען. טאַקע צוגעשריבן און נאָכדעם ציטירט זיי ווי זיי וואָלטן געווען אין בוך און אויפן סמך פון די רעוואָלוציאָנערע פאַראַגראַפן האָט ער טשעסטערן דערקלערט פאַר אַן אמתן פּראָלעטאַרישן שרייבער.

סעם האָט געהאַלטן אין איין איבערחזרן פאַר מיר דעזעלביקן פּזמון:

— דאָס באַצאָלן זיי מיר אַזוי שיין פאַר אַלץ, וואָס זיי האָבן פון מיר אַרויסגעשלעפּט. זיי האָבן צו מיר דערלייגט זייער באָבעס ירושה.

איך האָט אים געטרייסט:

אַ מענטש וואָס האָט אין קעשענע דימענטן דאַרף אים ניט אַרן ווען מען זאָגט, אַז ער טראָגט זיך אַרום מיט שטיקלעך גלאָז.

אָבער ער האָט זיך ניט געטרייסט.

מיר זיינען געווארן זייער נאָענט אייניער צום אַנדערן. איך האָב פאַר אים אָפּט פאַרגעלייענט מיינע קינדער מעשיות. ער האָט אַלעמאָל געהאַט דיזעלביקע טענה:

— צופיל מעשה. אַלץ איז ביי אייך מיט אַן אָנהייב און מיט אַ סוף.

— איך האַלט עס ניט פאַר קיין חסרון — פלעג איך אים ענטפערן — מעשיות דאַרפן האָבן אַן אָנהייב און אַ סוף. אַ מעשה דאַרף פאַרכאַפּן דעם

לייענער. אין דער יידישער ליטעראַטור פעלט טאַקע די פאַבולע. ס׳איז אַ ירושה פון דער רוסישער ליטעראַטור.

ער פלעגט אַ מאַך טאָן מיט דער האַנט מיט ביטול:

— געהערט שוין, געהערט שוין. אָבער ליטעראַטור איז לעבן. ס׳איז ניטאָ קיין אָנהייב און ניטאָ קיין סוף אין לעבן. אַלץ הענגט. מען דערזעט עפּעס און מען ווייסט ניט דעם אָנהייב און קיינער קאָן ניט פאָראויסזאָגן דעם סוף. סיידן צוטראַכטן. דאָס איז פאַלש. אַפילו געבורט איז ניט אָנהייב — עפּעס איז פריער געווען און טויט איז ניט דער סוף — קאָן ניט זיין דער סוף — ס׳וואָלט געווען ניט שכלדיק. עפּעס דאַרף דאָך ווערן פון לעבן!

איך האָב געלאַכט:

— דערציילט עס ניט אייערע חברים, ס׳איז טריפהנע מיסטיק.

— אָסך זאָכן דערציילן איך זיי ניט. אָט ליגן ביי מיר פּעק מאַנוסקריפּטן, וואָס איך וועל זיי אַפילו ניט ווייזן.

יאָ, ער האָט געהאַט ליגן ביי זיך אַ זעקס זיבן בענד אין כתב־יד. איך האָב אָנגעהויבן צושטיין צו אים אַז ער זאָל זיי פאַרעפנטלעכן. וויפיל דאַרף עס קאָסטן? אַ פּיר, פינף טויזנט טאָלער. וואָס פאַר אַ ווערדע איז עס ביי אים?

ער פלעגט זיך אָנהייבן באַקלאָגן:

— איר פאַרשטייט ניט וועגן געלט ענינים. וואָס האָב איך און וואָס פאַרמאָג איך? און ווייסט איר וויפיל מיין הוצאה אַ יאָר איז? ווי קאָן איך אָפרייסן אַזאַ סומע?

איך האָב אים ניט געענטפערט: ס׳איז דאָך אַ פראַגע פון ווערטן. ווי קאָן מען עס דיסקוטירן?

אין יענער צייט איז קלעצקין אָדער זיינער אַ פאַרשטייער געקומען קיין אַמעריקע. ס. טשעסטער האָט אים אָוועקגעגעבן זיין כתב־יד „טאָמאַסווייל" און אים באַצאָלט פאַרן דרוקן. דאָס בוך איז — — — פאַרפאַלן געגאַנגען.

ס׳איז אָנגעקומען דאָס יאָר 1929. דאָס רעדל האָט זיך אַ דריי געטאָן. אין געציילטע חדשים זיינען די ברידער געבליבן מיטן בייטש־שטעקל. אָבער נקי, ווי די מאַמע האָט זיי געהאַט. איך האָב פאַר אַ לענגערע צייט ניט געזען, ניט סעמן און ניט חיימן. איך האָב אָפגענומען שלעכטע גרוסן פון זיי. ביידע זיינען קראַנק געווארן, האָט מיר יעקב דערציילט.

אַ צוויי יאָר שפּעטער, אָדער אפשר ווינציקער, האָב איך צופעליק אָנגעטראָפן סעמן אויף סאָטער עוועניו. ער איז געשטאַנען און געקוקט שטאַר,

מיט אַ מאָדנעם צעקרימטן פּנים, אויף אַ הייכן מויער. איך בין צו אים צו־געגאַנגען, זיך באַגריסט מיט אים. ער האָט אָבער מסתּם מיך ניט דערקענט. ער האָט געקוקט אויף מיר ווי אויך אַ פרעמדן יידן. מיר איז געווען אומ־היימלעך פון זיינע ליידיקע אויגן. איך האָב שוין געוואָלט אַוועקגיין, ערשט ער האָט מיך אָנגענומען פּאַרן אַרבל און אַרויסגערעדט מיט אַ האַלב געליימטער צונג:

— איר זעט דעם מויער? ער איז אויך געווען אונדזערער. איצט טוט אַ קוק אויף מיר!

איך האָב ניט געוואוסט אים וואָס צו ענטפערן. איך האָב איך אַ פרעג געטאָן: וואו וואוינט איר? ער האָט ניט געענטפערט און געגנומען זיך אָפּרוקן פון מיר. איך האָב אַלץ ניט געוואוסט צי ער האָט מיך דערקענט, צי ניט.

אַ פּאָר חדשים שפּעטער איז ער געשטאָרבן. חיים איז געשטאָרבן יונג פון אַ האַרץ קראַנקייט.

דער עלטערער ברודער, יעקב האָט געלעבט אָרים, אָבער ער האָט זיך ניט באַקלאָגט. צייט האָט ער געהאַט אַסך, האָט ער ווידער אָנגעהויבן אַרייג־קוקן אין אַ ספר און צוריק אָנגעהויבן שרייבן. אין 1938 האָט ער מיר גע־בראַכט אַ כתב־יד און מיך געבעטן איבערצולייענען די דערציילונגען.

— פאַרשטייט מיך — האָט ער מיר געזאָגט — איך וויל הערן אייער מיינונג. אויב ס'איז דרוקבאַר וועל איך עס אַרויסגעבן אין אַ בוך. זאָל בלייבן אַ זכר, אַז איך האָב געוואָלט זיין אַ שרייבער.

איך האָב איבערגעלייענט די דריי דיקע העפטן און דאָס האַרץ האָט מיר פאַרקוועטשט פון ווייטיק: גוטע דערציילונגען. מען האָט געקאָנט באַלד זען אַז דער שרייבער האָט טאַלאַנט און זאָגט צו אַסך. אָבער איך האָב דאָך גע־וואוסט אַז דער שרייבער איז אַלט פולע אַכט און זעכציק יאָר. וועז וועט ער גוטמאַכן דעם חוב? וועז וועט ער קאָנען סילוקן די וועקסלען?

איך האָב אים דערציילט דעם אמת:

די דערציילונגען זיינען גוטע. איבערהויפּט איז אייך געלונגען די נאַטור שילדערונגען און דאָס מאלן פון קראַנקע און עלטערע מענטשן. די בילדער פון שטעטל, וואָס פאַרנעמען אַ דריטל פון בוך זיינען גלאַט געשריבן, אָבער זיי זיינען ניט מוסיף עפּעס וואָס ניי צו דאָס וואָס מיר האָבן אין דער יידישער ליטעראַטור. וועז איר וואָלט פאַרעפנטלעכט דאָס בוך וועז איר זענט געווען

יונג, לאָמיר זאָגן צו פינף און בוואַנציק יאָר, וואָלט איר געווען זייער אַ צוזאָגנדיקער שרייבער.

— וועל איך עס פאַרעפנטלעכן — האָט ער געזאָגט פעסט — אפשר וועט אַמאָל, יאָרן שפעטער, עמיצער וואָס וועט ניט וויסן ווי אַלט איך בין געווען, וועט איך האָב אָפּגעדרוקט דאָס בוך, באַדויערן וואָס דער שרייבער האָט מער נישט געשריבן. און אפשר וועט זיך עמיצער אַראָפּנעמען אַ מוסר השכל און זאָגן: „נאַט, זעט וואָס יעקב האָט געקאָנט ווערן און איז ניט געוואָרן. לאָמיך ניט מאַכן דעמזעלביקן טעות!

— ס'איז מיר געפעלן אייער צוגאַנג — האָב איך צו אים געזאָגט — אָבער נאָך עפּעס. דער כתב יד דאַרף נאָך פאַרריכט ווערן. די זאַצן זיינע צו לאַנגע, דאָס אויסלייגאכץ צו אַלט־מאָדיש. ניטאָ כמעט קיין פֿאַראַגראַפֿן און די ערשטע דערציילונג „אויף אַ פּאַרם", וואָס פאַרנעמט פולע הונדערט זייטן, דאַרף מען צעטיילן אויף קאַפּיטלעך. אויך דאַרף מען אַרויסוואַרפן געוויסע אויסדרוקן און — — —

— זעט איר, דאָס וואַרף איך זיך אָן אויף אייך. איך בין אַן עם־הארץ אין טעכניק. איר וועט מיר מוזן קאָרעגירן דעם כתב יד — האָט יעקב געבעטן.

דאָס בוך איך אָפּגעדרוקט געוואָרן אין 1939. ער האָט עס אַ נאָמען געגעבן „שטאָט און דאַרף". פאַרשטייט זיך, קיין אָפּרופן אויפן בוך זיינען ניט געווען. עס האָט אים שטאַרק פאַרדראָסן. אין אַ שטיקל צייט אַרום איז ער געשטאָרבן.

דריי ברידער זיינען זיי געווען — פון אונדזער דור, אַ שיינער דור ניט געקוקט אויף אַלע חסרונות. אַ דור, וואָס האָט פאַרשענערט און באַרייכערט אַמעריקע און פאַרצערט געוואָרן פון גרויסן „סוקסעס". אַ גרויסער דור ניט געקוקט אויף דער בלאָנדזשענישן און צוטומלענישן. אַ דור פון דערפאָלגרייכע דורכפאַלער. אַ דור וואָס האָט אַסך פאַרזייט. זאָל דער נייער דור וואָס וועט קומען ניט פאַרשעמען די טאַטעס.

ס. טשעסטער *)

היימישע לידער

אין אָוונט

אײנזאָם זיצט די אַלטע באָבע,
אויפגעלעגט די דאַרע הענט.
אין דעם קלײנעם ווײסען צימער
רוט איר שאָטן אויף די וואַנט.

וויגט זיך אום אַ קאָפּ אַ גרויער,
און אַ פּנים פול מיט לייד,
און צוויי בלאָסע, שטומע ליפּן —
אויסגעאַרעדט פון לאַנג די רייד.

ברענט אַ לעמפּל מיד און טונקל,
גיסט זיך מאַט און גאַל זיין שיין,
זיצט אַליין די אַלטע באָבע,
וויגט און וויגט זיך, דראַמלט אײן.

בויגט אַראָפּ דער קאָפּ, דער מידער;
קומט אַ שמייכל, קומט אַ שרעק,
רינגלען בייטן אום איר פּנים,
קומט אַ טרוים און גייט אַוועק.

---

*) טאַלאַנטפולער שרייבער און דיכטער, געבוירן און דערצויגן אין קוידענאָוו און געשאָפן אין אַמעריקע לידער און גרעסערע דערציילונגען.

ערגעץ פֿלאָנטערט זיך אַ פֿליגל
אין דעם נעץ פֿון שפּין, און זשומט.
אין דעם קליינעם ווייסן ציימער
שטאַרבט אַ קרעכץ, אַ זיפֿץ פֿאַרשטומט.

קומט עס פֿון אַ שוועָרן האַרצן,
פֿון אַ טיפֿן לייד און שמערץ, —
אָדער פֿון אַ בייזן חלום
שלייכט אַרויס אַ שטילער קרעכץ?

פֿלוצים געפֿינט אָפֿ די באָבע,
מורמלט עטוואָס פֿון פֿאַרדראָס,
בלייבט פֿאַרשטאַרט אַ ווילע קוקן,
וויים ניט ווער, און וויים ניט וואָס.

עפּנט זיך אַ ברעם אַ מידע,
טוט אַ מידע אויג אַ קוק;
באָלד פֿאַרשליסט די ברעם זי ווידער,
וועָן נאָר גיט אַ ליפּ אַ צוק.

איינזאָם זיצט די אַלטע באָבע,
אויפֿגעלעגט די דאָרע הענט.
וויגט זיך, וויגט זיך אום איר שאָטן
אויף די הוילע וויסע וועָנט.

נייַ-לאַנד

(אַמעריקע)

איך וויים ניט וואַר איך בין...
ניט דער „מאַי-בלום"
האָט מיר דאָ געבראַכט.
עס האָט די אורטראַכט פון מיין מוטער
אויף דיין ערד זיך ניט געבראַכן: —
די לאַנגע קייט פון עלטער-זיידעס
האָט זיך ציענדיק צעריסן
ערגעץ אין אַ לאַנד אַ ווייטער,
וואָס איך וויים ניט ווי זי היסט.

בין איך דאָ אַ קייטנרינג,
וואָס האָט פליענדיק פון אימפּעט
צו דיין ברעג זיך צוגעקייקלט.
איז דיין ערד דאָ פריש און זאַפטיק
בין איך ווי דיין ערד געזונט.
און די קינדער מיינע הויבן זיך צום הימל
ווי די סאַסנעס אויף דיין ערד.
צי איך פון דאָם נייַ רינגען פרישע און געזונטע.

מיין זיידע איז אין קלויז געזעסן
און איך וואַנדער אין די בערג,
יאָג זיך נאָכן הירש און נאָכן שפּאַרבער,
ווי אַ קוואַל פון בערג איילן מיינע טריט אין טאָל.
שפּיל זיך מיט געפּאַרבטע שטיינדלאַך,
קלייב די פישעלעך ביים וואַסער,
און די פעדערן פון אָדלער
פלעכט איך אין די האָר.
צו די בערג און צו די טאָלן
צאָל איך איצט אַ חוב פון דורות,

ס. טשעסטער

יעקב טשעסטער

אַ יאַריד אין שטעטל

ערב יאַריד אין שטעטל. דער גרויסער יאַריד קומט מאָרגן אָן. אַלע זיינען פאַרנומען, פאַרהאָרעוועט, פאַרשמייעט. די גרויסע שניידערשע און שוסטערשע משפחות האָבן שוין פאַרנומען זייערע ערטער. אויפגעשטעלט ביידלעך און אויסגעלייגט סחורה. אברהם אהרן, דער זיידע פון דער גרויסער שניידער משפחה, שטייט ביי זיין ביידל פאַרזאָרגט. די לאַנגע דאַרע שניידערשע הענט אַריינגערוקט אין די אַרבל פון זיין פלאַשטש, קוקט אַרויף אויפן הימל און זאָגט: האַ! וואָס זאָגסטו זישע, וועלדעט ער זיך צו זישען דעם קירזשנער, וואָס איז געשטאַנען ביים טיר פון זיין קראָם. קוקט ניט אויס דער הימל אויף רעגן?

איך ווייס? זאָגט זישע אין זיין שוואַרץ בערדל, שוער צו זאָגן. אַמאָל יאָ און אַמאָל ניין, דעם אַלטן אברהם אהרן געפעלט ניט דער ענטפער, נעמט ער אַרויס די הענט פון די אַרבל פון פלאשטש, שווייגט אַ ווייל און גיט פלוצלונג אַ זאָג: ביסט אַ חכם געווארן, זישע, האָסט געבראַכט עטלעכע קערבלעך פון אַמעריקע איז וויצלסטו זיך? וואַרט וואַרט, עס וועט ניט נעמען לאַנג און דו וועסט דאַרפן פאָרן צוריק.

אין די שיינקען איז מען אויף אַ גאַנצע נאַכט. די גרויסע בליץ לאָמפן מאַכן ליכטיק אַרום און ארום, די שיטערע בלאָטע פרן גרויסן מאַרק שיינט, שפיגלט אָפּ פון ליכטיקייט.

דאָבע הינדע, גנעסע און רבקה זיינען פאַרהאָוועט, פאַרטאָן, פאַרשוויצט. די קליידלעך הויך פאַרקאַטשעט, פאַרהויבן, פאַרשטעקט אויף איין זייט. אַ מולטענע קאַלאָשע פון דאָבע הינדעס וואַטאָוע אונטער־הויזן זעט זיך אַרויס און עס דאַכט זיך אַז ביי דער הויכער, ברייטער, שווערער דאָבע הינדע וואַקסט אַ דריטע פוס.

ביי אברהם עליען דעם בעקער שלאָפט מען אויך ניט. מען גרייט געבעקט פאַרן יאָריד. די אַלטע חיה לאה שטייט ביים אויוון און האָדעט די קורצע מיט די גרויסע צודאַרטע פינגער, מיכט די בייגל און דערלאַנגט איר. אברהם עליע שאַרט זיך אַרום מיט די גרויסע וואַליקעס איבערן שטוב, רויכערט די ליימענע ליולקע דורך דעם קליינעם ציבעק וואָס ער מאַכט אַליין פון אַ צווייגל און שפייט נאָך יעדן פאַרצי מער אויפן באָרד ווי אויפן דיל.

זלמן דער קצב לויפט אַרום ווי אַ פאַרסאַמטער. ער זוכט וואו צו לייען אַ גמילת חסד, אַ פּאָר קערבלעך איבערן יאָריד. כאַפּט זיך אַריין צו יאָסל דער שיינקער. הא, וואָס, פרעגט ער ביי ביילען, יאָסלס ווייב: ר' יוסף איז נאָך ניטאָ? זיצט אין בית מדרש. עס איז צו מקנא זיין, הלוואי קען איך אויך זיצן אין בית מדרש. ביילע שמייכלט, זי פאַרשטייט צו וואָס ער צילט. מיר וועלן מירצישעם מאַרגן האָבן אַ שיינעם יאָריד.

דער גרויסער מאַרק איז שוין אויפגעפילט מיט וועגענער, עס איז שוין שווער דורכצוגיין, מען וועט לייזן געלט. איר ווייסט, ביילינקע, פאַנגט זלמן אָן מיט אַ געהויבענעם טאָן, מען וועט טאַקע לייזן געלט... און איך האָב ביי אייך געוואָלט בעטן אַ טובה, אַ קליינעם גמילת חסדל, און גלייך נאָכן יאָריד ברייגג איך אייך אָפּ מיט אַ גרויסן דאַנק, און נאָך מיט אַ קישקע אויף שבת. צום שלימזל וועט ביי מיר די לעצטע צייט אַלץ טריף. איך וועל אייך מירצישעם אויסצאָלן ביז דעם לעצטן גראָשן. איך זאָג דען אַז איר וועט ניט באַצאָלן? ענטפערט ביילע, נאָר פאַר אַ יאָריד וועט האָט דאָס געלט?

ביי רבקהן אין קרעטשמע איז לעבעדיק און פריילעך, די גרויסע אַלטע סטאַדאָלע איז אויפגעראַמט און באַלויכטן, מיט קאָלירטע פאָנאַרן. אַ מיידל מיט רויטע געפּאַרבטע באַקן זיצט ביים טויער און פאַרקויפט בילעטן. זי רופט און שרייט: גאָספּאָדאַ, קויפט בילעטן, בלויז פופצן קאָפּיקעס אַ מילעט, עס וועט זיין צו זען וואונדער איבער וואונדער: אַ בלינדער וועט גיין אין דער הויך אויף אַ דראָט; אַ שוואַרצער בער וועט מאַכן לחיים און פאַר־בייסן מיט אַ טעלער האָניק; אַן אַלטע באָבע וועט טאַנצן אַ קאמארעסקע. אַלץ בלויז פאַר פופצן קאָפּיקעס אַ בילעט. אייניקע פויערים קוקן זיך איבער און שמייכלען, גייען צו פאָמעלעך מיט ניט קיין זיכערע טריט, נעמען אַרויס זייערע לייוועטנטענע בייטלעך צו זוכן דאָרטן עטלעכע גראָשן און

קויפן אַ בילעט. אַ רעדל יידן גייען פון שול און בלייבן שטיין פון דער־ווייטנס, קוקן פאַרזאָרגטע אויף רבקה'ס סטאדאָלע און שאָקלען מיט די קעפ: נאָר דאָס האָט אונדז געפעלט, קונצן מאַכער אינמיטן דערינען. ווי פאַרדינגט זי דאָס איר קרעטשמע צו קונצן מאַכער? וועד וויס וואָס פאַראַ פויגלען זיי זיינען? און וועד וויס וואָס זיי וועלן דאָ אויפטאָן? זיי וועלן אַרויסשלעפן דעם לעצטן גראָשן, זיי וועלן אויסליידיקן די שטעטל.

— געוואָרט אַ האַלב יאָר פאַרן יאָריד. רופט זיך אָפּ עליע כאַלאַנעס, געהאָפט אויף פּרנסה, אויף לייזאַכץ און פלוצלינג נאַדיר קונצן מאַכער! אַנגעקומען אויף אַלעס פאַרטיקן און וועלן אויסליידיקן די שטאָט...

יעקב טשעסטער

יעקב טשעסטער

דער פרילינג איז געקומען

פרילינג האָט געגומען שפרייטן זיך איבערן שטעטל. פון אַלע זייטן זיינען געקומען וואַרעמע ווינטעלעך. דער שניי, וואָס איז געלעגן אַ גאַנץ ווינטער אויסגעשפרייט איבער די קרומע גאַסן, האָט געגומען צעגיין, פאַרשוויגדן. קליינע ריטשקעס האָבן זיך געפורעמט, זיך געדרייט און געשלענגלט, געלאָפן אייליק באַרג אַראָפּ צום טאָל. וואו דער גרויסער טייך האַלינקע האָט געשטורעמט, געקרעכצט, געריסן זיך פון איר אייזיקן פּאַנצער. גרויסע שווימענדיקע שטיקער אייז האָבן זיך געוויגט און געטונקט, פאַרהאַלטן געוואָרן אויף אַ ווילע ביי די סלופּעס פון בריק, און פלוצלונג זיך איבערגעקוליעט, צעפאַלן געוואָרן אויף שטיקער און אַנטלאָפן העט ווייט ווייט, אין דער גרויסער, פרעמדער וועלט.

די שטעטלדיקע בלאָטע האָט זיך געגומען צו ביסלעך טרוקענען. די וואַרעמע, זוניקע שטראַלן און די קילע ביינאַכטיקע ווינטעלעך האָבן אַרויסגעצויגן דעם זאַפט, דעם חיות פון די בלאָטעס. און ס׳זיינען געבליבן פאַרטריקנטע רודעס, פונקט ווי אַ פעלד איבער וועלכן מען איז איבערגעאַנגען מיט אַן אַקער און איבערגעלאָזן אויף סוף זומער צו פאַרזייען.

איבער דעם גרויסן מאַרק לויפט אַרום דער ווינט. ער הויבט דעם שטויב, טראָגט אים אַרום פון איין אָרט אין דעם צווייטן, כאַפּט זיך אַריין אין אַ קראָם, גיט אַ הויב אויף די קליידל פון אַ דרעמלדיקער קרעמערקע און אַנטלויפט מיט גוואַלדן, מיט געשרייען ערגעץ אין דער ווייט.

עטלעכע גויאישע פורן שטייען צעוואָרפן אויפן מאַרק. די מאָגערע פערדלעך שטייען פאַרטראַכט, קייען אָן אַפּעטיט די סעטשקע פון די טאָרבעס, וואָס הענגען אויף זייערע קעפּ. זיי שאָקלען מיט די ווידלען הין און צוריק,

פון געווייניהייט אַזוי ווי זיי וואָלטן געוואָלט וועמען פֿאַרטריבן פון זיך, כאָטש קיין פֿליגן זיינען נאָך ניטאָ.

יונגעלייטלעך, ערשט פון קעסט אַרונטער, דרייען זיך אַרום איבער דעם גרויסן, לערן מאַרק. זיי גייען צו, באַטראַכטן די עטלעכע פורן, וואָס שטייען ביי די שענקערשע הייזער, קוקן זיך איין גוט אין די וועגענער, רוקן אַריין די הענט אין די שטרוי פון וואָגן, טאַפּן, אפשר האָבן דאָ די גויים עפּעס וואָס צו פֿאַרקויפן. זיי נעמען אַרויס אַ שטרוי, שפּילן זיך אַ ווייל מיט דעם לערן אויסגעדראָשענעם זאַנג, טראָגן צו די שטרוי צום מויל און בלייבן שטיין אָנגעשפּאַרט אויף די וועגענער פֿאַרקלערטע, קוקנדיק אין דער ווייטער וועלט אַריין.

עטלעכע יידן, מיט די שוועריע טלית־ און תפילין־זעק אונטער די אָרעמס, גייען איצט פון בית מדרש. זיי גייען פֿאַמעלעך, ניט געאיילט. זיי האָבן אָפּגעדאַווענט, אָפּגעלערנט נאָך אַ פּרק משניות, גייט מען אַהיים מיט רואיקע קעפּ. זיי קוקן מיט ביטול אויף די עטלעכע גויים, וואָס גייען באָרוועסע, פֿאַרזאָרגטע, נאָך די וועגעלעך מיט מיסט, וואָס זיי פּירן שוין אויף זייערע פעלדער.

— עשיו — גיט אַ זאָג דער אַלטער דוד יונה צו משה האַשקעס — אַ גוי, אויך פֿאַרזאָרגט. עשיו אַריינגעטאָן אין דער אַכילה. —

ביי די טירן פון די קראָמען זיצן יידן אומעטיקע, פֿאַרדאָגהטע, מ׳רעדט וועגן דעם, אַז דער זומער איז געקומען צו פרי. וואָס ער איז געקומען מיט־אַמאָל, אַזוי שנעל, גאָר אומגעריכטערהייט, פּלוצים.

— וועך ווייס — גיט אַ זאָג דער אַלטער שמואל יונה — צי מיר וועלן גאָר האָבן אַ יאָריד. די גויים האָבן זיך שוין געזומען צום אַקער —

אַ פּריצישער וואָגן איז פּלוצים דורכגעפֿאָרן. אַלעמענס אויגן האָבן זיך איינגעגעסן אין דעם געשפּאַן, מיט זשעדנע בליקן גאָכגעקוקט ווי דער פּריצישער וואָגן וועָרט פֿאַרשוואונדן.

די אַלטע דאָבע איז געקומען און האָט איבערגעשלאָגן דעם געשפּרעך. — געבראָכט דיר וואַרעמס, משה! — האָט זי אַ זאָג געטאָן — גיי וואַש זיך. עס איז שוין צייט.

דער אַלטער משה האַשקעס האָט זיך לאַנגזאַם אויפגעהויבן פון בענקל, געבליבן שטיין אַ ווייל. ער האָט אַ גלעט געטאָן די באָרד, געזומען די בלעכענע קענדל און אַוועק צום מאַרק־ברונעם אָנשפּאַן וואַסער. וועז ער

איז געקומען צוריק, האָט ער זיך געוואַשן, אָפּגעווישט די הענט מיט דער פּאָלע פון זיין קאַפּאָטע, געקוקט פון ווייטן אויף דעם פּריצישן וואָגן, וואָס איז געבליבן שטיין ביים אַפּטייק, ער האָט אַ שמאָטשקע געטאָן מיט די ליפּן, און שטילערהייט געגומען זאָגן שאו ידיכם.

טיפער און בלויער האָט דער הימל געגומען ווערן איבערן שטעטל. דינע, ווייכע, דורכזיכטיקע טעג אַריינגעוועבט, אייגעפלאָכטן אין דער יונגער פרילינג זון, קומען איינע נאָך די אַנדערע, שמייכלען זאָגן אָן, אַז דער ווינטער איז שוין אַוועק. דער ריח פון אויפגעאַקערטן פעלד און פון פריש געבאַקטע מצות טראָגן זיך אין דער לופט, קריכט אין אַלע הייזער, זאָגט אָן די פריילעכע בשורה: פרילינג דער גרויסער יום טוב קומט אָן.

ביי דעם אַלטן ישראל בערלען אין הויז איז איצט אַ טומל, אַ יאַריד. עס ווערט ביי אים אין שטוב געבאַקט מצה פאַר דעם גאַנצן שטעטל. יונגע וויבלעך און מיידלעך שטייען ביי די קלאָר געהובליעווטע ברעטער, אויסגעשטעלט אין רייען ווי סאָלדאַטן מיט הויך אַרויפגעשאַרטע אַרבל. זיי וואַלגערן אויס מצות. מ׳רעדט און מ׳לאַכט הויך אויפן קול.

דער אַלטער ישראל בערל, אַ דינער, טרוקענער ייד, אָנגעטאָן אין אַ לאַנגן לעטניק אינגאַנצן וויס, פאַרשטויבט פון יאַרמעלקע ביז די שיך, לויפט אַרום אַ צעטראָגענער הין און צוריק איבערן שטוב. ער שאַרט אַרום די יאַרמעלקע אויף זיין שפּיץ־קאָפּ, פון איין אויער צום צווייטן, האַקט מיט דער האַנט אין דער לופטן און שרייט:

— געוואַלד, וויבער, זאָל זיין אַ ווילע שטיל! — מ׳קען דאָך משוגע ווערן.

נאָר אַ פלוצלונגדיקער געשריי, — א—איי, מ׳איז אומגליקלעך — האָט אַלעמען אין איין רגע שטיל געמאַכט. די מצה וואַלגערקעס זיינען געבליבן שטיין דערשראָקענע; די הויך פאַרקאָטשעטע הוילע הענט אויסגעצויגן, פאַרגליווערט אויף די קאָטשעלקעס. דער זעצער, אַ ייד מיט אַ געלער, לאַנגער באָרד, אָנגעטאָן אין טלית קטן, האָט זיך מיט דער לאָפּעטע אין האַנט אַ לאָז געטאָן צום טיר מיט אַ געשריי:

— האַ, וויבער, וואָס האָט דאָ געטראָפן? —

חנה פייגע, די יונגע, דאָרפישע וויבל, שרה רבקה דער בעקערקעס שנור, איז געשטאַנען ביי דער אָפענער טיר מיט אויסגעגלאָצטע אויגן.

— איך וויס ניט — האָט זי נאָך אַ ווילע שווייגן געגומען שטאַמלען,

ריידן צום זעצער — איך ווייס ניט וואָרום ער איז אַנטלאָפן מיט אַזאַ גוואַלד. איך האָב געזען ווי עס שיט זיך מעל אויף דער ערד. זאָג איך, ר׳ ישראל בערל, זעט, פון וואַנען שיט זיך דאָס די מעל, זאָל זיין אַ מויז האָט דורכ־ געגעסן אַ לאָך אין זאַק?

— חמץ! — האָט דער זעצער אַ געשריי געטאָן — אַלץ איז דאָ חמץ! — און די ציציות פון טלית קטן מיט דער לאַנגער באָרד האָבן געציטערט: — חמץ, מ׳איז אומגליקלעך!

וועז ישראל בערל איז געקומען פון רב, האָט אים דער זעצער איבער־ געזומען ביי דער אָפענער טיר מיט אַ נו?

— נאָך גוט אָפגעשפילט, מיט חסד — האָט ישראל בערל, אַ הויב טועניק די האַנט אין דער לויפטן, אַ זאָג געטאָן. — גיי, חנה פייגע, זאָג דיין שוויגער, אַז זי זאָל ברענגען אַן אַנדער זאַק מיט מעל. מ׳טאָר די מעל ניט נוצן פאַר מצות. אַ סוף!

וואַרעמער און פריילעכער ווערט פון טאָג צו טאָג. אָט, אָט און דער גרויסער יום טוב קומט שוין אָן. אַלע אין שטעטל זיינען פאַרהאַוועט, פאַר־ נומען. מ׳וואַשט, מ׳שייערט טיש און בענק.

פון די שניידערשע, שוסטערשע הייזער טראָגן זיך געזאַנגען, פּסחדיקע ניגונים. ביי די גרויסע, לאַנגע שניידערשע טישן זיצן יונגע בחורים מיט די פּיס אונטער זיך. מ׳נייט, מ׳ענדיקט די מלאכה, מ׳רעדט וועגן די פּסחדיקע סדרים, וועגן די מאכלים.

שייע, וועמען חברה באַלמעלאָכעס רופן שייע די שעפּס, אַ בחור פון אַ יאָר נייַנצן, דערציילט און באַרימט זיך, אַז פאַראַיאָרן פּסח צום ערשטן סדר, האָט ער אַריינגעקנאַקט צען קניידלעך, און וואָס פאַר אַ קניידלעך.

— איר האָט געדאַרפט זען, חברה, קניידלעך, ווי איך בין אַ ייד, אַז יעדער קניידל איז געווען די גרויס ווי אַ גרויסער קנויל פאָדעם. —

ישראל איציק, אַ יונגערמאַנטשיק מיט אַ בערדל, אַ באַלעבעסל, וואָס חברה רופן אים „כשרע לאָפּע", האָט אַ מאָדנעם קוק געטאָן אויף שייען דעם שעפּס און אַ זאָג געטאָן:

— אַ גרויסקייט דערציילט ער. אַ קונץ איז עסן.

ביי ראובן שאול דעם שוסטער טוט זיך איצט מעשים אין הויז. זי, שרה טירצע די שוסטערקע, ווי די שטעטלדיקע וויבער רופן איר, שטייט אַנגעטאָן אין איר גרויסער געקעסטלטער פאַטשיילע ביים נידעריקן שוסטערשן

וואַרשטאָט, האָלט אירע הענט אויסגעשפרייט. זי רעדט און טענהט צו איר מאַן, צו ראובן שאולן:

— גזלן איינער, וואָס קען איך אויפטאָן מיט אַזוי וויניציק געלט. אַרדבא, זע, צייל איבער וויפיל איך האָב. און מ׳דאַרף האָבן אַזוי פיל אויף יום טוב — ציבעלעס, קאַרטאָפל, פּאַסטערנאַק אויף צימעס. עס איז אַזאַ לאַנגער יום־טוב, נאָך מיט אַ שבת צו פּאַרבייסן. עס איז דאָך שוין דער לעצטער מאַרק. אָט איז דאָך שוין פּסח, ראובן שואל! זע, גיב כאָטש נאָך עפּעס. וואַרף צו נאָך אַ פּאָר גילדן. איך דאַרף האָבן מיט וואָס צו פאַרנאַנדערנעמען די הענט. זע, איך זאָל ניט פאַרשעמט ווערן.

— און דו בחור — וועגדט זי זיך צו זייער אַרבעטער, צו זרח יאָשען, וואָס איז ניט לאַנג צוריקגעקומען פון סאָלדאַטן — נישקשה, מעגסט נאָך עפּעס אָפּשטעקן, מעגסט נאָך עפּעס צווואַרפן אויף יום טוב. קנייטלעך וועסטו וועלן עסן גאָנץ היפש.

ראובן שאולס אויסגעבויגענער, שוסטערשער האָלדז וועט פלוצים צונטער רויט. מיט זיין אַרונטערגעלאָזענעם קאָפּ הויבט ער זיך לאַנגזאַם אויף פון דעם נידעריקן שוסטערשן בענקל. ער זוכט און טאַפּט מיט די צעדרייטע, שוסטערשע פינגער אין קעשענע, נעמט עפּעס אַרויס און זעצט זיך לאַנגזאַם אַוונט צוריק. ער דערלאַנגט איר אַ פּאָר מטבעות מיטן האָנט איבער זיין אַקסל און בורטשעט אַרויס מיט כעס:

— עס איז זיך גאָרניט אָנצונעמען מיט געלט פאָר איר.

ביי זכריה דעם בדחן אין הויז איז איצט לעבעדיק, פריילעך. זיינע פיר זין די כלי זמרים זיינען געקומען אַהיים אויף יום טוב. יעדן אָנהייב ווינטער פאָרן זיי אַוועק אין ראַסיי און אויף פּסח קומען זיי צוריק אַהיים. יעדן ווינטער אייַדער זיי פאָרן אַוועק אין טיף רוסלאַנד, פאַרזאָגט זיי זכריה הויך אויפן קול, אַזוי אַז אַלע שכנים פון שול־הויף, וואו ער וואוינט, זאָלן הערן:

— קינדער — זאָגט ער צו זיי — איר פאָרט דאָך אַוועק ווייט, צווישן גויים, ניט פאַרגעסט, אַז איר זענט יידן.

זכריהס הויז איז איצט אויפגעראַמט, יום־טובדיק. די וועגט אויסגע־קאַלכט, דער דיל אויסגעבעט מיט שטרוי, די אויסגעפוצטע שויבן גלאַנצן אַנטקעגן דער זון, די צוויי פענצטער, וואָס קוקן אַרויס אויף דעם שניידערשן בית מדרש, זיינען באַהאַנגען מיט האַלב־ווייסע פאָרהענגלעך, באַפּוצט מיט גרינע געהעפטע קרויזלעך.

גאָלדע, זכריהס ווייב, די מוטער פון די פיר זין, וואָס די לצים אין שטעטל ויצלען זיך, אַז ביי איר און ביי גרונען, שייע דעם שוסטערס ווייב, זיינען געבענטשטע בייכער. ביי גרונען — דריי זין רבנים און ביי גאָלדען — פיר זין כלי זמרים.

זי, גאָלדע, גייט אַרום איבערן הויז הין און צוריק ווי אין אַ חלום, קוקט נאָכאַנאַנד אויף אירע פיר זין, רעדט שטילערהייט צו זיך אַליין:

— קיין בייז אויג זאָל זיי ניט שאָטן — קעניגלעכע פנימער, פריצישע קינדער, אייגער שענער פון דעם צווייטן.

זי גייט צו צום מוזיניק, בלייבט שטיין, נעמט אים פלוצים אַרום, קושט אים און ווישט זיך די אויגן פון פרייד.

זכריהס הויז איז איצט אָנגעפילט מיט מענטשן. ס׳קומען באַקאַנטע, קרובים, משפחה, מ׳גיט שלום. אַ גרויסע פלאַש בראָנפן שטייט גרייט אויפן טיש. זכריה גיסט אָן גלעזלעך, מ׳זאָגט „לחיים", מ׳וויינטשעוועט זיך. יידן נעמען צו ביסלעך. מ׳רעדט, מ׳פרעגט וואָס הערט זיך עפעס אויך דער גרויסער וועלט, וואָס רעדט מען דאָרט אין טיף ראַסיי. וואָס זאָגט עפעס פאָניע — וועט טאָקע אויסברעכן אַ מלחמה מיטן טערק? גיט אַ פרעג מאָטיע בער דער שמש, וואָס האָט אַ נאָמען אין שטאָט פאָר אַ גרויסן פאָליטיקער.

— דאָ ביי אונדז גייט שוין אַרום אַ סלוך אַ גאַנץ ווינטער, אָט, אָט...

ישראל יונה, זכריהס עלטסטער זון, צו וועמען די פראַגע איז געווען געשטעלט, שמייכלט פון הנאה, וואָס אַלעמענס אויגן זיינען געוועגדט צו אים, וואָס אַלע וואַרטן אויף זיין ענטפער.

— איך ווייס — גיט ער אַ זאָג דרייענדיק מיט זיינען קלעזמעריש לאַנגע פינגער די שוואַרצע וואָנצלעך, וואָס ציט זיך ווי אַ שנור אויף זיין פולער פון קלאַרנעט אָנגעבלאָזענע ליפ. — וועדליך מ׳האָט געריידט אין קלוב, קוקט אויס, אַז ס׳וועט יאָ זיין אַ מלחמה, אָבער ניט מיטן טערק. מ׳רעדט, אַז ס׳וועט זיין גאָר מיטן דייטש.

— מיטן דייטש — האָט מאָטע בער שמש פאַרוואונדערט איבערגעזאָגט — מיטן דייטש אַ מלחמה? האָ, וואָס קענען מיר זיך מיט אים ניט צעטיילן? —

— איך ווייס — האָט ישראל יונה אַ הויב געטאָן די אַקסלען. אַזוי

ווי ער אַליין וואָלט זיך אויך אַ ביסל געוואונדערט אויף אַזאַ סאָרט מלחמה — איך ווייס, פאָניע גנב, אָט אַזוי רעדט ער.

אויף מאָרגן איז זכריה בדחן מיט זיינע זין און מיט די עטלעכע כלי זמרים, וואָס זיינען אַ גאַנץ ווינטער געווען אין שטעטל, אַוועק צו ישראל דעם קייסער, גאָלדעס אַ נאָענטער קרוב, אין שענקל. מ׳האָט זיך אַוועקגעזעצט, געערעדט ווי מ׳זאָל זיך טיילן מיט דער פרנסה. וואָס פאַר אַ חלק ס׳קומט דעם און יענעם, וועמען מער און וועמען ווייניקער. מ׳האָט זיך געווערטלט, זיך געקריגט. צום סוף איז מען ווי עס איז דורכגעקומען.

אויפן טיש איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ גרויסע פלאַש בראָנפן מיט פאַרבייסן. מ׳האָט געגומען צו ביסלעך. חברה זיינען געוואָרן פריילעך, אויפ־געלייגט. מ׳האָט געזאָגט כלי זמרישע וויצן. זכריה האָט געגומען גלעטן אַ האָנט אָן אַ האָנט, ווי זיין שטייגער איז וועז ער נעמט אַ ביסל בראָנפן. ער האָט אַ רוף געטאָן דעם באַלעבאָס פון שענקל.

— ר׳ ישראל — האָט זכריה ווי אויסגעזונגען — קומט אַהער, זיצט זיך, נעמט אויך אַ ביסל בראָנפן, נישקשה. רוקט זיך צונויף, קינדער, מאַכט אָרט פאַר נאָך אַ יידן.

ישראל דער קייסער, אַ הויכער דאַרער ייד מיט אַ לאַנגער, רויטער באָרד, מיט קלוגע שמייכלענדיקע אויגן, איז צוגעגאַנגען צום טיש, אַ רוק געטאָן די יאַרמעלקע פון איין האַלבן קאָפּ אויפן צווייטן, אַ גלעט געטאָן זיין רויטע באָרד און זיך אַוועקגעזעצט לעבן זכריהן.

— נו, קינדער, דאַנקען גאָט — האָט זכריה אַ זאָג געטאָן — ניטאָ וואָס צו זינדיקן. אַ שיין ביסל כלות האָבן מיר אין שטאָט. עס וועט זיין פרנסה. מ׳דאַרף נאָר ספירה איבערקומען, הלוואי נאָר דו, אַרטשע, און מיין בענצינקע זאָלן אויסגעלייזט ווערן האַיאָר פון גויישע הענט. איך האָף אַזוי. מיר האָבן דאָך עפּעס אַ גאָט אין הימל.

— האָ, וואָס זאָגט איר, ר׳ ישראל, מיר האָבן דאַנקן גאָט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן. אונדזער גאָט האָט מען נאָך ניט דערהרגעט.

ישראל דער קייסער האָט אַ ווייל געשוויגן. ער האָט אַ הויב געטאָן זיין דאַרע האָנט, אָפּגעווישט די ברעקלעך קיכל וואָס איז געבליבן צוגע־קלעפּט צו זיין געדיכטער, לאַנגער באָרד נאָכן פאַרבייסן און אַ זאָג געטאָן הויך אויפן קול:

— צי מיר האָבן זיך אויף וועמען צו פאַרלאָזן, אוי, האָבן מיר, וואָלטן מיר נאָר אַזוי, ר׳ זכריה, ווערט געווען.

הירשל דער פלייטיסט, וואָס האָט אַ נאָמען פאַר אַ טרייפענעם ביין און אויף וועמען דאָס גאַנצע שטעטל רעדט, אַז זייענדיק אַ סאָלדאָט, האָט ער זיך שיר ניט געשמדט, האָט איבערגעשלאָגן ישראל דער קייסער אין מיטן די רייד און אַ זאָג געטאָן הויך אויפן קול:

— ווייס איך וואָס! גאָט ווי גאָט — זאָגט בעסער דאָס, ר׳ ישראל, אַז מ׳וועט אונטערשמירן מיט אַ פאָר הונדערטער וועמען מען דאַרף, וועט טאַקע גאָט העלפן, איך מיין...

דער אַלטער זכריה האָט אים מער ניט געלאָזט רעדן. ער האָט אים אָפּגעהאַקט אין מיטן.

— נו, געזונ — האָט זכריה בייז אַ זאָג געטאָן — געזונ! זיי ניט קיין אַפּיקורוס, הירשל. אין גאָט דאַרף מען גלויבן. שפּיל זיך ניט מיט פייער.

איינער פון די קלעזמאָרים האָט עפּעס אַ זאָג געטאָן אויפן קלעזמאָרישן לשון. חברה האָבן זיך צעלאַכט. נאָר דער אַלטער זכריה האָט צעשראָקן געקוקט אויף הירשלען, אויף ישראל דעם קייסער און מיט כעס זיך אויפגעשטעלט און געפּאַטשט מיט דער האַנט אין דער לופטן.

פרייטיק אין דער פרי האָט זיך די גאַנצע קאַפּעליע אַרויסגעלאָזן איבערן שטעטל שפּילן „דאָברי־דזשענס" צו אַלע מחותנים פון דוד הירשל דעם שניידערס טאָכטערס חתונה. זכריה דער בדחן איז געגאַנגען פאָראויס כמין מאַרשאַל, נאָך אים די כלי־זמרים — די צוויי מעשענע טרובעס אין די קלעזמערשע הענט האָבן זיך געשפּיגלט אין דער קאַלטער, פרימאָרגנדיקער זון. דאָס גאַנצע שטעטל האָט מיט קנאה זיי נאָכגעקוקט. איבערהויפּט האָט מען מקנא געווען זכריהס זין. אַלע פיר זין אַזוי שיין אָנגעטאָן — ברייטע סאָלדאָטסקע פּלאָשטשן, מיט באַשליקעס פאַרוואָרפן אויף הינטן, באַראָשקענע היטלען און אין גלאַנציקע קאַלאָשן. מיידלשע אויגן האָבן פון באַהאַלטענע ערטער, פון צווישן די ווייסע פאָרהאַנגען, וואָס מ׳האָט אויפגעהאַנגען אויף די אויסגעפוצטע יום־טובדיקע פענצטער, געשוואומען, געטונקען זיך אין די כלי־זמרים.

די גאַנצע קאַפּעליע פון אַכט מאַן איז אַריין צו משה יונה דעם שניידער, דער כלהס עלטסטער ברודער, אין שטוב. זכריה האָט אַ גלעזל געטאָן אַ האַנט אָן אַ האַנט און האָט אויסגעזונגען: קינדער, אַ שיינער „דאָברי־דזשען" זאָל

אויפגעשפילט ווערן פאַר דער כלהס עלטסטן ברודער הנגיד ר׳ משה יונה ברב דוד צבי. חברה האָבן אַ שפיל געטאָן אַ מאַרש, ערשט טאַקע געבראַכט פון טיף רוסלאַנד. די גאַנצע גאַס איז פול געוואָרן מיט ווייבער און קינדער. אויך אייניקע מאַנסבילן האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסקוקן פון די הייזער. ישראל שואל דער שוסטער איז אַרויסגעקומען אין זיין לייוונטענעם פּעכיקן פאַרטוך. ער האָט אויסגעשפייט אין הויפן די אייזערנע, שוסטערשע טשוועקעס, וואָס ער האָט געהאַלטן אין מויל, אָפּגעווישט מיט זיין צווייטער האַנט די שפּייעכץ פון זיין שוואַרצער באָרד. ער איז צוגעגאַנגען צו דוד משה דעם טשעסלער, וואָס איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אָן טויער פון זיין הויף.

— האַ, האָט ישראל שואל אַ זאָג געטאָן — וואָס זאָגט איר, ר׳ דוד משה, חברה קענען שפּילן, מוזיקאַנטן! ניטאָ וואָס צו רעדן, זכריה בדחן האָט נחת. ער האָט אויסגעפירט בעסער מיט זייגע קינדער ווי די רייכע באַלעבאָטים.

דוד משה דער טשעסלער, וואָס ביי אים אין קאָפּ דרייט זיך שוין לאַנג אַ געדאַנק צו מאַכן זיינע צוויי זין פאַר כלי־זמר, האָט צוגעשטימט צו ישראל שואלס רייד.

— איך מיין — האָט ער אַ זאָג געטאָן — מ׳דאַרף צו אַלץ האָבן מזל. און אפשר, ר׳ ישראל שואל — האָט דוד משה נאָך אַ ווייליע שווייגן מיט אַ שמייכל אַ זאָג געטאָן — מ׳דאַרף האָבן שכל, וואָס צו טאָן מיט די קינדער.

שבת ביינאַכט, ווי מ׳האָט אָפּגעמאַכט הבדלה, האָבן זיך צו דוד הירשל דעם שניידערס הויז געזומען ציען די יונגוואַרג פון דעם גאַנצן שטעטל. די נאַכט איז פאַר יונגוואַרג. דאָס איז די זמירות נאַכט. זיינע געקומען בחורים און מיידלעך, די באַלעמלאָכעדיקע קינדער פון דעם גאַנצן שטעטל, זיך דורכטאַנצן.

אין דער גרויסער, טומלדיקער, שניידערשער שטוב ברענען איצט די צוויי נייע בליץ לאָמפּן, וואָס כאָלע דער באַלעגאָלע האָט געבראַכט מיט אַ וואָך צוריק פון דער גרויסער שטאָט. די נייע בליץ לאָמפּן שיינען ווי זונען. זיי האָבן זיך ניט וואו אַהינצוטאָן מיט זייער ליכטיקייט. ס׳איז פאַר זיי קענטיק צו ענג די וועגט. כאָפּן זיי זיך אַרויס אין דרויסן און באַלייכטן, מאַכן ליכטיק אַ האַלבע גאַס.

אַ רעדל עלטערע יידן, גייענדיק פון בית מדרש פון מעריב, בלייבן

אַ ווייַלע שטיין ביי דוד הירשל דעם שניידערס שטוב. זיי קוקן מיט נייגע־ריקייט אויף דער שאַרפער ליכטיקייט, וואָס די נייע לאָמפּן גיבן אַרויס.

— עס מוז אויפעסן אַ ווועלט מיט קעראָסין — גיט אַ זאָג איינער פון די יידן — צו אַזאַ לאָמפּ דאַרף מען האָבן קורחס אוצרות. איך גלויב גאָרניט, אַז דאָס איז פאַר דוד הירשל דעם שניידערס קעשענע.

— נו, מסתמא קען ער — רופט זיך אָפּ איצע ווועלווּל דער טשעסלער — אַז ער וואָלט ניט קענען, וואָלט ער אַזעלכע לאָמפּן ניט געקויפט. כ׳מיין, אָט לאָמיך דאָס קענען קויפן!

פון דער גרויסער, שניידערשער, ליכטיקער שטוב מיט די האַלב־אָפענע פענצטער, טראָגט זיך איצט אין דרויסן פרייד און געזאַנג. די גאַנצע שטאָטישע קאַפּעליע — אַכט מאַן אַלע כלי־זמרים זיצן אַרום דעם גרויסן ניט געפּאַרבטן שניידערשן טיש. די מעשענע כלים גלאַנצן אַנטקעגן די נייע בליץ־לאָמפּן. חברה כלי־זמר אַרבעטן געשמאַק, מ׳שפּילט אַ פריילעכס.

מיידלעך און בחורים טאַנצן. מ׳איז צעהיצט, מ׳הויבט זיך, מ׳דרייט זיך, מ׳נעמט זיך אַרום און מ׳גייט אַוועק פלוצים איינער פון צווייטן ווי ברוגזע. מיידלעך גייען איבער פון איין בחור צום צווייטן, פון איין קאַוואַליער צום אַנדערן. מ׳וויינקט זיך איבער און מ׳לאַכט. פנימער ברענען, אויגן פייערן.

חברה כלי זמר נעמען ניט אַרונטער די אויגן פון די טענצער. שטעכן דורך די מיידלעך מיט זייער בליק. שלום דער קלאַרנעטיסט האָט פלוצים אַרויסגענומען דעם קלאַרנעט פון מויל. ער האָט זיך אַ בויג געטאָן און אַ זאָג געטאָן עפּעס אין דער הויך אויף זייער קלעזמערישן, פאַרשטעלטן לשון. די גאַנצע חברה שפּילער האָבן זיך איבערגעוואונקען און זיך צעשמייכלט.

היציקער און היציקער ווערן די טענץ, שטאַרקער און שטאַרקער ווערט דאָס טופּען מיט די פיס. אַרע בערל דער שוואַרצער, אַ דאַמסקער שניידער, וואָס איז דעם יאָר אַרויס פון פריזיוו מיט אַ רויטן בילעט און האָט אַ נאָמען אין שטעטל פאַר אַ גרויסן פראַנט, האַלט פעסט אַרומגענומען דאָס מיידל מיט וועלכער ער טאַנצט. ער רעדט נאָכאַנאַנד צו איר עפּעס סודותדיק אין אויער.

זי, דאָס מיידל, דאָבקע יונה בערל דעם סטאַליערס טאָכטער, ענטפערט ניט. זי האַלט אירע אויגן אַרונטערגעלאָזן, קוקט ניט אויף אים און שאָקלט מיטן קאָפּ הין און צוריק אויף ניין. אַרע בערל פילט זיך באַלידיקט, וואָס זי, דאָבקע דעם סטאַליערס טאָכטער, שאָקלט דעם קאָפּ נאָכאַנאַנד אויף ניין.

ער בלייבט אַ ווייל שטיין אין מיטן טאַנצן, נעמט אָן מיט זיינע לאַנגע שניידערשע הענט איר שפּיציקע מאַרדע, הויבט אויף איר קאָפּ און קוקט אויף איר צעהיצטן פּנים. דאָבקעס האַלב פּאַרמאַכטע, גרויסע, שוואַרצע אויגן עפענען זיך לאַנזאַם אויף. זי קוקט אים אָן מיט אַ מאַדנעם שמייכל. פּלוצים נעמט זי אים אָן פּאַר זיין לאַנגער נאָז און צעלאַכט זיך הילכיק מיט אַ קוויטש.

וואָס ווייטער ווערט די גרויסע שניידערשע הויז מער אָנגעפילט מיט באַזוכער. די טענץ ווערן רוישיקער. די בחורים קלעפּן זיך אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער צו די מיידלעך. עס דאַכט זיך, אַז אַלע טענצער האָבן זיך פּלוצים ווי דורך אַ כישוף צונויפגעגאָסן אין איין מאַסע, צונויפגעדרייט זיך אין איין קנויל, און דער קנויל דרייט זיך אָן אַן אָפשטעל און אָן ענדע.

מיקאָלע פּאַכאָם, אַ יונגער שגץ, אַ שוסטער, אַ שכן פון דוד הערשל דעם שניידער, איז אַריינגעקומען מיט זיין ליובאָוניצע, די גראָבע מאַרישקע, ווי די יידן פון גאַס פלעגן איר רופן. מיקאָלע איז געבליבן שטיין אַ ווייל ביים טיר, באַטראַכט די קלעזמער, געקוקט אויף די יידישע מיידלעך און בחורים ווי זיי טאַנצן, אַ זאָג געטאָן עפּעס אין דער שטיל מאַרישקען. און פּלוצים אָננעמענדיק זיין געליבטע ביים טאַליע, האָט ער זיך מיט פּעסטע טריט אַריינגעשאַרט צווישן די טענצער. ער האָט פּאַנאַנדערגעשפּילעט זיין פּעלצל, אַ הויב געטאָן דעם קאָפּ, אַ טרייסל געטאָן די טשופּרינע, אַ טופּע געטאָן מיט די שוואַרצ שטיוול אויף די ברעטער פון דיל און ער און זי זענען אַוועק אַ טאַנץ — אַ קאַמאַרינסקע. די ברעטער פון דיל האָבן געציטערט אונטער דעם טופּען פון זייערע פיס און העכער פון די קלעזמערישע טענער האָט זיך געטראָגן מיקאָלעס געזאַנג אין גוייש: — אַך טי, קום, טי דוראָק — באַגלייט מיט מאַרישקעס קוויטשעדיקן קול: — ניע זנאַיעש דיעלאַ, אַך ניע טאָק —

די כלי זמרים האָבן זיך אויפגעהויבן פון זייערע ערטער, זיך אויפּ־געשטעלט. פייוט דער פידלער, דער עלטסטער פון דער קאַפּעליע, האָט אַ קלאַפּ געטאָן מיטן סמיטשיק איבער דעם דעק פון פידל און חברה כלי זמרים האָבן אַ שפּיל געטאָן אַ קאַמאַרינסקע. פעסטער, שנעלער און שנעלער האָט זיך מיקאָלע מיט זיין געליבטע גענומען דרייען. זיי האָבן זיך געבויגן, זיך געקנייטשט, זיך געווואַרפן אייגער צום צווייטן און אַלץ העכער און העכער

האָט זיך איבערן הויז געטראָגן זייער געזאָגנג: — אַך טי, קום, טי דוראַק; ניע זנאַיעש דיעלאַ, אַך ניע טאַק —

***

טעג זענען גענאָפן, וואָכן זענען פאַרשוואונדן. דער אָנפאַנג זומער מיט זיין מילדער וואַרעמקייט איז געקומען און זיך באַזעצט אין שטעטל, באַגריסט און באַגרינט די גויאישע ביימער און געוואַרעמט זייערע פעלדער.

גויים נאָך אין זייערע וואַרעמע,ווינטערדיקע היטלען, באַרוועסע, מיט ליולקעס אין די מיילער, גייען פאַרזאָרגטע נאָך די וועגענער מיט די שפעטיקע זרייעה, וואָס זיי פירן צו פאַרזייען אויף זייערע פעלדער. די מאָגערע פערדלעך, די ניט דערגעסענע פון דעם לאַנגן ווינטער, שטרענגען אָן די לעצטע כחות, שלעפן קוים די וועגענער, וויגן זיך פון שוואַכקייט צווישן די האָלאָבליעס. זיי ציען זיך אויס, אַזוי ווי זיי וואָלטן געוואָלט ווערן לענגער. עס דאַכט זיך, אַז ניט נאָר די גויים און די פערדלעך זענען אויסגעהונגערט, אויסגעמאַטערט, נאָר אויך דער וואָגן, די רעדער — אַלץ איז מיד, אַלץ איז פאַרזאָרגט, אַלץ קרעכצט, אַלץ שלעפט זיך קוים.

אויך אַרום די יידישע הייזער, אין די יידישע הויפן, האָט זיך געזומען זומערן. יידן ראַמען זיך אַרום פון דעם שוערן ווינטער.

גויים פון די אַרומיקע דערפער קומען אין שטעטל קויפן ביי די יידן דעם מיסט פון זייערע הויפן.

כאַשקע כייצעס, אַ בייזע יידענע, אָן אלמנה, וואָס האָט אַ שטיבל ניט וויים פון גרויסן בית המדרש, דינגט זיך איצט וועגן איר שמעטניק, טענהט צו אַ גוי הויך אויפן קול. זי קען מיט אים ניט דורכקומען וועגן מקח. דער גוי האַלט, אַז מער ווי דריי וועגעלעך מיסט האָט זי ניט, און זי, כאַשקע כייצעס, טענהט, שוערט זיך, ווינטשט זיך אין גויאיש, אַז אַזוי פיל קופער זאָל זי פאַרמאָגן, וויפיל ס'איז דאָ מער ווי דריי וועגעלעך מיסט. — אין שטאַל אַליין, זאָגט זי, וועט זיין דריי וועגעלעך. היינט וואו איז דער גאַנצער הויף. איך האָב דאָך קיין עין הרע דריי שכנים, ענדיקט זי אין גויאיש.

— אַ גוי, אַ חזיר — פאַנגט זי אָן צו ריידן אין יידיש, דערזעענדיק דעם אַלטן אברהם לייבן, וואָס איז איצט פאַרבייגעגאַנגען איר הויז מיט דעם טלית און תפילין אונטערן אָרעם פאַרקלערט פון בית המדרש.

— וואָס זאָגט איר, האָ, ר' אברהם לייב, איר זייט דאָך עפעס אַ מבין

אויף אַזעלכע זאַכן. דריי וועגעלעך מיסט זאָגט דער ערל איז ביי מיר אין הויף און אין שטאַל, מער ווי דריי וועגעלעך, זאָגט ער, וועט ניט זיין. אַזוי פיל מכות מיינע און „בארעשטע" אייערע און אַלע יידישע שונאים, וויפיל ס׳איז דאָ מער. וואָס זאָגט איר, ר׳ אברהם לייב, אַ גוי גנב, רק זיי ווילן אָפּנאַרן אַ יידן. ער מיינט, אַז איך בין אַ יידענע, וועט ער ביי מיר אויסנאַרן די מיסט פאַר גאָרניט. אַז ניט דערלעבן זאָלן עס מיינע שונאים. —

דער אַלטע אברהם לייב איז געבליבן שטיין מיטן טלית און תפילין זאַק אונטערן אָרעם און אָנגענומען מיט דער צווייטער האַנט די באָרד, אַזוי ווי ער וואָלט מיט דער באָרד זיך געוואָלט מישב זיין. ער האָט גוט זיך איינגעקוקט אין איר הויף און אַרום גאַנעק און אַ זאָג געטאָן, אַזוי ווי אין דער וועלט אַריין:

— איך מיין, קום דורך מיט אים, גלייכט זיך אויס —

— וואָס מיינט איר, ר׳ אברהם לייב, דורכקומען — האָט כאַשקע כייצעס אַן אויפגערעגטע אַ זאָג געטאָן — אַן עצה, וואָס הייסט דורכקומען? אַ מכה דעם חזיר אין די קישקעס. הערסט אַן עצה — אָפּגעבן אַזאַ שמעטניק פון אַ גאַנץ ווינטער פאַר אַכט גילדן. ניט דערלעבן וועט ער. —

דער אַלטער אברהם לייב האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, אַ הויב געטאָן אַן אַקסל, איבערגענומען דעם טלית און תפילין זאַק אונטער דעם צווייטן אָרעם און פּאַמעלעך מיט געמאַסטענע טריט זיך לאַנגזאַם אַוועקגעשאַרט.

זי, כאַשקע כייצעס, איז געבליבן שטיין אַ דערצאַרנטע און באַגלייט אים פון ווייטן מיט שטעכעדיקע בליקן.

— אַ בעל צדקה אויף יענעם, — האָט זי גאַנץ הויך אַ זאָג געטאָן — אַן עצה פון אַן עלטערן יידן, אַ שכן. קום דורך, זאָגט ער. נישקשה, פאַר זיין שמעטניק האָט ער אָפּגענומען מער ווי אַכט גילדן, אָפּגענומען גענוג געלט.

***

מיט שטאַרקע היצן איז דער זומער באַפאַלן דאָס שטעטל. די גרויסע בלאָטע פון שול־הויף, וואָס טראָגט דעם געהויבענעם נאָמען „די מצילה", איז אויסגעטריקנט געוואָרן. קיין סימן פון וואַסער איז אין דער מצילה ניט פאַרבליבן.

יידן מיט פאַרשוויצטע פּנימער און נאַסע בערד זיצן אומעטיקע ביי

זייערע קראָמען. מ׳רעדט, מ׳שמועסט וועגן נייע גזירות, וואָס דער נייער גובערנאַטאָר וועט אינגיכן איינפירן; וועגן דעם שלעכטן אַקציזניק, וואָס לאָזט ניט די קרעמער צו רו. אַלע עטלעכע וואָכן פּאָרט ער אַרונטער אומגעריכט פון דער גרויסער שטאָט מיט זיינע משרתים. זיי באַפאַלן ווי היישעריקן, לאָזן ניט לעבן.

יידן רעדן און קרעכצן:

— זאָל כאָטש ניט אויסברעכן קיין שריפה, — רופט זיך אָפּ איינער פון די יידן, — אין אַזעלכע היצן קען זיך אַ שטוב אָנצינדן פון זיך אַליין. — — — —

איינער פון די קרעמער, דער אַלטער משה ליפּעס, וואָס וואוינט ביי אַ גוי, ביי קאַצאַרסקען אויף דער ווילנער גאַס, האָט געזומען דערציילן, אַז דער ברונעם ביי זיי אין הויף איז כמעט ווי טרוקן. קוים וואָס מ׳ציט אַרויף אַ פערטל עמער וואַסער. און דאָס ביסל וואַסער איז ליימיק, מ׳קען דאָס אין מויל ניט נעמען. דער גלח האָט שוין פיל מאָל געפראַווט מאָליטווע אין קלויסטער. האָט קאַצאַרסקי מיר דערציילט, געבעטן אויף גשם. נאָר עס העלפט ניט. ער, דער גלח, האָט געזאָגט, דערציילט משה ליפּע שמייכלענדיק, אַז אויב עס וועט ניט רעגענען די טעג, וועט מען מוזן אַרויסנעמען די הייליקע, די מאַמען מיטן זון פון קלויסטער און ברענגען זיי אויף די פעלדער. זאָלן זיי זען ווי אַלץ ווערט פאַרברענט.

יידן האָבן זיך איבערגעקוקט און געזומען שמייכלען. איינער פון די יידן, דער אַלטער נח אברהם, דער פעל־קרעמער, האָט אַ גלעט געטאָן די באָרד און אָפּגעהאַקט אַ זאָג געטאָן:

— מיר יידן האָבן באמת געדאַרפט עפּעס טאָן. איך ווייס — זאָגן תהילים, גוזר תענית זיין, ניט שווייגן. —

אַלע האָבן צוגעשאָקלט מיט די קעפּ אויף יאָ. קענטיק צוגעשטימט, אַז ביי יידן אין דעם ענט ליגט דער ריכטיקער מיטל.

***

וואָכן זענען געפלויגן, חדשים האָבן זיך געביטן, סוף זומער האָט זיך דערנעענטערט. פריילעכע געזאַנגען פון די שניטערקעס, פאָרנדיק הין און צוריק פון די פעלדער, האָט זיך געטראָגן איבערן שטעטל.

וועגענער אָנגעלאָדענע מיט זאַנגען, האָבן זיך געזומען ציען פון די

נאָענטע פעלדער, דורך דעם גרויסן לערן מאַרק, פאַרביי די אומעטיקע יידישע קראָמען, אין די גויאישע הויפן אין די שייערן אַריין, פרוכט־בייטער אייג־געבויגענע פון אַלטקייט, אָנגעלאָדענע מיט פירות, זענען געשטאַנען צעשפרייטע אין די גויאישע הויפן. די סוף־זומערדיקע זון איז ניט אָפּגעטראָטן פון זיי נאָכאַנאַנד. געוואַרעמט און גרויטלט די פרוכט. אַזוי ווי די זון וואָלט זיך געאיילט אַלץ צייטיק צו מאַכן אויף די גרויסע יום טובים, וואָס קומען באַלד אָן. יידן זאָלן האָבן איבער וואָס צו מאַכן שהחיינו.

אין די יידישע הייזער, אויפן מאַרק און אין די קראָמען פילט זיך שוין דאָס אָנקומען פון ימים נוראים. דער קול פון שופר טראָגט זיך אַלע פרימאָרגן איבער דעם אומעטיקן שטעטל, זאָגט אָן, אַז אָט־אָט, דעם יום הדין איז ניט ווייט.

יידן האָבן זיך געמומען סטאַרען אויפשטיין גאַנץ פרי, פאַרבראָכענגען נאָך מער צייט אין בית־המדרש — וועד ביי תהילים, וועד ביים עין יעקב און וועד ביים משניות. מ׳גייט אַהיים פאַרקלערטע, אומעטיקע, מיט די שווערע טלית און תפילין זעק אונטער די אָרעמס, מ׳גלעט די גרויסע צעוואַקסענע בערד און מ׳קרעכצט.

דער שטעטלדיקער הימל איז אויך געוואָרן אַן אומעטיקער, אַ פאַר־קלערטער. דער קול פון שופר האָט קענטיק אים אויך אומעטיק געמאַכט. דער הימל האָט פלוצים פאַרלאָרן זיין בלויקייט, זיין טיפקייט, זיין גלאַנץ. עפּעס אַזוי ווי עמיצער וואָלט אים אָנגעטאָן אַ טונקלען שלייער, אַ שוואַרצע יאַרמעלקע.

אַ ריזיקע אויג פון אַ פאַרוויינטער זון כאַפּט זיך אַרויס דורך די וואָלקנס, גיט אַ בליק אויף דעם יידישן מאַרק אויפן שטעטל און באַהאַלט זיך צוריק אונטער דעם שוואַרצן הימלשן שלייער.

יידן זיצן אומעטיקע, פאַרדאגהטע ביי די טירן פון זייערע קראָמען און קוקן אַריין אין ספרים. עס שאָקלען זיך קעפּ, עס וויגן זיך בערד, מ׳אויקעט, מ׳קרעכצט און מ׳דרעמלט לאַנגזאַם אייַן.

יעקב יוסף שניפער (נתן דעם בויגערם)

מיין שטעטעלע

קוידענאָוו, צו מיין קליין שטעטעלע,
איך האָלט אַ שנירעלע ביז דאָרט,
צו אַ וויגעלע פֿאַרבונדן נאָך,
וואָס איז געשטאַנען אויף יענעם אָרט.

טיף אין מיין זכרון ביזטו געבליבן
פון דעם ווייטן יוגנט דער אַמאָל.
דוכט איך זע נאָך די טייכל דיינע,
די הויכע בערג, און אויך דעם טאָל.

כ׳זע דעם מאַרק דעם קלויסטער דאָרטן
און פֿאַרפלאָנצט די קראָמען אין אַ ראָד,
כ׳זע דעם שול-הויף מיט זיין ברונעם
און להבדיל אויך די באָד.

אָט גייען יידן פון די גאַסן
איצט ניט צום קויפן; ניט צו האַנדלען,
נאָר צום שול-הויף זיי פֿאַרנייגן
דאָרט מיט גאָט אין שול פֿאַרהאַנדלען.

ווייל אָט קומט אַן באָלד דער „אַסיען"
מיט אַרבעט שווערע און פול מיט זאָרגן,
און פֿאַרדינען ווילט זיך עטוואָס גרינגער
ניט צו דאַרפן לייען; באָרגן.

און אויך קומט ער מיט די בלאָטעס.
די סאָדן אַלע הוילע שטייען,
און אָט זע איך פים שוועבע טרעטן,
דאָרט די וואַסער-טרעגער גייען.

יאָ איך זע דיר שטעטעלע מיינע
פאַרבליבן ביזט צו מיר אַ שיינער טרוים,
נאָר עס האָבן דיר בייזע הענט פאַרשניטן
און הויל געלאָזן — ווי דעם שוים.

און איך בין ווייט פון דיר פאַרפלויגן
אויך פאַרהיטן האָב איך ניט געקאָנט,
דאָך אין מיין זינען בלאָזט אויף פייער
און די האַרץ — ברויזט און מאָנט.

מיין האָנט עס קאָן דעם פיינט ניט גרייכן
אויך קאָן ניט ווייטקייט קירצער מאַכן.
דאָך צו מינדערן דיין ליידן
איך זאָל איצט מיט פילע זאַכן.

אַמאָל אויף יענער ערד האָב איך געטראָטן
מיט קינדער ליבשאַפט און פאַרטרויען.
איצט זי רופט מיר, ברודער העלף מיר
העלף מיר ווידער זיך צו בויען.

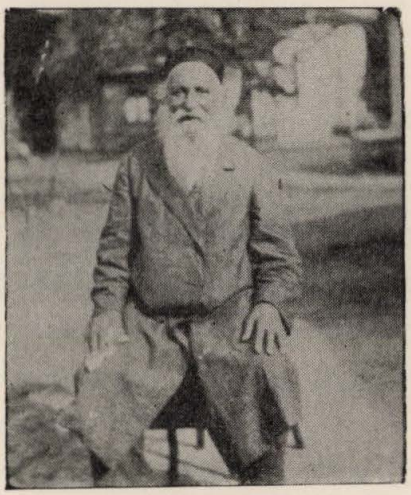
און פאַריאָגט איז פיינט דער ווילדער,
וואָס האָט אויף מיר מיין לייב צעריסן,
נאָר איצט די הילף מיר זיך באַקליידן,
און דעם הונגער מער ניט וויסן.

און זאָל ווידער דעם לעבן ציען,
און צו שפייזן די קינדער טריבע,

פון מיין לייב איין טייל זיי זיינען,
און מיר זיינען אַלע ליבע.

יאָ אַלע — אַלע אָן אונטערשיידן,
אַזוי מיר בויען דעם נייעם לעבן,
און די צייט זאָל אונדז פֿאַרשטאַרקן,
וויל אויך נאַטור האָט דאָס געגעבן.

און ווידער זאָל דאָס טייכל פליסן,
און ווידדער וועל איך טרוימען וועבן,
פֿאַר די מענטשן קינדער אַלע מיינע,
אויף דער ערד זיי זאָלן לעבן.

נתן שניפֿער ע״ה

ערשטער קוידענאָווער קאָלאָניסט אין ישראל

מ. אייוועסקי

דער צוזאַמנשטעל (די רעדאַקציע) פון תלמוד בבלי

דער אינהאַלט (תוכן העניינים) פון דעם קאַלאַסאַלן ווערק פון דר. יחיאל (דזשוליוס) קאַפּלאַן פון קוידענאָוו. דאָס ווערק איז געווידמעט צו די עלטערן פון דעם מחבר, דעם פּאָטער הרב יצחק יונה ב״ר חיים ז״ל, די מוטער רבקה בת הרב אברהם מאיר הליר ז״ל. אין ענגליש הייסט דער בוך

The Reduction of the Babylonian Talmud

דאָס ווערק פון דר. יחיאל (דזשוליוס) קאַפּלאַן איז פון אַזאַ פאַרנעם. אַז עס איז אוממעגליך אין אייניקע זייטן איבערצוגעבן די בקיאות און די חריפות פון דעם מחבר.

די עטלעכע זייטלעך זיינען בלויז אַ פּראָוו אָנצווויזן, וואָס פאַר אַ וויכטיקע ווערק דר. קאַפּלאַן האָט אָנגעשריבן.

מיר ווילן בלויז מאַכן אַ פּראָוו איבערצוגעבן דעם אינהאַלט, דעם תכן העניינים פון דעם גרויסן ווערק. און די, וועלכע אינטערעסירן זיך מיט די וויכטיקע פּראָבלעמען פון דעם צוזאַמענשטעל פון תלמוד, וועלן מוזן לייענען דעם אָריגינאַל.

עס איז צום באַדויערן, וואָס אַזאַ וויכטיקער למדן איז אַזוי פּרי־צייטיק פון אונדז אַוועק.

דער בוך הייבט זיך אָן מיט אַן אַריינפיר. אין דעם אַריינפיר זאָגט דער מחבר אומגעפער פאָלגענדעס:

דער תלמוד בבלי ווערט אָנגערופן מיט רעכט „ים התלמוד" איבער די שטורמדיקע כוואַליעס פון ים צווישן די אמוראים. זיי זוכן צו דערגרונטעווען די טיפענישן און זיי שטויסן זיך אויף פעלדזן און ריפן, ווָאס לאָזן ניט גיין ווייט. איינער פון די גרויסע קענער פון תלמוד, דר. דייטש, זאָגט אַז איבערן תלמוד שוועבט דער גייסט פון געהיימניספולע מיסטיק... אין תלמוד האָט זיך אָנגעזאַמלט מאַטעריאַל פון פילע יאָרהונדערטע. אויף ווָאס פאַר אַ אופן איז דער מאַטעריאַל געזאַמלט געווָארן? ווער האָט דעם תלמוד רעדאַקטירט? וועגן די פראַגן שווייגט דער תלמוד. עס איז דאָ אַ באַרימטער בריוו פון רבי שרירא גאון „אגרת רבי סבירא גאון", ווָאס איז געשריבן אין יאָר 987, ווָאס גיט אַ אומקלאָרן ענטפער איבער די פראַגן. די ביסל ידיעות, ווָאס דער בריוו ענטהאַלט זענען באַזירט מער אויף טראַדיציעס, ווי אויף דאָקומענטן און די פראגן בלייבן ניט פאַרענטפערט. אין דעם בוך זוכט דער מחבר הרב דר. יחיאל קאפלאַן דורך געוואַלדיקע בקיאות צו ווָארפן ליכט אָט אויף דער פאַרפלאָנטערטע פראַגע.

צוערשט ברייגט דער מחבר די שיטות וועגן דעם ענין.

דער היסטאָריקער גרעץ פאַרלאָזט זיך הויפטזעכליך אויף דעם בריוו פון רבי שרירא און זאָגט אַז רבי אשי דער ראש ישיבה האָט צוזאַמענגע־קליבן דעם מאַטעריאַל. רב אשי איז געשטאָרבן אין יאָר 327. זיין ווערק איז פאָרגעזעצט געווָארן דורך רבינא בר הונא ווָאס איז געשטאָרבן אין יאָר 499 און רבי יוסי ווָאס איז געשטאָרבן אין יאָר 520. אָבער דאָס ווערק איז נאָך אַלץ ניט פאַרענדיקט געווָארן. די רבנן סבוראי נאָך די אמוראים האָבן פאַרענדיקט די רעדאַקציע אַרום דעם יאָר 550.

דר. זכריה פרענקעל (1801 — 1875) זאָגט אַז דער תלמוד איז פאַר־ענדיקט געווָארן מיט דער עפאָכע פון אמוראים, ווָאס האָט זיך פאַרענדיקט מיט דעם טויט פון רבינא בר הונא. די רבנן סבוראי האָבן בלויז צוגעגעבן געווייסע הגהות.

שלמה יהודה ראפפאפּאָרט „ישר" (1790 — 1867) דענקט אַז נאָך דעם טויט פון רב אשי ביז דעם טויט פון רבינא, איז אַרונטערגענומען געווָארן דער פאַרבאָט פון שרייבן תורה שבעל פה. „דברים שבעל פה אין אתה רשאי לכתוב". די זאָכן ווָאס מען מוז זאָגן אויסווייניק קאָנסטו ניט שרייבן, אָבער צוליב די נויטוועדיקייט מען זאָל דעם תלמוד ניט פאַרגעסן האָט מען דער־

לויבט אויך זיך צו באַנוצן מיט שריפט. דעריבער רעכנט מען אַז רב אשי און רבינא האָבן צוזאַמענגעשטעלט דעם תלמוד.

בריל זאָגט אַז הגהות וואָס די רבני סבוראי האָבן געמאַכט און אויך אפילו הגהות פון גאונים זענען אַריין אין טעקסט פון תלמוד.

אייזיק הירש וואָס דעגקט אַז אין די ישיבות פון בבל האָט זיך אַנטגעקליבן וויידערשפרעכנדע אויסטייטשונגען פון דער משנה און דער פאַרדינסט פון רב אשין איז געווען די וויידערשפרעכן אויסצוגלייכן.

עס זענען נאָך דאָ שיטות פון הלוי אין זיין ספר „דורות הראשונים" און רבי זאב יעבץ.

דער צד השוה פון אַלע שיטות איז וואָס זיי ווערן באַגרינדעט אויף די ווערטער פון רבי שרירא גאון וואָס ער זאָגט „ובתר רבינא איפסיקא כמדחזא שמואל ירחינאי בספרא דאדם הראשון דהוי כתוב בו אשי ורבינא סוף הוראה" און נאָך רבינאן האָט זיך דער תלמוד געשלאָסן, ווי שמואל ירחינאי האָט דאָס (אויסגעפונען) געזען אין סדר פון אדם הראשון, מיט אשן און רבינאן ענדיקט די הוראה.

אויך אין דער גמרא בבא מציעה איז דאָ „רב אשי ורבינא סוף הוראה", אַז מיט רב אשן און רבינאן ענדיקט זיך הוראה.

דער מחבר דר. יחיאל קאַפלאַן ווידמעט פינף און צוואַנציק קאַפיטלעך אַנגעפיקעוועט מיט ציטאַטן צו ווייזן די אַרבעט פון די רבנן סבוראי אין רעדאַקטירן דעם תלמוד.

די ערשטע צוויי קאַפיטלעך האַנדלען ווען דער עצם פראָבלעם און ווען פאַרשידענע שיטות ווען אָט דער פראָבלעם.

דער דריטער קאַפיטל באַלויכט די קוועלן פון תלמוד גופא ווען דער פראַגע.

אין תלמוד איז דאָ בלויז אַנדייטונגען ווען דעם.

אין מסכת גיטין דף נ"ו עמוד א' איז דאָ דער פאָלגענדער מאמר:

„אמר רבה בריה דרבא ואיתימא רבי הלל בר אלס מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, אמר רב אחא בריה דרבא אף אני אומר מימות רבי ועד רב אשי לא מיצנו תורה וגדולה במקום אחד".

האָט געזאָגט רבה דער זון פון רבאן און אַנדערע זאָגן אַז דאָס האָט געזאָגט רבי הלל, אַז פון דער צייט פון משה ביז רבאן זענען ניט געווען

קאָנצענטרירט תורה און גרויסקייט (פירערשאַפט) אין איין מענטשן. האָט רב אחא דער זון פון רבא געזאָגט, און איך זאָג אויך אַז פון רבין ביז רב אשין זענען ניט געווען פאַראייניקט תורה און גרויסקייט אין איין מענטשן.

נעמט מען אָן אַז אַזוי ווי רבי האָט מסדר געווען די משנה האָט רב אשי מסדר געווען דעם תלמוד.

דר. קאַפלאַן ווייזט אָן אַז דער מאמר און ענלעכע מאמרים צייגן בלויז אַז רב אשי איז געווען אַ גרויסער מענטש און עס האָט ניט צו טאָן מיט דער רעדאַקציע פון תלמוד.

אין פערטן קאַפיטל אַנאַליזירט דער מחבר די אינעווניקסטע ראיות אין דעם תלמוד גופא.

אין דעם פינפטן קאַפיטל אַנאַליזירט דער מחבר די אַנאָנימע טיילן פון תלמוד. די טיילן וואָס טראָגן ניט קיין נאָמען פון אָן אמורא.

אין זעקסטן קאַפיטל רעדט דער מחבר וועגן די שולע (תלמידים) פון רב אשין.

אין זיבעטן קאַפיטל זוכט דער מחבר זיך צו דערגרונטעווען וועגן די אָרדנונג פון תלמודישע „רעקאָרדס" (פאַרצייכנונגען).

אין אַכטן קאַפיטל רעדט ער וועגן תלמודישע שטעלן וואָס זענען אין תלמוד אַריינגעשטעלט געוואָרן שוין נאָכדעם ווי רב אשי איז געשטאָרבן.

אין נייַנטן קאַפיטל רעדט אַרום דער מחבר אַלע שטעלן אין תלמוד, וואָס שטאַמען דירעקט פון רב אשין. ער ווייזט אָן אַז אַ רעדאַקטאָר פון תלמוד וואָלט די שטעלן אַנדערש אייַנגעאָרדנט.

דער צענטער קאַפיטל איז וועגן רבינאן.

דער עלפטער קאַפיטל איז געוויידמעט וועגן די באַציאונגען פון רב אשין און רבינאן.

דער צוועלפטער קאַפיטל איז געוויידעמט רבינא בר רב הונא.

אין דעם דרייצנטן קאַפיטל אַנאַליזירט דער מחבר דעם אופן ווי דער תלמוד איז פאָרמירט געוואָרן.

דעם פערצטנן קאַפיטל ווידמעט דער מחבר דעם אַנאַלאַזיס פון פאַר־שידענע אָנגענומענע שיטות וועגן צוזאַמענשטעלונג פון תלמוד.

אין דעם פופצנטן קאַפיטל רעדט דער מחבר אַרום וואָס הייסט תלמוד און וואָס הייסט גמרא. גמרא מיינט אַ פאַרענדיקטן ענין און תלמוד איז די דיסקוסיעס וועגן פאַרשידענע ענינים און די ענינים נעמען אַרום רעליגיע

און עטיק, פשט און געזעצן, מעדיצין און כשוף, אַסטראָנאָמיע און אַסטראָלאָגיע, היסטאָריע און געאָגראַפיע, מסחר און סאָציאַלע פראַגן אין צווייַ אָפטיילונגען הלכה און אגדה.

אין דעם זעכצנטן קאַפּיטל אַנאַלאַזירט ער די תלמודישע טערמאָנאָלאָגיע.

אין דעם זיבעצעטן קאַפּיטל רעדט ער אַרום אַז צוליב דער צענזור זענען פאַרביטן געווארן די טערמינען גמרא און תלמוד.

אין דעם אַכצנטן קאַפּיטל רעדט ער אַרום ווי די דיסקוסיעס צווישן געלערנטע אמוראים און תנאים זענען פאָרגעקומען און וועגן די גרויסע ישיבות.

דער נייַנצנטער קאַפּיטל איז געווידמעט דער פראַגע ווי אַזוי פון תורה שבעל פּה איז געווארן אַ תורה שבכתב.

דער צוואַנציקסטער קאַפּיטל איז וועגן דעם סוף פון דער עפּאָכע פון אמוראים.

דער איין און צוואַנציקסטער קאַפּיטל רעדט אַרום וועגן דעם טערמין סברא.

דער צוויי און צוואַנציקסטער קאַפּיטל איז וועגן „רבנן סבוראי". נאָך זיין מייַנונג, האָבן די רבנן סבוראי צוזאַמענגעשטעלט דעם תלמוד בבלי.

דער דריי און צוואַנציקסטער קאַפּיטל דערציילט וועגן די גאונים.

דער פיר און צוואַנציקסטער קאַפּיטל באַשרייבט ווי פאָליטישע געשעניש האָבן באַווירקט דעם צוזאַמענשטעל פון תלמוד.

דער פינף און צוואַנציקסטער קאַפּיטל איז וועגן די פאַרשידענע שיטות וועגן די רבנן סבוראי.

דער תוכן העניַנים צייגט וואָס פאַר אַן אַרבעט עס איז אַריינגעלייגט געווארן אין דעם קאָלאָסאַלן בוך וועגן תלמוד און ווי גרויס עס איז די בקיאות פון דעם מחבר פון בוך.

דער מחבר איז פון גרויס יחוס, פון הרב הגאון ר' אברהם מאיר העשיל אייַנער פון די וויכטיקסטע רבנים פון זיין צייט. ער איז געווען רב אין קוידענאָוו. רבי א. מ. העשלס זון, רבי יחיאל לייב איז געווען רב אין ירושלים.

קוידענאָוו האָט געהאַט גרויסע מענטשן, צווישן וועלכע מען קען פאַרעכענען דעם מחבר ר' יחיאל קאַפּלאַן.

שרה רייזען

חיים יאָסלס האָפנונגען

עס זענען שוין געשטאַנען הערבסטיקע טעג. דער רעגן האָט אָפטער געגאָסן. און די בלעטער פון די בוימער האָבן זיך געשפרייט גענלע, ברוינע, איבער דער ערד. „הערבסט" „אלול" האָבן אָנגעזאָגט די ווינטן מיט טרויעריקע געזאַנגען.

חיים יאָסל דער שניידער איז אומגעגאַנגען אַן אַרבעט, און די זאָרג פון דעם אָנקומענדיקן יום טוב האָט אים אַרומגענומען ווי מיט צוואַנגען. ער האָט קיין אָרט ניט געפונען. זיין חיונה האָט ער באַדאַרפט קריגן פון לייען אַ גמילות חסד, — אָבער אַז ער באָרגט ביי זיין שוועסטערקינד, איטקינד, און גיט אים ניט אָפּ צו דער צייט, קען מען דאָך ניט האָבן קיין „פּאַר־שטאָכענע אויגן" און קומען נאָך אַמאָל און בעטן, טאַקע שוועך, אָבער מ׳קען ניט קומען צו דעם שוועסטערקינד און אים זאָגן:

— ברודער, אַ שווערע צייט, העלף אַרויס.

אין דער היים, וועט חיים יאָסל כאַפּט זיך אויף פון שלאָף דאַכט זיך אים, אַז ער וועט קענען אַזוי זאָגן זיין שוועסטערקינד: „ברודער אַ שווע־רע צייט, העלף אַרויס", אָבער, ווי ער קלינגט אָן צו זיין שוועסטערקינד איטקינד און די ווייב איטקינדס, וואָס איז אים אַ פרעמד — ס׳הייסט אַ צו־געקומענע קרובה, עפּנט אים פריינטלעך די טיר (זי ווייסט, אַז ער איז אויף צרות) איז נעמט אָפּ ממש ביי חיים יאָסלען דער לשון. אָט דער־זעלבער חיים יאָסל, וואָס בעת ער איז געווען דער שניידער, דער תקיף, בעת ביי אים האָבן געאַרבעט צען אַרבעטער, פלעגט תמיד בעתן רעדן מיט אַ מענטשן אַריינגעוואַרפן אין די רייד עפּעס אַ וויץ — און איז געווען דער גרעסטער „בעל דברן" — איז איצט ווען קיין אַרבעט איז נישטאָ, און די מאַשינען, די צווייי גייע מאַשינען, שטייען צוגעמאַכט און צוגעדעקט, אַפילו

אן נאדלען, איז ער געווארן אן לשון, ניטא קיין ווערטער, אפילו דאס ווייב זאגט אפט צו אים:

— חיים יאסל וואו איז דיין לשון, ביזט דאך געווארן א לעמעלע.

שמייכלט חיים יאסל פארשולדיקט. ער וואלט אפילו איר געענטפערט: אז עס טוט זיך אפ דער מזל, טוט זיך אפ דער שכל, נאר ער האלט אז די קליגסטע זאך פאר אים איז שווייגן. שווייגן איז גאלד, און ריידן איז זילבער" קומט אים אין געדאנק — א שפריכוואָרט, און ער שווייגט.

אמאל פלעגן קרובים צושיקן פון אמעריקע אויף ראש השנה עטלעכע דאלאר, פלעגט זיין גרינגער דעם יום טוב צו מאכן. הייבט זאגט מען, אז אמעריקע ווייס אויך פון זארג און פון דלות... און די אמעריקאנער קרובים האבן אויפגעהערט ניט נאר צו שיקן געלט נאר אפילו צו שרייבן.

ער אבער שרייבט אלע פאר יום טוב צו די קרובים פון אמעריקע, זאלן זיי ניט מיינען, אז ער איז אויסן געווען בלויז דאס געלט און ניט די קרובהשאפט. אמת עס איז אים ניט פון די לייכטע זאכן צו קויפן א „שנה טובה" קארטע און מארקעס, אבער דערפאר מיטן אוועקשיקן דעם בריוו קומט גלייך די ליכטיקע האפנונג.

עס וועט אפשר אנקומען געלט! עס איז דאך עפעס „אמעריקע". „פארט אמעריקע" מוטיקט ער זיך אליין און שטארקט זיין האפנונג, און שרייבנדיק דעם בריוו באקומט ער צוריק זיין לשון פון די אמאליקע גוטע צייטן. ממש די וועדטער זינגען זיך ארויס, ווי א ליד, וואס ער פלעגט אמאל ביי דער ארבעט זינגען. און די וועדטער, וואס אין דער היים ליגן זיי ווי צושראקענע פויגל אין זיין הארץ קומען ארויס. עס ווערט אים לייכטער אויף דער נשמה. ער שרייבט דעם אמת: פון דער וויטנס איז זיך ניטא וואס צו שעמען, און דאס ווייב לייענט ניט זיינע בריוו, וואס ער שרייבט, איז טאקע, ווי ער וואלט רעדן פאר גאט אליין.

און בעת ער שרייבט זיין בריוו ציטערט אים זיין הארץ — אט אט דאכט זיך און עס שטעלט זיך אפ. און מיט א קיילעכדיקן כתב, ווי ער האט אמאל נאך געשריבן ביי דעם לערער טעבעל, שרייבט חיים יאסל.

„מיינע ליבע ברידער אין אמעריקע! (איין בריוו צו אלע קרובים, אויף דעם אדרעס, פון דעם עלטסטן קרוב נחמן יעקב) מיינע ליבע קרובים.

מיין הארץ און מיין האנט ציטערן שרייבנדיק אייך דעם בריוו, די צייט איז שווער, און עס גייט יום טוב און מיט אים קומט דער ווינטער, מיינע

מאַשינעס „זינגען ניט". (אים אַליין געפעלט די פראַזע און ער טוט אַ שמייכל). די קינדער זענען אַפּגעריסן, איך אַליין זינג אויך ניט, ווייל ווען איך וואַלט קענען זינגען, וואַלט איך דאַרט געקענט קריגן אַן אַרט אויף ימים נוראים, וואו צו דאַוונען, און כאַפּן אַ פּאָר גילדן, אָבער אַזוי איז גאָר ניט פריילעך, און צוזאַמען מיט די ווינענדיקע אלול ווינטן ווינט צו אייך מיין האַרץ און מיין געבעט און איך בעט: דערבאַרעמט זיך! דערבאַרעמט זיך און שיקט עפּעס אַ קרוב אין אַ שווערער צייט! (אַז ער זאָגט אַרויס די פראַזע דערפילט ער זיך פרייער). ניטאָ קיין אַרבעט, האָב איך זיך געוואַלט נעמען פאָר אַן אַנדער פרנסה, איז ניטאָ אַזאַ פרנסה וואָס מ'זאָל פון איר קענען האָבן פּרנסה. איך האָב געגומען אַ סאָד האָב איך צוגעלייגט, אַ גאַנצן זומער געאַרבעט, סיי טאָג סיי נאַכט, אָבער פאַרן טייוול... פאַרטראַכט זיך, ער לייענט איבער וואָס ער האָט אָנגעשריבן און בלייבט ניט צופרידן, אים דאַכט זיך, אַז אויך פאָר אַ יאָרן האָט ער דאָס זעלבע געשריבן. און ער מעקט אויס דעם „סאָד" (ווייל ניט היי יאָר ניט פאָר אַ יאָרן האָט ער געהאַט מיט וואָס צו דינגען אַ סאָד. נאָר איינמאָל געשריבן אַ ליגן קען מען דאָך אַצווייטן מאָל דאָס זעלבע ניט שרייבן), מיט איין וואָרט — קיין פּרנסה איז גאָר ניטאָ, און מען וואַרט נאָר אויף אַ נס. און וואָס פאָר אַ ניסים קענען ביי אונדז פּאַסירן — וואַרט מען אַז פון אַמעריקע זאָל אָנקומען די פּאָר דאלאר אויף יום טוב. און עס ציטערט דאָס האַרץ, טאָמער חלילה ניט. איז דעריבער בעט איך אייך, מיינע ברידער אין אַמעריקע — טאָמער זייט איר ניט אימשטאַנד אַליין צו שיקן לייגט זיך צונויף און שיקט צוזאַמען! איך שיק דאָ צו מיין „שנה טובה" פאָר אייך אַלעמען צוזאַמען, אייער ברודער און קרוב, חיים יאָסל ברוינער".

און אויף דער „שנה טובה" קאַרטע צירקלט אויס חיים יאָסל אַלע נעמען פון די קרובים און שיקט עס אַוועק אין אַמעריקע.

אַז ער טראָגט אָפּ דעם בריוו אויף פּאָסט און קומט אַהיים — דערקענט אים ניט זיין ווייב, צירל, אַ נייער מענטש, אַן אומגעביטענער.

ער רעדט העכער, און וואַשט זיך מיט שטאָלצייט צום עסן. — האָסט עפּעס? פרעגט ער בריט. דאָס ווייב, וואָס פאַרשטייט ניט פון וואָס פאָר אַ גליקן ער איז אַזוי דערהויבן געוואָרן און ווערט בייז.

„אים אַרט דען פאָר עמיצן, נאָר אים זאָל מען געבן", טראַכט זי פאָר זיך, און אים זאָגט זי:

— איך האָב פאַר דיר מאַרצעפאַנעס.

די פּראַגע גיט חיים יאָסלען אַ שניט אין האַרצן, אָבער ער פאַרשווייגט. און זיצט לאַנג און וואַרט מיט געדולד ביים טיש, ביז צירל דערלאַנגט אים נעכטיקע בוריקעס, אָבער אויסגעהונגערט פאַרצערט עס חיים יאָסל מיט אַן אַפּעטיט, ווי ער וואָלט געגעסן מאַרצעפאַנעס. אים ווילט זיך אַפילו בעטן דערצו אַ ציבעלע, אָבער ער האַלט זיך אין, אַ מענטש דאַרף ניט זיין קיין צו גרויסער זולל וסובא — טראַכט ער.

נאָכן עסן — לייגט ער זיך אַביסל צו און ווערט אַנטשלאָפן. און אָט איז ער אין אַמעריקע, גייט איבער אומבאַקאַנטע גאַסן, פליט אין דער לופטן — אַפילו אין עראָפלאַנען. אָט גלאַט אויפגעהויבן זיך און ער קען פליען, און אָט איז ער ביי די קרובים. זיי לייענען זיין בריוו, און זיין בריוו איז גאָר ניט ענלעך צו דעם וואָס ער האָט אַוועקגעשיקט, די „שנה טובה" איז געווען גרויס און לויכט מיט אירע גאָלדענע ברעגן. און אָט ווערט זי אינגאַנצן פון עכטן גאָלד, און די קרובים וואונדערן זיך.

— אַזאַ רייכער קרוב איז חיים יאָסל, שיקט גאָלדענע „שנה טובה".

ער דערפילט זיך דערמוטיקט פון דעם חלום, טייטשט אויס אַליין אים צו גוטן.

— עס וועט זיין אַ גוטער יאָר! און ער בעט ביים ווייב מיט געמאַכטער מונטערקייט:

— צירל עס וועט אַנקומען געלט פון אַמעריקע וועסט זען, עס וועט אַנקומען, וועסט זען, איך האָב אַ סימן! און אַ ווייל וואַרט ער אָפּ און זאָגט:

— אַיי וואָלט עס איצט געווען גוט אַ וואַרעמע גלאָז טיי!

שפרה אָסנאס ליווי

די הויכע בערג

וועָן איך בין געווען אַ מיידל פון אַ יאָר 12־13 בין איך געווען אַ פּריקאַשטציצע ביי גיטל מאטעס אין קראָם, וואָס מען האָט ביי אונדז גערופן אַ הורטאוונע „סקלאד", וואו מען פלעגט פאַרקויפן צו קרעמער. איך בין דאָרט געווען די גאַנצע פּירערקע. געווען פאַרטאָן מיט די געשעפטן, וועמען צו פאַרקויפן פאַר געלט און וועמען צו באָרגן. דאָס איז געווען אַ פאַראַנטוואָרטלעכע שטעלע, ביי וועלכער איך בין געווען פאַרנומען פערצן שעה אַ טאָג.

איינמאָל איז געקומען אין קראָם אַ קאָמיטע אַרויסצורופן אַ סטרייק. אין דער קאָמיטע איז געווען מענדל מערליס, אָדער ווי מען האָט אים גערופן מענדל שפּאָן און יאָשקע כאכאס, און זיי האָבן געפּאָדערט פון מיין באַלעבאָס, צו פאַרקלענערן מיינע אַרבעטס שטונדן פון פערצן שטונדן אויף צוועלף און אַ העכערונג אין שכירות (ווייזשעס).

דאָס איז געווען אַ נייע זאַך אין אונדזער שטעטל קוידענאָוו, ווייל ביז דאַן איז אַזוינס ניט פאָרגעקומען — ווי אַ סטרייק. דאָס איז געווען אין יאָר 1906.

מיין בעסטע פריינדינע איז דאַן געווען מלכה סולסקי, זי האָט זיך גענעלערנט נייען ביי מלכה יודיל דעם קעמעלעס. מיין חברטע איז געווען אַ יונגע, אַ קלוגע און אינטעלעגענטע מיידל. זי איז געווען פון די סולסקעס וואָס איינער פון אירע ברידער איז געווען דער פאַרוואַלטער פון ביבליאָטעק. (דאָ אין אַמעריקע איז ער אַ דאָקטער). איר ברודער אייב און חנה שולץ זיינען געווען הייסע רעוואָלוציאָנערן, ווי די גאַנצע יוגנט פון יענער צייט, וואָס האָבן זיך אָנגעפאַנגען גרופירן אין פאַרשידענע פאַרטייען, — ווער צו ציוניסטן, וואו חיים יהודה מערליס איז געווען דער פירער, אַנדערע צו

די פּועלי־ציון און אַנדערע צו די בונדיסטן. די גאַנצע יוגנט איז געווען פאַראינטערעסירט אין יענער צייט בויען אַ בעסערע, שענערע וועלט.

איינמאָל איז געקומען צו מיר מיין חברטע, אַ שבת נאָך וואַרמעס און האָט מיר געפרופן צו אַ סאבראניע (פאַרזאַמלונג), אויף די הויכע בערג, נאָר עס האָט געדאַרפט זיין זייער קאָנספּיראַטיוו, קיינער האָט ניט געטאָרט פון דעם וויסן. דאָס איז געווען אַרום שבועות צייט, ווען די בוימער, מיט די בלומען אויף די די הויכע בערג און פּריסאַדעס האָבן זיך פאַרנאַנדער געבליט מיטן פולן פּראַכט. די בלאָטע אויפן מאַרק, לעבן שליימקע מאַרגאָלעס דרויז איז שוין כמעט געווען אויסגעטריקנט. די לוזשע האָט נאָך געווארט אויף אַ גוטן זוניקן טאָג.

ווען איך בין געקומען מיט מלכהן אויף די הויכע בערג, צו דער „סאבראניע", האָט זיך פאַר מיר אָנגעהויבן אַ נייער לעבן. איך האָב דאָרטן געטראָפן אַ היבש ביסל פון אונדזערע יוגנט, פילע פון אונדזער אינטעלעגענץ. אַ רעדנער האָט געריידט און דערקלערט די שוועריקייטן פון מיין קלאַס און פון מיין פאָלק. מען האָט מיר אָנגעוויזן ווער עס געהערט צו „סאמאבאראנע" (זעלבסט־שוץ). איך האָב אפילו זיך געוואונדערט צו וואָס זי איז עס נויטיק, — די וועלט גייט דאָך סיי־ווי צו ציוויליזאַציע. עס האָט זיך ניט דאַן געקאָנט גלויבן אַז מיט יאָרן שפּעטער זאָל אין גאַנג פון ציוויליזאַציע אויסוואַקסן אַ היטלער — אַזאַ אומגליק.

ווען איך בין געקומען קיין אַמעריקע און געזעסן אין שאָפּ ביי דער מאַשין, האָב איך אָפט געזען, ווי אין אַ חלום, די הויכע בערג, די פאפּלאָוועס, און טשערעניעס פליסנדיק טייכל. איך האָב זיך ניט געגלויבט, אַז עס איז אַ חלום. ווי שיין די בערג זיינען פאַרבליבן אין מיין קינדערשער פאַנטאַזיע.

אָבער איצט קאָן איך מער פון די הויכע בערג ניט רעדן מיט באַגייסטערונג.

דער אומגליק פון מיין פאָלק, פון מיין גאַנצן יידישן פאָלק, פון מיינע ליבע לאַנדסלייט, פון מיין קוידענאָוו. עס ווייניט זיך, ווען איך שרייב דאָס און עס ווייניט זיך ווען איך גיב נאָר אַ טראַכט וועגן דעם גרויסן גרוב מיט די לעבעדיק באַגראָבענע נפשות אויף די הויכע בערג.

איך קען די הויכע בערג, מער ניט דערמאָנען, אָן אַ זיפץ, אָן טרערן נאָר מיט אַ ווייטיק אין האַרצן. עס ווילט זיך אויסשרייען, — דערמאָנט

מיר ניט מער די הויכע בערג! מיר דאַכט אַז איך הער די מוראדיקע קולות פון די דערשראָקענע, פאַרצווייפלטע לויפנדיק מיט שרעק פון אַלע גאַסן, — דער לעצטער געשריי פון לעבעדיקע מענטשן.

וואו לויפט מען? וואו באַהאַלט מען זיך? עס ווילט זיך ראַטעווען און בלייבן לעבן. איך הער די קולות פון מאַמעס מיט קליינע קינדער אויף די ענט, און הער פון די עלטערע מענטשן די לעצטע תפילה.

און דאָס איז געשען דעם 21טן אָקטאָבער, 1941.

שפרה אָסנאַס ליווי

שפּרה אָסנאַס ליווי

ווי גליקלעך מען איז דאַן געווען...

(דערציילונג)

ערגעץ אין דער ליטע איז געלעגן דאָס קליין שטעטל ק. געלעגן ווי אין אַ כישוף־ראָד צווישן הויכע, פאַרחלומטע בערג און טיפע טאָלן, באַזוימט מיט שפּיגלדיקע טייכלעך, שמעקעדיקע בלומען, גרינע גראָזן, מיט בלויע, העלע הימלען איבער אַלץ און אַלעמען... דערצו דער גרויסער, געדיכטער „בראָשקעס" וואַלד, וואָס האָט זיך געצויגן ווייט און בריט מיט זיינע הויכע, געזונטע, שטאָלצע ביימער, וואָס האָט פאַרשמעקט די לופט און פאַרשאָפט אַ סך נחת רוח די זומער־פאַרנאַכטיקע, און שבת־יום־טובדיקע שפּאַצירנדיקע, פון דער גאַנצער וואָך שווער פאַרהאָרעוועטע, שטעטלדיקע איינוואוינער וואָס האָבן דאָרט געפינען שבת־יום־טובדיקע רו...

פאַר סאָפּיע אסנאס, האָט איר געבורטס־שטעטל ק. געקלונגען ווי אַ ליד פול מיט צויבער־מעלאָדיען, מחמת, זי איז געווען געבענטשט מיט אַ טיף־פילנדער נשמה, מיט אַ האַרץ פול מיט געפיל און בענקשאַפט, מיט אַן אויער, וואָס האָט אויפגענומען קלאַנגען, און מיט אויגן, וואָס האָבן באַמערקט אָט די שיינקייט אַרום איר און האָט אַלץ אַריינגעזויגן אין זיך. דעם טייערסטן פּערפיום...

און געווען איז סאָפּיע דוקא אַן אָרעם קינד, פון אָרעמע עלטערן, וואָס זיינען געווען צו אָרעם צו מאַכן איר קינדערש לעבן גליקלעך...

אין דער לופט פון איר היים האָט געשוועבט די אָרעמקייט שטיל, פויל, און פול מיט זאָרג, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף איר יונגער נשמה... שוין אַלס קליין מיידעלע האָט סאָפּיע באַגריפן, וואָס פאַר אַ „גליקלעכע" קינדהייט עס איז פאַר איר אָנגעגרייט... אַ קינד אין סאָפּיעס אָרעמען שטאַנד

ווערט קלוג פאַר דער צייט, פאַרשטייט און באַנעמט, אַז איר לעבנס־וועג וועט ניט זיין אויסגעשפרייט מיט בלומען, אַז זי וועט ניט דאַרפן בענקען נאָך דער קינדהייט אַפילו נאָך דער יוגנט, וואָס זי האָט קיינמאָל ניט געהאַט...

אין סאָפיעס זכרון וועט שטענדיק בלייבן איינגעקריצט איר אָרעמע היים: די פיר קלייניע קאַמערלעך אין וועלכע מען האָט זיך קוים געקאָנט באַוועגן... דער „גרעסטער" צימער אין שטיבל איז געווען דער „זאַל" מיט די צוויי קלייניע פענצטערלעך וועלכע האָבן אַרויסגעקוקט צום שמאָלן געסל, וואו עס זיינען געשטאַנען נאָך אַזוינע שטיבעלעך אָפגערוקט אייניע פון די אַנדערע... די פענצטער פון אין שטוב זיינען געלעגן אייגענורעט אין דער ערד, ווי זיי וואָלטן זיך געוואָלט דערגרונטעוועט צו די אוצרות, וואָס ליגן טיף אין דער ערד באַהאַלטן און מיט איינמאָל אַ הויב זיך געבן אין עושר און אין כבוד...

די נידעריקע און שמאָלע טירן פונעם שטיבל האָבן נאָכגעפאָלגט דעם זעלבן גורל פון די פענצטער, נאָר ניט אַזוי שטיל און באַשיידן... די „זאַוויעסעס" פון טירן וועלכע זיינען געווען אַלט און פאַראָסטעט האָבן געמאַכט סקריפן די טיר און געדינט ווי אַן אָנזאָג ווען אימיצער איז געקומען אָדער אַוועקגעגאַנגען...

אין סאָפיעס זכרון האָבן זיך אויך איינגעקריצט די צוויי בילדער וועלכע זיינען געהאַנגען אויף די וועגנט. משה מאָנטעפיאָרע און יצחק אלחנן, וועלכע האָבן אויף איר איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן אייגדרוק מיט זייער פרומען, פאַטריאַרכאַלישן אויסזען...

נאָר אַ בילד וואָס האָט אויף איר געמאַכט אַן אייגדרוק, איז געהאַנגען אין פאָדער־שטיבל איבער אַ גרויסן קופערט, עפעס מיט אַזאַ מאָדנעם אויסזען: דאָס פנים מיד, מילד און צעקנייטשט, מיט טיפע, גוטע אויגן, מיט אַ בערדל וואָס האָט אים צוגעגעבן חשיבות... ווען זי האָט דער מאַמע געפרעגט וואָס פאַר אַ בילד דאָס איז? האָט זי געזאָגט, אַז דאָס איז אַ גרויסער מאַן פון אַמעריקע, וואָס מען רופט: „אברהם לינקאָלן" און מען זאָגט אַז ער איז אַ ייד...

סאָפיע האָט ליב געהאַט אַרומבלאָנקען איבערן מאַרק, אַריינקוקן אין די האַלבע ליידיקע קראָמען וואו די קרעמער ,יינען געזעסן און געוואַרט אויף אַ קונה... אין אַ מאַרק־טאָג איז אויפן מאַרק געווען אַ סך לעבעדיקער,

עס פלעגן אָנפאָרן פּויערים פון די אַרומיקע דערפער און אײנגעקויפט זײַן, הערינג, מאַכאָרקע, שיך, קליידער, היטלען און אַנדערע זאַכן אין וואָס זיי האָבן זיך געניטיקט. זיי, פון זייער זײַט, האָבן פאַרקויפט הינער, אייער, קאַרטאָפל און אַלע אַנדערע זאַכן אין וואָס אַ שטאָט נויטיקט זיך...

סאָפּיע פלעגט לאַנג שטיין לעבן פּוילישן קלויסטער וואו עס פלעגן זיצן בעטלער און קאַליקעס און בעטנדיק זינגען אַזוינע טרויעריקע לידער, וואָס פלעגן איר אַזוי אויך שווער געמיט נאָך טרויעריקער מאַכן... דער גאַנצער צער און אָרעמקייט פון דער וועלט איז, דאַכט זיך, געלעגן אין זייער טרויעריקן געזאַנג. — — — — — — — — — — — — — — — —

***

אָט אַזוי האָבן יידן זיך געלעבט אין שטעטל פאַר דורות, געפירט זייער אייגנאַרטיקע קליינשטעטלדיקן לעבן, וועמען בעסער, וועמען ערגער, און ס׳וואָלט גאָר קיינעם ניט אײנגעפאַלן, אַז עס איז פאַראַנען ערגעץ אַ בעסער, און אַ שענערער לעבן... אַזוי האָבן געלעבט זייערע טאַטעס, זייערע זיידעס און עלטער זיידעס און אַזוי וועלן זיי שוין אויך אויסלעבן זייערע יאָרן אין פרייד און אין ליידן...

אַפילו איר, סאָפּיען, מיטן אײנגעבוירענעם געפיל פאַר שענערס און בעסערס, איז אויך ניט אײנגעפאַלן אַז איר לעבן וועט זיך מיט עפּעס ענדערן. וואָס קען אַן אָרעם מיידל דערוואַרטן און אויף וואָס קען זי האָפן, אַ חוץ אפשר חתונה האָבן מיט אַן אָרעמען בחור און זיך פלאָגן און ליידן, ווי איר טאַטע, איר מאַמע, און אַלע אַנדערע אין שטעטל?...

***

איינמאָל, איז אין שטעטל אָנגעקומען אַ בריוו פון אַמעריקע פון בערל דעם שניידערס זון, אַז עס לעבט זיך אים גאָרנישט שלעכט אין קאָלאָמבוסעס מדינה, ער פאַרדינט גאַנצע זעקס דאָלאָר אַ וואָך, וואָס מיינט אויף הייַמיש געלט צוועלף רובל... דאָס האָט אויפגערודערט דאָס שטעטל... מען האָט דעם בריוו געבראַכט צו טראָגן אין מאַרק צווישן די קראָמען... יידן האָבן געלייענט דעם בריוו און געגאַפּט: עפּעס אַ קלייניקייט צוועלף רובל אַ וואָך!...

דאָס שטעטל האָט זיך מיט אַמאָל אַ כאַפּ געטאָן ווי פון שלאָף... וואו

מען איז געגאַנגען און געשטאַנען האָט מען געוועדט פון די אַמעריקאַנער גליקן... ס׳שטעטל האָט מיט אַמאָל דערזען, אַז אַחוץ זייער שטאָט ק. איז נאָך ערגעץ דאָ אַ ווייטע, ברייטע וועלט וואו מען קען אויפגעריכט ווערן און פֿטור ווערן פֿונעם שטעגדיקן ביטערן דלות... אַז בערל דעם שניידערס זון קען, פֿאַרוואָס זאָלן זיי ניט קענען?

און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געוודער: אַמעריקע! וואָר עס האָט נאָר געהאַט די מעגלעכקייט צונויפצוקלייבן אויף הוצאות איז אַוועק קיין אַמעריקע; מען האָט געליען, געבאָרגט, געשריבן צו קרובים, אַפילו געטאָן שידוכים כדי מיטן נדן קענען פֿאָרן קיין אמעריקע — האַלב שטאָט איז פֿאַרכאַפּט געוואָרן מיט אַמעריקע!

***

אין איין טאָג וועט אין ניו יאָרקער האַפן איז אָנגעקומען אַ שיף פון ליבאָוע, פול געפֿאַקט מיט עמיגראַנטן, האָט זיך אויף דער שיף אויך געפונען סאָפּיע אָסנאס, וועלכע האָט מיט אַ טרויעריקן געמיט און מיט טרערן אין די אויגן פֿאַרלאָזט איר באַליבט שטעטל ק. און געפֿאָרן זוכן איר גליק אין דער ווייטער אַמעריקע...

זי איז פֿאַרפֿאָרן צו אירן אַ לאַנדסמאַן, אַ געוועזענעם שכן זייערן, וואָס איז שוין דאָ אין לאַנד געווען אַ פֿאָר יאָר און איז שוין ביי אים געבליבן וואוינען אַלס באָרדערקע...

אירע לאַנדסלייט וועלכע זיינען נאָך אַלע געווען ניט לאַנג אַריבערגעקומענע און זיך געפילט איינזאָם און פֿאַרבענקט נאָך דער אַלטער היים, האָבן זיך דאָ אַלע געהאַלטן צוזאַמען אין נאָענטער פריינטשאַפט. געוואוינט אויף דער איסט סייד, ניט ווייט אייַנע פון די אַנדערע, געקומען אָפט אייַנע צו די אַנדערע צו גאַסט און צווישן זיך געלעבט ווי אין דער אַלטער היים...

זיי האָבן סאָפּיען אויפגענומען מיט פיל וואַרעמקייט און האַרציקייט, וואָס מען האָט נאָר געקענט געפינען ביי דעיימישע לאַנדסלייט, וואָס זיינען דאָ אַליין געווען נאָך ניט לאַנג אין לאַנד... מען האָט איר אייַנגעלאַדן פון אייַנעם צום אַנדערן און איר אומעטום געמאַכט פילן ווי אין דער היים, וואָס דאָס האָט אין איר אַביסל געשטילט די בענקשאַפט נאָך אירע נאָענטסטע און ליבסטע...

קענענדיק אַביסל נייַען פון דער היים, האָט מען איר פֿאַרשאַפט אַרבעט

ביי אַ באַרימטע קליידער־פירמע, וואו זי האָט אָנגעהויבן צו פאַרדינען פאַר זיך און נאָך געקענט באַהילפיק זיין אירע אָרעמע עלטערן אין דער היים...

וועו סאָפּיע האָט שוין פאַרדינט אַביסל מער, האָט זי זיך אָנגעהויבן פיין צו קלייַדן, קומען אין געזעלשאַפט, אויף ליטעראַרישע אָוונטן, אויף לעקציעס און אָנגעהויבן צו לעבן גאָר אַ ניי לעבן...

אויף איינעם אַזאַ ליטעראַרישן אָוונט האָט זי זיך באַקענט מיט אַ יונגערמאַן אויף ניט לאַנג אַריבערגעקומענעם פון זעלבן שטעטל, וואָס האָט אויף איר געמאַכט זייער אַ גוטן איינדרוק מיט זיין היימישער ערנסטקייט און פאַרחלומטער בענקשאַפט... זיי האָבן ביידע גלייך דערפילט, אַז זיי פּאַסן זיך איינע פאַר די אַנדערע, אַז זיי פאַרשטיין זיך, ווי זיי וואָלטן זיך שוין געקענט אַ לענגערע צייט...

זיי האָבן זיך אָנגעהויבן צו טרעפן אָפטער. עס האָט ניט לאַנג גענומען אוו זיי זיינען געוואָרן זייער נאָענטע אוו ליבע פריינט... ער האָט זי אָפט אָפּגעוואָרט ביים שאַפּ וואו זי האָט געאַרבעט, אוו וועו זי האָט אים איינמאָל אַרויפגעבראַכט צו איר לאַנדסמאַן אין הויז ביי וועמען זי האָט געוואוינט, האָט זי שוין מישאַן, אַזוי האָט מען אים גערופן, פאַרגעשטעלט פאַר איר חתן...

אין הויז איז געוואָרן אַ שמחה. מען האָט איר געווינטשט מזל טוב! אוו לאַנדסלייט האָבן זיך אָנגעהויבן צו גרייטן צו איר חתונה!

די יונגע חתן כלה האָבן טאַקע באַשלאָסן חתונה צו האָבן אַזוי גיך ווי זיי וועלן ביידע אָנזאַמלען אַביסל געלט זיך אייַנצוואָרדענען אַ היים... ביי דעם וואָרט „היים" האָבן זיי אַזש ביידע אויפגעציטערט — האָבן אַן אייגענעם היים איז דאָך דאָס גרעסטע גליק פון וואָס צווויי עלנדע, מיט ליבע אָנגעזאַפּטע הערצער קענען חלומען... זיי האָבן געהאָפט אויף דער מינוט וועו זייער חלום וועט פאַרווירקלעכט ווערן... — — — — — — — — —

איצט זיינען זיי שוין ביידע גאַנץ אַלטע לייט מיט אויסגעגעבענע זין אוו טעכטער אוו מיט אַ טוץ אייניקלעך פון וועמען זיי שעפּן הויפנס נחת, אָבער וועו זיי ווילן פאַרגעסן אָן די פילע צרות, ליידן וואָס די איצטיקע וועלט מאַכט איצט דורך, זיצן זיי ביידע אוו פאַנגען אָן ריידן וועגן זייער אַמאָליקן שטעטעלע אין ליטע... טאַקע אין נויט אוו אין אָרעמקייט, אָבער ווי גליקלעך מען איז דאָן געווען...

מאיר טומאַן (תאומים)

זכרונות

קוידענאָוו! וויפיל זכרונות קומען אַרויף וועז איך טראַכט אוז דער־מאָן דעם נאָמען. אַ קליין שטעטעלע, אין מינסקער גובערניע, איז קוידענאָוו געווען מיט אַ מאַרק אוז עטלעכע גאַסן אוז געסלעך.

די שטעטל האָט געהאַט פיר בתי מדרשים, צוויי רבנים, צוויי שוחטים, איין חסידישן רבין אוז אַ סך אָרעמעלייט. די שטעטל וואָלט אויסגעלעבט אירע יאָרן אין נחת אוז אין כבוד מיט אירע „גבירים" אוז מיט אירע אָרעמע לייט אוז קיינער וואָלט פון איר ניט געווואוסט, קאַרג שטעטלעך זיינען דען אויף דער וועלט? האָט אָבער גאָט געבענטשט דאָס שטעטל מיט אַ גרויסן דיכטער, אונדזער אברהם רייזען ע"ה, האָט ער באַשריבן דאָס שטעטל אוז יעדן יידן אוז יידענעס. אַפילו דעם שבת גוי יאָזעפ, האָט דער דיכטער ניט אויסגעלאָזן. ער האָט דאָס געטאָן מיט פיל ליבשאַפט. ער האָט אַרויסגעפירט אויף דער וועלט די שוסטער אוז די שניידער, די מלמדים אוז די אָרעמע בעלי־בתים פון שטעטל, מיט זייערע ווייבער אוז קינדער, האָט זיי פאָר־געשטעלט: זעט! וואָס פאָר שיינע יידן מיין שטאָט פאַרמאָגט. טאַקע ניט קיין גבירים, חלילה, אָבער גוטע מענטשן מיט הויכע נשמות, ערלעכע אוז גוטהאַרציקע.

דאָס שטעטל האָט געלעבט פון דאָרף. יעדן דאָנערשטיק פלעגן אָנפאָרן די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. יעדער פויער האָט געבראַכט עפּעס צו פאַרקויפן: אַ קעלבל, הינער, אויער, חזיר־האָר, קאַרטאָפל, כריין, ציבע־לעס אוז אַנדערע זאַכן וואָס דער דאָרף האָט געהאַט צו פאַרקויפן. פון מארק האָבן יידן געהאַט זייער אויסקומעניש אויף אַ גאַנצער וואָך. יידן זיינען אַרומגעגאַנגען פון וואָגן צו וואָגן אוז געשטופט די הענט אין די שטרוי.

מען האָט באַטאַפט די סחורה, געפרעגט דעם מקח, זיך געדונגען און זיך געקריגט מיט אַ קאָנקורענט איבער אַ בינטל חזיר האָר. די ווייבער האָבן באַטאַפט די היגער, געבלאָזן אין די פעדערן, זיך געשוואירן ביי די קינדערשע חופות.

אַמאָל איז אַ גוי געקומען אין מאַרק מיט אַ היפש געלאָדענעם וואָגן. ער האָט פאַרנומען זיין שטעל אין מאַרק. די שטאָטישע סוחרים האָבן אים אַרומגערינגלט, באַטאַפט דעם וואָגן, באַטראַכט די סחורה זי געדונגען און געקויפט. דורכן טאָג האָט דער פויער אַלץ אויספאַרקויפט און אַריינגעלייגט דאָס געלט אין אַ לייוונטער בייטעלע און דאָס בייטעלע פאַרשטופט אין בוזים פון פעלץ. עס איז געווען נאָך צו פרי צו פאָרן אַהיים. ער האָט נאָך באַדאַרפט איינקויפן אין די קראָמען אייניקע זאַכן פאַרן שטוב: ווי זאַלץ, פעפער, מאַכאָרקע פאַר דער ליולקע, עפּעס אַ מתנה פאַר דער ווייב. ער האָט אַ קוק געטאָן אויפן הימל, עס איז נאָך פרי. ער האָט נאָך צייט, ער וועט דערווייל אַריינגיין אין שענק און נעמען אַ קאפּעטשקע, טאַקע ניט מער ווי באַנעצן די ליפן. ער וועט מער ניט טאָן די נאַרעשקייט און אָנטרינקען זיך ווי ער האָט געטאָן דאָס לעצטע מאָל. אים ליגט נאָך גוט אין קאָפּ ווי ער האָט זיך אַזוי פאַרשיכורט ביז שפּעט אין דער נאַכט. היינט וועט ער אַזאַ נאַרעשקייט ניט טאָן. ער וועט טרינקען צוויי העכטנס דריי גלעזלעך בראָנפן, און וועט באַלד אַרויס פון שענק. גייט ער גלייך אַריין מיט פעסטע טריט צו לייזער ראַמאַנאָווער אין שענק און הייסט זיך דערלאַנגען אַ גוטע גלעזעלע בראָנפן, אָט טאַקע פון דער רויטער פעסל וואָס ליבע, לייזערס ווייב, גיט אים אַלעמאָל.

לייזער ראַמאַנעווער איז געווען ניט אַבי ווער אַ שענקער. ער איז געווען אַ פאַרברענטער חסיד פון קוידענאָווער ריבין רב אהרעלע זצ"ל. ער איז געווען אַ גאָנץ גוטער מענטש מיט אַ נאָמען, אין שטעטל. האָט מען באַדאַרפט עפּעס אַ טובה איז מען געגאַנגען צו ר' לייזערן. האָט מען באַדאַרפט עפּעס אַן עסק ביים פּריסטאָוו, איז מען געגאַנגען צו ר' לייזערן. האָט מען באַדאַרפט ערגעץ וואו עפּענען אַ טיר, איז מען געגאַנגען צו ר' לייזערן. ער פלעגט אין מיטן ברען פון שענק איבערלאָזן אַלעס מיט אַנאָנדער און לויפן אין בית המדרש כאָפּן אַ מנחה און מעריב. ער האָט גוט געוואוסט אַז ער קען זיך אויף זיין ליבען גוט פאַרלאָזן. זי איז געווען אַן אמתע אשת חיל, און האָט געוואוסט ווי אויסצוקומען מיטן גוי. לייזער ראַמאַנעווער איז געווען אונדזערער א קרוב. ווינטער נאָכן יאָריד פלעגט מיין מאַמע מיר שיקן

מיט אַ ליידיקן טאָפּ אין שענק און ליבע פלעגט אים אָנפילן מיט די שיריים פון די געפֿרעגלטע גענדז וואָס זי פלעגט פֿאַרקויפן צו אירע קונדן. וואָס עס האָט זיך געטאָן ביי אונדז אין שטוב וועט איך פלעג ברענגען דעם טאָפּ מיט לעבערלעך, פּיסלעך און העלדזלעך, און די אַנדערע שטיקלעך און ברעקלעך וואָס ליבע פלעגט אַהין אַרייננוואַרפן, איז ניט צו באַשרייבן. ביי מיין מאַמען, חיה שיינע די אלמנה, איז ניט געווען אין הויז ניט נאָר געפֿרעגלטע לעבערלעך, נאָר קיין ברויט איז אויך ניט געווען. עס שטעלט זיך מיר נאָך איצטער טרערן אין די אויגן וועט איך דערמאָן זיך ווי פיר הונגעריקע קינדער פלעגן באַפאַלן דעם טאָפּ מיט די געגדזענע שיריים, ווי הונגעריקע וועלף.

יענעם אָוונט, וועט איך בין געקומען אין שענק מיטן טאָפּ איז דאָרטן געווען אַ שרעקלעכער טומל. אין שענק איז געווען אָנגעקוויכערט און ס׳האָט געהערט זיך בראָנפן און מאַכאָרקע. שיכורע גוים האָבן זיך געאַפּערט, מען האָט זיך געזידלט און געשאָלטן אין טאַטן אַריין. מי־שברכם זיינען געפּלויגן אין דער לופטן. אַ גוי שטייט און שרייט מיט באַנומענע קולות, שפּייט אין אַלע זייטן, טראַסקעט מיטן קולאַק אין טיש, צעווייַנט זיך אויף אַ קול אַז מען האָט אים באַגנבעט. ער רייסט זיך שלאָגן לייזערן און זיין ווייב ליבע. מען האַלט אים קוים אָפּ. דער אוראַדניק שלאָגט אים מיטן קולאַק אין פּנים און שלעפּט אים צום פּריסטאָו. דער גוי האָלט זיך שטאַרק אָן דעם גרויסן שווערן דעמבענעם טיש און שרייט אַז ער וועט צום פּריסטאָו ניט גיין. ער וועט גייט דאָ ראַבינו, צום רב. עס זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן מענטשן אויפן בייזן וואונדער. מען האָט געשריען, געליאָרעמט און דער גוי האָט אויסגעפירט דאָס זיניקע. מען האָט מיט אים געמוזט גיין צום רב. רב הירש דער רב, אַ קלוגער מענטש און האָט אויך געריעדט אַ ביסל גויאיש, איז שוין דאָן געווען אין קליינעם בית מדרש ביים מעריב. מיט אַמאָל האָט זיך אָן עולם אַרײַנגעריסן מיט אַ קעלט אין קליינעם בית מדרש מיטן גוי אין דער מיט. אַלע האָבן זיך געשטויסן און געשטופּט צו הערן וואָס דער פּסק־דין וועט זיין. דער גוי מיט דער קוטשמע אין האַנט האָט דערציילט דעם רב די גאַנצע מעשה: ווי ער האָט אויספֿאַרקויפט זיין סחורה גאַנץ פרי אין מאַרק, ווי ער איז אַריין צו פּאָן לייזערן אויסצוטרינקען אַ פּאָר גלעזלעך בראָנפן; ווי ער האָט זיך פֿלוצלינג געכאַפּט אָז דאָס בייטעלע מיט די געלט איז ניט געווארן. דאָ האָט ער זיך צעווייַנט. ער דאַרף קויפן זאַלץ, קעראָסין, מאַכאָרקע און ער האָט ניט מיט וואָס. ער בעט דעם רבין דאָס מען זאָל רחמנות

האָבן און זאָל זען אַז מען זאָל אים צוריקקערן דאָס בייטעלע. ער האָט מורא צו קומען מיט ליידיקן אַהיים. רב הירש האָט אים אויסגעהערט און האָט אים עפּעס געפרעגט אין דער שטיל, און האָט באַלד צוגערופן נחום דעם קרעמער און האָט אים געהייסן געבן דעם גוי אַלעס וואָס ער דאַרף „אויף מיין רעכענונג". דעם גוי האָט ער געהייסן פּאָרן אַהיים און איבעראַכטאָג דאָגערשטיק ווען ער וועט קומען צום מאַרק אָל ער אַריינקומען צו אים, צום רב, און עס וועט אַלעס רעכט וועלן. דער גוי האָט מיט טרערן באַדאַנקט דעם רב, אים אָנגעבענטש און געכאַפּט קושן זיין האַנט. דער רב האָט ניט געלאָזן. דער עולם האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ, און זייענדיק שטאַרק צופרידן פונעם פּסק דין, איז זיך פּאַמעלעך צעגאַנגען.

אין שטעטל, ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, איז געווען אַ חסידישער רבי. דער רבי האָט געפירט אַ שיין בעל הבּיתישן הויף, ניט קיין רייכן. ער האָט געפּראָווט טישן און געזאָגט תורה. אַלס קליינער יינגל פלעג איך זייער שטאַרק ליב האָבן צו זיין אין שטיבל. עס האָט מיר געצויגן אַהין די שיינע האַרציקע נגונים פון די שבתדיקע זמירות. דאָס געזאַנג ביים טיש, פון די זמירות, פון המבדיל, און פון די אליהו הנביאס ביים מלוה מלכה פלעגן מיר פאַרכישופן. איך פלעג זיצן אין אַ ווינקל און מיטזינגען. אַמאָל אין אַ יום־טוב בין איך געשטאַנען און צוגעקוקט ווי חסידים, הויך געוואַקסענע יידן מיט לאַנגע בערד און פּיאות, די פּאָלעס פון די לאַנגע קאַפּאָטעס פּאַרשטעקט אין די גאַרטלען, געשלאָסן האַנט אין האַנט האָבן געטאַנצט אַ ריקוד. דאָס האָט מיר אַזוי פאַרכישופט אַז איך האָב מיינע אויגן ניט געקענט אָפּועקרייסן פון דעם רעליגיעזן עקסטאַז, פון דעם פייער און ברען פון טאַנץ וואָס איז פּאַרגעקומען פאַר מיינע אויגן. אַ חסיד האָט מיר באַמערקט שטייענדיק אַזוי מיט אַן אָפענעם מויל און שלינגענדיק די לופט ארום דעם טאַנץ, האָט ער מיר אַ כאַפּ געטאָן פּאַרן האַנט און האָט מיר אַריינגעשלעפּט אין דער מיט און איך האָב מיטגעטאַנצט. איך, אַ קליינער יינגל, האָב מיטגעטאַנצט מיט אַלטע הויכע יידן, מיט גרויע בערד און פּיאות, מיט לאַנגע קאַפּאָטעס, מיט שטריימלעך אויף די קעפּ און מיט ווייסע זאָקן אויף די פיס. די סצענע וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

מאיר טומאן (תאומים)

אַ חלום

א.

עס האָט מיר געחלומט אַז איך בין געווען
אין שטעטל צו גאַסט אויף אַ לענגערער צייט.
אַ שטוב פול מענטשן זיינען געקומען מיר זען
אויך קרובים אַ סך פון נאָענט און וויט

זיי זיינען געקומען אויפן יינגל אַ קוק טאָן,
וואָס האָט פאַרלאָזן די שטעטל מיט יאָרן צוריק.
יעדער טוט זיך נעענטער צו אַ רוק טאָן,
צו געבן אויף אים כאָטש איין מאָל אַ קוק.

דער עולם הויבט אָן שטאַרק טומלדיק ווערן,
אין שטוב איז ענג, עס דריקן די וועגט:
אַ גרום פון קרובים וויל יעדער הערן,
און שטעקן מיר אַלע מיט שלום די הענט.

איך דריק די הענט וואָס גיבן מיר שלום,
דער עולם פרייט זיך מיט מיר זייער וואָר.
(עס שפּינט אַזוי וויטער דער בעל החלום)
די סצענע איז לעבעדיק, דייטלעך און קלאָר.

ב.

כ׳שטיי לעבן זיידן אין בית־מדרש דעם גרויסן,
און דאַוון געשמאַק מיט האַרץ, מיט כוונה;
און שבת ביינאַכט אין ליכטיקן דרויסן,
בין מחדש מיטן עולם די נייע לבנה.

אָט הער איך איינעם פון די אַלטע מגידים,
וואָס זאָגן אין שטעטל כמעט יעדן שבת;
ביים רבין אין שטיבל, ביים טיש מיט די חסידים,
זינג איך מיר זמירות מיט גרויסע התלהבות.

דער בעל החלום האָט מיר וויטער געטראָגן
צו חברה עין־יעקב אין נייעם בית־מדרש,
וועו מאיר מלמד האָט געהאַלטן אין זאָגן
א רבא בר חנא פאַרטייטשט מיט א מדרש.

ביים טאַטנס קבר שטיי איך געבויגן,
אויפן נייעם בית עולם איז טונקל און קיל.
די האַרץ צעבראַכן, טרערן אין די אויגן
אל מלא רחמים שעפּטשע איך שטיל.

ג.

איך גריבל זיך טיפער אין מיין זכרון,
טאַמער נאָך עפּעס, וועל איך געפינען;
אָבער פאַרבלאַסט האָבן אַלעס די יאָרן,
א שפּור ניט געקענט קיין גוטן געפינען.

דאָס שטעטל האָט קיינמאָל מיר מער ניט געגעבן
ווי וואַסער מיט א שטיקל טרוקענעם ברויט.

קען מען דען זיסע חלומות אויסוועבן
פון הונגער, פון צרות, עלנט און נויט?

דאָך קומען מיר אָפט די רעיונות,
די קינדערשע יאָרן, די שלעכטע אָפילו.
עס שווימען אַרויף אַ פּאָר אַלטע זכרונות,
און אַ בענקשאַפט אין האַרצן אַ טיפע אַ שטילע.

שטעטעלע מיינע פון די קינדערשע יאָרן,
נאָך דיר וועלט מיין האַרץ פון בענקשאַפט צעגעסן,
נאָר גאָט וויים וואָס פון דיר איז געוואָרן,
אין מיין לעבן וועל איך קיינמאָל דיר ניט פאַרגעסן.

בילד פון יונגוואַרג אין רעבזעוויצער גאַס

אבא הורוויטץ

דער חזן ר׳ פייוע

(דערציילונג)

איך דערמאָן זיך יענע צייט ווען איך בין געווען אַ משורר ביי פייוע דעם קוידענאָוער חזן. פייוע איז דאָן געווען אין די מיטעלע יאָרן, איך נאָך גאָר אַ יונגער ייִנגל, איך געדענק זייער גוט מיין פאַרגעטערונג און באַגייסטערונג פאַר דעם דאָזיקן יידן. ער איז געווען אַ שטילער, אַ רואיקער, וואָס מען רופט ביי אונדז — אַ ליבער מענטש. איך האָב אים קיינמאָל ניט געזען אין כעס, איך געדענק אים אַ שמייכלדיקן. זיינע, דאַכט מיר לאַכענדע אויגן, ווען זיי פלעגן אויף מיר קוקן — האָבן געווארעמט מיין האַרץ און אָנגעפילט מיין קינדערשע נשמה מיט התפעלות. ער איז געווען פון מיטעלען הויך, אַ „וואָגיקער", זיין שוואַרצע באָרד איז שוין ווי דורכגעווענדט געווען מיט זילבערנע פעדים... דער געמיש פון עכט שוואַרץ און זילבער־ווייס האָבן נאָך צוגעגעבן מער אויסדרוק צו זיין, אַזוי אויך, הדרת פנים.

געקומען בין איך צו פייוען מיט מיין עלטערן ברודער ישראל ע״ה. מיין ברודער ישראל האָט שוין ביי פייוען געזונגען עטלעכע יאָר, ער איז שוין דאָרט געווען איינער פון דער משפחה. מיין ברודער ישראל ע״ה האָט דאָן שוין פאַרמאָגט אַ טענאָר־שטים, און ניט איינמאָל פלעגט ער דאָוונען אַליין ביים עמוד. ער האָט געבעטן דעם חזן ער זאָל מיר „פאַרהערן" ווייל ער איז געווען זיכער אַז איך האָב אַ שיין שטימעלע... פייוע האָט אויף מיר געוואָרפן אַ ליבן קוק, מיר געגעבן אַ גלעט איבער די בעקלעך, אַרויס־געגומען פון ערגעץ זיין „קאַמער־טאָן" און ער גרייט זיך אויספרובירן מיין שטים, און אָט גיט ער אַ קלאַפּ מיטן קאַמער־טאָן איבערן ברעג פון טיש, און הייסט מיר „זינגען אַ טאָן" גלייך מיט אים: „דאָ־רע־מי־פאַ־סאָ..." איך זינג מיטן חזן גלייך — מיין שטימע רייסט זיך ניט איבער. אַפילו ביי דער

העכסטער אַקטאָוע קלינגט עס ווייך און מיט געפיל. פייוע בלייבט מיט מיר זייער צופרידן און ער זאָגט אָן משה דעם באַס אַז ער זאָל אויף מיר אַכ־טונג געבן, דאָס הייסט, מיר אַריינגעמען אין כאָר עם כל־הנערים. און מיר האָט ער „אָנגעזאָגט" אַז איך זאָל קומען אַלע טאָג, ווייל עס איז שוין באַלד די צייט וועו מען דאַרף זאָגן סליחות, און גלייך נאָך סליחות, דאַרף מען זיך גרייטן צו ימים־נוראים, דערפאַר הייסט ער מיר קומען אַלע טאָג „איינ־זינגען" די תפילות...

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן די נאַכט פון די ערשטע סליחות! אַלע משוררים זיינען ביי דעם חזן אין שטוב, קיינער טראַכט גאָרניט וועגן אַהיימגיין, אָדער שלאָפן. מיר זיצן אַלע אַרום דעם גרויסן לאַנגן טיש, דער חזן הייסט זיין שיינער יונגער טאָכטער מינדלען, זי זאָל אַלעמען געבן טיי. ער אַליין לייגט אַריין צו צוויי שטיקלעך צוקער יעדערן אין גלאָז, די טיי זאָל זיין זיס... מיר און ברוך־יאָסל־לאָזערס (דאָ אין אַמעריקע געווען באַ־קאַנט מיטן נאָמען בעני הורוויץ) גיט ער צו שטיקלעך „קאַנדל־צוקער", און האָבער־צוקער, און זאָגט אונדז אָן, אַז מיר זאָלן דאָס ניט גלייך צוכראָמשקען, האַלטן עס אין מויל ביז עס וועט אַליין צוגיין, ווייל איך דאַרף זאָגן אַ סאָלאָ „רחמנא דענא", און ברוכקע דאַרף נאָכדעם אַריינפאַלן מיט אַ געבעט רחמנא חוס", איז וואָס לייגער מיר וועלן עס האַלטן אין מויל אַלץ בעסער וועלן זיין אונדזערע „סאָלאָס".

און אָט גייען מיר אין שול, ער הייסט אונדז אָנשטעלן די קאָלנערס, מיר זאָלן חלילה ניט „כאַפּן קיין ווינט". ער אַליין גייט פאַרוויקלט מיט אַ שאַל אויפן האַלדז. פונדעסטוועגן איז דאָס געווען אַ קנאַפּע סגולה, ער איז אָפט־מאָל געוואָרן אַביסעלע הייזעריק... ווי אַ געגעראַל מיט סאָלדאַטן, אַזוי גייען מיר מיטן חזן טראָט אין טראָט. עס איז שטיל, ממש מען קען הערן דאָס קלאַפּן פון אונדזער האַרץ. אַ ווינטעלע, אַ קילער, בלאָזט אין די בלעטער פון די בוימער, עס הערט זיך בלויז אַ שאָרך פון אַן אַראָפגעפאַ־לענעם בלאַט, כאַפּט זיך פון דעם שאָרך אויף אַ האָן און גיט אַ קלאַפּ מיט די פליגלען און קרייעט אויס אַזאַ „קוקערוקו" אַז עס קלינגט אָפּ אין דער שטילקייט פון דער נאַכט ווי אַ בת־קול. די בלאַסע לבנה באַלייכט דעם שול־הויף. פאַנטאַסטיש זיינען די שאָטנס וואָס גייען אונדז נאָך... אַלץ איז ווי פאַרכשופט. איך גיי נאָך מיט דעם חזן און עס שרעקט די האַרץ... ס'ערשטע מאָל וואָס איך דאַרף שטיין ביי דעם עמוד און „זאָגן" אַ סאָלאָ...

מיר גייען אַריין אין דעם גרויסן געמויערטן בית־מדרש. עס ברענען צענדליקע ליכט און זייער שיין שפיגלט זיך אויף ניט אויסגעשלאָפענע פנימער, שפילן זיך ליכט־שטראַלן אויף בערד שוואַרצע, ווי קלייניקע רעגן־בויגנס קאָלירן זיך און פאַרבן די יידן אין שול. זיי קוקן מיר אויס ווי פון אַן אַנדער וועלט, ניט די זעלבע יידן פון אַ גאַנץ יאָר. אַלע זיינען זיי פאַרטאָן אין קדושה, געטובלט אין קדושה... אַפילו יואל־דאַמעצקעס וועל־האָט ניט געקאָנט אַזוי שנעל דאַוונען ביי דעם עמוד ווי יואל דאַמעצקעס. האָט ניט געקאָנט אַזוי שנעל דוונען ביי דעם עמוד ווי יואל דאַמעצקעס. אָבער היינט ביי סליחות לויפט ער ניט, ער גייט פאַמעלעך, פאַרטראַכט זיך אין דעם טייטש פון די ווערטער וואָס ער רעדט אַרויס. קיינער יאָגט זיך ניט...

און אָט גייט דער חזן צום עמוד אָנגעטאָן אין זיין גרויסן טלית, און משה־באַס ווייזט יעדן איינעם פון די זינגער וואו ער זאָל שטיין.

פון דער ווייבערשער שול הערט זיך אַ כליפּן. דער פול געפאַקטער מויער־בית־מדרש מיט יידן, שטייען פאַרטיפט אין קדושת חשבון־הנפש, אין עקסטאַז...

מיין טאַטנס קול הערט זיך מער ווי יעדן איינעמס. ער קלינגט אַלעמען אַריבער. אָט שרייט ער אויס „וירד ה׳ בענן ויתיצב עמו שם, ויקרא בשם ה׳״. דאַכט זיך מיר, אַז מיין טאַטע ע״ה האָט ממש דערזען גאָט אין וואָלקן און ער כאַפּט אים ביים נאָמען. עס ציטערט אין מיר יעדער אבר פון דער אָנגעשטרייַנגטער ווייַנענדיקער שטימונג וואָס הערשט אין שול, קוק איך אויף מיין טאַטן, באַגעגנט ער מיין בליק, פאַרשטייט מיין שטימונג, מיין שרעק — באַלד דאַרף איך שוין „זאָגן״ מיין סאָלאָ. קוקט ער אויף מיר מיט זיינע בלויע אויגן, מוטיקט ער מיר מיט זיין בליק, און באַרואיקט מיר, ווי ער וואָלט געזאָגט: ניטאָ זיך וואָס צו שרעקן מיין קינד!..

און אָט דערפיל איך פיוועס פוכקע־האַנט אויף מיינער, גיט מיר מוט, איך זאָל זיין גרייט צו דער סאָלאָ. און איך זינג מיין סאָלאָ אָן שרעק, האָב בטחון אין חזן. און ברוך־יאָסל־לאָזערס כאַפּט מיר שוין איבער: „רחמנא חוס, רחמנא שזיב״. ווער קען עס פאַרגעסן יענע צייט? ווער קען עס פאַרגעסן די יינגלעשע איבערלעבונגען?...

פייוועס איז געווען באַליבט ביי אַלעמען. יעדער איינער האָט אים געאָכט און געליבט, יעדער איינער האָט געפונען פרייד אין פייוועס קאָמ־

פֿאַזיציעס, אַלע האָבן געזונגען זיינע ניגונים! אַך! וויפיל פרייד ער האָט דאָס אַריינגעבראַכט אין יידישע הערצער... ער איז געווען כמעט ווי אַ לעגענדאַרע פיגור (געוואָרן שוין ביי זיין לעבן). מען פלעגט אַ סך דערציילן פון אים פֿאַרשיידענע אַנעקדאָטן, וויצן, וועגן תמימות אַז גאָר אויסערגעווייגלעך! אָט צום בישפיל פלעגט מען דערציילן אַז ער פלעגט ווערן באַגייסטערט, פֿשוט נתפּאל ווערן פון אַ קעזל. שטעלט זיך פֿאָר אַזאַ וואונדער: מען גיסט אַריין זויערע מילך אין אַ זעקעלע ווערט דערפון אַ קעז. היינט די „קנייטשעלעך" פון קעז, און נאָך און נאָך אַזעלכע זאַכן, וואָס דעם געווייגטלעכן מענטשן וועט גאָר ניט איינפֿאַלן צו טראַכטן גאָר פון אַזעלכע זאַכן. עס איז דאָ אפילו אַ יש אומרים אַז ער איז געווען גאָר אַ קלוגער, נאָר דערפֿאַר וואָס ער האָט אין זיינע געשפֿרעכן געשפּרודלט מיט איידעלן הומאָר און שאַרפן וויץ, האָט ער געמאַכט דעם איינדרוק פון אַזאַ באַשיידענעם מענטשן. ער האָט זיך געהאַט זיין אייגענעם צוגאַנג צו לעבן. תכלית פלעגט ער זאָגן איז ביי גאָט, דער מענטש איז ניט קיין בעל־הבית איבער תכליתים, עס איז בלי רשות, בלי תכלית.

איך האָב אים קיינמאָל ניט געזען פֿאַרזאָרגט, ניט אַריינגעפֿאַלן אין יאוש אין די ערגסטע אומשטענדן. דער בית המדרש איז פֿאָר אים געווען דאָס וואָס פֿאָר דעם כהן גדול איז געווען דער קדשי־קדשים. דער עמוד און די במה — דאָס אָרט וואָס דערנענטערט אים צו גאָט. אייגענעויקלט אין זיין אַלטן גרויסן וואָלענעם טלית מיט דער זילבערנער עטרה אויף וועלכע די פלעמלאך פון די ליכט האָבן אַראָפּ און אַרויף זיך געהויבן און געשפילט זיך דאָרט אין די זילבערנע פעדים, האָט זיין אויסזען נאָך מער אויסטערליש־קייט צוגעגעבן. זיינע האַרציקע נגונים איז געווען דער אויסדרוק פון זיין שיינער נשמה. ער האָט פון דאָרטן געצויגן זיינע תפילות — האַרציקע, אָן געשרייען, ניט געוואָלדעוועט, אָן ליאַרעם. מען שרייט ניט אויף גאָט, אָן רוגזה. אַ איידעלער מענטש קאָכט זיך ניט, גאָט האָט פיינט קאָכעניש, מ'דאַרף בעטן שיין, שטיל, וויך און צאַרט. אַזוי האָט ער געלערנט זיינע זינגערלעך.

זיין כאָר איז באמת געווען אַ סימפֿאָנע פון האַרמאָניע, ער פלעגט מערסטע פון זיינע תפילות איינטיילן אין „סאָלאָס" צו די יינגלעך מיט שיינע שטימעלעך. פלעגט זיך אַ יונגע קינדערשע שטימעלע צוקלינגען איינער אַליין אין אַ סאָלאָ, אָט ווי עס צוזינגט זיך אַ פייגל אין וואַלד ביי דעם אויפֿגאַנג פון דער זון, פֿאַרגאַפט אין דעם הייליקסטן עקסטאַז פון קדושה, פלעגט

אַ שטילקייט אַרומגעמען אַלעמען. ער פלעגט זאָגן אַז אַ קינד בעט, אַז ער זיגנט אויס אַ תפילה צו גאָט, רירט דאָס ביז דער נשמה, איז וועך קען עס ביישטיין?! וועך קען עס אים אַנטזאָגן?! אַזאַ געבעט מוז מאַכן אויף גאָט אַן אייַנדרוק...

איך געדענק וועך מען האָט אין דעם גרויסן בית־מדרש אַריינגעשטעלט אַ נייעם אָרון־קודש האָט מען געפייערט דעם חנוכת הארון־קודש, און דער חזן מיטן כאָר האָבן אָנגעפאַנגען זינגען פון מזמור שיר חנוכת, האָב איך געזאָגט די סאָלאָ פון „אלך ה׳ אקרא, ואל ה׳ אתחנן. איך וועל דאָס קיינמאָל ניט פאַרגעסן וואָס פאַר אַן אייַנדרוק עס האָבן אויף מיר געמאַכט אָט די וועלטער. איך האָב שוין דאָן פאַרשטאַנען דעם פשט פון די וועלטער, און וועך איך האָב אויסגעזונגען „מה בצע בדמי ברדתי אל שחת״, האָב איך דערפילט טרערן אויף מיין פנים. דאָס זיינען ר׳ פייוועס אייגענע נגונים פון האַרצן געזומען, און אַפילו איצט באַנוצן זיך גרויסע חזנים מיט זיינע קאָפּ־פאָזיציעס.

איך געדענק זייַנע לעצטע טעג וועך ער האָט שוין מער קיין כוח ניט געהאַט אייַנצוזינגען מיט אונדז, פלעגט ער נעמען זיין פידעלע, אַוועקלייגן זיין קאָפּ מיט זיין וויַיסער באָרד אויף דער פידעלע, און זייַנע גרויסע אויגן פלעגן אויף אונדז קוקן מיט אַזוי פיל ליבע און צערטלעכקייט, און שפּילן מיט אַזויפיל געפיל. מיר דוכט זיך אַז דאָס האָט ער זיך מיט אונדז אָפּגע־זעגנט און אָפּגעדאַוונט פאַר די פילע הימלישע מאַמענטן וואָס ער האָט דורך אונדז אַרויסגעזונגען...

און איצט אין מיינע נאָענטע זעכציקער איז מיר נאָך אַלץ פריש אין מיין זכרון מיינע קינדערשע אייבערלעבונגען. שוועך צו גלויבן אַז עס איז שוין מער ניטאָ די שטאָט און אירע איינוואויינער. עס טוט זייער וויי אַז מען דאַרף שרייבן פון דעם ווי אַ זאַך — וואָס עס איז שוין מער ניטאָ.

אונדזערע שונאים, די נאַציס האָבן פון אַלץ געמאַכט איין קופּע אַש...

אבא הורוויטץ

מיר ווילט זיך ניט גלויבן

מיר ווילט זיך ניט גלויבן,
אז גאָט אין הימל דאָרט אויבן
האָט פאַרמאַכט זיינע אויגן
און געלאָזט זיינע קינדער אויסקוילן.

ווי אזוי האָסטו דערלאָזן אזויפיל אומשולדיק בלוט פאַרגיסן?
לעבעדיקערהייט פון זיי גלידער גערישן?
אין די קרעמאַטאָריעס — פון העלישן פייער זיי ניט באַשיצן,
זעקס מיליאָן פון דיינע קינדער אין אַנגסט פון גסיסה אָפּצווישן?

איך קען זיך גאָר ניט גלויבן,
אז פון מיין ליב שטעטעל קוידענאָוו איז קיין זכר ניט פאַרבליבן,
זי איז אַ מצבה מיט בלוט פאַרשריבן:
זעכצן הונדערט קדושים פון נאַצי-מערדער אין אש צעריבן.

איז שוין טאָקע ניטאָ מער די שול, די באָד און די מצולה,
וואו מיר פלעגן שעפּן פרייד עמערס פולע?
שבת נאָך שלוש-סעודות אַלע אין שול פרייע און פרומע
הערן דעם מגיד טרייסטן, אז היינט-מאָרגן קומט די גאולה.

איז שוין טאָקע ניטאָ דאָס חסידיש-שטיבל,
וואו טענץ און געזאַנג האָבן געגרייכט ביזן הימל?
דער רבי ר' אהרעלע האָט געטיילט שיריים פון אַ פולע ישיסל,
דערציילט ניסים ונפלאות, דערקלערט אַ רמז אַ פּלפּול?

איז שוין טאקע ניטאָ די הויז פון גרויסן גאון ר׳ אברהם מאיר העלער
פון ווענען עס זיינען ארויסגעקומען דורות פון לומדים גרויסע קענער,
דארט וואו תורה קלאנגען האבן כשופדיק געווארעמט הערצער,
טיפע סודות פון דיין תורה, פון דיין פאלק געמאכט קלערער?

א חתונה אויפן שול-הויף ווער קען עס פארגעסן,
א בלויער הימל מיט שטערן באזעסן
ווי וויים-בלויע-דימענטן פון הימל פינקלען,
א פארכשופטע נאכט צו חתן-כלה ווינקען.

אין פלאמיקן פייער די זון דארט פארגייט,
די סאמעט פון דער חופה ווערט פון צונטער מער רויט,
שפילן זיך שאטנס אויף קינד און אויף „קייט"
די שטערן די לבנה אונדז אלעמען באגלייט.

און אט קומט זכריה דער בדחן מיט זיינע בנים
עם הערט זיך שוין די באנדורע, די פידל און פייפל, די כליזמרים;
אלע אויסגעפוצט אין יום-טובדיקע בגדים,
עס איז אלעמענס חתונה, אלע זיינען מחותנים.

און דער חזן מיטן כאר
מי אדיר זינגען קלאר,
קינדערישע שטימעלעך ווייך און צארט
אין דער שטילקייט פון דער נאכט.

און ווען איך דערמאן מיך אויף אט די אלע זאכן,
וואס דו האסט דערלאזט חרוב מאכן,
ווייטיקט מיין הארץ אויף אט די בראכן,
מוז מיט צארן מיין בלוט אין מיר קאכן.

איך זאג יזכור נאך אייך קדושים, נאך די הייזער און די גאסן
איך שווער דאס אייערע מערדער די נאצים אייביק וועל איך האסן,
איר זייט דער סימבאל פון העלדישן קאמף און מוט,
ישראל געבוירן געווארן איז פון אייער בלוט...

אַ מעשהלע

איבערגעגעבן פון אייזל ליפשיץ צו אייב עוואנס

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט זיך באַוויזן אַ באַאַמטער פון מינסק, און האָט זיך אַרויסגעלאָזן איבערן שטעטל און האָט אַרויסגעגעבן „פראָקאָלן" פאַר ניט האַלטן אין סאַניטאַרישן אָרדענונג די הייזער, אָדער די הויפן, און ס׳איז געווָארן אַ בהלה. און איידער וואָס ווען האָט ער פאַרחסמעט די באָד און מקווה, און אויך, להבדיל, דעם גרויסן בית־המדרש, ווייל נאָך דער צאָל מענטשן וואָס דער בית המדרש נעמט אַריין, דאַרפן די באלקנס מיטן דאַך זיין מיט איין אַרשין העכער. עס האָט גאָרניט געהאָלפן, מען האָט געמוזט פאַרבעסערן דעם סאַניטאַרישן צושטאַנד פון מרחץ, און מען האָט געמוזט איבערבויען דעם בית־מדרש.

מען האָט געזופן אַן אַסיפה, און נאָך אַ סך אַמפעריען און קריגעריען, איז געבליבן אַז מען מוז אַלעמען ביישטייערן. ניט פאַרהיראָטע בחורים האָבן געמוזט איינצאָלן אַ רובל, און יעדער בעל מלאכה פון בוי אַרבעט האָט געדאַרפט געבן אַ טאָג אַרבעט פריי. און די איבעריקע זיינען בייגעשטייערט געווָארן לויט נאָך זייער פאַרמעגן.

דער הויפט בעל־דעה פון די שטייערן איז געווען מוניע קרופיצקע, און מענטשן זיינען געשטאַנען אין דער ריי צום צאָלן. דער טומל איז געווען זייער גרויס. יעדער איינער האָט געפילט זיך געקריוודעט, און האָט געטענהט אַז ער צאָלט מער ווי זיין שכן. אָבער דער הויפט־טומל־מאַכער איז געווען מוניע. ער האָט געשריען: נישקשה! יעקב־זלאטע־באַשעס קען באַצאָלן צוויי הונדערט רובל, און אישיע־גרשון קען אויך געבן אַ הונדערטער. אָזוי האָט ער זיך געבייזערט און געקאָכט, און דער עולם נעבעך האָט געצאָלט.

פייוע ליפשיץ איז אויך געווען אין קאָמיטעט, און ער האָט פאַרשריבן וויפיל יעדער האָט געגעבן, און ווען זיין ברודער אייזל האָט זיך צו אים אָפגערופן, אַז ער זעט ניט די סומע וויפיל מוניע האָט געגעבן, ענטפערט אים פייוע: וואָס ווילסטו? ביידע זאַכן זאָל ער טאָן — אי שרייען, אי געבן?

רחל (נח אברהמס) קראַווּעץ

אַ אינטערעסאַנטער אָונט אין קוידענאָוו

איך קען קיינמאָל ניט פאַרגעסן אַ געשעעניש וואָס עס איז אייגנע־קריצט אין מיין זכרון.

וועז הרב ר׳ אברהם מאיר זצ״ל איז נפטר געוואָרן, איז אידער מען האָט אים געבראַכט צו זיין אייביקער רו, זיינען אַרויס בעלי־בתים איבערן שטעטל צו זאַמלען אונטערשריפטן אויף אַ כתב פאַר זיין זון ר׳ יחיאל. ווייל בעת דעם טרויעריקן מאָמענט האָט זיך קיינער ניט ענטזאָגט, און מען האָט געגעבן חתימות, און וועז מען האָט געבראַכט דעם כתב איז דאָס הויז געווען פול מיט מענטשן, האָבן זיך עטלעכע בעלי־בתים צוגעבויגן צום נפטר און אים געזאָגט: רבי, מזל־טוב! אייער זון ר׳ יחיאל איז געוואָרן רב. פון אַרומיקער שטילקייט האָט זיך מיט אַמאָל פון אַלעמענס הערצער אַרויסגעלאָזט אַ יאָמער־געשריי, דאָס שטעטל האָט זיך איינגעוויקלט אין טרויער...

די צייט איז דער בעסטער דאָקטער, עס איז אַוועק דאָס יאָר פון טרויער און הרב ר׳ יחיאל איז אַ חתן געוואָרן מיט דעם סטאלעוויצער רבס טאָכטער. ר׳ יחיאל איז אַוועקגעפאָרן אין סטאַלעוויץ חתונה האָבן, און וועז ער האָט געלאָזט וויסן דעם טאָג וועז ער קומט צוריק מיט זיין פרוי, איז געוואָרן אין שטעטל לעבעדיק. מען האָט פאַר זיי צוגעגרייט אַ קייסער־לעכן פאַראַד. זיי האָבן געדאַרפט אַנקומען צו דער סטאַנציע „ניגאָרעלע״, זיינען אַ האַלב פון שטעטל מענטשן געגאַנגען אַנטקעגן ביז „האַלינקע״. אַ פאָר פון די מאַרק־בעלי־בתים מיט זייערע פֿרויען האָבן געדונגען „פורן״ מיט מוזיקאַנטן און אויך מיטגענומען לעקאַך מיט בראָנפן צו באַגעגענען די גאַסט.

אין האַלינקע איז געווען דער קבלת־פנים מיט דעם רב און רבצין, און איר פאָטער דעם רב. מזל־טוב האָבן אַלע געשריגן און די מוזיקאַנטן האָבן אויפגעשפילט אַ פריילעכן מאַרש, און מען איז געגאַנגען לאַנגזאַם פון האַליינקע ביז צו דעם רבס הויז. אין יעדער פענצטער פון מאַרק ביז ענדע גאַס האָט געברענט צו צוויי ליכט. די פלעמעלאך פון די ליכט האָט אַרויס־

געשיינט אין גאַס. אַלע זייבען געווען יום־טובדיק פאַרפוצט. ביי דעם רב אין הויז האָבן געברענט בליץ־לאָמפן, און קאָלירטע פאַפּירענע לאָמטערנעס מיט אָנגעצונדענע ליכט אין אַלע פענצטער. די יונגע רבצין ווי אַ פּרינצעסן שיין, האָט מען אויף די הענט אַרייגעטראָגן אין הויז. דאָס שטעטל איז אַרויס פון דעם וואָכענדיקן טרויער און זאָרג, סלוצקער גאַס איז געווען פול מיט מענטשן, דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען צו דעם רבס הויז מיט אַ מזל־טוב.

אָבער מער איז אין קוידענאָוו אַזוינע פאַרוויילונגען שוין ניט געווען. דער צויבער ווי די ליכט האָבן געברענט אין אַלע פענצטער, גיט מיר איצט אַ פינקל אין מיינע אויגן. די ליכטיקייט און פריילעכקייט אין דעם שטעטל יענעם אָוונט וועל איך אייביק ניט פאַרגעסן. גאָט זאָל העלפן אַז דאָס יידישע פאָלק זאָל שוין אויפלייכטן, אַז מיר זאָלן קענען גיין מיט גרויס פאַראַד אין אונדזער אייגן לאַנד. מיר זאָלן ווערן אַ זעלבסטשטענדיק פאָלק, און עס זאָל זיין פרידן אויף דער וועלט...

בילד פון די ערשטע קוידענאָווער אין ישראל (1913)

נח ראָזענויצקי

די רעוואָלוציע אין קוידענאָוו

(דערציילט פון מיין פאָטער)

אַנדערע האָבן געשריבן פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, פון דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע און פון דער רוסישער עוואָלוציע, און איך וועל שרייבן פון דער ק. רעוואָלוציע.

מיט יאָרן צוריק האָט זיך אין ק. געפירט ווי אין אַלע יידישע שטעטלעך, מען איז געלעגן אייגעלייגט אונטער דער הערשאַפט פון דעם אוראַטניק, און נאָך מער אונטער די בעלי־בתים. די גאַנצע דעה אין שטעטל האָבן געהאַט אַ פאָר רייכע בעלי־בתים, וועלכע האָבן זיך אַליין געגומען דאָס רעכט צו געוועלטיקען איבער אַלעמען, און צו איזדעקעוועטן איבער די בעלי־מלאכות, די אָרעמע דערשלאָגענע אַרבעטער. אַ שניידער אָדער אַ שוסטער האָט ניט געטאָרט עפענען דאָס מויל. אָבער ווי זאָגט מען: „על הכל עת", „אויף אַלץ קומט אַ פייער". די אָנשטענדיקע בעלי־בתים אונטער דער פי־רערשאַפט פון דוד־שלמהן און קלמן שולקעס האָבן זיך צעבונטעוועט און געגומען קעמפן קעגן די דיקטאַטור פון די רייכע אוון שטאַרקע בעלי־המתימלעך און זיי האָבן טאַקע אויסגעקעמפט אַז מען זאָל מאַכן וויבאָרעס, וואַלן אויסצוקלייבן מבוהים, דאָס הייסט פאַרטרעטער פון אַלע איינוואוינער, וואָס זאָלן פאַרוואַלטן מיט די געשעפטן פון שטעטל.

און דאָ איז געשען דער גרויסער וואונדער. עס איז פאָרגעקומען אַ רעוואָלוציע אין דער רעוואָלוציע, די דערשלאָגנסטע און דערנידעריקסטע פון די אַרבעטער, די שטומע בחורים, וואָס האָבן קיינמאָל מער ניט געוואוסט ווי צו הונגערן, און פאָלגן וואָס רייכע און פרומע לייט הייסן, — אָט די שוציאַקעס און שניידערקעס האָבן זיך צעיושעט און געגומען פאָדערן, אַז פון זייערע רייען זאָל מען אויסקלייבן אַ מבורר. דאָס איז שוין געווען אַביסעלע צופיל. סטייטש! האָבן די שיינע בעלי־בתימלעך געטענהט,

ווי קומט אַ שוסטער צו זיין אַ מבורר? אַ מבורר דאַרף זיין אַ קרעמער, אַ שענקער, אַ פּראָצענטניק, אָבער ניט קיין שוסטער. „אַ שוסטער אַ מבורר גאָר"? זאָגט אַליין, איז דאָס ניט לעכערלעך? אָבער גיי רייד צו דער וואַנט.

אונטערגעהעצט פון אַלע בעלי־מלאכות און אונטער דער פירערשאַפט פון זרח יאָשען און יעקב אייזיקס האָבן די שוסטער געקערט וועלטן, אַז ניט אַנדערש נאָר מען זאָל אויך פון זייערע מענטשן אויסקלייבן אַ מבורר, און זיי האָבן טאַקע אויסגעפירט. ווילענדיק, ניט ווילענדיק האָט מען געמוזט נאָכגעבן זייער פאַרלאַנג. און טאַקע מאַכן זייער קאַנדידאַט דעם שוסטער יעקב אייזיקס פאַר אַ מבורר! די שוסטער האָבן געפּראָווט זייער זיג מיט אַ פאַראַד איבערן שול הויף. פאַראויס זיינען געגאַנגען די קלעזמער, ישראל מיט דער באַנדורע, הירשל מיטן פייפל און קאָלדוניע מיט דער פידעלע. דערנאָך איז געפאָרן יעקב אייזיקס מיט זרח יאָשען רייטנדיק אויף ווייסע פערדלעך, און די גאַנצע מאַסע שוסטער און אַנדערע בעל־מלאכות האָבן נאָכגעפּויקט זינגענדיק און פייפענדיק מיט געשרייען: הורא פאַר יעקב אייזיקס! און הורא פאַר זרח יאָשען! און הורא פאַר דער ק. רעוואָלוציע...

ערשט דעמאָלט האָבן די בעלי־בתים, די חכמים פאַרשטאַנען אַז די שוסטער זיינען געווען געראַטן מיט זייער פאָדערונג צו האָבן זייער אייגענעם פאַרטרעטער.

פאַרגלייכנדיק די ק. רעוואָלוציע מיט דער רוסישער, קאָן מען זאָגן:

אַז קערענסקי האָט געשפּילט די ראָל פון דוד שלמהן, — געמאַכט אַ בורזשואַזע רעוואָלוציע, און טראָצקי האָט געשפּילט די ראָל פון זרח יאָשען, — פון אים האָט ער געכאַפּט דעם שניט צו מאַכן אַ פּראָלעטאַרישע רעוואָלוציע.

איידא איינבינדער־ליבערמאַן

קוידענאַוו אין 1920

(זכרונות)

די פּאַליאַקן טרעטן אַפּ פון קוידענאַוו, די שטימונג איז זייער אַ געדריקטע. איך פיל אַז עפּעס זייער ערנסט רוקט זיך אָן. די סאָלדאַטן האָבן זיך אָנגעהויבן באַגיין ווי ווילדע חיות, אויפן מאַרק ראַבירט מען, אַלע קראָמען באַרויבט, וואָס זאָלן מיר טאָן?

ס׳איז געווען צוועלף אַזייגער בייטאָג, מיר האָבן אָנגעהויבן צו באַהאַלטן די ווערטפּולערע זאַכן, פאַרהאַנגען די פענצטער, פאַרשפּאַרט די טיר. אונדזער הויז איז געווען די גרעסטע אין סלוצקער גאַס, אַזוי אַרום אַז מען האָט זי גיכער באַמערקט, אונדזער פאָטער איז אַוועק צו די שכנים און מיר האָבן מורא געהאַט אַז צוליב אים וועלן מיר אַלע ליידן, ווייל מען האָט פיינט געהאַט צו זען אַ יידן מיט אַ באָרד. מיין שוועסטער פאַניע האָט אַזוי מורא געהאַט, אַז זי איז אויך אַוועק צו די שכנים. איר האָט זיך געדאַכט אַז דאָרטן איז בעסער — וואו מיר זיינען ניטאָ.

אין שטוב זיינען פאַרבליבן בלויז מיין מוטער, מיין ברודערס קינדער די מיידעלע סאַניע פינף יאָר אַלט און אַ יינגעלע ליווע, צען יאָר, און איך, מיין מוטער איז געווען זייער אַ נערוועזע פרוי, האָב איך זי געבעטן זיך ניט אַריינצומישן אין פאַל, ווען די פוילישע סאָלדאַטן וועלן צו אונדז אַריינקומען. מיטאַמאָל הערן מיר אַ טומל, מען האָט געכאַפּט אַ פרוי אויפן מאַרק אין אַ לאַסט־אויטאָמאָביל, איר מאַן מיט די קינדער זענען זיי נאָכגעלאָפן, געווייגט און זיך געבעטן מען זאָל איר אָפּלאָזן, אַלס ענטפער האָבן זיי באַקומען מיט „נאהייקעס". ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט ווי מען האָט אָנגעהויבן צו קלאַפּן אין אונדזער טיר. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די ווינקלעך און געשוויגן. אַפּילו אונדזער הונט וואָס פלעגט קיינמאָל ניט אַריינלאָזן אַ פרעמדן, איז

דאָסמאָל געווען שטיל און געלעגן ווי אַ דערהרגעטער אין אַ ווינקעלע און זיך ניט אָפּגערופן מיט קיין פּיפּס אויף זייערע קלעפּ.

די בראזשגעריי איז געווארן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער און זיי האָבן אַנגעהויבן אויפצוברעכן די טיר. איך האָב דערזען אַז ס׳איז שלעכט און בין אַרויס זיי אַנטקעגן און אויפגעעפנט די טיר, די קינדער האָבן זיך פארבאַהאַלטן, איך האָב זיך פאַר זיי אַנטשולדיקט און געזאָגט אַז צוליב שבת, צוליב אַ יום־טובדיקן טאָג האָבן מיר זיך פאַרשלאָפן און ניט געהערט דאָס קלאַפּן, איך האָב זיי אַוועקגעשטעלט אויפן טיש אַלץ וואָס איך האָב נאָר געקענט געפינען. איינער פון זיי האָט אָנגעהויבן צו ריידן זייער שארף, אָבער איך האָב אים ווי עס איז געמאַכט וווייכער, זיי האָבן אָפּגעגעסן, געגומען וואָס זיי האָבן נאָר געוואָלט און זיינען אַוועק, און אַזוי איז געווען אַ גאַנצן טאָג — אַריין־אַרויס און געגומען אַלעס וואָס זיי איז געפעלן געווארן.

ביי אונדז אין הויף האָט געוואוינט אַ פויער מיטן נאָמען אינגאַליע, צו אים האָב איך אַוועקגעשיקט מיין מוטער און די קינדער, איך מיט דער מיידל נינא זיינען אַוועק צו אַן אַנדער פויער, אויך אונדזערער אַ שכן, ביי וועמען עס זיינען איינגעשטאַנען די זשאַנדאַרמעריע און דער קאָמענדאַנט. איך האָב זיי גוט געקענט ווייל זיי זיינען אָפּגעווען אין דעם דאָזיקן הויף נייַן חדשים. ניין אַזייגער אין אַוונט איז איינער פון די זשאַנדאַרמען צוגעגאַנגען צו אונדז און געזאָגט: — איי מיידלעך, מיר איז אויף אייך זייער אַ רחמנות וואָס איר זייט ניט אַוועקגעפאָרן פון דעם דאָזיקן שטעטל! ווי איך האָב דאָס דערהערט האָט מיר אָנגעהויבן וואַרפן אין קעלט און איך האָב זיך אַזש גע־טרייסלט. מיטאַמאָל איז אָנגעלאָפן אַ צווייטער זשאַנדאַרם און אַ געשריי געגעבן צו דער באַלעבאָסטע: — דערלאַנג עפּעס צום עסן, מיר דאַרפן גלייך אַנטלויפן! — און ער האָט זיך געוועדעט צו אונדז: — גיט נאָר אַ קוק ווי ס׳איז ליכטיק אָט־דאָרטן, איך האָב דאָס ערשט אונטערגעצונדן און באַלד וועט דאָס גאַנצע שטעטל זיין אין פייער! איך האָב אויפגעעפנט די טיר און אַרויסגעקוקט, דערזען אַז דער וואַקזאַל ברענט, ס׳איז געווען פונקט צוועלף ביינאַכט. איך האָב געזאָגט צו נינען: לאָמיר לויפן און אויפוועקן אַלע אייגענע אין הויז, אפשר וועלן מיר קענען ראַטעווען עפּעס פון די טייערע זאַכן.

מיין פאָטער און ברודער זיינען געלעגן באַהאַלטן אין גאָרטן צווישן הויכע גראָז, פלוצלונג לויפט אַריין מיין ברודערס ווייב מיט אַ געוויין און שרייט אויס צום קאָמענדאַנט: — ראַטעוועט. מ׳הארגעט דעם פאָטער! —

נו, וואָס, וועט זיין מיט אַ זשיד וויניקער... איז געווען דעם קאָמענדאַנטס ענטפער. צום גרויסן גליק האָט מען ביי אים בלויז צוגענומען די שטיוול און אַוועקגעלאָזן אַ באָרווסן. נאָר מיט דעם האָט זיך דאָס ניט געענדיקט, ס׳איז ערשט געווען דער אָנהייב. איך האָב זיך געאיילט צו לויפן און אויפ־וועקן אַלעמען, נאָר ס׳איז געווען ניט מעגלעך דורכצוגיין, דער גאַנצער הויף איז געווען פאַרנומען מיט שלאָפענדיקע סאָלדאַטן. איך האָב מורא געהאַט צו שפרייזן איבער זיי, — ציטער ביט, — האָט מיין פריינדין נינע שטיל געזאָגט — זיי זיינען מיד, לאָמיר גיין! ס׳איז געווען זייער פינצטער און מיר האָבן ניט געזען וואו צו שטעלן אַ טראָט, האָבן מיר טאַקע געשטעלט די פיס ווי ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן. ווי מיר זיינען אַזוי דערגאַנגען ביז צום „שוועל", איז מיט אַמאָל געוואָרן ליכטיק, דער פייער האָט אַרומגעכאַפט דאָס גאַנצע שטעטל.

איך בין אַריין אין הויז און כ׳האָב דערזען אַז מיין מוטער און שוועסטער ליגן אויפן בעטל צוגעדעקט מיט אַ קאָלדרע, שטילערהייט האָב איך אַרויס־געפרופן דעם שכן אינגאַליע און אים אָנגעוויזן אויף דער שרפה. פון שרעק האָט ער ניט געוואוסט וואָס צו טאָן, ער האָט געוואָלט לויפן צוריק אין צימער, איך האָב אים געזאָגט, אַז מיר וועלן קענען אַלץ אַרויסרעטעווען, מיר דאַרפן זיי נאָר אויפוועקן.

אין צימער וואו ס׳זיינען געשלאָפן מיין מוטער און שוועסטער איז געווען נאָר איין פענצטער וואָס איז געווען פאַרהאָנגען, אַזוי אַרום, אַז זיי האָבן גאָרניט געקענט זען. איך האָב זיי אויפגעוועקט און געזאָגט, אַז ס׳וואָלט בעסער זיין, ווען מיר גייען אַרויס און פרובירן זיך רעטעווען אָן די זאַכן. און אויב מיר וועלן לעבן, וועלן מיר ווידער זיך אַרויפארבעטן אויף אַ נייעם פאַרמעגן. איך האָב אויפגעהויבן דעם פאָרהאָנג און זיי אָנגעוויזן אויף דער שריפה. זיי זיינען געוואָרן פאַרציטערט, נאָר איך ווייס ניט פון וואַנעט האָט זיך ביי מיין מוטער געמומען כוח און באַהערשונג. מיר האָבן אָנגעהויבן צו שלעפן די זאַכן, מיר האָבן אַפילו אַרויסגעשלעפט די שוין פריער באַהאַלטענע, און זיי אויפגעלייגט צוזאַמען מיט דעם האָב־און־גוטס פון אונדזער שכן. אויפן הויף איז געווען אַזוי ליכטיק אַז מען האָט ניט געוואוסט צי ס׳איז טאָג, אָדער ס׳איז פון די פלאַקערנדיקע פייערן, די אַלע אויפגעקליבענע זאַכן האָבן מיר אַוועקגעטראָגן אין פעלד. אויפן וועג האָבן צוויי סאָלדאַטן אָפגע־שטעלט מיין ברודער: — די הענט אין דער הויך! — האָבן זיי אַ קאָמאַנדע

געטאָן, — און ביי אים צוגענומען דאָס געלט וואָס זיי האָבן נאָר געפונען.

אַלע שכנים האָבן געשלעפּט זייערע זאַכן אויפן פעלד. און אַרום האָט זיך געטראָגן דער גערעדט און געוויין פון מענטשן, און דער פייער האָט געטאָן דאָס זיניקע, געברענט אָן אַ איבעריים. אָט זיינען צוגעקומען פּוילישע סאָלדאַטן, אַנדערע צווישן זיי מיט וועגעלעך. זיי האָבן צוגענומען וואָס זיי איז נאָר געפעלן געוואָרן און דאָס איבעריקע פאַרניכטעט, אַבי ניט איבערלאָזן עפּעס פאַר יידן, ווייל צוגיין פלעגן זיי בלויז צו יידישע משפּחות. אונדזערע זאַכן זיינען געווען ביי איגנאליין, און מיר זיינען געזעסן פון דערווייטנס, זיינען טאַקע די סאָלדאַטן צו אים ניט געגאַנגען, ווייל ער איז געווען אַ פּויער. אַביסל שפּעטער זיינען מיר אָפּגעטראָטן, ווייל דער פייער האָט אָנגעהויבן דערגרייכן צו אונדז. ביינאַכט איז געוואָרן שטיל. די סאָלדאַטן האָבן מורא געהאַט צוצוגיין צו אונדז, מיר אויפן פעלד האָבן בלויז געהערט ווי זיי זיינען געלאָפן מיטן שאָסיי און האָבן געשריען: שנעלער! מיר האָבן אַ טראַכט געטאָן אַז ס׳איז שוין אַ סוף צו אונדזערע צרות. אָבער אינדערפרי האָט אָנגעהויבן צו ברענען אַ צווייטער טייל פון שטעטל. זיי האָבן שוין באַגאָסן מיט נאַפט אונדזער הויז און אונטערגעלייגט פייער, אָבער אַדאַנק איינעם פון אונדזערע שכנים, אַ פּוילישן פּויער, איז צו קיין שריפה ניט געקומען, ער האָט פאַרזיכערט די סאָלדאַטן, אַז די געבידע געהערט צו אים, און האָט אָפּילו אָנגעשטעלט „איקאָנעס" אין אַלע פענצטער, אָבער דאָס האָט ניט געהאָלפן, זיי האָבן אים מערדערלעך געשלאָגן און אַ לאָנגע צייט איז ער געוועזן קראַנק.

פּלוצלונג זענען די סאָלדאַטן געקומען צו אונדזער שכן איגנאליע, און זאָגן אים, אַז מען האָט זיי איבערגעגעבן, וועגן יידישע זאַכן, וואָס ער האָט באַהאַלטן, איגנאליע האָט זיי געזאָגט אַז ער האָט ניט קיין שום יידישע זאַכן. זיי האָבן אים געוואָרנט, אויב זיי וועלן געפינען עפּעס פון יידישן האָב־און־גוטס, וועלן זיי אים שיסן. זיי האָבן געזען זוכן אין דעם בארג זאַכן און געפונען אַזעלכע חפּצים ווי לייכטער, טליתים און ספּרים, און אַנדערע געגנשטאַנדן מיט יידישע סימנים. אייגער פון זיי האָט מיט אַ רעוואָלווער אים געוואָלט גלייך דערשיסן, נאָר איגנאליע האָט זיך אַזוי געבעטן, זיין אייגן לעבן האָט ער ניט געזשאַלעווט, אים איז נאָר געווען אַ שאָד זיך צו שיידן מיט זיין קליין טעכטערל, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט, ער האָט זי

אַרומגענומען און צוגעדריקט צו זיך, זיין פרוי האָט די סאָלדאַטן געקושט די הענט און געבעטן ביי זיי רחמים, אַז מען זאָל אָפּלאָזן איר מאַן. האָט אַ סאָלדאַט זיך אָפּגערופן: וואָס הייסט אים אָפּלאָזן! ער איז דאָך אַ באָל־שעוויק! ס׳האָט זיך אַריינגעמישט אַן אַנדער סאָלדאַט, און מען האָט אונדזער שכן איגנאַליען ניט דערהרגעט, דערפאַר האָבן זיי צוגענומען אַלע זאַכן, אָפּילו די וואָס האָבן באַלאַנגט צו אים. מיר זיינען געזעסן פונדערווייטנס און געזען דאָס גאַנצע בילד. מיין מוטער איז געוואָרן ניט גוט און זי האָט געחלשט. דאָס זעלבע האָט פּאַסירט מיט מיין ברודערס ווייב. וואָס זאָל איך טאָן? איך זיץ דאָ אַליין מיט די קינדער און ווי זאָל איך קריגן וואַסער, אַז אַלץ אַרום ברענט. דער ברונעם איז אָט דערנעבן, אָבער מען קען ניט צוגיין, די שרפה איז צו שטאַרק. די קינדער האָבן זיך צעווויינט. סאָניעטשקע האָט געשריען: באָבע, באָבע! איך האָב זי ווי עס איז באַרואיקט. איך האָב מורא געהאַט אַז די סאָלדאַטן זאָלן אונדז ניט דערהערן. מיין שוועסטער פּאַניע איז מיט אונדז ניט געווען, אַן איבערגעשראָקענע איז זי נאָך אינדער־פרי אַוועקגעלאָפן אין וואַלד, מיין פּאָטער און ברודער זיינען ערגעץ באַהאַלטן אַנדערשוואו... ווידער פּאַלט צו דער אָוונט, מיר האָפן אַז עס וועט זיך גיך ענדיקן — אָט דאָס אָפּטרעטן פון דעם פּוילישן מיליטער, וואָס מער זיי האָבן אונטערגעצונדן און ראַבירט, אַלץ גיכער וועט נעמען דערצו אַ סוף.

מיטאַמאָל דערזע איך מיין ברודער, מיט אים דריי יידישע יונגעלייט אונדזערע שכנים, און ווי צוויי סאָלדאַטן גייען צו, און הייסן מיין ברודער גיין מיט זיי. מיין ברודער האָט זיך געבעטן ביי זיי, באַווייזן זיינע הענט און געזאָגט: „זעט, די „מאַזאָליעס" זיינען פון דער אַרבעט וואָס איך האָב געטאָן פאַר אייך", ווי עס איז האָט ער זיך אָפּגעבעטן. דאָן האָבן זיי זיך גענומען צו די דריי יונגעלייט, איינעם האָבן זיי דערהרגעט, דעם צווייטן האָבן זיי אונטערגעשאָסן די פיס, ווען ער איז געפאַלן, האָבן זיי, די מערדער, געמיינט אַז ער איז אויך טויט, דער דריטער, אַ יונגער, פלינקער בחור פון אַ יאָר 18, איז אַנטלויפן אין הויכע קאָרן, זיי האָבן נאָכגעשאָסן, אָבער ניט געטראָפן, מען האָט אים געפונען מיט דריי טעג שפּעטער אַ פאַרחלשטן...

ס׳איז נאָכט, די קינדער האָבן ניט געגעסן, און פאַר די גאַנצע צייט האָבן מיר ניט געהאַט קיין טראָפן וואַסער אין מויל, מיין מוטער האָט געהאַט אַ קליין שטיקל ברויט, האָט זי עס געהאַלטן פאַר די קינדער. פון שוואַכקייט האָבן מיר שוין ניט געקענט שטיין אויף די פיס. ווען מיר פלעגן זיך

דערנענטערן צו די פּויערים, פלעגן זיי אונדז אַוועקטרייבן, זאָגנדיק, אַז צוליב אונדז וועלן זיי דאַרפן ליידן...

און די מענטשן זיינען דאָך געווען אונדזערע פריינט, אָט וואָס איז געוואָרן. ס׳איז געווען וויטאָקדיק. נאָר אונדזער שכן איגנאליע איז אונדז פאַרבליבן געטריי. מיר האָבן זיך אַלע אויסגעלייגט אויפן גראָז, מיין מוטער, סאָניעטשקע און איך, אויף דער אַנדער זייט איגנאליע מיט זיין ווייב און טאָכטער, און אַלע האָבן זיך צוגעדעקט מיט איין קאָלדרע. מיין פלימעניק ליאָווע איז געווען אַזוי אויסגעשעפט און דערשראָקן, אַז ער איז אַנידער־געפאַלן אין די הויכע גראָז איז איז איינגעשלאָפן ניט וויט פון אונדז. מיט־אַמאָל קומט צו אַ שכנישע פויערטע און דערציילט אונדז אַז זי האָט ערשט געזעדט מיטן קאָמאַנדיר, ער האָט איר געזאָגט, אַז זיי וועלן אויסשחטן אַלע יידן און אַריינווואַרפן אין קעסל, זי איז אַלעמאָל געווען כוליגאַניש, אָבער ס׳איז אַזאַ צייט אַז אַלץ איז געווען מעגלעך. איך האָב איר גאָרניט געזאָגט. מיין מוטער האָט דאָס אויך געהערט, אונדזער שכן איגנאליע האָט זיך איבער־געשראָקן, און ווען זי איז אַוועקגעגאַנגען, האָט ער אונדז געזאָגט: — וואָס זאָל איך איצטער טאָן מיט אייך, וואו קען איך אייך אויסבאַהאַלטן? איך ליג און טראַכט: — אָט איז דער סוף...

די נאַכט איז געווען אַ ליכטיקע, מען הערט געשרייען און געווינען, איך האָב אויפגעהויבן דעם קאָפּ און האָב דערזען אַז מיר זיינע אַרומגערינגלט מיט פוסגייער און רייטער, מיר וועלן דאָ אומקומען, — איז מיר דורכגעלאָפן אַ געדאַנק. — מיר קענען זיך אין ערגעץ ניט ראַטעווען. מיר האָבן געוואָרט אפשר וועט אונדז געלינגען דורכגנבענען זיך אין וואַלד. די קליינע סטעזשקע, וואָס האָט געפירט אין וואַלד איז געווען פול מיט מיליטער, אין אַ מינוט צוואַנציק אין געוואָרן וויניקער סאָלדאַטן און מיר האָבן געהאָפט אַז מיר וועלן קענען דורכמאַכן די צוויי וויאָרסט, שלייכנדיק זיך צווישן די הויכע קאָרן און געדיכטע גראָז. איך האָב זיך אויפגעשטעלט און געמומען סאָניעטשקן אויף די הענט, איך האָב מורא געהאַט אַז זי וועט אַנהייבן ווינען, ווען זי וועט זיך אויפכאָפן. ווען מיר זיינען געקומען אין געפערלעכסטן אָרט, האָב איך זיי אָפּגעוואָרט און אַזוי זיינען מיר אַלע אַריבערגעלאָפן. פלוצים הערן מיר הינטער אונדז שטימען, מען שרייט: האלט! האלט — זיי... דער געשריי האָט אונדז פונאַנדערגעשיידט. די מוטער איז פאַרבליבן און איז געפאַלן אין דעם קאָרן־פעלד, זי האָט ניט געהאַט קיין כוח וויטער צו לויפן. איך, צוזאַמען

מיט די אַנדערע האָבן זיך דורכגענבעט ווייטער און זיך אויך אויסבאַהאַלטן אין קאָרן. די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע, מיר זיינען געלעגן אויף דער פייכטער ערד אָן מאַנטלען, אָדער טיכלעך, און אַלע האָבן מיר געציטערט פון קעלט און הונגער און שרעק. מיין מוטער איז אַלץ ניט געקומען צו אונדז. וואָס זאָל איך טאָן? גיין צוריק איז געווען אוממעגלעך, ווייל די געפאָר איז געווען צו גרויס, האָבן מיר געוואָרט אַז עס זאָל ווערן אַביסל ליכטיקער. מיר האָבן מורא געהאַט אַפילו צו שעפטשן, מיר האָבן זיך בלויז צוגעהערט צו די געשרייען. וועט ס׳האָט אָנגעהויבן צו טאָגן האָב איך געוואָלט אויפהייבן דעם קאָפּ פונעם קאָרן, אָבער מיר האָט אויסגעפעלט דער מוט. מיטאַמאָל האָב איך דערהערט ווי עמיצער האָט זיך באַוועגט לעבן מיר, איך האָב זיך גוט אייגעקוקט, ערשט איך זע, אַז מיין מוטער ליגט לעבן מיר. פון פרייד האָבן מיר שיעור ניט צעווייגט, מיר האָבן זיך אָבער אייגעהאַלטן, וויסנדיק אַז מיר זיינען אַרומגערינגלט פון שונאים. ווידער האָבן מיר דערהערט געשרייען, געווין, און יאָמערן. אונדז האָט זיך אויסגעוויזן, אַז אַלעמען האָט מען שוין אויסגעהרגעט און מיר זיינען דאָס די אייניציקע לעבן־געבליבענע שטעטלדיקע יידן.

מיטאַמאָל איז צו אונדז צוגעלאָפן אַ רוסישער יונגערמאַן און האָט אונדז געזאָגט אַז צוויי פוילישע זעלנער האָבן זיך נאָך אים נאָכגעיאָגט, אונדזער באַהעלטעניש, האָט ער געהאַלטן, איז ניט זיכער, די פאַליאַקן האָבן זיך דערנענטערט צו אונדז, האָט ער אונדז געראטן צו פאַרלאָזן דאָס אָרט, די פוילישע סאָלדאַטן שלאָגן אַלעמען אָן רחמנות, האָט ער אונדז געוואָרנט. אין פופצן מינוט אַרום האָבן פוילישע קאַוואַלעריסטן אַרומגערינגלט דאָס גאַנצע פעלד, מיט בלאַנקע שוועדן האָבן זיי געהאַקט די הויכע קאָרענע זאַנגען, אפשר וועט זיי געלינגען אַנצוטרעפן אויף עמיצן. מיר האָבן זיך אָבער געפונען ניט ביים סאַמע ברעג פון פעלד, און דאָס האָט אונדז טאָקע געראַטעוועט, ווייל די רייטער האָבן מורא געהאַט אַריינצודרינקען טיפער. מיר האָבן זיך איבערצייגט אַז די באַהעלטעניש איז גאָרניט זיכער. האָבן מיר באַשלאָסן אַריבערצוכאַפּן זיך אין וואַלד, מיר האָבן געדאַרפט אַריבעגיין אָן אייזן־באַן־ליניע, און דאָס איז געווען ריזיקאַליש. די פוילישע זעלנער וואָלטן אונדז לייכט געקענט באַמערקן. אַז מיר האָבן זיך געלאָזט לויפן, האָבן מיר דערזען ווי מיטאַמאָל האָבן זיך פאַר אונדז באַוויזן אַלע איינוואוינער פון סלוצקער גאַס, און אויך געגומען לויפן צום וואַלד. מיר האָבן זיך דערשראָקן

פאַר דער גרויסער בהלה, אַלע זיינען געלאָפן, און ניט וויסנדיק וואו עס איז בעסער און זיכערער... מיר ליגן שוין אין וואַלד. די קינדער אָן כוחות פון הונגער, ס׳איז שוין דריי טעג ווי מען האָט גאָרניט געגעסן, מיר האָבן געפונען עטלעכע יאַגדעס און מיט זיי אַביסל געשטילט דעם הונגער.

פונדערווייטנס הערן מיר געשרייען: — „פרענדזע־פרענדזע" — (גיכער) ניט פון פוילישע זעלנער, נאָר פון היגע פויערים וואָס האָבן זיך אָנגעראַבעוועט מיט יידישן האָב־און־גוטס. ס׳איז געווען אַ גאַנצער קאַראַוואַן מיט וועגענער, און פון זיי האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז אין שטעטל איז שוין קיין פוילישע מיליטער ניטאָ, און מען דערוואַרט דאָס אָנקומען פון דער רויטער אַרמיי. מיט פרייד האָבן מיר זיך געלאָזט גיין פון וואַלד, אויפן וועג האָב איך באַגעגנט מיין פריינדין חנה סליאזבערג מיט אַ געוויין אַז זי זוכט איר מוטער, מען האָט איר געזאָגט אַז מען האָט איר דערהרגעט.

צוקומענדיק צו אונדזער הויז האָב איך פון דער וויטנס דערזען מיינע עלטערן, ווי אויך די שוועסטער און דעם ברודער. זיי זיינען געזעסן אויפן פעלד און געקאָכט קאַרטאָפל. מיר האָבן זיך אַלע צעזעצט אין אַ קרייז, שטיל, אָן וועדטער, די טערערן האָבן אונדז געשטיקט, דערצו די לעמעניש אין האַרצן, וואָס די פוילישע באַנדיטן האָבן געמאַכט פון אונדזער ליב שטעטל, קוידענאָוו...

אַ בילד פון אַ קוידענאָווער גאַס (רוביזעוויצער)

מ. סלאַווין

מיין שטעטל קוידענאָוו

(אין אָנדענק)

אין שטעטל נאָך פּורים
קומען בושעלם צו פליען
און קרייזן אין לופטן,
מאַיעסטעטיש אַזוי.
זיי פלעכטן זיך נעסטן
אויף די שפּיצן פון טורם,
כאָטש ס׳בלענט נאָך
אין שאָטן פון טאָלן דער שניי.

דער קופּערנער הימל
ווערט בלויער און בלויער,
ס׳יאָגן די ווינטן
שוין מער ניט מיט האַסט;
פון הינטער אַ לאַנדשאַפט
אַ כמאַרנער, אַ גרויער
שפּאַנט זיך פּאַמעלעך
דער פּרילינג — אַ גאַסט.

ער קומט אָן.
די פלאַכן די בריייטע צעגרינען,
מיט גראָזן באַדעכן
דעם טאָל און דעם בארג.

נאָר ער וועט קיין יידן
שוין דאָ ניט געפינען —
ניט דאָ, און ניט דאָרטן,
און ניט אויפן מאַרק.

אָט דאָרט, וואו דער בארג
לאָזט זיך ארונטער צום נידער
און ס׳ריזעלט א טייכל
האַרט־דאָ דערביי,
ליגן פּאַרשאָטן
מיינע האַרציקסטע ברידער,
מיט הערצער צעלעכערט
פון קוילן און בליי.

איבער זיי וויגן זיך ביימער
מיט שפּיציקע צווייגן
און ס׳קלאָגן פון ווינטן
אין אומעט פון נאַכט
און „הייליקע" פיגורן אויפן „קאסטשאָל"
קוקן און שווייגן —
עדות פון אַן עדה,
וואָס מ׳האָט אומגעבראַכט.

כ׳מאַך צו די אויגן
און זע דיך, מיין שטעטל:
די גאַסן, דער שול־הויף,
די קראָמען אין מאַרק;
פון אַלץ איז געבליבן
בלויז פון קדושים א צעטל
און קברים פאַרזייטע
צופוסנם פון בארג.

ווען זומער קומט

דער ים איז מיר ניט
אזוי נאָענט,
ווי נאָענט מיר זײַנען
ביימער, גראָזן.
איך האָב זיך ערשט
פון דעם דערוואוסט
ווען כ׳האָב מיין אַלטע
היים פֿאַרלאָזן.

איך האָב געשיפט זיך
אויף זײַנע פֿלאַכן,
און דאָך איז ער
מיר פֿרעמד געבליבן.
אין האַרץ פֿאַרקריצט
כ׳האָב ביימער, שליאַכן,
און זיי, ווײַזט אויס,
נאָר קען איך ליבן...

און ווען ס׳קומט אָן
דער הייסער זומער,
לאָז איך דעם ים
פֿאַר אַנדערע איבער
א ווינקל, שטיל,
מיט וואַלד אַרום מיר,
איז טויזנט מאָל
פֿון ים מיר ליבער.

אין פייגל צוויטשער
אין באַגינען;
אין־הילך־געקרייז
פֿון די הענער,
טו איך פֿרייד
א סך געפֿינען —
אין זיי דערהער איך
אַלטע טענער...

דער ים פֿאַרמאָגט
אַזוי פֿיל רייץ,
דאָך לאָז איך עס
פֿאַר אַנדערע איבער;
א בוים, א בלאַט,
א פֿעלד פֿון ווייץ —
מיר טויזנט מאָל
זיי זײַנען ליבער...

אַרץ יעקעלס

(פון מיינע זכרונות)

אין רעכטער האַנט
א טיכל רויט,
אין לינקער האַנט א שטעקן;

אין שטעטל — איז איצט
גרוים די נויט
גייט אָרע — קהל וועקן...

זײַן באָרד איז רויט,
דאָס פּנים — בלאָס;
די אויגן גליען — פֿײַער!
ער שפּאַנט מיט האַסט
פֿון גאַס צו גאַס —
עס איז די ציַיט אים טײַער...

פֿון הויז צו הויז
אַרײַן — אַרויס —
ער זאַמלט מעות חטים;
די אָרעמקײַט —
איז ווײַט פֿאַרשפּרייט —
זאָל ער, אין הימל, היטן!

די פֿרילינג זון
זי שיינט שוין אויף —
דער הימל איז שוין לויטער;
אויף אָרען פֿאַלט
אַראָפּ אַ שטראָל
און פֿאַרבט זײַן באָרד נאָך רויטער.

אַזוי צעפֿלאַמט,
ער שפּאַנט און שפּאַנט
מיט רויטן טוך און שטעקן;
דער טאָג איז קליין —
ס'איז גרוים די נויט —
און קהל מוז מען וועקן...

מ. סלאוויז

צו גאַסט אין מיין שטעטעלע קוידענאַוו

(אין 1927)

כ׳מאַך צו די אויגן אוז ס׳שווימט אַן מיין שטעטל קוידענאַוו מיטן מאַרק אוז קראָמען, גאַסן אוז געסלעך, מיט אירע טיפּן אוז געשטאַלטן אוז מיט אַלץ וואָס האָט זיך פאַרקריצט אין מיין זכרון אוז האַרצן אויף שטענדיק אוז שטענדיק.

געווען אַ וועלטל אַ ליבע, אַ טייערע אוז פאַרשוואונדן אוז ניטאָ; פאַר־שניטן געווארן דורך רוצחישע הענט, אַפּגעווישט געוואָרן אוז בלויז איבער־געלאָזט אונדז מיט דערינערונגען פוז דעם וואָס איז געווען אוז וועט מער ניט זיין!

מיט „יזכור" — איז שווער אַזוי אָנצוהויבן; אַלץ איז אַזוי ליב אוז טייער, אַלץ איז אַזוי וויכטיק אוז ס׳וילט זיך פאַרצייכענען יעדע זאַך אוז נאָכ־אַמאָל איבערלעבן די קינדער יאָרן, וואָס האָבן מיר געגעבן, אַזוי צו זאָגן, צידה לדרך, אָנגעלאָדן מיך מיט יוגנט־בילדער אויפן גאַנצן לעבן.

דער גורל האָט געווואָלט, אַז איך זאָל כאָטש אייגמאָל נאָך זען מיין שטעטעלע אוז אַריינזאַפּן אין זיך אירע דופטן אייבער אַלע וועגן אוז שטעגן צו איר זיינען אָפּגעשניטן געווארן. בין איך טאַקע אין דעם יאָר 1927, צען יאָר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויף מיין רייזע קיין אייראָפּע, פאַר־פאָרן קיין קוידענאַוו, דעמאָלט שוין אונטער דער סאָוועטן־מאַכט. כ׳וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן ווי ס׳האַרץ האָט געקלאַפּט ביי מיר בעת די באַן האָט זיך דערנענטערט צו נעגאָרעלאָיע. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז די היימישע לופט האָט אַ שלאָג געטאָן אימיינענאַזלעכער אוז אויף מיר האָט אַ ווייע גע־טאָן מיט היימישקייט אוז וואַרעמקייט. די באַן לויפט דורך אַלטע באַקאַנטע

שטחים און די גאַנצע יוגנט מיינע לויפט מיר אַנטקעגן. אָט איז שוין קוי־
דענאָווער וואַקזאַל, דער הילצערנער פערשאָן, די היימישע פאנארן, די בעלי־
עגלות, וואָס וואַרטן אויף פּאַסאַזשירן, און מיר דאַכט זיך, אַז כ׳בין קיינמאָל
פון דאַנען ניט אַוועקגעפאָרן. די גרויסע ווייטע וועלט איז בלויז געווען אַ
חלום און די וואָר איז דאָ אין שטעטעלע מיט וועלכער כ׳בין פאַרבונדן מיט
טויזנטער פעדים.

כ׳פאָר אַריין אין שטעטל דורך דער נייער מינסקער גאַס. ס׳איז אַ
שיינער פּרעכטיקער אָוונט. די לעצטע שטראַלן ליגן אויפן קלויסטער דאַך
און טשערעדעס קערן זיך אום אַהיים. כ׳קוק זיך אין אין די פּנימער פון
פאַרבייגייענדע, כ׳דערקען זיי: די זעלבע קוידענאָווער יידן, הגם אַביסל פאַר־
עלטערט. אין מאַרק גיי איך אַרונטער פון פור און בלייב שטיין. אייגנטלעך
האָב איך דעמאָלט אין קוידענאָוו שוין קיינעם ניט געהאַט פון מיין משפּחה.
דער טאַטע מיט דער מאַמען שוין לאַנג אויפן עולם האמת און מיין שוועסטער
וואוינט אין מינסק. נאָך אַ קליינעם ישוב־הדעת בין איך צוגעגאַנגען צו
אַ זעלצער־קרעמל און זיך געהייסן געבן אַ גלעזל זעלצער־וואַסער. אין
דער קרעמערין דערקען איך חיה־פייגל יאַנקעוו זלאַטע־באַשעס. אַ וואָרט
פאַר אַ וואָרט און מ׳ווייס שוין ווער איך בין און דאָ האָט זיך ס׳שטעטל אַ
רודער געטאָן. קינד און קייט זיינען באַלד געשטאַנען ביי דער קראָם, אַרום־
גערינגלט מיך און אָפּגעשטעקט שלום עליכמס. כ׳קוק נייגעריק אַריין אין
די ליבע, היימישע, האַרציקע פּנימער און פיל מיך גליקלעך, וואָס כ׳האָב
די זכיה כאָטש נאָך איינמאָל אין לעבן זען מיין שטעטל.

אברהם יאַנקעוו גיטלין, דער אייזנקרעמער, צו וועמען כ׳האָב אַ גרוס
פון זיין זון וואוליע, מיין יוגנט־חבר, מיט וועמען כ׳בין פיר יאָר צוזאַמען
געגאַנגען אין „גאָראָדסקאָיע", פירט מיך צו זיך אַהיים אויף סלוצקער גאַס.
מענטשן באַגלייטן מיך ביז סאַמע שטוב. ווי וויט איך קאָן, גיב איך איבער
גרוסן, דערצייל וואָס ס׳טוט זיך אין דער וויטער אַמעריקע, אין נוי־יאָרק.
אַ קליניקייט — אַמעריקע! מ׳הערט זיך צו צו מיר מיט אָפּענע מיילער,
מ׳פאַרשט און מ׳פרעגט און אין די אויגן גליען אַזוינע פאַרבענקטע פייער־
לעך. יעדערער האָט דאָך עמיצן אין אַמעריקע און ס׳ציט, און ס׳בענקט זיך,
און גאָט וויסט צי מען וועט זיך נאָך אַמאָל זען. — און דאָ האָט מען אי־
בערגעלעבט אַ גרויסע וועלט־מלחמה. אָט איז מען געווען אונטער די טייטשן

און באַלד ווידער ביי די רוסן און שפּעטער ביי די פּאָליאַקן, און דאַן ווידער ביי די רוסן, וואָס זיינען געקומען מיט אַ נייער אָרדנונג, מיט נייע, פּאַראַנדקעס און איינשטעלענישן, וואו ס׳איז ניטאָ קיין פּלאַץ פאַר די קליינע קרעמער און סוחרים, — וועו שמועסט שוין — פאַר די גרויסע. זיי האָט מען שוין פון לאַנג ליקווידירט און מ׳וויס ניט וואו זייער געביין איז אַהינגעקומען. ס׳לעבן ענדערט זיך און ס׳איז שווער זיך צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען אין דער דאָזיקער בין־השמשות צייט, וען דאָס אַלטע ווערט אַרויסגעשטויסן און דאָס נייע איז נאָך ניטאָ. ניטאָ שוין אין שטעטל די יוסטע קרעמער. ניטאָ סעגאַלאָוויטש מיטן שיינעם אַפּטעקארסקן מאַגאַזין, מיט דער רייכער שטוב אין מיטן מאַרק. ערגעץ, דערציילט מען מיר, איז ער אין דער מלחמה־צייט שפּורלאָז פאַרלאָרן געגאַנגען און זיין פרוי אסתר איז געשטאָרבן פון אַ ראַק.

מאַטליע־גיטל איז שוין אויך ניטאָ. ניטאָ די פריצים, וואָס פלעגן אייגקויפן ביי מאַטליע־גיטלען אין קראָם און איר זון יאָסל שטייט, נעבעך, מיט אַ טישעלע אין מאַרק און פאַרקויפט גאַלאַנטעריי, מ׳שטיינס געזאָגט. ס׳האַרץ ווערט פאַרדריקט פון צער, קוקנדיק אוי די דאָזיקע יורדים. כ׳וויס, מ׳וועט אַמאָל אפשר אויפבויען דאָ אַ שענערע וועלט, נאָר דערווייל איז צרהדיק. עפּעס אַן עלנט קוקט אַרויס פון די אויגן. ס׳פילט זיך — אַ וועלט גייט אונטער. דרייסט און מוטיק זיינען בלויז חברה־צעך. ס׳פעלט זיי, מאָלט אייך, נאָך אויך זייער אַ סך צו אַ גוט לעבן, נאָר זיי איז איצט פאָרט בעסער, מחמת די מאַכט האָט מיט זיי אייגזעעניש און זיי פילן, אַז זיי זיינען איצט דאָס אויבערשטע פון שטויסל.

כ׳שפּאַן איבערן מאַרק און אַנטקעגן קומט מיר מיין יוגנט־חבר פיניע. פיניע נחום וועלוועל דעם שמידס. ער אַרבעט אין שטעטלשן אַפּטייק און וואוינט נאָך אין זיין טאַטנס אַמאָליקער שטוב, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ וועראַנדע און וואו מיר פלעגן אין די יונגע יאָרן פאַרברענגען און שטיפן. נחום וועלוועל און זיין וויב זיינען שוין לאַנג אויפן עולם האמת. קיינער קלאַפּט שוין ניט אין קוזניע און שטעלט צוזאַמען סעטשקאַרניעס. און דער הויף מיט די הייזער באַלאַנגט שוין צו שטאָט.

קעלמאַנס טאַבאַק געשעפט אויף ווילנער גאַס איז שוין אויך ניטאָ. ער, קעלמאַן, פאַבריצירט איצט זייף. עפּעס אַזאַ מאָדנע קלעפּיקע, גרויע זייף. ער וויזט מיר אַ בילד פון זיין זון אַקע, אַ קאָמיסאַר ערגעץ אין סיביר; אַ

שיינער יונג אין אַ מיליטעריש מונדיר מיט אַ נאגאן ביי דער זייט און מיט אַ קאַמעץ־בערדל. אַך, ווי די צייט לויפט! ערשט, דאַכט זיך, איז אַקע געגאַנגען אין קאַמערטשעסקע, און איך האָב דעמאָלט געלערנט אין מינסק לאַטיין צוזאַמען מיט שאַיע קאַרטאַזשינסקי (מיניע ראַשקעס) און הירשל לעווין. אַקע אין סיביר, הירשל לעווין אין ישראל, אַ אינזשעניר דאָרטן, און איך — אַן אַפּטייקער אין אַמעריקע, געקומען צוגאַסט אַהיים.

און אָט גייט מיר אַנטקעגן אַ באַקאַנטער ייד, אַ טייערער ייד, יחיאל דער שערער, ביי וועמען כ׳פלעג זיך שערן נאָך יינגלווייז. ר׳ יחיאל, וואָס מאַכט איר? דערקען איך אָט דעם האַרציקן יידן, מיר דערפרייען זיך אַזוי שטאַרק אייגער מיטן צווייטן. כ׳באַמערק ווי ער האַלט אַ פינגער אויפ־געהויבן אין דער הויך און דער פינגער איז אָנגעשמירט מיט דזשעגאַכץ. ער זאָגט מיר, אַז דאָס פינגער רייסט אים און דזשעגאַכץ איז אַ גוטער מיטל דערצו. כ׳נעם אים אונטער דער האַנט, פיר אים אַריין אין אַפּטייק און הייס זיך געבן דאָס שוואַרצע זאַלב מיט ריינער מארליע. כ׳פאַרבינד אים דעם פינגער און ער איז מיר מודה, אַז ער פילט טאַקע בעסער. דער אַפּטייק מיט די קאָלירטע שייבעלעך פון דרויסן, מיט די פּאָרצעלייענע כלים מיט די לאַטיינישע נעמען, באַלאַנגט שוין ניט צו יודעלע סאַיעט. דאָס איז איצט שוין אַ קהלשע אינסטיטוציע. איך טרעף טאַקע סאַיעטן זיצנדיק אויף די טרעפ פון אַפּטייק — גאָרניט דער זעלבער סאַיעט. ס׳פעלט די אַמאָליקע עלעגאַנץ. ער איז אַזוי באַריידעוודיק איצט און האַלט אין איין טענהן, הלמאי לאָזט מען אים ניט אַרבעטן אין זיין אייגענעם אַפּטייק. זיין טאָכטער ראָזע, באַמערק איך, אַרבעט יאָ אין אַפּטייק — אַן אָנגעשטעלטע, מיט אַלע אַנדערע צוגלייך. סאַיעטס פרוי, אַנאַ סאַיעט, איז שוין אויך ניט דאָס וואָס אַמאָל. פאַרשוואונדן דער גלאַנץ, דער אַמאָליקער שטעל און די אָפּזאַצן פון די שיך ביי איר אויסגעדרייט. הפנים, די צייט האָט דאָ אַ סך זאַכן געענדערט. מיין יוגנט־חבר בערעלע פיקוס איז געקומען אַזש פון אוזדע צו זען זיך מיטן גאַסט. כ׳שטיי אין טאַקע ביי זיין מאַמען — שרהקע דוד אריהס. נאָך גאָר אַ זשוואַווע אַלטיטשקע מיט שמייכלדיקע אויגן. ס׳איז אַ מחיה צו רעדן מיט איר.

ס׳איז חודש יולי און ס׳איז הייס. איך דינג אַ בעל־עגלה און ער פירט מיך זיך באָדן אין אוסער טייך. אויפן וועג טרעף איך סימענטשיק דעם זייגערמאַכער. איך רוף אים פּאָרן מיט מיר. „ס׳איז הייס, זאָג איך,

פֿאַני סימענטשיק, לאָמיר פֿאָרן זיך אויסבאָדן". נאָר סימענטשיק ליגט גאָר־ניט אַזאַ זאַך אין קאָפּ. ער וויל מיר בעסער פֿאַרקויפֿן אַ רינגל און, ווי זיין שטייגער איז, ציט ער באַלד אַרויס פון וועסטל־קעשענע אַ האַלבן טוץ רינגען און וווייזט מיר זיי.

איך באָד זיך אין אוסער טייך און דערינערונגען פון די קינדער יאָרן שווימען אָן. אַהער פלעגן מיר, יינגלעך, אָפט גיין צופוס. ס׳פלעגט אונדז שטענדיק ציען צו די אָפענע שטחים, גרינע לאנקעס און טייכלעך.

צוריק נעם איך מיט אַ פּאַסאַזשיר, וואָס איז אויך געקומען אַהער צו באָדן זיך. דאָס איז דער איצטיקער סודיא פון שטעטל, נאָך גאָר אַ יונגער־מאַן, פון פּויערים־אָפּשטאַם. ער פֿאַרבעט מיך אין סוד, טאָמער וויל איך הערן אַ „דיעלאָ". צומאָרגנס קום איך טאַקע אין סוד: אַן איינפאַכע שטוב מיט אייגפאַכע בענקלעך. ס׳דערמאָנט זיך מיר די אַמאָליקע קאנצעליאריע, וואו, דער „זעמסקער" פלעגט משפטן. אָט דער זעמסקער, וואָס האָט גע־האַט אַ הויף אין דיאַלניע און פלעגט פֿאָרן מיט אַ פֿאָר פערד, איך דער־מאָן מיך, וואָס פֿאַר אַ רושם עס האָט געמאַכט אין שטעטל ביי יענער צייט זיין חתונה האָבן מיט זילנען, דעם פּאטשט־נאַטשאַלניקס טאָכטער, וואָס איר פֿאָטערס שטאַנד איז געווען אַ סך נידעריקער פון דעם זעמסקינס, וואָס איז געווען אי אַ יוריסט אי אַ פּריץ. אין היינטיקן סוד פעלט שוין די אַמאָליקע שטרייַנקייט און אָנגעבלאָזנקייט. דער סודיא משפט ניט אַליין דאָ, נאָר מיט נאָך צוויי זאסעדאטעלעס. איך דערקען צווישן זיי יאָשקע גרושע, דעם שניידער. מיט זיינע זין האָב איך צוזאַמען געלערנט אין „גאָראדסקאָיע אוטשילישצע". יאָשקע רעדט גאָר אַ פיינעם יידיש. איך דערמאָן אים ווי ער האָט מיך אַמאָל, אין די צאַרישע צייטן, אויסגעפּאַטשט פֿאַר מיין פֿאַר־זוך אַריינצוגעמען זיינע יינגלעך אין אַ געהיימען לייען־קרייז. ער האָט זיך דאָן שטאַרק געשראָקן פֿאַר נאַטשאַלסטוואָ. די „דיעלאס" אין סוד זיינען אַזוינע בישטיקע, ניט אינטערעסאַנטע און איך הויב מיך אויף אַוועקצוגיין. דער סודיא באַמערקט עס און שיקט מיר צו אַ צעטעלע: — אפשר וועט דיר אינ־טערסירן אַן „אַלימענטן דיעלא"? — (אַן אַלימאַני קייס). איך פֿאַרבלייב אין סוד און באמת ווערט שוין דאָ באַלד אינטערעסאַנט, גאָר ווי אין אַמעריקע: מען דאַרף צאָלן אַלימאַני.

היינט אין אַ מאַרק־טאָג אין שטעטל. איך שפּאַציר איבער די קראָמען, איך שטעל זיך אָפּ דאָ און דאָרטן, באַטראַכט די האַלב־ליידיקע פּאָליצעס.

אין שטעטל איז אַ מאַנגל אין זאַלץ. קעראַסין און צוקער זיינען גאָר ביקר המציאות. אַפילו אין שטעטלשן קאָאָפּעראַטיוו פעלט אויך סחורה. אין מאַרק דרייט זיך אַרום חאַשע־רייזל. זי האָט זיך כמעט ווי ניט געענדערט. איך באַוואונדער איר זכרון ווי זי דערקענט מיך און רעדט צו מיר ווי אַ בר־דעת, נאָר באַלד טאַקע כאַפּט זי אַ טענצל און פֿלוידערט וועגן קאַצמאַנען אין אַמעריקע. יאַנקעלע דער בעל־עגלה, שוין האַלב־בלינד און געבויגן, זוכט מיר אָפּ אין מאַרק און טענהט מיט מיר איין איך זאָל, למען השם, זען, אַז זיינע קינדער אין אַמעריקע, זאָלן פֿאַר אים באַשטעלן אַ קדיש. איך זאָג עס אים צו. צווישן מנחה און מעריב כאַפּ איך מיר אַריין אין מויער בית־מדרש. הירשל דער שוחט לערנט נאָך אַלץ דאָ מיט יידן עין־יעקב ביי דער שיין פון צאַנקענדע ליכט.

איך קוק אויפן פֿרוכט, אויפן עמוד, אויף די הענג־לייכטער און אַ ים מיט דערינערונגען דערוואַכן אין מיר. איך דערמאָן מיך אויף מאָטע־בערל דעם שמש, די רבנים — ר׳ ייאל און ר׳ לייב־נחום. מיר דאַכט זיך, אַז איך זע זיי ביי דער מזרח וואַנט איבערגעדעקט מיט טליתים און מיין טאַטע לייענט די הפטורה: — רני עקרה לא ילדה! — צעקלינגט זיך זיין קול איבערן גאַנצן בית מדרש. אַלע, זיסע טענער! ניט ווילנדיק, ווערן מיינע אויגן פול . עס טוט באַנג אויף דעם, וואָס איז אַוועק און ניטאָ!

מיינע פיס טראָגן מיך ווייטער, צו דער חסידישער שטיבל. דער „קוידענאָוער" חסידישער ניגון באַמבלט זיך מיר אין קאָפּ. איך דערמאָן זיך אויף אַ חתונה ביים רבין, דער רבי האָט אויסגעגעבן אַ טאָכטער. אַיי, איז דאָס געווען אַ חתונה! שוין איינמאָל אַ חתונה. פון גאָר דער וועלט האָבן זיך געצויגן חסידים און רביים צו דער חתונה. אַלע אכסניהס זיינען דאָן געווען איבערגעפֿאַקט מיט אורחים. היינט די הכנות צו דער חתונה. אַ קלייניקייט צוגרייטן אַ מאָלצייט פאַר עטלעכע הונדערט מענטשן מיט אַמאָל. ווי איצט זע איך דעם שיינעם מצוה־טאַנץ. דער מחותן גיט דער כלה איין עק פון זיין רויטער פאַטשיילקע און, אַנהאַלטנדיק זיך אין צווייטן עק, איז ער אַוועק מיט איר אין טאַנץ. די קוידענאָוער קאָפּעליע האָט אַ קלאַפּ געטאָן דעם קוידענאָוער ניגון, דער עולם האָט צוגעפליעסקעט און דער מחותן מיט דער לאַנגער, גרויער באָרד האָט זיך געדרייט מיט פאַר־מאַכטע אויגן און די כלה, אַן אמתע בת־מלכה, איז אים נאָכגעגאַנגען מיט

קליינע טריטעלעך אין טאַנץ. און אָט, געדענק איך, צעזינגט זיך אַ ווילנער חסיד מיט אַן אנגענעמענעם באַריטאָן:

אַך טי, סטאַרי יעווריי,
ניע בוד טי יאַק אַנדריי;
עני דאָ רעבי פּאָסקאָריי,
עני נאַ חסידעס פּאָכאָוואָריי...

אַצינד איז פּינצטער אין שטיבל. ס׳חסידות אין קוידענאָו איז אויס־געלאָשן געוואָרן.

אויפן מאַרק האָט מען אויסגעבויט אַ קינאָ און קאַניצער זאָל. אין אָוונט טרעפט מען דאָ יונגע בחורים און מיידלעך. איך בין אַ בעלן צו פאַר־ברענגען אַן אָוונט מיט דער קוידענאָוער יוגנט און איך גיין אַריין אין זאָל. פאַרשידענע אַרטיסטן זינגען און שפּילן און צום ערשטן מאָל הער איך דאָ דאָס שפּעטער באַקאַנטע ליד — „קויפט בובליטשקי".

פרייטיק בין איך אַוועק אין באָד. געטראָפן דאָרט אי דעם אַלטן בעדער, אי דעם אַלטן פּאַרסטשיק. איך לייג פאָר דעם אַלטן פּויער אַרומוואַשן מיך און אויספּאַרען. ער טוט עס גערן, נאָר ס׳פּעלן אים מכשירים; רייבט ער מיך מיט אַן האַרטן בעזים.

עס ציט מיך כאַפּן אַ בליק אויף די „הויכע בערג" און דורך דער יורזדיקע לאָז איך מיך אַהינצו. כ׳גיי פאַרבי דעם „קאָסטשאל", פאַרנעם זיך צו „שלאָס" צו, באַטראַכט די טורעמס מיט די רונדע לעכער, די נעסטן פון בושעלס אויף די שפּיצן. אַלץ ווי געוועזן. כ׳קוק אַרונטער צו סטראַנגינס פאַבריק אין טאָל, צו שמואל־דודס געריטנער, צום טייכל, וואָס פליסט נאָענט דאָ דערבי. כ׳מאַך צו די אויגן און מיר דאַכט זיך, — כ׳בין ווידער אַ יינגל און איך פאַרגנבע זיך רייסן אוגערקעס. אָט־אָט און שמואל־דוד וועט זיך אַ יאָג טאָן מיט אַ שטעקן און איך וועל מאַכן פּליטה.

רוביזעוויצער־גאַס — די גאַס, אין וועלכער כ׳האָב זיך אויסגעהאָדעוועט, איז עפּעס מיר מער איינגעבאַקן אין האַרצן ווי אַלע אַנדערע גאַסן. אָט איז דער ברונעם מיט דער „פּאָמפּע" אַנטקעגן ישראל דעם בעל־עגלהס שטוב. אַמאָל, אַמאָל האָט מיין טאַטע געהאַלטן אַ „חדר" ביי ישראלן אין הויף. ישראל איז אַלע יאָרן געווען אַ יוסטער בעל הבית. צוויי פערד ווי די לייבן פלעגן ביי אים שטענדיק פירן פּאַסאָזשירן פון באָז און צו דער באָן. איצט

איז שטיל אין ישראלס הויף. ניטאָ שוין ישראל, ניטאָ שוין זיינע לייבן. אָביסל ווייטער — איטשע־זלמן דעם קצבס שטוב. אָנטקעגן האָט געוואוינט מיין פאַמיליע — אין נח חיים דעם קצבס שטוב, וואָס האָט ביי יענער צייט באַלאַנגט שוין צו ראָבערט דעם שוסטער. איטשע־זלמנס שטוב האָט פאַר־מאָגט אַ פיינעם, ברייטן גאַניק צו דער גאַס און אין די זומערדיקע שבתים פלעגט איטשע זלמן און זיין הויז־געזינד אויסזעצן זיך אויפן גאַניק. איך זע זיי, דאָכט זיך, אַלעמען פאַר די אויגן: מאָטשיק, בערל, אַרקע, פּעשע־גיטל, דאָן נאָך אַ בליענדע פריילין וואָס האָט געקענט פיין העברייאיש, מחמת זי האָט יאָרן לאַנג געלערנט ביי חיים־יהודהס מערליס. (דאָכט זיך, אַז זי האָט אָנגעהויבן לערנען ביי מיין טאַטן, וואָס איז אויך געווען אַ פיינער העברייער און בעל־דקדוק). איטשע־זלמן, אַ הויכער און פּעסט־געבויטער ייד, מיט אַ שוואַרצער, שיין־צעקאָמטער באָרד, איז נאָך אין 1927 געווען אין קוידענאָוו. בעת כ׳האָב אים אָפּגעגעבן שלום האָב איך, קוקנדיק אויף אים, דערמאָנט זיך אויף די פאַרגאַנגענע יאָרן, וועו ער איז נאָך געווען אַ ייד, אַ תקיף מיט דער שיינער יאַטקע און מיטן גרויסן פאַרנעם.

אָרונטער רוביזעוויצער גאַס איז נאָך געשטאַנען דער ברונעם מיט דער גרויסער ראָד. איך האָב ביים ברונעם געטראָפן לייזער איכילקעס מיט די בלאָנדע, לאַנגע פּאות, שעפּנדיק וואַסער. לייזער גיט מיר אַ טרונק פון בלעכענעם עמער, צערעדט זיך מיט מיר און וויל וויסן צו איך דאַוון נאָך אין אָמעריקע. „מאָטל" — טענהט ער אַריין אין מיר, „ס׳איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט און מ׳טאָר עס ניט פאַרגעסן". לייזערן, ווייזט אויס, האָט די צייט ניט געענדערט. דער זעלבער פרומער לייזער מיט די מילדע קינדערשע אויגן.

טאָג־אײַן, טאָג־אויס דריי איך מיך איבער די גאַסן פון שטעטל, פאַר־ברענג מיט דעם און מיט יענעם און ס׳איז מיר גוט. בייטאָג באַקט צו די יולי־זון מיט אַ טרוקענע וואַרעמקייט און די אָוועגטן זיינען מחיהדיק קיל. די קוידענאָוער אָוונטן פאַרמאָגן עפּעס אין זיך אַזוינס און אַזעלכעס. דו שפּאַנסט זיך אַראָפּ צו עליצקער גאַס מיט די פריסאדעס און צעביסלעך ווערט טונקעלער און טונקעלער. די זון — אַ פיירדיקע ראָד אין מעריב־זייט — וואַרפט נאָך סנאפּעס ליכט אויפן גאַנצן אָרום, נאָר באַלד הויבט זי זיך אָן אויסלעשן און דו שפּאַנסט שוין צוריק אין דער פינטצער.

טייערע יידן — די קוידענאָווער: גרויסע מכניסי־אורחים. וואו איך

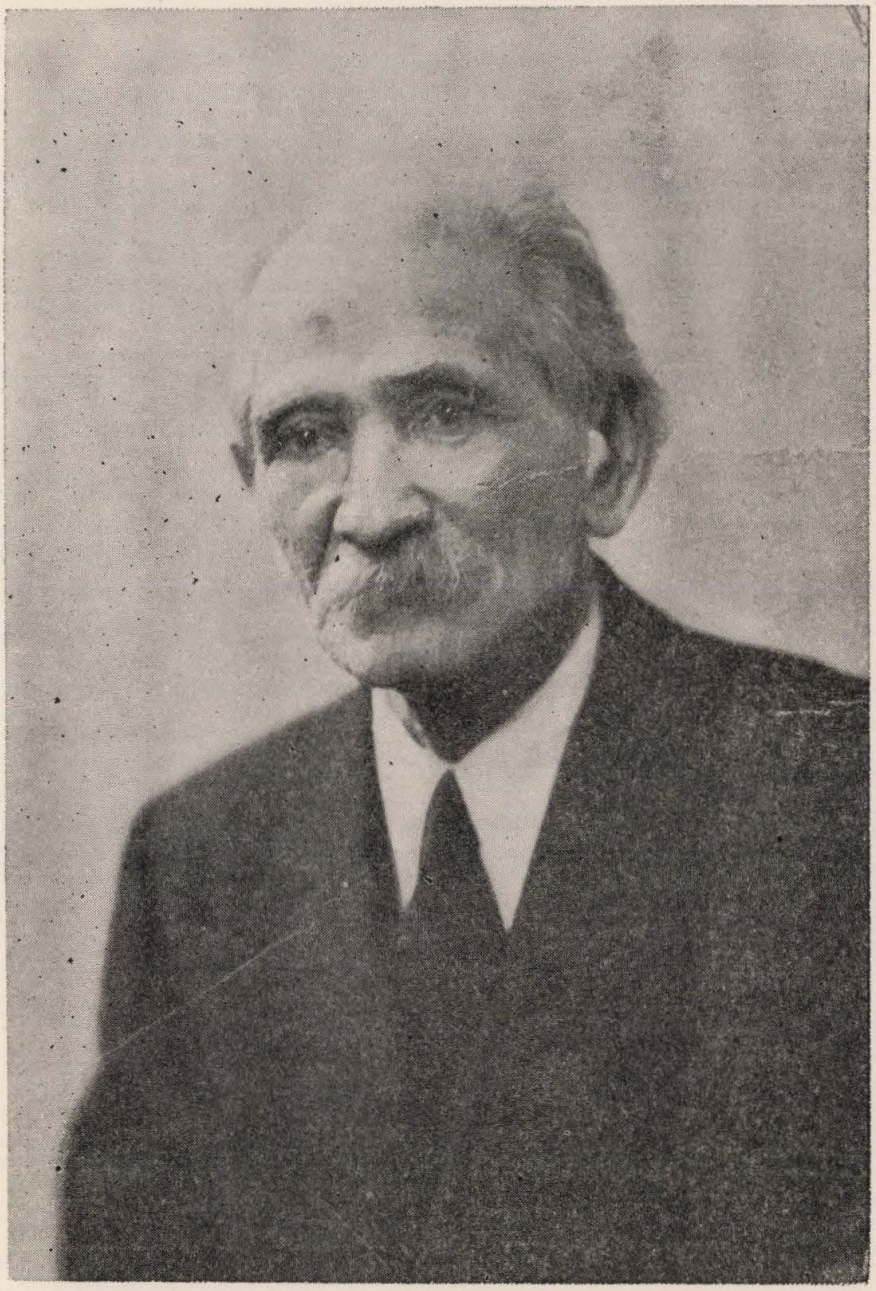
קום נאָר אַריין, שטעלט מען כבוד. און וואָס איז בעסער פון אַ גלאָז קאָקאָ מיט קוכן? זשעדנע קינדערלעך מיט הונגעריקע אויגן קוקן, ווי מען איז מכבד דעם גאַסט, נאָר מ׳וואַגט, נעבעך, ניט, צוגיין צום טיש, — מ׳טאָר ניט.

כ׳שטויס מיך אָן אין קוידענאָוו אויף ביטערע אָרימעלייט, וואָס בעטן מיך משתדל זיין זיך פאַר זיי ביי די אַמעריקאַנער קרובים. כ׳קוק אויף די פאַרפינצטערטע פּנימער און איך טראַכט: פאַרוואָס קומט עס אָט די וואויל, טייערע נשמות אַזאַ דאָליע. יאָר 1927 — אין אַמעריקע איז דאָן געווען „פּראָספּעריטי״ און דאָ אַזאַ דחקות. כ׳פיל מיך שולדיק לגבי אָט די דאָזיקע נויטבאַדערפטיקע פאַר מיינע שיינע בגדים, מיין אַמעריקאַנעם פאַס־פאָרט מיט מיינע דאָלאַרן. מיט וואָס האָב איך אַזוי שיין געדרשנט?...

מיין וויזע האַלט ביים אויסגיין. נאָך אַ טאָג און נאָך אַ טאָג; כ׳זאָפּ איין אין זיך, ווי וויט איך קאָן, די היימישע דופטן. ס׳וועלט זיך מיר אייגקריצן אין האַרצן אַלץ, וואָס נאָר מעגלעך. און אָט בין איך אין אַ קילן באַגינען שוין ווידער אויפן וואַקזאַל. די באַן קומט פון מאָסקווע ווי אַלע־מאָל, שטעלט זיך אָפּ אויף אַ פּאָר מינוט און פירט מיך אַוועק צו מערב־צו, צו נעגאָרעלאָיע. האַסטיקער און האַסטיקער קלאַפּן די רעדער. איך וואַרף אַ לעצטן בליק אויף מיין שטעטעלע, אויף די פעלדער און לאַנקעס, אויף דעם גאַנצן אָרום און טרערן קאָפּן פון מיינע אויגן. ווי אַ חלום פאַרשווינדט מיין שטעטעלע — אַ זיסער חלום, וואָס וועט מיך נאָכגיין אַלע מיינע טעג אויף דער ערד.

דער קוידענאָווער מאַרק מיט די קראָמען

אברהם רייזען

אברהם רייזען ע״ה

דינסטיק ביינאַכט, דעם 31טן מאַרטש, 1953, נאָכן 2טן פּסחדיקן סדר איז אויסגעלאָשן געוואָרן די נשמה פון אונדזער גרויסן לאַנדסמאַן אברהם רייזען ע״ה.

דער באַרימטער דיכטער און דערציילער אברהם רייזען איז געבאָרן געוואָרן אין קוידענאָוו שבת הגדול, 1876, ביי זיינע עלטערן קלמן און קריינע רייזען.

זיין פאָטער, קלמן רייזען איז געווען אַ זון פון משה, שלמה־קלמנס, אַ ייד אַ נגיד, געהאַנדלט מיט טאַבאַק און אייזנווארג; אַ צדיק און אַ תמים, וואָס איז שטענדיק געווען אַריינגעטאָן אין מוסר־ספרים און אין זאָגן תהילים. זיין פרוי שולקע, האָט געשטאַמט פון אַ יחוסדיקער משפּחה, צו וועלכער עס האָבן געהערט דער גרויסער לאָדזשער רב ר׳ אליהו חיים מייזל, די באַוואוסטע יידישע געלערנטע, די ברידער ניקאָלאַי און אָסיפּ באַקסט, און דער באַרימטער קינסטלער לעוו באקסט.

זייער זון, קלמן רייזען האָט באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע יידישע דער־ציאונג. געלערנט ביי די בעסטע מלמדים פון שטעטל, זיך אויסגעצייכנט מיט זעלטענע פעאיקייטן און אַ גוטן זכרון; האָט אַליין זיך אויסגעלערנט דייטש און איז געווען באַהאַוונט אין דער קלאַסישער, דייטשער און אויך אין דער רוסישער ליטעראַטור. ער האָט געשמט אין שטעטל פאַר בעסטן העברעער און משכיל. נאָך זיין חתונה האָט ער זיך פאַרנומען מיט תבואה־האַנדל, אָבער אויך ניט פאַרנאַכלעסיקט זיינע אַמביציעס צו שרייבן שירים אין העברעאיש און אויך אין יידיש. סוף 80יאָרן האָט ער אָפּגעדרוקט אייניקע פּעליעטאָנען אין „המליץ״.

נאָכן פריצייטיקן טויט פון זיין פרוי קריינע, איז ער אַוועקגעפאָרן צו אַ חבר אין בארדיטשעוו, אוקראינע, און האָט אין 1878 אַרויסגעגעבן אַ ביכל לידער (יונה הומיה). קומענדיק צוריק האָט ער באַזוכט קיעוו, וואַרשע. גע־שטאָרבן ה' תמוז 1921.

קלמן רייזענס פרוי, קריינע איז געווען אַ טאָכטער פון פסח עפשטיין, אַ ייד אַ למדן און משכיל, אַ סוחר פון תבואה. זי איז געווען אַ פרוי מיט אַ ליבן און שטילן כאַראַקטער, אַ וואוילקענעוודיקע אין יידישע ספרים פאַר וויבער און זייער אַ פרומע להיפוך איר מאַן קלמן רייזען. ביי אָט דער דער־מאָנטער פאַמיליע איז אין 1876, שבת הגדול, געבוירן געווָארן אַ זון וועמען זיי האָבן אַ נאָמען געגעבן אברהם.

אברהם רייזען האָט פון קינדווייז אָן אַרויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן, אָבער אויך פאַר אַ גרויסער שטיפער. אין חדר, צום בייזן רבין, האָט ער וויניק חשק געהאַט צו גיין. וועג ער איז אַביסל עלטער געוואָרן, האָט ער געלערנט ביי זיין פעטער ר' הירש, וועלכער איז געווען פאַרעכנט אַלס דער בעסטער גמרא־מלמד אין שטעטל. זיין פאָטער קלמן האָט אים אויך געגעבן אינטערריכט אין העברעאיש, רוסיש, דייטש און שפּעטער צו האָט ער אויך געלערנט אַלגעמיינע לימודים און שפּראַכן ביי דעם שטעטלשן לערער: מאָנו־סעוויטש. אַזוי אַז ער האָט שוין אַלס 13—14 יעריקער יינגל באַקומען די העכסטע בילדונג, וואָס מ'האָט אין יענע יאָרן געקאָנט באַקומען אין קוידענאָוו. ער איז דאָן אַליין געוואָרן אַ לערער.

דער חשק צו שרייבן האָט זיך ביי אים דערוועקט זייער פרי. שוין, אפשר צו אַכט־ניין יאָר, האָט ער אָנגעהויבן שרייבן גראַמען און נאָכטוענדיק זיין פאָטער, אויך געפּרוואוט שרייבן אַ פאָר העברעאישע שירים. צו צוועלף יאָר האָט ער שוין אָנגעפאַנגען לייענען די ליטעראַרישע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם און מרדכי ספּעקטאָר; אָבער ערשט שפּעטער, צו זיבעצן יאָר הויבט ער אָן זיך טיפער פאַראינטערעסירן אין דער רוסי־שער ליטעראַטור. ער לייענט טורגעניעוו, פושקין, לערמאָנטאָוו, קאַלצאוו און נעקראסאוון. אָבער אַמשטאַרקסטן ווערט ער באַצויבערט פון גאגאלן, פון וועלכן ער איז געווען באַגייסטערט זיין גאַנצן לעבן. באַווירקט צו ליטעראַ־רישער טעטיקייט האָט אים דער שרייבער יכנה"ז, וואָס האָט זיך באַזעצט אין קוידענאָוו און זיך דאָרט פאַרנומען מיט לערעריי. אברהם רייזען האָט זיך מיט אים באַקענט און אויף זיין עצה געשיקט אַ פאָר קאָרעספּאָדענצן און

עטלעכע לידער צום „אידישן פאָלקס בלאַט" אין פּעטערסבורג און זיי זיינען דאָרט אָפּגעדרוקט געוואָרן. אברהם רייזען האָט זיך דאַן אָנגעהויבן דורכ־שרייבן מיט יעקב דינענזאָן און מיט י. ל. פּרץ. י. ל. פּרץ האָט דאַן אויס־געקליבן איינס פון די לידער וואָס אברהם רייזען האָט אים צוגעשיקט און עס אָפּגעדרוקט אין „דער אידישער ביבליאָטעק".

אַרום יענער צייט איז רייזענס מוטער קרייַנע, געשטאָרבן און די היים פון יונגן דיכטער איז צעשטערט געוואָרן. פון דאַן אָן פאַנגען זיך אָן זיינע וואַנדער־יאָרן: ער וועט אַ לערער אויף איין זמן אין אַ דערבייאיקער שטעטל סאמאכוואלאוויטש. דאַן פאָרט ער קיין מינסק, וואו ער באַקענט זיך מיט אַ סך משכילים און פּיאָנערן פון דער יידישער סאָציאַליסטישער און אַר־בעטער באַוועגונג. ער דרוקט דאָרט אָפּ זיין ערשטע דערציילונג. ווינטער 1892 פאַרברענגט ער וויידער אַ שטיקל צייט אויף אַ ישוב אַלס לערער. דאַן קערט ער זיך צוריק קיין קוידענאָוו. ער שרייבט זיך דאַן דורך מיט שלום עליכם און קריגט באַגייסטערטע אָפּרופן פון אים, אין וועלכע ער פאַרגלייכט אים, רייזענען, אין איין הויך מיט ש. פרוג.

אין 1895 וועט אברהם רייזען אָפּגעגעבן פּאַר אַ סאָלדאַט און האָט געדינט אין קאָוונע. דאָס שווערע קאַזאַרמע־לעבן האָט געלייגט אַ שווערן געוויכט אויפן דיכטערס נשמה. זיין לאַגע איז אָבער פאַרלייכטערט געוואָרן וועו ער איז אַריינגענומען געוואָרן אין דער מוזיקאַנטן־קאָמאַנדע.

אין קאָוונע האָט ער זיך באַפרייַנדעט מיט א. מ. דעוועניששקי (א. וויי־טער) דמיטרי צענזאר (רוסישער דיכטער) מ. פראפוס. ער האָט דאָרט גע־שריבן לידער: „די יידישע טרער" אַן עלעגיע אויפן טויט פון ר' יצחק אלחנן. אין דער קאַזאַרמע האָט ער זיך אויך נעענטער באַקאַנט מיט דער רוסישער און אייראָפּייאישער ליטעראַטור. וועו ער איז צוריקגעקומען פון מיליטער־דינסט, קיין מינסק, האָט ער אָפּגעדרוקט אין וואָכנבלאַט „דער יוד" זיין באַרימטע פּאָעמע „מיין צוריקקער אַהיים". ער פאָרט דאַן אַוועק קיין וואַרשע — און זינט דאַן הויבט זיך אָן דער פעריאָד פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט.

צווישן די ליטעראַרישע קרעפטן, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן זאַמלען אַרום וואָכנבלאַט „דער יוד", דעם אינציקן יידישן וואָכנבלאַט אין מזרח־אייראָפּע, האָט רייזען פאַרנומען איינעם פון די אָנגעזעענסטע ערטער: אַ חוץ לידער האָט ער אויך דאָרט פאַרעפנטלעכט דערציילונגען, וואָס האָבן אים אַרויס־

געזונט אין דער ערשטער רייַ פון די שעפער פון דער נייַער יידישער לי־טעראַטור. אין אַ צייט אַרום גיט ער, מיט דער מאַראַלישער הילף פון י. ל. פּרץ און ה. ד. נאַמבערג און מיט פינאַנציעלער הילף פון יוסף קאַפלאַן, אַרויס דאָס זאַמלבוך „דאָס 20סטע יאָרהונדערט" אין וועלכן ער האָט צום ערשטן מאָל אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק וועגן יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך. אַרום יענער צייט האָט ער, אברהם רייזען באַווירקט יעקב לידסקין צו שאַפן דעם פאַרלאַג „פּראָגרעס", וואָס האָט אַרויסגעגעבן זיין ערשטע לידער־זאַמלונג. אין 1903 וועט אין פּעטערבורג האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין די ערשטע טעג־לעכע יידישע צייטונג אין רוסלאַנד „דער פרײַנד" איז אברהם רייזען געוואָרן איינער פון די אָנגעזעענסטע מיטאַרבעטער דאָרטן. אין 1904 וועט עס ברעכט אויס דער רוסיש־יאַפּאַנישער קריג פאַרלאָזט ער רוסלאַנד און פאָרט אָפּ קיין ווין. דאָרט קאָן ער אָבער לאַנג נישט זיין, ווייל אים פעלן די יידישע פּאָלקס־מאַסן. ער פאָרט דאַן קיין קראָקע וואו ער גיט אַרויס אַ וואָכנבלאַט „דאָס יידישע וואָרט", וואָס האָט געמאַכט אַ רושם אויף די ראַדיקאַלע און לי־טעראַרישע קרייזן איבער דער יידישער וועלט.

אין 1905 וועט עס האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, איז אברהם רייזען געקומען צוריק קיין וואַרשע, מינסק און ווילנע. אָבער וועט די רעאַקציע איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, האָט אברהם רייזען ווידער פאַרלאָזן רוסלאַנד צום צווייטן מאָל. אין דער זעלבער צייט גענומען אַן אַקטיוון אינטייל אין דער יידישער שפּראַך־קאַנפערענץ אין טשערנאָוויץ, גאַליציע, און צוזאַמען מיט י. ל. פּרצ, אַשן און נאַמבערגן געמאַכט אַ טורנע איבער די שטעט פון גאַליציע און בוקאָווינע.

אין 1908 איז רייזען צום ערשטן מאָל געקומען קיין אַמעריקע, וואו ער איז אויפגענומען געוואָרן מיט באַגייסטערונג פון דער יידישער אינטעליגענץ און די פּאָלקס־מאַסן. ער האָט אָבער נישט לאַנג פאַרבראַכט אין אַמעריקע און איז אָפּגעפאָרן צוריק קיין אייראָפּע. קומענדיק צוריק קיין וואַרשע וועט ער זייער טעטיק ביי פאַרשידענע ליטעראַרישע אַרבעטן. אין 1911 פאָרט ער צום צווייטן מאָל קיין אַמעריקע. אויפן וועג באַזוכט ער די גרויסע אייראָ־פּייאישע צענטערס וווּ פאַריז, ציריך, זשענעוע און לאָנדאָן. אין ניו יאָרק האָט ער אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ וואָכנשריפט „דאָס נייַע לאַנד" ער וועט אויך אַ מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס" און „צוקונפט". ער איז אָבער ווידער צוריקגעפאָרן קיין אייראָפּע, זיך באַזעצט אין פאַריז און דאָרט אָנגעהויבן

אַרויסגעבן אַ וואָכנבלאַט: „דער נייער זשורנאַל" וואָס האָט אָבער אָנגעהאַלטן בלויז אַ פּאָר חדשים. ער קומט דאַן ווידער קיין אַמעריקע און הויבט אָן אַרויסגעבן אַ נייע וואָכנבלאַט „די ליטעראַרישע וועלט" צוזאַמען מיט אהרן קאַרלין, וואָס איז געווען דער פינאַנסירער און האָט אין דער אונטערנעמונג אָנגעוואוירן אַ קליינעם פאַרמעגן — ער איז אָבער געבליבן פריינט מיט אברהם רייזענען ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג. און אברהם רייזען איז אַלע יאָרן שפּעטער געווען אַ מיטאַרבעטער פון דעם זשורנאַל און זאַמלשריפט „די פעדער", פון וועלכער אהרן קאַרלין איז דער רעדאַקטאָר.

אברהם רייזען איז ווידער צוריקגעפאָרן קיין וואַרשע, אָבער ביים צוקומען צום רוסישן גרענעץ האָט פונקט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. ער איז דאַן דורך קאָפּענהאַגען און לאָנדאָן, אַוועק צום דריטן מאָל קיין אַמעריקע וואו ער איז שוין פאַרבליבן זיין גאַנץ לעבן, צוערשט אַלס מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס" און זינט 1917 פון „טאָג". אין 1926 איז רייזען אַריבער אַלס מיטאַרבעטער פון „פרייהייט". סוף 1928 האָט רייזען באַזוכט מערב־איראָפּע, פוילן און ראַטנפאַרבאַנד. זיין באַזוך האָט זיך דאָרט פאַרוואַנדלט אין אַ טריאומף. מ'האָט אים פשוט אויף די הענט געטראָגן. ער איז באַגריסט געוואָרן פון די העכסטע פּאָרשטייער פון רעגירונג און ליטעראַטור. קומענדיק צוריק קיין אַמעריקע איז ער אָבער זייער ענטוישט געוואָרן פון דער האַלטונג פון דער „פרייהייט" מכוח די פּאָגראָמען פון די אַראַבער אויף די יידן אין חברון, ארץ ישראל. אַלס פראָטעסט האָט ער, מיט נאָך אייניקע דיכטער, רעזיגנירט פון דער „פרייהייט". מיט אַ שטיקל צייט שפּעטער איז ער צוריק געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס", וואו ער איז פאַרבליבן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

איבערגעבן אַלע זיינע אויפטוואונגען און אויסגאַבעס איז אַ ספּעציעלע אַרבעט פאַר אַ ביבליאָגראַף. אָבער איין זאַך ווילן מיר זאָגן: מיר קוידע־נאָווער יידן זיינען שטאָלץ וואָס אברהם רייזען איז געבוירן געוואָרן אין אונדזער שטאָט און וואָס אונדזערע מענטשן זיינען געווען דאָס טייג פון וועלכן ער האָט ליטעראַריש אויסגעקנאָטן זיינע טיפּן פאַר דער וועלט און יידישער ליטעראַטור. אין אונדזערע הערצער לעבט ער און וועט תמיד לעבן. ערע זיין אָנדענק!

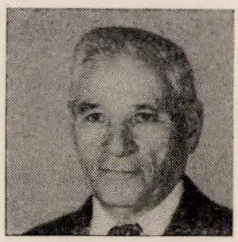
נח ראָזוויצקי

קוידענאָוער יידן אין אַמעריקע

שרייבן וועגן מיינע לאַנדסלייט, פון זייער געזעלשאַפטלעכן און עקאָנאָמישן לעבן דאָ איז אַמעריקע, גלויב איך אַז מען האָט געקאָנט אָנשרייבן אַ בוך, ספּעציעל געווידמעט פּאַר זיי, פון יעדן איינעם וואָס האָט דאָ אין לאַנד „דורכגעמאַכט". עס איז אָבער ניט פּאַר מיינע כוחות שרייבן אַ בוך פון מיינע אַלע קוידענאָוער לאַנדסלייט, וועל איך זיך באַגנוגען שרייבן אַ פּאָר וועלטער פון איינעם אַ קוידענאָוער ייד וואָס איך פּערזענלעך האָב אים ניט געקאָנט, זיין פּאָטער געדיינק איך גאַנץ גוט, טעוויע דעם שטעפּער, איך האָב זיך באַקאַנט מיט אייבי הורוויטש אַזוי ווי מיט פּילע אַנדערע לאַנדסלייט, אין דעם קוידענאָוער־רעליף וואָס איך האָב זיי אויך ניט געקאָנט ווי צום ביישפּיל: נייטן קלומאַק, סעמועל שאק, אייבי גוריאן מיט זיין ליבע פרוי, דאָרא מארדער, גיטל נייפעלד, נישקע ליווי, סיידי ליווי, אייב שולץ מיט זיין גוטער פרוי און מעקס דזשאָזעף (רבקה־רחלס איידעם) און נאָך פילע, ווי איך האָב געזאָגט אַז מען וואָלט געקענט פון יעדן איינעם שרייבן. איך וויל דאָ נאָר זאָגן אַ פּאָר וועלטער וועגן מיין לאַנדסמאַן אייבי הורוויטש, איינער פון די אינטעליגענטע איבערגעבענסטע טוער אין רעפּאַגאַניזירן דעם רעליף. אונטער דעם נאָמען „יונייטעד קוידענאָוער אסס'ן". איך האָב געשריבן וואָס קוידענאָוער רעליף מיינט פּאַר מיר, דאָס זעלבע קען איך זאָגן וואָס אייבי הורוויטש מיינט פּאַר דעם יונייטעד קוידענאָוער אַסס'ן.

מיט זיין פריינטלעכן שטענדיקן שמייכל באַצויבערט ער אַלעמען, ווען ער נעמט דאָס וואָרט און רעדט, איז אַלע מאָל פּאָראַן וואָס צו הערן, ווייל ניט נאָר רעדט ער שיין, נאָר טאַקע לאָגיש אויך, נאָר פּאַרקערט געהערט: עס איז גאָר ניט קיין וואונדער, אַז אַ מאַן קען זיך אַוועקשטעלן ימים נוראים ביים עמוד און דאַוונען אַזוי, אַז דער עולם זאָל האָבן אַ גייסטיקן פּאַרגעניגן...

נו איז דאָך שוין פאַרשטענדלעך דעם פאַרגעניגן וואָס מיר האָבן וועלן עך שטעלט זיך אויף צו רעדן; צו זייגעם אַ מיינונג הערט מען זיך צו מיט רעספעקט. און ער האָט אין דעם „אַ גרויסן חלק" וואָס מיר אַלע פילן זיך צוזאַמען ווי איין פאַמיליע, די פריינטשאַפט און איבערגעבענקייט וואָס מען האָט אייגע צו די אַנדערע האָט געמאַכט טאַקע אַז די יוגייטעד קוידענאַוועך פירט דורך איר אַרבעט מיט דערפאָלג, פאַר מיר פערזענלעך איז אַ כבוד, וואָס איך האָב די מעגלעכקייט אַרבעטן צוזאַמען מיט אַזוינע לאַנדסלייט. איך ווינש אים מיט זייך ליבער פרוי און פאַמיליע, לאַנגע פריילעכע־גליקלעכע יאָרן, און צו דערלעבן פרייד פאַר אונדז יידן איבער דער גאַנצער וועלט...

גרשון זינגער
ערשטער פאַרזיצער פון די פאַראייניקטע קוידענאַוועך אַסאָסיאיישאַן

נייטן קלומאַק
פאַרזיצער פון די פאַראייניקטע קוידענאַוועך אַסאָסיאיישאַן

אבא הורוויץ און אייב עוואנס

דעם סופרס אַן אייניקל

אַ מאַרק־טאָג אין קוידענאָוו. אַ ישובניק איז געקומען צום אַלטן סופר ר׳ יוחנן איטשע צו קויפן אַ פּאָר תפילין פאַר זיין יינגל וואָס דאַרף ווערן בר־מצוה. אָבער איין אומגליק איז געשען, דער ישובניק האָט אים איבערגעגעבן אַ גאַנצן „צענערל", דאָס הייסט פינף קאָפּיקעס, אָנשטאָט די פינף און דרייסיק קאָפּיקעס וואָס ס׳איז דער פּרייז פון די תפילין, האָט ער אים גאָר געגעבן 40 קאָפּיקעס. דער סופר האָט שוין ניט געקאָנט אויפ־רוען און איז אַוועק זוכן דעם ישובניק אויפן מאַרק און אין אַלע „סטאָדאָלעס". אין אָוונט איז ער געקומען אַ פריילעכער אַהיים און האָט אויסגעשריען, דאַנקען גאָט איך האָב אים געפונען און אים אָפּגעגעבן זיין געלט, די פינף קאָפּיקעס.

אין דעם קליינעם עפּיזאָד שפּיגלט זיך אָפּ די געשטאַלט פון דעם ממש הייליקן אַלטן סופר ר׳ יוחנן איטשע. דער מענטש איז געווען די ערלעכקייט און גייטסקייט אַליין. זיינע קינדער און אייניקלעך זיינען גע־גאַנגען און גייען אין זיינע וועגן.

דאָ אין לאַנד זיינען פאַראַן אַ סך אייניקלעך פון סופר ר׳ יוחנן איטשע, אָבער מיר זיינען זיכער אַז אישיע (יהושע) און זיין פרוי ביילקע עוואנס (עוועגטשיק) פּאָסן צו זיין די אמתע טיפּן אַפֿס אייניקלעך פון אַלטן סופר.

אישיע איז דער דריטער זון פון יאָשע דעם סופרס איידעם, (זיין מוטער ראַשע־בלומע איז זייער יונג געשטאָרבן אין קינפּעט וועז זי האָט געבוירן זיין שוועסטער רחל. זיין פאָטער איז געבליבן אַן אלמן מיט קליי־ני קינדער), און האָט געמוזט אָנפאַנגען זיך לערנען אַן אַרבעט (סטאָלעריי) כדי אַרויסצוהעלפן זיין פאָטער. ער האָט געאַרבעט זייער שווער אָבער ער

איז אויסגעוואָקסן אַ גוטער בעל־מלאכה און אַ שיינער בחור. און טאַקע זיין שיינקייט האָט געוואונען דאָס האַרץ פון ביילקע, ירחמיאל דעם מוליערס טאָכטער, וואָס איז געווען פון די שענסטע מיידלעך אין שטעטל, אַ אייניציקע טאָכטער ביי אירע עלטערן, בעל־הביתישע מענטשן מיט אַן אייגענער הויז און גרויסן גאָרטן אויף פּאראבאָצקער גאַס.

אָבער צו גיין דינען „פּאָניען" איז ניט קיין תכלית, — האָט אונדזער אישיע געשריבן תנאים און האָט זיך געזעגנט מיט זיין פאַמיליע און איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, כדי זיך אינצואָרדענען און אַריבערבריינגען זיין געליבטע כלה. ניט אַזוי גרינג קומט דאָס אים אָן. פיר יאָר האָט געַ־נומען דאָס צו דערגרייכן.

אָנקומענדיק אין אַמעריקע האָט ביילקע, זיין כלה, געוואָלט גיין אַרַ־בעטן אין אַ שאַפּ, אָבער יחיאל עוועטשיק, אַ פעטער פון אישיען האָט אים געראַטן אַז אַזאַ שיינע מיידל טאָר מען ניט לאָזן גיין אַרבעטן אין אַ שאַפּ. דו גיי אַרבעטן און „אַרבעט זיך אַרויף" און ביילקע וועט וואוינען ביי אונדז און עס וועט איר גאָרניט פעלן...

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט אים דער פעטער יחיאל געפרעגט: נו, וויפיל געלט האָסטו, אישיעלע? ניינציק דאָלאַר, האָט ער געענטפערט. אויב אַזוי קאָנסטו שוין חתונה האָבן. מען האָט געפראָווען אַ חתונה כיד־המלך אַז די גאַנצע משפּחה קאָן עס נאָך איצט ניט פאַרגעסן.

דער שמייכל און גוטסקייט פון סופרס אייניקל איז אַלע מאָל מיט אישיע און זיין ליבע פרוי.

זיי זיינען זייער טעטיק צווישן די לאַנדסלייט, און זיי זיינען פון די וועלכע מיר, קוידענאָווער, שטאָלצירן מיט זיי.

אישיע עוואנס
דעם סופרס אייניקל

ביילקע עוואנס
זיין פרוי

מעקס אַסנאַס

מעקס אַסנאַס, דער אייגנטימער פון „סטעידזש דעליקאַטעסן", איז דער יידישיסטער פון אַלע יידישע אייגנטימער פון די באַרימטע טעאַטראַלע רעסטאָראַנען וואָס ווערן „פּעטראָנאַיזד" (אָפּט באַזוכט) פון בראָדווייער באַ־רימהייטן.

מעקס אַסנאַס איז געבוירן געוואָרן אין קוידענאָוו, מינסקער גובערניע. בעתן בירגער־קריג נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע, איז ער גע־דרעפטעד געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי.

ער איז אַנטלויפן פון דער רויטער אַרמיי און איז אַריבער דעם גרענעץ קיין פּוילן ביי דער ערשטער בעסטער געלעגנהייט. ער איז אָנגעקומען קיין וואַרשע אין 1919 און האָט געוואָלט פון דאָרטן קומען קיין אַמעריקע צו זיין עלטערער שוועסטער סיידי (שפּרה) ליווי, וועלכע איז געקומען אַהער פאַרן ערשטן וועלט־קריג.

אָבער אַזוי ווי ער האָט ניט געהאַט קיין פּאַספּאָרט און קיין אַנדערע נויטיקע דאָקומענטן, האָט מעקס ניט געקאָנט קריגן קיין אַמעריקאַנער וויזע. ער האָט זיך דורכגעשריבן מיט זיין עלטערער שוועסטער אין אַמעריקע; ער האָט אָפּגעשלאָגן די טירן פון „האַיאַס" אין וואַרשע, אָבער ער האָט קיין וויזע ניט געקאָנט קריגן.

אַסנאַסעס פאָטער איז געשטאָרבן בעת דער רעוואָלוציע. זיין מוטער, העניע ליבע, און אירע צוויי יינגערע קינדער, לאהקע און חיים, זיינען נאָך פאַרבליבן אין קאָידענאָוו. מיט דער הילף פון „האַיאַס" אין מעקסן געלונגען אַריבערצוברענגען זיי פון סאָוועט־רוסלאַנד קיין וואַרשע. דער יינגסטער ברודער, הייַמי, וועלכער איז נאָך דאָן געווען אַן 11־יאָריקער יינגל, איז אַריבערגעבראַכט געוואָרן קיין אַמעריקע מיט אייַנער פון די יתומים־שיפן וואָס האָבן נאָך דער מלחמה געבראַכט אַהער אַ צאָל יידישע יתומים פון די מלחמה־לענדער, וואָס אַמעריקע האָט אַריינגעלאָזט.

מעקסיס מאַמע און זיין יינגערע שוועסטער, לאה, האָבן באַוויזן צו קריגן וויזעס און זיי זיינען געקומען קיין אַמעריקע אַ פּאָר מאָנאַטן נאָכדעם ווי חיים איז געבראַכט געוואָרן אַהער.

מעקס און אַ גרופּע אַנדערע יידישע עמיגראַנטן האָבן זיך דאָן דערשלאָגן קיין לאָנדאָן. פון ענגלאַנד האָבן זיי זיך אַלע אַרויסגעלאָזט קיין קענעדע, מיט דער האָפענונג, אז פון דאָרטן וועט זיי ענדלעך געלינגען צו קומען קיין אַמעריקע. די קענעדער אימיגריישאָן באַאַמטע האָבן אָבער צוריקגעשיקט מעקסן און די אַנדערע יידישע עמיגראַנטן. מ׳האָט זיי אַלעמען צוריקגעבראַכט קיין ענגלאַנד. עס איז געווען אַ געפּאָר, אַז מ׳וועט זיי דעפּאָרטירן צוריק קיין רוסלאַנד, נאָר דער לאָנדאָנער יידישער קאָמיטעט האָט זיך משתדל געווען און אויסגעווירקט, אַז מען זאָל אַרויסלאָזן די דעפּאָרטירטע יונגעלייט אויף דער פריי ביז דער קאָמיטעט וועט פּאַר זיי אָפּזוכן נייע היימען אין לענדער וואָס וועלן זיי אַריינלאָזן.

מעקס און די אַנדערע האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין לאָנדאָן פילע מאָנאַטן, און ער האָט זיך דערווייל דאָרט געזומען לערנען ענגליש און שפּאַניש.

פּאַר מעקסן האָט מען געקראָגן אַ וויזע קיין קיובאַ. אין 1921 איז ער אָנגעקומען קיין האַוואַנאַ, ער האָט דאָרט אָפּגעוואוינט אַ יאָר צייט.

מעקס אַסנאַסעס קרובים האָבן ענדלעך געקראָגן אַן אַמעריקאַנער וויזע פּאַר אים, און אין 1922 איז מעקס אַסנאַס אָנגעקומען אין ניו יאָרק.

קיין גרינער איז שוין מעקס מער ניט געווען. ער האָט זיך „אויסגעגרינט" אויפן וועג קיין אַמעריקע, ד. ה. אין לאָנדאָן און אין קיובאַ. ער האָט זיך דאָ אין ניו יאָרק, שוין באַלד נאָך זיין אָנקומען, געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער.

— דער ערשטער דזשאַב מיינער אין אַמעריקע איז געווען אין אַ בוטשער-סטאָר, אָבער אַזוי ווי דער בוטשער האָט זיך געפּוילט מיר צו צאָלן וויידזשעס, בין איך אַוועק און האָב זיך אָפּגעזוכט אַן אַנדער דזשאַב אין אַ דעליקאַטעסן סטאָר. איך בין געוואָרן אַקטיוו אין דער יוניאָן פון די דעליקאַטעסן קלוירקס און מ׳האָט מיך ערוועלט אין דער עקזעקוטיווע פון דער יוניאָן — דער-ציילט מעקס.

אין 1939 האָט מעקס געעפנט די „סטעידזש". ער האָט אַריינגענומען

אַלס פֿאַרטנערס זיין יינגערע שוועסטער לילי (לאה), (וועלכע איז שוין דאַן געווען פֿאַרהיראַט צו דזשאָזעף מאַרסאָן); זיין יינגערן ברודער היימי און עדי דאָברושין.

כמעט די גאַנצע פֿאַמיליע אָסנאַס איז מיט אים צוזאַמען אין די „ביזנעס".

מעקסעס שוועסטער, לילי מאַרסאָן, איז אַ זייער שיינע פרוי, מיט אַן אַנגענעמער פּערזענלעכקייט. זי איז די קאַסירשע אין „סטעידזש". זי איז אַ קליין־געוויקסיקע און האָט אַ פיינע פיגור. זי האָט אַ פֿאָר בלויע אויגן. זי איז שענער און חנעוודיקער פון פילע מואווי־סטאַרס און אַקטריסעס וואָס קומען אַריין אין „סטעידזש".

לילי ווערט בכלל ווייניק־וואָס נתפּעל פון די באַרימטהייטן וואָס קומען אַריין אין „סטעידזש". זי זעט זיי טעגלעך און זי זעט ניט אין וואָס ס׳איז דאָ צו באַוואונדערן זיי און פֿאַרוואָס מען זאָל זיך בוקן פֿאַר זיי.

— זיי זיינען ניט מיינע מענטשן. איך האָב ווייניק־וואָס געמיינזאַמעס מיט זיי. איך האַלט מער פון מיין לאַנדסמאַן אברהם רייזען און פון אַנדערע יידישע שרייבער ווי פון די אַלע בראָדוויער גרויסע מענטשן מיט וועלכע מעקס חברט זיך. ער פילט זיך מיט זיי ווי אַ פיש אין וואַסער. איך פיל זיך אַ סך בעסער מיט מיינע אַלטע פריינד, מיט די קאָידענאָווער לאַנדסלייט, ווי מיט אָט די לייטע — האָט זיך לילי אויסגעדריקט פֿאַר מיר — זייער אָפט פֿאַרבענקט זיך מיר נאָך קאָידענאָוו, נאָכן אַמאָליקן שטילן, רואיקן לעבן, וואָס מיר האָבן געפירט אין אונדזער שטעטל. ס׳איז געווען אַ לעבן וואָס האָט ענטהאַלטן אַ סך פּאָעטישקייט, טראָץ זיין אויסערלעכער אָרעמקייט און גרויקייט.

לילי זעט אויס אַ סך יינגערער ווי אירע יאָרן. זי זעט אויס יונג געבוג, אַז איך האָב אָנפאַנגס אָנגענומען זי און איר עלטערן זון אַלס ברודער און שוועסטער, ניט אַלס מוטער און זון. סימאָר אַרבעט אויך אין דער „סטעידזש" אַלס קאָונטערמאַן און געהילפס־קעשיר.

לילי האָט אויך אַ דערוואַקסענע טאָכטער, פלאָרענס, וועלכע איז 24 יאָר אַלט. ווען זיי גייען־אויס צוזאַמען זעען זיי אויס ווי שוועסטער. פלאָרענס האָט גראַדואירט פון האָנטער קאָלעדזש און אַרבעט איצט אַלס סעק־רעטערי.

מעקסעס יינגערער ברודער, היימי, וועלכער איז אויך אַ פּאַרנטער אין דער „סטעידזש", האָט טיילווייז צוריקגעצאָלט אַמעריקע פּאַר איר גאַסט־פריינטלעקייט, וואָס זי האָט אים אַרויסגעוויזן. בעתן קריג האָט היימי וואָלונטירט אין די „סיבים" און האָט געדינט אין סאָוט פּאַסיפיק אין פּאַרלויף פון גאַנצן קריג.

נאָך אין די צייטן וועלן ער האָט געאַרבעט אין דער „געיעטי" האָט זיך מעקס באַקענט מיט אַ סך בראָדווייער באַרימטהייטן. וועלן ער האָט געעפנט נייע דעליקאַטעסן־רעסטאָראַנען האָבן די מערסטע קאָסטאָמערס זיינע אים נאָכגעפאָלגט אין די נייע פּלעצער. די „סטעידזש" איז גאַנץ שנעל געוואָרן פּאָפולער און האָט געמומען טאָן גוטע ביזנעס.

אָבער דער אָנגעלעגסטער פון אַלע זיינע קאָסטאָמערס — האָט מיר מעקס געזאָגט — איז — אַדאָלף העלד, דער סאָציאַליסטישער און געזעלשאַפטלעכער טוער.

מעקס אָסנאָס קען אַדאָלף העלדן נאָך פון אייראָפּע, נאָך איידער ער איז געקומען אין אַמעריקע.

נאָכדעם ווי אָסנאָס איז געקומען קיין וואַרשע פלעגט ער אָפט קומען אין „האַיאַס" און ער פלעגט דאָרט זען אַדאָלף העלדן, בעטן זיין הילף אין קריגן אַ וויזע.

אַדאָלף העלד איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען דער „האַיאַס" קאָמישאָנער און הויפּט פון „האַיאַס"־אָפּיס אין וואַרשע. דער „האַיאַס" האָט אים געהאָלפן אַרויסקריגן זיין מוטער און זיין יינגערער שוועסטער פון רוסלאַנד קיין פוילן און אָפּשיקן זיי קיין אַמעריקע צו אַן עלטערער שוועסטער, מרס. סעידי (שפּרה) ליווי.

— כ׳האָב דאָן געזאָגט מר. העלדן, אַז אויב ער וועט מיר העלפן דערשלאָגן זיך קיין אַמעריקע וועט ער קיינמאָל ניט דאַרפן חרטה האָבן; אַז איך וועל אים ניט פאַרשעמען. נאָכדעם ווי איך האָב געעפנט די „סטעידזש" און מר. העלד האָט אָנגעפאַנגען אַרייַנקומען אַהער, איז דאָס פאַר מיר געווען דער גרעסטער כבוד, און ער איז דער ליבסטער קאָסטאָמער מיינער. איך וועל אים קיינמאָל ניט פאַרגעסן פאַר די טובות וואָס ער האָט געטאָן מיט מיר און מיט די אַנדערע וואַנדערער, וועלכע האָבן זיך דאָן געריסן פון פוילן קיין אַמעריקע.

מעקס אַסנאַס איז געקומען קיין אַמעריקע וועז ער איז שוין געווען אַ דערוואַקסענער מענטש און נאָכדעם ווי ער האָט אָפּגעדינט אַ צייט אין דער רויטער אַרמיי. הגם ער איז פּאָלקאָם אַמעריקאַניזירט און רעדט ענגליש ווי עס וואָלט געווען זיין מוטער־שפּראַך, גייט ער אָבער אַלץ אַריבער צו יידיש וועז ער דערוואַרעמט זיך אין אַ געשפּרעך, באַזונדערס וועז ער רעדט מיט אַן אייגענעם מענטשן.

דזשעי גרעיסאָן

מעקס אָסנאַס

ספר

בראשית

עם פירוש

פשטיה דקרא

מבאר המלות והלשון והענין עפ"י הפשט, כמאמרם ז"ל
אין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת ס"ג, ע"א).

מאת

אברהם חיים קאסעל מקאיידאנאוו.

ווילנא

בדפוס ר' יהודא ליב ט"ץ נ"י, ב"ר אליעזר ליפמאן ז"ל.

שנת תרנ"ט לפ"ק

ГРАМАТИЧЕСКІЙ КОММЕНТАРІЙ.
На книгу Бытіе. Соч. А. Х. Касселя.

ВИЛЬНА.
Въ типографіи Л. Л. Маца, на
Завальной улицѣ домъ Вендорфа.
1899 г.

שער־בלאַט פון אַ פירוש אויף חומש בראשית פון אברהם חיים קאסעל

יוסף חזן

זכרונות

פון די אַמאָליקע בּאַרימטע משפּחות וואָס האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין קוידענאָוער עקאָנאָמישן (אַלס גרויסע סוחרים), פּאָליטישן (אַלס שתדלנים) און גייסטיקן (אַלס לומדים) לעבן — וועגן פינף אַזעלכע: די לובאַשיצעס, די קראָלס, די הוטנערס, די אַילהס און די אָרקעס. (אַביסל גענדענק איך זיי אַליין, — ניט פון זייער בליהונגס פּעריאָדע, נאָר פון זייערע לעצטע יאָרן וועז זייער רום האָט שוין געצאַנקט און פיל האָב איך געהערט דערציילן וועגן זיי).

די קראָלס און די לובאַשיצעס

פון די קראָלס. מאדל קראָל איז געווען קלמן רייזענס (דעם דיכטער אברהם רייזענס פּאָטער) אַ חבר און אַ מיטגליד פון דער גרופּע משכילים אין קוידענאָוו אין די זעכציקער יאָרן פון פּאָריקן, נייגעטן יאָרהונדערט, פון וועלכער קלמן רייזען איז געווען דער אָנפירער.

די קראָלס, אַזוי ווי די לובאַשיצעס זיינען געווען משפּחות פון אינטעליגענטע, ענערגישע מענטשן מיט אומרוהיקע נאַטורן וואָס האָבן שוין אין יענע אַמאָליקע יאָרן, אין די פערציקער יאָרן פון פּאָריקן יאָרהונדערט, ניט געקענט פּאַרטראָגן די לאַסט פון פּאַרשימלטן, מיט אַבערגלויבנס דורכגעווייקטן, לעבן. זיי האָבן רעוואָלטירט; זיך געמיט צו שאַפן אין קוידענאָוו אַ נייַ לעבן. ענדלעך האָבן זיי אַלע פּאַרלאָזן קוידענאָוו, צעפּאָרן זיך אין אַלע עקן וועלט: אין אָדעס, אין כערסאָן, אין קיעוו, אין זשיטאָמיר. כוואָלעס פּאָטער, אברהם וועלוויל לובאַשיץ (זיין צונעמעניש איז געווען סאראקאץ),

און דער אַלטער לערער זלמן לובאַשיץ האָבן געשטאַמט פון יענע לובאַ־
שיצער.

די קלמן רייזען־גרופּע משכילים איז ניט געווען די ערשטע אין קוי־
דענאָוו. נאָך מיט אַן ערך צוואַנציק־דרייסיק יאָר פריער איז אין קוידענאָוו
אויפגעקומען אַ גרופּע משכילים צו וועלכער עס האָבן באַלאָנגט אייניקע
פון די לובאַשיצער; איינער אַ ראַסקין (מרדכי לייב דעם וואַסער טרעגערס
אַ ברודער), אָשר תומים, משה האזקעס און נאָך אייניקע. משה האזקעס האָט
מיט יאָרן שפּעטער געוואויגט ביי אונדז אין דירה. האָב איך ביי זיי געפונען
דעם „אפס דמים" פון מרדכי אהרן גינצבורג (אַ באַשרייבונג פון דעם עלילת
דם אין דמשק) אַן איבערגעשריבענעם פון אַ געדרוקטן.

דער נושא כלים פון יענער גרופּע איז געווען מאיר זינגער, אָדער ווי
מ׳פלעגט אים רופן, מאיר דער ראַטניק, דער קוילעטשן בעקער. מאיר איז
געווען אייניער פון זיי; ער האָט זיך געדרייט אַרום זיי אַלס זייער שיק
יינגל צו טראָגן די „טריף פּסולס" פון איינעם צום צווייטן. אוך ער האָט
טאַקע פון זיי עפּעס געגאַשט אויך. ער איז געווען, אָט דער מאיר דער ראַט־
ניק, אַ גאַנצער אַפּיקורס. ער האָט קיינמאָל ניט געדאַווענט און האָט זיין
יינגערן זון, יודל געשיקט, אַנשטאָט אין חדר, לערנען אין שקאָלע. איינמאָל
אין אַ שמועס וועגן משיח, האָט מאיר דער ראַטניק געזאָגט אַז פאַר פינף
און צוואַנציק שרייבט ער זיך אונטער אַז משיח וועט ניט קומען און פאַר
נאָך פינף און צוואַנציק יאָר וועלן אונערשרייבן זיינע זין מאָטע און יודל —
אין יענע יאָרן איז דאָס געווען אַ געוואָגטע זאַך דאָס צו זאָגן... מ׳פלעגט
אין קוידענאָוו דערציילן, אַז אַז וועט מאיר פלעגט אויפשטיין פאַרטאָג צו
באַקן בייגל פלעגט ער די ליכט, וואָס ער האָט געגוצט צו באַלייכטן אים,
אַריינשטעקן אין די טייג, אָנשטאָט אַ לייכטער — אַזאַ אַפּיקורס איז דאָס
געווען!....

מאיר זון, יודל, האָט נאָכהער געענדיקט אין דער מיר די „אויעזדנע
אוטשילישצע" און איז געווארן אַ סעקרעטאַר ביים „סלעדא־וואטעל". אין אַ
קורצער צייט אַרום איז ער קראַנק געווארן און איז געשטאָרבן. דאָן האָט
מאיר דער ראַטניק תשובה געטאָן, ווי אין פּסוק שטייט: „קאַלי טרעוואָגא
טאָ דאָ באָגאָ"... ער האָט געקויפט אַ טלית און אָנגעהויבן אַריינצוקומען
אין שול דאָוונען. איך האָב דעמאָלט געלערנט אין בית מדרש און מאיר

דער ראַטניק האָט דאָס מיר דעמאָלט דערציילט פון דער דערמאָנטער גרופּע משכילים און פון זיין אפיקורסות...

אַ גרויס שאָד וואָס איך בין דעמאָלט, אַלס יונגער בחור, געווען ניט איבעריק פאַראינטערעסירט אין דער גאַנצער געשיכטע און איך האָב קיין שכל ניט געהאַט אַרויסצוקריגן פון אים מער אינטערעסאַנטע איינצעלהייטן וועגן יענער צייט און וועגן יענער גרופּע משכילים.

די הוטנערס

די הוטענרס זיינען געווען שיינע, רייכע באַלעבאַטים, גרויסע סוחרים, גרויסע בעלי־צדקות און גרויסע לומדים מיט אַן אונטערשלאק פון מענ־דעלסאָנס ביאור השכלה. זייער הויז איז געווען אַ פאַרזאַמלונגס פלאַץ פאַר די פּני העיר, פאַר לומדים און גלאַט זיידענע יונגעלייט. ביי זיי אין הויז האָבן אַלע טאָג געגעסן ביי אַ צען קלויזניקעס, און איינער פון די הוטנערס האָט אין דער קוידענאָוער ישיבה געזאָגט צוויי מאָל אַ וואָך אַ שיעור.

די גייסטיקע השפּעה פון די הוטנערס האָט זיך אין קוידענאָוו נאָך געפילט אַ סך יאָרן. די הוטנערס זיינען געווען די הויפּט דעה־זאָגער אין קהלשע זאַכן, אין די שטאָטישע אינטערעסן פון קוידענאָוו אין די פּופּציקער און זעכציקער יאָרן פון נייצענטן יאָרהונדערט. דערהויפּט האָט מען זיך געמוזט רעכענען מיט זייער מיינונג ביים אויפנעמען אַ נייעם רב. און ווען קוידענאָוו האָט אַמאָל געוואָגט צו נעמען אַ רב אָן זייער צושטימונג, האָבן די הוטנערס אַרויפגעצוואונגען אויף קוידענאָוו נאָך אַ רב פון זייער צד, טאַקע זייערס אָן אָנקל, ר׳ יאָסעלע. און פון דעמאָלט אָן איז דאָס אין קוידע־נאָוו פאַרבליבן די מאָדע פון צוויי רבנים...

אַז ר׳ יאָסעלע איז געשטאָרבן האָבן זיי געמאַכט פאַר אַ רב זייערן אַ מענטשן, ר׳ יאָסעלעס אָן אַרומהענגער, ר׳ הירשן. שפּעטער זיינען אַרונטער פון דער סצענע. זיי זיינען פאַראָרעמט געוואָרן, אייניקע פון די הוטנערס זיינע צעשטאָרבן און אייניקע זיינען אַוועקגעפאָרן קיין קאָוונע.

צווישן קלויזניקעס האָט מען געשמועסט אַז אייניער פון די הוטנערס האָט געדינט אברהם מאַפון אַלס פּראָטאָטיפּ פאַר אייניעם פון זיינע טיפּן אין „עיט צבוע".

די אילהם

די אילהס זיינען ניט געווען קיין שטאָט תקיפים, קיין גרויסע דעה זאָגער אין קהלשע זאַכן, אָבער דאָך געאַכטעטע שטאָטנע באַלעבאַטים, קלוגע ענערגישע מענטשן, אייניקע פון זיי גרויסע סוחרים, און אַלע גרויסע לומדים און פון גרעסטן יחוס.

דויד שלמהס (דעם קאָנטראָליארס) שווער אהרן חיים אַילה איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ שיינער באַלעבאָס, אַ קלוגער און אַן ענערגישער מענטש. מ׳האָט אים פיל מאָל אָנגעבאָטן די רבנות פון גרויסע שטעט, אָבער ער האָט עס ניט געוואָלט אָננעמען. ער איז אַ סך יאָרן געווען אַ מלמד ביי די בראָדסקיס אין קיעוו. די לעצטע יאָרן איז ער געווען אַ ראש ישיבה אין ויטעבסק. זיין פאַמיליע איז אימער פאַרבליבן וואוינען אין קוידענאָוו וואו ער האָט געהאַט עטלעכע הייזער, און ער פלעגט איינמאָל אין יאָר, אויף ימים נוראים קומען אין קוידענאָוו באַזוכן זיין פאַמיליע. ער פלעגט פאַרברענגען אין דערהיים איבער סוכות און נאָך יום־טוב פלעגט ער גיין, באַגלייט פון אַ שמש, איבער גאַנץ שטאָט זעגענען זיך בעפאָר זיין אָפּפאָרן.

זיין ברודער שמואל אילה איז געווען, אַחוץ זיין גרויסע לומדות, אַ גרויסער וויצלינג, אַ משלים־זאָגער, איינער פון די גרעסטע מגידים אין רוסלאַנד אין די זעכציקער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט. שמואל אילה האָט פאַרמאָגט אַן אומאוריקע נאַטור. ער איז געווען אַ וואַנדערער, אַ נע־ונדניק. ער האָט קיינמאָל ניט געהאַט קיין שטענדיקער היים, דעם גאַנצן לעבן געוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט.

אַז אהרן חיים פלעגט קומען אויף סוכות באַזוכן זיין פאַמיליע פלעגט גראַדע זיין ברודער, שמואל אויך קומען צו אים אויף יום טוב. נו, נו... פלעגט זיך עס טאָן אין שטעטל אויף טיש און אויף ביינק... גאַנץ שטאָט פלעגט קומען צו אהרן חיימען אין הויז צו הערן זייער תורה זאָגן, זייערע מעשות, משלים און וויצן. אין פאַרבינדונג מיט אהרן חיימען איז כדאי איבערצוגעבן אַ קוריאָזן, כאַראַקטעריסטישן עפיזאָד. עס איז געווען אין 74־טן יאָר פון פאָריקן יאָרהונדערט, וועו מ׳האָט אין רוסלאַנד איינגעפירט די נייע סיסטעם פון „פּריזיוון״. פריער פלעגט יעדע קהילה דאַרפן צושטעלן אַ געוויסע צאָל רעקרוטן. יעדע שטאָט האָט געהאַט אַזעלכע כאַפערס וואָס פלעגן כאַפן יונגעלייט און צושטעלן צו דער רעגירונג זייער קוואָטע רעקרוטן. געווינטלעך, פלעגן

זיך די רייכע אַרויסדרייען זיך, אויסקויפן זיך. וועמען פלעגט מען כאַפן? די אָרעמע, די „שושצאַקעס" מיט די „שנידורעס".

אונטער דעם נייעם סיסטעם האָט מען רעגיסטרירט אַלע יונגעלייט אָן אויסנאַמע, און די וואָס מ׳האָט אָפגעשאַצט 21 יאָר האָבן געצויגן נומערן. דאָק־טוירים האָבן עקזאַמענירט די נומעראַנטן נאָך דער רייע און די וואָס מ׳האָט געפונען פאַר פּאַסיק זיינען צוגענומען געוואָרן פאַר סאָלדאַטן. די יידן פון יענער צייט האָבן דאָס באַטראַכט פאַר דעם גרעסטן אומגליק וואָס האָט זיי געקענט טרעפן. אַלע זיינען געווען נידערגעשלאָגן, צובראָכן פון דער גזרה... ווער רעדט, אַז מ׳האָט איינעם אין אָ משפחה אָפגעשאַצט 21 יאָר, האָט זיך געטאָן חושך. מ׳האָט געווויינט און געקלאָגט אָן אַ שיעור. מיט איין וואָרט, גאַנץ קוידענאָוו איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין גרויסן יאָמערטאָל.

אהרן חיים האָט געהאַט אַן אייניקל, שלום. דער שלום איז געווען אָן איידים ביי יעקב ניסן פון טשערנאָקויסצינע. האָט מען שלומען אָפגעשאַצט איין און צוואַנציק יאָר. אַז אהרן חיים, וואָס איז געשטאַנען אַרום קאַנצעליאַריע צו הארכן וואָס עס הערט זיך, האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך מיט קולות און וויי געשרייען אַ וואַרף געטאָן אויף דער ערד. מ׳האָט אים אַרויפגעלייגט אויף אָ גרויסן שליטן און מ׳האָט אים געפירט אַהיים אין מינסקער גאַס, און די גאַנצע וועג האָט ער געשריען מיט באַנומענע קולות: גוואַלד! וויי צו מיר! אַז מיינער אָן אייניקל זאָל דאַרפן גיין דינען פאַר אָ סאָלדאָט!

דער סוף איז געווען אַז שלומען האָט מען גראָדע באַפרייט ווייל ער האָט געהאָט אָ „לגאטע"... פרעגט זיך די פראָגע: וואָס האָט ער געשריען? אָט דער קלוגער, נאַרישער אהרן חיים!

ר׳ אלינקע, אהרן חיימס אָן עלטערער ברודער, איז געווען זיין פאַר־צייגענעם נאָמען, אָ ייד אָ צדיק, אָ למדן, אָ בעל צדקה און אָ שיינער באַלעבאָס. ער פלעגט זיצן יום ולילה און לערנען און זיין ווייב, האשה הצנועה יוכבד האָט געפירט אָ גרויסע שניטקראָם.

ר׳ אלינקעס אָ זון, יצחק אילה, איז געווען אָ קלוגער ייד, אָ גרויסער סוחר פון חזיר האָר און גאָר אָ גרויסער למדן. ער איז געווען אָן איידעם ביי דעם מינסקער רב, דער באַוואוסטער גאון ר׳ טעוועלע. אין יענער צייט, אין די זעכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָט אין קוידענאָוו בית מדרש געלערנט אָ בחור, אָ קלויזניק, פון קאָוונער גובערניע מיטן נאָמען אברהם חיים, וועלכער איז געווען אָ גרויסער למדן, געהאָט אָ נאָמען פאַר אָן עילוי... און

אַזוי ווי ר׳ איצעלע אילה האָט געהאַלטן ביי טאָן אַ שידוך מיט זיין טאָכטער און האָט, נאַטירלעך, געזוכט אַ בחור אַ וואויל לערנער, האָט אַ שדכן אים פאָרגעשלאָגן אָט דעם אברהם חיימען אַלס אַ פּאַסיקן חתן פאַר זיין טאָכטער שרה. ר׳ איטשע האָט געגומען אברהם חיימען צו זיין שוויר, ר׳ טעוועלען אין מינסק צו פאַרהערן אים. האָט ר׳ טעוועלע באַכהער געזאָגט וועגן אים: איך בין זיכער אַז אין מיינע יאָרן וועט ער זיין אַ גרעסערער למדן פון מיר. און עס איז געשלאָסן געוואָרן אַ שידוך. נאָך דער חתונה איז אברהם חיים אַוועקגעפאָרן, ווי די מאָדע איז געווען אין יענער צייט, צו לערנען אַלס אַ פרוש.

אין יענע יאָרן האָט אין מאָהילעוו געוואוינט אַ באַוואוסטער גביר, צוקערמאַן, וועלכער האָט אויסגעבויט פאַר זיך אַן אייגענעם בית־מדרש, אַ קלויז, און האָט אויסגעהאַלטן אויף זיין אייגענעם רעכענונג 10 פרושים וועלכע זיינען געזעסן אין זיין קלויז און געלערנט. געווייגלעך, זיינען די צען פרושים געווען געקליבענע, פון די בעסטע לערנערס, וואָרעם בעלנים אויף אָנצוקומען אין צוקערמאַנס קלויז זיינען געווען אַ סך. אברהם חיים האָט אָנגעצויגן קיין מאָהילעוו און איז אויך אָנגענומען געוואָרן אין צוקערמאַנס קלויז אַלס אייניער פון די צען פרושים. צוקערמאַן האָט געהאַט אַן איידעם וואָס האָט געשטאַמט פון דייטשלאַנד, אַ געעלדיקטן פון אַ דאָרטיקן אוניווערסיטעט, וועלכער איז אָבער אין יידישער וויסנשאַפט געווען זייער באַגרענעצט. צוקערמאַן האָט געוואָלט אַז זיין איידעם זאָל ערווערבן אַ ביסל מער יידישע קענטעניש, און וויייל אברהם־חיים איז געווען פון די בעסטע לערנער אין זיין בית מדרש, האָט ער אים אָנגעשטעלט צו לערנען מיט זיין איידעם. אַז זיי האָבן זיך נעענטער באַקענט, אברהם־חיים מיט צוקערמאַנס איידעם, האָבן זיי געמאַכט אַ שותפות: אברהם־חיים האָט צוקערמאַנס איידעם געלערנט יידישע געגנ־שטאַנדן און יענער האָט אים געלערנט שפראַכן און אַנדערע קענטענישן. אין אַ פאָר יאָר, לערנענדיק בלויז צוויי שטונדן אַ טאָג, האָט אברהם חיים דורכ־געמאַכט דעם גאַנצן קורס פון אַן אוניווערסיטעט. דאַן האָט ער זיך באַ־טראַכט אַז צו זיצן אין בית מדרש און לערנען איז קיין תכלית ניט... איז ער אַוועקגעפאָרן אין בערלין און איז אָנגעקומען אין אַ ראַבינער שול.

אַז מ׳האָט זיך אין קוידענאָוו דערפון דערוואוסט, איז געוואָרן אַ טומל, אַז ר׳ איטשע אַלינקעס איידעם האָט זיך, רחמנא ליצלן, געשמדט... ר׳ איטשע איז גלייך אַוועקגעפאָרן אין בערלין און האָט אים געבראַכט אַהיים.

אברהם חיים איז געווען אַ קלוגער, אַן איידעלער מענטש. ער האָט גוט פאַר־שטאַנען זיין שווערס געדאַנקען־גאַנג, אַז ער איז אין פערלענענהייט. אין אַ פאַרצווייפעלטער לאַגע אַלס אַ חשובער באַלעבאָס וואָס דאַרף אָנהאַלטן שטאָט, — האָט ער געפאָלגט דעם שווער זיינעם, מקריב געווען זיין קאַריערע און איז געקומען מיטן שווער אַהיים צו ווערן אַ קוידענאָווער קרעמער.

אברהם חיימס זון, ישראל קאסעל, האָט, ווי באַוואוסט, אַלס אינזשענער געשפילט אַ גרויסע ראָליע אין מינסק. נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע איז ער אַרויסגעפאָרן אין פּאַלעסטינע. דאָרט איז ער געווען די רעכטע האַנט פון פּנחס רוטענבערג. ער האָט אויך געהאָלפן אויפבויען די מוסטער שטאָט הדר הכרמל. אברהם־חיימס יינגסטער זון, יאַנקעלע, איז אַ גרויסער „אַקאַונ־טעט", ער וואוינט אין די בראָנקס.

ר׳ איטשע אלינקעס האָט אויך געהאָט אַ זון, אהרן; אהרן האָט געהאַט אַ זון, טעוועל האָט מען אים גערופן. טעוועל־אָרע — איטשע־אלינקעס...

די אָרקעס

די אָרקעס: די ברידער לייבע און איטשע אָרקעס און זייערע קינדער זיינען געווען ניט קיין לומדים, ניט קיין סוחרים און ניט קיין „שיינע באַלע־באָטים"... זיי זיינען געווען אָרעמע, פּראָסטע שוסטערס — „שוסשצאקעס" וואָס האָבן גאָנץ אָפט געמאַכט אַ שנעפּסל און אַמאָל אויך געכאַפּט אַ טענצל... ניט געהאַלטן קיין „שטאָט"...

זיי האָבן אָבער באַזעסן עפּעס אַזוינס אין זייערע נאַטורן וואָס האָט זיי געמאַכט ביי אַלעמען באַליבט און צוגעציגן יעדן אייניקן צו זיי. זיי זיינען געווען זייער אָרנטלעכע און גוט־האַרציקע מענטשן, שאַרפזיניקע און גרויסע וויצלינגע, גרויסע הוליאַקעס און פריילעכע „לונג און לעבערס"... זייערע שאַרפזיניקע וויצן האָט מען אין קוידענאָוו און אומגעגנט איבערדערציילט און אָנגעקוואָלן. נאָך עד היום דערציילט מען זייערע וויצן און קלוגע איינפעלע. זיי זיינען געווארן לעגענדארישע פערזענלעכקייטן, די אָרקעס... ספּעציעל האָט זיך פון זיי אַלעמען אויסגעצייכנט לייבע אָרקעס עלטערער זון, זרח יאָשע. אַ הויכער, אַ גלייכער, מיט טונקעלע געזיכטציקע, ניט שוואַרצע, טרוימעריש אויגן אונטער זיינע לאַנגע פּעך שוואַרצע ברעמען. פון זיין באַסאָווער שטימע האָט געאָטעמט מיט האַרציקייט און מיט אַ זעלטענעם גוטמוטיקן הומאָר. ער

פלעגט אפט מיט זיין קרעפטיקער שטימע אונטערהעלפן דעם „גילדערנעם פלאקען", פיוון, דעם שטאטישן חזן (ווייל פיוט איז געווען א גרויסער מנגן. אלע ארקעס זיינען געווען ניט קיין שלעכטע זינגער פון לידער און חזנישע זאכן. מיט זיינע תורה־ווערטלעך און פארטייטשונגען פון פסוקים האט זרח יאשע אריבערגעשטייגט „טוביה דעם מילכיקן"... אז ער האט באגעגנט א מענטשן וועמען ער האט אים שוין לאנג ניט געזען, האט זרח יאשע זיך מיט אים ארומגעכאפט אזוי ווי מיט א פארלארענעם ברודער, ארויסברומענדיק דערביי מיט זיין אנגענעמער באסאווער שטימע. וואס מאכסטו ברודערקע?!... און אין דעם „וואס מאכסטו ברודערקע" איז געלעגן א וועלט מיט האַרציקייט און פריינטלעכקייט. און, אין דער זעלבער צייט, אויך א טיפער הומאר, ווי אייגער וואלט זאגן: „טאקע, ברודערקער, שוין לאנג ניט געזען זיך, אבער וואס האבן מיר פארלארן דערביי? לחלוטין גארנישט פארלארן"...

אט זיינען אייניקע פון די ארקעס וויצן:

יאשע קוליעס: שותפות איז א וואוילע זאך.

יאשע עוזרס: שותפות טויג אין דר׳ערד! מ׳דארף אימער מורא האבן טאמער כאפט אייגער מער ווי עס קומט אים...

לייבע ארקעס: אין שותפות איז גוט צו עסן פארשטונקענע פיש: טאמער כאפט יענער מיט א שטיקל מער — מאכט אויך ניט אויס...

* * *

לייזער דער שמיד: (ארויסלויפנדיק אין גאס אריין) גוואלד, מ׳האט מיך באגאנווט!... מ׳האט צוגענומען די בעטגעוואנט און דער ווייבס פערס!...

איטשע ארקעס: זיי רואיק! עס וועט זיך געווים אפזוכן...

לייזער דער שמיד. פון וואנען ווייסט איר, ר׳ איטשע, אז עס וועט זיך אפזוכן?...

איטשע ארקעס: ווייל איך האב א גוטן סימן — די ארץ מיינע טוט מיר אויף דעם ניט ווי...

* * *

עס איז א גרויסער יאריד. איטשע שצופאק, דער גרויסער סוחר, איז פארהאווט; ער לויפט הענדים פענדים. זרח יאשע שטעלט אים פלוצלינג אפ.

זרח יאָשע: ר׳ איצעלע, איך דאַרף אייך נויטיק האָבן, איך וויל ביי אייך עפּעס פרעגן.

איטשע שצופּאַק: נו, נו, וואָס דאַרפסטו? פרעג שוין.

זרח יאָשע: פאַרשטייט איר מיך ס׳איז זייער אַ וויכטיקער זאַך! ביי וועמען אַנדערט קען איך דען פרעגן?

איטשע שצופּאַק: נו שוין, גיכער, פרעג! איך האָב דאָך קיין צייט נאָט!...

זרח יאָשע (ניט אָפּלאָזנדיק אים): ס׳איז זייער אַ נויטיקע זאַך. איר מוזט מיר געבן אַ ריכטיקן ענטפער...

איטשע שצופּאַק: גוואַלד, גזלן, פרעג שוין!

זרח יאָשע: זייט אַזוי גוט, ר׳ איצעלע, זאָגט מיר אויף זיכער צו אַנטאָן און אָנטאָן איז ניט אַלץ איינס? איך דאַרף עס נויטיק וויסן!...

עטוואָס היסטאָרישעס:

ר׳ שמואל קוידענאָווער איז געווען דעם ווילנער גאונס אַ תלמיד מובהק, און האָט אויך אָנטייל גענומען אין דער מחלוקת צווישן חסידים און מתנגדים. פאַרשטייט זיך, אויף דער זייט זייט פון ווילנער גאון, פון די מתנגדים. צי דער שמואל קוידענאָווער איז געווען אַ רב אין קוידענאָוו, צי בלויז אַ געבאָרענער פון קוידענאָוו, אָדער ביידע זאַכן — ווייס איך ניט...

און פון אָט דעם שמואל קוידענאָווער שטאַמט דער פאַמיליען נאָמען מאַרשאַק — מי״ר ש״ק. מהרש״ק איז די ראשי תיבות פון: מורנו הרב ר׳ שמואל קוידענאָווער.

ביי ר׳ אברהם מאיר דעם רב האָט זיך געפונען אַ פּנקס פון וועלכן מ׳וואָלט געקענט געפינען אָן אַ שיעור פאַקטן פון הונדערטער יאָרן צוריק אין קוידענאָוו. אָבער וואו, וואָס, וועו? צי דער פּנקס געפינט זיך נאָך יעצט ביים יעצטיקן קוידענאָווער רב. אָדער ער געפינט זיך ביי ר׳ יחיאלן, ר׳ אברהם מאיר דעם רבס זון, וועלכער וואוינט, דאַכט זיך, אויף אַ פאַרם לעבן ירושלים. (ר׳ יחיאלס אַדרעס קען מען קריגן דורך זיינע שוואָגערס אין נויאָרק, די באָוואוסטע לעמפּערטס; אָדער פילייכט דורך משה אייזיק תומים, דער באָבע מערקעס זון, וועלכער געפינט זיך אין תל אָביב. נאָר גיכער פון אַלעס קען זיין אַז אין דער מהומה פון דער מלחמה מיט דער רעוואָלוציע איז דער פּנקס פאַרלאָרן געגאַנגען...)

א. ר.

קוידענאָוער באַרימטע פאַמיליעס

די לאַפּטשעוויטשער. — יונה לאַפּטשעוויטשער (שלאָסבערג), ערשטער פאָטאָגראַפּטשיק אין שטעטל (2-1891) — אַ יונג פּאַרשוין. די שענסטע שנור ראַשקע — איר מאַן אַ הויכער, פון די לאַפּטשעוויטשער. פון די ערשטע — ניט בעלי מלאכות — געפּאָרן קיין אַמעריקע. געשיקט אַ סך געלט ראַשקען. שטאָט האָט געוועדט. אַ ווייבל אַ פּאַרשוין, ער בענקט נעבאָך און טאָקע באַלד איר און דעם קינד געשיקט אַ שיפסקאַרטע צו פּאָרן קיין אַמעריקע.

ס׳איז געווען דאָן אַ פּאַסירונג...

אהרן מיכל לעווין, פון ווילנער גאַס, — דער מחותן פון מאיר מערליס, פון נייעם מינסקער גאַס — ביידע געשילדערט אין מיינע דערציילונגען — מיט הדרת הכבוד און מיט ליבשאַפט. די אַלע דריי פאַמיליעס האָבן פאַרמאָגט ערד, וואָס ניקאָליי דער ערשטער האָט פאַרטיילט אין זיין צייט און זייערע זיידעס האָבן עס אָנגענומען.

קרעטשמעס: די אייגנטימער גרויסע בעלי בתים — אין איין קרעטשמע — ביי לייב מאירקעס — פלעגט איינשטיין אַ דורכפאָרנדיקער צירק און אָפּשטיין אַמאָל ביי אַ פּאָר וואָכן. פילע מאָל אויך אַ באַרימטער צירק — מיט רייטערקעס אויף פערדלעך — אין טריקאָ געקליידטע שיינהייטן... לייבקע מאירקעס — אַ ייד שוין אַ זקן, וואָס האָט, אַלס איבער אַכציק יאָריקער זקן, איבערגעבויט זיין הויז, פלעגט יעדן אָוונט, ווען אַ צירק פלעגט ביי אים איינשטיין, באַזוכן די פּאַרשטעלונגען און קוועלן פון די קלאָונען און פון די פלינקע יונגע שיינהייטן — די רייטערינס, די טענצערינס.

דוד קרופּיצקי, עק סלוצקי גאַס — אַן אינטערעסאַנטע פאַמיליע. אַן אייניקל דאָ אין אַמעריקע — האָט איבערזעצט פושקינען און לערמאָנטאָוון

אין ענגליש. אריינגעלייגט אין דער אויפלאַגע זיין שווער אָנגעזאַמלט געלט — אַרבעטנדיק, אַלס סינגל־מאַן — אין אַ ניו־יאָרקער פּאָסט־אָפּיס, אוּן איז אין זיינע שענסטע יאָרן — אַ גרויסער אידעאַליסט — געפאַלן אַלס קרבן אין קאַמפּ. ער האָט אויך געשריבן יידיש, אוּן אין מילערס וואָכנשריפט פאַר־עפנטלעכט אַן אינטערעסאַנטע אָפּהאַנדלונג וועגן עדגאר עלן־פּא. (ער מוז אין קוידענאָוער בוך פאַראייביקט ווערן, ווי אַ מאַרטירער — פון אַן אַנדער מין, ווי אַ ניט פאַרשטאַנענער אידעאַליסט).

די מערליסעס

1) ר׳ **אברהם מערליס** — אַ ייד אַ חכם, אַ שתדלן אין רבי, ר׳ אהרעלעס הויף, אַ ליבלינג ביי די חסידים אוּן ביי די מתנגדים.

2) **חיים יהודא** — אַן עכטער אָסקאר וואילד, מיט אַ געמיש פון לאָרד בייראַנס שיינקייט אוּן דענדישקייט, אָבער בטבע אַ אידעאַליסט, איבער־הויפּט אין זיין געטריישאַפט צו דער העברייאישער שפראַך. גרינדעט אַ שול צו לערנען קינדער, יינגלעך מיט מיידלעך העברייאיש, אָבער צוליב זיין שיינקייט, פאַרשרייבן זיך מער מיידלעך, דערוואַקסענערע, אוּן עס ווערט ענדלעך — אַ שול פאַר מיידלעך — פאַר הונדערטער תלמידות, אוּן אַלע תלמידות זיינען אין אים פאַרליבט אוּן טרוימען וועגן אים.

אברהם משה פּאָליאַקאָוו. אַ לערער אָדער ריכטיקער — אַ שרייבער, איבערהויפּט פאַר מיידלעך — צו לערנען זיי שרייבן אוּן אויסלייגן יידיש, אַ יידישן בריוו אָנשרייבן; אַ חשבון — פון חיבור, חיסור, ביז כופל, חילוק — אוּן אַן אָדרעס שרייבן אויף רוסיש. ער פלעגט אויך שרייבן פּרא־שענישעס פאַר די מישטשאַנעס אין שטעטל אוּן אָפילו פאַר די פּויערים פון די נאָענטערע דערפער — צום קוידענאָוער מיראָוואי סודיא — פרידנס ריכטער. ביז דער ריכטער אַ שטרענגער, האָט פאַרלאַנגט אַ ריינערן רו־רישן סטיל אין די פּראָשענישעס — אוּן דער „שרייבער" פּאָליאַקאָוו האָט אויף דער עלטער זיין צווייטע פּרנסה — פּראָשענישעס שרייבן אויפגעגעבן. ער איז אָבער געווען אַן אינטערעסאַנטער טיפּ אין פאַזיטיוון זין.

ישראל דער צווייטער שמש פון גרויסן בית מדרש, אַ קורצע צייט — איידער די פאָסט אין שטעטל איז ער געווען אויך דער בריוו טרעגער. זיין זון שלמה חיים פלימאק איז אויך געווען אַ שרייבער, אָבער שוין מער לויט דער נייער צייט, האָט ער טאַקע געהייסן ביי אַנדערע דער לערער, גע־

לערנט שוין אויך רוסיש לייענען, און זיך געקליידט גאָר מאָדיש. אויך האָט ער אָנגעשריבן די איינציקע „קאָרעספאָנדענץ" פון קוידענאָוו און עס געשיקט צום יידישן פאָלקסבלאַט אין פעטערבורג, וואו זי איז געווען — אויך ווי אַ מין אזהרה — געווען פּראָמינענט פאַרעפנטלעכט. די „קאָרעספאָנדענץ" איז געווען וועגן אַ קוידענאָווער יונגער פרוי, — אַ מילך־פאַרקויפערין אין מינסק — וואָס אַ וואָך נאָך איר חתונה־האָבן מיט אַ וויניק באַקאַנטן יונגן מאַן אין מינסק, האָט ער ביי איר אויסגענאַרט אויף מאָרגן נאָך דער חופה אירע שווער פאַרדינטע פּאָר הונדערט רובל און איז נעלם געווארן... אין יענער צייט איז דאָס געווען די גרעסטע סענסאַנציע, אויסער די רחמנות־געפיל וואָס די קאָרעספאָנדענץ מיט אַזאַ פאַסירונג, האָט ביי די לייענער דאַן אַרויסגערופן... שלמה חיים פלימאַק, ע"ה, האָט טאַקע די פאַסירונג אַנגערופן — אין זיין קאָרעספאָנדענץ — „אַ האַרץ־רייסענדע פאַסירונג". דער סטיל פון זיין באַשרייבן דעם אומגליק, איז געווען ראָמאַן־מעסיק. די דאָזיקע אומגליקלעכע פרוי, איז געווען פון איר פאָטערס צד — אַ קרובה פון דער פאַמיליע פסח פיווע יקותיאלס, אָדער פסח עפשטיין, ד. ה. אויך אַ קרובה פון אונדזער מיטאַרבעטער אברהם רייזען.

פסח עפשטיין. — אַ געהויבענע פאַמיליע, געהייסן אויך פסח דער עקסטער, ווייל זיין הויז איז געשטאַנען אין סאָמע עק פון דער נייער־מינסקער גאַס, דורך וואָנען די בעלי עגלות פלעגן פאָרן קיין מינסק... ער האָט אויך פאַרמאָגט אַ שטיק פעלד... אָבער די שטיבעלע הינטערן שטיק פעלד איז שוין געשטאַנען נאָכן תחום פון שטעטל, האָט קיין ייד דאָרט ניט געטאָרט וואוינען. דער זיידע האָט דאָרט געפרואווט אַמאָל זונטיק — אין אַ מאַרקע טאָג — האַנדלען, האָבן די הענדלער שכנים געסטראָשעט מיטן געזעץ...

אברהם אָשערָוויטש. — אַ ייד אַ גרויסער סוחר, פאַרמעגט זין און טעכטער. איינע, הינדע קאָנטאָר וואוינט שוין יאָרן אין ניו־יאָרק, אַמעריקע, מיט איר איידעלען מאַן, דעם פאַרמאַצעפט קאָנטראָוו, אַ זון פון קוידענאָווער אופראָוע שרייבער קאַנטראָוויטש.

די העלערס. די באראנעסעס. די בירגערס. די גימפּעלסאָנס. פּיווע גימפּעלסאָן. — די רייכע, אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס אָבער אייַדעלע און ליבע מענטשן, בעלי־צדקות.

ᏣᎦᏔ ᏧᏂ ᎦᎸᏉᎸᏂ ᏓᏁᏍ ᎤᏂᏣᏘ ᏣᎦᏅᏓᏗᏍᏗ ᏍᎦ ᏕᎦᏘᏍ ᏧᏂ ᏗᎦᏘᏍ ᏣᎦᏅᏓᏗᏍᏗ

סניגלעמ קרא פיה ייקסמאלקי טכרכ ירעלגיי ירעלגיי יעד ווס ליבר

גיטל ניופעלד

צום אַנדענק

נאָכדעם ווי חיים יהודה איז געבליבן מיט די „בנות יהודה", זייגען די העברעאישע קלאַסן, וואו מען האָט געלערנט אַן געלט, איבערגענומען געוואָרן פון די לערער: חיים יוסלס ע"ה; אים צו לאַנגע יאָר, מיכל יאמין שרה גימפלסאָן, רישע אברהם חיים קאסעלס טאָכטער, און ברכה דאנישעווסקי, און די ישיבה בחורים. כבוד זייער אַלעמענס אַנדענק!

איך האָב געלערנט כמעט ביי אַלע לערער, ווייל ווען איך האָב געאַרבעט אין פאַבריק, פלעג איך גיין לערנען ביינאַכט, און ברכקע איז געווען די לערערין בייטאָג, ביז איך האָב געהאַט דאָס גליק, ענדלעך און איך בין אָנגעקומען אין ברכקעס קלאַס.

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן איר פיינע איידעלע געשטאַלט, ווי פיין זי איז זיך באַאָנגעזן מיט אונדז. צוגעגעבן חשיבות, אונדז פון אַרימע היימען. מיר גייען אַרום אין די גאַסן רעדן העברעאיש, אַזוי ווי די טעכטער פון די רייכע היימען, — טוב מאוד.

שבת גיי איך שפּאַצירן צו די פּריסאָדעס מיט נאָך חברטעס, און חיים יוסלס און זיין פריינט יאָשקע כארכאס, דעם ראש ישיבהס זון. זכרם לכבוד. אין העברעאיש הערט סלוצקער גאַס אָן אַ צאָל, און אַלץ צו פאַרדאָנקען דער לערערין ברכקע. זי איז הויפּט, זי זעט אַז אין אַלע קלאַסן זאָל געלערנט ווערן, און מען גייט צום לערנען מיט פרייד, ווייל ווען מען קומט און מען זעט איר געשטאַלט, — אַ ניט הויכע, זייער חנעוודיק, געווינלעך אָנגעטאָן, די קלייד מיטן הויכן קאָלנער, די האָר גלאַט פאַרקעמט אַרויף. שטראַלט פון איר פנים און אויגן מענטשלעכקייט און פריינטשאַפט...

איינמאָל איז עמיצער געקומען צו ברכקען פון די יידישע טעכטער, וואָס ביי חיים יהודהן צו מסרן אויף מיר, אַז איך האָב זיי עפּעס אָפּגעטאָן:

מיר זיינען איצט געווען צוויי באַזונדערע גרופּן, (כאָטש חיים יהודה איז געווען דער אָנפאַנגער פון לערנען מיט די קלאַסן העברעאיש). וועז איך בין אַריינגעקומען אין קלאַס, האָט ברכקע אָנגעזאָגט אַז קיינער זאָל מיר גאָרניט זאָגן, און זי האָט מיט אַזויפיל פאַרשטענדלעכקייט מיר געפרעגט: „זאָג מיר דעם אמת, איך וועל דיר גלויבן, האָסטו זיי עפּעס אָפּגעטאָן, אַז זיי זאָלן האָבן פאַרדרוס"? און ווי האָט מען געקאָנט ברכקען זאָגן אַ ליגן, וועז זי האָט אַזוי געריידט?

איך וואונדער זיך ביז היינטיקן טאָג, ווי אַזוי אין קוידענאָוו, נאָענט צו אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, האָט זיך געקאָנט געפינען אַ יונגער מענטש. אין די צוואַנציקער יאָרן, זאָל האָבן געהאַט אַזוי פיל איבערגעבנהייט פאַר מענטשן מיט איר צייט און מוח, און שטיין טאָג טעגלעך לערנען אומזיסט, און מיט אַזאַ ליבע, און פאַרשטענדעניש פאַר די אָרימע...

איר שוועסטער יענטל (פלעגט) וואָס ברכקע איז גאָרניט געווען איר שוועסטער. תמרה, ברכקעס מאַמע איז געווען יענטלס שטיפמאַמע, נאָר זיי אַלע האָבן געלעבט אַ שיינע משפּחה, און אונדז פון די קלאַסן אַריינגערעכנט. יענטל פלעגט פאָרן אין מינסק נאָך סחורה פאַר איר שניט קראָם. אַז זי איז געקומען צוריק מיט אַ ליד וואָס זי האָט זיך אויסגעלערנט, האָט זי מיט אונדז געזונגען צוזאַמען:

מיר זיינען אַלע ברידער,
אַיעדער אינטעליגענט,
אַיעדער וואָס טראָגט האַרטע
מאַזאָלעס אויף די הענט.

כבוד אונדזערע קוידענאָווער פרי פאַר דער צייט פאַרשניטענע לעבנס, און מיין שוועסטער חייקע מיט איר מאַן און די קינדער און מיין ברודער חיים און זיין ווייב מיט די קינדער און מיין אַלטן טאַטן ר׳ אהרן בן צבי הקדוש.

אַ בריוו פון שטעטל קוידענאָוו צו קרובים אין אַמעריקע

צו אונדזערע קרובים לייב גאָלדשטיין און פאַמיליע, וואָס וואוינען אין סאַנטאַ בַּאַרבאַראַ, קאַליפאָרניע. עס שרייבט אייך סאָנציע, די טאָכטער פון חיים שוסטער און איר מאַן שמואל פונעם שטעטל קוידענאָוו, ווייס־רוסלאַנד.

איך וויל אייך באַשרייבן אונדזערע צרות און אומגליקן, וואָס מיר האָבן איבערגעטראָגן בשעת דער פינצטערער הערשאַפט פון די פאַשיסטן.

אין 1941־טן יאָר האָבן די דייטשן געשאַפן אַ גועטאָ אין קוידענאָוו. דעם 21־טן אָקטאָבער דעם זעלבן יאָר איז געקומען אין שטעטל אַ שטראָף־אָטריאַד און אין אַלן טאָג אויסגעקוילעט אַלע יידן. איך מיט מיין מאַן שמואל זיינען די אייניציקע צוויי מענטשן, וואָס זיינען לעבן געבליבן.

איר געדענקט אַוודאי דאָס בערגל קאַלווינטשינא, וואָס זומער פלעגט מען אַהין גיין שפּאַציין. אויפן בערגל געפינט זיך אַן איבערבלייבעכץ פון אַן אַלטן שלאָס. אַהין צו יענעם בערגל האָבן די דייטשע רוצחים אַוועקגעטריבן אַלע יידן, אויסגעגראָבן אַ טיף, ברייט גרוב, און רייען נאָך רייען געטריבן אַלט און יונג, מענער און פרויען, געשאָסן און געוואָרפן אין גרוב. ביז דער פינצטערער קבר איז שוין געווען איבערגעפולט מיט הרוגים.

אַין דעם טאָג האָבן די דייטשן מיך מיט מיין מאַן גראָד אַוועקגעטריבן אַרבעטן אויף דער אייזנבאַן־סטאַנציע. פון ווייטן האָבן מיר געהערט, אַז אין שטעטל קוילעט מען. פאַרנאַכט, ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט, האָבן אונדז ווייס?רוסישע פרויען אָפּגעשטעלט אין וועג מיט טרערן אין די אויגן דערציילט, וואָס אין קוידענאָוו איז פאָרגעקומען.

— גייט ניט אַהין. פון אייער משפּחה איז קיינער ניט לעבן געבליבן. איר וועט סיי־ווי גאָרניט קאָנען העלפן. אַנטלויפט. ראַטעוועט זיך.

סאָנציע שוסטער פון קוידענאָוו

גישקע פֿאליעייעש

דער יידישער חורבן פון רוביזשעוויץ און אומגעגנט

(אַ בריוו פון אַ פרוי וואָס איז געבליבן לעבן)

מר. מ. אַראַנאָווסקי פון 1280 — 43טע סטריט, ברוקלין, נ. י. האָט אונדז איבערגעגעבן אַ טרויעריקן בריוו, וואָס ער האָט באַקומען פון אַ פרוי פון זיין היימשטאָט רוביזשעוויץ, מינסקער גובערניע, די פרוי געפינט זיך איצט אין ישראל. די פרוי האָט אַ סך איבערגעלעבט און אין דעם בריוו, וואָס איז אַ וויכטיקער דאָקומענט, דערציילט זי וועגן די שרעקלעכע רציחות אין אייניקע שטעט. דער בריוו לייענט זיך ווי פאָלגט:

טייערע פריינט אַראַנאָווסקי און קאַנטראָוויטש!

דאָס שרייבט צו אייך גישקע פּאָלעיס פון רוביזשעוויץ, לייזער שמואל דעם מגידס בת יחידה. איצט געפין איך זיך אין אַ קעמפּ אין דער פּאַר־שאָלטענער דייטשלאַנד, — פון דער אַמעריקאַנער זאָנע. — פון מיין גרוי־סער פּאַרצווייגטער משפּחה בין איך אַליין געבליבן לעבן מיט מיין אייני־ציקער טאָכטער. ניט מיט טינט, נאָר מיט הייסע טרערן און מיט בלוט פון האַרצן וואָס וועלט מיר צעריסן אויף שטיקער, שרייב איך אייך דעם בריוו. — דערמאָנענדיק זיך וואָס עס איז געווען און וואָס עס איז פאַרבליבן פון אונדז...

אין די ערשטע טעג, ווי ס׳האָט אויסגעבראָכן די פאַרפלוכטע צווייטע מלחמה איז אונדזער שטעטל, וועלכע האָט זיך געגרעניצט מיט רוסלאַנד, און לויט דעם באַוואוסטן אָפּמאַך מיט היטלערן, פאַרנומען געווארן פון די באָלשעוויקעס. מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן אַלס פּוילישע בירגער און, אינדערפרי האָבן מיר אויסגעפונען אַז מיר געהערן צו רוסלאַנד. נאָ־טירלעך, די ערשטע זאַך האָט מען אונדז געמאַכט פאַר אויס קרעמער און

אַלץ איז געווָארן קאַנפיסקירט. עס איז ניט געווען גאָר גוט, אָבער מען איז דאָך געווען זיכער מיטן לעבן. און אַזוי זיינען זיי אָפּגעווען ביי אונדז צוואַנציק מאַנאַטן, ביז דער פּלוצימדיקער אַנפאַל פון היטלערן אויף רוס־לאַנד.

און דאָ האָבן זיך אָנגעפאַנגען די אמתע צרות.

עטלעכע וואָכן צייט, טאָג און נאַכט, זיינען געלאָפן די רויטע אַרמיי מיט זייערע טאַנקען און אָבאָזן פון דעם העלפט פוילן וואָס איז געווען פאַר־נומען פון רוסלאַנד. און דערנאָך איז געקומען דער פינצטערער עמלק, דער פאַרשלאָטענער דייטש. מיר האָבן אָנגעהויבן צו ליידן פון זיי שרעקלעך. דאָס ערשטע האָט מען אונדז רעגיסטרירט און באַפוילן אָנטאָן די גענלע לאַטע און אונדז געטריבן אויף שווערע אַרבעט. דער צוועק איז געווען אונדז צו דערנידעריקן און אָפּשוואַכן, אַז מיר זאָלן זיך לאָזן צום סוף אויס־שעכטן אָן אַ שטיקל ווידערשטאַנד.

דער קאָמאַנדאַנט פון שטעטל האָט פאַראָרדערט אַז עס זאָל געשאַפן ווערן אַ יידן ראַט, אַ „קהלה", וועלכע איז באַשטאַנען פון די פאָלגענדע בעלי בתים: ליאָטע אייזענבוך, יצחק גוריאָן, סאָלאָוויציק, יעקב ליפשיץ און שאַיע שאַפּירא. וואָס ער האָט נאָר פאַרלאַנגט האָט מען אים צוגע־שטעלט, פאַר אים און פאַר דער פּאָליציי... און, דערפאַר אַז מען האָט געטריבן צו דער אַרבעט, פלעגט מען ניט אַזוי שלאָגן און מאַרדעווען ווי בעפאָר — אָבער וואָס אַ טאָג ווייטער פלעגן מיר אַלץ הערן מער שרעקליכעס און פון שחיטות, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין אונדזערע שכנותדיקע שטעט־לעך, ווי צוויי גרויסע שחיטות אין קוידענאָוו, ראַקאָוו, באָראַנאָוויטש און סטוביץ. און מיר, צוליב דעם גוטן קאָמאַנדאַנט וואָס פלעגט נעמען אַלץ וואָס ער האָט נאָר פאַרלאַנגט — איז אונדזער שטעטל באַשערט געווען צו לעבן אַ ביסל לענגער...

אָבער וואָס פאַר אַ לעבן איז דאָס? נאָר מ׳הערט זיך אָן כסדר פון שרעקלעכע שחיטות אין די שכנותדיקע שטעטלעך, וואָס זיינען אַזוי אייגנעבאַקן ביי אונדז אין די הערצער. וואָס פאַר אַ לעבן איז דאָס, אַז מען דאַרף וואַרטן אויפן טויט?

מיר זיינען פאַרוואַנדעלט געווָארן אין לעבעדיקע מתים. מיר האָבן געזען פאַר זיך די אָפּגענע גריבער, אין וועלכע מען וועט אונדז לעבעדיקער־הייט אַריינווואַרפן...

אויך אין אונדזער שטעטל האָט מען אַ געטאָ געמאַכט — און מען האָט אַריינגעטריבן מענטשן פון די דערביאיקע שטעטלעך. פון נאַליבאַק דערעוונע און וואַליע, אין די קליינע הילצערנע הייזער פון שטעטל וואו עס איז פאַראַן פּלאַץ קוים פאַר אין פאַמיליע איז אויסגעקומען צו זיין צו פופציק פערזאָן אין אַ הויז — מען איז געלעגן צונויפגעשטיקט אַזוי ווי הערינג אין אַ פעסל און מען האָט זיך געטיילט מיטן שטיקל טרוקן ברויט איינער מיטן צווייטן. די געטאָ איז געווען דער מאַרק פּלאַץ, און אַזוי ווי די פויערים פלעגן דאַרפן דורכפאָרן דורכן שטעטל, האָט מען אונדזער געטאָ מיט שטעכעדיקן דראָט ניט פאַרצוימט, אַזוי ווי מען פלעגט טאָן אין די אַנדערע שטעטלעך. אָבער מיטאַמאָל זיינען געקומען פון דעם הויפּט שטאָב פון איוועניץ, די אמתע גזלנים און מערדער, און, מען האָט צונויפגעטריבן אַלע פון צען יאָר אַלט ביז זעכציק צו פיר אין דער רייע, און מען האָט אונדז געטריבן צו דער שטעטל איוועניץ. די געוואַלדן, די געשרייען און די געוויינען פון די עלטערע מענטשן, פון די מאַמעס און די קינדער האָט מען געקענט הערן פאַר מיילן ווייט אַוועק.

עס איז געווען אַן ערב שבועות (דאָס איז שוין געווען באַשטימט ביי די טייוואָלים צו דורכפירן די גזירה פאַר אַ יידישן יום טוב), זייער אַ הייסער טאָג, און מען האָט געטריבן און געשלאָגן יעדן איינעם וואָס האָט אַזוי שנעל ניט געקאָנט גיין. גייענדיק די צוואַנציק קילאָמעטער צו דער שטעטל איוועניץ זיינען צען מאַן געפאַלן אין מיטן וועג און אויב איינער האָט געוואָלט זיך אָפרוען און אַ טרונק טאָן אַ ביסל וואַסער, האָט מען אים געשאָסן אויפן אָרט.

ביילקע, רפאל קאַלמאַנאָוויצעס די יינגסטע טאָכטער, מיט נאָך אַ יונגען בחור איז שוער געוואָרן דער גאַנג, האָבן זיי אַראָפגעוואָרפן פון זיך די פעקלעך, האָט מען זיי אַרויסגענומען פון די רייע מיט נאָך צען מאַן און געשאָסן זיי אויפן מיטן וועג פאַר אַלעמען אין די אויגן, און מען האָט אונדז ווייטער געטריבן אָן אַן אָפרו ביז מען האָט אונדז פאַרשפּאַרט אין אַ לאַגער. אַ גאַנצע נאַכט האָבן די קליינע קינדער געשריען און געבעטן אַביסל וואַסער, און קיינער האָט זיך ניט אָפגערופן. אינדערפרי זיינען די מערדער, די דייטשע קולטור מענטשן, געקומען און צוגענומען די קליינע קינדער פון די מוטערס — די וועלכע האָבן ניט געלאָזן האָט מען זיי מערדערלעך געשלאָגן.

מען האָט מיין אייגציקע טאָכטער, וועלכע איז דאָן אַלט געווען צען יאָר — און איר ווייסט דאָך ווי איך האָב קוים דערלעבט זי צו דערציען, ווי עס איז געווען אַ גרויסע שמחה ביי אונדז אין משפּחה, אַז איך האָב אַ קינד געבוירן, און מיינע עלטערן האָבן דאָן אַ סך צדקה צעטיילט און מיין מאָן יעקב פאלייזש, האָט אַ ספר תורה אַרייַנגעגעבן — און איצט וויל מען זי ביי מיר אַוועקרייסן... איך שריי... מיין מאָן לאָזט ניט און מען צע־שלאָגט אים און מען צעבלוטיקט אים שרעקלעך דעם קאָפּ... און עס ווערט אַ גרויסער געשריי און אין דעם טומל רייס איך זיך אַרויס מיט מיין טאָכ־טער און האָב זיך באַהאַלטן ביז וואַנען עס איז געווארן רואיקער.

דערנאָך האָט מען אונדז געטריבן צו דער שטעטל נאליבאק, פון דאָרטן צו דער שטעטל איוועניץ — נאָכהער אין נאָווארעדאָק, און דערנאָך צו דער שטעטל דווארעץ — מען האָט אונדז געזאָגט, אַז דאָרטן וועלן מיר אַרבייטן, מיר וועלן דאַרפן אַרויסגראָבן שטיינער.

מיר זיינען געווען שרעקלעך אויסגעמאַטערט, צעשלאָגן, מיט גע־שוואָלענע פיס פון דעם גיין צענדליקע קילאָמעטער צופוס פון איין שטעטל צו דער צווייטער. אַז דער קאָמענדאַנט האָט אונדז דערזען איז ער געווארן שרעקלעך אויפגערעגט — ווי אַזוי וועט איר קענען אַרבייטן אין די בערג ביי דעם אַרויסגראָבן די שטיינער, אַז איר קענט נישט שטיין אויף די פיס? איך וועל אייך מוזן אָפּשיקן צוריק צו דער שחיטה אין נאָווהאָגרודאָק.

אַז מיר האָבן דאָס דערהערט האָבן מיר אָנגעהויבן שרעקלעך צו וויינען, און מיר זאָגן אים, — ווי אַזוי קענען מיר זיך האַלטן אויף אונדזערע פיס? אַז מיר האָבן דורכגעמאַכט אַזאַ גרויסע שטרעקע צופוס. דערצו האָט מען ביי אונדז צוגענומען אונדזערע קינדער. פילע פון אונדז זיינען געפאַלן אין וועג...

ער זאָגט אונדז, אַז ער האָט געהערט פון דער גרויסער שחיטה, וואָס עס דאָרף פאַרקומען אין נאָווהאָגרודאָק, האָט ער געבעטן, אַז ער דאַרף האָבן לייטע צו דער אַרבייט און אַזוי אַרום האָט ער אונדז אויף אַ ביסל צייט אָפּגעראַטעוועט, אָבער איצט וועט ער אונדז מוזן שיקן צוריק.

מיט געווייניען און געשרייען האָבן מיר אים געבעטן, אַז ער זאָל אונדז לאָזן זיך אויסרוהען אַ פּאָר טעג און מיר וועלן אים אַוועקגעבן אָלעס וואָס מיר האָבן ביי זיך, און מיר וועלן טאָן אַלע שווערע אַרבעט וואָס ער וועט אונדז נאָר הייסן. און אַזוי אין געווען. נאָך אַ ביסל אָפּרו, האָבן מיר

געאַרבעט זייער שוועך און ביטער 8 מאָנאַט צייט. אין דער זעלבער צייט איז מען צווישן מאָל געקומען מאַכן אַ שחיטה איבער אונדז, אָבער ער פלעגט אַלץ אָפּהאַלטן און זאָגן, אַז ער דאַרף אונדז האָבן צו דער אַרבעט.

ניט איין מאָל האָט מען אונדז צוגעפירט צו די פאַרטיקע אויסגעגראָבענע גריבער, וואָס עס איז געווען באַשטימט פאַר אונדז, אַז מיר זאָלן זען מיט אונדזערע אייגענע אויגן... דעם סוף פון אונדזער אַלעמענס לעבן... אָבער יעדער מאָל פלעגט פּאַסירן אַן אַנדער צופאַל אָדער אַ נס און מיר פלעגן ווערן געראַטעוועט אויף נאָך אַ ביסל צייט צו לעבן.

מיר האָבן זיך אָפּגעמוטשעט אַכט מאָנאַטן ביז עס איז געקומען די שחיטה. די געוואַלדן און געשרייען איז ניט צו באַשרייבן. איך מיט מיין טאָכטער מיט מיין מאַן און עטלעכע פון מיין שטעטל רוביזשעוויץ זיינען מיר געווען צוזאַמען. אין דעם שרעקלעכן טומל פון דער שחיטה אין דוואָרעץ אויף די אַלע יידן וואָס זיינען געווען דאָרטן צונויפגעטריבן פון אַלע שטעטלעך, האָבן מיך זיך אַרויסגעריסן און זיך באַהאַלטן אין אַ וואַנט פון אַ חורבה. מיר זיינען דאָרטן געלעגן צוויי טעג און צוויי נעכט, ביז מיר האָבן געהערט, אַז עס איז געוואָרן שטיללער. דאַן זיינען מיר געלאָפן איבער פעלדער און וועלדער. בייטאָג פלעגן מיר ליגן באַהאַלטן אין וואַלד און ביינאַכט פלעגן מיר גיין אין די דערפער צו באַקאַנטע פויערים, בעטן אַביסל עסן. אַנדערע פלעגן פון רחמנות וועגן געבן אַ ביסל צו עסן, אָבער אויף צום שלאָפן האָבן זיי מורא געהאַט צו לאָזן אונדז; פלעגן מיר אַוועקגיין צוריק אין וואַלד. דערווייל האָבן מיר זיך באַגעגנט מיט דער פאַמיליע סאגאלאָוויץ און מיר אַלע צוזאַמען מיט נאָך אַ ביסל יידן זיינען אַוועק אין אַ געדיכטן וואַלד.

אַכט מאָנאַטן צייט זיינען מיר אָפּגעלעגן אין דעם געדיכטן וואַלד און דערנאָך האָבן מיר געהערט, אַז די פאַרפלוכטע דייטשן מאַכן אַן אָבלאָווע און מיר האָבן געפילט, אַז מיר קענען שוין ביינאַכט אויך ניט אַרויסגיין זוכן עסן. די אָבלאָווע האָט געדויערט עטלעכע וואָכן צייט, אָבער אונדזער גליק איז געווען, וואָס אַלע טעג האָט גערעגנט און דאָס האָט אונדז געראַטעוועט.

דערנאָך האָבן מיר געהערט, אַז אין דעם גרויסן וואַלד צווישן דער שטעטל נאליבאק און לובץ אין די פּושצעס געפינט זיך אַ גרויסע פאַרטיזאַנישע גרופּע פון יידן. מיר זיינען אַהין אַוועק, דאָרטן זיינען שוין געווען איינגעאָרדנט זימליאַנקעס אין דער ערד, מיט אַ קיך. די יונגע מענטשן פלעגן ברענגען קאַרטאָפל מיט ברויט פון די דערפער און אַזוי האָבן מיר

פֿאַרבראַכט ניין מאָנאַטן אין דער פושצע פון דעם דאָזיקן וואַלד. דערווייל האָבן מיר שוין אָנגעהויבן הערן די גוטע נייעס אַז די רויטע אַרמיי איז שוין ניט וויַיט פון אונדז. אָבער אין די לעצטע טעג האָבן די דייטשן געמאַכט אַן אָבלאָווע אויף אונדז. אָבער אַזוי ווי מען האָט אונדז אָנגעזאָגט, זיינען מיר אַרויסגעלאָפֿן פון די זימליאַנקעס און זיך באַהאַלטן אין די טיפע זומפן פון דעם וואַלד. אַז עס איז געוואָרן שטילער זיינען מיר אַרויסגעקראָכן פון אונדזערע באַהעלטעניש צוריק צו אונדזערע זיעמליאַנקעס — אָבער מיר האָבן דאָרטן געפונען אַכט מענטשן דערשאָסענע, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין כוח צו אַרויסלויפן און זיך באַהאַלטן, ווי מיר האָבן געטאָן.

אין יענעם טאָג האָט די רויטע אַרמיי אַרנגעמאַרשירט אין אונדזער געגנט און מיר זיינען געוואָרן באַפרייט. אָבער מיין גוטער מאַן האָט דאָס ניט דערלעבט. אין דעם זעלבן טאָג איז ער געשטאָרבן, נאָך אַ קראַנקהייט פון עטלעכע וואָכן. ער האָט דורכגעמאַכט אַלע שרעקלעכע ענויים — הונגער, קעלט, געאַרבעט שווער ביי דייטשן, אַרויסגעראַטעוועט זיך פון אַלע שחיטות, געלעגן אין די וועלדער מיט דעם געדאַנק, אַז ער וועט אַלעס איבערקומען צוליב זיין פרוי און איינציק קינד. אָבער ער האָט ניט דערלעבט דעם טאָג פון דער באַפרייאונג. אויך פריינקמאַנס פרוי יהודה בענציעס טאָכטער, איז געשטאָרבן אין וואַלד.

איך אַליין — אויסגעמאַטערט, הויל נאַקעט — מיין טאָכטער וויינט און מיר אַלע וויינען מיט. — וואוהין גייט מען? און מיר לאָזן זיך אַרויס פון דעם געדיכטן וואַלד צופוס צוריק צו אונדזער שטעטל רוביזשעוויץ. איך קום אַהין און אַ שרעק באַפאַלט מיך — שטייען הייזער סקעלעטן, מיט צופֿראַלטע טיר און פענצטער, ניטאָ קיין גאַס, ניטאָ קיין הויז — עס איז אַ בית עולם. איך וויין זיך ביטער פאַנאַנדער הויך אויפן קול — וואו זיינט איר מיין טאַטע מאַמע, וואָס איר האָט מיר געצערטלט און געקיכלט און ניט געווואוסט וואָס צו טאָן איבער מיר? וואו זיינט איר מיינע שוואָגערס, מיינע שוועגערענס מיט אייערע פאַמיליעס? וואו זיינט איר אַלע, מיינע טייערע, געליבטע שוועסטער און ברידער מיט וועמען איך האָב זיך צוזאַמען אויפֿגעהאָדעוועט? — איך קום צוריק, אָבער וואו זאָל איך אייך זוכן, וואו קען איך אייך געפינען? איך לויף אַרויס פון שטעטל, און איך קום אויפן וועג צום דאָרף סימקאָוויץ ניט וויַיט פון דעם גויאישן מאָהילניק — דאָרטן — דאָרטן ליגן אין אַ ברודער קבר פינף הונדערט פון אונדזערע בעסטע, שענסטע

און טייערסטע. אין אַ גרויסן ברענענדיקן פּראָסטיקן טאָג אין 1942, 20 טעג אין טבת, האָט מען זיי אַרויסגעשלעפּט פון שטעטל און לעבעדיקערהייט געהייסן וואַרפן זיך אין די גרויסע גריבער, וואָס איז געווען צוגעגרייט פאַר זיי.

די שכנים, די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער, האָבן אַלעס אויסגעפּלינדערט, אַלעס צוראַבירט, אַוועקגעגזלנט און דערנאָך געהאָלפן לעבעדיקערהייט אַלעמען באַגראָבן. איז אַ טאָג אַרום זיינען זיי צום נייעם יאָר געגאַנגען אין קלויסטער אָנגעטרונקען און אָנגעזויפט פון יידיש האָב און גוטס מיט געזאַנג און געלעכטער.

די בעלי בתים האָבן זיך געריכט אויף דעם — ווייל דער אַלטער גרייז גראָער רב, מיט לאַטע אייזנבענד האָבן זיך אָנגעטאָן אין קיטל, טלית און תפילין, אויף צו מקבל פּנים זיין דעם רבונו של עולם יום־טובדיק, מיט די געשרייען פון שמע ישראל אויף זייערע פּאַרדאַרטע פּאַרפּראָרענע ליפּן.

— פּאַרשאָלטן זאָל זיין די ערד וואָס האָט אַריינגעזאַפּט אין זיך אומשולדיק יידיש בלוט — און די רוצחים זאָלן ווי משוגענע הינט אַרומלויפן און שניידן די העלדזער איינער דעם אַנדערן אין די שטעט און שטעטלעך וואו זיי האָבן געמאַכט יודן ריין... און דאָס זאָל בלייבן אַ שאַנד־פלעק אויף זיי אַלעמען אויף דור דורות...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

איך קום צוריק. איך דערמאָן זיך, אַז זייענדיק אין וואַלד האָט מיין מאַן, וועלן ער איז געוואָרן קראַנק, געפילט אַז ער וועט ניט אויסהאַלטן, געווינט מיט ביטערע טרערן אַז ער וויל ניט פאַרבלייבן באַגראָבן אין וואַלד — ער וויל קומען צו קבר ישראל.

איך נעם אַ פערד און וואָגן מיט צוויי מענטשן און פּאַר אין וואַלד און נעם אים אַרויס פון דאָרטן. איינגעוויקלט אין אַ וויסן לייַלעך ברענג איך אים צום אַלטן בית עולם. זאָל ער זיך רוען צוזאַמען מיט זיינע עלטערן, ווי ער האָט פאַרלאַנגט.

איך וויער קראַנק און אַלע וואונדערן זיך און קענען זיך קוים גלויבן, אַז איך האָב געקענט טאָן אַזאַ זאַך.

מען איז דאָך אָבער אַ לעבעדיקער מענטש — און כל זמן די אויג איז אָפן דאַרף מען עסן, און וואָס צו טאָן איז ניטאָ. איך דערקען ביי אַנדערע

גוים־שכנים פון מיין האָב און גוטס. אַנדערע קוקן קרום אויף מיר און ווילן ניט ליידן אַז איך דערקען זיי גאָר — אַזוי ווי איך וואָלט זיי וועלן באַראַבעוון. אַנדערע קענען ניט צוזען מיין צער און וויטאָק, גיבן מיר וואָס צו עסן, קענענדיק מיך פון פריער, ווי גוט עס האָט זיך מיר געלעבט, זיי שענקען מיר צוביסלעך קאָרן. נעם איך דאָס ביסל קאָרן און פאַר־צו אין קוידענאָוו, דאָרטן אויסצובייטן אויף זאַלץ, און פאַר די זאַלץ וועל איך אין דאָרף ביי די גוים קריגן עסנוואַרג... צום שלים מזל כאַפט מען מיך אין קוידענאָוו און מען אַרעסטירט מיך — ווייל ביי באָלשעוויקעס איז שטרענג פאַרבאָטן צו האַנדלען (מ׳שטיינס געזאָגט אַזא האַנדל!) און מען פאַרשפּאַרט מיך אין טורמע. מען האַלט מיך דאָרטן צוויי טעג אָן עסן און אָן טרינקען און איך פיל, אַז מיינע כחות גייען מיר אוים. מיין איינציק קינד וויין אַפילו ניט וואו איך בין אַהינגעקומען... מען נעמט מיך אויף אַ פאַרהער און מען ווייל מיר איינשמועסן, אַז איך בין געקומען האַנדלען. איך טענה אָבער, אַז איך האָב געקראָגן די קאָרן פון אַ באַקאַנטן פויער, וועלכער איז מיר שולדיק און איך בעט זיך ביי זיי: — „די דייטשן האָבן מיר געוואָלט ניט איינמאָל שיסן. איך האָב זיך קוים געראַטעוועט מיט מיין אייניציקע טאָכטער. פון מיין גרויסער משפּחה בין איך אַליין געבליבן, גע־וואָלגערט זיך אַזוי פיל מאָנאַטן אין די וועלדער, און יעצט ווילט איר מיר שיסן? איך האָב דאָך אויף אַזוי פיל געווארט און געהאָפט". יע, מען האָט מיך אָפּגעלאָזן און באַפרייט און אַז איך קום צוריק צו מיין שטעטל באַגעגנט מיך מיין טאָכטער און פרעגט: „מאַמע, וואָס האָסטו זיך אַזוי לאַנג געזאַמט? וואו איז די זאַלץ?" און איך ענטפער איר, — יע, די זאַלץ האָב איך אָפּגעשיקט מיט אַן ערלאַזן — און איך דערצייל איר די גאַנצע געשיכטע. — זי זאָל וויסן, אַז זי האָט אַ געפונענע מאַמע. מיין טאָכטער וויינט און איך ווייַן מיט איר צוזאַמען. וואָס זאָל מען טאָן? די שטעטל איז חרוב, פוסט און וויסט, בלויז אייניצעלנע הייזער זיינען געבליבן, די איבעריקע זיינען צושטערט, צוריסן, צושלעפּט פון אונדזערע „גוטע" שכנים.

פון מיינע שיינע הייזער זיינען געבליבן מער ניט ווי פוסטע לוידיקע וועגט. פאַר אַ קלייניקייט האָב איך דאָס פאַרקויפט צו אַ פויער און קלייב צונויף נאָך אַביסל פון מיין אַרעמקייט און איך האָב זיך מיט מיין טאָכטער און נאָך אַ ביסל לאַנדסלייט אַוועקגעלאָזט צוריק וואַנדערן... מיר ווילן זיין נענטער צו אונדזערע ביסל יידן — די שארית הפּליטה. מיר ווילן קומען

צו אַ היים, מיר פילן, אַז אין די שטעט און שטעטלעך וואו אונדזער בלוט איז בעסטיאַליש פאַרגאָסן געוואָרן איז ניטאָ קיין אָרט פאַר אונדז. פוילן איז פאַר אונדז אַ בית־עולם, וואָס דערמאָנט אונדז דאָס שרעקלעכסטע וואָס עס איז געווען. מיר זיינען געקומען נאָך גרויסע וואַלגערנישן און מאַטערניש נאָך לאָדז. מיר האָבן זיך באַזעצט אין אַ דירה צוזאַמען מיט דער פאַמיליע קאַשצעוויץ און סאגאלאָוויץ, און אַז מיר זיינען אָפגעזעסן אַ וואָך צייט האָט מען אונדז דאָ אויך געפונען. ביינאַכט איז מען געקומען צו אונדז — צוויי פוילישע כוליגאַנעס — מיט ביקסן, און פאַרלאַנגט אַז מיר זאָלן גיין מיט זיי. אונדזער שרעק איז ניט צו באַשרייבן. זיי האָבן דערנאָך אויסגעשטימט צו נעמען אַלץ וואָס מיר האָבן געהאַט מיט זיך און זיינען אַוועק. דאָס האָט פאַסירט אין לאָדז. זעענדיק וואָס פוילן איז איצט — האָבן מיר לאַנג ניט געטראַכט און ווידער געלאָזט זיך אין וועג אַריין.

מיט גרויס מאַטערניש און שרעק זיינען מיר אַוועק פון לאָדז און מיר זיינען געקומען קיין בערלין.

פון דאָרטן זיינען מיר אַריינגעפאַלן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע, וואו מ׳האַלט אונדז אין אַ לאַגער מיט די אַלע שארית הפליטה, געראַטעוועטע פון די שחיטות און פון גאַז קאַמערן, וואָס וואַרטן צו פאָרן, די מערסטע פון אונדז, נאָך ארץ ישראל. און אין נאָמען פון אייערע לאַנדסלייט — די געראַטעוועטע וואָס געפינען זיך אין לאַגער — בעטן מיר אייך, טוט וואָס איר קענט צו געפינען אַ היים פאַר אונדז.

מיר קענען ניט פאַרבלייבן אויף דער פאַרשאָלטענער דייטשישער ערד מיר קענען ניט אָנקוקן אַ דייטש מיט זיין טריפהנעם אָנגעפרעסענעם פרצוף, אָנגעפרעסן און אָנגעזויפט פון די יידישע בלוט, האָב און גוטס...

בריוו פון לעבנגעבליבענע קוידענאַוועך יידן

שימקע יעוועלעוואסקי (שרהם טאַכטער — שרה יעקילס) שרייבט...

אַך ווי גוט עס איז ווען אַן עלנטער מענטש דערוויסט זיך, נאָך פילע שרעקלעכע איבערלעבונגען, אַז עס איז דאָ עמיצער ווער עס קימערט זיך וועגן אים. דאַן דערפילט ער אַ פאַרגרינגערונג אין זיין עלענטקייט און ער ווערט ביי זיך אַביסל מוטיקער. עס איז אַזוי גרויס דער עלנט, מען איז אַזוי צעבראָכן אָן אייגענע, אָן אייגענע פריינט. ניטאָ פאַר ווען מען אַ וואָרט אויסצורעדן. ווי קען מען זיין געזונט פון אַזוינע צרות? וויסנדיק ווי די מערדער זיינען געשטאַנען איבער זיי ווען די גרוב איז פאַרטיק געוואָרן, ווען די פוליעמאַטן האָבן געשאָסן וועמען די קויל האָט געטראָפן, און ווער עס איז מיט טויטע מענטשן פאַרוואָרפן געוואָרן און לעבעדיקערהייט באַגראָבן און דערשטיקט געוואָרן. איז וויסנדיק דאָס אַלעס קען מען זיך ווען באַרוהיקן? ניין! אויף אייביק בלייבט די וואונד און וועט זיך קיינמאָל ניט פאַרהיילן. פאַרשאָלטן זאָלן ווערן די דייטשישע מערדער און זייער לאַנד אויף אייביק, פאַר דאָס וואָס זיי האָבן געטאָן צו אונדזער יידיש פאָלק!

מיין איציע איז געווען אין ניעסוויזש דריי טעג. געפאָרן אויף קבר אבות, און אַז ער איז געקומען צוריק האָב איך אים ניט דערקאָנט, אַזוי פינצטער און שוואַרץ, ווי ער וואָלט אויפגעשטאַנען פון אַ לאַנגער קרענק. שטעל זיך פאָר אַז זיין פינף און זיבעציק יאָריקע אַלטע מוטער האָט געדאַרפט גיין אין גרוב אַריין מיט אירע פינף טעכטער, איידעמס און אייניקלעך, אַלע צו דער שחיטה. מען האָט אים דערציילט ווי אַזוי עס איז פאָרגעקומען. דעם 30טן אָקטאָבער 1941, איז דער נעסוויזשער רב העלדיש געגאַנגען פריער פון אַלעמען אַנגעטאָן אין תכריכים און געפירט דעם

גאַנצן עולם צו יענעם אָרט, וואו עס האָבן אויף זיי געווארט די מערדער מיט דער פאַרטיקער גרוב. ער האָט געווײַנט און צו אַלעמען געזאָגט: „קומט בריידער! קומט יידן! אַזוי איז אונדזער גורל". און ער איז דער ערשטער אין גרוב אַריין. און אָט אַזוי זיינען זיי אומגעקומען די אומגליקלעכע. ער איז אויך געווען אין סטוטפּין. געדענקט אפשר איז וועד פאַרבליבן. נאָר צום באַדויערן איז דאָרט מער ניט געבליבן ווי צוויי יידן. איז ניט קיין וואונדער, וואָס ער איז געקומען אַזוי פאַרביטערט און צעווייטיקט? מיר זיינען עלנט אַזוי ווי אַ שטיין. דאָס אייגציקע טרייסט וואָס איך האָב, איז דאָס וואָס איך דערהאַלט פון דיר אַ בריוו. דו ביסט אונדז אַלע קוידענאָווער דאָ אין מינסק טייער וויל מיט דיין שרייבן אונז בריוו, פאַרהיילט אַביסל אונדזערע וואונדן.

יעקב זינגער (ברכה דער בעקערקעס אַן אייניקל) שרײַבט...

מיינע טייערע. אין אָקטאָבער 1941 האָבן די דייטשישע באַנדיטן דערהרגעט מיינע עלטערן און נאָך טויזנטער יידן פון קוידענאָוו. זיי זיינען אומגעקומען, וועד אין פייער, וועד אין וואַסער, וועד דורכן שוועדד, וועד דורך פוליע, וועד אין קרעמאַטאָריע, וועד דורך הינט און דורך וועלף. די שטוב אין קוידענאָוו איז פאַרברענט. אין ציצענע קליידלעך אָן אַ קאָפיקע געלט האָבן מיר פאַרלאָזט די ערד פון עלטערן, זיידעס און עטלער זיידעס.

ליזע חורגין (אברהם אהרן דעם בעדערס אייניקל) שרײַבט...

טייערע גוטע פריינט. מיר דאַנקען אייך זייער וואָס איר שיקט אונדז פאַסילקעס. אַלץ וואָס איר שיקט אונדז איז זייער גוט, מיר נייען איבער און עס איז גוט. אַז מען באַקומט אַ פּאַסילקע וווייזן מיר אַלע אייגעם דעם אַנדערן און די פרייד איז אַזוי גרויס אַז איר קענט זיך ניט פאָרשטעלן, וויל מיט דעם פילן מיר אַז מיר האָבן גוטע פריינט און מיר זיינען ניט עלנט. גיט איבער אַלע קוידענאָווער אַמעריקאַנער אַ גרויסן דאַנק פאַר זייער גוט האַרץ.

יענטע (ארע מאיר דעם קירזשנערס טאָכטער) שרײַבט...

עס האָט מיר איבערַאשט, איך האָב פיל געווײַנט פון פרײד, וואָס עס געפינען זיך נאָטע פריינט און זוכן אויס באַקאַנטע און ווילן העלפן בײַ אַזאַ צייט. יאָ מיר זיינען געבליבן אַזוי ווייניק, מיר האָבן דאָך פאַרלאָרן אַלע אייגענע מענטשן. איז דערפאַר די פרײד וואָס מיר האָבן גוטע פריינט מעבר לים, וואָס ווילן אונדז העלפן. אייער בריוו איז פאַר מיר דער בעס־טער רעצעפט. די פאַסילקע איז גוט צו נוץ געקומען.

בערל פֿלימאַק (נחמן דעם בעל עגלהם זון) שרײַבט...

טייערער נח,

נעמען דיר אויסשרײַבן פון מיינע צרות וועט ניט סטיין טינט און פאַפּיר. מיר זיינען געבליבן הויל און נאַקעט און אָן כוחות. געבליבן אַ עלנטער אויף דער וועלט און דערצו אַן אינוואַליד. דאָס איינציקע טרייסט איז בײַ מיר איצט, וואָס איך וועל לייענען אַ יידיש וואָרט פון ווייטע גוטע פריינט.

סאָניע קאַץ (גיטל מאָטעס טאָכטער) שרײַבט...

איך קען אייך גאָרניט אָפּדאַנקען און טרערן גיסן זיך פון די אויגן פון שמחה אַז אַ פרעמדער גוטער באַקאַנטער קען זיך אָפּרופן מיט אַ פּעקל. מיר סטייען קיין ווערטער אויף צו אָפּדאַנקען אייך...

חיענע אסטראכאן (משה ליפֿשיץ שוועגערין) שרײַבט...

טייערער נח. אייער וואַרימער בריוו האָט מיינע קאַלטע בלוט דער־וואַרעמט. מיר זיינען ב״ה לאַנג אָפּגעוואוינט פון אַ גוטן וואָרט. ווי די עלנטע שאָף זיינען מיר. אַז מיר דערהערן איצטיקע צייט פון וועמען אַ וואַ־רעמע אָטנאָסעניע, אַ פריינטלעכן וואָרט, דערפילן מיר ווי אונדזער צע־בראָכנקייט ווערט עפּעס גרינגער אויפן האַרצן.

מערע בערסאָן (דעם קאַציהארם טאָכטער) שרײַבט...

ליבער פריינט עוועניציק. היינט האָב איך דערהאַלטן אייער פּעקל אויף יום־טוב אַלעס אין גאַנצן. דעם פּעקל האָב איך באַקומען היינט אין דעם טאָג וואָס אין דער מינסקער געטאָ אין די גאַסן איז געווען טייכן יונ־גע בלוט, אזוי ווי אין אַ מבול אין די קאַנאַוועס. אַמאָל ביי אונדז אין דער אַלטער מינסקער גאַס פלעגן קינדער מאַכן שיפעלעך און לאָזן לויפן. אַזוי איז געלאָפן בלוט פון פינף און צוואַנציק טויזנט יונגע בחורים מיט מיידלעך אַכצן־צוואַנציק יאָריקע. אין דעם טאָג האָט זיך אויך געגאָסן די בלוט פון מיין זון וועלכער האָט שוין איצט געדאַרפט זיין דאָקטאָר. און איצט האָב איך פונאַנדער געזומען דעם פּעקל אין דעם טאָג ווען די יאָרצייט ליכט ברענט און איך וויין וואָס מיינע דריי קינדער און ברידער האָבן דאָס ניט דערלעבט ווידער צו מאַכן פּסח.

סאַניע מאַרגאָלין (יאַנקל דעם אוזדענס טאָכטער) שרײַבט...

דו קענסט זיך ניט פאָרשטעלן די פרייד בשעת מען האָט געבראַכט דיין בריוו צו מיר. מיין האַרץ איז באַגאַסן מיט בלוט און מיט טרערן דער־מאָנעדיק זיך ווי עלנט איך בין פאַרבליבן פון אַזוי פיל שוועסטער. עס גלויבט זיך מיר ניט און די האָנט ציטערט מיר שרייבנדיק דעם ערשטן בריוו צו מיינע אַ שוועסטער. טאַקע ווייט פון מיר אָבער שוין ניט אַזוי עלנט.

נפֿתלי טשערטשעס שרײַבט...

היינט האָב איך באַקומען אייער בריוו. אַ גרויסן שיינעם דאַנק איך פון טיפן האַרצן פאַר אייער זאָרגן זיך פאַר אונדז. עס איז שווער צו שרייבן און דערמאָנען זיך וועגן אונדזערע ליבע און געטרייע וואָס זיינען אומ־געקומען אין קוידענאָוו אין 1941. די שטעטל האָט אָפּגעברענט אַ חוץ ווילנער גאַס. אין ווילנער גאַס איז געווען די געטאָ. יונגע מענער האָט מען דערמאָרדעט אין דריי־פיר טעג אַרום וועג די דייטשן זיינען געקומען. יאָשקע קיטאיעוויטש (דעם קרופּעניקס זון פון אַלטער מינסקער גאַס) איז אַראָפּ־

געשפּרונגען פון אויטאָמאָביל בעת מען האָט זיי געפירט שיסן. די מערדער האָבן מיט דער מאַשין אים נאָכגעיאָגט און געשאָסן אין מיטן פעלד. בעת עס איז פאָרגעקומען די צעשיסונג פון פרויען, קינדער און אַלטע לייט, דעם 21טן אָקטאָבער 1941, זיינען די ערשטע אַריין אין גרוב, מיט די טליתים און תפילין, הירשל דער שוחט, מרדכי און איטשע פריינט, און נאָך על־טערע יידן. אין גרוב זיינען געגאַנגען צו דרייסיק־פערציק מענטשן. זיי פלעגט מען דערשיצן און אויף זיי פלעגן אַרייַגיין נאָך דרייסיק־פערציק מענטשן, און אַז די גרוב איז געווען פאַרפולט מיט אומשולדיקע קרבנות, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז צוויי פרויען בייַלקע שליאנסקי און מלכה (חיה פייגלס) זיינען געווען פאַרוואונדעט נאָר מען האָט זיי אויך פאַרשאָטן מיט ערד, און אין שטיקל צייט אַרום האָבן זיי זיך מיט גרויס שוועריקייטן אַרויס־געקראָכן פון גרוב, נאָר עס זיינען ווידער געקומען מערדער און מען האָט זיי דערשאָסן. בריינדל עשקעס מאַן האָט בעת דער צושיסונג זיך געריט פון זינען און ער אַליין האָט דערשטיקט זיינע צוויי ייִנגלעך און זיך אַליין דערקוילעט. עס איז שווער אַלעס אויסצושרייבן. איבער גאַנץ קוידענאָו האָט זיך געהערט דער געשריי פון פרויען, קינדער און אַלטע לייט. אַז גאָט וועט געבן און ווער ס׳איז וועט קומען אין קוידענאָו פון אייך, וועלן מיר אַלץ דערציילן. אייער בקשה פיל איך אויס, און איך שרייב אייך די אַדרעסן פון די קוידענאָוער וואָס איר פרעגט זיך נאָך אויף זיי.

מערע בערמאַן (דעם קאַציהאר טאָכטער) שרײַבט...

איך בין געווען אין דער פינצטערער גטאָ און מ׳האָט מיינע אַלעמען געהרגעט און מיר איז געלונגען אַנטלויפן צו די פאַרטיזאַנער. מיין טייערער פריינט, מ׳זאָגט עלנט ווי אַ שטיין. אַ שטיין האָט שטיינדעלעך און איך האָב דאָס אויך ניט. דעריבער בעט איך אייך, פאַרדינט אַ מצוה, שרייבט מיר. לאָמיר כאָטש האָבן אַ פאָר יידישע ווערטער פון גוטע פריינט.

מערע ראָזענשטיין (שלמה אָזערסקים שוועסטער) שרײַבט...

איך און מיין מאַן לעבן, אַז אָך און ווי צו אונדזער לעבן, אָבער עס רופט זיך וואָס מיר לעבן. געבליבן אויף די עלטערע יאָרן אַזוי ווי צוויי

שטיינער. עס איז ניטאָ אפילו מיט וועמען אויסצורעדן אַ וואָרט. אונדזערע צרות דאַרף מען שרייבן גאַנצע ביכער, וואָס מ׳האָט מיט אונדז געטאָן, ווי עלטערן האָבן געדאַרפט זען דעם טויט פון קינדער און גאָרנישט קענען העלפן.

קלמן און שמואל (לייזער פֿרײַנטם קינדער) שרײַבן...

מיר האָבן היינט באַקומען פון אייך אַ פּעקל. עס איז נישט אַזוי טייער דער פּעקל, ווי די פּריינטשאַפּט וואָס מיר זיינען נישט עלנט. מיר האָבן דעם בריוו געלייענט מיט טרערן פון פּרייד, וואָס מיר זיינען ניט עלנט. מיט דעם גיט איר אונדז שטאַרקייט אויסצוהאַלטן די ווייטאָקן וואָס מיר האָבן אי־בערגעלעבט פון די פאַשיסטישע מערדער.

שמחה בעדערסאָן שרײַבט...

טייערע פּריינט. עס פּרייט מיר זייער וואָס אין דער ווייטער אַמעריקע „יש בישראל" יידן וועלכע האָבן זיך ניט אָפּגעריסן פון אונדז פון דער קליין ביסל וואָס עס איז געבליבן פון דעם שרעקלעכן פּייער וואָס האָט געפלאַ־קערט אין גאַנץ אייראָפּע פינף יאָר און וואָס האָט פאַרברענט דאָס גרעסטע טייל פון אונדזער פאָלק. יאָ מעגלעך אַז אונדזער פאָלק וועט אייביק לעבן, אָבער אין אַ גרויסן טייל וועלט זיינען אונדזערע יידן אויסגעמעקט און אין הונדערטער שטעטלעך זיינען ניטאָ קיין סימן פון יידן. אונדזערע יידן, קוי־דעטאָוער יידן אין מאָסקווע און אין מינסק האָבן אויף דעם אָרט וואו די שרעקלעכע בלוטיקע מערדער־חיות אין געזיכט פון מענטשן, דייטשישע בלו־טיקע הינט האָבן צעשאָסן און פאַרשאָטן מיט ערד, אויף די הויכע בערג אונדזערע בעסטע און ליבסטע — אַוועקגעשטעלט אַ שיינע מצבה. נאָר דאָס איז ניט דער אייניציקער אָרט. אין דזאלניער וואַלד זיינען אויך דערמאָרדעט געוואָרן פיל יידן. דאָס גרעסטע טייל פון שטעטל איז אָפּגעברענט. אונדזער שטוב איז וויסט געבליבן גאַנץ, זיינען געקומען די מאקאוויציער און אונ־טערגעצונדן. פאַר דערפאַר בין איך זיי דאַנקבאַר, בעסער אַז עס איז אַ בערגל אַש.

מיכליע (בערל דעם שמידס טאָכטער) שרײַבט...

פיל פרייד און גליק ווינטשן מיר אײַך אונדזערע פריינט דורך וועלכע מיר באַקומען שטיצע. מיר באַדאַנקען אײַך פאַר די מתנות, מיט אַ פאַרלאַנג אַז איר זאָלט זיך פרייען און זײַן געזונט. דאָס שרײַבט אײַך בערל דעם שמידס טאָכטער מיכליע פון קוידענאָוו מיט מײַן הירשל. איך בין גע־ווען אין דעם שרעקלעכן שלאַכט אין וועלכן די פאַשיסטישע מערדער האָבן אָנגעגריפן. פון דעם קריג בין איך געקומען אַ פאַרוואונדעטע. אַז מען בלייבט לעבן איז נאָך ניט אַזוי שרעקלעך. שלעכט איז דאָס וואָס פון אונ־דזערע משפחות און פון נאָך פילע איז קיינער ניט פאַרבליבן. דאָס האָבן געטאָן די פאַשיסטישע מערדער די דייטשישע הינט. שיקט אונדז בגדים, עס איז בעסער ווי די שפּײַז פּעקלעך.

בערל גלעזער שרײַבט...

בעסטער פריינט אברהמל עוועניציק. איך האָב באַקומען פון אייער נאָמען צוויי פּאַסילקעס עסנוואַרג און זאָכן. מיר דאַנקען אײַך זייער. אויך אַלע מענטשן וואָס נעמען אַן אנטייל אין דער הייליקער אַרבעט. איר העלפט אונדז פאַרהיילן די וואונדן וואָס די פאַשיסטן האָבן ביי אונדז אַלעס פאַר־ענדערט. די בריוו וואָס מיר באַקומען איז ביי אונדז די בעסטע רפואה.

שאָשקע גרינשפּאַן שרײַבט...

בעסטער פריינט אברהמל. איך האָב שוין גאָר ניט געהאַט קיין האָפנונג צו באַקומען אַ בריוו. אַ! ווי גוט וועט עס איז נאָך פאַראַן אפילו גאַנץ ווייט פון מיר פריינט וועלכע טראַכטן נאָך וועגן מיר. איך דערמאָן מיך נאָך יענע גוטע יאָרן אין קוידענאָוו. יענע צייט וועט זיך ניט אומ־קערן. פון קוידענאָוו איז געבליבן אַ גרויסער קבר. פון די בריוו קריג איך מער מוט אין לעבן.

דוד עוועניטשיק שרײַבט...

מײַן ליבער קאָזין אברהם. מען איז אַזוי עלנט אַז דו קאָנסט זיך ניט פאָרשטעלן די פרייד וועט מען באַקומט אַ בריוו פון אַן אייגענעם. עס איז

אומעגלעך צו באַשרייבן אויפן פּאַפּיר דאָס וואָס די פּאַשיסטישע מערדער און סאַדיסטן האָבן געטאָן מיט אונדזער פֿאָלק. פּאַר אייך אַמעריקאַנער וועלכע די מלחמה האָט כּמעט ניט אָנגעריר איז דאָס אומעגלעך צו פּאַר־שטיין, דאָס וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט און אויך ווי מען איז עלנט. דע־ריבער איז די וואַרעמע וועלט פון אַן אייגענעם גיסן אַריין אַ נייעם שטראָם פון לעבן און מען פילט זיך אַ סך בעסער, מען פילט עס איז נאָך דאָ אייגענע, און אַז די דייטשישע מערדער איז ניט געלונגען אויסצילן היטלערס פּראָגראַם פון אומבריינגען אַלע יידן, וועלכער האָט געזאָגט אַז אַ יידן וועט מען קאָנען זען נאָר אין קינאָ. דאָס יידישע פֿאָלק האָט געלעבט און וועט לעבן! איך האָב געדינט אין דער מיליטער אַלס קאַפּיטאַן און איך האָב נקמה געגומען פּאַר די טייכן בלוט וואָס האָט זיך געגאָסן פון אונדזער פֿאָלק. און איי־איינעם מיט דער רויטער אַרמיי דערגאַנגען ביז קעניגסבערג און געגומען נקמה פון די סאַדיסטן.

שמעון עליע גאנעלעס (דער קצב) שרייבט...

ליבער נח,

דיין בריוו האָבן מיר געלייענט מיט גרויס פרייד וואָס מיר האָבן דערלעבט צו הערן פון אונדזער משפּחה, ווייל דאָ האָבן מיר כּמעט קיינעם נישט. היטלער ימח שמו, האָט אַלעמען אויסגעהרגעט, איז גוט כאַטש וואָס מיר האָבן אייגענע פון ווייטן. איך דערמאָן מיך ווען דער זיידע האָט גע־לעבט האָט ער צונויפגעקליבן די גאַנצע משפּחה אויף פּורים צו דער סעודה און עס איז געווען פריילעך, און איצט איז קיינער ניטאָ. ווען עס קומט אָן אַ פּאַסילקע קלייבן זיך צוזאַמען יידן און מען ווייניט פּאַר פרייד וואָס מיר זיינען ניט עלנט. עס איז ביי אונדז אַלעמען דאָס גרעסטע טרייסט ווען מיר לייענען אַ פּאַר יידישע וועלטער פון אייערע בריוו.

לייזער סאַלאָווייציק (דוד דעם פּאַקטערס זון) שרייבט...

פון אומבאַקאַנטע זיינען מיר געווואָרן נאָענטע פריינט. גלויבט מיר אַז אייער בריוו גיט מיר צו פיל געזונט און כוח. טויזנטער דאַנקען פּאַר די פּאַסילקעס. מיר איז געווען פריילעכער אויפן האַרצן אַז איך ווייס דאָס איך בין ניט עלנט.

זינע עוועגטשיק (חיים מאָטעם טאָכטער) שרײַבט...

טייערע פריינט. וואָס זאָל איך אייך שרײַבן? דאָס ערשטע זאַך דער־
לויבט מיר אייך אָפּדאַנקען פאַר דער פּאַסילקע, איר זאָלט זיין געזונט און
שטאַרק פאַר אייער גוטע האַרץ. איך האָב פון פרייד געווײַנט. איך האָב
זיך אַליין ניט געקענט גלויבן אַז פאַר טויזנטער מיילן זיינען פאַראַן מענטשן
וועלכע זאָרגן זיך וועגן מיר. עס זאָל אייך אָנקומען אַלעס גוטעס וואָס נאָר
איך ווינטש אייך אַלע טאָג בשעת איך דאַרף אָנטאָן אַ קלייד. די קליידער
זיינען אויף מיר זייער גוט, מען דאַרף זיי ניט איבערנייען, נאָר די טופליעס
זיינען אויף מיר אַביסעלע גרויס.

איטשע שימקע ווועלעווסקים (מאַן) שרײַבט...

מיר זיינען געווען זייער צופרידן פון דיינע טרייסט ווערטער, וועלכע
זיינען פאַר אונדז אַ טרייסט אין אונדזער עלנטקייט. פונקט ווי אַ וואַנדע־
רער אין דער מדבר דורשט נאָך אַ טרונק, אַזוי דורשטן מיר נאָך אַ טרייסט
וואָרט פון אַ גוטן פריינט.

סאָנציע (חיים דעם שוסטערס טאָכטער) שרײַבט...

טייערע פריינט. הײַנט האָב איך באַקומען פון אייך אַ פּאַסילקע, פאַר
וועלכע איך דאַנק אייך זייער. איך גלויב אַז איר מוזט מיר געדענקען. איך
געדענק אייך זייער גוט. איך בין סאָנציע, חיים דעם שוסטערס טאָכטער פון
פּאַרעבאָצקער גאַס. איך בין די אייניציקע פרוי וועלכע איז געבליבן לעבן
פון דער קוידענאָווער געטאָ. מיין גאַנצע משפּחה האָבן די מערדער צעשאָסן.
איך און מיין מאַן זיינען געווען אין פּאַרטיזאַנער. אונדזער ביסעלע יידן
וואָס זיינען דאָ זייער דאַנקבאַר וואָס איז פּאַרגעסט ניט אַן אייערע
לאַנדסלייט.

אהרן שאַפּירא שרײַבט...

צו מיין בעסטן פריינט נח רוזעוויצקי. דיר שרײַבט דיין אַלטער
פריינט און חבר אהרן שאפּירא פון האַלינקע. איך גלויב אַז דו מוזט מיר

געווויס געדענקען ווייל דו ביסט ניט איינמאָל געגאַנגען אַהין זיך באָדן. אַלס געליטענער פון דער גרויסער קריג אין וועלכער איך האָב אַליין גענומען אַן אָנטייל און צוליב דעם געבליבן אָן אַ פוס. עס איז שווער צו פאַרגעסן וואָס מיר האָבן זיך אויסגעליטן פון די פאַרפלוכטע דייטשן. עס איז, מיין פריינט, נישטאָ קיין וועלט אויף צו טרייסטן זיך. דער אינציקער טרייסט איז דאָס וואָס מיר האָבן פאַרניכטעט דעם דייטשישן פאַשיזם. איך בין אָפט אין קוידענאָוו און איך זע אַז אַלע דערהאַלטן פעקלעך. אין זייער נאָמען קען איך אויסדריקן טויזנטער דאַנקען צו די וואָס באַשעפטיקן זיך און אינטערעסירן זיך צו שטיצן די קוידענאָווער. איך פערזענלעך האָב דערהאַלטן היינט אַ פעקל שפייז פון מיין בעסטן פריינט אברהם עווענטשיק. איך וועל עס מיין גאַנצן לעבן ניט פאַרגעסן.

חיה אָזערסקי (הירשל שמואל־נחומס טאָכטער) שרייבט...

אייער בריוו און די פאַסילקע דערהאַלטן, פאַר וועלכע איך בין אייך זייער דאַנקבאַר פאַר אייער אינטערעסירן זיך אין אונדז ביסעלע איבערגעבליבענע יידן וועלכע האָבן געהאַט מוט און קרעפטן צו אַנטלויפן פון די היטלעראָווצעס. הונגעריק זיינען מיר ניט, נאָר אין קליידער בין איך ניט זייער זאַט.

ביילקע זייטשיק (אליהו קרילעווערס טאָכטער) שרייבט...

איך בעט אייך האָבן אונדז אין זינען וויל איר וועיסט און קענט זיך פאַרשטעלן ווי מיר זעען אויס נאָך אַזעלכע צרות וואָס היטלער ימח שמו האָט אונדז געבראַכט. איך האָב נישט קיין וועלט ווי דאַנקבאַר איך בין אייך פאַר דער פאַסילקע.

Ñ ÝLLEÑ GLL LLCLIÑLLOÑÑAL ÝÑO

אינדעפּענדענט קוידענאָוער אונטערשטיצונגס פאַראיין אָף ברוקלין

אָרגאַניזירט דעם 4טן אָקטאָבער 1902. איצט 220 מיטגלידער. עלעמענט מערסטנס אַרבעטער. 8 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבאָרענע. שפּראַך: יידיש. צוועק: קרקע, קראַנקען בענעפּיט, נויט פאָנד. שטיצן מיט גרויסע פּאָנדן יונייטעד דזשואיש אַפּיל און האַיאַס און אַ סך יידישע אינסטיטוציעס.

מאַקס וואַלינער, פּרעז.

אנשי שלום קוידענאָו

אָרגאַניזירט 1884 מיט 20 מיטגלידער, איצט 85, כמעט אַלע אַר־בעטער. 20 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבאָרענע, 10 פּראָצענט ניט לאַנדס־לייט. שפּראַך: יידיש. צוועק: שול, קרקע, נויט פאָנד. פלעגן שטיצן אַלטע היים. שטיצן היגע אינסטיטוציעס.

שאול ראקאָוויץ, פּרעז.

קוידענאָוער בענעוואָלענט סאָסייטי

אָרגאַניזירט 1899 מיט 10 מיטגלידער. איצט 140. עלעמענט גע־מישט 25 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבאָרענע. 5 פּראָצענט ניט לאַנדסלייט. שפּראַך: יידיש. צוועק: קראַנקען, טויטן בענעפּיט, קרקע, גמילת חסד און זקנים פאָנד. האָבן געשטיצט אַלטע היים. שטיצן היגע אינסטיטוציעס.

מאַקס דזשאָזעף, פּרעז.

קוידענאָווער יאָנג מענס בענעוואָלענט אסס׳ן

אָרגאַניזירט 1903 מיט 10 מיטגלידער, איצט 140. עלעמענט: מערסטנס אַרבעטער. 6 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבאָרענע. 25 פּראָצענט ניט לאַנדס־לייט. שפּראַך: יידיש. קולטורעלע טעטיקייטן: לעקציעס. צוועק: קראַנקען, טויטן בענעפּיט, קרקע, נויט פאָנד. פלעגן שטיצן אַלטע הים. שטיצן היגע אינסטיטוציעס מיט צוויי הונדערט דאלאר יערלעך.

נייטן קלומאַק, פּרעז.

חסידי קוידענאָוו וחסידי קאָברין

אָרגאַניזירט 1896 מיט 40 מיטגלידער, איצט 100. עלעמענט פּאַר־שיידענער. 5 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבאָרענע. 5 פּראָצענט ניט לאַנדסלייט. שפּראַך: יידיש. קולטורעלע טעטיקייטן: לערנען. צוועק: שול, קרקע, העלפן היגע אינסטיטוציע און געבן צדקה.

נאוואגרודסקי, פּרעז.

חברה בית אהרן חסידי קוידענאָוו

אָרגאַניזירט 1980 מיט 40 מיטגלידער, איצט 30. עלעמענט: צוריק־געצויגענע געשעפּטסלייט. צוועק: דאָוונען, רעליגיעזע צוזאַמענקונפטן. האָבן אייגענע חסידים שטיבל.

רבי משה טוואַרסקי, פּרעז.

צום
היליקן
אָנדענק
אָקטאָבער
21
1941
A. D. FISHBEIN

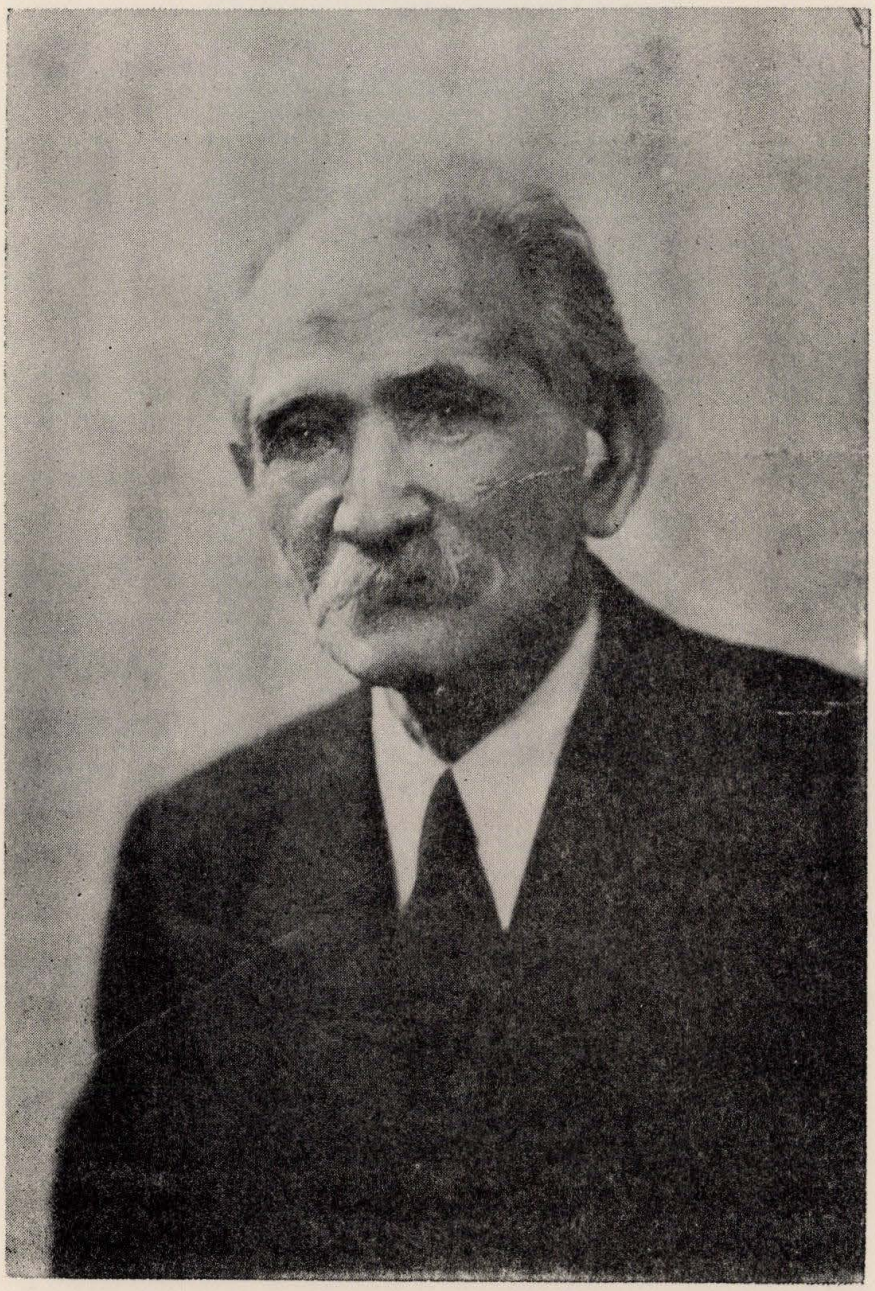

דער מאסן קבר פון די

זעכצן הונדערט אומגעקומענע

צום אייבערן אָנדענק

דעם גרויסן יידישן קלאַסיקער און דיכטער

אברהם רייזען ע״ה

לזכרון עולם

צו אונדער ליבן לאַנדסמאַן און חבר, וועלכער איז אַוועק פון אונדז
אַזוי יונג, איינער פון אונדזערע ערשטע גרינדער און
איבערגעגעבענער טוער פון די

„פאַראייניקטע קוידענאַווער"

אריה לייב שולמאַן ע"ה

מיר וועלן דיר קיינמאָל ניט פאַרגעסן פאַר דיינע מעשים־טובים
צו די לאַנדסלייט און צום כלל־ישראל.
זאָל דיין נשמה באַהעפטיקט ווערן
מיט די נשמות פון די קדושים
פון אונדזער פאָלק

פאַראייניקטע קוידענאַווער אסס'ן, אינק.

DEDICATED

TO THE BELOVED MEMORIES

OF THOSE WHO DIED FOR

THE SANCTIFICATION

OF THE NAME

INDEPENDENT KOIDANOVER

BENEVOLENT ASSOCIATION

Max Walenitz, *Pres.*

1971 STRAUSS STREET BROOKLYN, N. Y.

WE REMEMBER THE DEAD

AND PROMISE NOT TO FORGET THE LIVING

KOIDANOVER BENEVOLENT ASSOCIATION

●

Max Joseph, *Pres.*

Samuel M. Shack, *Treas.*

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע טייערע לאַנדסלייט וועלכע זיינען
פריצייטיק אַוועק אויף קידוש-השם דורך
רוצחישע הענט אין קוידענאָוו
אָקטאָבער 1941

קוידענאָווער יאָנג־מענס
בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן, אינק.

נייטן קלומאַק
פּרעזידענט

אייב שולטץ
סעקרעטאַר

לזכרון עולם

צו די קוידענאָוער מאַרטירער וועלכע זיינען אומגעקומען
אָקטאָבער 21, 1941

●

חברה משניות
פון אינדעפּענדענט קוידענאָוער
אָו ברוקלין

צום אייביקן אָנדענק

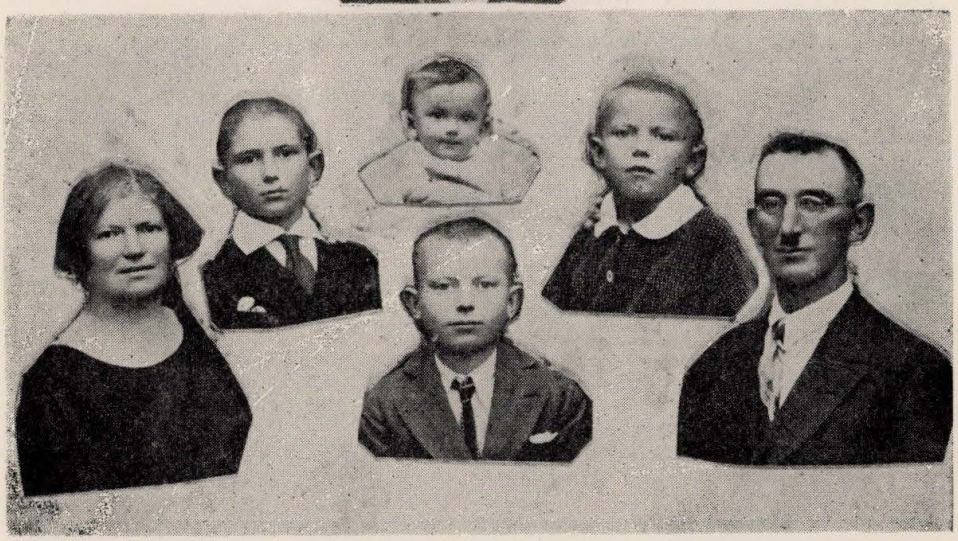
אונדזערע פריינט און קרובים וועלכע זיינען אומגעקומען
אויף קידוש-השם

●

ליידים אוקזילערי פון די קוידענאָוער יאָנג-מענס
בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן

דזשוליא גילמאַן, פּרעזידענט　　איידא ליפשיץ, סעקרעטאַר

לזכרון עולם

ברודער מרדכי מיט זיין פרוי גיטל
און די קינדער שמואל, זעליג, אברהם און יוסף
פייגע, פרוי פון אונדזער ברודער בערל, טאָכטער איטקע
מיט אירע צוויי טעכטער
רבקה, פרוי פון יואל גאַנעלעס און די קינדער
חנה, פרוי פון יוחנן גאַנעלעס, טאָכטער ראָשקע
מיט איר מאַן הירש רעקלין, און זייערע קינדער

די פאַמיליע:
מענדל גאַנעלעס, פסח גאַנעלעס
פעשע פריינט
רבקה באַסעט
ראָזע וועקסלער

לזכרון עולם

●

אונדזערע ליבע עלטערן

שמואל און העניע ריווע אָסנאַס ע״ה

און שוועסטער

פייגל

אייביק וועט איר לעבן אין אונזערע הערצער

שפרה, מעקס, לייקע און היימי

צום אייביקן אָנדענק

●

מיין ליבע טאָכטער

ען ליווי

וועמענס לעבן איז אָפגעשניטן געוואָרן אַזוי יונג.

אייביק וועסטו לעבן אין מיין האַרץ

גרשון זינגער

אין הייליקן אָנדענק

אונדזער ליבן פאָטער און מוטער

יחיאל און מלכה עווענטשיק

אונדזער ליבן ברודער

אריה עווענטשיק

אונדזער ליבן שוואָגער

משה מרדכי מאַכטיי

וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די רוצחישע הענט.

אייביק וועלן מיר געדענקען אייך, און אַלע קוידענאָווער לאַנדסלייט

וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם

אָקטאָבער 21, 1941

●

אברהם און העניעטא

און זון זכריה עוואַנס

לזכרון עולם

אונדזערע ליבע עלטערן

נח און חיה לאה שולמאן

●

מיר דריקן אויך אוים אונדזער צער אויף די

1600 קוידענאָווער וועלכער זיינען אָזוי

גרויזאם אומגעקומען

די קינדער

דזשאָ, העניע טעלמאַ און משה

צום אייביקן אָנדענק

ליבע פרוי און מאַמע
רחל ראָזוויצקי

טאָכטער, שוועסטער און שוואָגער
עשקע און ברוך גאַרמיזע ע״ה

און זייערע קינדער
ריווע, חיים יעקב און שימע

וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די רוצחישע הענט אין דעם שטעטל סטייפּן
מיר וועלן אייך קיינמאָל ניט פאַרגעסן

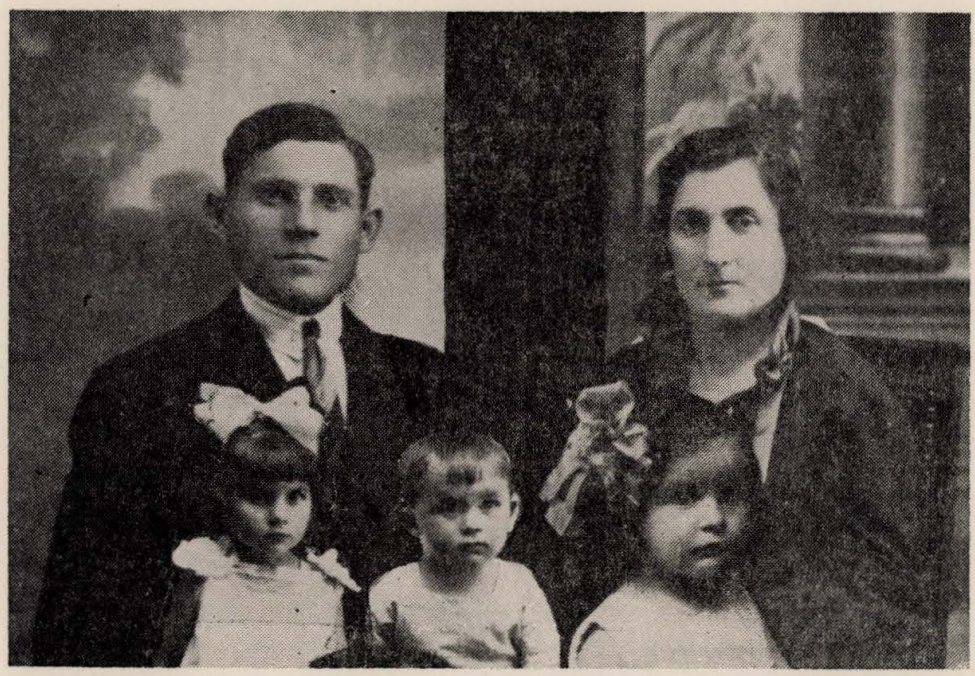
●

פאָטער:
אברהם יצחק ראָזוויצקי

שוועסטער:
פרומקע, גישע, שרה זישקע און דינקע

בריידער:
נח און עליע

לזכרון עולם

פאַטער און מוטער: **ברוך און עשקע גאַרמיזע**

שוועסטער: **ריווע און שימע**

ברודער: **חיים יעקב**

אומגעקומען אויף קידוש השם דורך די רוצחישע הענט אין שטעטל סטייפץ,
צוזאַמען מיט זעקס מיליאָן פון מיין פאָלק.

אונדזער נחמה: מיר בויען אונדזער לאַנד. נצח ישראל!

דוב גאַרמיזע, מדינת ישראל

אין אָנדענק

נאָך אונדזערע ליבע קרובים און פריינט

און אַלע קוידענאָווער לאַנדסלייט

היימען און פרוי קילשטיין

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע ליבע עלטערן

זעליג און סאָשע עוואַנס

און אויך צו די הייליקע מאַרטירער

וועלכע זיינען אומגעקומען

אין קוידענאָוו

די קינדער

מאָריס, חנה, הערי מעקס און סילוויע

צום אייבקן אָנדענק

●

אונדזערע ליבע עלטערן

זעליג און שיינע לאה קלומאַק

איר וועט שטענדיק לעבן אין אונדזער האַרץ צוזאַמען מיט די קוידענאָווער לאַנדסלייט וועלכע זיינען אומגעקומען פון דעם שונא

די קינדער

מאַליע, איידע, הענינ, נייטן, סעם און דזשין

זכרון עולם

●

אונדזערע ליבע עלטערן

ר׳ מאיר ב״ר נח יצחק און קריינע מאַכלים

אייביק וועט איר לעבן מיט אונדז און אייערע נשמות זאָלן זיך באַהעפטן מיט די נשמות פון די 1600 קוידענאָווער קדושים

קינדער:

מרדכי בער, יונה נח

טאָכטער:

מאַריאַשע

איידעם:

נחום בינדער

צום הייליקן זכרון

●

אונדזערע ליבע עלטערן

אליהו און נחמה אוזליאַנער

און אויך אַלע פריינט און קוידענאָוער וועלכע זיינען

אומגעקומען אויף קידוש השם

אברהם און פרוי אוזליאַנער

צום אייביקן אָנדענק

●

אונדזערע טייערע און ליבע עלטערן

יחיאל און העניע אוזליאַנער

איר וועט ווי אַ פאַקל לייכטן פאַר אונדז אין דער פינצטערניש

פון דער שלעכטער וועלט

די קינדער

קלאַראַ, סאל, סעם, בערנאַרד און סאָניע

כבוד אייער אָנדענק

פאָטער און מוטער

מרדכי און רבקה אַזערסקי

מיר טרויערן נאָך אייך צוזאַמען מיט 1600 קוידענאָוער קדושים

סעם און בעלאַ ראַזשערס

זכרון עולם

מיין פאָטער און מוטער

רפאל און חיה אַזערסקי

און צו מיינע קרובים און לאַנדסלייט וועלכע זיינען אומגעקומען אין קוידענאָו

אייב און פרידע ראַזשערס

אין אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן

ראובן און חיה ליובטשאַנסקי

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען צוזאַמען מיט די מאַרטירער
פון אונדזער ליבער שטעטל קוידענאָו

הערי און סאָניע ליובטשאַנסקי

זכור

פאָטער און מוטער

הירש לייב און משה קוואָויטץ

אָנקלם

מרדכי און אברהם

צוזאַמען מיט די יידן אין שטעטל איוועניטץ. מיר וועלן אייך אייביק געדענקען

אברהם און רחל קוואָויטץ

אין אָנדענק

מיינע ליבע עלטערן

דוד חיים און חיה העלער ע״ה

צוזאַמען מיט דעם אָנדענק פון אַלע אומגעקומענע קדושים

יוסף און איווע העלער

IN MEMORY OF MY DEAR BROTHER
& SISTER-IN-LAW

DRS. LEON AND TANIA HELLER
and their Daughters

JOSEPH HELLER AND FAMILY

זכרון עולם

אונדזערע עלטערן

משה און שרה רחל האזאנאָוויטש

מיר וועלן אייך קיינמאָל ניט פאַרגעסן

האָדל, בושקע, זלמן, הערי, אברהם און קריינע שימאנאָוו

זכרון עולם

אונדזער ליבן פאָטער

ר׳ חיים נח ליפשיץ ע״ה

געווען אַ הייליקער מענטש און ניט אומזיסט האָט מען אים גערופן „דער צדיק״

מיר וועלן אים קיינמאָל ניט פאַרגעסן

די קינדער

אייזיק, יצחק ליפשיץ און רייכל שערמאַן

לזכרון עולם

●

אונדזער ליבן און טייערן לאַנדסמאַן

אבא הורעוויטש ע"ה

אַוועק פון אונדז יונג, אָבער אָנגעזעטיקט מיט גוטע טאַטן

מיר קוידענאָוער וועלן אים קיינמאָל ניט פאַרגעסן

פאַראייניקטע קוידענאָווער אסס'ן, אינק.

In Loving Memory of
Our Beloved Uncle

Aaron Mayer Meyerson

Mr. & Mrs. Bernard Bellman

131-03—101st STREET
Richmond Hill, L. I., N. Y.

With Sympathy

CASTLE COAL & OIL CO., Inc.

Mary Romita

Eastchester Rd. & Haswell St.
Bronx, N. Y.

Condolences from

MR. LOUIS SMITH

346 Chester St., Brooklyn, N. Y.

& Daughter
Mrs. A. Rosenstein

667 NASLEY PL.
Far Rockaway, N. Y.

Condolences from

ABRAHAM BASHOFF

2310 STRAUSS ST.

Brooklyn, N. Y.

צום אייביקן אָנדענק

מיין ליבן מאַן

אייזיק לייב גראָסמאַן ע"ה

נחמה גראָסמאַן

לזכרון עולם

מיין פאָטער און מוטער

יצחק און זישע שאַכנאָוויץ

שכנה שעק

WITH SYMPATHY

BARNETT LIPSHITZ

COLLINS & LOGAN, INC.

Bluefield, W. Va.

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער אָנקל

משה ראקאָוושטיק

מיט זיין פאַמיליע

רובין און דאָראַ לעווין

לזכרון עולם

מוטער: **פרידע**. ברודער: **אישיע מאַרגאָלין**
שוועסטער: **נעחמע דבורה מאַרגאָלין, חיה קאָדעיעץ,**
אסתר גאַנזער און **הינדע חייט** מיט זייערע מענער און קינדער

אומגקומען אין דער שחיטה אין קוידענאָוו

נייטן נישקע ליווי

אין אָנדענק

אונדזער פאָטער און מוטער

שואל און פראַדע גוריאַן

אייב און דאָרע גוריאַן

לזכרון

עולם

מיינע ליבע עלטערן

מרדכי און חאַנדל פריינט

שוועסטער

שאַשקע מיט איר מאַן — חאַשקע מיט איר מאַן

וועלכע זיינען געווען די ערשטע אומגעקומענע אין קוידענאָוו

דינקע פריינט

Complimentary

MRS. S. RICK, 2415 Creston Ave., Bronx, N. Y.

MRS. EDELMAN, 240 Glenmore Ave., Brooklyn, N. Y.

S. FREED, 1778 Vyse Ave., Bronx, N. Y.

MR. & MRS. JACK GLICK

MR. & MRS. RUBINSTEIN

MR. & MRS. A. FISHBEIN

MR. & MRS. BROWN

MR. & MRS. ZIMMERMAN

In Memoriam

S. RAKOWITZ

202 HENRY STREET

Brooklyn, N. Y.

In Memory of

BEZALEL & SARAH GITELSON

HYMAN & AARON GITELSON

241 WEST 37th STREET

New York, N. Y.

לזכרון עולם

מיינע גאָטזעליקע עלטערן

צבי הירש און שרה לאה

קעלמאַן

דאָבקע עוואַנס

In Memory of

CHIRA & RAPHAEL RUBERMAN

MRS. SAMUEL ELKINS

406 TOMPKINS AVE.

Brooklyn, N. Y.

אין הויליקן אָנדענק

מיין שוועסטער און שוויגער

יוסף און באַשע גראָסמאַן

נחמה גראָסמאַן

צום אייביקן אָנדענק

מיין ליבן אָנקל

אַרטשע עוואַנס ע״ה

אייב עוואַנס

CONDOLENCES FROM

BARNET SHUL

●

BELVEDERE HOTEL

Miami Beach, Florida

WITH SYMPATHY

●

JOSEPH & LILLY MARSON

and Family

200 WEST 54th STREET

New York, N. Y.

In Memory of Beloved

Father, Mother & Brother

ABRAHAM, PAULINE & GEORGE KAPLAN

Deborah Abrams

Esther Litchfield

WITH SYMPATHY

●

BELGOR CORPORATION

4920 — 9th AVENUE

Brooklyn, N. Y.

IN MEMORY OF THE KINSMEN
WHO DIED THROUGH THE
HANDS OF TYRANNY

●

CONGREGATION
ANSHEI SHOLOM-KOIDANOV

S. Rand, *Pres.*

33 JEFFERSON ST. NEW YORK, N. Y.

CONDOLENCES FROM

HYGRADE FOOD PRODUCTS CORPORATION

30 CHURCH STREET

New York 7, N. Y.

CONDOLENCES FROM

I. J. MORRIS INC.

FUNERAL HOME

9701 CHURCH AVENUE

Brooklyn, N. Y.

DIckens 2-1273

CONDOLENCES FROM

S. MEYERSON

15 CROWN STREET

Brooklyn, N. Y.

IN MEMORY OF
MY BELOVED MOTHER

RIVKAH HECHT

ROSE WEINTRAUB

INDIAN ROAD TOMS RIVER, N. J.

TO THE HALLOWED MEMORY
OF THE MARTYRS

MR. & MRS. BERNARD GROSSMAN

1266 — 50th STREET

Brooklyn, N. Y.

IN MEMORIAM

KOIDANOVER LADIES SOCIETY OF BROWNSVILLE

Mrs. Alpert, Pres.

CONDOLENCES FROM

HARRY PINCUS

"BOBBY LANE"

1099 CONEY ISLAND AVE. BROOKLYN, N. Y.

Condolences from

JO-MAR COAT CO.

237 WEST 37th STREET

New York, N. Y.

With Sympathy

PAULINE KRASNER

1663 PARK PLACE

Brooklyn, N. Y.

Condolences from

JEWISH MEMORIAL CHAPEL, INC.

1406 PITKIN AVENUE

Brooklyn, N. Y.

In Memoriam

BELLA RAKOVCHICK

80 ROCKAWAY AVE.

Brooklyn, N. Y.

WITH SYMPATHY

JOSEPH ARONSON

2160 BRONX PARK EAST

BRONX, N. Y.

Compliments of . . .

LOUIS A. RIFKIN & FAMILY

25 WEST 44th STREET NEW YORK, N. Y.

IN MEMORY OF

SGT. JOSEPH HECHT

RIVKAH HECHT

WITH SYMPATHY

H. L. KLEBANOW

247 WEST 37th STREET NEW YORK, N. Y.

IN MEMORY OF MY BELOVED PARENTS

JACOB AND IDA

DORA PRICE

960 GRANT AVENUE BRONX, N. Y.

WITH SYMPATHY

CHARLES EVANS

122 — 5th AVENUE NEW YORK, N. Y.

IN MEMORY OF MY BELOVED PARENTS

JACOB & CHIRA OSHEROVSKY

VERA LIFSHITZ

715 ST. MARKS AVE. BROOKLYN, N. Y.

IN MEMORY OF MY DEAR PARENTS

YETTA & NEHACH

RENA BERNSTEIN

73-48 — 194th STREET FLUSHING, L. I., N. Y.

Condolences from

JOSEPH RAKOFF

80 ROCKAWAY AVE.
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

SINGER & SINGER
HARDWARE

335 SUTTER AVENUE
Brooklyn, N. Y.

Condolences from

DR. ISAAC GROSSMAN

297 EAST 10th STREET
New York, N. Y.

With Sympathy

YELLIN BROS.

240 WEST 37th STREET
New York 18, N. Y.

With Sympathy

LOUIS FRIEND

FERNDALE, N. Y.

צום אייביקן
אָנדענק

אונדזער
ליבן
לאַנדסמאַן

חיים זינגער

פאַראייניקטע קוידענאָווער

Compliments of . . .

KENOSIA LODGE

Bertha & Joseph Grossman

DANBURY
Connecticut

In Memory of

ISAAC LIPSHITZ

EVA LIPSHITZ

In Memory of the
Relatives Lost in Russia

HARRY GELFAND

114 RIVER STREET
Paterson, N. J.

With Sympathy

ANNA HECKER

NEWARK, N. J.

צום אייביקן אָנדענק
אונדזער טייערן און ליבן לאַנדסמאַן
יאָסל שאַכנאָוויטש ע"ה
געווען אַ האַרציקער און גוטער
מענטש צו די לאַנדסלייט
מיר וועלן אים קיינמאָל ניט פאַרגעסן
פאַראייניקטע קוידענאָווער

In Loving Memory of Our Uncle

Aaron Mayer Meyerson
& His Family

Mr. & Mrs. Jos. Bellman

131-03—101st STREET
Richmond Hill, L. I., N. Y.

In Loving & Everlasting
Memory of My Beloved Father

MOSHE CHURGIN

Mr. & Mrs. Max Goldstein

1415 FULTON AVENUE
Bronx 56, N. Y.

Condolences from

SAM HELLER

1710 CARROLL STREET
Brooklyn, N. Y.

In Loving Memory of My Uncle

Aaron Mayer Meyerson
& His Family

Jack A. Kantor

100 BENNETT AVE.
New York, N. Y.

In Loving Memory of Our
Beloved Uncle

Aaron Mayer Meyerson
& His Family

Mr. & Mrs. Chas. Meyerson

530 EAST 90th STREET
New York, N. Y.

צום אָנדענק

פון אונדזערע געפֿאַלענע לאַנדסלייט
און אויך אונדזערע ליבע עלטערן

ברוך מרדכי און ליבע מאירסאָן

1683 BOSTON ROAD
Bronx, N. Y.

Compliments of . . .

PARK SOUTH WINE & LIQUOR SHOP

200 WEST 59th STREET
New York, N. Y.

In Memoriam

JOSEPH BASHOFF

5629 KINGS HIGHWAY
Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

J. SILVERBERG

BECKLEY
West Virginia

Condolences from

Mrs. FANNY GOLDSTEIN

361 IRVING AVENUE
Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

H. FEIGERSON

901 — 79th STREET
North Bergen, New Jersey

In Memory of

MRS. B. SYMANSKY

Barnet Symansky

72 GOUVERNEUR STREET
New York, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. BENJAMIN SKLAR

Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

CORTLAND WOOLEN CORP.

240 WEST 37th STREET
New York, N. Y.

Condolences from

SOL SILVERMAN

4319 — 18th AVENUE
Brooklyn, N. Y.

In Memory of My Relatives & Friends Who Perished at the Hands of Tyrants

MAX SLAVIN

817 EAST 175th STREET
Bronx, N. Y.

Condolences from

ROSNER-FREILICH

249 WEST 29th STREET
New York, N. Y.

In Memory of

MORRIS ROSENBERG

Rae Rosenberg

1065 EAST 9th STREET
Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

PNINA ASHKENAZY

3916 NEPTUNE AVENUE
Sea Gate Brooklyn, N. Y.

In Loving Memory of My Uncle

Aaron Mayer Meyerson
& His Family

Mr. & Mrs. Harry Selin
1331 OCEAN PARKWAY
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

N. BLACHER

1786 TOPPING AVENUE
Bronx, N. Y.

Condolences from

Dr. HENRY H. SCHULTZ

101 McKIBBEN STREET

Brooklyn, N. Y.

In Memory of

BARNET & CLARA CHURCH

DR. A. CHURCH

ONE EAST 42nd STREET

New York, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. MAX JOSEPH

In Memory of My Beloved Brother

AARON MAYER MEYERSON

& His Family

Mr. & Mrs. SHER

Bronx, N. Y.

With Sympathy

J. RUBINSTEIN

985 EAST TREMONT AVE.

Bronx, N. Y.

Compliments of . . .

ELLIS J. MEYERSON

1457 BROADWAY

New York 18, N. Y.

In Memory of

SARAH & IRVING MACHIZ

Mr. & Mrs. JOSEPH MACHIZ

651 WEST 178th STREET

New York City

Compliments of . . .

G. & S. SILK CO.

592 EIGHTH AVENUE

New York, N. Y.

In Memory of My Parents

TEVIA & GUTA HUREWITZ

MEYER HUREWITZ

In Memory of the Martyrs

Mr. & Mrs. ISIDORE LIFSCHITZ

568 MAPLE STREET

Brooklyn, N. Y.

In Loving Memory of Our Uncle

AARON MAYER MEYERSON

& His Family

Mr. & Mrs. IRVING MEYERSON

835 FRONT STREET

Hempstead, L. I., N. Y.

צום אָנדענק פון מיין ליבן ברודער

אַרץ מאיר מאירסאָן און פאַמיליע

שלום מאירסאָן

530 EAST 90th STREET

New York, N. Y.

Condolences from

HANNAH SCHWARTZ

828 BELMONT AVENUE

Brooklyn, N. Y.

Condolences from

SAMUEL RIFKIN

4010 SAXON AVENUE

Bronx, N. Y.

Compliments of . . .

NATHAN FORMAN

651 LINDEN BOULEVARD

Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

HELLER BROS.

Manufacturing Furriers

129 WEST 29th STREET

New York, N. Y.

Condolences from

Dr. B. HERMAN, D.D.S.

117 SOUTH 2nd AVENUE
Mount Vernon, N. Y.

Compliments of . . .

SUPERB MEAT PRODUCTS, Inc.

90 DELANCEY STREET
New York, N. Y.

Compliments of . . .

Dr. RICHARD I. KILSTEIN

81 EAST 79th STREET
New York, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. ABE MARSON

1995 DAVIDSON AVENUE
Bronx, N. Y.

Condolences from

LEAH SOMMERS

130 FORT WASHINGTON AVE.
New York, N. Y.

In Memory of My Sister

SARAH ABELOFF

ABRAHAM ROGER

2886 BRIGHTON 6th STREET
Brooklyn, N. Y.

Condolences from

ROSE PERLMAN

940 FOX STREET
Bronx, N. Y.

In Memory of

SAM KILSTEIN

IDA, LILLIAN & JACK KILSTEIN

1810 AVENUE N
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

ALBERT SKLAR

REAL ESTATE - INSURANCE

4401 FT. HAMILTON PARKWAY
Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

IRVING GOLD

1945 — 19th LANE
Brooklyn, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. ROSENBERG

In Memory of

MEYER STEIN

SAM STEIN

Compliments of . . .

REAL KOSHER SAUSAGE CO.

Inc.

15 RIVINGTON STREET
New York, N. Y.

Condolences from

Dr. & Mrs.
SEYMOUR ROSENBLUM

1923 — 84th STREET
Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

RAE LIFSCHITZ

9311 AVENUE A
Brooklyn, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. SCHWARTZ

1115 EAST 165th STREET
Bronx, N. Y.

Compliments of . . .

SCHERLING & SONS

HARDWARE

7315 — 20th AVENUE

Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

DR. WM. CHARKES

7302 BAY PARKWAY

Brooklyn, N. Y.

Condolences from

JACOB KAPLAN

30 BRONSON STREET

Waterbury, Conn.

Compliments of . . .

DITMAS REFRIGERATION CO.

Inc.

1159 BEDFORD AVENUE

Brooklyn, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. HERBERT SENREICH

824 CROWN STREET

Brooklyn, N. Y.

Compliments of . . .

BETTY & MEYER SHER

1615 LINCOLN PLACE

Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

H. & A. BAIMAN INC.

250 WEST 39th STREET

New York, N. Y.

In Memory of My Brother

& His Family, The

JACOB MARGULIES FAMILY

MR. & MRS. S. ELKINS & FAMILY

101 SCHUYLER AVENUE

Newark, N. J.

With Sympathy

Mr. & Mrs. JOSEPH COOPER

2001 EAST 9th STREET

Brooklyn, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. SAM BINDER

705 BRISTOL STREET

Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

ABRAHAM EVANS

492 POWELL STREET

Brooklyn, N. Y.

With Sympathy

A. B. CHERTOFF

1559 CARROLL STREET

Brooklyn, N. Y.

Condolences from

Mr. & Mrs. HARRY RIFKIN

3805 — 15th AVENUE

Brooklyn 18, N. Y.

In Memory of Our Beloved Brother

AARON MAYER MEYERSON

& His Family

Mr. & Mrs. RALPH COHEN

1275 GRANT AVENUE

Bronx, N. Y.

In Memory of My Beloved Father

AARON MAYER MEYERSON

& His Family

DORA MARDER

201 WEST 89th STREET

New York 24, N. Y.

IN MEMORIAM

Of the death of the 1600 Men, Women and Children of Koidenov, who perished by the hands of the Nazis

MR. & MRS. IRVING EVANS & FAMILY

of the

EVANS KIAMISHA HOTEL

Kiamisha Lake, N. Y.

COMPLIMENTS OF

ROBERT EVANS, Ph.G.

PHARMACIST and CHEMIST

The Leading Southside Druggist

192 MONTAUK AVENUE

Brooklyn, N. Y.

Telephone APplegate 7-9580

לזכרון עולם

אונדזערע ליבע עלטערן

בערל און שרה אַזערסקי

און אויך אַלע אונזערע קרובים און לאַנדסלייט וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם

טעכטער

עטקע סליעפיאן

און דאָבקע מאָסקאָוויטש

IN MEMORIAM

MORRIS GLINN

Beloved Husband, Father and Grandfather

You will live forever in our heart.

Your Wife Dinah

Daughters, Eleanor and Jean

and Granddaughter, Susan

IN MEMORIAM

Of Our Beloved Parents

ISRAEL AND RACHEL EVENCHIK

May their Souls Rest in Peace, together with the 1600 Martyrs of our town Koidanov.

From Louis, Ely, Sam and Sarah

In Memoriam of My Dear Parents

LENA AND WILLIAM TISCH

May Their Souls Rest in Peace

ABRAHAM TISCH

אברהם רייזען

היימישע געשטאַלטן

דערציילונגען

❀

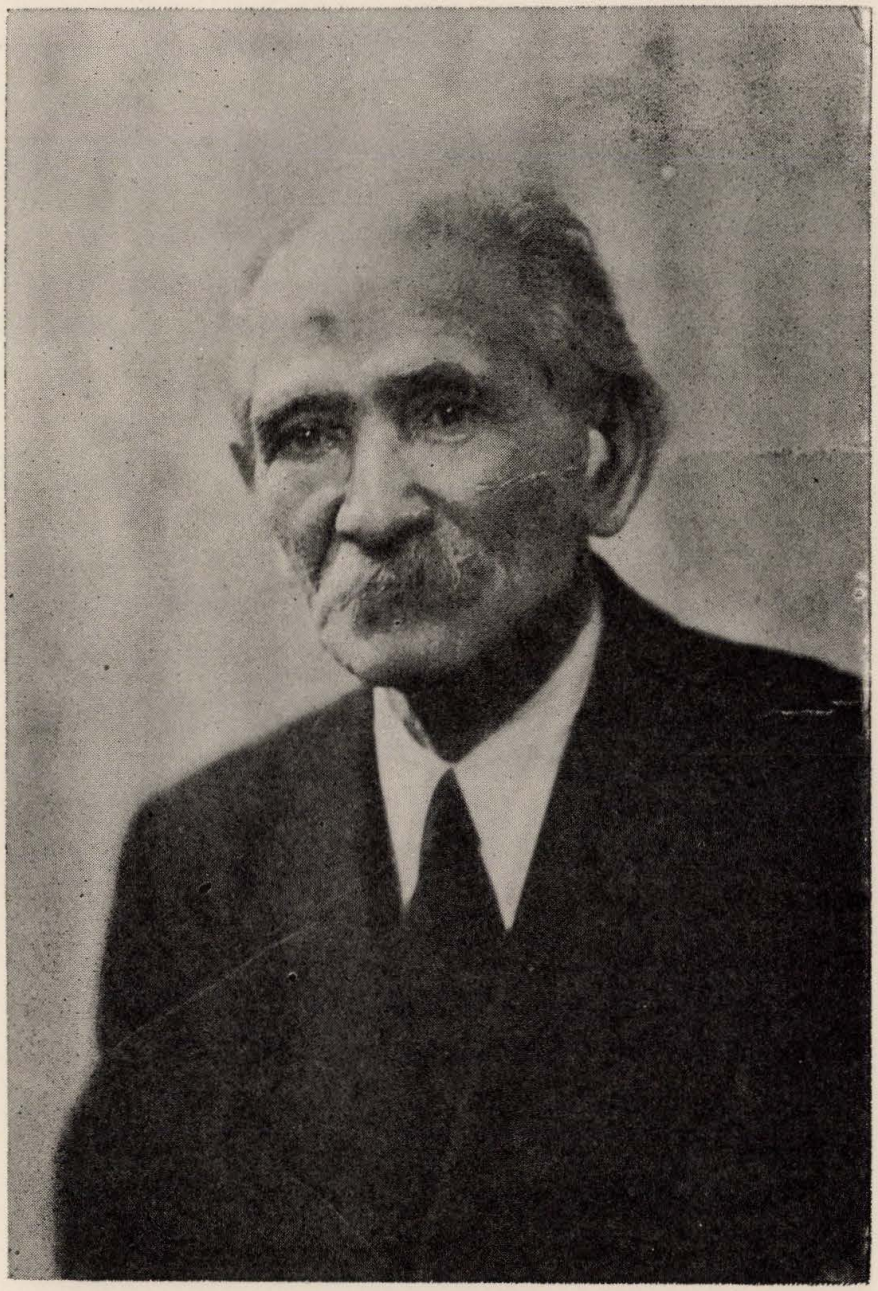
(אַ מתנה מיינע קוידענאָווער לאַנדסלייט)

ניו־יאָרק, 1955

Published by
United Koidanover Ass'n, Inc.
New York, N. Y.

266

Printed in U.S.A. by
Aber Press, 37 East 18th St., New York, N. Y.

אברהם רייזען

אינהאַלט

דער יידישער רייטער 7
אונטערן גרינעם בוים 15
זומערדיקע געסט 20
צווישן די בוימער 26
אַן אַנדער מענטש 32
צוויי עפּל־פּאַרקויפערס 37
גרינע בלעטער 43
אַמאָליקע חברטעס 49
פּאַרטאָג 54
געשלאָסן אַ געשעפט 58
אין גאַנג פון דורות 61
וועז ער קומט אַהיים 67
דער אָרימער מאָלצייט 73
געראַם אין שניידערשער שול 78
די גלעזערנע פּושקע 84
אַ נייער פריינט 88
דער היימישער קאָנצערט 92
אויף אָרעמע חתונות 98
דער פריינטלעכער וויזיט 104
די יונגע מצה־וועלגערינס 109
די נייע־געבוירענע 114
אָנהויב פרילינג 121
דער דאָפּלטער יום טוב 126

יונגע גבאיטע 133
וואו איז יושר? 138
די ערשטע באַשטעלונג 141
אַ גבירישע לאַטע 146
אַן אַמעריקאַנער ניגון 152
יעקב דער בעל־עגלה 157
דער לוח־למדן 162
דער שייגעץ פֿאָרט קיין אַמעריקע 166
צו דער באַן 171
אַ היימישע זאַך 177
דאָס דערהויבענע ליד 185

לידער

צוויי חברים 191
איך בין געגאַנגען אין דעם שטילן פעלד 198
אין דעם נייעם לעבן 199
אַ טאָג, סוף זומערדיק 201
דיכטער־פאַנטאַזיע 202
דער מענטש 203
אין רעגן, אין ווינט 203
פאַרזאַמט ניט 204
היימלאַנד 205
צוויי שטעט 206
אין ארץ־ישראל 208

דער יידישער רייטער

בערל צאַרפין, וועלכן מען האָט, ניט געקוקט אויף זיין „לגאָטע" פון צווייטן גראַד, אָפּגעגעבן פאַר אַ סאָלדאַט, האָט באַלד נאָך זיין אָנקומען אין דער באַשטימטער ראָטע פון דעם באַשטימטן פּאָלק, זיך צוגעפּאַסט צו דער לאַגע און אָנגענומען פילאָזאָפיש דעם יאָך פון דינסט.

ווען ער וואָלט זיך ניט געשעמט פאַר די עטלעכע „יונגע" יידישע סאָלדאַטן אין דערזעלבער ראָטע, וואָלט ער אַפילו געזאָגט, אַז ס׳איז גאָרניט אַזוי שלעכט ווי מען מיינט.

יענע, אָבער, האָבן זיך אַזוי שטאַרק געקלאָגט אויף דער שווערקייט, אַז צאַרפין האָט ניט געוואָגט אַרויסצולייגן פאַר זיי זיינע פערזענלעכע מיינונגען.

ערשטנס, קענען זיי נאָך מיינען, אַז ער איז אַ פּאַטריאָט, און דאָס וואָלט שוין אין יענער צייט צאַרפינען באַליידיקט. צאַרפין איז שוין אַפילו דעמאָלט, ביי דעם אָנהויב פון דער יידישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג און פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג געווען נאָענט מיט זיין געדאַנק צום אינטער־נאַציאָנאַליזם.

קיין פּאַטריאָט טאַקע ניט. דאָס וואָרט פּאַטריאָט איז אַ באַליידיקונג פאַר אַ מענטשן מיט זיינע געדאַנקען. אָבער ווי באַלד אַז אין רוסלאַנד וואוינען אַזויפיל און אַזויפיל יידן, איז דאָס דינען אין מיליטער אויך זיינע אַ פליכט.

זיין פאַרדרוס און זיינע פאַראיבלס האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן ווען ער איז אין די ערשטע וואָכן פון זיין „דינען" געוואויר געוואָרן פון די גזירות און פאַרבאָטן אויף יידן אין מיליטער בכלל.

אין דער גאַנצער דיוויזיע, וואָס געפינט זיך אין דער שטאָט, וואו ער „דינט", איז ניטאָ ניט נאָר קיין איין ייד אַן אָפיציר, נאָר אַפילו קיין איין ייד אַ פעלדפעבל, צי אַן אונטער־אָפיציר.

ער איז זיי מוחל די אָפיצירן מיט די פעלדפעבלס מיט די אונטעראָפיצירן.

ער אַליין האַלט ניט פון מיליטאַריזם און פון די אַלערליי ראַנגען זייערע. נאָר דאָס באַלייַדיקן דאָס יידישע פֿאָלק — דאָס האָט אים געאַרט און אַפילו וויי געטאָן.

אין דעם יאָר, וועלן ער איז אַנגעקומען דינען, האָט זיך אַפילו ניט געפונען קיין ייד אַ „שרייבער" אין אַ ראָטנער קאַנצעלאַריע.

דאָס העכסטע צו וואָס אַ ייד האָט זיך געקאָנט דערדינען איז צו ווערן אַ יעפרעיטאָר — אַ ראַנג, וואָס האָט געהאַט אַ קאָמישן אָפּקלאַנג: „יעפרעיטאָר". די פּראָסטע סאָלדאַטן, אַפילו זיי, לאַכן פון אַזאַ מין דערהויבונג.

פון דעסטוועגן האָט זיך צוערפין נאָכגעפרעגט אויף דעם דאָזיקן יעפרעיטאָר.

— וואו איז ער? אין וועלכן פֿאָלק, אין וועלכע ראָטע, און וואָס איז ער פאַר אַ מין ייד — אַ פּראָסטער צי אַ געבילדעטער? און ווי אַזוי איז ער מיט זיינע סאָלדאַטן, די יידן: איז ער מיט זיי מילד, צי שטרענג?

אַוודאי האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער דאָזיקער אייניציקער יעפרעיטאָר, דער ייד מיטן אייניציקער בענדל אַנגענייט אויף זיין לינקער שליפע פון ביליגן מונדיר און נאָך ביליגערן גרויען שינעל, איז אַ וואוילער מענטש. מיט יידישע סאָלדאַטן רעדט ער יידיש, און מיט די סאָלדאַטן די גויים, וואָס זיינען אונטער זיין ממשלה — צוועלף אין צאָל — בעגייט ער זיך ווי אַ נאַטשאַלניק, אָבער מיט חסד... דער אייניציקער יידישער יעפרעיטאָר אין גאַנצן גאַרניזאָן פאַרשאַפט, הייסט עס, דעם יידישן נאָמען כבוד.

מען דערציילט אַפילו, אַז דער קאָמאַנדיר פון פֿאָלק האָט אים שוין געוואָלט מאַכן פאַר אַן אונטער־אָפיציר, אָבער ער קען ניט גיין איבערן געזעץ. איז נאָך יענער דערווייל אַ יעפרעיטאָר.

איז דאָס צאַרפינען געווען אַ קנאַפּע פאַרגיטיקונג. „ווייס איך וואָס — אַ יעפרעיטאָר! שוין בעסער, אַז עס וואָלט אַפילו אַזעלכער אויך ניט געווען. זאָל שוין די זינד פון דער רעגירונג, פאַר די גזירות און פאַרבאָטן אירע, זיין פאַרפול". דער דאָזיקער יעפרעיטאָר, ווי קליין און אַפילו באַלייַדיגנדיק זיין „ראַנג" איז, מינערט ער פאָרט די מאָס רשעות פון די רעגירער... צוגעווואָרפן אַ יעפרעיטאָר!

נו, יאָ... שפּעטער שוין, ווערט צאַרפין געוואויר, אַז ווי גאַרנישט — אין איין פֿאָלק אין דער דיוויזיע איז דער קאַפּעלמייסטער אַ ייד. דער אייניציקער ייד אין גאַנצן גאַרניזאָן — אַ קאַפּעלמייסטער.

מיט דעם מיליטער האָט עס אַפילו דירעקט ניט צו טאָן, פונדעסטוועגן

האָט צאַרפין גרויס נחת פון דעם דאָזיקן יידישן קאַפּעלמייסטער. געזען האָט ער אים נאָך ניט. יענער דינט אין אַן אַנדער פּאָלק. אָבער די „עלטערע" סאָלדאַטן, די יידישע, פון צאַרפינס ראָטע, דערציילן, אַז זיי האָבן אים שוין געזען דיריגירן דעם אָרקעסטער.

— אַ מאַן אַ העלד! אַ הויכער, און אָנגעטאָן איז ער ווי אַן אָפּיציר. און אין זיין מיליטערישער היטל — אַ קאָקאַרדע, נאָר די קאָקאַרדע איז פון אַן אַנדער מין. אויך טראָגט ער אַ שפּאָג ביי דער זייט. זי איז קלענער פון אַ שוועד, אָבער די שייד איז נאָך אַ שענערע.

צאַרפין לויכט אויף. נאָכן יעפרעיטאָר איז אַ קאַפּעלמייסטער אַ דערהויבונג.

נישט מער, קיין אָפּיציר איז דאָס ניט. קיין „טשעסט" אָפּגעבן קומט אים ניט. און אויב מען גיט אים יאָ אָפּ טשעסט, איז דאָס בלויז צוליב זיין שיינעם מיליטערישן מונדיר מיט דער שפּאָג און מיט דער קאָקאַרדע.

שפּעטער שוין דערגייט ער, אַז דער „סיגנאַליסט" פון פּאָלק איז אַ ייד. קיין ראַנג איז דאָס ניט, אַ פּשוטער סאָלדאַט ווי יעדער; נישט מער, ביי אַ פּאַראַד, צי ביי אַ „סמאָטר", פּאָרט רייטנדיג דער סיגנאַליסט זייט ביי זייט מיטן קאָמאַנדיר פון פּאָלק. מען דערציילט, אַז דאָס פערד, אויף וועלכן דער סיגנאַליסט פּאָרט, צי זיצט, איז אַ ווייסער.

— הם... אַ סיגנאַליסט אַ ייד... ווי אַזוי קומט עס טאַקע אין אַ צייט פון אַלערליי פּאַראָאַטן?

ווייזט זיך אַרויס, אַז ויבאַלד אין די געזעצן איז ניט אָנגעוויזן געוואָרן, אַז אַ ייד טאָר קיין סיגנאַליסט ניט זיין און דער יידישער סאָלדאַט, אַ הויכער, אַ שיינער און אַ גראָטענער, און רעדט אַ שיינעם רוסיש — האָט דער קאָמאַנדיר זיך געמאַכט ניט וויסנדיק און אים אויסגעקליבן פּאַר דעם סיגנאַליסט. מען דערציילט נאָך, אַז דער קאָמאַנדיר האָט אָט דעם סיגנאַליסט זייער ליב. ער באַגייט זיך מיט אים ווי מיט אַ גלייכן און זאָגט אים „איר".

איז טאַקע צאַרפין אַ בעלן געווען זען דעם דאָזיקן סיגנאַליסט זייט־ביי־זייט מיטן קאָמאַנדיר — אויפן ווייסן פערד.

אַרויסגעצויגן זיך אין מיטן מאַי פון די שטאָטישע קאַזאַרמעס אין „לאַגער" אַריין, וואָס האָט זיך געפונען אין סאָמע האַרץ פון אַ וואַלד, וואָס האָט זיך געצויגן מיט זיין גרינקייט אויף אַ ווייטער שטרעקע, האָט זיך צאַרפין צוגע־

פֿאַסט צו דער מיליטעריישער דינסט מיט אירע יאָכן און פרייהייטן, מיט אירע מאַנגלען און מיט דער געוויסער זאַרגלאָזיקייט. ער האָט אָנגעהויבן צוקוקן זיך צו דעם לעבן פון די סאָלדאַטן. אין פרייע שעהן פון פליכטן איז ער געגאַנגען אין דער „טשאַינע" — אַ לאַנגער בנין פון פרישע ברעטער. אינעווייניק זיינען געזעסן סאָלדאַטן ביי לאַנגע טישן און געטרונקען טיי פון פּאָרצעלייענע קריגלעך, וואָס זיי האָבן, פֿאַרשוויצטע, געגאָסן פון אַ גרויסן בלעכענעם „טשאַיניק".

אָזוי ווי אין „לאַגער" איז געשטאַנען די גאַנצע דיוויזיע, האָט אויך אין טשאַינע ניט געפעלט קיין יידישע סאָלדאַטן. אַנדערע פון זיי זיינען געווען געסט פון אַנדערע פּאָלקן, וואָס זיינען געקומען אַהער צו זייערע „לאַנדסלייט" און פריינד.

צאַרפין האָט אויסגעזוכט אַ טיש, וואו עס זיינען געזעסן יידן. ניט צוליב דעם, וואָס די גויאישע סאָלדאַטן זיינען אים געווען פֿרעמד, נאָר מיט אייניקע פון די יידישע סאָלדאַטן איז ער שוין געווען פֿאַרבונדן אידעאיש. אייניער פון זיי, מיט דעם פֿאַמיליע־נאָמען משורר, וואָס האָט געריידט דוקא רוסיש, האָט שוין געהערט צו אַ פּאַרטיי, וואָס האָט שוין אין איר פּראָגראַם געהאַט די באַפרייאונג פון די פּויערים. אָט דעם משוררן איז דווקא געווען פרעמד צאַרפינס געפילן וועגן יידן. אָבער ס׳האָט אים געצויגן צו צאַרפינען ווי צו אַ מענטשן מיט אַן אויפריכטיקער נאַטור. אויך צאַרפין האָט אים שוין פאַרטרויט וועגן זיין אַגיטאַציע צווישן די גראַמאָטנערע סאָלדאַטן.

האָט שוין צאַרפין געפילט, אַז אויך משוררן, מיט אַנדערע געדאַנקען וועגן יידישן פֿאָלק, פאַרדריסט פונדעסטוועגן וואָס עס הערשן אַזעלכע ברוטאַלע באַגרענצונגען פאַר יידן אין מיליטער.

— נו, יאָ... אַוודאי... — פלעגט משורר, טרינקענדיק זיין טיי, צושטימען — מיט דער באַפרייאונג פון רוסישן פֿאָלק וועלן אויך די יידן באַפרייט ווערן.

האָט שוין צאַרפין זיך ניט געקאָנט באַהערשן און דערציילט משוררן פון זיין גדולה:

— אין אונדזער פֿאָלק איז דער סיגנאַליסט אַ ייד. ווי געפעלט אַייך?...

משורר האָט געשמייכלט:

— ווייס איך... אַ סיגנאַליסט... מסתמא קיין אַנדערן ניט געקענט קריגן. אַן אייניערדעניש, אַז יידן זיינען פעהיק, וועט עס קומט צו מוזיק. און די מוזיקאַנטן אין פֿאָלק זיינען טאַקע דאָס רוב יידן.

און משורר האָט שוין געגעבן אַן עצה צאַפרינען, אַז וויבאַלד ער אינטערעסירט זיך אַזוי מיט יידישע סאָלדאַטן וואָס ווערן דערהויבן, זאָל ער אַליין אַריינקומען אין דער מוזיקאַנטסקע קאָמאַנדע.

— אַלס מוזיקאַנט קענט איר ווערן אַפילו אַן אונטער־אָפיציר.

צאַרפין האָט געשמייכלט. ער איז ניט אויסן קיין ראַנג פאַר זיך. אים גייט־אָן, וואָס אַ פאָלק און גראָד זיין פאָלק, ווערט באַליידיקט.

אין אַ האַלב יאָר אַרום איז צאַפרין אויסגעקליבן געוואָרן פאַר אַ מוזיקאַנט.

אָנקומענדיק סוף זומער, ווען מען האָט שוין, קומענדיק פון די מאַנעווערעס, זיך אַריינגעקליבן — פון די לאַגערן אין וואַלד — צוריק אין די שטאָטישע קאַזאַרמעס — אין דער מוזיקאַנטסקע קאָמאַנדע. האָט זיך צאַרפין דערפילט, ווי ער וואָלט זיך באַפרייט פון מיליטער־דינסט און ער איז דאָס אָנגעקומען אין אַ קאָנסערוואַטאָריע... און דער גרעסטער טייל פון די שילער זיינען יידן...

ווען ניט די סאָלדאַטסקע מנדירן און ווען ניט די שפּיז, וואָלט צאַפרין זיך פאַרגעסן, אַז ער איז אַ סאָלדאַט. ער האָט זיך געפילט ווי אַ באַפרייטער. און דערצו איז ער אַרומגערינגלט פון טענער און קלאַנגען, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט נאָך פון קינדווייז־אויף.

זיין אינסטרומענט — אַ גרעסערער טרומייטאָר, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „באַריטאָן", האָט אויסגעזען זייער שיין. מיט זיינע געפלאָכטענע רערן און מיט זיין אויבערשטער רונדיקייט, וואָס האָט געפינקלט ביז טיף אין אינעווייניק און ביי די אַלע זיינע זייטן, קאָנטיקייט און גענדרייקייט, האָט ער, דער אינסטרומענט, צוגעגעבן צאַרפינען גרויס חשיבות.

דער נייער קאָפעלמייסטער, וואָס איז, צו צאַרפינס איבערראַשונג, געווען אַ יידּ, האָט אינלערנענדיק די מאַרשן און די וואַלסן און די לייכטערע אָוווערטורעס, וועגדעגדיק זיך צו אים, צאַרפינען, מיט אַ באַמערקונג וועגן אַ טאָן, אין דער שטיל, האָט אים אַריינגעזאָגט אַ וואָרט אין יידיש — צו מוטיקן אים.

צאַרפין האָט זיך פאַר גליק אַזש געריטלט.

נאָר אָט איז געקומען די צייט, ווען צאַרפין האָט שוין געשפּילט אַפילו אויף מיליטעריש פאַראַדן און אויף גרויסע סמאָטרעס.

אויף איין סמאַטרע האָט מען דערוואַרטעט, אַז דער דיוויזיע־קאָמאַנדיר וועט קומען „סמאָטרעווען" — דאָס איז געווען אַן אַלטער געוואָרענער מיט אַ לאַנגער באָרד, אַ שטרענגער, אַ פינקטליכער און אַפילו די קנעפּ ביי די סאָלדאַטן באַטראַכט ער; און ווי יידישע סאָלדאַטן האָבן געוואָדט, איז ער אויך אַ שונא פון יידן — האָט צאַרפין זיך געגרייט מיט שרעק און האַרצקלאָפונג צו דעם „סמאָטר".

נאָר אַלע גליקן איז ער אַ ייד, אַריינגעפאַלן אין אַ פרעמדער, פיינטלעכער וועלט. ניט נאָר הערשט מיליטאַריזם, נאָר שנאה און מלחמה צו יידן בכלל... און אָט וועט סמאָטרעווען דער דיוויזיע־געוואָרענער!... פון אים אַליין שטאַמען אויך געוונג גזירות און באַגרענעצונגען.

וואָס וועט דאָ פּאַסירן?

האָט צאַרפין זיך געגרייט אַליין און אויפמערקזאַם געמאַכט די איבעריקע מוזיקאַנטן, די יידן:

— זייט אַלע פאָרזיכטיק. אַלץ זאָל זיין אין אָרדנונג... וואָרעם, אַז ער וועט זען אַ יידישן אָרקעסטער מיט אַ יידישן קאָפּעלמייסטער, וועט ער זיך טשעפּען.

און אָט איז געקומען דער טאָג פון דעם סמאָטר.

סוף זומער. אין לאַגער.

דער פּאָלק איז געשטאַנען אין זיין גאַנצן גרויס, אין מיליטעריישן באַשטאַנד — מיט די זעכצן ראָטעס אויסגעשטעלט ניט ווייט פון די ביידלעך, די „פּאָלאָטקעס", וועלכע האָבן אַלע געפּוסטעווען. נאָר ביי די אַריינגאַנגען זיינען געשטאַנען די דניעוואַלנעס, די שוואַכערע, וואָס זיי האָט מען געלאָזט היטן די ביידלעך.

צאַרפין, וועלכער איז געשטאַנען אין דער ערשטער רייע פון דעם אָרקעסטער, האָט באַטראַכט דאָס בילד. אָט זיצט אויף זיין פערד דער קאָמאַנדיר פון פּאָלק און ביי זיין זייט, אויף זיין ווייסן פערד, זיצט הויך און שלאַנק דער יונגער יידישער סיגנאַליסט. זיינע שוואַרצע אויגן קוקן אין אַלע זייטן. זיין בליק איז אָבער אַ ווירדיקער. דער קאָמאַנדיר קוקט זיך אום צו אים, זאָגט אים עפּעס, ווי זיינעם אַ גלייכן, און ער קוקט פאָרויס. דער סיגנאַליסט בליקט אויך צום זעלביקן פונקט. יונג און שיין־געשטאַלטיק זעט ער אויס, אויפן ווייסן שלאַנקן פערד — שענער און העכער פאַר דעם קאָמאַנדיר.

צאַרפין ווערט פאַרכאַפּט פון דעם דאָזיקן סיגנאַליסט, ווי פון אַ וואונדער. אַרום אונ צווישן די סאָלדאַטן רייען הערשט אַ גרויסע שטילקייט.

און דאָ נעמט דער סיגנאַליסט דעם טראַמפּייט, וואָס הענגט אויף אַ שייגעם רויטן שנירל ביז זיין ברוסט, אַ פינקלדיקער קעגן דער זון, און ער גיט די געהעריקע סיגנאַלן. איבער דעם גאַנצן פאָלק גייט דורך ווי אַ ציטער.

אַ שאַלונג אין דער מחנה...

דער אַלטער גענעראַל, אין זיינע גענעראַלסקע קלייַדער, הויבט זיין אויס־געדאַרטע האַנט און סאַלוטירט מיט גרויס ערפורכט.

דאָס סאַלוטירט ער די פאָנען פון פאָלק גופא.

אָבער איבער די אַלע זיצט הויך און פעסט אויף דעם ווייסן פערד דער סיגנאַליסט... און ס׳קומט אויס, אַז אַלע בליקן זיינען געווענדט צו אים.

נאָך זיינע סיגנאַלן, וואָס ער האָט אַזוי הויך און אַזוי קלאָר אָפּגעקנאַקט אויף זיין טראַמפּייט, צעפּייקלען זיך די פּייקלער — זעכצן פּייקלער, מיט יידישע פנימער, גיבן דעם טאַקט צום מאַרש. און באַלד דער אַרקעסטער, נאָכן ערשטן וואונק מיטן שטעקעלע פון דעם יידישן קאַפּעלמייסטער.

פרעגט בחרם דעם אַלטן גענעראַל וואָס דאָ האָט פּאַסירט... ווער עס האָט געגעבן די סיגנאַלן, ווער עס האָט זיך צעפּייקלט און ווער עס האָט זיך צעשפּילט...

דעם סוד האָט געוואוסט בלויז איין צאַרפין... און נאָך דעם „סמאָטר" האָט ער עס דערציילט דעם פריינט זיינעם, דעם רעוואָלוציאָנער משורר.

— איר פאַרשטייט, אָפּיציעל איז דאָ אין פּאָלק איין יידישער יעפרעיטאָר, אָבער ווען איר זעט דעם סמאָטר — ווי די גאַנצע ערשטע רייַ, די מוזיקאַנטן, און פאָרויס דער יידישער סיגנאַליסט, וואָס איז געזעסן אָזוי שיין אויף דעם ווייסן פערד און געקוקט פאָרויס, און די פּייקלעך נאָך דערצו — אַלע זעכצן יידישע פּייקלער — האָט שוין דער קאָמאַנדיר מיט זיין גאַנצן מאַיעסטעטישן אויסזען באַקומען אַן אַנדער מינע. ערנסט און גוטסקייט האָט אויסגעדריקט זיין גאַנצע האַלטונג.

— און דער גענעראַל — האָט שוין צאַרפין געשמייכלט — איז געווען ווי דערשראָקן און ווי פאַרוואונדערט. צי האָט ער געפילט וואָס דאָ קומט פאָר, צי ער האָט טאַקע געוואוסט — זיין מינע איז געווארן אויס מיליטעריש. זי איז געווארן טיף־מענטשלעך, ווי עס וואָלטן ניט געווען אויף דער וועלט ניט קיין פעלקער און ניט קיין לענדער, נאָר ס׳איז דאָ בלויז איין מענטשהייט

און די וועלט איז בלויז איין לאַנד און דאָס אַלץ וואָס דאָ קומט פאָר איז צוליב אַ הויכן און ווייטן, פרידלעכן ציל...

און איבערהויפט טאַקע דער סיגנאַליסט. עס גלויבט זיך ניט, אַז ער איז אַ פשוטער סאָלדאַט...

משורר האָט געשמייכלט, ניט געוואָלט נאָכגעבן דעם פאַרטרוימטן צאַרפינען, אַז ס׳איז עפעס דאָ באַזונדערס. אָבער אויך ער, משורר דער רעוואָלוציאָנער, האָט צוגעגעבן, אַז דאָס בילד איז טאַקע אינטערעסאַנט און האָט דערפון גע־דרונגען, אַז יעדער וואָס ווערט באַליידיקט — מוז ווערן דערהויבן סיי־ווי־סיי.

אונטערן גרינעם בוים

גיין מיט אַ בוך אונטערן אָרעם איז שוין אין גאַס קיין נייעס ניט געווען. אַפילו אין מאַרק, וואו אויף די לאַנגע גאַניקעס פון די רייען־קראָמען זענען אין אַ מיטנוואָכעדיקן טאָג געזעסן די קרעמערינס אָן לייזונג און האָבן יעדן דורכגייער, צי דורכגייערין, באַגלייט מיט די אַלערלייַ בליקן, פריינטלעכע און קנאַהדיקע, האָט אויך דאָרט אַ יונגער מענטש — אַ בחור צי אַ מיידל — מיט אַ בוך אונטערן אָרעם ניט געמאַכט קיין רושם. מען האָט עס שוין ניט באַוואונדערט און ניט אויסגעלאַכט. קיין גרויסער יחוס איז דאָס שוין ניט געווען. אין שטאָט איז שוין דאָ זינט עטלעכע יאָר אָן אמתע ביבליאָטעק מיט יידישע, העברעאישע און רוסישע ביכער. אויסער דער ביבליאָטעק זענען שוין דאָ אַזש דריי לערער, יונגעלייט פון דער פרעמד, וואָס גיבן אָפּ שטונדן אויף רוסיש, און איינער פון זיי, מאַניסעוויטש, וואָס איז געקומען אַזש פון טיף רוסלאַנד און רעדט טאַקע בלויז רוסיש, האָט אַפילו אַ קלאַס געעפנט, און אַז מען ענדיקט זיין קלאַס קען מען אָנקומען אין דריטן קלאַס גימנאַזיע, וואָס זי, די גימנאַזיע, געפינט זיך שוין אין דער גרויסער שטאָט, אין דער גובערניע. אויסער די דריי רוסישע לערער איז אויך דאָ אַ לערער, אויך פון דער פרעמד, וואָס גיט־אָפּ שטונדן אויף העברעאיש. ער לערנט דקדוק און פון אַ ביכעלע, וואָס הייסט „שפה חיה", די שפּראַך די לעבעדיקע, הייסט עס — לייענט ער מיט די תלמידים און תלמידות אויף אַ גאָר נייעם שטייגער און בשעת ער לערנט מיט זיי רעדט ער מיט זיי נאָר העברעאיש, לשון־קודש, אָבער אויך, ווי די רוסישע לערער, אָן אַ היטל. אויך די צוויי היימישע לערער, וואָס האָבן אָפּגעגעבן שטונדן נאָר אין יידיש שרייבן און אַנהייב רוסיש און אַ חשבון־מאָכן, האָבן זיך שוין אויך געקליגט צו ווערן היינט־וועלטיקער. זיי האָבן יידיש אַ נאָמען געגעבן זשאַרגאָן — צו דערהויבן זייער פאַך, עס זאָל קלינגען ווי אויך זיי זענען לערער פון אַ שפּראַך, וואָס מען דאַרף לערנען, ווייל זשאַרגאָן — האָבן זיי שוין געהערט און אַליין ווען דעם געלייענט — איז אַ שפּראַך, ווי

אַלע שפּראַכן און אַז מען וויל, האָט זי אַפילו אַ גרמאַטיקע, מען דאַרף נאָר וויסן ווי אַזוי צוזאַמענצושטעלן זיי... און ס׳איז אַ סברא, אַז אַזאַ איז שוין אויך דאָ.

פון אַזאַ געזעטצניש אין לערער און אין בילדונג בכלל און דערצו טאַקע די ביבליאָטעק מיט די עטלעכע הונדערט ביכער, איז שוין דאָס לייענען אַ בוך אַפילו אַ רוסישן, ניט געווען קיין אויסצייכנונג. און אויב אַפילו אַ „זשאַרגאָנישן", וואָס דאָס איז שוין ניט געווען שמרס אַ ראַמאַן, נאָר אַ זאַמלבוך „דער הויז־פריינט" און „די יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק", וואָס אַ געבילדעטער לייענט דאָס אויך און עס איז אָנפאַנגס געווען אויך אַ יחוס צו לייענען אַזעלכס — איז מיט דער צייט אויך געוואָרן אַ געווינלעכער ענין. און אויף אַ יונגן מענטשן — די עלטערע איז אַ בוך איבערהויפּט ניט געלעגן אין זינען — האָט מען זיך שוין ניט אומגעקוקט, ווען ער, צי זי איז געגאַנגען אין גאַס מיט אַ בוך אונטערן אָרעם. די מיידלעך, וואָס האָבן געוואָלט זיין אַנדערש ווי אַלע, אַז מען זאָל זיי דערזען, האָבן געמוזט שוין טאַקע ווידער זיך אָנטאָן אין שענערע קליידער. אַ זיידענער זאָנטיק אין דער רעכטער האַנט, צי אין אַ הייסן זוניקן טאָג אַן אויפגעפּנטער איבערן שיין־פּאַרקעמטן קאָפּ האָט שוין מער געצויגן די נייגערקייט.

— שאַ, ווער גייט דאָס, ווער איז זי? — פרעגט איין שכנה, זיצנדיק אויפן גאַניק, ביי דער צווייטער שכנה אויפן צווייטן גאַנעק, וועו דאָס מיידל מיטן זיידענעם זאָנטיק גייט שוין אַריבער עטלעכע הייזער און מען מעג שוין וועגן איר רעדן.

ערשט יאָ, ס׳איז פייגל גיטלס, דער שניט־קרעמערינס טאָכטער. די שכנה ווייסט אַקוראַט.

און די פּאָר בחורים, וואָס די דאָזיקע פייגל גיטלס האָט זיך אין גאַנג מיט זיי באַגעגנט, האָבן זי אויך באַטראַכט, אַ באַקאַנטערער האָט אַפילו געצויגן די הוט פאַר איר, אויף אַ גאָר־גאָר געהויבענעם שטייגער.

און טאָמער איז דאָס געווען איינער פון די פיר פרעמדע לערער, האָט ער זיך אַפילו אָפּגעשטעלט און געגעבן איר די האַנט, וואָס אַזוינס איז שוין אויך געווען מאָדע אין גאַס, אָבער ניט יעדער האָט דאָס געוואָגט בפרהסיא, טאַקע מען זאָל ניט באַרעדן, און דער עיקר — מען זאָל ניט אָפּלאָכן... עס זיינען דאָ אין גאַס און אין מאַרק אַזעלכע, איבערהויפּט יונגע וויבלעך וואָס האָבן אַ טבע, וועו זיי דערזען, אַז אַ בחור גיט אַ מיידל די האַנט — אויסצוטראַכטן, אַז ס׳איז אַ ליבע.

און מען רעדט שוין:

— פייגל גיטלס פירט אַ ליבע מיטן העברעאישן לערער. מען האָט זיי געזען אַפילו זיך קושנדיק אין די פריסאַדעס...

ס׳פאַרשטייט זיך, אַז צו קושן־זיך איז קיינמאָל ניט געקומען. מען האָט קיינמאָל אינאיינעם אַפילו ניט געשפּאַצירט.

כאָטש הערצער האָבן שטאַרק געבענקט... סיי אין די זוניקע טעג, סיי אין די וואַרעמע ליכטיקע אויסגעשטערנטע לבנה־נעכט...

דאָס באַגעגענען זיך איז געווען אַלע מאָל צופעליק.

פייגל גיטלס האָט טאַקע דערפאַר מער געלייענט, געזוכט די ליבע אין בוך — אין טורגעניעווס אַ ראָמאַן, און אַפילו אין אַ זשאַרגאָנישן בוך: אין אַ סטעמפּעניו, אין אַ יאַסעלע סאַלאָוויי, און אין דעם ראָמאַן „יידישע סטודענטן און יידישע טעכטער"...

אָבער אויב גיין אין גאַס מיט אַ בוך אונטערן אָרעם איז שוין אויס מאָדע, און דערמיט אַליין קען מען שוין קיינעם ניט פאַראינטערעסירן, האָט אָבער פייגל גיטלס אויסגעפונען אַ נייערן מיטל.

אין שטוב איז געווען הייס און טומלדיק. גיין ערגעץ איז ניט געווען וואוהין און אויף אַ שפּאַציר אין גאַס, צי גיין אין מאַרק, צו דער מאַמען אין קראָם, אַפילו מיט דעם זאָנטיק אַן אויפגעעפנטן, האָט די זון צו שטאַרק געברענט, און ס׳איז איר געווען ניט אינטערעסאַנט, האָט זי דורכן אָפענעם פענצטער געוואָרפן אַ בליק געגנאיבער — צו דעם שכנס, דעם בעל־הגופס, הויז, מיט דעם בוים מיט די אַראָפגעהאַנגענע געדיכטע צווייגן ביים טויער פון הויז, צו דער גאַס־צו. ס׳איז אי זיין בוים, אי דער בוים פון דער גאַס... און סיי־ווי־סיי איז דער שכן, אנופרי, אַ גוטער גוי, און זומער אַרבעט ער סיי־ווי מיט ווייב און קינדער, מיט די זין און די טעכטער, אויף דעם פעלד, און קומען זיי ערשט אַן אַהיים פאַרנאַכט.

וועט זי, פייגל גיטלס, זיך זעצן אויף אַן אייגענעם בענקל, וואָס זי וועט נעמען פון שטוב, אונטער דעם דאָזיקן בוים, וואָס זיינע צווייגן רוישן אַזוי זינגעוודיק פאַרטראַכט און דער שאָטן זיינער איז אַזאַ קיילעכדיקער — אַרום און אַרום פאַרגאָסן ווי מיט אַ טונקל־בלוילעכן קילן שיין. און מיט אַ בוך אין דער האַנט, זיצן אונטערן בוים, פאַרטיפן זיך אין די לעבנס פון די העלדן פון דעם ראָמאַן, וואָס זי האַלט איצט אין לייענען.

אָפגעזען אַ האַלבע שעה אונטערן בוים, איבערן בוך, ניט אויפהייבנדיק

די אויגן אוּן פאַרטיפּט אין לייענען, איז זי עטוואָס מיד געוואָרן. האָט זי אויפגעהויבן אירע אויגן פון בוך, געוואָרפן אַ בליק — ערשט וועט עס גייט פאַרבי, וואַרפט אַ בליק פול מיט באַוואונדערונג אוּן מיט גוואַלדיקן רעספּעקט.

מיט אַ בוך אונטערן בוים — האָט מען נאָך אַפילו דעם גרעסטן קענער, די גרעסטע קענערקע ניט געזען. ניט פון רייכן קלאַס אוּן ניט פון מיטעלן קלאַס. די אַרעמע ווייסן דאָך גאָרניט דערפון, זיי זענען פאַרנומען מיט אַנדערע ענינים — פּרנסה מיט חיונה.

דער רושם איז געווען אַ גוואַלדיקער. פייגל גיטלס האָט דאָס אַפילו ניט געחלומט. אין אַ קורצער צייט אַרום איז שוין אַנטקעגן איר געשטאַנען דער שענסטער בחור פון גאַס, מיט וועלכן זי איז גראָד ווייניק געווען באַקאַנט, אוּן האָט פאַרפירט מיט איר אַ שמועס וועגן העכערע זאַכן, אוּן איבערהויפּט געפרעגט וועגן בוך גופא, געזומען אַפילו ביי איר דאָס בוך איידל פון איר שויס, אויף וועלכן דער בוך איז געלעגן אַן אויפגעעפנטער, אַ בלעטער געטאָן אוּן אַרייַנגעקוקט אין אייַנער פון די זייטן.

— פון ביבליאָטעק? — האָט ער אַ פרעג געטאָן, צו פאַרלענגערן דעם שמועס, ער זאָל ניט דאַרפן אַוועקגיין פון דעם גרינעם בוים, וואָס זיינע צווייגן האָבן אויך אים, דעם בחור, זיך אַראָפּגעלאָזט מיט גאָר זייערע בלעטער אוּן ליבלעכן רוישן.

וועג ער קען זיך נאָך צוזעצן אַ ווייַלע, כאָטש אויף דער ערד, ביי אירע פיס — נאָר דאָס וועט ניט פאַסן, עס גייען מענטשן פאַרבי אוּן קוקן.

מיט אַ בוך אונטערן גרינעם בוים... אוּן אונטערן גרינעם בוים איז פייגל נאָך שענער געוואָרן. זי האָט אויסגעזען אונטער די געדיכטע צווייגן, ווי אַ כלה אונטער אַ חופּה.

באַלד איז דער שיינער בחור אַוועק. אַ ברירה האָט ער געהאַט! ער האָט ניט געוואָלט, ערשטנס, שטערן איר אין לייענען דאָס בוך, ווייל וועדליק זי האָט אים געזאָגט אין פאַרלויף פון געשפּרעך, איז דאָס אַ בוך, וואָס מען קען זיך פון אים ניט אָפּרייסן... אוּן צווייטנס, איז שוין אויך — מען האָט ניט געוואוסט פון וואַנען ער האָט זיך געזומען — לעבן זיי, ביי דער רעכטער זייט פון בוים, געשטאַנען דער העברעאישער לערער. אוּן מיטן לערער קאָנקורירן האָט אַפילו דער שיינער בחור, פון איין גאַס מיט פייגל גיטלס, ניט געוואָגט.

דער לערער האָט שוין דוקא געזוכט אַ פלאַץ וואו צוצושפּאַרן זיך. ניט

געווען וואו — האָט ער זיך צוגעשפּאַרט צום בוים גופא, געקוקט אין פייגלס פּראָפיל און ער האָט פּאַרפירט אַ געשפּרעך וועגן דער העלדין פון ראָמאַן, פון דעם בוך, וואָס ער האָט שוין עגלייענט. צו לאַנג פּאַרברענגען מיט פייגלען האָט ער אָבער אויך ניט געקענט. אַ פּאָר פּאַרבייגייער פון דער אַנדער זייט גאַס האָבן זיך אָפּגעשטעלט קוקן, דורכגעגאַנגען, און אַנדערע האָבן זיך ווידער אָפּגעשטעלט.

פייגל גיטלס זיצט מיט אַ בוך אונטערן בוים און ביי איר רעכטער זייט — דער העברעאישער לערער.

ס׳איז דאָ וואָס צו זען.

מיט אַ בוך אונטערן אָרעם איז שוין טאַקע אַ געווייַלעכע זאַך. וועמען זעט מען דען ניט אין היינטיקער צייט מיט אַ בוך אונטערן אָרעם! אָבער אין אַ מיטנוואָכעדיקן טאָג זיצן מיט אַ בוך אונטער אַ בוים — דאָס דאַרף מען זיך קענען פּאַרגינען.

און די אַנדערע מיידלעך פון גאַס, וואָס האָבן אויך ביכער געלייענט, האָבן פייגלען מקנא געווען. נאָכטאָן איר קענען זיי ניט, ווייל ס׳איז געווען דער איינציקער בוים אין גאַס, און זי וואוינט פונקט אַנטקעגן — אַ שכנה פון דעם גוי מיט דעם גרינעם בוים ביים הויז.

בפרט, אַז זי, פייגל גיטלס, פּאַרכאַפּט שוין דעם בוים גלייך צוועלף דעם זייגער.

און מיטן בוך זיצט זי אונטערן בוים און ווער עס גייט פּאַרביי שטעלט זיך אָפּ קוקן, עטוואָס פון דער ווייט. מען וואַגט ניט אָפּילו נאָענט צוצוגיין, סיידן אַ יונגער בחור, וואָס קען ניט באַוועלטיקן זיין פּאַרלאַנג, ווייל אונטערן גרינעם בוים, פּאַרטיפט אין בוך, זעט פייגל אויס אַזוי שיין, אַז מען דאַרף האָבן כחות ניט צוצוגיין און ניט צו באַגריסן זיך מיט איר מיט אַ קלינגענ־דיקן „זדראַווסטוואויטיע״...

און פייגל איז שוין געווג אידל געווען צו פּאַרפירן אַ געשפּרעך.

און מיט דער צייט האָט זי שוין פּאַרן שיינעם בחור, דעם שכן פון דערזעלביקער גאַס, אַרויסגעטראָגן נאָך אַ בענקל. דער בוך איז שוין געלעגן אויף אירע קני אַ פּאַרמאַכטער, ביז מען האָט שוין אונטערן גרינעם בוים, זיך מודה געווען, זיצנדיק איינע לעבן דעם אַנדערן, אַז מען האָט זיך שטאַרק ליב...

זומערדיקע געסט

וועז אברהם דער ווילנער איז אַראָפּ פון דעם אָרימען קעסט, אויף וועלכן שוועך־אוּן־שוויגער האָבן אים, צוליב זיין לומדות, געלערנטקייט אוּן זיין איידלקייט בכלל, געהאַלטן מיט אַ פּאָר יאָר מער, ווי זיי האָבן געקענט, ווי אָרימע מענטשן אָן אַ באַשטימטער פּרנסה, — האָט ער זיך געזומען זוכן אַ פּרנסה, וואָס זאָל זיך פּאַסן צו זיין נאַטור.

אַראָפּ פון קעסט איז ער גראָד נאָך פּסח. די טעג זענען געווען שיינע אוּן וואַרעמע, אוּן עס איז שוין זומער. ער דוקא, וואָס אַ חוץ אַ למדן, אויך אַ געלערנטער אוּן וועלטלעכער מענטש, וועדליק זיין פיינער צונאָמען, „דער ווילנער", האָט עס גערופן פרילינג. אוּן כאָטש ער איז שוין געווען אַ טאַטע פון צוויי קינדער: אַ יינגעלע אוּן אַ מיידעלע, אוּן אַריינגעצויגן האָט ער זיך מיט זיין ציפּען ערגעץ אין אַ קליין שטיבעלע, טיף אין אַ הויף, טאַקע אויף דער ווילנער גאַס, — האָט אים אָנגעהויבן ציען צו אַ פּרנסה אין דעם ליכטיקן דרויסן, אוּנטערן פּרייען הימל...

אוּן אַזוי ווי ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון בוימער, האָט ער, פאַרבייגייענדיק אַ בעל־הגופישן הויף אוּן אַריינקוקנדיק טיף אין הויף אַריין וואו עס זענען, ווי אין אָן עיגול, געשטאַנען בוימער, דערקענט, אַז דאָרט איז אַ סאָד... אַ סאָד, וואו עס וואַקסן פּירות — עפּל אוּן באַרנעס...

אַוודאי זענען נאָך די פּירות אויף די בוימער ניט געווען. די בוימער האָבן זיך ערשט צעבליט. אָבער אברהם דעם ווילנער האָט גלייך אַ צי געטאָן אַריינצוגיין צום בעל־הגוף אוּן פּראָווּן אַ רעד טאָן וועגן דינגען דעם דאָזיקן סאָד אוּן אַריינציען זיך, ווי עס פּירט זיך, אַז מען האַלט אַזאַ פּרוכט־סאָד, אויף איבער זומער טאַקע אין סאָד גופא, וועלכער געפינט זיך טיף אין הויף...

אוּן ער איז אַריין דורך דער אָפּענער פּאָרטקע אין הויף אוּן באַלד צום בעל־הגוף אין הויז אַריין.

ס׳אַ גליק געווען, וואָס דער בעל־הגוף, פֿאַכאַם, וואָס האָט געענדיקט די שטעטלשע אַנפֿאַנגס־שקאָלע און האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ געלערנטן מענטשן, האָט אברהם דעם ווילנער נאָך זיין שארפן „זדראווסטוואויטע" ביים אַרייַנ־קומען און ביים אַראָפּנעמען דאָס היטל, אויפֿגענומען פֿריינטלעך און גע־פרעגט אויף אַן איידעלן אופן: — וואָס וועט דער שכן זאָגן?

אברהם דער ווילנער איז דווקא קיין שכן ניט געווען; ער האָט גע־וואוינט מיט אַ גאַס ווייטער פון אָט דעם פֿאַכאַמען. האָט אים דער טיטול „סאָסיעד" געקלונגען זייער ליב... הייסט עס, אַז דער גוי איז פון די חסידי אומות העולם, פון די, וואָס וועלן האָבן עולם־הבא...

האָט שוין אברהם דעם ווילנערס קלאָר פנים אויפגעשטראַלט, און די בלויע אויגן — אופגעלויכטן, און די בלאָנדע באָרד, וואָס, כאָטש ער איז נאָך געווען אַ יונגער מאַן, איז זי שוין געווען לענגלעך, האָט זיך ווי מער צעגאָלדיקט... און דאָס האָט אים צוגעגעבן אַ הדרת פנים, ניט געקוקט אויף דעם כמעט־אַרעמען הילוך זיינעם, וועדליק וואָס עס איז שוין געווען עטלעכע יאָר נאָך דער חתונה זייער מיט ציפּען. און אַ חתן איז ער געווען, ווי אַ ישיבה־בחור, גלייך פון דעם שטאָטישן גרויסן בית־מדרש, וואו ער האָט עטלעכע יאָר געלערנט און גע־געסן „טעג" ביי אַלערליי בעלי־בתים. דער שידוך, וואָס ער האָט געטאָן, איז טאַ־קע געווען, ווייל ער האָט פריער ביי דער כלהס אָרימע עלטערן געהאַט געגעסן אַ טאָג, און ווי דאָס האָרץ וואָלט זיי, ערשטנס, געזאָגט, אַז ער איז דער בא־שערטער און, צווייטנס, ווייל זיי זענען טאַקע געווען גוטע מענטשן. אָבער אויסקליידן אים צו דער חופה און אָפילו נאָכדעם אין דער צייט, וואָס ער האָט געגעסן קעסט ביי זיי, האָבן זיי ניט געקענט זיך דערלויבן...

נאָר צו וואָס די שיינע, רייכע בגדים, אַז אברהם דער ווילנער סיי מיט זיין שיינער וואוקס, סיי מיט זיין שיינעם פנים האָט אויסגעזען ווי אַ רייכער, וואָס האָט צוליב עפּעס אַ סיבה פֿאַרלאָרן זיין עשירות, אָבער קיין אַבי ווער איז ער ניט, און אַן איידעלער גוי, ווי פֿאַכאַם, האָט עס, קענטיק, דער־שפּירט...

אברהם האָט אים שוין קלערער געגעבן צו פֿאַרשטיין צוליב וואָס ער איז געקומען. און דערקלערט טאַקע אין אַ ריכטיקן רוסישן לשון און ניט אויף פּראָסט גויאיש — וואָס דעם דאָזיקן לשון האָט ער גאָר ניט געקענט — עס איז אים ניט אויסגעקומען צו רעדן מיט אַ פּשוטן גוי. דערהערט אַ ריכטיקן רו־סיש שיער־ניט ווי עס האָט גערעדט דער „נאַסטאַוויניק", דער לערער אין דער

שקאַלע, אָן וועמען פּאַכאָם האָט זיך דערמאָנט וועָן אברהם דער ווילנער האָט זיך שיער ניט צעזונגען מיט אַלערליי רייד, ווי: „יאָ זשעלאַל בי פּאָסמאָטריעט וואָש סאָד", וואָס דאָס האָט געמיינט: איך וואָלט וועלן אָנקוקן אייער סאָד, און נאָכדעם צוגעגעבן: „יעסלי ווי דאַיאָטיע יעווא וו׳נאַיאָם" — אויב איר פּאַרדינגט אים — האָט פּאַכאָם, וואָס האָט זיך אין די פּאָר צענדליק רובל דווקא ניט געוויטיקט, זיך אָנגערופן:

— „פּאָזשאַלוי, יעסלי וואָם אוגאָדנאָ, טאָק ס׳פּאָטשעניעם". וואָס אברהם דער ווילנער האָט עס געטייטשט, וועדליק ער האָט געלערנט רוסיש, אין בית־מדרש נאָך, אַלס ישיבה־בחור, לויט שטייגבערגס „סלאָוואַר" און לויט וואָלפּערטס „רוסקאַיא ריעטש" — אויב אייך איז ניחא — מיטן גרעסטן כבוד... קומט אָנקוקן!

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער סאָד איז גאָר ניט אַזוי קליין, ווי אים — אברהם דעם ווילנער — האָט זיך געדאַכט פון ווייטן. ער האָט פּאַר־מאָגט, דער סאָד, הייסט עס, ביי אַ דרייסיק עפּל־בוימער און ביי אַ צען באַרן־בוימער. צווישן זיי אַ טייל עפּל־בוימער מיט אַ סך צווייגן צושפּרייט אין דער ברייט. עס איז אַ סברא, אַז אַזאַ מין בוים אַליין קען אַרויסגעבן אַ סך עפּל. אַזוי אויך די באַרן־בוימער. די ביסעלע אַגרעס־בוימעלעך ביי די וועגט פון די שייערן, מיט וועלכע דער סאָד גרעניצט זיך — דאָס איז ווי עד לחשבון... אָבער אַז זיי ווערן צייטיק, זענען דאָ דערויף בעלנים געגוג — אַרעמע יידישע ווייבער — צו פּרעגלען, ווי זיי רופן עס, זייערע וואַרעניעס.

און אברהם האָט דעמאָלט — וואָס עס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן — געדונגען דעם סאָד, מושווה געווארן פּאַר דרייסיק רובל... געגעבן דעם בעל־הגוף, פּאַכאָמען, אַ וואָרט, אַז מאָרגן קומט ער מיט אַ ביסל געלט, מיט אַן אויפגאָב, און ביים אַריינציען זיך אַרום דעם יידישן ערב־שבועות אין סאָד — נאָך אַ טייל. און דאָס רעשט — ביים אַראָפּנעמען די פּירות מסתם אַרום אָסיען... האַ?

געקומען אַהיים, האָט אברהם דערציילט זיין ציפּען וועגן זיין אויפטו...

— נו, און גאָר ניט געפּרעגט ביי מענטשן, צי ס׳איז וועלט. און וואו וועסטו נעמען מאָרגן דעם פּינפּערל האַנט־געלט, אויפגאָב, אַז איך אַליין האָב קוים אַ פּאָר גילדן, און אויף שבת, ווייס איך נאָך ניט וואו צו קריגן, סיידן אפשר צו דער מאַמען צוגיין?...

האָט אברהם אַ גלעט געטאָן די בלאָנדע באָרד זיינע און זיך אָנגערופן:

— איך וועל באָרגן ביי מיין חבר פון דער ישיבה, זעליג־לייבן. ער האָט, ווייסט דאָך, חתונה געהאַט מיט אַ בת־יחידה און געמומען אַ סך נדן. און ער איז דער באַלעבאָס אויף דעם געלט.

דאָ האָט שוין ציפּע ניט געקענט איינוועגדן. אַז איר אברהם, ניט קיין באַרימער, זאָגט — איז דאָס לויטער אמת... אַזוי באָרגן וואָלט ער טאַקע ניט. פון וואַנען וועט ער אַוועקגעבן צוריק? אָבער וויבאַלד אַ סאָד פון פרוכט, אפשר וועט גאָט העלפן און עס וועט אַריין די מזל ברכה...

געקראָגן ביי זיין חבר די פינף רובל און נאָך מיט אַ ברכה, דערצו, אַז עס זאָל זיין מיט הצלחה, און דערצו נאָך אויסגעטרונקען ביים חבר אַ שטאַרקע גלאָז טיי און צוגעביסן מיט אַ קיכעלע, פון די געבליבענע פון די שבתדיקע, האָט אברהם באַקומען נאָך מער אמונה אין דעם סאָד פון פרוכט, וואָס ער האָט געדונגען אויף איבערן זומער.

ער איז מיט די פינף רובל געגאַנגען צום בעל־הגוף פאַכאָם. און עס האָט זיך אים געדאַכט, ווי ער איז אַ קליין יינגל אין דער אַרעמער היים זייַנער און עס איז אָנהויב זומער און אַז ער גייט פאַרביי אַ סאָד, שטעלט ער זיך אָפּ לענגער ביים פאַרקאַן, ווייל בוימער האָט ער זייער ליב... אַזוי אויך אין די בחורישע יאָרן. און איצטער, אַז ער האָט שוין אַ ווייב און ער איז אַ טאַטע פון צוויי קינדערלעך, וועט ער כּמעט אַ גאַנץ זומער פאַר־ברייַנגען און אַפילו שלאָפן אין אַ סאָד. ער איז אַריין מיט עטוואָס אַ שטאַר־קערן האַרץ־קלאָפן צום גוי, דערלאַנגט אים דאָס האָנט־געלט, אַ פינפערל — צום גליק, אַ נייַע, אַ שיינעניקע, אַ זינגעוודיקע... פאַכאָם, טאַקע ניט קיין אַרעמער גוי, אַ בעל־הגוף, מיט אייגן פעלד הינטערן שטאָט, מיט אַן אייגן הויז, צווישן יידישע הייזער, מיט אַ סאָד אין הויף, — אָבער אַ מזומן גראָשן איז געווען טייער און נויטיק. אַ מיעשטשאַנין לויטן טיטול, האָט ער זיך גע־פירט שיעור ניט ווי אַ פּריץ — מיטן סאַמאָוואַר אין אָוונט, צי אַזוי אין אַ פרייַער צייט — אין אַ חגא, צי אין אַ זונטיק, און מיט אַ בעסערן לעבל ברויט אויפן טיש... אַמאָל ביים יידישן בעקער געקויפט, — וועט טאַקע די דרייַ־סיק רובל צונוצקומען. דאָס פינפערל אָנהויב זומער וועט זיין צושטייער אויף אַ פאָר נייַע קאָסעס צו שניידן שוין די הויכע גראָזן אין פעלד אַרום סוף מאַי.

האָט ער אברהמען ערשט נאָכדעם אויפגענומען ווי אַ קינפטיקן גרויסן געשעפטסמאַן, ווי איינעם, וואָס נעמט זיך צו פרוכט־האַנדל. זומער, הייסט

עס, מיט אַ סאָד, און וויבטער וועט ער פֿאַרקויפן די עפּל און די באָרן צו די יידישע ווייבער. פֿאַכאָם ווייסט, נישקשה, ווי אַזוי יידישע ווייבער קויפן די עפּל אויפן מאַרק ביי די עפּל־פֿאַרקויפערקעס, און יענע קויפן עס טאַקע ביי די, וואָס האַלטן די סעדער זומער־צייט.

און פֿאַכאָם האָט אים טאַקע דערקלערט, ווי אייגעם וואָס נעמט זיך ערשט צו אַ נייעם מסחר, ווי אַזוי ער זאָל זיך ניט לאָזן נאַרן פון די פֿאַרקויפערינס אויפן מאַרק, ווען די עפּל און די באָרן וועלן צייטיק ווערן...

אברהם, דער נייער פּרוכט־סוחר, האָט אָבער עפּעס אַנדערש אין זינען געהאַט... ער האָט שוין נאָכאַמאָל געוואָלט זען זיך מיט דעם סאָד... בעט ער טאַקע דעם טייערן מענטשן — פֿאַני פֿאַכאָם, ווי ער הייסט דאָרטן, — ער זאָל אים שוין טאַקע אַריינפירן אין סאָד, און ער וועט זיך באַקענען מיט די אַלע בוימער, און טאַקע מיט די שטעגעלעך צווישן די בוימער...

פֿאַכאָם, וויבאַלד ער האָט געהאַט צייט און אויפן פּעלד האָבן געאַרבעט די צוויי זין און די צוויי טעכטער, און ער האָט זיך געקליבן ערשט צו פֿאָרן אין אַ פֿאָר טעג אַרום, זען וואָס די קינדער האָבן דאָרטן אָפּגעטאָן, האָט ער זיך געלאָזט וואוילגיין מיט אברהמען, וועלכער איז אים שטאַרק געפעלן געוואָרן אי פֿאָר זיין קענען רוסיש, אי פֿאָר זיין האַלטן וואָרט צו ברענגען דעם אויפגאָב, דאָס האַנט־געלט. די פּרייד פון דעם פינפערל האָט נאָך אַלץ אָנגעהאַלטן...

ער איז אַרויס מיט אברהמען פון הויז און האָט אים אַריינגעפירט אין סאָד אַריין. דער סאָד איז אין פֿאַרלויף פון איין טאָג ווי פּרישער געוואָרן און זיין דופט איז זיך צעגאַנגען איבערן גאַנצן וועזן פון אברהם דעם ווילנער... ער האָט געצויגן די דופטן וואָס טיפער אין זיך, ניט געוואָלט אָבער זיך צופיל צו אַנטציקן פֿאַרן בעל־הבית פון סאָד, יענער זאָל, חלילה, ניט חרטה האָבן אויפן מקח, צי אויף עפּעס אַנדערש...

אָבער צוליב יושר, צוליב דעם געפיל פון אַנערקענונג האָט אברהם דער ווילנער זיך פֿאָרט ניט געקענט באַהערשן און אַרויסגערעדט זיין פּרייד מיט הויכע מינים ווערטער.

פֿאַכאָם, וואָס האָט שוין יאָרן־לאַנג געהאַט באַזעסן דעם סאָד, און צוליב דער קליינער צאָל בוימער קיינמאָל ניט געטראַכט צו פֿאַרדינגען אים איבערן זומער, נאָר ער פלעגט ענדע זומער, פֿאָר אָסיען, פֿאַרקויפן די עפּעל און די באָרן וועמען עס האָט זיך געלאָזט, האָט זיך געוואונדערט, וואָס דער דאָזיקער

שיינער געלערנטער ייד, מיט די בלויע אויגן און מיט דער שיינער באָרד, איז אַזוי גליקלעך...

און ערשט אין די ווייטערע זומערדיקע חדשים, ווען די פרוכט האָבן שוין געריפט און אַנדערע עפּל און באַרן זענען שוין פון אַ ווינט אַראָפּגעפאַלן און זיך געזאַמלט אין קופּעס, און אברהם דער ווילנער איז שוין געזעסן אין סאָד, — דעמאָלט זיינען צו אים געקומען אין סאָד אַריין, דורך פּאַכאָמס הויף, אַלערליי יונגעלייט — צו באַזוכן אים...

דאָס זענען געווען זייגע חברים פון בית־מדרש, ווען ער און זיי זענען נאָך געווען ישיבה־בחורים און געגעסן „טעג" — יעדער אין אַן אַנדער שטוב, ביי אַן אַנדער „טיש"...

ווער פון זיי ס׳איז נאָך געווען אַ קעסט־איידעם און פאַרמאָגט אויך אַ ביסל מזומן אין קעשענע האָט געגעבן צו לייזן; געקויפט און געגעסן אַן עפּל, צי אַ באַר אין סאָד גופא, אי אויך מיטגענומען אַהיים. דאָס איז ער אויסן געווען ניט נאָר די עפּל, נאָר אויך צו שטיצן אַ חבר, אַ תלמיד־חכם ווי אברהם דער ווילנער, אין זיין נייער אונטערגעמונג...

מיט די אָרעמערע איידעמס, געווען ישיבה־בחורים מיט אים אין איין בית־מדרש, וואָס האָבן אים באַזוכט, האָט ער פאַרבראַכט זיצנדיק ביי דער ביידעלע, וואָס דער באַלעבאָס פון סאָד, דער בעל־הגוף פּאַכאָם, האָט שפּעטער אויפגעשטעלט, — פאַר דער דאָזיקער ביידל האָט ער אים גאָרנישט געַרעכנט.

ער האָט אים בלויז געוואָרנט, אַז טאָמער פאַררויכערט ווער אַ פּאַפּיראָס, זאָל ער רויכענען פאָרזיכטיק, זיך שטאַרק היטן...

אברהם דער ווילנער האָט אַליין ניט געררויכערט, און זיינע פריינט, וואָס זענען געקומען צו אים, אי צו קויפן עפּל, אי צו פאַרברענגען, זענען געווען זייער פאָרזיכטיק. און ער, אברהם האָט זיי טאַקע געהיט, ווען אייגער פון זיי האָט יאָ געררויכערט. דאָס שטרויענע ביידל איז געוואָרן זיין צווייטע היים — זינט די פרוכט זענען צייטיק געוואָרן און ער האָט געמוזט נעכטיקן אין סאָד, כלומרשט צו היטן די פּירות, אָבער אין דער אמתן האָט ער אין דער דאָזיקער ביידל ערשט דערפילט די פרייד פון אַ לעבן אויף דער פרייער נאַטור...

צווישן די בוימער

אברהם, מיט זיין צונאַמען „דער ווילנער", כאָטש ער איז פון זיין געבורטס־שטעטל קיין מאָל ניט אַרויסגעפאָרן, האָט טאַקע אויסגעזען ווי אַ פרעמדער, ווי פון אַן אַנדער לאַנד...

פון דער גאַטור אַ שטילער, ניט קיין באַרעדעוודיקער, האָט ער מיט זייַנע „רעיונות" זיך אַרומגעטראָגן אַליין.

צוליב זיין פרנסה — אַ פרוכט־הענדלער — פלעגט ער זומער דינגען אַ סאָד און דאָרטן זיצן ביז די עפּל פלעגן צייטיק ווערן צום אַראָפּנעמען און צום פאַרקויפן, קענען זיך איבערגעבן זייַנע רעיונות. ווינטער פלעגט ער שוין אין די טעג מוזן אַרומגיין איבער די גאַסן מיט אַ קויש עפּל, אין די אָוונטן אָבער פלעגט ער מיטן רעשטל עפּל אַרייַנגיין אין בית־מדרש. צווישן די דאָרטיקע קונים איז אויך געווען דער פרוש, וואָס האָט געהאַט, ווי אברהם אַליין — אַ נייגונג צו חקירה...

ווי דאָס שטעטל איז געווען ניט גרויס, האָט זי דאָך געציילט ביי אַ זיבן גאַסן מיט עטלעכע קליינע געסלעך און אַודאי מיט אַ מאַרק און אַ שול־הויף, האָט ניט יעדער געוואוסט אַקוראַט ווער איז דער דאָזיקער אברהם „דער ווילנער". אויפן „קוק" אַ שייַנער איד, אַ הויכער. די באָרד אַ בלאָנדע, אַ לאַנגע און די אויגן בלויע, ליכטיקע, שפּיגלדיקע... וועג ער וואָלט זיך געקלייַדט, ווי דער גביר, וואָלט ער אודאי געווען שענער פאַרן גביר אַליין. אַזוי האָט זיך געלאָזט פאָרשטעלן אין געדאַנק. אָבער אפילו אין זיין אַרעמען הילוך, האָט ער אויסגעזען לייטיש, ווי אַ גביר, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַן אַרעמאַן... אָבער אַן אָרעמאַן ניט אַבי־ווער... מען זאָל אויף אים, חלילה, דאָרפן רחמנות האָבן — ניין! ווייל אַ שמייכל האָט אברהם „דער ווילנער" פאַרמאָגט, וואָס וואָלט זיך געפּאַסט פאַר דעם רייכסטן און גליקלעכסטן מענטשן אין דער וועלט... עס פאַרשטייט זיך, אַז ניט יעדער האָט דעם שמייכל באַמערקט... דאָס

רוב האָט מען ווינטער־צייט — מער באַטראַכט זיין קאָשיק מיט עפּל, ווי אים אַליין, און זומער־צייט איז ער, ווי פּאַרשוואונדן געוואָרן פּאַר דאָס רוב מענטשן אין דער גאַס אפילו, וואו ער האָט מיט זיין ווייב און קינדער געוואוינט...

אַ שטיק זומער האָט אברהם „דער ווילנער" זיך געפונען אין אַ פּרוכט־סאָד. יעדן זומער אַ סאָד — אין אַן אַנדער גאַס... אין סאָד האָט ער שוין געוואוינט...

צי האָט דעם „פּאַראַיאָריקן" סאָד אַן אַנדערער אויסגעדונגען, צי אברהם „דער ווילנער" האָט אַליין שוין מער ניט געוואָלט האַלטן דעם זעלבן און געזוכט אַ נייעם גליק — דאָס האָט קיינער, און אפשר אויך ער אַליין, ניט געוואוסט...

דער אמת איז אָבער געווען, אַז אברהם „דער ווילנער" איז טאַקע געווען פּאַרבענקט נאָך נייע ערטער. אפשר דערפּאַר האָט מען אים געפונען „דער ווילנער", ער האָט אודאי אַמאָל געטראַכט צו פּאָרן קיין ווילנע און האָט פּאַר עמיצן זיין באַגער אַרויסגערעדט און דער צונאָמען, וואָס מען האָט אים געגעבן, האָט זיך טאַקע געפּאַסט. ער האָט אויסגעזען, ווי ניט קיין היגער...

געדונגען יעדן זומער אַ סאָד אין אַן אַנדער גאַס. האָט ער אייגנטלעך אין זיין בענקשאַפט נאָך אַ נייעם אָרט, „געוואגט" און האָט געדונגען אַ סאָד, וואָס האָט זיך שוין געפונען הינטער אַ שיינע, רייכע הויז, וואו ס׳האָט געוואוינט אַ גרויסער נאַטשאַלניק — דער „סלידאָוואַטעל", דער וואָס פּאָרשט אויס אַלע שוועכע „דיעלעס", און מיט אַזאַ איז בעסער, אַז מען הויבט זיך ניט אָן... באַהיט זאָל מען ווערן... מען דערציילט, אַז אויף זיינע פּראַגעס, וואָס ער שטעלט און דוקא מיט גוטן, מיט איידלקייט — מוז מען ענטפערן דעם אמת און ערשט נאָכדעם הויבט זיך אָן דער אמתער משפּט...

דאַרף דוקא אברהם „דער ווילנער" קריכן צו אַזאַ נאַטשאַלניק — דינגען דעם סאָד ביי אים...

וואָס איז? — באשר אברהם „דער ווילנער" קען רוסיש רעדן. פון וואַנען — ווייסט מען ניט. ער אַליין ווייסט אויך ניט אַקוראַט, ווי אַזוי עס רעדט זיך ביי אים... מילא, פּראָסט גוייש איז קיין וואונדער ניט — אַלע זומער דינגט ער אַ סאָד ביי אַ שטאָטישן בעל־הגוף און ווי ווייניק ער רעדט מיט אים, מיט דעם בעל־הגוף, אין משך פון זומער לערנט ער זיך אַלץ מער אויס זייער לשון. אָבער רוסיש, דערצו דאַרף מען דאָך זיין געלערנט... אמת, אין זיינע יינגלשע

און בחורשע יאָרן האָט ער אַריינגעקוקט אין אַזאַ ביכעלע — האַלב רוסיש, האַלב דייטש, און האָט מיט זיין גוטן קאָפּ באַלד תופס געווען די גאַנצע חכמה פון לייענען אין ביידע לשונות, רוסיש און אפילו דייטש... דאָס דייטש האָט ער טאַקע מיט דער צייט פאַרגעסן, אָבער דאָס רוסיש, אַז ער געפינט אַמאָל אַ געדרוקט שטיקל פּאַפּיר אין רוסיש — הויבט ער עס אויך און לייענט עס דורך...

צי האָט ער טאַקע געוואָלט ביים נעמען דעם סאָד מיטן „סליעדאָוואָטעל", אַליין, צי מיט יענעמס יונגע ווייב, אַ הויכע, עלעגאַנטע פּריצטע, צי אפשר מיט דער דינסט־מיידל, וואָס האָט אויך געוואָלט אַ טיפן רוסיש — דאָס האָט ער קיינעם ניט דערציילט... דער גאַנצער ענין איז געווען אייגנעוויקלט אין סודות...

אַז אייגער איז געקומען אין סאָד — קויפן עפּל — און געפּרוווט דערגיין אַקוראַט, האָט אברהם געענטפערט צוויידייטיק:

— וואָס איז שייך... קיין קרימינאַל בין איך ניט באַגאַנגען — איז וואָס האָב איך געהאַט מורא צו האָבן?

און נאָך אַ קורצן שווייגן, אַ צושיינטער, אַ צושמייכלטער, האָט ער עס מסביר געווען:

— וואָס דער שררה איז גרעסער, אַלץ גרינגער איז מיט אים צו האַנדלען...

און מען זיך געשטויסן, אַז דאָס איז טאַקע אַן איינפאַל פון אַ תלמיד־חכם... ס׳איז אַ סברא, אַז דעם סאָד האָט ער „געגומען" פאַר אַ שיבוש און מסתמא אין עטלעכע „ראָטעס" אויסצוצאָלן...

איז טאַקע דער יונגער דור געווען גיינעריק שבת צו קומען צו אברהם „דעם ווילנער" אין סאָד — עסן עפּל... ס׳פאַרשטייט זיך, אויף „באָרג". באַצאָלן וועט מען אינמיטנוואָך...

פאַרבייגעגאַנגען דעם סליעדאָוואָטעלס וואוינונג האָט מען שוין געוואָלט אַריינקוקן אינעווייניק, אָבער דאָס איז געווען, צוליב די אַראָפּגעלאָזטע גאַרדינען, ניט מעגלעך.

מען זעט ניט קיין לעבעדיקן מענטשן אינעווייניק...

איז דאָס געווען אי אַ מעלה, אי אַ חסרון.

אַ מעלה — מען איז פּאָרט זיכערער מיטן אַריינגיין אינעווייניק אין סאָד.

אַ חסרון — עס ווילט זיך זען דעם סליעדאָוואַטעל. וואָס וועט ער זאָגן, וען ער זעט יידישע יונגעלייט, אַמאָל אינציקוויז, אַמאָל פּאָרווויז און אַמאָל — אַ בחור מיט אַ מיידל — דער מיידל צו מכבד זיין מיט עפּל — מיט אויבסט הייסט עס...

צי וועט דער סליעדאָוואַטעל ענטפערן אויפן „זדראָווסטוואָיטע", אַדער ווי באַלד אַז מען קומט צו אים — וועט ער דער ערשטער זאָגן דעם „זדראַ־ווסטוואָיטע"...

און עס קען זיין, אַז ער זאָל גאָר פאַראיבל האָבן, וואָס מען גייט דורך זיין הויף?...

און אפילו דעם „סליעדאָוואַטעלס" ווייב זעט מען ניט, ווי זי וואָלט זיך באַהאַלטן אין דער גרויסער רייכער וואוינונג...

אַ קלייניגקייט — אַ סליעדאָוואַטעל! אַזאַ נעמט אפשר צווויי טויזנט רובל אַ יאָר „זשאַלאָוואַניע" — און די געלט קומט אַן גלייך פון פּעטערבורג, פון דער „קאַנאַטשעיסטוואָ"... די אַסיגנאַציעס — שפּאָגל־נייע, זיי ברעכן זיך אַזש, זיי קנאַקן, זיי זינגען... ניט ווי אַ קרעמערס אַ רובל, וואָס גייט דורך הונדערטער הענט און איז צעקנייטשט, און אַמאָל פאַרקלעפּט מיט אַ פּאַפּירָאָס־פּאַפּיר אין סאַמע מיטן...

אָבער מען זעט זיי ניט — ניט דעם סליעדאָוואַטעל, ניט דאָס ווייב זיינס, די פּאַרשוין. און אפילו ניט דאָס דינסט־מיידל.

אָבער אין סאָד גופא איז אויך ווערט דאָס אַריינגיין...

דאָס הויז, הינטער וועלכן דער סאָד גענפינט זיך, האָט, קענטיק, אַמאָל־אַמאָל געהערט צו אַ גרויסן שררה... די וועגעלעך און שטעגעלעך צווישן די אַלטע, געדיכט־צווייגיקע פרוכט־בוימער — זיי זענען אַזוי אויסגעפלאַסטערט, אַז עס פאַרכאַפּט דאָס אויג; די פּיס גייען אַליין. עס ליכטיקט זיך אַנטקעגן די בליקן... און אין מיטן סאָד — אַ געפלאָכטענע אַלטאַנקע, אַ ביידעלע, קענטיק, פּאַר געליבטע — ווי מען לייענט אַמאָל אין אַ ראָמאַן — אינעווייניק איז קיל און שאָטנדיק...

אויב אַ חתן־בחור קומט מיט זיין כלה, גלוסט זיך זיי אַריינגיין אינעווייניק... זיי שעמען זיך אָבער פאַר די אַנדערע יונגעלייט... אין סאָד צו אברהם „דער ווילנער" ציט עס צו קומען סיי־ווי־סיי, בפרט, וועז דער סאָד איז אַזאַ גע־הויבענער און מע מעג אַריינקומען...

דער סליעדאָוואַטעל האָט אפילו קיין הונט ניט אויפן הויף... דאָס קליין

הינטעלע, וואָס זיין פרוי, וועָן זי גייט אַמאָל שפּאַצירן — פירט אויף אַ בא־
זילבערטער קייטל — איז איצטער טיף אין די חדרים — מוז אודאי ליגן אויף
אַ ווייכער קאַנאַפּע און נאָך אויף אַ וויך־קישעלע דערצו...

איז מען טאַקע יענעם זומער אין די שבתים צו אברהם „דער ווילנער"
אין סאָד געגאַנגען אייניציקווייז און פֿאַרווייז, פון דער סאַמע „פּני" פון דער
יוגנט... אַנהויבנדיק פון בחורים בעלי־מלאכות, וואָס האָבן זיך געשניטן אויף
באַלעבאַטישן שטאַט, צו קענען חתונה האָבן, צו אפילו פירן בלויז אַ ליבע מיט
אַ באַלעבאַטישע מיידל — ביז די אינטעליגענטן פון „שטאָט", מיט זייערע
באַקאַנטע מיידלעך, שוין איינגעשלאָסן די צוויי לערער — דעם העברעאישן
און דעם רוסישן...

אַזעלכע גענסט האָט שוין אברהם „דער ווילנער" מקבל פּנים געווען
מיט דעם ליכטיקסטן שמייכל — לומדיש און וועלטלעך, פרום און פרייהייטלעך.
ס׳האָט געזאָלט הייסן, אַז ער אַליין פּירט זיך זיין לעבן, מיט זיין אופן, אָבער
מישן זיך און זאָגן דעות דער נייער וועלט — וויל ער ניט...

קיין מזומן געלט, וואָס אַן אַנדערער פון די יונגעלייט וואָלט געצאָלט —
נעמט ער טאַקע ניט. אָבער פאַרקויפן אויף באָרג — דאָס יאָ... נישט מער,
ער זאָגט ניט קיין מקח... ער פאַרלאָזט זיך אויף זיין כח הזכרון.. דער יונגער־
מאַן וועט קומען מאָנטיק, צי אַפילו דינסטיק און מיטוואָך איז אויך רעכט —
עס ברענט ניט — און וועט פרעגן וויפל איז ער שולדיק — וועט אברהם
„דער ווילנער" וויסן. ער געדענקט די צאָל עפּל און זייער גרויס און זייער
מין אַפילו...

— איר האָט געהאַט מיט אייער כלה — אַזוי הייסט ביי אים יעדע מיידל,
וואָס קומט צו אים שבת מיט אַ בחור— פיר עפּל, פון די זיסע...

— איר האָט געהאַט מיט אייער חבר — זאָגט ער שוין צו אַן אַנדערן,
וואָס קומט אין מיטנוואָך באַצאָלן — דריי עפּל פון די ווייניעדיקע, די
רויטע. —

און ער זאָגט שוין דעם מקח...

דער שבתדיקער פּדיון איז ביי אים ניט דער עיקר. ער האָט ליב צו
זען ביי זיך אין סאָד, און בפרט נאָך אין אַזאַ געהויבענעם סאָד — די
יונגעלייט מיט זייערע כלות... און טאָמער איז איינע נאָך ניט קיין כלה,
וועט זי ווערן. קיין שדכן איז ער טאַקע ניט, אָבער אַז ביי אים אין סאָד
זאָל ווערן אַ שידוך — האָלט ער עס פאָר אַ מין מצוה...

און דערפאַר איז ביי אים יעדער בחור, וואָס קומט מיט אַ מיידל, אַ מער אָנגעלייגטער גאַסט, ווי יענער וואָלט געקומען אַליין, צי אפילו מיט אַ חבר.

עס אַרט אים אַפילו ניט, אברהם „דער ווילנער", וועָן דער בחור מיט דער מיידל ווערן אַמאָל ניט... פאַרשווינדן פלוצלינג...

ערשט ער טוט אַ קוק — זיי זיינען אַריין פאַרברענגען אין דער אַלטאַנקע, אין דער שיינער, געפלאָכטענער ביידל... און דאָרטן אויף אַ באַנק זיצן זיי ווי צוגעקלעפּטע און בייסן־איין די זאַפטיקע עפּל...

און דוקא אין דעם סליעדאָוואַטעלס סאָד, וואָס ער, אברהם „דער ווילנער", האָט אָפּגעדונגען פאַר דעם זומער — מיט די גאַנצע פרוכט...

ביז ווינטער, וועָן ער וועט די איבערגעבליבענע עפּל — וואָס ער לייגט זיי אָפּ נאָכדעם אין אַ געדונגענעם קעלער — און טראָגט זיי, צוביסלעך, אין אַ קאָשיק, איבער די גאַסן, איבער די בתי־מדרשים און אַפילו איבער די רייכערע הייזער — איז נאָך ווייט... אָבער איצט, אין אַ זומערדיקן שבת, וועָן די עפּל, אפילו די אַראָפּגעפאַלענע פון די בוימער, ליגן אין קופּעס אַזוינע פרישע און ווינקנדיקע — קומט מען צו אים, ניט ווי צו אַן עפּל־פאַרקויפער, נאָר ווי צו אַן עלטערן חבר, אַ גוטן פריינט...

און אַז די זומערדיקע געסט באַגעגענען אים אפילו ווינטער, שמייכלען זיי צו אים, ווי צו אַ נאָענטן מענטשן, וואָס ווייסט אַלע זייערע סודות.

און אברהם „דער ווילנער" שמייכלט צו זיי צוריק און זיין פּנים לויכט־אויף, ווי די זומערדיקע זון, און אין גאַס דערשפּירט מען דעם דופט פון עפּל...

אַן אַנדער מענטש

אברהם דער ווילנער איז געווען ווי אַ רעטעניש אין שטאָט: ווער איז ער טאַקע באמת? פון וואַנען שטאַמט ער? כאָטש ער הייסט „דער ווילנער", קען דאָך דאָס אויך אַמאָל זיין אַ צונעמעניש. ווען האָט ער חתונה געהאַט? און פֿאַרוואָס אַ ייד, אַ למדן, ווי מ׳זאָגט, האַנדלט ער, זינט מען געדענקט, רוקא מיט פרוכט. דאָס הייסט, ער דינגט אָנהויב זומער אַ סאָד ביי אַ שטאָטישן גוי, וואָס דער סאָד געפינט זיך אין הויף, און פאַרקויפט שוין אַזוי די עפל אַ גאַנץ יאָר, סיי זומער, ווען די עפל ווערן צייטיק אויף די בוימער, אין סאָד גופא, סיי ווינטער, אַרומגייענדיק שוין מיט אַ קאָשיק עפל אין גאַס, אויפן מאַרק, און אַמאָל אין די הייזער? — איז טאַקע אברהם דער ווילנער געווען ווי אַ לעבעדיקע רעטעניש...

אין אַ שבת־צו־נאַכט, אויף אַ חתונה, ווען עס קומט שוין פֿאָר אַ „טאַנץ" ביי דער כלה אין שטוב, און קלעזמער שפילן און פֿאַרלאַך טאַנצן, קומט אויך אברהם דער ווילנער מיט דעם קאָשיק עפל, אויף דער עצה פון זיינע גוטע פריינט, און אַמאָל — פון זיין וויב. די וויב פירט אים טאַקע צו צו דער שטוב, וואו די חתונה, דער „טאַנץ" הייסט עס, קומט פֿאָר.

אויף אַזאַ חתונה, וואו עס האָבן שוין געטאַנצט בחורים מיט מיידלעך, איז דאָס מכבד זיין אַ מיידל מיט אַ ראָזעווען עפל געווען שיר ניט אַ מין ליבעס־ערקלערונג... אויף אַזאַ חתונה, שבת־צו־נאַכט, וואו עס איז שוין געטאַנצט געווארן די דאַמאָלסטיקע „היינטוועלטיקע" טענץ, אַ קאַדריל מיט אַ לאַנסע, אַ פֿאָלקע־מאַזורקע, און אַפילו אַ וואַלס, איז איין קאָשיק עפל, וואָס אברהם דער ווילנער האָט געבראַכט, געווען ניט גענוג. ס׳איז געקומען אויף אַזאַ מין טאַנץ שבת־צו־נאַכט אויך חנה די עפלניצע, אַ יידענע אַ הויכע, און מיט אַ געמבע; מיט איר איז אויך געקומען איר מאַן מאָטע. שפעטער האָט ער איר אַרויסגעהאָלפן און געבראַכט נאָך אַ פאָר קאָשיקעס מיט עפל און אָפט אויך

איינער פון אירע עטלעכע זין, וואָס אַ פּאָר פון זיי זיינען מיט דער צייט געוואָרן שטאַרק געלערנט, און איינער — אפילו אַ גרויסער סאָציאַליסט, האָט איר שוין אַרום פאַרטאָג צוגעטראָגן נאָך אַ קאָשיק מיט עפּל.

אוודאי האָט אברהם דער ווילנער אויך אויף אַזאָ מין חתונה, שבת־צו־נאַכט, וועו די יינגעלייט האָבן געטאַנצט, זיך ניט געענדערט אין יין פירונג, אין זיין האַלטונג. ער איז געבליבן דער איידעלער איד, דער איידעלער מענטש, דער איידעלער עפּל־פאַרקויפער... חנה די עפּל־פאַרקויפערין, וואָס פאַר איר האָט אפילו, אויב ניט קיין מורא, געהאַט דרך־ארץ דער מאַן, און זי אַליין מיט איר גבורה און מיט אירע גרויסע שוואַרצע פינקלדיקע אויגן האָט אַראָפּגעקוקט אויף אַ סך מאַנסביל צי לומדים, צי יאָלדן, צי בעלי־מלאכות, האָט דאָך אויף אברהם דער ווילנער געקוקט מיט אַ בליק פון דרך־ארץ... ערשטנס, זאָגט מען אויף אים, אַז ער איז אַ גרויסער למדן; און, צווייטנס, איז ער אויך, האָט זי געהערט אַ קענער. דערצו איז ער טאַקע, וועו ער זאָל זיין געקליידט אַביסל שענער, איבערהויפּט אין ווינטער — אין מער ווינטערדיקע בגדים און דאָס היטל ניט אַזאָ דינס, כמעט אַ זומערדיקס — איז ער טאַקע אויך אויפן קוק אַ מאַנסביל אַ פּארשוין... די באָרד בלאָנד, ווי ביים גביר, אברהם מאירס זון, נאָר יענער טראָגט פּענסנע מיט גאָלדענע רעמלאָך און אויך אַ זיידענער שנירל וואָס ס'פּאַסט אים זייער; דער עיקר אָבער האָט זי אָפּגעשעצט, וואָס אברהם דער ווילנער וואַרפט זיך ניט מיט זיין פּרנסה, ווי אַנדערע, וואָס האַנדלען מיט סעדער, וואָס דאָס איז ביי זיי נאָר אַ מין צייטווייליקע, זומערדיקע פּרנסה. אמת, ער איז ניט אַזוי רייך, ווי זי, פון דעם שטענדיקן האַנדלען מיט סעדער, און ווינטער מיט די פרוכט פון די אַראָפּגענומענע פרוכט־ביימער; אָבער זי קען צו אים פאַר זיין אָרעמקייט קיין טענות ניט האָבן. ער קען זיך צו איר ניט גלייכן. ערשטנס, איר אייגענע גבורה און געמבע טאַקע; און, צווייטנס, די הילף, וואָס זי האָט פון דעם מאַן, מאָטע, אַ ייד, אַ גבור, און פון די זין און דערצו טויג זי זיך טאַקע אויס אַליין צום מסחר...

ער, אברהם דער ווילנער, פאַרקויפט אַן עפּל, צי אַפילו אַ פּאָר, צי מעג זיין אַמאָל אַ האַלב צענדליק, מיט איין־און־דערזעלבער מינע, מיט איין־און־דעם זעלבן שמייכל.

— האָט איר געהערט אביסל, — פלעגט חנה, צוקוקנדיק עס, דעמאָלט זיך וואנדערן — אַ מענטש זאָל גלייך ווערן גוט... וואָרט אַ ווייַלע, אַז מען וועט שוין האַלטן ביים באַצאָלן, דעמאָלט האָט זי אויך ליב אַ שמייכל טאָן,

פֿאַרוואָס טאַקע ניט — אַ מענטש גיט צו לייזן... אָבער ער — גלייך שמייכלט ער און מאַכט אַ מינע, אָדער ווי מען וואָלט אים געראַטעוועט, אָדער פֿאַרקערט, ווי ער וואָלט געטאָן אַ טובה און האָט ליב צו טאָן טובות, דערפֿאַר באַקומט ער, הייסט עס, אָזאַ פריינטליכע מינע...

גיי פארשטיי, סיי־ווי־סיי, אָזאַ איינעם, ווי אברהם דער ווילנער...

שפּעטער שוין אין ווינטער, אַרום חנוכה, האָט ער די בעסערע סאָרטן עפּל שוין געהאַט שיר ניט אויספֿאַרקויפט. די סאַמע פּערווי סאָרט עפּל, די אַנטאָנאָווע, וואָס האָבן ניט געהאַט אויף זיך קיין פּינטעלע אפילו, די האָט ער געהאַלטן פֿאַר דעם „פּאָניע" וואָס פלעגט קומען אַלע יאָר פון מאָסקווע, און האָט אָפּגעקויפט ביי אַלע פּרוכט־הענדלער און סאַדאָווניקעס זייער בעסטע פּרוכט, די קרוין, ווי מען האָט עס גערופן אויפן סוחרישע לשון, פֿאַר מאָסקווע. האָט שוין אברהם דער ווילנער אויך פון זיין סאָד, ווי עס איז אָפּגעקליבן אַ זעקעלע עפּל פֿאַר די מאָסקווער, און זאָלן זיי דאָרט עסן געזונטערהייט, ער האָט צו זיי גאָרנישט... בפּרט, אַז אין מאָסקווע האָבן דעמאָלט זיך געפונען אַ פֿאָר שטאָטישע יוגעלייט, וואָס האָבן דאָרטן געהאַט וואָזשנע שטעלעס און פלעגן קומען אַמאָל אויף אַ יום־טוב. און ער, אברהם דער ווילנער, האָט זיך מיט איינעם פון זיי געקענט, שוין ניט דוקא ווי אַן עפּל־פֿאַרקויפער, נאָר טאָקע ווי ער אַליין פון די היינט־וועלטיקע יידן, וואָס ווייס וואָס צו פרעגן און וואָס צו ענטפערן, כאָטש אַלץ שטיל, בנעימות און אָן העזה, חלילה.

די בעסטע סאָרט עפּל, די ווינטערדיקע, ווי מען האָט זיי געקויפן צוליב דעם וואָס זיי האָבן געקענט לענגער ליגן און אויסזען ווי פון בוים, כאָטש פּינטעלעך און אַ צייכן פון אַ דרוק מיט אַ פינגער וואו־ניט־וואו האָט אַ מאַנכע יאָ געהאַט, און דערפֿאַר זיינען זיי טאָקע אויסגעבראַקירט געוואָרן פון „פּאָניע", ווייל די מאָסקווער קונדן האָבן געהאַלטן נאָר פון פֿאָלקאָמענע פרוכט, אָן אַ מום, — די דאָזיקע איבערגעבליבענע עפּל האָט אברהם דער ווילנער געהאַלטן אין אַ געדונגענעם קעלער און איבערן ווינטער אויספֿאַרקויפט אויף די חתונות, אין די שבת־צו־נאַכטן; איבערהויפּט ווען עס זיינען פֿאַרגעקומען חתונות, וואו די כלה, צי דער חתן, זיינען געווען פון די אינטעליגענטערע, און די פֿאַרלעך האָבן געוואוסט ווער אברהם דער ווילנער איז, און האָבן דוקא ביי אים, און ניט ביי חנהן, געקויפט די עפּל, צו דערקווייקן זיך נאָכן טאַנץ, און פֿאַר אַ צווייטן טאַנץ.

אַרום חנוכה זיינען אים שוין געבליבן די ווייניקער „ווינטערדיקע" עפּל

מיטן שיינעם אויסזען: און דערצו נאָך די קלענערע סאָרטן, די זיסליכע עפּל, וואָס ווערן אָבער גיכער קאַליע, צוקנייטשט, און די ראָזעווע זייט פון דעם מין עפּל פאַרלירט איר עכטקייט און פרישקייט, — דעמאָלט פלעגט שוין אברהם דער ווילנער אין די אָוונטן, מיט זיין קאָשיק אייבס, איבערגעדעקט מיט אַ קלאָרן לייוונט, אַריינקומען אין גרויסן, געמויערטן בית־מדרש. ניט אַזוי צוליב דעם פּדיון ביי די פּאָר אָרעמע ישיבה־בחורים, צי ביים אונטער־שמש, וואָס ער איז סיי־ווי־סיי ניט קיין ריכטיקער קונה, ווי צוליב דאָס ביסל פּרייע צייט, וואָס ער קען פאַרברענגען אין בית־מדרש לויט זיין געמיט.

שפּעט נאָך מעריב איז שוין דער עולם זיך פונאַנדערגעגאַנגען, און אפילו די פּרומערע בעלי־בתים, וואָס לערנען אויך נאָך מעריב אַ פּרק משניות, צי אַ שטיקעלע עין־יעקב, זיינען שוין צוליב דער קעלט אין גאַס אַוועק אַהיים». דעמאָלט ווערט דער גרויסער בית־מדרש, להבדיל, ווי אַן אכסניא אויף אַ וועג, וואוהין אַ מידער דורכגייער, צי גלאַט אַ פאַרוואָגלטער מענטש, פאַלט־אַריין אָדער אָנווארעמען זיך, אָדער פאַרטרייבן אַביסל דעם אומעט...

בפרט נאָך טאַקע אַ בית־מדרש, וואָס כאָטש אברהם דער ווילנער איז, באַהאַלטענערהייט, אַ מענטש מיט פּרייע געדאַנקען, האָט ער אַ בית־מדרש שטאַרק ליב... ערשטנס, טאַקע די צוויי אַלמערס אָנגעפילט מיט ספּרים, און טאַקע פון אַלערליי מינים — פון אַ ש״ס ביז אַ רמב״ם, און פון אַ שבט יהודה ביז אַ נייערן ספּר, וואָס פאַרטראָגט שוין אויף אַ השכלה און רעדט שוין מעניני דיומא, ווי למשל, דער ספּר מצוקי עתים, וואָס דער רב, דער מחבר, כאָטש אַ פרומער, אָבער וועדליג אַ רב, האָט ער פּרייע געדאַנקען... דער גרויסער בית־מדרש האָט שוין געהאַט אַ «נאָמען» ניט נאָר אַ למדן, נאָר אפילו אַ ליבהאָבער פון ספּרים בכלל; האָט ער שוין, דער «נאמן», ביי אַ דורכפאָרער אַ מוכר־ספּרים אויך אָט דעם ספּר געקויפט. צי אברהם דער ווילנער בליקט אַריין אין דעם ספּר וען ער קומט, צו ער איז יוצא מיט די עטליכע מאָל אַריינבליקן שוין פּריער אין דעם דאָזיקן וויכטיקן ספּר אין אַלמער, ווערט אים שוין, שטייענדיק ביי דעם אַלמער מיט די אָנגעפילטע פּאָליצעס מיט די ספּרים, וואַרעם אין גוף און אויך דער נשמה — סיי־ווי־סיי...

עס איז שוין זיין אַלמער מיט ספּרים. ער איז שוין איצט ניט קיין עפּל־פאַרקויפער, בלויז אַ באַזוכער פון אַ מין ביבליאָטעק אין אַ גרויסן טעמפּל פון חכמה און וויסן און טאַקע תורה אויך...

און שוין, כלומרשט ווי ער וואָלט עס געטאָן ניט ווילנדיק, ווי אַ שטאַרק

פֿאַרטראַכטער, ווי מען האַלט אים טאַקע אין שטאָט, — שטעלט ער אַוועק דעם קאָשיק עפּל אין אַ זייט, ביי דער בימה, וואָס איז קעגנאיבער דער טיר. גנבענען, ווייסט ער, וועט מען ניט, און טאָמער וועט זיך דער הינקעדיקער אונטער־שמש קוואַפֿן אויף אַ פּאָר עפּלעך, איז אויך קיין סכנה ניט... צו ברענגען אַ פּאָר גילדן דער ווייב אַהיים, האָט ער שוין געלייזט בייטאָג, אַרומגייענדיק מיטן קאָשיק אין גאַס, אויפן מאַרק, און אפילו אַריינגייענדיק אין אַ שטוב. וואו מען קויפט אַמאָל, ווי ער האָט שוין געוואוסט פון פּראַקטיק, אַ פּאָר שפּיצי עטליכע קלענערע עפּלאך.

אין אָוונט, אין גרויסן בית־מדרש איז ער געקומען טאַקע אי אָנוואַרעמען, אי אָפּרוען זיך פון דער גאַס, פון דעם יאָך פון האַנדל, פון אַרומגיין מיט אַ קאָשיק.

דאָ איז ער געשטאַנען ביים פּולן אַלמער ספֿרים. אַ פּאַרטראַכטער ווי ער איז געווען, מיט דער לענגליכער בלאָנדער באָרד, האָט ער טאַקע אויגעזען ווי ניט קיין היגער...

און אייניקע פון די ישיבה־בחורים, אַליין ניט קיין שטאָטישע, נאָר גע־קומענע אַהער לערנען פון ווייטערע שטעטלעך, און צייטנווייז שטאַרק־פאַר־בענקטע, האָבן געמיינט, אַז אויך אברהם דער ווילנער, ווען ער איז געקומען אין גרויסן בית־מדרש, איז ניט קיין היגער, נאָר איז געקומען פון דער פרעמד, ווי זיי...

ערשט אַז, פריער איינער פון זיי, דער „זעלווער", נאָכדעם דער צווייטער, דער „דאָלינעווער" ישיבה־בחור, האָט זיך דערמאָנט, אַז דאָס איז דאָך דער היגער ייד, וואָס קומט אַהער אין די אָוונטן מיט אַ קאָשיק עפּל, האָבן זיי זיך איינער צום צווייטן צושמייכלט, באַלד געוואָרן עטוואָס ערנסטער, און דער „זעלווער" האָט פּאָרגעשלאָגן דעם חבר זיינעם, דעם „דאָלינעווער":

— לאָמיר קויפן אויף שותפות אַ האַלב צענדליק עפּעלעך, וועט זיך נאָכדעם לערנען מיט מער התמדה און מיט מער אויפטו...

און זיי זיינען צוגעגאַנגען צו דעם אַלמער ספֿרים.

דאָן איז שוין אברהם דער ווילנער אָפּגעגאַנגען עטליכע טריט פון דעם אַלמער ספֿרים, זיך גענאָזט גיין צו דער בימה, וואו ער האָט פריער אָוועק־געשטעלט דעם קאָשיק עפּל, איבערגעדעקט מיט אַ לייוונט, און ביז ער האָט עס אָפּגעדעקט, האָט ער אויסגעזען ווי ער אַליין, אברהם דער ווילנער, קומט טאַקע פון ערגעץ גאָר אַ ווייטן געגנט...

צוויי עפל-פאַרקויפערס

אויב זומער איז עפל געווען נישט קיין טייערע פרי, כאָטש אַן אָנגעלייגטע און אַ „גלוסטיקע" פאַר די אויגן — און אין אַ יאָר פון גערעטעניש אין די היימישע סעדער האָבן אַפילו אָרעמערע מענטשן זיך געקענט פאַרגינען צו קויפן אַן עפל — איז שוין אָבער ווינטער אַן עפל געווען עפעס אַזוינס, וואָס ניט יעדערער האָט זיך דאָס דערלויבט צו קויפן... ווינטער צייט איז שוין מער נייטיק געווען אַ קאָרטאָפל... טאַקע אַ פּראָסטערע שפּייז, אָבער אַ זעטיקערע. אָן אַן עפל קען מען זיך ווינטער באַגיין, אָבער אָן אַ קאָרטאָפל קען מען אין ווינטער ניט אויסקומען...

אמת, וואַקסן — וואַקסן די ביידע מינים בלויז אין זומער. די קאָרטאָפל — טיף אין דער ערד, און די עפל — הויך אויפן גרינעם בוים... און אַראָפנעמען די עפל פון די ביימער און אַרויסנעמען די קאָרטאָפל פון דער ערד, מוז מען אויך כמעט אין איין צייט — אין אָסיען... אָבער אַז עס קומט ווינטער, ווערן שוין די יחסנים די עפל... הגם אויך זומער זיינען זיי טייערער, איז אָבער ווינטער צייט פאַר אַן עפל, פאַר אַ ריכטיקן, ניט קיין צעפּוילטן, זיך ניט אויסצוצאָלן...

קאָרטאָפל קען מען נאָך אפילו אין ווינטער קויפן ביי די פויערים, וואָס בריינגען זיי אין זעק אויפן מאַרק. אַוודאי איז אין ווינטער צייט אויך קאָרטאָפל טייערער, ווי אין אָסיען; אָבער צו דער טייערקייט פון עפל אין ווינטער — קומט עס ניט. און מיט עפל פאַרזאָרגן ווינטער די שטאָטישע מענטשן בלויז צוויי פּערזאָנען: אברהם דער ווינער און חנה די עפּליצע...

אברהם דער ווילנער איז אָבער צו פיל למדן און צו פיל פאַרטראַכטער און חקרן, אַז ער זאָל קאָנען צו פיל זיך אָפּגעבן מיט זיין „שליחות" — אַרומצוטראָגן די עפל אין דעם גרויסן קאָשיק. דערצו איז ער צו שוואַך און

ער האָט ניט די כוחות, כאָטש אַ מאַנסביל, וואָס עס האָט חנה די עפּלניצע — כאָטש אַ יידענע, אַן אשה, אָבער אַ שטאַרקע, אַ יידענע ווי אַ מאַנסביל, מיט קיילעכיקע רויטע באקן און מיט אַ קול, וואָס איז נאָך שטאַרקער פון אַ מאַנסבילשן, און מיט איר אויסטענהען זיך איז שווער. רופט זי נאָר אַן דעם עפּל אַן „אַנטאָנאָווער", וועט מען שוין מוזן אָפּצאָלן פאַר אים די צוויי קאָפּיקעס, וואָס זי בעט אויס, מען וועט אפילו קיין האַלבן גראָשן נישט אָפּדינגען. און אָפּוואַרפן זיך פון דעם עפּל, ניט קויפן אים, איז שוין אַ סכנה. חנה די עפּלניצע וועט שוין מיט אירע גרויסע שווארצע אויגן, דורכשטעכן, עס איז אַזש אַ מורא!

אברהם דער ווילנער אָבער רופט ניט אַן די עפּל מיט קיין באַזונדערע נעמען. ער האָט איין סאָרט. פרעג אים בחרם ווי אַזוי מען רופט דעם סאָרט. אפשר טאַקע „אַנטאָנאָווער"... אָבער וואָס איז דען דער יחוס, אויב אפילו אַנטאָנאָווער. עס גייט דען אין נאָמען. נו, אַז ער הייסט אברהם דער ווילנער, איז ער דען אַ ווילנער? באשר ער האָט אַמאָל, בחורוויז, געקליבן זיך פאָרן קיין ווילנע... ער איז אָבער ניט געפאָרן — רופט מען אים שוין אברהם דער ווילנער, און ער שמייכלט בלויז צו, וועט ער הערט דעם דאָזיקן צונאָמען זיינעם... אַזוי שמייכלט ער, וועט עס קומט אים אויס אַמאָל זיך באַגעגענען אין איין פּלאַץ מיט חנה דער עפּלניצע, און ער הערט, ווי זי רופט אַן אַ געווויסען עפּל מיט דעם נאָמען אַנטאָנאָווער...

אמת, ער פאַרקויפט אויך נישט ביליקער... סיידן, אַז מען קויפט דריי מיטאַמאָל — רעכנט ער שוין פינף קאָפּיקעס... דעמאָלט איז טאַקע דער ריווח זייער קליין. נאָר מען קען דאָך ניט זיין קיין באַרייסער. זאָל מען ניט זאָגן, אַז ביי אברהם דער ווילנער צו קויפן עפּל איז טייער ווי אין אַן אָפּטייק... ער האָט פיינט דעם פאַרגלייך...

חנה דער עפּלניצע אַרט דאָס ניט... טאָמער זאָגט מען איר — אויב מען ריזיקירט — אַז זי רעכנט טייער ווי אין אַן אפּטייק, לאַכט זי:

— נו, וואָס מיינט איר, אָדער נו, וואָס מיינסטו — דער עפּל היילט טאַקע אין האַרצן, עס איז אַ רפואה...

מיט איר אויסטיינען זיך איז שווער... און ניט קויפן, וועט מען האָט שוין דעם עפּל אָנגערירט, צי גאָר געגומען אין דער האַנט אַריין — איז אוממעגלעך.

— געהערט אַביסל — צושרייט זי זיך אויף אַן הויכער אָקטאַווע — אַרומגעטאַפּט דעם עפּל פון אַלע זייטן, געמאַכט אין אַ ווייסן „אַנטאָנאָווקע" — פלעקן, פּליאמעס, און איצטער ווער וועט עס קויפן?...

אברהם דעם ווילנער אַרט אויך וועז מען דריקט דעם עפּל מיט אַ פינגער... עס איז אים גלאַט אַ שאַד דער עפּל... אָבער, זאָגן וועט ער ניט. ער האָט אויך רחמנות אויפן קונה. מילא, אַ מענטש קויפט, וויל ער זען וואָס ער קויפט...

און דעם אָנגעריסענעם עפּל לייגט ער אָפּ אין אַ זייט. ער וועט שוין אָט דעם עפּל אוועקגעבן צוזאַמען מיט נאָך צוויי — פאַר פינף קאָפּיקעס, וועז דער קונה וועט זיך שטאַרק דינגען...

טרעפּן טרעפּן זיך ביידע — אברהם דער ווילנער מיט חנה דער עפּלניצע — ווינטערצייט אין צווישׁ פּלעצער: איינמאָל אין אָוונט — אין גרויסן בית־מדרש, און אין אַ שבת צו נאַכט, אויף אַ חתונה — ביי די טענץ...

אין בית־מדרש איז דער יחסן אברהם דער ווילנער — עס איז זיין בית־מדרש... אין די ספרים, וואָס שטייען אין די גרויסע אַלמערס אין מערב זייט, קענען וועלכע ער זיצט מיט זיין קאָשיק עפּל, אויף אַ באַנק, איז ער באַהאוונט... און דערצו — אַ מאַנסביל צווישן מאַנסביל... אַ געווינלעכע זאַך... די ישיבה בחורים און דער פּרוש זיינען זייער פריינט, אפילו מקורבים. זיי ווייסן, אַז אברהם דער ווילנער, כאָטש אַ ייד אַן אָרעמאַן און מוז נעבאַך שפּייזן זיין וויב מיט די קינדער מיט אַזאַ פּרנסה, ווי אַרומטראָגן עפּל אין אַ קאָשיק, איז אַ ייד אַן אַיידעלער, א למדן, און אַ חקרן. ביי אים איז ניט דער עיקר דער פּדיון אין בית מדרש, נאָר די לופט... ער פאַרפירט אַמאָל, אויף זיין שטילן שטייגער, מיט די ישיבה בחורים אַ שמועס וועגן גאָר הויכע ענינים — וועגן עולם הבא. וואָס די גמרא זאָגט, און וואָס דער רמב"ם זאָגט, און וואָס אַריסטאָטעל האָט געזאָגט. און וואָס די היינטיקע זאָגן... און זיי האָבן טאַקע פאַר אברהם דער ווילנער דרך ארץ. אַמאָל דאַכט זיך זיי גאָר, אַז ער איז אַ מין תּנא, צי אַן אמורא פון דער גמראָס צייטן... אין יענע צייטן זייענען געווען טאַקע גרויסע מענטשן און געוואַלדיקע אָרעמע לייט...

פילט זיך אברהם דער ווילנער דאָ צווישן זיי־ניקע, און זיי — די ישיבה בחורים, און דער פּרוש, און אַזוי אַ פאַרבלאָנדזשעטער אין בית מדרש — ווייסן, אַז אברהם דער ווילנער איז אַ זייעריקער. קען מען ניט אַלע אָוונט אים געבן עפּעס צו לייזן, איז מען אים מהנה מיט אַ פּאַפּיראָס, אַמאָל איז מען אים מכבד מיט אַ געבאַקטער קאַרטאָפל... ער האָט טאַקע אַ קאָשיק מיט עפּל, אָבער אַ געבאַקטע קאַרטאָפל איז ביי אים מער נאַשעריי, ווי אַן עפּל. עס איז אַ סברה, אַז ער אַליין פאַרזוכט ניט אין ווינטער אַן עפּל. ער וועט

גיכער דערלייגן אַן עפּל — אמת, אַ קלענערע, נאָר אַן געלט צו נעמען פֿאַר דעם, איידער אַליין זאָל עסן אַן עפּל... שטענדיק זעט ער זיי, די עפּל, פֿאַר די אויגן, און ווי שיין זיי זאָלן אַפֿילו ווינטער ניט אויסזען, גלוסט זיך אים ניט...

חנה די עפּלניצע איז שוין אין בית מדרש ניט קיין יחסנטע.

איז שוין מער יחסן לאה די אלמנה... יענע פֿאַרקויפט האַלב צעפּוילטע און קליינינקע עפּעלעך — זעקס פֿאַר אַ קאָפּיקע — און אויף יענער איז טאַקע אַ רפֿמנות, און אַ יידענע איז זי אַ שטילע... דער פֿרוש האָט זיך שוין מיט איר אַמאָל געוואָלט פֿאַנאַנדערערעדן נאָר זי האָט זיך געשעמט צו ענטפֿערן... אָבער די אלמנה קומט ניט אַזוי אָפּט. חנה די עפּלניצע האָט העזה אַפֿילו אין בית מדרש. אמת, צו ווייט גייט זי ניט — זי זעצט זיך אַוועק מיט איר קאָשיק ביי דער באַנק, הינטער דער בימה, אַנטקעגן דער טיר... אָבער, אַז אַ ישיבה בחור גייט צו איר צו און וויל שוין ביי איר קויפן אַן אַנטאָנאָווער עפּל פֿאַר ווייניקער ווי צוויי קאָפּיקעס — מאַכט זי חוזק:

— געהערט אַביסל — ער לערנט גמרא און ווייסט ניט וואָס אַן אַנטאָנאָווער עפּל איז — קויף ביי דעם ווילנער... ער האָט די ריכטיקע...

אברהם דער ווילנער הערט פון ווייטן ווי זי דערמאָנט זיין נאָמען. ער פֿארשעמט זיך און ער מוטיקט זיך מיט אַ נייעם שמועס:

— די גמרא אין „יומא" זאָגט: און פֿאַרטיפּט זיך אין שמועס — שטיל און לאגאדנע, ביז וואַנען חנה די עפּלניצע גייט אַרויס.

און אַז ער איז זיכער, אַז זי איז שוין אַוועקגעגאַנגען, דערפּילט ער זיך געהויבענער.

ניט אַזוי וואָס אַ קאָנקורענטקע איז אַוועק, נאָר וויל זי דערמאָנט אים ניט זיין געפֿאַלנקייט... און די עפּל אַליין אין קאָשיק — קוקן אויס געהויבענערע...

דער צווייטער פּלאַץ, וואו זיי טרעפֿן זיך ביידע, איז אויף אַ חתונה — שוין שפּעט ביינאַכט, נאָך דער וועטשערע, וען די מיידלעך טאַנצן און די איידעלע קאַוואַליערן זיינען מחויב צו דערקוויקן די מיידלעך מיט וועלכע זיי האָבן געטאַנצט דעם קאַדריל.

דעמאָלט איז אַ צענערל — צען גראָשן — קיין געלט ניט... בפֿרט, אז דער חתן אַליין, שוין נאָך די דראָשע־געשאנקן, איז אויך צווישן דעם יונגן עולם...

און די כלה אין דער גירלאַנדע און אין דער זיידענער קלייד, איז שוין עטוואָס מיד און זי זעט אויס אַ מידע, נאָך שענער, ווי ביי דער חופה...

דעמאָלט קויפט מען עפּל און מען איז מכבד דער חתן — דער כלה און די בחורים, וואָס האָבן געטאַנצט — זייערע מיידלעך. יעדער בחור — זיין מיידל, מיט וועלכער ער האָט זיך נאָר וואָס געהאַלטן ביי די הענט און אפילו זי ביי דער געוויסער „לאַנסע" אַראָפּגענומען, אמת, זייער איידל, ווייל די עלטערן פון דער מיידל און זיינע עלטערן האָבן אַכטונג געגעבן.

דאָ, ביי די טענץ, אויף דער חתונה איז שוין די יחסנטע, די געניטע, די מעכטיקע חנה די עפּלניצע. אַ חתונה — לאָזט איר! זי ווייסט שוין וואָס און ווען. דאָ האָט זי שוין אַנדערע וועגן ווי צו לייזן און ווי צו נעמען טייערער.

זי ווייסט שוין וועלכער בחור האָט ליב וועלכע מיידל, ווער רעדט וועגן חתן־כלה, ווייסט זי שוין די סודות:

— חתן! — רופט זי זיך אָן — נישקשה, איר מעגט געבן צו לייזן מער. די כלה קיין עין־הרע, שיינט ווי אַ בת מלכה. איר מעגט קויפן אַ פּאָר צעגדליק „אַנטאָנאָווקע" און אַלעמען מכבד זיין.

און דער חתן, אַ ברירה האָט ער — ער קויפט און דינגט זיך ניט.

דאָ איז שוין אברהם דער ווילנער אָן עם הארץ. ער ווייסט אפילו נישט ריכטיק ווער איז די כלה, און ווער איז דער חתן. אַלע מיידלעך זיינען דאָ שיין געקליידעט — אַלע כלות און בת מלכות, און די בחורים — שררות! אין די ווייסע מיניישקעס מיט די מיניישקעס מיט די קראגנס, מיט די קאַפּעלישלעך, און אַפילו מיט די היטלען מיט די גלאַנציקע דאַשיקעס זעען זיי אויס ווי וואַזשנע לייט.

זיצט ער, אברהם דער ווילנער, ערגעץ אין אַ ווינקל, ביי דער טיר, אויף אַ זיך שאָקלענדיקער טאַבורעטקע, דעם קאָשיק מיט די עפּל אויף די קני, און קוקט אויס אויף אַ קונה.

צו אים גייט שוין דוקא צו דער מחותן, אויב יענער באַמערקט אים:

— נו, רב אברהם, לאָמיר אייך עפּעס געבן צו לייזן:

און עס דאַכט זיך אים, אברהם דער ווילנער, אַז דער מחותן וויל אים שענקען אַ נדבה, און ער רופט זיך אָן:

— ס'איז לאו־דוקא... כ'מיין וואָס איז שייך — אַ שמחה... זאָל זיין שמחות ביי יידן...

ער פאַרפלאָנטערט זיך, און דערווייל רופט אַוועק די מחותנת׳טע דעם מחותן.

און חנה די עפּלניצע איז אַרומגערינגלט מיט קונים — דער חתן, די כלה, די בחורים און די מיידלעך.

ער זעט, ווי חנה די עפּלניצע זיצט שוין באַלד מיט אַ לייִדיקן קאָשיק.

און ער פאַרקויפט אינגאַנצן עטלעכע עפּל: דעם קלעזמער, וואָס שפּילט אויף דער באַנדורע — צוויי, און דעם מחותנס דינסטמיידל — דריי.

ער וואָלט זיך שטילערהייט אַרויס געזוכט פון דער גאַנצער חתונה, אַנטלויפן פון דעם טומל.

ער וואַרפט ביים אַרויסגאַנג א בליק אויף חנה די עפּלניצע. ער איז אַ בעלן צו זען וואָס ער הערט זיך ביי איר.

ערשט זי גייט צו אים צו און רוימט אים אין אַ סוד:

— רב אברהם, באַרגט מיר אויס אַ פּאָר צענדליק עפּל.

— מיט דעם גרעסטן כבוד — רופט ער זיך אָן און ער ציילט איר אָפּ צוויי צענדליק עפּל פון זיינע עפּל, וואָס האָבן ניט קיין באַזונדערן נאָמען.

און חנה די עפּלניצע גייט צוריק אויף איר פּלאַץ, אין סאַמע אויבן־אָן, און זי פּאַרקויפט שוין אברהמ׳ס עפּל און רופט זיי אָן מיט שטאָלץ: „אַנטאָנאָוקעס".

און זי באַקומט שוין דעם ריכטיקן מקח. דער חתן אַליין האָט זיי אָפּגעקויפט און טיילט זיי מיט אַ שטראַלנדיקן פנים די יונגע געסט.

און אברהם לאָזט זיך גיין אַהיים אַ מידער, אַ פאַרשלאָפענער.

אין קאָפּ באַמבלען זיך נאָך די טענער פון די מוזיק פון דער קאַפּעליע. די באַנדורע טראָגט זיך אין דער לופטן, און חנה די עפּלניצע — אַ ברייטע, אַ האָפּערדיקע, אַ שרייענדיקע — זיצט ערגעץ אין דער הויך און פאַרקויפט די פריילעכע יונגעלייט עפּל, זיינע עפּל, און רופט זיי „אַנטאָנאָוקעס".

און הינטער אים לויפט נאָך עמעצער און רופט אים: רב אברהם — קערט זיך אום. עס איז אַ חתונה...

ער אָבער שלייכט זיך ווייטער פאָרויס...

גרינע בלעטער

טאָמער האָט חנה זלמנס, אַ מאַמע פון פינף קינדער, צוויי דערוואַקסענע און דריי נאָך קליינע, איינע אונטער דער אַנדערער — טאָמער האָט זי געהאַט וויניק אַרבעט אַרום שטוב און אַרום די קינדער, האָט זי נאָך געהאַט אַרבעט אַרום דער בהמה, וואָס מען האָט געקויפט, וועז זי האָט אַנטוואוינט דאָס עופהלע אוו עס האָט געדאַרפט טרינקען מילך שוין פון אַ גלאָז.

די בהמה האָט מען געקויפט אין מיטן זומער, אויף אַ יריד, אַ מציאה. אַכצן רובל האָט מען פאַר איר באַצאָלט. דאָס איז געווען טאַקע זלמנס אויפטו. אַליין אַ העגדלער פון תבואה אוו קיין תבואה אין מיטן זומער שוין צו קויפן ניט געווען, איז אים איינגעפאַלן, אַז ער וועט קויפן אַ בהמה. האָט ער וועגן מקח אַ פרעג געטאָן ביי אַ פויערל, וואָס איז אין מיטן מאַרק געשטאַנען ביי זיין וואָגן אוו צום וואָגן, אין דער ברייט, צוגעבונדן אַ קליינגעוויקסיקע מאָגערליכע בהמה, מיט אַ ברוינער פעל, אוו אויף איר שטערן דריי וויסע פלעקן, וואָס האָט איר צוגעגעבן אַ מין בהמהשן חן. זלמן, וואָס האָט געהאַט אַלעמאָל, צוליבן האַנדל, אַ געוויסע סומע געלט, אייגענע צי געבאָרגטע, אין איינער פון די צוויי טיפע קעשענעס פון זיינע וואָכעדיקע הויזן, וואָס זיינען טאַקע צוליב דעם געווען אי פון שטאַרקן שטאָף, אי שטאַרק געגייט, האָט זיך דערמאָנט אין דעם וואָס חנה רעדט אָפט איבער, אַז פון געקויפטער מילך קען מען קוים אויסקומען, אַז קויפן אַ בהמה, צוליב די קליינוואַרג, איז נויטיק ווי לעבן. האָט ער זיך פאַרלאָזן אויף זיין אייגענער מביוה, וויל זיין מאַמע, געדענקט ער, האָט אויך יאָרן־לאַנג געהאַט אַ בהמה אוו ער האָט נאָך געדענקט די סימנים וואָס וויייזן אַן צי זי איז יונג, צי אַלט, וועדליק די קאַרבן אויף דער בהמהס הערנער.

איידער ער האָט באַצאָלט דעם פויערל, האָט ער זיך פונדעסטוועגן נאָך

אַן עצה געהאַלטן מיט נח חיים דעם קצב, וואָס פֿאַר אים איז זי ניט געווען קיין סחורה. ער האָט אויפן מאַרק געזוכט אַנדערע בהמות. און ער האָט זלמנען ערקלערט:

— אויף פֿלייש טאַקע ניט, אָבער אויף מילך יאָ. מען זאָל איר נאָר געבן גוט עסן.

האָט שוין זלמן זיך געפֿרייט, וואָס די בהמה איז אַזאַ מזלדיקע און טויג ניט פֿאַר נח חיים דעם קצב. פון דעם ערשטן קוק, וואָס די בהמה האָט אויף אים געגעבן מיט אירע צוויי גרויסע שוואַרצע אויגן, האָט ער שוין דערפילט צו איר גרויס רחמנות.

ער האָט שוין ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז ביי אים, ביי זלמנען און ביי זיין חנהלען, זאָל דער בהמה, חלילה, גאָרניט פעלן.

די ערשטע פֿאַר נעכט האָט די בהמה איבערגענעכטיקט ביי אַ שכן אין שטאַל. זלמן אַליין האָט בלויז געהאַט אַ שטוב און הינטערן שטוב אַ שפּייכלער, וואו צו האַלטן די תבואה. האָט ער זיך שוין אָנטגעטאָן אַ כח און אויפגעשטעלט אויפן ליידיקן פּלאַץ צווישן שטוב און שפּייכלער — אַ קליין שטעלכל.

אויסגעבעט דעם ערדיקן גריבערדיקן באָדן מיט צוויי בינטלעך שטרוי, וואָס דאָס האָט שוין געקויפט חנה ביי אַ גואישער ווייטער שכנה, האָט מען אַריינגעפירט די בהמה אין איר נייער היים.

ס׳איז אויסגעקומען, אַז דער נייסטער בנין געהערט דער בהמה.

אַ שכן אַ וויצלינג האָט טאַקע געזאָגט:

— ביי זלמנען און חנהן וועט דער בהמה זיין גוט ווי דער וועלט.

אויפן דריטן טאָג האָט מען זיך שוין באדונגען מיט פֿאַכאָמן — אַ גוי, וואָס האָט געוואוינט אין עק גאַס און זיין הויכגעוואַקסענער און מאָגערער זון, אַנדרעי, האָט געפירט די טשערעדע אין דער פרי אין פעלד אַריין, אויפן גריבעם גראָז.

געדונגען האָבן זיך אי זלמן, אי חנה. מען איז מושוה געווארן — אַזוי ווי עס איז שוין געווען אינמיטן זמן, אַרום חודש אב — פֿאַר פינף גילדן. פֿאַכאָם האָט צוגעזאָגט, אַז אַנדרעי וועט איר, מיט די אַנדערע בהמות, אָפּהיטן.

האָט שוין חנה פון דעמאָלט אָן ניט געדאַרפט מורא האָבן צו פֿאַרשלאָפן. אַנדרעי, וואָס האָט זיך געפירט, ווי אַן אמתער פֿאַסטוך, מיט אַ טאַרבע אויפן פּלייצע און מיט אַ בלעכענער טרובע פון פֿאַרנט, און מיט אַ לאַנגן דינגעם שטעקן אין דער האַנט, איז ער געגאַנגען דאָ ביי איין זייט פון די בהמות,

דאָ ביי דער אַנדערער זייט, און וואָס ווייטער איז אַלץ די מחנה בהמות גרעסער געוואָרן. די לעצטע בהמה אַרויסצולאָזן פון שטאַל און מיטנעמען זי אויפן פעלד — ביי אַ האַלב וויאָרסט פון דער גאַס, איז געווען חנהס.

עס איז נאָך געווען זייער פרי, ווען ער פלעגט אַרויפקומען אויף זלמנס הויף און פאַרנעמען די בהמה שוין אַן אויסגעמאָלקענע. חנה איז שוין צוליב דער בהמה אויפגעשטאַנען פריער ווי שטענדיק. און זלמן אַליין איז אויך שוין געווען אַ בעלן צו זען ווי אַזוי זיין ברוינע בהמה מיט די דריי פלעקן אויפן שטערן לאָזט זיך, שוין ווי אַ צעבאַלעוועטע, פון דער גוטער אויפפאַסונג, מיט נאַכלעסיקע טריט, צו דער מחנה בהמות. און אַנדערע גיט שוין די לעצטע סיגנאַלן אויף זיין בלעכענער טרובע. וואָס דאָס באַדייט, אַז שוין אַלע בהמות זיינען דאָ. ער לאָזט זיך שוין מיט זיי אין פעלד.

דערווייל נעמט זיך חנה צו די מילך. זינט די בהמה גייט אין פעלד, איז דאָס געמעלק גאָר נישקשהדיק. זי וויל דאָס אַפילו ניט איבערערעדן. זלמן, וואָס גלויבט ניט אין עין־הרע, וועט לאַכן.

די גאַנצע מילך פאַרטוט זי ניט. אַ טייל פאַרקויפט זי יענע שכנות, וואָס האָבן אַליין ניט קיין בהמות. האָט זי צושטייער אי פאַרן פאַסטעך צו באַצאָלן, אי פאַר דער בהמה אויף צו געבן איר דאָס עסן אין דעם „צעבער", וועלכן חנה פראַווען־צו אפילו מיט קלייען, וואָס קאָסט זייער טייער, וועדליק פאַר אַ בהמה. דאָס קלייען געבן איז שוין זלמנס אויפטו. ער ווייסט, אַז קלייען איז פאַר אַ בהמה זייער גוט. וויל חנה זיך מיט אים ניט קריגן.

דאָס ביסל מילך, וואָס בלייבט פון די צוויי מאָל מעלקן, איז פאַר די קינדער און אַמאָל צו פאַרווייסן אַ געקעכטס, וואָס מען קאָכט אינדערפרי. אַליין אויסטרינקען אַ גלאָז מילך קען חנה זיך ניט פאַרגינען. טאַקע פון דער אייגענער בהמה, אָבער אַז זי וויל מאַכן אַ ריכטיקן חשבון, קאָסט עס געוג. בפרט, אַז דאָס קינד אין שוין אַנטוואוינט, איז צו וואָס זאָל זי טרינקען מילך... די קינדער זיינען בילכער, איבערהויפט דאָס אַנטוואוינטע באַשקעלע, אַ לעבן אויף איר.

זלמן, שוין ניט אַזאַ שפּאָרזאַמער, האָט קיין מילך ניט ליב. ס׳איז ניט קיין מאַנסבילשער געטראַנק. פונדעסטוועגן טוט ער אַמאָל חנהן צוליב און פרייטיק צו דער וויסער בולקע טרינקט ער אויס אַ האַלבע גלאָז מילך. זאָגט ער שוין דערפאַר מבינות:

— די מילך איז זייער באַטעמט.

ווערט די בהמה נאָר טייערער.

דערצו איז מען, הייסט עס, באַלעבאַטים... מיט אַן אייגענער בהמה... מיט וואָס זיך איבערנעמען איז טאַקע ניטאָ, בפרט, ווען דער שכן שלום דער שניידער האָט זיך מיישב געווען און אויך געקויפט אַ בהמה, און וועדליק ער אַליין דערציילט, איז זיין בהמה נאָך אַ גרעסערע מציאה און גיט נאָך מער מילך. אמת, ער אַליין — צאָלט אים צו, וועט ער קיין מילך ניט טרינקען — ער האָט עס ניט ליב, ניט געווואוינט דערצו פון קינדווייז־אויף. נאָר די קונדן, וואָס קויפן בייַ אים די מילך, זיינען גאָר נתפעל — אַזוי באַרימט ער זיך.

אָבער חנה, ניט קיין גדלהניצע, ניט קיין גרויס־האַלטערין, איז פונדעסטוועגן צופרידן. פאַרקערט, דאָס וואָס שלום דער שניידער פאַרמאָגט שוין אויך אַ בהמה, איז בייַ איר זייער אָנגענעם. אַ גוטער שכן און זי, דאָס ווייב זיינס, אויך אַ וואויל. האַלט מען זיך טאַקע עצות מיט איר, וואָס צו געבן עסן דער בהמה און עס זאָל ניט קאָסטן טייער. דעם שניידערס ווייב זאָגט, אַז קלייען איז ניט פאַר איר קעשענע. בפרט, זינט מען האָט געקויפט די בהמה, איז אויסער די הוצאה, וואָס די בהמה קאָסט אויסצוהאַלטן און פאַרן שטאַל וואו צו האַלטן זי צאָלט זי אויך, האָט שלום אַליין אויפגעהערט צו אַרבעטן — ער איז פאַרטאָן מיט דער בהמה.

אָבער אָט קומט אָן דער אָסיען. ס׳איז נאָך סוכות. פאַכאָם, דעם פאָסטוכס טאַטע, איז שוין געקומען איינמאָנען דעם לעצטן גילדן. אַנדרעי וועט שוין, הייסט עס, די בהמות אין פעלד מער ניט טרייבן. דאָס גראָז אין שוין אָפּגעשניטן און אָפּגעגעסן. די בהמה בלייבט שוין אין שטאַל און מוקעט מיט בענקשאָפט פון שטעלכל אַרויס, נאָכן פעלד.

דאַרף מען שוין זען איר געבן מער עסן אין דערהיים, עס זאָל דער בהמה ניט פעלן דאָס ביסל גראָז.

וועט חנה געוואויר, אַז ס׳איז נאָך דאָ אָן עצה. בייַ מינע־לאה, וואָס האַנדלט מיט גערטנער פון גרינס, זי פאַרזעעט זיי, געדונגענע בייַם פויליש גלח, הינטער פויליש קלויסטער. מוז מען שוין נאָך סוכות אַרויסנעמען די לעצטע געוויקסן, די ברוקווע, וואָס אויך זיי קענען זיך שוין מער ניט האַלטן אין דער ערד, זיי זיינען שוין צו צייטיק. דעמאָלט זוכט די רייכע באַלעבאָסטע מינע־לאה — וואָס האָט טאַקע איר אייגענע הויז ניט ווייט פון די גערטנער — אַרויסהעלפער אַרויסצונעמען די ברוקווע וואָס האָבן זיך צעוואָקסן איבער הונדערטער בייטן.

צאָלן פאַר דער אַרבעט איז מינע־לאהן אַ שאָד, און אפשר לוינט טאַקע איר ניט. די ברוקוועס פאַרקויפט מען ביליג. דעמאָלט שלאָגט זי פאַר יענע ווייבער, וואָס פאַרמאָגן בהמות, אַוועקצוגעבן זיי די אויבערשטע בלעטער פון די ברוקוועס פאַר זייערע בהמות.

חנה זלמנס איז אין דער פריער יוגנט געווען חברטעס מיט מינע־לאהס אַ יינגערע שוועסטער, און מינע־לאהן אַליין, איצט אַ רייכע אלמנה, דעמאָלט אַ כלה־מיידל, האָט זי אויך געקענט און אַפילו אַמאָל אין אַ שבת געטאַנצט מיט איר ביי זיי אין הויז, איז איר ניט אַזוי אנגענעם צו גיין אין מינע־לאהס געריטענער גראָבן די ברוקוועס און אַרומשניידן די אויבערשטע בלעטער, און יעדער ברוקווע מאַכן ריין, גרייט צו פאַרקויפן. אָבער ווי באַלד דאָס איז פאַר דער בהמה, מוז זי עס טאָן. די דאָזיקע אויבערשטע בלעטער, קענען זיין, אויף אַ חודש צו געבן עסן דער בהמה.

און חנה זלמנס שעמט זיך אָפּ. עטלעכע טעג נאָך סוכות, אויב עס רעגנט נאָר ניט, לאָזט זי זיך אַוועק צו מינע־לאהן. דאָס הויז שטייט ווי אין מיטן וועלט — אַ הויז אַ גרויסע, מיט אַ גאַנעק אויף סלופּעס. די פענצטער, גרויסע און ליכטיקע, האַלב פאַרהאַנגען מיט ווייסע פאַרהאַנגלעך. און אַרום און אַרום געריטענער מיט נאָך ניט אַרויסגענומענע ברוקווע, קרויט און קאַרטאָפל. איין גאָרטן נאָכן אַנדערן, קוים אַרומגעצאַמט. ס׳איז עק שטאָט און קיינער קומט ניט גנבענען.

גייט זי אַריין אינעווייניק. מינע־לאה, אַ בריטלעכע יידענע, אָנגעטאָן ווי אַ רייכע באַלעבאָסטע, מיט פערל אויפן האַלדז אַפילו אידערוואָכן, גייט חנהן אַנטקעגן. זי ענפערט חנהן אויפן גוט־מאָרגן פריינטליך, פרעגט אפילו וואָס מאַכט זלמן, די קינדער.

חנה ענטפערט, ווי אַליין אַ באַלעבאָסטע, מיט ווירדע. נאָר אָט ענדערט זיך מינע־לאהס פנים. דאָס בליק פון אירע שוואַרצע גרויסע אויגן ווערט שטרענגער, ווי באַפעלעריש, און זי הויבט־אָן:

— איז אַזוי... אַרויסנעמען די ברוקווע פון דעם ערשטן גאָרטן. אַרום־שניידן די אויבערשטע בלעטער ריין, עס זאָל גאָרנישט בלייבן, און זען, אַז יעדער ברוקווע זאָל אויסזען שיין און דער עיקר ריין, צום פאַרקויפן. און די אַרומגעשניטענע צונויפנעמען אין קופּעס, ניט צעווואַרפן.

חנה זלמנס הערט אויס און עס פלאַמט איר דאָס פנים. אָבער שוין פאַרפאַלן.

אָבער אָט פילט זי נאָך מער באַלוידיקט. מינע־לאה בייט דעם אויסדרוק פון איר פּנים, ווערט שוין ווידער פריינטליך, און זאָגט:

— עסן די ברוקווע, ביים אַרומשניידן די בלעטער, מעגט איר וויפל איר ווילט. און עטלעכע מעגט איר אַפילו נעמען אַהיים אויף צימעס מאַכן, אויף שבת.

דאָ צינדט זיך שוין אָן חנהן דאָס פּנים. וואָס הייסט: זי שענקט איר אַ נדבה... און זי רופט זיך אָן:

— ניין, אַ דאַנק... איך וועל אַפילו ניט פאַרזוכן... וואָס הייסט פרעמדע ברוקווע...

— נו, איז ווי איר ווילט אייך... איך זשאַלעווע אייך ניט — ווערט שוין חנה צוריק שטרענג אפילו אין איר גוטסקייט... און זי מאַכט אַ מינע, ווי מער האָט זי שוין ניט וואָס צו זאָגן...

חנה גייט אַרויס... לאָזט זיך אַוועק מיט די זעק אונטערן אָרעם צום גאָרטן. פאַרנאַכט האָט זי שוין אַרום זיך גאַנצע בערג מיט בלעטער...

קומט שוין, וועט ס׳איז שוין פינצטערלעך, זלמן העלפן צו איינפאַקן די גרינע גרויסע בלעטער אין די זעק אַוועקטראָגן אַהיים. ער נעמט דעם שווערסטן זאַק. זיי גייען ביידע דורך זייטיקע געסלעך, דורך אויסגעגראָבענע געריטענער פון געוועזענע גרינס, דורך בייטן און קוסטעס, אַבי קיינער זאָל ניט זען.

פאַרשעמטע פון דער דאָזיקער אַרבעט, ביי וועלכער חנה האָט פאַרבראַכט אַ גאַנצן טאָג און געלאָזן די שטוב אַליין, קוקן זיי זיך איבער, שוין קומענדיק אַהיים, און רעדן ניט קיין וואָרט.

ערשט אַז חנה דערמאָנט זיך אָן דער בהמה, הויבט זי אָן צו שמייכלען. זי עפנט פאַנאַנדער די דריי זעק מיט די גרינע בלעטער, איז זיך משער, אַז דאָס וועט זיין פאַר דער בהמה אַן אָנגעלייגטע שפּייז, עלעהיי גראָז אויפן פעלד, און זאָגט פעסט אַרויס: — מאָרגן וועל איך ווידער גיין.

און זלמן שווייגט. ס׳איז אים אי אַ חרפּה, אי אַ רחמנות אויף דער בהמה, וואָס איז שוין דעם דריטן טאָג אין שטאַל אָן אַ ביסל גראָז.

— נו, וואָס באשטייען מיר אין וועמען, אַבי די בהמה וועט האָבן גרינע בלעטער צו עסן...

רוט זיך שוין חנה אָפּ, און אַ צופריידענע לאָזט זי זיך אַרויס צו דער בהמה אין שטאַל געבן איר עסן, און טאַקע אָט די גרינע בלעטער.

די קינדער וועט זי שוין געבן עסן שפּעטער אַ ביסל.

אַמאַליקע חברטעס . . .

ביי חנה זלמנס איז דער יום־טוב אַליין ניט געווען אַזוי וויכטיק, ווי דאָס גרייטן זיך צו אַ יום־טוב. נו, אודאי, עס האָט זיך געווענדט וואָס פאַר אַ יום־טוב. מען האָט ניט געקענט גלייכן דאָס גרייטן זיך אויף אַ פּסח, ווי אויף שבועות, צי אפילו אויף אַ סוכות. יעדער „פאַר יום־טוב" פאָדערט זיין געוויסע צייט. אַ „פאַר־פּסח", למשל, קען הייסן אַמאָל ביי אַ פּיר וואָכן, גלייך פון נאָך פּורים ביז דעם סאַמע טאָג פון ערב־פּסח, וואָס אין אָוונט איז טאַקע דער סדר... אָבער אַ „פאַר־שבועות" איז אַפילו ביי אַזאַ ניט קיין פאַרמעגלעכער באלעבאָסטע, ווי חנה, געגוג דאָס גרייטן זיך ביי איין וואָך... ווייל וואָס איז שייך — דאָס שטיקל פוטער, וואָס זי גרייט אָן אויף די פּוטער־געבעקס, צי די שבועותדיקע „ציקאָריע", קען דאָך אין די שוין־געגוג־וואַרעמע טעג אפילו אין קאַלטן פּירהויז, אין דער „שפּיזאַרניע", לענגער ווי אַ וואָך ניט האַלטן.

רעדט מען דאָך שוין ניט אודאי וועגן דעם גרייטן זיך צו אַ פּסח, וואָס דאָס איז ביי חנה־זלמנ׳ס, סיי לויט איר פרומקייט און סיי לויט איר באַלעבאַטישן שטאַט וואָס זי פירט, אַ גאַר־געהויבענער יום־טוב; ביי חנה־זלמנ׳ס — כאָטש ניט קיין פאַרמעגלעכע, אָבער פון דעם גאַר־פיינעם יחוס — איז פּסח אַ יום־טוב אי פאַר גאָטס־וועגן, אי פאַר לייטס־וועגן... דאָס מצה־באַקן איז אָפן, אין אַ „פאָדריאד", וואָס אַלע זען וואָס פאַר אַ מעל און וויפל מ׳באַקט, און אויך אין די שפּייז־קראָמען, נישקשה, ווייסט מען וואָס מען קויפט־איין... און טאָמער פּרואוט וועט עפּעס אַיינקאַרגן, איז אי מען באַרעדט, אי מען באַדויערט... און דאָס באַדויערן איז נאָך ערגער — דאָס קען שאַדן צו קרעדיט, ווייל כל זמן, ווי דער האַנדל גייט ניט גאַר פויגלדיק און מען לייגט נאָך אָמאָל צו — מוז מען אָבער האַנדלען, און דאָס רוב מיט פרעמד געלט... מוז מען קויפן אין שפּייז־קראָם דעם שיינעם ציטרין און דעם שיינעם פּעקעלע פּאָפּאָוו׳ס טיי, מיט אַ הכשר פון די גאַר־גרויסע רבנים אין מאָסקווע און אין פּעטערבורג, אַז

עס איז כשר פאַר פּסח, און עס קאָסט שוין טאַקע אַזאַ פּעקעלע טיי טייערער... אַבי לייט זאָלן ניט מיינען, אַז מען איז שוין, חלילה, גאָר אויס...

פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס גרייטן זיך אויף פּורים וואָלט געדאַרפט זיין ביי חנה'ן פון די לייכסטע זאַכן... אַ יום־טוב, ערשטנס, אינגאַנצן אַ טאָג... וואָרים אויף מאָרגן, דער שושן־פּורים, איז דאָך נאָר פּאַר די יינגלאַך, וואָס מאַכן זיך אַ יום־טוב און גייען ניט אין חדר... און, אמת, זי, חנה אַליין, האָט ליב געהאַט צו האַלטן אויך שושן־פּורים — צוליב די יידן טאַקע אין שושן... וועדליק די שרעק, וואָס זיי האָבן, נעבאַך, געהאַט פון המנ'ען, ביז מען האָט אים מיט זיינע בנים פּאַר'משפּט — קומט זיי נאָך אַ טאָג... אָבער קיין בעסערן מאָלצייט האָט זי ניט געמאַכט. בלויז אַ טישטוך איז געלעגן אויסגעשפּרייט אויפ'ן טיש דעם גאַנצן טאָג — אַ סימן, אַז ס'איז יום־טוב...

נאָר דער איין טאָג פּורים, דער אמת'ער יום־טוב, איז — זאָל עס ניט אויסגערעדט זיין — געווען אויך אַ טאָג, וואָס האָט, ערשטנס, טאַקע געקאָסט און געקאָסט, און, צווייטנס — דאָס צוגרייטן זיך.

דער עיקר — דער מאָן פּאַר די המן־טאַשן... עס פּאַסירט אַמאָל, אַז אין די שפּייז־קראָמען גייט אויס אַ פּאָר טעג פּאַר פּורים דער מאָן און מען מוז דאָן שוין אָנקומען צו דער גרויסער קרעמערין מאַטליע־גיטל, וואָס ביי איר אין קראָם איז דאָ פון אַלדאָס גוטס. ס'איז אַ סברא, אַז אפילו פרוכט, וואָס וואָקסט אַזש אין בעסאַראַביע, צי אין אָדעס, צי אַפילו אין קאַווקאַז... וועגן ארץ ישראל, להבדיל, איז שוין אָפּגערעדט... און אפילו אין סאָמען ווינטער. נאָר דאָס אַלץ האָלט זי פּאַר די אַרומיקע פּריצים; און אפשר אויך פּאַר די פּאָר גבירים און נגידים אין שטאָט גופא, וואָס זיי קען זיך אַמאָל פּאַרגלוסטן אַ בעסערע, טשיקאַ־ווערע פרוכט.

אָבער מאָן, שוואַרצע מאָן אויף המן־טאַשן, דאָס איז ביי איר אַ סחורה, ווי צום שפּאָס... ס'איז אויך מיר אַ פּדיון... צו־טייער נעמען דערפּאַר קען זי ניט — זי האָט איינזען מיט די יידישע באַלעבאָסטעס, וואָס קענען צופיל ניט צאָלן. איז דערפּאַר אַ גאַנצע לאָסקע, אַז זי פּאַרקויפט עס... סיידן, אז מען גיט איר צו לייזן אויך פּאַר אַנדערע סחורות... דעמאָלט מעסט זי שוין אָפּ אַ מעסטעלע מאָן און שמייכלט־צו דערביי...

חנה אָבער האָט ניט ליב אַ יום־טוב צו פּאַרשטערן. פון דעם חלק פלייש קען זי איינשפּאָרן. קיין פרעסערס זיינען ביי איר ניטאָ, ניט זלמן, חלילה, וואָס ער איז דאָך גאָר אַן איידעלער, און ניט די קינדער... אָבער אַ המן־טאַש מיט

מאָן, אין סאַמע מיטן — דאָס איז שוין ביי די קינדער אַ שמחה... מיט דעם מאָן קאַרגן קען זי ניט... זי מוז האָבן מאָן פון דער פולער האַנט...

דערצויגן געוואָרן ביי איר זיידן — אין „עק" גאַס, וואו עס וואוינען די גויים — פאַרמאָגט חנה אַ פאָר באַקאַנטע גוי׳עס, וואָס זיי האָבן געדינט הינטער זייערע כאַטעס. אייגע פון אָט די גוי׳עס, אַנדזשע, אַן אַמאָליקע נאָענטע שכנה, איז געבליבן חנה׳ס אַ חבר׳טע אויפ׳ן גאַנצן לעבן... אַז חנה קומט צו גיין צו אַנדזשע׳ן צו קויפן עפּעס אויף אַ שבת — מערעלעך, צי אַפילו אַזוי גרינסן, וואָס וואַקסן אין אַנדזשע׳ס גאָרטן אין גרויס שפּע — איז אַנדזשע די גליקלעכסטע פון אירע שכנים. ניט אַזוי וויל חנה איז אַ יחסנ׳טע — פרעג איר, אַנדזשע׳ן, בחרם אַקוראַט וועגן דעם יחוס — נאָר טאַקע וויל זי איז אירע אַ חבר׳טע פון קינדווייז־אויף.

חנה אַליין דערפרייט זיך אויך. אין דער צייט, וואָס זי געפינט זיך אין אַנדזשע׳ס כאַטע, ביי דעם דובאָוון טיש, און הערט אויס אַנדזשע׳ס פריידן און ליידן, וואָס יענע דערציילט איר, דאַכט זיך איר, חנה׳ן, אַז עפּעס איז דאָ אַזוינס, וואָס גלייכט אויס ביידנס לעבן. זי, אַנדזשע, אַ גויע, און זי, חנה, אַ יידישע און נאָך אַזאַ פרומע... דערווייל אָבער באַמערקט זי די הייליקע בילדער ביי די וועגט אונטער דעם נידעריקן סופּיט, לאָזט שוין חנה אַראָפּ די אויגן... צו איר האָט עס לחלוטין קיין שייכות ניט. זי איז געקומען צו אַנדזשע׳ן, ווי צו אַ חבר׳טע, וואָס קליינווייז־אויף פלעגט מען זיך שפּילן, זינגען צוזאַמען אפילו די אומעטיק־פריילעכע לידער, וועלכע די מאַנסביל זינגען ווען זיי קומען פון פעלד מיט די וועגען סנאָפּעס־תבואות...

רופט שוין אַנדזשע פונדעסטוועגן חנה׳ן אַרויס פון דער כאַטע אין הויף אַרויס, צו די שפּייכלערס, צו די שייערן, וואָס געפינען זיך אינעווייניק אין הויף גופא. ווי ניט רייך אַנדזשע איז, אָבער אַ „האָספּאַדאַרשע" — ווי עס הייסט אויף זייער לשון — איז זי יאָ.

„פון כל טוב", — זאָגט אַמאָל חנה פאָר אירע שטוביקע, און זי לייגט דערביי צו — „זאָל איר גאָט העלפן. איך האָב צו איר ניט... אַמאָל חבר׳טעס געווען, געשפּילט זיך אינאיינעם אין די געסטנער, אויף די גראָזן גע־זונגען"...

ווען חנה איז שוין אויפ׳ן הויף, צערעדט זי זיך מיט אַנדזשע׳ן. ווען עס קומט אויס אַ וואָך פאָר פורים, ווען חנה פלעגט קומען צו איר, האָט שוין אַנדזשע זי געפרעגט:

— פון דעם מאָן האָסטו נאָך?

דאָס האָט געהייסן, אַז זי, אַנדזשע, האָט שוין חנה'ן געגעבן מאָן סוף זומער; נאָר עס ווייזט זיך אַרויס, אַז עס איז ביי איר אַוועקגעאַנגען, דאָ צו געווויסע פּלעצלעך, וואָס זי באַקט, און דאָ זיינען די קליינוואַרג, די קינדער, געוואָרן וואו עס ליגט דאָס זעקעלע מיט די מאָן און האָבן עס אויפ' געאַשט...

— נו, יאָ, קינדער, — פאַרענטפערט זיי אַנדזשע אויף איר לשון און שמייכלט. — ביי „אייערע" איז מאָן אַ גאַנצער מאכל; ביי מיינע דוקא ניט...

און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז אַנדזשע האָט נאָך געהאַט געזוג די „בעכער־לעך", אין וועלכע די מאָן וואַקסן...

— איך וועל דיר געבן גאַנצע און דו וועסט שוין אַרויסקריגן... נאָ, אַ גאַנצן פּאַק...

און אַנדזשע האָט חנה'ן אָנגעשאָטן אין איר פּאַרטוך אַריין, וועלכן זי האָט נאָכדעם פאַרבונדן און געטראָגן שוין אין די הענט. אַ פּאָר צענדליק „בעכער־לעך" מיט מאָן. עס האָט נאָך דערמאָנט, ווי עס האָט געוואַקסן אין גאָרטן, מיט די רויטע רויזן אַרום...

פאַרשטייט זיך, אַז חנה האָט שוין ביי אַנדזשע'ן אויך באקומען עטלעכע פיינע בינטלעך פּאַסטערנאַק, אויף אַ שבת'דיקן צימעס; ווייל די מערעלעך זיינען שוין ניט געווען אַזוי פּריש, און דערצו אַ בינטל כריין. דאָס איז שוין געווען אויף פּסח...

— טאָמער וועסטו זיין פאַרנומען, נאָ דיר שוין... — האָט צו איר אַנדזשע ליכטיק געשמייכלט.

זי האָט געוואוסט, אַז אויך דער כריין האָט צו טאָן מיט דעם יידישן יום־טוב, מיט עפּעס אַ שלעכטן קעניג, אַ פּרעה; אַזוי ווי דער מאָן האָט צו טאָן מיט עפּעס אַ המנ'ען.

אָבער אַנדזשע האָט זיך מיט זיי ניט געשעמט... זי האָט זיי ביידן, סיי פּרעה'ן און סיי המנ'ען, ניט געהאַלטן פאַר איריקע...

און אין אַ שמועס אַמאָל מיט חנה'ן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי האַלט פון זיי ניט, ניט דערפאַר וואָס זיי זיינען געווען רשעים, נאָר דערפאַר וואָס זיי האָבן דאָך נאָך אין גאָט ניט געגלויבט... דאָס איז דאָך געווען אַזוי לאַנג צוריק...

פון וואַנען אַנדזשע האָט דאָס געוואוסט, האָט חנה ניט נאָכגעפאָרשט. ביי

איר איז דער עיקר, וואָס אַנדזשע איז אירע אַ שכנה, און אַמאָל, קינדווייז, זיך אינאיינעם געשפילט אין די געריטנער, אין עק גאַס, אויף דער פריי...

און דוקא נאָך מאָן אויף פורים איז זי געגאַנגען צו אַנדזשע'ן — מיט די שענסטע געפילן אירע...

און אַנדזשע האָט חנה'ן אויפגענומען, איבערהויפט אין אַ פאַר־יום־טוב, ווי אַ נאָענטע שכנה און ווי אַ חבר'טע פון קינדווייז אויף.

און אַנדזשע האָט שוין געוואוסט, וואָס אויף יעדן יום־טוב איז חנה'ן נויטיק פון אירע אַנגעגרייטע גרינסן אין די שיעלן אויף איר הויף אין עק גאַס.

דערפאַר האָט שוין חנה געוואוסט וואָס אַנדזשע'ן איז נויטיג אויף אירן אַ יום־טוב און וואָס זי, אַנדזשע, האָט עס ניט און קען עס ניט באַקומען. דאָס איז שוין באַשטאַנען מער אין האַנט אַרבעט, אין געניי, אין וואָס חנה איז געווען אַ גרויסע בריה.

— נאָ, אַנדזשע, פאַר דיר אויפגענייט, אויף דיין יום־טוב. טראָג געזונט...

אַנדזשע פלעגט זיך אַזש כאַפן צלמ'ען פון דער שיינקייט פון דער מתנה; אָבער צוליב חנה'ן האָט זי זיך באַהערשט און אַזוי זי געבענטשט מיט זייערע פרומע רייד...

און חנה האָט דערביי ליכטיק געשמייכלט.

פאַרטאָג . . .

אויפשטיין אַליין צו „סליחות" איז געווען אַ ספק צי עס וואָלט אַפילו אַ פרימערער איד אין יעדער גאַס, צי אין מאַרק, צי אין געסל אין דעם שטעטל — נישט געווען קטערהייט — אויפגעשטאַנען. וואר רעדט, צו דער צייט, צו דער מינוט, — ווי אַ זעלנער אין אַ טרעוואגע, להבדיל, — איז אודאי אַ ספק געווען. דאָס אויפשטיין צו די ערשטע סליחות — און ניט נאָר צו די ערשטע — איז אויסגעקומען פאַרטאָג. די נעכט זיינען שוין געוואָרן — ווי טיף אין אלול — כמעט אָסיענדיק און קיל, און ס׳האָט זיך שוין געשלאָפן גאַנץ געשמאַק — איינגעדעקט אין וואָס פאַר אַ קאָלדרע יעדער האָט פאַרמאָגט, צי ער איז געשלאָפן אַליין צי אין אַ בערך היימיש שמאָל בעטל, צי עס האָבן זיך נאָך צוגעטוליעט צו אים, צום באַלעבאָס פון שטוב, אין דער ענגשאַפט, אַ פאָר יינגלעך זיינע — וואר צופוסנס, וואר צוקאָפנס.

פונדעסטוועגן האָט מאָטע־בער דער שמש אין געוויסע הייזער, צי שטיבער, ניט צו שטאַרק מיט זיין האַמער אָנגעקלאַפט, און ניט צו הויך געדופן: שטייט אויף צו סליחות... ער אַליין, דעמאָלט נאָך אין די בעסטע יאָרן, אַ ייד אַ הויכער, אַ געזונטער, איז אויפגעשטאַנען אַודאי פריער פאַר אַלעמען... ער איז דאָך דער, וואָס דאַרף אַרומגיין וועקן, טאָר ער דאָך נישט פאַרשלאָפן... פלעגט אים אַליין אַמאָל אויפוועקן זיין וויב, די שמשטע... אָבער אַרומגייענדיק אין אַ גאַס פון שטוב צו שטוב איז ער סיי ווי סיי געוואָרן אַלץ מער וואָך, און נישט נאָר דער געדאַנק איז געוואָרן לויטער, נאָר אויך דאָס גוטע האַרץ זיינס בכלל... בפרט, אז לויט זיין „חשבון" איז אויסגעקומען, אַז דער וואָס וויל גיין צו סליחות וועט סיי ווי סיי דערהערן... ער וווייסט עס שוין פון געניטקייט... אַפילו דער גביר, וואָס וואוינט דווקא אויפן מאַרק וואָס אויב ער איז נאָר געווען אינדערהיים און געהאַט עפעס אַ זאָרג: צי וועגן אַ פאַסיקן גבירישן שידוך פאַר דער טאָכטער, צי וועגן דעם וואָלד, וואָס ער האָט געקויפט ביי אַ פריץ און ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אויפן וואָלד האָט שוין אַן אַנדערער געהאַט

וועקסלען — צי מאלע וואָס אַ גביר קען האָבן אַמאָל אַ זאָרג, און צוליב דעם שוין אויך טראַכטן וועגן כלל ישראל; — האָט דער גביר אין אַזאַ צייט אויך באַלד דערהערט די שטילע דריי קלעפּ מיטן האַמער, וואָס מאָטע־בער דער שמש האָט געגעבן אין די לאָדן, אמת, נישט אַזוי אויס רחמים, ווי אויס רעספּעקט און אפשר אויך אויס פורכט: וויבאַלד אַזאַ גביר!... אַ קאַפּריזנער, ווי דער שטייגער איז פון אַ גביר בכלל... ער קען נאָך האָבן טענות... צי די גבירטע אַליין...

ווידער האָט מאָטע־בער זיך געריכטעט מיט די בעלימלאכישע הייזלעך, שטיבער, צי אפילו די ריכטיקע הייזער, וואו ס׳האָבן געוואוינט די גאָר גרויסע פאַרדינער, יענע דאַמסקע שניידער, וואָס האָבן געגייט פאַר פריצטעס, יענער מענסקער שניידער, עליע פּעטערבורגער, וואָס האָט געגייט גאַרניטורן און אַלערליי מאַנטלען — זומערדיקע און ווינטערדיקע, אַסיענדיקע און וועסנע־דיקע — פאַר די רייכע בנים פון שטאָט און טאַקע פאַר די פּריצים אַליין... אָבער ביי אָרימע בעלי־מלאכות, האָט ער אָנגעקלאַפּט פּאַמעלעך, טאַקע צוליב דעם, וואָס ער האָט ניט געהאַט קיין האַרץ צו וועקן זיי — כאָטש צוריקגערעדט — ער ווייסט, האָבן זיי באַטאָג געהאַט אַזויפיל אַרבעט?.. ביי די בעלי מלאכות־באַלעבאַטים, די פאַרדינער, האָט ער געוואוסט, אַז מען לייגט זיך טאַקע שפּעט, צי די פועלים אַרבעטן שפּעט, צי מען פאַרברענגט, — די לאָמפּן, אַז מען גייט פאַרביי ברענען ליכטיק און פריילעך... אי עס אַרבעטן „מענטשן", אי עס קומען מענטשן... איז טאַקע ניט אַזוי פּאַסיק צו קלאַפּן צו שטאַרק אין די דאָזיקע לאָדנס.

ווידער זיינען דאָ הייזער אין אַ גאַס וואו דאָ און דאָרט וואוינט אַ יונגערמאַן אַן אויפגעקלערטער, ווי למשל יצחק ווײַנשטיין, צי זלמן מוישעס, צי יוסף זאַוועלס... פון איין יאָר צום אַנדערן פלעגט טאַקע מאָטע־בער דער שמש פאַרגעסן צו קומען צו די סליחות, צי ניט... נאָר ס׳דאָכט זיך אַז אַ פּאָר פון די דאָזיקע יונגעלייט קומען יאָ...

כדי צו דערפילן זיין שליחות פון אַ שמש, און אין סליחות צייט — פון אַ וועקער — האָט ער געקלאַפּט מיט זיין האַמער אויך ביי די וועגן וועלכע ער איז געווען אין ספק...

געוואוסט אָבער האָט ער זיכער, אַז ביי זלמן מוישעס מעג ער יאָ קלאַפּן... זלמן וועט קומען צו די ערשטע סליחות, און דווקא אין נייעם בית מדרש, וואו עס דאָוונען די אויפגעקלערטע.

ער, מאָטע־בער אַליין, איז געווען דער הויפּט שמש אין גרויסן בית־מדרש, אָדער ווי עלטערע יידן האָבן עס גערופן „אין מויער". דער דאָזיקער גרויסער בית־מדרש איז געווען אַ געמויערטער, ווי אַ פעסטונג — מיט דיקע ווענט, אַז דעמאָלט האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט שטיין און שטיין נאָך הונדערטער יאָרן... און מען וועט אים נישט דאַרפן איבערבויען, צי בויען אויף דעם זעלביקן פּלאַץ אַנייעם געמויערטן בית־מדרש...

דאָס וואָס זלמן מוישעס האָט געזאָגט סליחות אין נייעם בית־מדרש, וואו עס איז געווען אַ באַזונדער שמש — האָט מאָטע־בער דעם שמש פון גרויסן בית־מדרש נישט געאַרט. ער האָט געוואוסט, אַז דער שמש פון נייעם בית־מדרש האָט, אויסער שמשות געהאַט נאָך אַ פּרנסה — גלעזעריי, אוןווינטער לאַמטערנעס. עס האָט געהייסן, אַז דער עיקר איז יענער אַ גלעזער. און טאַקע אַלע שטאָט ענינים האָבן באַלאַנגט צו אים, צו מאָטע־בערן... ער איז געווען ווי, להבדיל, אַ הויפּט־נאַטשאַלניק איבער די שמשים אין די אַנדערע בתי מדרשים. אגב אין דעם קליינעם בית מדרש, צום מויער הייסט עס — איז אויך שמש געווען דער זעלביקער מאָטע־בער טאַקע... צוליב דעם אפשר האָט אים שוין געהערט דאָס אומגיין וועקן צו סליחות... אגב, אים האָט אויך געהערט דאָס רעכט צו רופן, לויט אַ צעטל, צו אַ חתונה... האָבן דער כלות עלטערן, הייסט עס, געמעגט דאַוונען אפילו ניט אין גרויסן נאָר אין קליינעם בית מדרש. מאָטע־בער, הייסט עס, איז געווען דער שטאָט־שמש, און ווי באַלד אַ חתונה און אייגלאַדן אַלעמען מיט בריוו וואָלט אפשר געקאָסט טייער, האָט מען מאָטע־בער דעם שמש געגעבן אַ צעטל פון די באַלעבאָטים קרובים און ער איז שוין געגאַנגען פון אייגעם צו אַנדערן און אויסגעזונגען האָלב אין שפּאָס, האָלב אין ערנסט — ער איז געווען אַ ייד אַ פריילעכער:

— האָט מען געלאָזט בעטן צו שמואל קאטנען אויף דער חתונה — דעם פרייטיק...

דערפאַר, הייסט עס, האָט ער שוין אויף צו סליחות געווען גאַנץ שטאָט.

און אין זיין וועקן, אין זיינע דריי קלעפּ מיטן האַמער — דווקא אַ הילצערנער, האָט ער ווי אויסגעשפּילט דעם ניגון צו די וועריטער:

— שטייט אויף צו סליחות...

און אין אַ שעה אַרום איז ער שוין געווען פאַרטיק מיט זיין שליחות.

ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען אַלע פיר שולן — ערשט אין אַלע פענצטער איז ליכטיק, ווי אין אַ יום־טוב, און די אַלע פיר שולן און בתי מדרשות. און

אפילו דאָס פינפטע — דאָס „שטיבל" פון די חסידים, וואָס זיי האָט עפשר געוועקט זייער שמש — זיכער איז ער נישט געווען, ווייל ער אַליין, מאָטע־בער דער שמש, האָט געוועקט אין אַלע הייזער, איז ער געווען אַ בעלן פאַרבייצוגיין — ערשט קיין עין הרע אומעטום פול, יונג און אַלט.

און פון נייעם בית מדרש טראָגט זיך שוין אַ גרויס געזאַנג.

אין נייעם בית מדרש „זאָגט" די ערשטע סליחות דער חזן מיט די משוררים... ס׳איז שוין אַזאַ מין תקנה פון יאָרן... זינט, הייסט עס, די פרייערע יונגע לייט דאַוונען אין דעם נייעם בית מדרש...

ער וואָלט, מאָטע־בער, אַוודאי געווען אַ בעלן אַריינגיין אינעווייניק אין נייעם בית מדרש... נאָר דאָס פאַסט אים שוין נישט. דאָס וואָלט שיר נישט געהייסן „השגת גבול"... אמת, זייער שמש איז גאָר דאָס רוב אַ גלעזער און אין אלול הויבט ער שוין אָן אויסצושניצן און אָנצוגלאָזן די שיינע לאַמטערנעס און לאַמטערנעלעך. אָבער יענער איז פונדעסטוועגן אַלץ אַן אָרעמאַן — מעג ער פאַרמאָגן אפילו אַ דימענט, מיט וועלכן ער שניידט דאָס גלאָז...

האָט דערפאַר מאָטע־בער גובר געווען זיין פאַרלאַנג צו הערן אַ שמע קולנו פון חזן מיט די משוררים אין נייעם בית מדרש, און איז אַריין אין גרויסן בית מדרש, זיך געשטעלט אויף דער בימע, אַכטונג געבן אויף דעם גרויסן עולם, וואָס ער האָט איינער אַליין אויפגעווועקט, און דווקא אָן שטאַרקע קלעפּ און אָן געשריי...

געשלאָסן אַ געשעפט

אויף מאָרגן נאָך פסח.

לייזער שטייט ביי זיין קליין שטיבל און קוקט אין דער וועלט אַריין. זיין קוק איז אַ דערשראָקענער, אַ פאַרצווייפלטער. די ליבע זון, וואָס שפרייט אירע שטראַלן פון דער פולער האַנט, וווירקט ניט אויף אים. פאַרקערט, דער שיינער ליכטיקער טאָג רייצט אים, לאַכט פון אים, מאַכט חוזק פון זיין בלאַסן איינגעשרומפענעם פנים, פון זיין קליין בערדל, וואָס האָט שוין צו פערציק יאָר פילע ווייסע האָר, און דער הויפּט פון זיין סורדוט, וואָס איז כלומרשט דער יום־טובדיקער און האָט סך הכל מיט צוויי לאַטעס און מיט איין ריס וויניקער, ווי דער וואָכנדיקער...

היינט, ווי וואָלט נאָך די זון געלאַכט, ווען זי וואָלט געוואוסט, וואָס ביי אים „טוט זיך" אין שטוב, צי גאָר אין קעשענע... און אפשר וואָלט זי גאָר קיין האַרץ ניט האָבן דאָן צו לאַכן. זי וואָלט זיך פאַר שרעק אַוודאי באַהאַלטן, און זי וואָלט דערמיט טאַקע אים אַ טובה געטאָן. זי וואָלט אים ניט אַזוי געשטאָכן מיט אירע שטראַלן, זי וואָלט אים ניט אַזוי געוועקט צום לעבן, וועו אים איז געקומען ממש זיך אויסצוציען אין גאַס און שטאַרבן.

עס איז אָבער גרינג צו רעדן — אויסצוציען זיך אין גאַס און שטאַרבן. קיין שלעכטע זאָך וואָלט דאָס אַפילו ניט געווען — אַ סוף — אַן עק, וויפיל איז דער שיעור צו מוטשען זיך! אָבער וואָס טוט מען מיטן ווייב און קינדער? אויסציען זיך אין גאַס מיט זיבן פאַרשוין, צווישן וועלכע עס געפינען זיך אַ פאָר עופהלעך איז עפעס אַביסל צו שרייענדיק, ווער וויסט, וואָס פאַר אַ רעש עס וואָלט געווארן אויפן הימל פון אַזאַ מעשה, און אפשר אויף דער ערד אויך...

וואָס זשע טוט מען אָבער פאָרט? אויף היינט אַפילו איז נאָך גע־בליבן פון פסח עטלעכע מצות, אַביסל מצה־פאַרפל און אַביסל בולבע. אין דער פרי נאָך האָט ער געהערט, ווי זיין גרונע האָט זיך געחשבונט און

באַשלאָסן צו קאָכן אַ טעפּל בולבע און פּאַרזופּן מיט מצה־פּאַרפּל. שלעכט איז דאָס אַפּילו ניט, כּמעט אַ יום־טובדיקער „וואַרמעס", אָבער דאָס איז דאָך נאָר אויף היינט. וואָס וועט מען אָבער טאָן מאָרגן?

די קשיא איז אַ האַרבע, אַ שוועריקייט און איר שפּיץ איז מיט נאָדלען אָנגעשטעקט און די נאָדלען שטעכן אין האַרץ, אין קאָפּ און אין אַלע גלידער. באַלד אָבער ווערט זי נאָך האַרבער, נאָך שווערער, נאָר שטעכעדיקער: וואָס וועט ער טאָן איבערמאָרגן און וואָס וועט ער טאָן אַ גאַנץ זומער, דעם לאַנגן גרויסן זומער, אַז קיין אַרבעט קאָן ער ניט, קיין קראָם האָט ער ניט און האַנדלען איז ניטאָ מיט וואָס און זומער איז ניטאָ וואָס צו האַנדלען.

און לייזער ווערט ניט אויף געלעכטער אין כעס און ברומט:

— אַ, ניט געדאַכט זאָל ער ווערן, דער זומער!...

***

יענקל־חנן דער מלמד איז אויך ניט אין אַ באַזונדער גוטער שטימונג. די וואַרעמקייט איז אַפּילו צו זיין הוסט אַ שטיקל רפואה, אין אַ וואַרעמען טאָג הוסט זיך לייכטער, און דער עצם הוסט איז אַ ווייכער, אַזש אין דעם הוסטן אַליין שטעקט אַ שטיקל תענוג, פונדעסטוועגן איז פּאָרט ניט גוט, מיטן הוסט אַליין קען מען ניט לעבן, מען מוז האָבן דערצו אַ קנעלונג. און זומער באַקומען אַ קנעלונג איז נאָך שווערער ווי ווינטער צו באַקומען די ליחה.

נאָר יענקל־חנן איז אַ ייד אַ בריה. ניט אומזיסט לעבט ער שוין פופציק יאָר אויף דער וועלט און הוסט שוין פינף און דרייסיק יאָר, — און ער לאָזט זיך אַרויס אין גאַס זוכן „קינדער".

און זוכנדיק קומט ער צו צו לייזערן, אַ גליקלעכע אידייע פליט אים דורך אין קאָפּ. סטייטש! לייזער האָט דאָך אַ יינגל, אַ חומשניק. ער וועט צו אים צושטיין, ער זאָל אים דאָס יינגל אַוועקגעבן. ער מוז אים אַוועקגעבן. פאַר גליק גיט ער אַ פּאָר מאָל אַ הוסט און גייט צו גלייך צום קינפּטיקן שפּייזער, צו זיין „בעל־הבית", צו לייזערן, און נאָכן „גוט מאָרגן" פרעגט ער:

— ווי געפּעלט אייך היינטיקער טאָג?

— ניט קיין מיאוסער טאָג! ענטפערט לייזער.

— דוקא אַ שיינער טאָג! לויבט יענקל חנן —

ער ווערט שטיל, גיט איידל אַ הוסט, מאַכט גאָר אַן אַנדער מינע און שטייט צו גלייך צו דער זאַך.

— וואָס הערט זיך מיט אייער „בחורל"? האָט ער שוין אַ מלמד?

— האָבן האָט ער... ענטפערט לייזער און ווייל שטאָלץ זיין — נאָר איך בין עפעס ניט צופרידן.

— הייסט עס, האָט ער דאָך ניט — ווערט יענקל חנן מלא שמחה.

— אַזוי ווי ניט! איז זיך שוין לייזער האַלב מודה.

— היינט וואָס־זשע וואַרט איר? ווערט שוין יענקל חנן אין גאַנצן פריילעך, די האָפענונג צו באַקומען דעם תלמיד איז שוין כמעט ווי דערפילט. און ער הוסט זיך שוין פֿאַרנאַנדער, ווי געהעריק איז, ווי עס פּאַסט פֿאַר אַ מלמד, וואָס האָט שוין באַלד זיין חדר פֿאַר פול.

לייזער פרעגט דעם מקח, וויפיל קינדער האַלט ער אין חדר און ווי איז זיין שיטה אין לערנען. יענקל חנן ענטפערט אַזוי, אַז לייזער איז אין גאַנצן צופרידן און נאָך אַ קורצן ישוב־הדעת זאָגט ער אַרויס מיט אַ בריט־קייט:

— מילא, ער וועט גיין צו אייך!

— און איר וועט זיין צופרידן! פֿאַרזיכערט יענקל חנן און ווייניט שיער ניט פֿאַר שמחה...

און אַז דער מלמד גייט אַ גליקלעכער אַוועק, ווערט לייזער אויך רואיקער און האַלב שמייכלענדיק, האַלב ווינענדיק ברומט ער אַרויס:

— געשלאָסן אַ געשעפט...

אין גאַנג פון דורות

צוצולייגן צום נאָמען ישראל־אַרטשיקן אויך דעם נאָמען מלמד איז מען געווען אָפּגעהיט, ביז מען האָט כמעט פאַרגעסן, אַז זיין פּרנסה איז טאַקע מלמדות, דאָס הייסט קנעלן מיט עטלעכע באַלעבאַטישע יינגלעך. מיט דער צייט האָט זיך אַן אַנדערער נוהג געווען צו רופן אים, צום נאָמען ישראל־אַרטשיק, „דער בעל־תנ"ך"... דאָס איז שוין אָבער געווען מער טיטול, ווי באַצייכענונג פון זיין פּרנסה, פון זיין פאַך, הייסט עס.

און דוקא האָט ישראל־אַרטשיק געהאַט יעדן זמן אי גוטע תלמידים, אי גוטע באַלעבאַטים. די תלמידים האָבן געוואָלט לערנען, און די באַלעבאַטים די יינגלעכס טאַטעס, האָבן געוואָלט צאָלן, און טאַקע געצאָלט פּינקטלעך דעם שכר־לימוד און נאָך מיט כבוד.

עס איז שיער ניט אויסגעקומען, אַז ניט נאָר אָפּגעבן אַ יינגל צו ישראל־אַרטשיקן איז אַ כבוד, נאָר דאָס וואָס ער נעמט דעם שכר לימוד איז אַ מין זכיה...

ישראל־אַרטשיקן האָט געבראַכט יעדער באַלעבאָס אין חדר אַריין דעם שכר־לימוד איינמאָל אַ חודש, אַ פּינפערל אין איין אַסיגנאַציע, ניט, חלילה, איינציקע רובל, און צוזאַמענגעלייגט אין פּיר סטאַלקעס, ניט צוקנייטשט. און ישראל־אַרטשיק האָט עס אַפילו ניט פאַנאַנדערגענומען, נאָר ווי אַ גרויסער דאָקטאָר אַריינגעלייגט דוקא אין דער פאָדערשטער קעשענע פון לענגלעכן רעק, וואָס ער האָט געטראָגן ביים לערנען. דאָס האָט געהייסן, אַז ער גלויבט, אַז דער באַלעבאָס נאָרט אים, חלילה, ניט אָפּ. אַזוי ווי ער אַליין נאָרט, חלילה, ניט אָפּ, לערנענדיק מיט די יינגלעך, די תלמידים.

נישט מער, אים אַליין, ישראל־אַרטשיקן, דאַכט זיך אַמאָל, אַז טאַקע צוליב דעם, וואָס ער אַליין האָט הנאה פון לערנען מיט די קינדער תנ"ך, איז אפשר דער שכר־לימוד ניט אינגאַנצן קיין פאַרדינטער...

דאָס האָט ער ניט געטראַכט צוליב פרומקייט, נאָר צוליב זיין יושר גע־
פיל. לערנענדיק אַלע טאָג תנ"ך מיט די קינדער, און אין די זומערדיקע
שבתים, צו צוויי שעה, אַ פּרק פון די זעקס פּרקים „אָבות", האָט זיך זיין
געפיל וועגן ראַיעלקייט אין דיני־ממונות און אין ערלעך פאַרדינען דאָס
ברויט, זייער שטאַרק אויסגעאיידלט, אויסגעפיינערט...

האָט ער טאַקע דערפאַר קיין צופיל תלמידים ניט געהאַט. כאָטש בא־
לעבאַטים־בעלנים צו שיקן צו ישראל־אָרטשיקן זייערע יינגלעך אין חדר
אַריין לערנען תנ"ך זענען געווען אַ סך. ער האָט אָבער דאָס רוב זמנים מער
ווי זעקס תלמידים ניט אָנגענומען צו לערנען מיט זיי. געהאַלטן זיי דאָס
רוב צו צוויי זמנים, איז מען אַרויס פון ישראל־אָרטשיקן אַ בעל־תנ"ך, און
דערצו נאָך האָט נאָכגעקלונגען יאָרן־לאַנג דער ניגון — ישראל־אָרטשיקס
כמעט אייגענער ניגון צום תנ"ך...

און ניט אַזוי דער אייגענער ניגון, ווי דער אייגענער געפיל, און טאַקע
דאָס פאַרשטיין אַ פּסוק און דאָס אמתדיקע פאַרטייטשן...

ישראל־אָרטשיק, וויבאַלד אַ בעל־תנ"ך, איז ער שוין געווען אויך אַן
אויפטוער אין געפינען אַ בעסערן טייטש־וואָרט. און אויב עס איז אים טייער
געווען דער אָנגענומענער טייטש־וואָרט, וואָס פאַר אַ יינגל אָבער איז דאָס
געווען שווער צו פאַרשטיין, האָט ער אויך דאָס שוועדע יידישע טייטש־וואָרט
פאַרטייטשט אויף אַ גרינגערן, אָבער אַלץ מיטן ניגון, מיט וועלכן ער האָט
געלערנט תנ"ך בכלל.

ווי נייַ־וועלטלעך ער האָט געלערנט דעם תנ"ך, איז אים אָבער דער
אַלטער טייטש־וואָרט טייער געווען.

דאָס איז טאַקע געווען צוליב דעם „ביאור" פון מענדעלסאָן, וואָס ער
האָט געלערנט ווען ער איז נאָך געווען אַ יונגער ישיבה־בחור אין דער פרעמד
און געגעסן „טעג". ער איז דערגאַנגען דאָרטן פון וואַנען עס שטאַמען די
שווערסטע וועדטער, מיט וועלכע מען האָט פאַרטייטשט געוויסע שטעלן, אי־
בערהויפט אין חומש, און אויך אין נביאים.

ער האָט אַזש געשמייכלט, שוין מיט יאָרן שפּעטער, קנעלנדיק מיט די
תלמידים, וואו ער האָט זיי אין חומש, למשל, געטייטשט: „ועלטה", און אַ
נעפּל, דאָס מיינט אַ נעבל, אַ פינצטערקייט, אַ טומאָן.

לערנענדיק אָבער מיט די קינדער, איז פאַר אים געלעגן ניט דער תנ"ך
מיט מענדעלסאָנס „ביאור", נאָר דער תנ"ך מיט די צוויי־און־דרייסיק פּירושים,

און אברהם אבן עזראס פּירוש אויך צווישן זיי. די פּירושים זענען בלויז גע־
ווען פּאַר אים, צו דערקוויקן זיך אין מאַנכע טיפקייטן, און דער עיקר טאַקע,
אַראָפּלאָזנדיק זיך אין די טיפע גרונטן פון אברהם אבן עזראס פּירוש.

עס איז נאָר געווען אַ שאָד, וואָס זעלטן־ווען האָט ישראל־אַרטשיק פּאַר־
מאָגט אַזאַ געטרייען תלמיד, פּאַר וועמען מען זאָל קענען פּאַרטרויען, ווי
אַ סוד, וואָס דער אבן עזרא, למשל, זאָגט וועגן אָט־דעם־און־דעם פּסוק,
וועדליק ער, ישראל־אַרטשיק, פּאַרשטייט עס אויפן פּרייען וועג.

אמת, די באַלעבאָטים, וואָס האָבן אָפּגעגעבן זייערע יינגלעך לערנען
צו ישראל־אַרטשיקן, איז ביי זיי טאַקע געווען דער עיקר צוליב קענען תנ"ך,
צוליב לשון־קודש, און טאַקע צוליבן ביסעלע דיקדוק, וואָס ישראל־אַרטשיק
האָט אין אַ פּרייערער שעה אין אַ טאָג מיט זיי געלערנט. און וויבאַלד קענען
לשון־קודש און דיקדוק, זענען זיי שוין אַליין געווען נייערע מענטשן, וואָס
זענען געגאַנגען, הייסט עס, מיט דער צייט...

האָט שוין ישראל־אַרטשיק ניט געדאַרפט מורא האָבן.

עס איז אָבער ניט אין מורא פּאַר די באַלעבאָטים געגאַנגען ביי אים,
נאָר אין דער דערציאונג גופא, און טאַקע אין זיין יושר־געפיל: אויפגעקלערט
וועלן זיי וועלן ערגעץ אַנדערש, ביי אַנדערע לימודים, און ניט דאָ ביי אים,
וואָס אויסן איז ער דאָך, דער עיקר, אַז זיי זאָלן קענען תנ"ך, די נביאים...

ער, ישראל־אַרטשיק, אַליין האָט זיך געקענט דערלויבן טייטשן אַ פּסוק
ווי ער פּאַרשטייט, צי לויטן אבן עזרא, אָבער אַרײַנלאָזן זיך אין חקירה מיט
די תלמידים האָט ער ניט געוואָלט. מיט זייער ביסעלע פּרומקייט איז אויך
זיי געווען שווער אײַנצוהאַלטן ביים טיש. און אַפילו שוין ערב סוף הזמן,
זומער, נאָכן לערנען אַזוי פיל שבתים מיט זיי די קלוגע רייד און די גוטע
זיטן פון פּרק... און צו פּרק האָט ישראל־אַרטשיק געהאַט אַן אַנדער ניגון.
אמת, דעם פּרק האָט ער ניט צו־הויך געלערנט מיט די קינדער; ווייל די
שכנים און שכנות אין גאַס, וואו דער חדר איז שוין מיט דער צייט געווען,
אין ישראל־אַרטשיקס אייגענער שטוב, וואו די פּענצטער צו דער גאַס,
צוליב זומער, זיינען געווען אָפן, וואָלטן שוין ביי דריי אַזייגער נאָכמיטאָג,
אויסגעשלאָפענע, זיך אַרומגעשטעלט צו הערן אַזאַ מין לערנען פּרק, ווי
ישראל־אַרטשיק האָט געלערנט. נו, איז ישראל־אַרטשיק דערצו געווען צו־
שעמעוודיק. פּאַר קינדער — יאָ; פּאַר גרויסע, צי אַפילו פּאַר גרויסע האָט
ער ניט קיין העזה הויך צו לערנען און נאָך מיט אַ ניגון. בפרט נאָך ווען מען

שטייט אַרום די פענצטער, אינדרויסן גופא, ווי עס האָט שוין פאַסירט ביים אָנהויב פון זיין מלמדות.

— תורה און דער ניגון פון תורה האָט ליב אין אַ געצעלט, — האָט ער נאָך אין די ערשטע יאָרן געגעבן צו פאַרשטיין אַן איידעלערן, אָבער פשוטן שכן, פאַרוואָס אים איז ניט ניחא, וועט מען זאָל זיך אַרומשטעלן ביים פענצטער, וועט ער לערנט שבת מיט די קינדער פרק.

דערפאַר אָבער, איז אין מיטנוואָך, אַפילו אין זומער ביי אָפענע פענצטער, געווען זיין לערנען תנ"ך מיטן ניגון געוג הויך, און די שכנים, צי אַפילו די שכנות, אינמיטן וואָך פאַרנומענע, באַשעפטיקע אין שטוב גופא, וואו אויך די פענצטער זיינען אָפן געווען, האָבן געקענט הערן ישראל־אַרטשיקס לערנען תנ"ך מיט די קינדער, און הערן דעם פריילין־אומעטיקן און ווייטן־נאָענטן ניגון, און דערפילן די דערהויבנקייט און די שיינקייט פון די ווערטער, סיי אין דעם אַמאָליקן לשון־קודש, סיי אין דער נייער פאַרטייטשונג, וואו עס זיינען שוין אויך דאָ ווערטער, וואָס מען דאַרף פאַרשטיין און וויסן וואָס זיי זאָגן און לערנען. ס'איז בלויז אַ גליק וואָס מען דערפילט, און טאַקע צוליב דעם ניגון... ישראל־אַרטשיקס ניגון איז אַזוי ווי אַ פירוש אויף דעם תנ"ך און אויף אַלץ, וואָס ער לערנט מיט זיינע געציילטע תלמידים.

און וואָס ווייטער אין זומער, ווערט ביסלעכווייז, טאַקע אין די הייזער גופא, די צאָל פון זיינע תלמידים — די שכנים, גרעסער און גרעסער. צאָלן טאַקע צאָלן אים אַזעלכע „תלמידים" און „תלמידות" ניט, אָבער בענטשן — בענטשן זיי אים מיט די שענסטע און איידלסטע ברכות און ווינטשענישן, און מיט די איידלסטע שבחים און לויב־געזאַנגען:

„זאָל אים דאָס קול לאַנג דויערן", ווינטשט אים אַ שכנה, וועט זי פאַר־קנעט די געבעקס־ברויט, און די פסוקים, מיט די טייטשן, מיט די ניגונים פון ישראל־אַרטשיקס חדר יאָגן זיך, שווימן אַזוי לאַגאַדנע אַריין אין דער שטוב פון דער שכנה, וואָס פאַרקנעט דעם געבעקס־ברויט...

אמאָל פאַסירט נאָך, אַז דער פסוק פאַסט זיך צום רומל: עס רעדט זיך טאַקע און עס זינגט זיך טאַקע וועגן הונגער און נויט, זאָל מען באַהיט ווערן, און וועגן זעטיקונג און דערקוויקונג... עס איז — אי מען שרעקט־אָן, אי מען טרייסט... און וועדליק די שכנה הערט זיך אָן אַ פאָר שעה, ביז דער געבעקס־ברויט איז פאַרטיק פון אויוון, האַלט שוין ישראל־אַרטשיק ביי אַזאַ פסוק אין ישעיה, וואָס איז לויטער טרייסט, האָפענונג און דערליזונג... דער

אַרעמער שכנה דאַכט זיך, אַז אַלץ פּאַסט זיך אויך פּאַר איר... זי ווייסט אָבער ,אַז דאָס מיינט מען דעם כלל־ישראל און די גאַנצע וועלט... און זי איז אַוודאי צופרידן.

**
*

סוף־הזמן, צוויי וואָכן אין אלול, צולאָזט שוין ישראל־אָרטשיק זיינע תלמידים.

אַוודאי איז זיין ווייב, די שמייכלנדיקע און איידל־שטאָלצע לאה־רייזל, צופרידן און אַפילו גליקלעך: ער וועט זיך, איר ישראל, אַ ביסל אָפּרוען, ער האָט זיך, נעבעך, געוואג אָנגעלערנט מיט די יינגלעך פון ניין פרי ביז אַכט פּאַרנאַכט; אַלול־צייט איז שוין געווען אָוונט.

יענעם אָוונט מאַכט זי אַ רייכערע וועטשערע. אַ באַלעבאָסטע ווי זי איז, וואָס פּאַרמאָגט אַן אייגענע בהמה, און פּאַרקויפט זומער־צייט בלויז דריי חלקים פון די מילכיקס, ווייל אויסהאַלטן אַ בהמה, אַפילו זומער, קאָסט געוואג, פּאַרגינט זי זיך פונדעסטוועגן לכבוד דער ערשטער וועטשערע פון סוף־הזמן צו געבן איר מאַן, ישראל־אַרטשיקן, אין אַ טיפערע שאָל, סמעטענע מיט גרינע אוגערקעלעך, און אין פענדל קאָכט זי נאָך אַ מילכיקע זופּ, יונגע קאַרטאָפליעס מיט האָבערנע גרויפּן, פּאַרווייסט מיט מילך, כמעט אָן וואַסער. עס וועט היילן אין האַרצן...

פילט זיך שוין ישראל־אַרטשיק ווי ער איז טאַקע אויס מלמד, גאָר קיינמאָל קיין מלמד ניט געווען... און ער לערנט דאָך טאַקע דער עיקרשט תנ"ך און מיט אַן אַנדער גאַנג; ניט אַפּיקורסיש, חלילה, אָבער אויך ניט ווי די אַלטע. און דערצו דאָס ביסעלע דיקדוק, און דאָס בלעטל גמרא אַפילו — אויך מער פשוט, ניט געפילפּולט. איז פילט ער זיך שוין ווי אַ מין לערער, אַ יידישער לערער.

און דער סוף־הזמן, וואָס פּאַלט אַריין נאָך אין אמתן זומער, כאָטש די זון שיינט שוין ווייניקער און אַ ווינטעלע טוט שוין אויך גאָר אַנדערש אַ בלאָז, דער דאָזיקער סוף פון זומערדיקן זמן האָט טאַקע ביי ישראל־אָרטשיקן געהייסן אַ מין קאַניקול, להבדיל, וואָקאַציע הייסט עס, ווי אין די שקאָלעס.

אַז ער האָט געמאַכט ריכטיק דעם חשבון, איז אויסגעקומען, אַז פון חצי־אלול ביז מער ווי אַ וואָך אין חשוון איז באַלד כמעט צוויי חדשים פריי. ס׳איז טאַקע אַ מין וואָקאַציע... אַכט וואָכן אָפּרוען זיך איז אַ היפּשע צייט, טרייסט ער

זיך, און וועגן דער צייט גופא מאַכט ער אַ פשרה: אַ העלפט איז סאַמע זומערדיקע טעג, און די אַנדערע העלפט איז אויך ניט קאַלט, און די יינגלעך, נישקשה, די תלמידים שפילן זיך אָן געוונג, אפילו צו די פעלדער הינטערן שטאָט און צום וואַלד ביי דער שטאָט גייען זיי...

און אין אַ וויכוח מיט דעם נייעם לערער אין שטאָט — וויבאַלד סוף־הזמן, האָט ישראל־אָרטשיק זיך מיט אים געטראָפן, — און יענער האָט געהאַט געעפנט אַ חדר־מתוקן און האָט איינגעפירט אַ מין נייע צייט צום אָפרוען פאַר די קינדער, שיעור ניט אַ מין קאַניקול, ווי ביי די מלוכה־שולן, האָט ישראל־אָרטשיק פאַרענטפערט ניט נאָר דעם לערנען תנ"ך אין יידיש, ווי ער, ישראל־אָרטשיק, פירט זיך, נאָר אַפילו די צייט פון סוף־הזמן האָט ער פאַרטיידיקט:

— ניט צו פאַרזינדיקן, אַ שיינע טראַדיציע.

און ער האָט אַליין צופרידן געשמייכלט פון געהויבענעם וואָרט „טראַדיציע".

דער לערער פון חדר־מתוקן, וואו מען האָט געלערנט אי אָן אַ ניגון, אי ניט געטייטשט, און אויב יאָ, איז עברית־בעברית, האָט פונדעסטוועגן ניט געוואָלט אייניייסן מיט ישראל־אָרטשיקן, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז יענער, ישראל־אָרטשיק, קען טאַקע לשון־קודש כדבעי, ווי ער האָט עס ערקלערט כלומרשט אין אַ שפאַס, און דערצו איז דער דאָזיקער תנ"ך־לערנער אַזוי תמימותדיק, אַז עס איז ניט כדאי צו אַמפערן זיך. און ס'איז טאַקע אַ סכנה אויך... אַז עס קומט צום תנ"ך, האָט טאַקע ישראל־אָרטשיק ניט נאָר שענער געזונגען די פסוקים, נאָר טאַקע בעסער געקענט...

און וועגן ליב האָבן תנ"ך, — דאָס האָט שוין דער נייער לערער דער־פילט; ער האָט געזען באַשיינפערלעך, ווי ישראל־אָרטשיק בענקט שוין נאָכן אָנהויב פון ווינטערדיקן זמן, צו לערנען אַ קאַפיטעלע תנ"ך מיטן אייגענעם ניגון זיינעם...

וועז ער קומט אַהיים . . .

די לעצטע וואָך פון ווינטערדיקן זמן איז שוין אין חדר געווָארן פרייער. אַפילו די גרויסע גמרא מלמדים, וואָס זייערע תלמידים זענען געווען שוין דער־וואַקסענע יינגלעך, און זיי אַליין, די גמרא־מלמדים, האָבן געמוזט זיך פירן מיט לומדישער שטרענגקייט — האָבן אין דער לעצטער וואָך געפירט דעם חדר אויף אַ מער פרייען שטייגער... ערשטנס, טאָקע, טאָמער אַ תלמיד, וואָס איז טייער ביי זיינע עלטערן, איז ביי זיי וועז אַ רבי איז אַ גוטער, — וועמען זון פאַרלויבט אים אַלס אַזעלכן, — זייער אָנגעלייגט... איז מעגלעך אַז ער וועט דעם יינגל האָבן דערפאַר אויף נאָך אַ זמן... און צווייטנס, איז שוין טאָקע דרויסן געווָארן וואַרעמער, שענער... שוין באַלד טאָקע ניסן, און דערווייל נאָך דורך די פאַרמאַכטע און „דאָפּלטע" פענצטער אינעווייניק דרינגען שוין אויך אַריין ליכטיקע פּאַסן פון דער נייער זון, ווי זי וואָלט טאָקע ערשט אַראָפּ־געקומען פון איר גאָר הויכן פּלאַץ פון העט איבער די וואָלקנס... און אויסער דעם אַליין, לערנט שוין אפילו אַזאַ גרויסער גמרא־מלמד די לעצטע וואָך מיט די קינדער עפּעס גרינגערס ווי אַ האַרבע מסכתא... אַדרבא, ער לערנט שוין מיט זיי איינעם פון די גרינגסטע און איידלסטע ספרים אין תנ"ך — דעם ספר „שיר־השירים"... און כאָטש ביים רבין אַליין איז „שיר־השירים" ניט קיין נייעס, — ער „זינגט" עס פאַר זיך, מיט דעם אייגענעם ניגון, אַלע פרייטיק צו נאַכט, — אָבער ביים פאַרטייטשן עס פאַר די תלמידים באַקומט דער „שיר־השירים", מיט דעם שוין מער פריידיקן ניגון, אַ באַזונדער באַדייט... טאָמער איז אַפילו וואו ניט וואו אַ שווערערער וואָרט צו פאַרטייטשן, גיט זיך אַ גמרא־מלמד אַן עצה, אַריינקוקנדיק אונטן, אין אַ פירוש אין זיין דיקן תנ"ך, וואָס פאַרטייטשט אפילו אויף לשון־קודש, אַ שווערערן וואָרט...

קען מען זיך שוין פאָרשטעלן ווי פריי עס איז געווָארן די לעצטע וואָך פון ווינטערדיקן זמן ביי אַזאַ מלמד, ווי אבא יאַנקל. ער איז געווען כמעט אַ

דרדקי מלמד. ער האָט געלערנט מיט די תלמידים־לעך בלויז חומש און עטלעכע פסוקים רש״י פון יעדער ערשטער פּרשה פון אַ נייער סדרה. בלויז מיט יענע יינגלעך, וואָס האָבן שוין געלערנט ביי אים דעם צווייטן זמן, האָט ער אויך געלערנט אַ ביסל וויטערדיקע פסוקים פון רש״י אין יעדער ערשטער פּרשה.

די וואָך פאַר סוף הזמן, אַ דריי וואָכן פאַר פּסח, האָט ער שוין מיט די קינדערלעך געלערנט די ערשטע שטעלן פון דער הגדה. דער עיקר אָבער דעם „מה נשתנה״ געלערנט מיט אַ גרונט, אַז יעדער יינגעלע וואָס גייט צו אים אין חדר זאָל קענען פרעגן אויסנווייניק אָט די פּיר קשיות וויִ אַ וואַסער, וואָס דאָס האָט באַדייט: אָן אַן אָפּשטעל, איין קשיא נאָר דער אַנדערער, ביז דער לעצטער... אַזוי, אַז דער גליקלעכער טאַטע זאָל טאַקע קענען ענטפערן דעם ריכטיקן תירוץ און אויסזינגען עם מיט דעם פיינעם ניגון „עבדים היינו״ און וויִ ווייטער שטייט געשריבן: „און גאָט האָט אונדז פון דאָרט אַרויסגע־נומען״...

זיינען שוין די קליינע יינגלעך, די זיבן־אַכט יעריקע, געווען מער מבינים אויף דער שיינקייט פון „מה נשתה״, ווי די שוין דערוואַקסענע יינגלעך ביי די גמרא־מלמדים, וואָס האָבן אין דער זעלבער וואָך געלערנט אין חדר „שיר־השירים״. צי שענער, צי ניט — פריילעכער זיכער... ביי „שיר־השירים״ איז ניטאָ וואָס צו לאַכן... אָבער ביי „מה נשתנה״ — יאָ... איבערהויפּט די ערשטע פּאָר מאָל, וועָן דער רבי, אבא־יאַנקל, אַ ייִד מיט אַ לאַנגער באָרד, פרעגט אַליין, כדי צו לערנען וויִ די תלמידים זאָלן ביים סדר פרעגן: טאַטע, איך וועל דיר פרעגן די פּיר קשיות... אָבער אבא־יאַנקל, בכלל אַ רבי, וואָס האַלט ניט פון צו שטאַרק זיך בייזערן, לאָזט זיי ביי די פּיר קשיות זיך אויסלאַכן, ער שטערט זיי ניט... ער ווייסט שוין, אַז וואָס מער מען שטערט, אַלץ מער לאַכן זיי... וועָן ער דערלויבט עס זיי, איז וועָרן זיי פון זיך אַליין ערנסט און פרעגן שוין איבער, וויִ דערוואַקסענע יינגלעך: טאַטע, איך וועל דיך פרעגן... און זיי קוקן דערביי אויפן רבין... ס׳איז אַ מין שפּיל... אַ פּראָבע. דער רבי, הייסט עס, איז דערווייל דער טאַטע... ביים ריכטיקן סדר וועט דאָס יינגעלע טאַקע פרעגן דעם טאַטן... און די מאַמע און די עלטערע ברידערלעך און די שוועס־טערלעך וועלן זיך פרייען, אָבער ניט לאַכן...

אבא־יאַנקל, וואָס מיט דער ערשטער ווייב האָט ער קיין קינדער ניט געהאַט און מיט דער צווייטער — אַ יינגערע פון אים — האָט ער דערלעבט אַ

קינד, אַ מיידעלע, פאַרשפּילט זיך אין חדר מיט די פּיר קשיות, ווי אַלע תלמידים וואָלטן געווען זיינע קינדער, וואָס פרעגן אים שוין די פּיר קשיות... ער דערמאָנט זיך אָבער, אַז דאָס איז בלויז געלערנט מיט יינגעלעך פאַר שכר־לימוד, און די קשיות צום סדר וועלן זיי פרעגן ביי זייערע טאַטעס, — יעדעס יינגעלע ביי זיין טאַטן, — טוט ער אַ באַהאַלטענעם זיפּץ. דאַכט זיך אים אָבער, אַז ער זינדיקט... וואָס הייסט עס — דו דאַרפסט זיך פרייען, דו לערנסט אויס יידישע יינגעלעך פרעגן די פּיר קשיות... און עס וועט פריילעך זיין ביי די יידישע טישן צו די סדרים...

דעמאָלט באַשליסט ער שוין, אַז ער וועט שוין זיין טעכטערל לערנען אין דער היים פרעגן סתם די פּיר קשיות... בלויז ווי אַ שפּילן זיך... ווי אַ לידעלע. דאָס ווייב, חייע־ברייגע, זאָל נאָר ניט לאַכן... יענע איז אַ גרויס־שטאָטישע...

אַז ער איז געגאַנגען דעם לעצטן אָוונט פון סוף־ווינטערדיקן זמן אַהיים, נאָך דעם פאַנאַנדערלאָזן די אַלע תלמידימלעך — יעדערן צו זיין היים, צו זיין טאַטן און מאַמען — האָט ער דערפילט אַ מאָדנע בענקשאַפט... עס האָט אים באַנג געטאָן דער געדונגענער חדר, אין אַ וואַרעמער שטוב, ביי אַן עלטערע פּאָר פּאָלק, אָן קינדער. און דער אַלטער אַליין, אַ בעל מלאכה, פלעגט ערשט קומען נאָך מעריב. און נאָכן אָפּעסן די וועטשערע מיט דער אַלטער, דער באַלעבאָס, הייסט עס, פון חדר, ניט צו שטערן אים דאָס לערנען מיט די קינדער, זיך זעצן ביים אויוון און הערן תורה... ביי אים, אַן אָרעמער בעל מלאכה, איז אַ שטיקעלע חומש, פאַרטייטשט פון אבא־יאַנקלען און נאָך מיט אַ ניגון, געווען אָן אמתער תענוג... אבא־יאַנקל האָט עס געוואוסט, און עס האָט אים באַזונדערס הנאה געטאָן... ס׳איז אויסגעקומען, ווי ער האָט ניט נאָר קליינע, זיבן־אַכט יאָריקע יינגלעך, פאַר תלמידים, נאָר אָט דער עלטערער ייד אויך... אַ בעל מלאכה, אַ יגיע כפּיסניק... און אפילו אַז זי, די באַלעבאָסטע, וועמען ער האָט געצאָלט פאַרן חדר, די עטלעכע רובל איבערן ווינטערדיקן זמן, צו ביסלעך, צו עטלעכע גילדן אַ חודש, צי אמאָל זעלטענער, פלעגט זיצן ביים קיך־באַנק, ערגעץ ווייט פון זיין גרויסן טיש, וואו ער האָט געלערנט און זי פלעגט זיך מיט גרויס יראת הכבוד צוהערן ווי און וואָס ער לערנט מיט די קינדער — האָט דאָס אבא־יאַנקלען אויך שטאַרק הנאה געטאָן. חייע־ברייגע, אַ גרויס־שטאָטישע, אַ יינגערע פון אים, וועדלריק די צווייטע וויב — זי ווערט ניט נתפּעל פון זיין תורה... אין אַ פרייטיק, אַז ער זיצט ביים טיש און איז מעביר

די סדרה און זי „פאַרקערט" דעמאָלט די שטוב — מוז ער אויפשטיין און זי קערט מיטן בעזים לענגער, ווי אים דאַכט זיך, ווי זי דאַרף...

פונדעסטוועגן, אַז ער איז אַריינגעקומען אין שטוב, און טאַקע אַן אייגענע, דאָס הייסט, אַליין אַ באַלעבאָס, און דערציילט זיין חייע־בריינען, אַז שוין, מאָרגן איז ער שוין אַ פרייער מענטש, האָט חייע־בריינע פריינטלעך אַ שמייכל געטאָן און זיך אָנגעקנעלט — אַזאַ ווינטער — אין דער פרי — אין חדר, שפּעט אין אָוונט, — פון חדר... וועסט טאַקע מיר אויך עפּעס העלפן. עס איז דאָס פאַר פּסח און קיין דינסטן האַלטן, צי אפילו אויף אַ פּאָר שעה אַ העלפערן, קענען מיר ניט...

און נאָך אַ שווייגן אַ ווילע האָט זי געפרעגט:

— האָסט עפּעס געבראַכט געלט?

אַ גליק וואָס יאָ. דעם לעצטן טאָג האָבן טאַקע דריי תלמידימלעך — לאַנג לעבן זאָלן זיי, — געבראַכט שכר־לימוד. וועט דעם גאַנצן חוב פאַרן ווינטערדיקן זמן, וועט אַ טייל...

אבא־יאַנקל האָט עס איר איבערגעגעבן מיט גרויס געטריישאַפט. איין רובלדיקע אַסיגנאַציע — אַ שטאַרק פאַרקנייטשטע — אויסגעגלייכט און צוגעפּרעסט מיט די הענט... די זילבערנע מטבעות האָט ער אויסגעציילט מיט גרויס כוונה — הויך אויפן קול...

איז שוין חייע־בריינע, וואָס האָט טאַקע נעבאַך שטאַרק געדאַרפט האָבן אויף צו פאַרענדיקן דעם צוגרייטן און אָנגרייטן אויף פּסח — געוואָרן זייער פריינטלעך... האָט אים גלייך אָנגעזאָגט, וואָס זי האָט צוגעגרייט פאַר אים אויף וועטשערע... און וועט ער האָט געגעסן מיט אַפּעטיט, וועדליק נאָך אַ טאָג לערנען מיט קליינע תלמידימלעך, האָט זי אים שוין אגב, איבערגעגעבן, וואָס זי גרייט צו אויף מאָרגן, — אויף וואַרעמס...

— ווי באַלד דו וועסט שוין זיין אַ היימיקער, דאַרף מען שוין דאָך קאָכן וואַרעמס אויך... כאָטש צוריק געריידט — האָט זי זיך פאַרכאַפּט — איז איצטער, פאַר פּסח, אַלץ פייער און פלאַם... און דערצו, וויס איך, עס איז גאָר ניטאָ קיין צייט צו קאָכן און וועט צו עסן...

האָט שוין אבא־יאַנקל פאַרשטאַנען אַז אָט אין די צוויי וואָכן ביזן סאָמע פּסח, וועט ער דאַרפן אי העלפן אין שטוב אי צו זיין פאַרוואָגלט בכלל.... ווייל דער טומל איז שוין ניט פאַר אים געווען... ער האָט זיך שוין אין משך פון

אַזאַ ווינטער, אין אַזאַ פרייען און געראַמען חדר — ביי אַ גרויסן טיש, אַרום־געריגלט מיט ליבע תלמידימלעך, — זיך אָפּגעוואוינט פון אָט די אַלע היימישע יאָכן, מעג עס זיין אפילו לכבוד פּסח...

באַלד אָבער איז צו אים צוגעקומען די קליין טעכטערל, זי האָט זיך געווען פאַרשפּילט אין אַ ווינקל פון שטוב, ביי אַ בעט, מיט אַ קעסטעלע געלן זאַמד, וואָס די מאַמע, חייע־ברײַנע האָט שוין געהאַט צוגעגרייט, פאַר די פּאָדלאָגע. — האָט שוין חייע־ברײַנע דערציילט, אַז מען האָט שוין ביים באַרג, לעבן קלויסטער, סאַמע אונטן — זיך געזומען צום פרישן זאַמד, נאָכדעם, ווי די שניי איז שוין געוואָרן מיט עטלעכע טעג צוריק צושמאָלצן, און די זון האָט גלייך אַ טריקן געטאָן... האָט זי אויך זיך אָנגעגרייט. זי רעכנט אָבער, אַז עס וועט זיין צו וויניק... ווייל דער שניי איז נאָך ניט צוגאַנגען אומעטום און מען קומט נאָך אַריין אין שטוב מיט נאַסע שיך און מיט נאַסע שטיוול.

פאַרבראַכט אַביסל מיט דער טעכטערל, אויסגעפרעגט איר וועגן די לשון־קודשדיקע ווערטער, וועלכע ער האָט איר אויסגעלערנט — ווי אַזוי צו זאָגן זיי אויף יידיש, ווי מצה, אַ שטערנדל, עינים, אויגעלעך, און דאָס גלייכן — גרינגע און ליב קלינגנדיקע ווערטער פאַר אים — האָט ער זיך געזומען צו אַ שטוביקער אַרבעט, וואָס ער האָט נאָך געדענקט פון פאַראַיאָרן, און פון פאַר יאָרן און יאָרן צוריק...

דאָס איז געווען אָנצושפּאַלטן פון אַ טרוקענער שייט־האָלץ — דינע קין און פון זיי צו פלעכטן צודעקעלעך פאַר אַלערליי כלים, וואו עס וועלן זיך געפינען פּסחדיקע שפּייז.

די דאָזיקע אַרבעט איז אַ מאַנסבילשע... די אַרבעט האָט געהאַט אַן אינטערעס פאַר אים, ניט נאָר ביים פלעכטן, נאָר אפילו ביים אָפּשפּאַלטן יעדע לאַנגע דינע קין, פון רונדן טרוקענעם שייט־האָלץ. וועט רעדט דאָס פלעכטן אין אַ דעקל — איז דאָך אַ מין אומנות, וואָס ניט יעדערער קען... פאַר אַזאַ אַרבעט האָט געהאַט חייע־ברײַנע דרך ארץ...

מיט טעג שפּעטער אָבער, האָט זיך שוין אָנגעהויבן אַזעלכע אַרבעט, וואָס עס האָבן אויך געקענט טאָן ווייבער און אפילו חייע־ברײַנע, כאָטש אַ גרויס־שטאָטישע — אויך. אין די טעג האָט זיך שוין אבא יאַנקל דערפילט, ווי פאַרלוירן, ווי אַ פאַרבלאָנדזשעטער... האָט ער געזוכט עצות, געבויט פלענער... ערשט יאָ, ס׳איז געווען אַלערליי וועגן. איין וועג — ער האָט נאָך געהאַט

איינצומאַנען ביי אַ צוויי־דריי באַלעבאַטים שכר־לימוד... וויבאַלד שכר־לימוד — איז דאָך בילכער ווי אַלץ און חייע־ברייענען האָט נאָך טאַקע אויסגעפעלט אויף יום טוב... האָט זיך אבא יאַנקל שוין אין דער ערשטער וואָך געשפּאַנירט איבער די גאַסן פון שטאָט צו די באַלעבאַטים, און ניט געפינענדיק וועמען — פלעגט ער אַריין אין איינעם פון די בתי־מדרשים, צו כאַפּן דעם פיינעם שמועס מיט זיינע נאָענטסטע — די מלמדים...

נישט מער, אויך אין אַ בית מדרש איז געווען ערב־פסחדיק... דער אונטער־שמש איז געשטאַנען ביי צוזאַמענגעשטעלטע סטענדערס אין אַ ווינקל, און ביי די בענק, און געגעבן באַפעלן צו צוויי עלטערע ווייבער, וואָס מען האָט געדונגען צו וואַשן דעם דיל, די בענק און בכלל באַנייען דעם בית־מדרש לכבוד פּסח... און אין סאַמע מיטן זענען געשטאַנען אַנדערע צוויי ווייבער — שוין יינגערע, צו שייערן די הענגלייכטער, און די איבעריקע הייליקע כלים פון בית־מדרש...

אין אַ ווינקעלע ביים נר־תמיד, לעבן כיור, ביי דער טיר, זענען געשטאַנען עטלעכע מלמדים, ווי אַנטלאָפענע פון די אַרעמע צערודערטע היימען, און האָבן זיך דערציילט אַלערליי מעשיות וועגן תלמידים, בעלי־בתים און אַלע ווייל געמוזט איבערייסן זייער שמועס, ווייל דער אונטער־שמש האָט געגעבן נייע באַפעלן צו די אַרבעטערינס צו פאַרנעמען נייע פּלעצער, וואו און וואָס צו שייערן אויף דעם אָנקומענדיקן פּסח... האָבן די מלמדים געמוזט שוין איבערוואַנדערן צו דער בימה...

באַלד אָבער האָבן זיי געמוזט אויך די בימה פאַרלאָזן...

האָט שוין אבא יאַנקל זיך געלאָזט גיין אַהיים. אויב אָפּקומען, איז שוין בעסער ביי זיך אין שטוב. און טאַקע מיט עפּעס אַרויסהעלפן זיין חייע־ברייענען... אויב שוין ניט מיט קיין ווייבערישער אַרבעט, וועט ער אַכטונג געבן אויף דער טעכטערל, אין דרויסן, וואו די זון האָט זיך שוין מיט יעדן טאָג ליכטיקער צושיינט און יינגלעך שפּילן זיך שוין אין „מלחמה", און קליינע מיידלעך מאַכן שוין פון דער נאַקעטער, נאָך פייכטער ערד — כלומרשטע געבעקס — אין אַן אַליין געמאַכטן אויוון און אפילו מיט אַ קוימען...

דער אַרימער מאַלצייט

אַפהיטן די „ניין טעג" איז הירש דעם למדן ניט אַנגעקומען „צו־שוועך". נישט־מער, ער האָט געהאַט זיין אייגענעם דרך, זיין אייגענע פירונג, אַדער ווי אויף זיין לשון — זיין אייגענע הנהגה.

וואָס ס׳איז שייך ניט עסן קיין פלייש אין די ניין־טעג, האָט דאָס פאַר אים און פאַר זיין ווייב און פאַר די עלטערע קינדער, וואָס האָבן שוין אויך געוואוסט פון אַ דין, געקלונגען ווי אַ שפּאָס. אַז סיי־ווי־סיי איז דאָס פלייש עסן אין דער וואָכן, און נאָך אין זומער־טעג, ניט געווען קיין געווייניליכער ענין. הירש למדנס ווייב האָט זיך אַמאָל, אין אַ זומער, זאַוויניעט און אפילו אויף שבת געמאַכט אַ מילכיקן וואַרמעס. און הירש למדן האָט איר דערפאַר שטאַרק געלויבט, אויף זיין אופן.

— וועז עס וועגדט זיך אין מיין הירשלען — פלעגט זיך דאָס ווייב אַמאָל גרויסן מיט איר מאַן פאַר אַ נאָענטערער שכנה אין גאַס — האָבן די קצבים שוין לאַנג געמעגט אַוועקלייגן די העק און דער שוחט דעם חלף. ביי אים איז פלייש־עסן ניט קיין מוז, חלילה.

אָבער אויך מילכיקס איז פאַר אים ניט געווען צו שטאַרק אַנגעלייגט. אויף פוטער האָט ער אַפילו ניט געקענט קוקן. אויב שוין יאָ אַמאָל עפּעס פּרעגלען פאַר אים, איז אויף בוימל. פון בוימל האָט ער שטאַרק געהאַלטן. וואו ער טוט זיך אַ קער אין זיינע ספרים, פון חומש ביז נביאים און ווייטער און אַלע טאָג אין דאַוונען — איז לויטער בוימל... היינט דאָס „וועךטל", אַז דער אמת שווימט אַרויף ווי בוימל אויפן וואַסער!... אַביסל מילך אין אַ גלאָז, אין וועלכער ער האָט געטונקט דאָס שטיקל אייגעדאַרטע חלה, שוין אַרום דאָנערשטאָג, וואָס עס איז איבערגעבליבן פון שבת, האָט ער אויך געהאַלטן פאַר אַ געהויבענער סעודה. מער האָט ער ליב געהאַט יענע מאַכלים, וואָס מען מאַכט פון געוויקסן. אַרבעס און בעבלאַך און קאַרטאָפל, געקאָכטער־הייט, און אַ גרין אוגערקעלע רויערהייט.

און דוקא אַט די זאַכן זיינען שוין אין אַנהויב חודש אב דאָ פון דער פולער האַנט. געוויסע מינים האָט ער שוין אפילו פון זיין אייגענעם גאָרטן, וואָס געפינט זיך הינטער זיין הויז און אויף וועלכן ער גיט שטילערהייט אַכטונג, איבערהויפט אויף דער טירעלע, וואָס פירט צום גאָרטן, אַז עס זאָל זיך „שטשילנע" פאַרמאַכן. ניט אַזוי צוליב פאַרהיטן די גרינסן פון גנבים, נאָר מער זאָל ניט צוטרעטן די בייטן, אויף וועלכע ער האָט גרויס הנאה צו קוקן, וועו ער קומט אין גאָרטן אַמאָל אַריין, אין אַ שיינעם טאָג, מיט אַ ספר.

אָפהיטן די „ניין־טעג" מוז שוין הירש אויף אַן אַנדער שטייגער. עס איז שוין ניט אין די מאכלים, וואָס ער עסט יאָ, און וואָס ער עסט ניט, אין די דאָזיקע ניין טעג, נאָר אין די ספרים, וואָס ער לערנט יאָ און וואָס ער לערנט ניט. און אפילו אין דעם ניגון. אין די ניין־טעג בייט ער דעם ניגון, אויב ער לערנט גמרא, ס׳איז אַ ניגון וואָס פאַרטראָגט שוין מער צום איכה־ניגון און צו דעם ניגון פון געוויסע קינות, וואָס מען „זאָגט" שוין אין תשעה־באב. איז דאָס אָבער אַ ניגון, וואָס פאַרשאַפט אים אַ הנאה. כאָפט ער זיך צוריק און שלינגט שוין אַיין אַ פאָר עמודים גאָר אַן אַ ניגון.

אמת, די מסכתא אַליין, וואָס ער קלייבט אויס צו לערנען אין די ניין־טעג, איז אַ האַרבע — ער קלייבט אַזאַ בכיון אויס — אָבער ווי אַ גרויסער למדן איז פאָר אים קיין שווערער ענין ניטאָ. בפרט, אַז זיין ש״ס, וואָס ער פאַרמאָגט זינט נאָך זיין חתונה — אַ דרשה־געשאַנק פון זיין טאַטע דעם ניט־למדן, אָבער אין יענער צייט דעם בעל פרנסה — פאַרמאָגט געגנוג פירושים, וואָס גלעטן אויס און פאַרענטפערן דאָס האַרבסטע. קוקט ער טאַקע דעמאָלט אין די פירושים ניט אַריין, ער וויל אַליין דערגרונטעווען. זאָל טאַקע אַנקומען שווערער.

וואָס וויטער אין די ניין־טעג, ציט אים אַלץ מער צו דער גמרא גיטין — אַ מסכתא בכלל א גרינגע און דער ענין איז וועגן גטן — פאָר אים גאָר אַ פרעמדער ענין. הירש למדן קען גאָרניט פאַרשטיין ווי אַזוי אַ מענטש גט דאָס אָפּ אַ ווייב. וועו ער לערנט אַמאָל אָט די מסכתא, לערנט ער טאַקע שטילער — ער שעמט זיך פאָר זיין ווייב און ווי זי טאַקע ניט פאַרשעמען, צי גאָר חלילה דערשרעקן. אַז אַ מאָן גט זיין ווייב וויינען אין הימל די מלאכים. דאָס ווייסט ער, שטייט געשריבן אפילו אין איר ספר — אין דעם „טייטש־חומש"...

אָבער צו דער מסכתא גיטין ציט אים ניט צוליב די דינים פון גטן זיך, נאָר צוליב יענעם „פרק" אין דער מסכתא, וואו עס דערציילט זיך וועגן דער מלחמה וואָס די רוימער האָבן געפירט מיט די יידן און די יידן האָבן געפירט מיט די רוימער. און איבערהויפט וועגן דער באַלאַגערונג פון ירושלים, און נאָכדעם וועגן חורבן פון דעם צווייטן בית־המקדש.

נאָך יענעם „פרק", וואו עס הויבט זיך אָן דער „אמר ר' יוחנן", און עס גייען אַוועק גאַנצע „דפים", לויטער גמרא, כמעט אָן די פירושים פון רש"י און תוספות ביי די זייטן, וויל צו וואָס איז נאָך דאָס מפרש זיין, אַז מען זעט עס גלייך פאָר די אויגן — וועלט ער ערשט אַריינגעצויגן אין דער טרויער־דיקייט פון די ניין־טעג. מעג שוין זיין ווי שפעט פאַרנאַכט און לאַנג צייט צו עסן זיין וועטשערע, וואָס זיין וויב האָט אוודאי, אַפילו אין אַ טאָג פון אָב, צוגעגרייט — אים קען זי שוין אַזוי גיך ניט אָפרייסן פון זיין טישל, וואָס שטייט צו דער וואַנט. דען ער זיצט ביים טישל, איבער דער גמרא, צי אַמאָל אַזוי איבער אַ ספר — מיטן פנים צו דער וואַנט און מיט דער פלייצע צו דער שטוב, וועלט דער פלאָץ פאַרוואַנדלט אין אַ חדר־מיוחד און קיינער פון די שטוביקע שטערט אים ניט אין דעם דאָזיקן חדר זיינעם.

מיט גרויס געבעט פועלט דאָס ווייב, אַז ער זאָל שוין גיין צו גרויסן טיש עפעס עסן. אָבער נאָך אַזעלכע צרות, וואָס די יידן האָבן אָט־ערשט־אָ איבער־געלעבט אין ירושלים און אַרום ירושלים, ווי וועט אים אייגנזין אָ בייסן?... שטייט ער פאַרטראַכט, שוין אין מיטן שטוב און קען ביי זיך ניט פועלן צו גיין וואָשן זיך. ער ווייל אָבער ניט אָפעסן דער ווייב דאָס האַרץ, און די עלטערע קינדער ווילן אויך דער טאַטע זאָל זיין עסן. זיין שמאָל לענגלעך פנים זעט אויס בלייכער ווי שטענדיק. די אויגן פאַרצויגן ווי מיט וואָלקנדלעך. נאָטירלעך, וויינען וועט ער ניט. הירש למדן קען זיך מאַכן האַרץ.

וואָשט ער זיך, זעצט זיך ביים גרויסן טיש, אויבן־אָן, אויף זיין שטענדיקן פלאָץ, מיטן פלייצע צו די קינדער. ער זוכט אויס פון די אָנגעשניטענע המוציאס ברויט אויפן טיש דעם האַרטסטן שטיקל, דאָס אויבערשטע פון לעבל, דאָס קרייטשיקל — דוקא וויל ער קען קיין האַרטע ניט עסן, ווייל ער אָט דאָס שטיקל — זאָל זיך אים דאַכטן, אַז ער איז דאַרטן, וועלן די שטאָט איז באַלאַגערט פון שונא, און אָט געפינט ער אָזאַ האַרט שטיקל ברויט.

ער גריזעט עס מיט די פאָדערשטע ציין. ער ווייל נעמען אָ חלק אין דעם צער פון זיינע ברידער אַמאָל.

און ער טוט זיך אַ זאַג, שיר ביט שמייכלענדיק — פון וואָס זיין פּנים ווערט נאָך מער בלייך און אייגנעפאַלן:

— וואָס דאַרטן האָט זיך אָפּגעטאָן!...

דערווייל טראָגט דאָס ווייב צו צום טיש די שיסל מיט דער געקאָכטער וועטשערע, וואָס זי האָט נאָך פּאַררוקט אין אויוון אינדערפרי. פון דער שיסל טארטשעט אין דער הויך די גרויסע צינענע קאָך־לעפל.

הירש למדן דערקענט שוין וואָס פּאָר אַ מין וועטשערע דאָס איז: זיין באליבטער מאכל — פּערל גרויפּן מיט בעבלאך מיט קאַרטאָפל.

זאל ער איצטער עסן אַזאַ מאכל? גריזעט ער דאָס האַרטע שטיקל ברויט און ישובט זיך.

אבער דאָס ווייב גיסט שוין אָן מיט דער קאָכלעפל זיין טעלער, וואָס שטייט פּאָר אים, ביז די ברעגן.

— עפּעס זעט אויס היינטיקע וועטשערע געשמאַקער ווי אַלעמאָל — זיפּצט ער, קוקנדיק אויף דעם פולן טעלער.

— דוקא אַ „מיטנישטע", אַ „פּאַרעווע" — פּאַרזיכערט זי מיט אַ פרומער מינע. ס׳איז דאָך ניין־טעג. איך וויס דען ניט?

אודאי מעג ער עס על פּי דין עסן. עס גייט אָבער ניט אין דעם דין. אַז די אַלע בילדער פון „אמר ר׳ יוחנן" שטייען אים נאָך פּאָר די אויגן... אויך שוועבט פּאָר זיינע אויגן די גרויסע גבירה, וואָס האָט אין דער צייט פון דער באַלאַגערונג געשיקט אירע דינסטן קויפן שפּייז און זיי זיינען יעדעס מאָל געקומען אָן שפּייז, ווייל אפילו דאָס גראָבע מעל איז אויך ניט געווען צו קריגן — ער זעט זי אָנגעטאָן אין זיידנס, מיט אַ באַנד פּערל אויפן האַלדז, גייט זי אַרום אין די גאַסן פון ירושלים און זוכט, אַ פּאַרהונגערטע, אַ ברעקל שפּייז.

אָבער ניט עסן, וועלן זיין ווייב און די קינדער האָבן צער.

עסט ער אַ פּאָר לעפל. דער טעם צעגייט אים אין די גלידער. אַ מאכל־מלכים... באַ׳טעמטער ווי אַלע מאָל... לייגט ער אַוועק דעם לעפל און זוכט עפּעס אַ טרייסט, און ער דערציילט שוין פּאָר זיין געזינדל:

— איז אָבער דאָרטן געווען, שוין נאָכן חורבן, אַ גבור, אַ העלד. בר־כוכבא האָט ער געהייסן. אָך, וואָס ער האָט געוויזן פּאָר אַ גבורות!

די קינדער הערן, דאָס ווייב אויך. זי וויסט עס פון טייטש־חומש נאָך פון פּאַראַיאָרן. נאָר אַז הירש דערציילט עס, איז עס נאָך שענער.

מוז ער שוין עסן נאָך אַ פּאָר לעפל פון דער באַ׳טעמ׳טער וועטשערע און זי פאַרזיכערט אים נאָך אַמאָל, אַז עס איז „מיטנישטע", פּאַרעווע. אפילו דער טאָפּ אַ „פּאַרעווער"...

— דער מילכיקער טאָפּ איז צושפּאָלטן און איך האָב נאָך אים ניט איינגעדראָטעוועט. ס׳איז אַלץ קיין צייט ניטאָ.

ער איז שוין אָבער ניט ביים טיש, נאָר ערגעץ־וואו אַנדערש. ער וווייסט שוין ניט, צי עסט ער יאָ, צי נישט. זיין געדאַנק טראָגט אים אַוועק אַזש אין דער שטאָט ביתר. דאָרטן זעט ער זיך מיט בר־כוכבאן, מיט ר׳ אליעזרן, און מיט ר׳ עקיבאן. נאָכדעם הערט ער אַ געוויש, אַ געדודער, אַ קלינגען פון געווער. און חיילות גייען, גייען נאָכאַנאַנד... און בר־כוכבא, פון זיין אקסל העכער פון זיי אַלע, הויבט הויך זיין האַנט און...

אָבער זיין ווייב ברענגט אים באַלד צוריק פון דאָרטן:

— הירש, וואָס עסטו ניט?

כאָפּט ער זיך אויף ווי פון אַ חלום — ערשט ער זיצט מיט דער לעפל אין דער האַנט, און אַרום אים די קינדער, און — אַ ברירה האָט ער — ער מוז צוליב טאָן דער ווייב און עסן נאָך.

און זי פאַרזיכערט אים ווידער, אַז ס׳איז געקאָכט אפילו אין אַ „פּאַרעווען" טאָפּ.

שמייכלט ער שוין ווי אַ פאַרשולדיקטער, וויל געבן איר צו פאַרשטיין אַקוראַט קען ער ניט.

ס׳גייט אים ניט אין דעם דין, צי מען מעג, צי ניט — אודאי מעג מען. עס גייט אין עפּעס אַ העכערן ענין.

און נאָך דער אָפּקומעניש ביי דער באַ׳טעמ׳טער וועטשערע האָט ער זיך ווידער געזעצט ביי זיין טישעלע, מיטן פּנים צו דער וואַנט און זיך שוין געוויגט איבער אַן אַנדער ספר, וואָס איז געשריבן געוואָרן שוין ניט לאַנג — איינאַנצן מיט אַ צוויי הונדערט יאָר צוריק. ביי דעם ספר האָט ער שוין געלערנט אַן אַ ניגון. ער האָט אין דעם דאָזיקן ספר בלויז אַריינגעקוקט און דער ניגון האָט זיך געזונגען אין אים, הירש דעם למדן אַליין, אין זיין געמיט און אין זיין גאַנצן וועזן...

גערַאם אין דער שניידערשער שול

סיי יונגערהייט, ביי זיין „פּאַך" — שניידעריי, סיי שפּעטער נאָך דער חתונה — זיין אַ שמש אין שניידערישער שול, און נאָך שפּעטער, שוין ביז זיין טיפער עלטער, אויך אַ בדחן אויף חתונות — האָט זיך אין זכריהן אויס־געאַרבעט אַ פריילעכן געמיט. זיין פריילעכקייט האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף די שניידער, די דאָוונער אין דער שול.

די שול איז טאַקע געווען געבויט כדי צו דינען גאָט, צו דאָוונען אין איר דריי מאָל אַ טאָג — וואָך און שבת און יום־טוב, אָבער וואָס צו גאָט איז צו גאָט און וואָס צו לייטן... די שניידערשע שול איז געווען מער הויז, ווי שול... ערשטנס טאַקע די דאָוונער אַליין — לויטער בעלי־מלאכות. ניט נאָר שניידער, נאָר אַ שוסטער, צי אַן אַנדער מין בעל־מלאכה וועט אויך ניט קריכן אין גרויסן בית מדרש, צי אפילו אין נייעם בית־מדרש, וואו עס דאָוונען שוין יאָ עטלעכע פשוטע יידן אויך. וועט רעדט אין קליינעם בית־מדרש, וואו עס דאָוונט דער גביר און אייגער פון די צוויי רבנים, ר׳ הירש — וועט אַבי וועט אַ בעל־מלאכה אודאי ניט האָבן די העזה צו דאָוונען דאָרטן... און סיי ווי סיי האָט עס ניט געלוינט. ביי די שניידער איז פריילעכער, און טאַקע דערפאַר וואָס זכריה בדחן איז דאָרטן אַ שמש... וויל אייגער זכריה דער בדחן הויבט אָן צו רעדן, שמייכלט ער שוין אַליין, און נאָכדעם ווי ער זאָגט עפּעס, מוזן שוין אַנדערע שמייכלען און אַמאָל טאַקע פריילעך זיך פונאַנדערלאָכן. זכריה׳ס אַ ווערטל איז כדאי צו הערן סיי פאַר׳ן דאָוונען, סיי אינמיטן דאָוונען און סיי נאָכן דאָוונען... און ווערטלעך האָט ער גענוג. עס בלייבט אים נאָך גענוג צו זאָגן זיי אויף אָרעמע און אַפילו באַלעבאַטישע חתונות... אויף אַ גבירשער חתונה זיינען דאָ, זאָגט ער אַ ווערטל, ערגערע בדחנים... און אויב אַ שטיקל תורה, איז זכריה דער בדחן אויך ניט קיין עם־הארץ; טאַקע אין דער יוגנט געווען אַ שניידער, אָבער, א פּנים, אויך אַמאָל געלערנט. איבערהויפּט אין אַ

מדרש אַפּזאָגן איז ער געווען אַ גרויסער בריה... אַז ער וואָלט וועלן וואָלט ער געקענט זיין אַ מגיד, וועדליג זיין אינטייטשן אַ מדרש... וואָלט ער, הייסט עס, געקאָנט האָבן נאָך אַ פּרנסה. נאָר אים איז געווען צווייַ פּרנסות: בדחנות און שמשות. און סיי ווי סיי איז אַ סברא, אז אין אַ פּאָר־פּסח'דיקער וואָך, וועט ביי ישראל ארטשיקס דעם שניידער, וואָס איז אויך אַ שטיקל למדן און וואוינט טאַקע אונטערן שניידערשן שול אין אַ קעלער, וואָס איז אָבער אַ גאַנץ נישקשה'דיקע דירה — וועט ביי יענעם איז דאָ „ספּעשנע" אַרבעט — העלפּט אים זכריה דער בדחן אַרויס. אמת, לייט זאָלן ניט זען — שפּעט אין דער נאַכט.

אָבער פון דעם וועלט ער אויך ניט קיין גביר... עס איז בלויז צושטייער אויף וויין אויף פּסח...

דערצו איז נאָך זיין גאָלדע אַ שוואַכע יידענע, און ער מוז אין שטוב אַמאָל איר אויך עפּעס צוהעלפן, ווייל זכריה האָט ניט קיין טעכטער, נאָך בלויז זין און אַלע זיינען זיי קלעזמער, און גייען שוין אינדערפרי אַוועק פון דער ענגער דירה צו ישראל פלייטיסט, אייגנצושטודירן אַ נייעם וואָלק, טאָמער מאַכט זיך וועט אַ געהויבענע חתונה. פונדעסטוועגן איז אין שניידערשער שול שטענדיק אויפגערוימט. קיין אַרויסהעלפער און אונטער שמש האָט ער ניט... פון די שכירות וואָס ער באַקומט פון די שניידער און די אַנדערע בעלי־מלאכות, וואָס דאַוונען אין שניידערשער שול — איז ער ניט בכח צו האַלטן אן אונטער שמש, און דער שניידערשער קהל אודאי ניט. טאָמער איז דאָ אין רייכער שניידער, עליע פּעטערבורגער, דאַוונט ער טאַקע אין נייעם בית־מדרש מיט די פיינע באַלעבאָטים, און האָט אַ „שטאָט" דאָרטן — דוקא אין מזרח־וואַנט. נאָר עליע פּעטערבורגער איז מער באַלעבאָס ווי שניידער, ער האָט די שענסטע הויז, נעבן מאַרק און נייט פּאָר די גבירים און פּאָר די פּריצים און די סחורה אויף די טייערע גאַרניטורן און אויף די מאַנטלען קויפט מען טאַקע ביי אים גופא, און אַליין שניידט ער נאָר אַמאָל צו... נייען אַליין — געדענקט מען שוין די צייט ניט, וועט ער האָט געגייט. ער האָלט „מענטשן" — יונגע בחורים.

אמת, אַן „אַרעם־בחור", וואָס לערנט אין שניידערשער שול, און שלאָפט שוין אויך דאָרטן, העלפּט זכריה'ן אַמאָל צו; ס'איז דאָך זיין דירה... נאָר אינגאַנצן אויף אים קען מען זיך ניט פאַרלאָזן — אַ בחור'ל פון דער פרעמד, פרעג אים בחרם, וואָס די דאַוונער פון שניידערשן שול פאַרלאַנגען.

אין שניידערשער שול איז אויך דאָ אַן אַלמער מיט ספּרים. טאָמער מאַכט

זיך אַמאָל אַ בעל־מלאכה אַ למדן, זאָל ער האָבן אין וואָס אַרײַנצוקוקן. און ס׳זײַנען טאַקע אַזעלכע דאָ. אויב ניט קיין שניידער, קען פֿאַסירן דוקא אַ שוסטער, וואָס פֿאַרשטייט אין די שוואַרצע פּינטלעך. מער ווי ספֿרים זײַנען אָבער דאָ אין די אונטערשטע פֿאַליצעס פֿון ספֿרים־אַלמער — סדורים און תהלים׳לעך... די סדורים, געדרוקט מיט גרויסע אותיות, און אויך די תהלים׳לאך שטעלט צו ישראל דער ווײַנער, וואָס אויסער וואָס ער פֿאַרקויפט ווײַן אויף קידוש און אויף פּסחדיקע סדרים, איז ער אויך אַ מוכר ספֿרים. ישראל דער ווײַנער איז אויך אַ וועלט־זאָגער, נאָר אַזוי ווי ער איז אַ חסיד און דאָוונט אין שטיבל — ביים חסידישן רבי׳ס הויף — איז ער זכריה׳ס ניט קיין קאָנקורענט, בפֿרט אַז צו זכריה׳ן קומט ער ניט...

האָט זכריה דער בדחן, וואָס ער איז אויך דער שמש פֿון שניידערשן בית־מדרש, זײַן שטעלע שטאַרק ליב געהאַט. ער אַליין האָט געוואוינט אונטן — אונטערן בית־מדרש, אין דער צווייטער זײַט קעלער — וואָס די טיר קוקט שוין אַרויס צו אַ וואַנט, וואָס גרענעצט דעם שול־הויף מיט אַ גאַס... ביי אים איז דער דירה, אונטן אין קעלער, איז אודאי ניט געווען צו געזונט, ווען די זײַן זײַנע זײַנען אַפֿילו אַוועק מיט די „כלים" אונטער די אַרעמס צו זייער עלטערן ברודער ישראל דעם פֿלייטיסט, אייגשטודירן די נייע שטיק, פֿלעגט ער זיך נאָך אין דער פּרי אַרויפּכאַפּן אויבן — אין שניידערישן שול. כלומרשט צוליב דער פֿרנסה, אָבער אין דער אמתן צופֿרידנשטעלן די דאָוונענער.

אין דער שניידערשער שול האָבן געדאָוונט מנין נאָך מנין. ס׳האָט אויס־געזען אַזוי ווי אַ פֿאַבריק פֿון דאָוונען, פֿון מאָלן מיט די מיילער. איין מנין געענדיקט, באַלד אַ צווייטער מנין... אַ וואָכעדיקער אינדערפֿריעדיקער דאָוונען, שוין מיט אַלע „דרויבן" — האָט געדויערט ביי אַ קנאַפּע האַלבע שעה. אָט שפּייט שוין אויס איין מנין ביי עלינו, און באַלד שטייט שוין אַ צווייטער בעל־תפילה ביי׳ן עמוד, איינער, וואָס האָט יאָרצייט, צי אַן אבל — און קנאַקט שוין מזמור שיר חנוכת, און באַלד — מען ווייסט ניט ווי אַזוי ער האָט דאָס „אַפּגעמאַלן" און ער האַלט שוין ביי די הללויהס, און באַלד גיט ער שוין אַ געשריי אהבה רבה אהבתנו, און אָט שטייט ער שוין שמונה עשרה און אָט שאָקלט מען זיך שוין ביי דער קדושה...

זכריה דער בדחן האָט אָנגעקוואָלן און זיך געוויצלט:

— בעריעס, גרויסע בעריעס — זיי מאָלן ווי די בעסטע מילנער... און דוקא שניידער...

און אַמאָל פלעגט ער זאָגן אַ ווערטל וועגן דעם:

— מילנער, דאַכט זיך, מאָלן אַזוי שנעל און קיין ברויט האָבן זיי ניט...

ער אַליין פלעגט אָפדאַוונען מיט'ן ערשטן מנין, וואָס דאָס דאַוונען איז אויך געגאַנגען שנעל, אָבער ניט קיין גלייכן צו דער שנעלקייט פון די שפּע־טערדיקע מנינים...

אַמאָל אין אַן ערב יום־טוב, אַז דאָס איילעניש איז געווען שוין גאָר גרויס, האָט זכריה שוין געהאַט אַ ווערטל:

— אונדזער שטאָט וואַקסט קיין עין הרע: מיר האָבן שוין מילן, וואָס מאָלן מיט פּאַרע...

דערפאַר איז שוין אין אַ שבת, און איבערהויפּט אין אַ יום־טוב, דאָס דאַוונען געווען מער פּאַמעלעך... מען האָט געדאַוונט בלויז אין מאָל — זיך געשטעלט אַכט אין דער פרי, אָבער אין שניידערשן קלויז האָט מען אַלץ אָפּגעדאַוונט פריער, ווי אומעטום... אַ בעל מלאכה, איבערהויפּט אַ שניידער, האָלט ניט פון צופיל דבקה'נען זיך. אפילו די שניידער די זקנים — און אַזעלכע זיינען אויך געווען — וואָס האָבן אָפּגעלעבט אַ לעבן מיגיע כפּים — פון דער אייגענע פּראַצע — האָבן ניט ליב געהאַט צופיל צו בעטן זיך ביי גאָט... מילא, וואָס עס קומט אים — קומט אים, אָבער קיין שטיק האָבן זיי חלילה ניט געפּראַווט...

סיידן ימים־נוראים. און איבערהויפּט טאָקע יום־כּפּור...

אין יום כּפּור איז שוין זכריה דער בדחן אַליין ערנסטער געוואָרן. סיי ווי סיי אַ ייד מיטן פולן מויל, מאכט ניט אויס, וואָס ער זאָגט אַ ווערטל און אויף אַ חתונה — אַ גראַם — איז ער יום־כּפּור געוואָרן מער פאַרחושכט... און דער עיקר טאָקע — דער גרויסער עולם.... דער עולם אַליין אין די קיטלען און אין די טליתים האָט שוין אַרויסגערופן מורא אוך דרך ארץ...

דערצו נאָך די אורחים אין שול... גאָר נייע מינים יידן... ער קען זיי אפילו כמעט ניט... איבערהויפּט יונגווּאַרג, די זין און די פּועלים פון די שניידער אוך פון אַנדערע בעלי מלאכות, וואָס אין מיטן יאָר קומען זיי זעלטן דאַוונען... יום־כּפּור זיינען זיי אַלע דאָ. אפילו זיינע זין, וואָס זיינען, ווי קלעזמער, ניט קיין חסידים, חלילה — זיי זיינען אויך דאָ... זיי זאָגן שוין מער מבינות אויפן בעל־תפלה, ווייל אַליין מוזיקער, ווי זיי דאַוונען... אָבער שטאָט פירן זיי... יעדער זון זיינער — און זיי זיינען דאָ קיין עין־הרע פיר — שטייען מיט די מחזורים'לעך,

מיט וועלכע ער האָט זיי אַליין טאַקע פאַרזאַרגט, אין די הענט, און ביי אַ געהויבענער תפילה קוקט מען אַריין און זיי „זאָגן" אַפילו... דאָס זעט ער אַלץ, שטייענדיק אויף דער בימה, פון וועלכער ער גייט אַראָפּ נאָר דעמאָלט, ווען ביי דער טיר וועט, צוליב דער ענגשאַפט, עפּעס אַ געדויער און זיין פּאַטשן מיט דער האַנט איבער דעם שולחן העלפט ניט אייַנצושטילן...

אום יום־כּפּור גייען שוין ניט אָן קיין וועגלעך... האַלטן אַזאַ עולם אין אַרדנונג מוז מען פאַרגעסן אָן אַלע וועגלעך און אָן אַלע גראַמען...

האָט ער זיך יום־כּפּור דערפילט אין אַן אַנדער מדרגה...

ערשט צו מנחה, פאַר נעילה, אַז דער עולם וועט שוין מיד און רוט זיך אָפּ, און די מורא וועט שוין קלענער, — הגם „נעילה" איז נאָך אויך ניט קיין קלייניקייט — קומט ער שוין צו זיך. ער איז טאַקע אַ שמש אין אַ שניידער־שער שול, אָבער זיין הויפּט פרנסה אין דאָך דאָס בדחנות. דאָס טאָר ער אויך ניט פאַרזען. בפרט, אַז די לעצטע צייט צופאַרן זיך די שניידער קיין אַמעריקע. פריער די טאַטעס. אין דער שניידערשער שול וועט אפילו יום־כּפּור געראַמער. עס פעלן אים שוין די פיינסטע באַלעבאַטישע שניידער. זיי דוקא, וואָס האָבן גיכער געהאַט אויף הוצאות, זיינען די ערשטע אַוועקגעפאָרן.

אמת, דאָס בדחנות ליידט אויך געוואַלד, ווי נאָר די טאַטעס שלאָגן זיך דאָרטן צו עפּעס צו, שיקן זיי אַ שיפּסקאָרד און מען נעמט צו דעם זון אַהין, — וועלן חתונות אויך ווייניקער; אָבער פּו אַ חתונה, אַז זי איז שוין יאָ דאָ, פאַרדינט מען פאָרט מער ווי פון שמשות, אפילו אין די ימים־נוראים, ביי די אַרעמע איבערגעבליבענע שניידער.

ס׳פאַרדריסט אים נאָך דערצו, וואָס, וואָס אַ יאָר וועט יום־כּפּור אין דער שניידערשער שול אַלץ געווימער. דער דורכגאַנג צום אָרון־קודש איז פריי, און אפילו ווען דער בעסטער בעל־תּפלה דאַוונט, איז דער עולם ניט גרויס.

ער טרייסט זיך נאָר דערמיט, וואָס אויך אין די באַלעבאַטישע בתי־מדרשים איז אויך ניט דאָס וואָס אַמאָל.

באַלעבאַטים פאָרן שוין אויך קיין אַמעריקע.

מאָטע בערל דער שמש פון גרויסן בית־מדרש — אויך אַ פריילעכער ייד — האָט זיך פאַר אים שוין אויך געקלאָגט, און טאַקע אויף מאָרגן נאָך יום־כּפּור:

— ביי מיר, זכריה — האָט ער געזאָגט — איז שוין אויך גאָט צו דאַנקען געווים, אפילו יום־כּפּור. מיינע יידן, די באַלעבאַטים, פעלן שוין אויך.

האָט זכריה געפֿרואווט זאָגן וועגן דעם אַ ווערטל, אָבער עס האָט זיך ניט געזאָגט אַזוי גיך ווי אין אַמאָליקע טעג.

פונדעסטוועגן גאָר אָן אַ ווערטל איז עס ניט געגאַנגען.

און זכריה האָט זיך אָנגעהויבן:

— ביי אונדז איז געראָם אין די שולן און ביי זיי דאָרטן איז געראָם אין קעשענע.

האָט שוין מאָטל־בערל אָפּגעענטפערט אויך מיט אַ ווערטל, אויף זיין אייגענעם שטייגער:

— נו, זכריה, לאָמיר אויף דער עלטער ביידע פֿאָרן קיין אַמעריקע. מיר האָבן שוין דאָרטן מער באַלעבאַטים ווי דאָ.

דאָס איז שוין אָבער קיין ווערטל ניט געווען. איבערהויפּט פֿאַר זכריה'ן:

זכריה וועט זיין שוואַכער יידענע ניט איבערלאָזן אַליין.

און ער איז געבליבן שמש אין דער שניידערשער שול ביז אין טיפֿסטן עלטער און דערפֿרייט די הערצער פון די איבערגעבליבענע אַלטע שניידער מיט זיינע ווערטלעך און די חתן־כלות און די מחותנים אויף די אָרעמע חתונות — מיט זיינע גראַמען און מיט זיין איינטייטשן די מדרשים אויף אַ פּאַסיקן שטייגער...

די גלעזערנע פושקע

אויסער וואָס דער חזן איז געווען אַ גרויסער קענער אויף נאָטן, איז ער אויך געווען ניט קיין קליינער למדן. עס איז אַ סברא, אַז וועַן ניט זיין גרויסער געפיל צו זינגען, וואָלט ער געווען גאָר אַ רב, נאָר דער געפיל זיינער האָט אים געשטערט בחור־וויז צו לערנען. מילא, אַ חזן איז אויך אַן אָנגעלייגטער כלי־קודש, בפרט אַז למדנים זיינען אין שטעטל געווען געזוכ. האָט מען זיך טאַקע מער געגרויסט אַנטקעגן אַנדערע שטעטלעך מיטן חזן, ווי מיט די צוויי רבנים. און איבערהויפּט טאַקע דערפאַר, ווייל ער זינגט אויף נאָטן, בשעת וועַן די חזנים פון די אַרומיקע שטעטלעך זיינען אין נאָטן גרויסע עמי־הארצים...

וואָס איז אַזוינס נאָטן האָבן די שטעטלשע יידן ניט קלאָר געוואוסט, ווי זיי האָבן ניט קלאָר געוואוסט, וואָס ס'איז אַזוינס כלי־זמן־לשון, כאָטש זיי האָבן געוואוסט זיכער, אַז אַזאַ לשון עקזיסטירט יאָ און קאלדוניע דער ראש פון די שטעטלשע כלי־זמר און דער גרעסטער פידלער אין דער סביבה, שפּילט טאַקע אויף נאָטן, כאָטש וועַן ער שפּילט אָן נאָטן איז נאָך שענער, ווייל דער עיקר איז דער געפיל און ניט די נאָטן... דאָס האָבן שוין די שטעטלשע יידן געוואוסט אָן לייענען קריטישע אָפּהאַנדלונגען... און צייטנווייז האָבן זיי טאַקע צונויפגע־מישט נאָטן מיט כלי־זמר־לשון...

דעם חזנס נאָטן האָבן די שטעטלשע יידן געזען בלויז צווישן מאָל אין יאָר, וועַן ער האָט זיי על פּי דין געמעגט מיטנעמען אין בית המדרש, דאָס איז געווען חול־המועד סוכות, וועַן ער האָט אָפּגעריכט בשותפות מיט די כלי־זמר אין גרויסן בית־מדרש שמחת בית השואבה, און חנוכה, וועַן ער האָט מיטן כאָר און מיט די כלי־זמר פון שטעטל געבענטשט חנוכה־ליכט. אין די דאָזיקע טעג זיינען נאָטן ניט מוקצה, מעג מען זיי האָלטן. פלעגן טאַקע דעמאָלט די מער נייגעריקע זיך צורוקן נאָענט צום טיש, אַרומגערינגלט פון די משוררים מיט

די כלי־זמר, און דער חזן אין דער מיט, מאַכנדיק מיט דער האַנט און קוקנדיק אין אַ גרויסן בלאַט נאָטן, וואָס איז געלעגן אויסגעשפרייט פאַר אים אויפן טיש, האָט געפירט דעם גאַנצן כאָר מיט די כלי־זמר ווי אַ קאַפּיטאַן זיין שיף מיט דער מאַנשאַפט אין אַ גרויסן שטורעם ווינט...

כאָטש נאָטן איז זיכער אַ גוישע זאַך, פונדעסטוועגן האָבן די צוקוקער געהאַט גרויס דרך־ארץ. מען איז דאָך ניט מער ווי זינדיקע מענטשן, און ניט אַלץ וואָס גויאיש איז אַלעמאָל טריף... בפרט אַז אייניער פון די צוקוקער האָט דערקלערט, אַז אויב מען וויל גיין ווייט, זיינען די נאָטן להבדיל דאָס, וואָס ביי יידן טראָפּ, מיט וועלכע מען איז מעביר די סדרה און מען זינגט די הפטרה...

דאָס האָט זיך שוין געלייגט מאַנכע אויפן שכל און ווען אייניער האָט געמאַכט אַ פּראָבע און אויסגעזונגען: של־ש־לת! — האָט דאָס געקלונגען טאַקע ווי אמתע נאָטן.

נאָך די דאָזיקע „קאָנצערטן", וואָס דער חזן האָט אָפּגעגעבן חנוכה, פריער אין גרויסן בית־מדרש און נאָכדעם אין די איבעריקע דריי שולן, האָט ער זיך געפילט שטאַלצער ווי געווען... אמת, די כלי־זמר האָבן אים געהאָלפן אויף זייערע כלים, אָבער דער עיקר איז דאָך די „זאַכן", און די „זאַכן" איז ער אַליין מחבר. יעדעס יאָר אַ נייע זאַך און דערצו הערט מען דאָס זינגען מער ווי דאָס שפּילן און ער, יאָסל באָס, דעקט מיט זיינע אונטערשטע טענער קאָל־דוניעס פידעלע...

און יעדעס יאָר נאָך חנוכה פלעגט טאַקע דער חזן אַ מורמל טאָן צו אייניגע פון די פּני, וואָס האָט געפירט די „שטאָט", אַז עס וואָלט ניט געווען קיין גרויסע עוולה, מען זאָל אים געבן אַ הוספה... און אָפּרוענדיק זיך נאָך דער ערשטער פאַדערונג ביי אַ פּאָר סעקונדן, פלעגט ער שוין דרייסטער אויסזינגען:

— גאָר־ניט־קיין־עוולה...

דער שטעטלשער פּירער פלעגט אים מבטיח זיין, אַז עס איז טאַקע גאָרניט קיין עוולה.

פלעגט דער חזן זיך צעריידן ברייטער און אויסזינגען:

— עס איז יקרות — אַ דרייער אַן איי!

אָבער עס פלעגט פארגיין אַ שטיקל צייט און דער אייגדרוק פון זיין חנוכה־קאָנצערט פלעגט שוואָכער ווערן, האָט מען די פאָדערונג צו קריגן אַ הוספה פאַרגעסן און דער חזן פלעגט טאַקע מוזן פיל מאָל אַ יאָר גיין איבער די הייזער

און צונויפמאַכן דאָס, וואָס אים האָט געפעלט, צוגלייך מיט די איבעריקע קלענערע כלי־קודש: חנוכה, פורים, הושענה רבא און ערב יום־כּפור.

אָבער זיין כבוד איז דערביי ניט געמינערט געוואָרן. עס האָט ניט געהייסן קיין קיצבה חלילה, נאָר פשוט ער גייט אייגנמאַנען, וואָס אים קומט צו דער הוספה...

און דערצו האָט ער געהאַט זייגע אייגענע וועגן, ווי אַזוי זיין כבוד זאָל ניט ליידן. אויסער, וואָס ער פלעגט זיך אָנטאָן אין זייגע שענסטע יום־טובדיקסטע קליידער מיט דעם וואָלענעם שאַל אויפן האַלדז אין אַלע פיר צייטן פון יאָר, האָט ער ממציא געווען אַן אייגענע פושקע, וואָס האָט זיך אָפּגעשיידט פון אַלע אַנדערע פושקעס ניט נאָר לויט דער פאָרם נאָר אויך מיט דעם מעטאַל. אין דער צייט, וועו אַלע פושקעס פון די כלי־קודש ביים אַרומגיין נאָך זייערע „וואָכער", זיינען געווען פשוט בלעכענע, איז זיין פושקע געווען אַ גלעזערנע און ניט פון געווײַנלעכן גלאָז, נאָר פון געשלייפטן. ערשטנס, איז טאַקע געשלייפט גלאָז שענער; און צווייטנס, זי זאָל ניט צעבראָכן ווערן, וועו מען וואַרפט אַמאָל אַריין אַ גרויסן, האַרטן דרייער פון ניקאָלאַי דעם ערשטנס צייטן. אַזאַ מין דרייער האָט טאַקע אַמאָל שיער ניט צעבראָכן זיין גלעזערנע פושקע, אָבער מיט דער צייט זיינען די דאָזיקע דרייערס אַלץ ווייניקער געוואָרן און די גלעזערנע פושקע איז געוואָרן זיכערער און זיכערער...

דערצו האָט ער זיך געקליגט, טראָץ דעם, וואָס מען האָט אים געהאַלטן פאָר ניט קיין איבעריקן פראַקטיקער, אַז אַרויסגייענדיק פון דער היים זאָל די פושקע ניט זיין לער. די ערשטע נדבה פלעגט ער נעמען טאַקע ביי דער אייגענער ווייב.

— חנה! — פלעגט ער אויסזינגען, — האָסט עפּעס געלט! וואַרף אַריין אין פושקע...

האָט שוין חנה געוואוסט, אַז דאָס איז נאָר ביז וואָנען ער וועט קומען צוריק, כדי אָפּצונאַרן די ערשטע בעלי־בתים, וואוהין ער קומט, מען זאָל מיינען, אַז לייט האָבן שוין געגעבן מער... פלעגט זי אַריינווואַרפן איר גאַנצן פאָרמעגן, וואָס איז דאָס רוב באַשטאַנען פון דריי זילבערנע גריוונעס, אַ זעקסערל און אַ צענערל. ער האָט נאָך געהאַט אַ פאָר קאָפּיקעס אויך, אָבער קאָפּיקעס האָט דער חזן ניט געגומען, כדי ניט צו וויזן די בעלי־בתים קיין זהעג.

פלעגן טאַקע די ערשטע בעלי־בתים דערזען דורכן גלאָז די זילבערנע

גריוונעטשקעס, פלעגט זיך ביי זיי אָפרייסן אין האַרצן. זיי האָבן געמיינט, אַז דער חזן איז צום ערשטן געגאַנגען צו די פּאָר נגידים. האָט זיי שוין ניט געפאַסט צו געבן ווייניקער ווי אַ צענער.

ווייטער זיינען שוין געוואָרן די מטבעות קלענער, אָבער ווייניקער ווי אַ דרייער איז די נדבה ניט געווען, ווייל דורכן גלאָז האָבן זיך דורכגעקוקט אַלע מטבעות און קיינער האָט ניט געוואָלט, אַז זיין קליינע נדבה זאָל זיך אַרויסזען דורך דער גלעזערנער פושקע...

אָט אַזוי האָט דער חזן, וועלכן מען האָט געהאַלטן פאַר ניט קיין חכם, אַריינגענאַרט מיט זיין המצאה די גרעסטע נדבות.

גיי וואַרף אַריין אַ גראָשן, צי אפילו אַ קאָפּיקע אין אַ גלעזערנער פושקע, אַז גלייך דערזעט מען זי און עס איז אַ חרפה פאַרן חזן.

די איבעריקע כלי־קודש האָבן זיך שטאַרק מתקנא געווען: זיי, אין די בלעכערנע פושקעס וואַרפט מען אַריין ניט נאָר די קלענסטע מטבעות, נאָר אפילו גלאַטע. גיי זע, אַז עס איז אינעווייניק פינסטער... אָבער נאָכמאַכן דעם חזן האָט זיי ניט געפאַסט: די גלעזערנע פושקע איז זיין חזקה...

אַ נייער פריינט . . .

עס איז געקומען אַ צייט, וועו ישראל דעם חזן איז שוין ניט געווען אַזוי גריגג צו באַקומען אַ נייעם זינגערל, אויב איינס פון די זינגערלעך איז עלטער געוואָרן אוו זיין קול האָט זיך, וואָס מען האָט עס געדופן „געביטן", עס איז, חלילה, ניט געווען דערפאַר. וואָס עס זיינען אין דער שטאָט, וואו ישראל איז חזן געווען, וויניגער אינגלעך געבוירן געוואָרן. עס איז געווען מער צוליב דעם, וואָס מיט דער צייט האָבן זיך די טאַטע־מאַמע געכאַפט, אַז צו זיין אַ זינגערל איז ניט קיין תכלית... אוו נאָכ'ן כבוד, וואָס טאַטע־מאַמע האָט געהאַט, וועו זייער אינגעלע האָט זיך געלאָזט הערן מיט זיין קול'כעלע, — מיט אַלע משוררים אוו אַמאָל טאַקע איינער אַליין, וואָס מען רופט עס אַ „סאָלאָ", — האָט מען זיך שוין ניט געיאָגט. פון דעם דאָזיקן כבוד האָט מען שוין וויניקער געהאַלטן... מען האָט שוין מער געהאַלטן פאַר שעהן, אַז דאָס יינגל האָט געקענט לייענען אַ רוסיש ביכל צום ביסל יידישן „לערנען", וואָס ער האָט נאָך געלערנט אין די חדרים, צי אין דער ישיבה, אוו שפעטער — וועו וויסט — האָט מען שוין זיך פאַרטראַכט: אפשר טאַקע שיקן אים ערגעץ שטודירן... אוו ביי אָרעמערע עלטערן האָט מען געטראַכט וועגן אַוועקגעבן דאָס יינגל צו אַ בעל־מלאכה, צי אַזוי עפעס אַ תכלית...

סיידן פון די אָרעמע בחורימ'לאך, וואָס קומען פון דער פרעמד לערנען פאַר זיך, ביחידות אין בית־מדרש. אוו עסן די „טעג" איז אָבער אויך דער דאָזיקער מין וויניגער געוואָרן. אויך צו שיקן דאָס יינגל לערנען האָבן שוין די עלטערן, אין די אַנדערע שטעט אַפילו, געשיקט מיט אַ תכלית — טאַקע אין אַ שטאָט וואו עס געפינט זיך די גרויסע ישיבה מיט'ן גרויסן נאָמען... אין דער שטאָט, וואו ישראל איז געווען חזן, איז קיין ריכטיקע ישיבה ניט געווען... אַ היימישער ייד, אַ גרויסער לערנער טאַקע, האָט „געזאָגט" אין שניידערשן בית־מדרש אַ שיעור פאַר עלטערע שטאָטישע בחורים... מען זאָל

פאַרן אין אַזאַ ישיבה פון דער פרעמד, צוליב'ן לערנען, ניט צוליב די „טעג עסן", — זיינען קיין בעלנים ניט געווען...

האָט ישראל דער חזן געמוזט זיך אַן עצה געבן מיט איבערשרייבן די נאָטן פון דעם „סאָפראַנאָ" פאַר'ן זינגער וואָס האָט געזונגען „אַלט", און ביי עטלעכע טאַקטן אַנגעצייכנט צו זינגען אויפ'ן פאַלצעט — דין, הייסט עס, זייער דין — עס זאָל אויסקומען, וואו ס'איז שטאַרק נויטיק, ווי סאָפראַנאָ...

קיין באַס האָט שוין אין יענער צייט ישראל דער חזן אויך ניט געהאַט אין זיין כאָר. זיין יונגער חבר און בעל־עצה יאָסל באַס האָט סוף כל סוף געמוזט זען פאַר זיך אַ תכלית און איז אַוועקגעפאָרן אין אַ גרויסער שטאָט און דאָרטן, וועדליק ישראל דער חזן האָט געהערט, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ יידישער אַקטריסע און זינגט איצטער, אַזוי האָט מען דערציילט, אין אַ יידישן טעאַטער און ער קלייבט זיך צו פאָרן קיין אַמעריקע, אויב ער איז שוין ניט דאָרטן...

האָט שוין ישראל דער חזן טאָפלט אָפגעזיפצט. ערשטנס, וואָס זיינער אַ פריינט זינגט גאָר, וועדליג מען דערציילט, אין יידישער טעאַטער, וואָס איז, — ווי מ'זאָל דאָס ניט שעצן און טייער האַלטן, וועדליג ער, ישראל דער חזן, האָט געהערט, טאַקע פון יאָסל באַס, — דאָך ניט קיין אָפערע. איז דאָך שוין מער שטאָט צו זינגען ביי אַן עמוד... דערצו האָבן איהם אַלע געקענט... געוואוסט, אַז די און די סאָלאָ זינגט עס יאָסל באַס... און דאָרטן — ווער ווייסט — אין אַ גרויסן כאָר הערט מען ניט אַפילו דעם באַס. אַלע שטימען וועלן צוזאַמענגעמישט...

צווייטנס, האָט ער אָפגעזיפצט, וואָס דער באַס'עס סאָלאָס מוז ער איבערשרייבן פאַר דעם טענאָר און דער טענאָר, טאַקע אַ ישיבה בחור, סטראַשעט אַלע טאָג, אַז ער פארט אַוועק, ווייל דאָ, אין דער שטאָט, איז פאַר אים קיין תכלית ניט... וועט ער שוין זיך מוזן אַן עצה געבן און אַליין זינגען געוויסע סאָלאָס... כאָטש ער אַליין איז מער בריה צו שרייבן די ניגונים, ווי צו זינגען זיי, בפרט אַז קיין יונגער מאַן איז ער שוין אויך ניט. ס'איז נאָך אַ גליק, וואָס פון דער נאַטור האָט ער ניט ליב צו זאָרגן. ווי עס טרעפט איז גוט — איז ער נאָך ניט אַזוי גרוי, ווי אַנדערע וועלן, וועדליג אין די יאָרן...

אָרן האָט אים מער געאַרט די יידישקייט גופא. ס'איז ניט דאָס, וואָס געווען... ס'איז עפעס קאַליע געוואָרן... און ס'איז ניטאָ אפילו פאַר וועמען צו אויסריידן זיך... מיט יאָסל באַס איז געווען אַ תענוג צו ריידן — ניט דוקא וועגן נגינה

אַליין, נאָר טאַקע וועגן וועלט־זאַכן און וועגן יידישע ענינים. אַ יונגער מענטש, אַפילו נאָך קיין באַווייבטער ניט געווען, און אַלץ האָט ער געוואוסט און פאַרשטאַנען...

ער האָט געפרובירט צו דערציען פאַר זיך אַ נייעם חבר אַזאַ, ווי ס׳איז אים געווען יאָסל באַס. אים אַליין פּאַסט טאַקע ניט צו אָפּט אַרײַנצובליקן אין די אַלערליי יידישע ביכלאַך, וואָס אַמאָל האָט מען זיי געקרופן מעשה־ביכלאך... ווייל אויב די היינטיקע ביכלאַך,, טאָ צו וואָס דאַרף מען האָבן אַ חזן בכלל?... אויב די וועלט איז שוין אַזוי פריי, קען מען זיך דאָך באַגייען אָן אַ חזן... ס׳איז געווג, אַז ער בליקט אַריין אַמאָל בשתיקה און כאָפּט אַמאָל, מעשה־חזן, ניט צו לאַנג, אויך אַ בלאַט־צייטונג אויף יידיש... ס׳איז ניט קיין זינד, אויב אַביסל, אָבער ניט צו פיל זיך אַרײַנטאָן דערין... יאָסל באַס האָט זיך געקענט ערלויבן, ווייל פון אַ משורר פאַרלאַנגט מען ניט אַזוי פיל שטאַט, ווי פון אַ חזן. מעג אַפילו די יידישקייט ניט אַזוי אָפּגעהיט ווערן ווי אַמאָל, דאַרף דער חזן, וואָס נעמט שכירות פון קהל, היטן דעם זעלביקן „שטאַט", ער דאַרף זיך פירן ווי איינער, וועמען מען געטרויט דעם עמוד מיט׳ן „שויתי", מיט די צוויי לייבן פון ביידע זייטן עמוד, ווי לעבעדיקע, מיט דעם אָרון־קודש דערבײַ, מיט דער געמאָלטער טויב איבער׳ן אָרון־קודש — אַ משל קענן כנסת ישראל... דאָס איז נאָך אַלץ ווי געווען... ס׳איז פאַר ישראל דעם חזן אי אַ טרייסט, אי אַ וואַרנונג...

ווייסט ער אַלץ אַליין... אָבער כאָפּן אַ שמועס מיט עמיצן, וואָס זאָל אים פאַרשטיין, ווי עס האָט אים פאַרשטאַנען יאָסל דער באַס, — אַזאַ איז ניטאָ... יאָסל דער באַס האָט אויך פאַרשטאַנען די ספיקות דעם חזנ׳ס — סיי וואָס איז נוגע אים, דעם חזן אַליין, זיין נגינה, זיינען קאָמפּאָזיציעס, סיי וואָס עס איז נוגע דעם יידישן פאָלק, און אמונה־זאַכן בכלל.

אַז מען רעדט זיך אויס, איז ווערט מען ווי געלייטערט און באַפרייט פון אַלע ספיקות...

און דאָ גראָד, זינט יאָסל איז אַוועקגעפאָרן און דער כאָר איז בכלל קלענער געוואָרן, זיינען טאַקע זיינע ספיקות גרעסער געוואָרן... ער האָט זיי געפּרואווט אויסשרייען אין נאָטן, אין נגינה. אָבער ערשט צו אַזעלכע אויסגעשרייען האָט ער געדאַרפט האָבן דעם ריכטיקן באַס... עס זאָל אַ ברום טאָן... ער אַליין, ישראל דער חזן, זאָל דאָס אויסזינגען — פּאַסט ניט. יאָרן האָט ער עס געגעבן דעם באַס, און מיט אַמאָל ווערט ער אַליין צעברומען פאַר׳ן עולם...

האָט ער זיך נאָך מער געגומען היטן מיט זיינע קאָמפּאָזיציעס. געשריבן זיי אויף יעדן יום־טוב, אויב מען האָט געדאַרפט עפּעס אַ נייעם ניגון צו אַ קדושה, צי צו א שיר, צי צו אַ זמר, אָדער אַ תּפילה, ביי וועלכער מען עפּנט דעם אָרון־קודש און מען זאָגט זי שטייענדיקערהייט — געשריבן זיי מיט גרויס פּאָרזיכטיגקייט, אין סקאַרבאָוון שטייגער, אָבער מיט אַ נייערן ניגון, אומעטיק־מוטיק, געפּאַלן און נצחונ׳דיק...

און דוקא מיט די עלטעכע געבליבענע זינגערלעך...

און נאָך יעדער נייער קאָמפּאָזיציע איז שוין אפילו דער טענאָר, וואָס אים האָט עס אָנגעהויבן צו ציען אין דער וועלט אַריין, געבליבן אויף נאָך אַ זמן...

און מיט אַ שמייכל — וואָס טרעף וואָס ער האָט געמיינט — האָט ער זיך געוועגדט צום חזן:

— אַ ברירה האָב איך? איך מוז נאָך בלייבן...

האָט ישראל דער חזן טאַקע ניט פאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט, דער פּרעמדער בחור, מיט דער ברירה — צי געפּעלט אים נאָך די שטאָט מיט די עטלעכע גוטע „טעג", צי ער, ישראל דער חזן, געפּעלט אים פאַר דער נייער קאָמפּאָזיציע אויף אַ יום־טוב...

האָט ער בלויז גוטמוטיק, ווי ער וואָלט געשפּילט אויף אַ פּיאַנאָ, מיט די אויסגעשפּרייטע פינגער אויף דעם בחור׳ס אַקסל, צוגעקלאַפּט און ווי צוגעזונגען:

— וואָס דען, אַ ברירה האָבן מיר בכּלל?...

און דאָ האָט דער חזן אַ שמייכל געטאָן שוין גאָר אויף אַ חקירה׳שען שטייגער און באַלד טאַקע זיך טיף פאַרטראַכט וועגן גאָר הויכע ענינים...

דער היימישער קאַנצערט

דער ווינטער איז געווען אַ שווערער. „געשטעלט" האָט ער זיך שוין גלייך נאָך יום־טוב. דער האַנדל איז געווען געפאַלן, די קרעמער־מאַנסביל זיינען געזעסן אומעטיקע, אייגעטוליעטע אין די קאַלנערס פון זייערע בגדים, און די ווייבער, די קרעמערקעס — אין זייערע פאַטשיילעס, און זיי אַלע האָבן אַרויסגעקוקט אויף אַ קונה.

דערצו האָבן זיך נאָך געטראָגן קלאַנגען וועגן גזירות — וועגן טרייבן פון די דערפער אַלטגעזעסענע ישובניקעס. עטלעכע פון די פריערדיקע אַרויס־געטריבענע האָבן זיך שוין אַרומגעדרייט אויפן מאַרק און מיט זייער יאושדיקן אויסזען געוואָרפן אומעט.

ישראל דער חזן, וואָס ניט קוקנדיק וואָס ער איז געווען פאַרטאָן מיט זיין נגינה, האָט פון דעם אַלעם געוואוסט, און געפילט דעם צער פון יעדערן באַזונדער און פון כלל, האָט פונדעסטוועגן זיך געשטאַרקט און איז געבליבן געטריי זיין באַרוף און אַפילו אין אַזאַ צייט, גייענדיק אין גאַס, געזוכט נייע ניגונים.

אמת, פון איין זייט איז טאַקע פריקרע — אין אַזאַ צייט, נגינה! פון דער אַנדער זייט אָבער — האָט ער זיך אַליין פאַרענטפערט — איז אַ שיינער ניגון אַ דערמונטערונג. דוקא אין אַזאַ צייט קען אַ שיינער ניגון שטאַרקן די הערצער.

ער אַליין — גוטע צייטן, צי שלעכטע — באַקומט ער, ווי עס איז, זיינע שכירות. מוז ער דאָך טאַקע ווייזן, אַז ער באַקומט עס ניט, חלילה, אומזיסט; אַז, אַדרבא, אין אַ שלעכטער צייט זיינען אים די שכירות נאָך מער אָנגעלעגט, און ער וועט דערפאַר מפצה (מעפאַצע) זיין מיט אַ שענערן ניגון אויף אַ שבת ראש־חודש, צי אויף אַ יום־טוב. קומט שוין לסוף ביי אים אויס, אַז וואָס

ערגער די צייטן, דאַרף ער נאָך מער זיך אָפּגעבן מיט געזאַנג — ער, מיט זיינע משוררים...

צו די משוררים איז עס אין אַזאַ צייט נאָך בעסער, ווי ער איז אַלע מאָל. צוויי פון זיי, וואָס עסן „טעג" און אַ פּאָר טאָג אין דער וואָך פעלט זיי, עסן שוין אַמאָל ביי אים — דאָס איז לייבעלע „אַלט" און יאַנקעלע סאָפראַנאָ — ביידע פון דער פרעמד. איז אויף זיי גלאַט אַ צער. טאָמער פאַרזיצט מען זיך ביי אים ביז שפּעט אין אָוונט, און צווישן זיי איז אויך יאַנקעלע דער סאָפראַנאָ, וואָס האָט נאָך ניט קיין ווינטערדיקן מאַנטל און דרויסן — דער־הערט דער חזן אין שטוב, רייסט אַ ווינט די דעכער — פאַרהאַלט ער שוין יאַנקעלען:

— דו וועסט איבערנעכטיקן דאָ.

ער וואָלט אויך פאַרהאַלטן לייבלען, נאָר לייבל האָט אַ וואַרעמען שאַל, און צווייטנס, איז לייבעלע עלטער — שוין אַ בחורל פון אַ יאָר אַכצן — און אין שטוב איז דאָ אַ טאָכטער, און קיין באַזונדערע חדרים זיינען ניטאָ — איז נישט שיין פאַר לייטן.

מיט די דערוואַקסענע זינגער, ווי יאָסל באַס, און חנא דער טענאָר — אַפילו נאָך בחורים, אָבער שוין מיט סימנים פון בערד — מיט זיי איז ער אויך אין אַזאַ צייט פריינטלעך און איז אַפילו מיט זיי נוהג כבוד. דער רחמנות אויף זיי איז אָבער קלענער. זיי האָבן טאַקע בעסערע „טעג", און זיי פאַר־דינען פון אַ חתונה, צי ביי אַן אַנדער שמחה, אויסער דאָס ביסעלע שכירות וואָס ער צאָלט זיי, טאַקע פון זיינע אייגענע שכירות.

אָבער אויך זיי, אַז מען פאַרזיצט זיך שפּעט, איז ער מכבד אַמאָל מיט אַן איבערבייס, שוין פאַרן אַוועקגאַנג, וויל ווער וויסט צי וועלן זיי איצטער, אַזוי שפּעט, אויף זייערע סטאַנציעס, וואו זיי „שטייען־אַיין", קריגן עפּעס צו עסן.

טרעפט טאַקע אַמאָל, אַז נאָך אַ לאַנגן ווינטערדיקן אָוונט, נאָכן אייזינגען אַ נייע שטיק, וועט די זינגער גייען זיך פאַנאַנדער, בלייבט ביים חזן אַ „לוידיקע שטוב", ווי די חזנטע דריקט זיך אויס.

מוז שוין די חזנטע אויף מאָרגן אויפשטיין פריער ווי אַלע מאָל און גיין אייגקויפן אין קרעמל און ביים בעקער — פון אַ פערטל צוקער ביז אַ לעבל ברויט.

שוועדער וועט נאָך, וועט עס קומט אַ פּאָר וואָכן פאַר חנוכה און דער

חזן האָט אויפגעטאָן, אַז צום ערשטן ליכטל גיט ער אַ קאָנצערט אין גרויסן בית־מדרש. שוין עטלעכע יאָר אַזוי.

אָפשאָפן דעם דאָזיקן קאָנצערט קען ער שוין ניט. אָפשאָפן איז אַ סכנה. און ער וויל עס טאָקע אַליין. ער, ישראל דער חזן, האָט ליב, אַז צו זיינע התחייבותן זאָלן צוקומען נאָך. ערשטנס, זאָלן די שכירות זיינע זיין ערליך פאַרדינט, ניט סתם קיין צדקה. און, צווייטנס, דער דאָזיקער קאָנצערט, נאָך אַלע אָפקומעניש, ביז ער ווערט פאַרטיק מיט אים, דערהויבט אים פאָרט. און אַמאָל וויזט זיך אַרויס, אַז ביז חנוכה ווערט די צייט שוין בעסער. אַמאָל — אַ גוטער מאַרק־טאָג; אמאָל — אַ פריילעכערע נייעס; אַ גזירה ווערט אָפּגעשריען; און אַמאָל ווערט מען שוין אי צוגעוואוינט צו דער צייט, אי מען האָפט אויף בעסערע.

אָבער די אחריות פאַר דעם קאָנצערט פאַלט אויפן חזן.

דער עיקר זאָרג איז ווען די קלעזמער, וואָס זיי נעמט ער אַריין צום קאָנצערט. און דוקא האָט ישראל דער חזן די קלעזמער ליב. ער האַלט פון זיי, פון יעדן קלעזמער נאָך זיין גראַד. אמת, זיי אַליין קיין אייגענע „קאָמפּאָזיציעס" שרייבן ניט, אָבער „נאָטן" קענען זיי. זיי לייענען נאָטן, ווי ער, נאָר זיי רופן די נאָטן מיט אַנדערע נעמען. ער רופט עס „דאָ־רע־מי־פאַ־לאַ־אַל", און זיי, וועדליק דער „אַזבוקע": „אַ־בע־וע־גע". ס׳איז ניט קיין חילוק.

דער חילוק איז נאָר אין די כאַראַקטערן. די קלעזמער זיינען דאָס רוב פריילעכע, און אַלע פון יונגן דור. דער פירער זייערער, דער „עלטסטער", איז נאָך דערווייל אַ בחור. און דער יינגסטער, אַהרטשיק, איז אין אייגע יאָרן מיט זיין סאָפראַנאָ, יאַנקעלע. קיין גבירים זיינען די קלעזמער אויך ניט, אָבער אַנגעטאָן זיינען זיי לייטיש, היינוועלטיק, און טראָגן קראַגנס און מאַנישקעס, און מיט שניפּסן. אַפילו אהרטשיק טראָגט שוין אַ קראַגן מיט אַ שניפּסל. דאָס שענקט אים שוין דער רייכסטער פון דער קאַפּעליע, דער ערשטער פידלער, וואָס איז אַליין אַ גרויסער פראַנט.

דאָס גרייטן זיך אָפּצוריכטן דעם קאָנצערט אין גרויסן בית־מדרש, צוזאַמען מיט די קלעזמער, דויערט עטלעכע וואָכן. צוערשט „לערנען זיך" די קלעזמער אין דערהיים, יעדער פאַר זיך. נאָכדעם קומט שוין יעדער מיט זיין בלאַט נאָטן, וואָס איז פאַר אים אַליין גענוג — צום חזן אין שטוב. דאָס לערנט מען שוין איין צוביסלעך צו שפּילן אינאיינעם און שוין מיטן חזן און מיט זיין כאָר — טאָקע זיין „קאָמפּאָזיציע", אַ שפּאָגל־נייע.

דעמאָלט איז ישראל דער חזן אויס חזן. ער ווערט אַ מין קאַפּעלמייסטער. דעם „קאַמערטאַן" נוצט ער אויך ניט. ער נוצט שוין זיין אייגענע פידל, וואָס ער פאַרמעגט און קען אַפילו אויף איר שפּילן. מיט דעם בויגן טוט ער אַ פּיר אויף זיין פידל און גיט דעם טאָן. נאָכדעם בעט ער ביי דעם עלטסטן קלעזמער, דעם ערשטן פידלער, אַז ער זאָל אַזוי גוט זיין, געבן אים דעם ערשטן טאָן אויף ז י י ן פידל. ערשט די ביידע טענער שטימען ניט. איין פידל, קענטיק, העכער אָנגעסטראָיעט. און ביז מען באַקומט דעם ריכטיקן טאָן, דעם „בע־מאָל", אין וועלכן די שטיק, די קאָנצערט־קאָמפּאָזיציע, איז געשריבן געוואָרן, גייט אַריבער אַ היפּשע צייט. און ערשט דעמאָלט מוז מען בעטן דעם טאָן ביי חיים קלאַרנעט:

— זייט מוחל, גיט מיר אייער „צע", איך דאַרף אייער „צע"...

דאָס איז אַלץ, וועמ דער חזן פירט און לערנט און בעט דעם טאָן. דעמאָלט מוזן די קלעזמער האָבן דרך־ארץ און הערן און פאָלגן. אָבער, אז מען רוט זיך אָפּ, צו פאַררויכערן — אַלע קלעזמער האָבן געדויכערט, און דער חזן פאַררויכערט שוין אויך אַ פּאַפּיראָס, וואָס עס האָט אים מכבד געווען דער ערשטער פידלער — דעמאָלט איז ערשט די סכנה גרויס: די קלעזמער זיינען גרויסע וועלט־זאָגער, און איבערהויפּט דער ערשטער פידלער. און פון וועלטלעך איז דער חזן ווייט... ניט יעדן „וועלט" פאַרשטייט ער. אפשר מיינט מען דאָס אים, הא?...

פּראָווט זיך דער חזן ראַטעווען מיט דער שלעכטער צייט... און ער פּראָווט אָנהויבן — אויב שוין יע שמועסן, צו רעדן סעריאָזנע — וועגן כלל... וועגן יידן... וועגן יידישע ענינים.

אָבער די קלעזמער — זיי, וואָס קומען נאָר אויף שמחות, אויף חתונות, און וועמ אַפילו דער בדחן „זאָגט" דאָרט דאָס ביסעלע אומעטיקע שמייכלען זיי — זיינען בכלל ניט געשטימט צו רעדן וועגן צרות. גוטע יידן, ווי זיי זיינען, האָבן זיי אויך אַ וועלטל וועגן יידישע צרות, און איבערהויפּט וועגן שלעכטער נאַטשאַלסטוואָ:

— דער פּריסטאָוו וועט האָבן המנס מפּלה.

און אַז זיי ווילן, לאָכן זיי אויס דעם קייסער אַליין. און חיים קלאַרנעטיסט דערציילט ווי אַזוי אַ קייסער טרינקט טיי. דער חזן ווערט שוין זיכערער... ער האָט אַפילו מורא... די קלעזמער רעדן צו פריי — און „עוף השמים יוליך

את הקול"... ער זאָגט עס אָבער ניט. ס'איז צופיל לשון־קודש פאַר זיי. הערט ער אַלץ אויס און שווייגט. וועָן זיי רעדן, איז ער ביי זיך געפאַלן.

רואיקער פילט ער זיך שוין, וועָן די קלעזמער ווילן עפּעס צובייסן.

פאַר אַזאַ חברה, אמת, געפינט זיך ניט אין זיין שטוב אַזוי פיל שפּייז. נאָר די קלעזמער „לייגן זיך צענויף" צו שיקן עמיצן נאָך גוטע זאַכן. דער חזן וויל אויך עפּעס געבן, אָבער די קלעזמער זאָגן זיך אָפּ פון זיין חלק.

קויפן די „גוטע זאַכן", און אַ קליין פּלעשעלע משקה איז אויך אַרייַנגערעכנט, שיקט מען טאַקע אהרטשיקן. ער וויסט שוין וואָס זיינע עלטערע חברים האָבן ליב. ער, דער יינגסטער, איז דער שטענדיקער אייַנקויפער.

און אָט קומט אהרטשיק צוריק מיט די אַלע גוטע זאַכן צוצובייסן און דאָס פּלעשעלע משקה שטייט שוין אויפן טיש אַ פריילעכע, אַ זינגעוודיקע.

דאָ איז שוין דער חזן אַביסל צעטומלט. דוקאַ דאָס פּלעשעלע שרעקט אים... ס'איז ניט זיין דרך... נאָר מיט די קלעזמער אייַנרייַסן וויל ער ניט. ס'איז דאָך, נאָך אַלעמען, זיינע מענטשן — ער מיט דער שטים, זיי מיט דער כלי; די נאָטן זיינען די זעלביקע, כאָטש מיט אַנדערע נעמען... נעמט ער לסוף אויך אַ קליין ביסעלע בראַנפן.

נאָך דעם ביסעלע בראַנפן ווערט ער שוין מוטיקער... ס'וועט נאָך זיין גוט אויף דער וועלט...

און ער ווינשט טאַקע, אויסזינגענדיק ווי אַ חזן:

— עס זאָל זיין ישועות ונחמות אויף יידן!

און ער רופט זיך אָן שוין צו דער ווייב:

— שפּרה, דערלאַנג עפּעס, וואָס דו האָסט אין שטוב.

שפּרה, וואָס איז פאַרנומען מיט איר הויז־אַרבעט, ענטפערט, אַז פאַר אַזעלכע געסט האָט זי כּמעט ווי גאָרנישט. סיידן אַ פּאָר זויערע אוגערקעס. און זי שמייכלט מיט הכּנעה צו די וויכטיקע געסט.

דער חזן פאַרשעמט זיך אַזש.

דוקא איצט, אַזאַ כיבוד — אוגערקעס...

און ער ניכטערט זיך שוין אויס פון דעם ביסל משקה, און צוזיפצט זיך.

נאָך דער סעודה, וואָס מען האָט אָפּגעריכט, ווערט דער עולם קלעזמער דוקא פּליילעכער. דער חזן, אָבער, נעמט זיך שוין ווידער צו אַיינלערנען דעם קאָנצערט אויף חנוכה.

— נו, ליבע ברידער — זאָגט ער מיט אַ ניגון — נעמט זיךווידער צו די כלים. מיר וועלן דורכגיין די גאַנצע שטיק פון אָנהויב אָן.

און ערשט דעמאָלט ווערן אויך די קלעזמער ערנסט. דאָס ביסעלע, וואָס זיי ווייסן שוין פון דעם שטיק, איז זיי געפעלן. דער חזן האָט דאָ אַרייַנגעגעבן אַ סך פון זיין קענטשאַפט. עס איז דאָ געגוג פאַר די פידלען, פאַרן קלאַרנעט און פאַרן פלייט. און די זינגער האָבן דאָ אַוודאי פיינעם געזאַנג.

און דעם חזנס שטוב ווערט אָנגעפילט מיט קלאַנגען — שטים מיט פידל, שטים מיט קלאַרנעט מישן זיך; שטים פון געזאַנג מיט שטימען פון כלים. יאַנקעלע סאָפראַנאָ, נאָכן „צובייסן" מיט דער לוסטיקער חברה קלעזמער, דערפילט זיין כח. ער וויל ווייזן, אַז זיין סאָפראַנאָ־שטים זאָל זיך אַרויסהערן פון די אַלע כלים — פון די פידלען און פון פלייט און פון קלאַרנעט; יאָסל באַס, אָבער, דעקט אים מיט אַ כוואַליע פון נידעריקע טענער.

און דער חזן — ער איז שוין אויס חזן. ער איז שוין אַפילו אויס קאַפעליי־מייסטער. ער וויגט אום דעם בויגן פון זיין פידל אין אַלע זייטן, אין דער הויך און אין דער נידער, און שוועבט אין דער לופט — אין אַ ים פון קלאַנגען.

מיט אָט דעם קאָנצערט מוז ער אי זיך דערהויבן, אי דערפרייען אַ שטאָט מיט יידן אין די שוערע צייטן.

אויף אַרימע חתונות

די וואָס פֿאַרן אויף אַ שיף אויפן ים אַ לענגערע צייט, ווייסן דאָס בענקען נאָך אַ שטיקל יבשה, נאָך אַ גרינעם אינדזעלע, וואו די שיף זאָל זיך אָפּ־שטעלן און מען זאָל קענען אָפּרוען זיך מיטן בליק; אַמאָל טאַקע אַראָפּגיין אויפן אינדזל און זיך אָנזאַמלען מיט כחות אויף דער ווייטערדיקער רייזע... אַזוי האָבן אויך געבענקט די קלעמענקער יידן, פון קליין ביז גרויס, יעדער אויף זיין שטייגער — צווישן אייַן גרויסן יום־טוב ביזן צווייטן — נאָך אַ קליין שטיקל יום־טוב אויף אייַן טאָג, צווישן די ביידע יום־טובים...

אַזאַ מין דערוואַרטעטער טאָג איז געווען דער טאָג ל״ג בעומר... ניט קיין גרויסער יום־טוב טאַקע, די קראָמען האַלט מען אָפֿן, דער קרעמער — אויב ער האָט קונים — לייזט געלט, און אויב אויף בארג אין דאָס „בוך״ אָפן ווי אין פּרק שטייט געשריבן און די האַנט פֿאַרשרייבט דעם חוב... אויך די בעלי מלאכות, אויב זיי האָבן נאָר ביי וואָס, זיצן און אַרבעטן, אָדער ווי די סטאָליאַרס און די שמידן און די טשעסלער שטייען, ווער מער געבויגן און ווער ווייניקער, און אַרבעטן, יעדער ביי זיין מלאכה... יעדער אָבער פון זיי ווייסט, אַז היינט איז פֿאָרט ניט קיין וואָכיקער טאָג, ס׳איז ל״ג בעומר... און עס אַרבעט זיך פריילעכער, לוסטיקער... און מען וואַרט אויפן פֿאַרנאַכט...

זאָל נאָר אָנקומען דער פֿאַרנאַכט, וועט מען דערהערן די קלעזמער שפּילן אין סאַמע מיטן גאָס, אויפן סאַמע מיטן מאַרק... דאָס וועלן זיי מיט מוזיק באַגלייטן צו דער חופּה אַן אָרעמע חתן־כלה, וואָס די חתונה האָט מען אָפּגעלייגט אויף ל״ג בעומר...

און קלעזמער־שפּילן האָט מען אַזוי לאַנג ניט געהערט — צוליב די ספּירה־טעג האָט מען ניט געטאָרט מאַכן קיין חתונות...

וויפל אָרעמע חתן־כלות האָבן דאָס געוואַרט אויף דעם ל״ג בעומר...

איבערהויפט טאַקע די כלות, וואָס זיינען ניט געווען זיכער, אַז דער חתן וועט דעם שידוך ניט אָפּלאָזן... און טאַקע דערפאַר האָט מען די חתונה ניט אָפּ־געלייגט אויף שפּעטער, אויף שבת נחמו...

דער שידוך איז געשלאָסן געוואָרן וויבטער, די תנאים זיינען געשריבן געוואָרן אַרום פּאַר־פּסח... דאָס ביסעלע נדן האָט מען ערשט געדאַרפט איינלייגן נאָך פּסח... האָט מען שוין געאַיילט מיט דער חתונה און טאַקע אין די תנאים איינגעשריבן, אויף דעם אַראַמיישן לשון און נוסח: ל״ג בעומר די חתונה...

און כאָטש חרטה האָבן איז שוין פּאַר דעם חתן קיין צייט ניט געווען... בפרט אַז די כלה איז געווען שיין אוּן קלוג, וועט ער גיין זוכן אַן אַנדער כלה?... פּונדעסטוועגן איז בעסער, אַז די חתונה איז וואָס פריער... אין אַרעמען אופן, ווען דער נדן און דער כלהס גאַרדעראָבע און דעם חתנס מתנות זיינען ניט אַזוי פון דער פּולער האַנט, איז זיכערער, אַז די חתונה איז פריער...

האָט טאַקע פּאַסירט אין געוויסע ל״ג בעומרס עטלעכע חתונות אין שטאָט...

האָט דאָס שוין משפּיע־געווען, געווירקט, הייסט עס, אויף דער פּרנסה, אַדער ווי די שוין דעמאָלטיקע געלערנטע און אויבערהויפּט די סאָציאַליסטן האָבן דאָס אָנגערופן, אויף דעם עקאָנאָמישן לעבן פון געוויסע שטאָטישע יידן. קודם טאַקע אויף די קלעזמער... אַ פּאָר וואָכן פּאַר פּסח, צוליב דעם הו־האַ, דעם ערב־פּסחדיקן, און אַ דרייפיר וואָכן נאָך פּסח, צוליב דער „ספירה״, האָט מען קיין חתונות ניט געפּראָווט, זיינען די קלעזמער שיר־ניט פּאַראָרעמט געוואָרן און זיך שטאַרק געניטיקט אין אַ מזומענעם גראָשן...

„קאָלדוניע״ איז דער גרעסטער פּידלער. אַזוי האָט מען געהאַלטן אין שטאָט, וויל ער האָט, ערשטנס, געשפּילט מיט דער לינקער האַנט (אַ גאָלינקטער געווען) און זיין פּידל איז געווען אַן איבערגעשטעלטע, מיט די סטרונעס קאַפּויר... צווייטנס, וויל ער האָט געשפּילט „פּאָ סלוכו״ פון אַלערליי שטיק, איבערהויפּט פון גאָלדפּאַדענס אָפּערעטעס און די ניגונים פון דער אָפּערע „קאָלדוניע״, און ער האָט מיט דער מתיקות פון זיין שפּילן שיער ניט אַרויס־געמומען די נשמה...

ער, קאָלדוניע, ניט קיין גרויסער בעל הוצאה און האָט געוואוסט ווי צו היטן דעם גראָשן, האָט אַרום ל״ג בעומר שוין געהאַלטן שמאָל... ער

האָט שוין געבעטן אַביסל טאַבאַק פאַר אַ פאַפּיראָסל ביי דעם ערשטן פּידלער, וואָס האָט שוין דוקא געקענט גוט נאָטן און גוט שפּילן מיט דער רעכטער האַנט, און צוליב די פּאַרמעגליכערע עלטערן זיינע האָט ער טאַבאַק שטענדיק געהאַט... אָבער דער מזומן גראָשן האָט שוין אויך אים געפעלט.

— וואָס, בריידער, — פלעגט ער זיך אַ צווישן וואָכן נאָך פּסח אָנהויבן וויצלען — מיר וועלן אַמאָל דערלעבן אַ חתונה אין קלעמענקע, האַ?... צי מען וועט אָנשטאָט ציילן אַביסל מזומנים ציילן אַלץ ספירה?... האַ, בריידער, ווי מיינט איר?...

און נאָכדעם זיך אַ וועג געטאָן צו קאָלדוניע:

— וואָס זאָגסטו קאָלדוניע, דו ביסט דאָך עפּעס אַ בריה צו שפּילן אַפילו פּאַ סלוכו... הערט זיך עפּעס אַ חתונה אין קלעמענקע, האַ?...

קאָלדוניע האָט דיפּלאָמאָטיש געשוויגן... ער האָט געוואוסט, אַז דער ערשטער פּידלער וווייסט פון די אַלע חתונות, וואָס דאַרפן פאָרקומען אין איין ל"ג בעומר... טאַקע אָרעמע, אָבער אַ פּאָר גילדן אויף אַ חלק וועט פּאַר יעדן זיין, בפרט אַז טאַקע עטלעכע... כאָטש שפּילן ניט אַלע אויף יעדער חתונה, נאָר מען צעטיילט די קאַפּעליע אויף עטלעכע טיילן, אָבער די פּרנסה, וואָס מען נעמט־אַריין, צוטיילט מען זיך לויט אַ געוויסן קלעז־מעריש חשבון פון פּראָצענטן... און ביז שבת נחמו וועט מען ווי עס איז דורכקומען מיט דער הוצאה...

דערצו זיינען די קלעזמער, דאָס רוב אַליין נאָך געווען ניט חתונה געהאַט, האָבן זיי געלעבט ווי אין אַ פאַרציטיקער „קאָמונע"... דו האָסט ניט, האָב איך אויך ניט, האָט נאָך איינער אַ קאָלעגע אונדזערער אויך ניט, אָבער אַלע אינאיינעם געפינט מען זיך צו אַן עצה... מען קלייבט זיך צוזאַמען טאַקע ביי „קאָלדוניען".

„קאָלדוניע" איז שוין אַ מענטש מיט אַ פאַמיליע, מיט אַן אייגענער היים, ערגעץ אויפן שול־הויף. דערצו איז זיין דירה טיף אין אַ הויף, אַז קיינער וווייסט ניט וואָס ביי קאָלדוניען טוט זיך... איז אַז חברה קלעזמער קומען זיך דאָרט צוזאַמען, איז קען מען שוין ניט הונגערן חלילה... אַלע קלעז־מער לייגן זיך צענויף יעדער צו עטלעכע גראָשן, און קאָלדוניעס ווייבל וועט שוין אָנקויפן אין אַ שפּיז־קרעמל, טאַקע אויפן שול־הויף גופא, פון אַלעם גוטען . . . פון אַ טייערן הערינג מיט אַ סיטניצע לעבל־ברויט ביז דעם טאָפּ אָפּגעקאָכטע קאַרטאָפּליעס, וואָס אויך זיי האָט זי נאָר וואָס

געקויפט, און דערלאַנגט עס טאַקע אויפן טיש — צווישן די אינסטרומענטן — מיט די זויערע אוגערקעס, אויך ערשט פון שפּייז־קרעמל פאַר די מזומן געלט געקויפט... און פאַר מזומן קען מען זיך דינגען...

ערב ל״ג בעומר אַבער פעלן אָט די רייכע שותפותדיקע מאַלצייטן ביי קאַלדוניען אין דער „דירה״... מען קומט אָפּ מיט וואָס עס איז, וואָס דעם „קאַלדוניעס״ ווייבל קויפט איין אויף באַרג אין זעלביקן שפּייז־קרעמל...

— זי האָט דען געוואָלט באַרגן . . . — קלאָגט זי זיך אַהיימקומענדיק...

— האָסט דאָך איר געקענט זאָגן, אַז ס׳איז שוין באַלד ל״ג בעומר... וואָס־זשע האָט זי מורא די נאַר... עס וועלן זיין חתונות, און חתונות . . .

איז נאָך אַ גליק, וואָס עס קומט אַריין, טאַקע וועגן פּרנסה ענינים, זכריה דער בדחן אַליין... ערשטנס, האָט ער צווישן די קלעזמער אַ פּאָר בנים, זין, און דוקא געטרייע, איז דאָך ניט שייך... אַז זיי פאַרדינען, האָט ער דערפון אויף עפּעס, מיט זיין אַלטער, זייער מאַמען; אַן אַלטן טאַטן און נאָך אַ בדחן, וואָס גייט שוין אַרויס פון דער מאָדע אַפילו אין קלעמענקע, מוז מען דאָך העלפן... דערווייל אָבער איז ער אויך זייער בעל־עצה, זייער וועג־ווייזער... ער זאָגט זיי אַן וויפל חתונות דעם דאָזיקן ל״ג בעומר וועלן זיין.

— און קינדערלעך — אַזוי רופט ער זיי אַלעמען, אַפילו די „פרעמדע״, די, וואָס זיינען ניט זייער זין, — איר זאָלט וויסן, אַז צווישן די פינף חופות דעם ל״ג בעומר איז דאָ אייגע גאָר אַן אָרעמע — אָרעמער פאַר אַלע... זאָלט איר האָבן איינזען מיט דער יונגווארג. שפּילן זיי אַ טאַנץ מער וועט איר חלילה ניט אָרעם וועלן, די פידלען וועלן ביי אייך בלייבן, און אַ שטיקעלע „קאַליפאָניע״ דינט חדשים צו באַשמירן די סטרונעס... גאָט וועט העלפן...

זכריה דער בדחן איז געווען אַ ייד פול מיט בטחון... אָפּגעלעבט אַ לעבן אין גרויס אָרעמקייט, אין אַ דירה אונטערן שניידערשן קלייזל, אַ „זעמליאַנקע״, ווי מען האָט עס גערופן, און אויסער אַ בדחן אויך אַ שמש געווען, טאַקע אין שניידערשן קלייזל, און זעלטן וועט האָט זיין מלכה געהאַט אויף שבת צו מאַכן אָן באַזונדערע זאָרג, איז ער אָבער געווען אַ פריילעכער פון דער נאַטור אַליין... און אפשר פון די ספּרימלעך, אין וועלכע ער האָט אַרייגעבליקט אין אַ פרייער צייט... אין אַ „ילקוט״, אין אַ מדרש רבא,

צי טאַקע אין יערות דבש... כלומרשט צוליב דער פּרנסה: צו זאָגן אַ קלוגן וואָרט אויף דער חתונה, משמח זיין די מחותנים, די חתן־כלה און די געסט, אָבער ער אַליין איז דערווייל פון די וועלטלעך געלייטערט געוואָרן... קיין בייז וואָרט האָט מען פון אים ניט געהערט, בלויז ברכות און דוקא צום גראָם, עס זאָל שענער און טיפער קלינגען און אָפּקלינגען און צוגעשפּילט מיט דער מוזיק פון זיינע אייגענע קינדער די קלעזמער און פון די פּרעמדע יונגען, וואָס זיינען אויך געווען ווי זיינע אייגענע — ווי זיינע יינגערע ברידער...

האָט טאַקע זכריה דער בדחן אויף ל״ג בעומר געוואָרט גלייך מיט זיינע זין. אָבער ביי אים, וואָס בליקט אַריין אין די ספּרימלעך, אין שניידערשן קלייזל, וואו ער איז אויך שמש, איז אָט דער דאָזיקער ל״ג בעומר, אויסער דאָס ביסל מזומן, וואָס מען זעט זיך אין דעם טאָג, אויך אַ יום־טוב... דאָס דאַרף ער שוין וויסן, ווי אַ שמש פון אַ שניידערשן קלייזל...

ווייל זיי — פּרעג זיי בחרם וואָס צו „זאָגן" ביים דאָוונען אין ל״ג בעומר און וואָס ניט צו „זאָגן"...

אין דעם פּרט איז ער שוין ניט קיין בדחן און אָפילו ניט קיין שמש, נאָר פּשוט — אַ רב...

שטייענדיק ל״ג בעומר אויף דער בימה אין שניידערשן קלייזל האָט ער געגלעט דאָס קליינע קוים גרוי־געוואָרענע בערדל זיינע — זכריה אַ בעל בטחון און אַ פּריילעכער בכלל איז ניט געוואָרן גרוי אָפילו נאָך זעכציק — און געפּאַטשט אויף דעם שולחן און אויסגערופן דעם יום־טוב ל״ג בעומר... מען זאָל וויסן...

און אַ גאַנצן טאָג האָט ער זיך שוין געגרייט צו די חתונות, צו די באָזעצנס פון די אָרעמע כלות, וואָס יעדערער — אויסער דאָס, וואָס מען זאָגט צום גראָם פּאַר אַלע — האָט מען געדאַרפט עפּעס זאָגן באַזונדערס, צוליב דער לאָגע אין דער פאַמיליע...

אָבער זכריה דער בדחן האָט שוין געפּונען דאָס פּאַסיקע וואָרט און דעם ריכטיקן גראָם פּאַר יעדער אָרעמער כלה. און אויב דער חתן האָט זיך געפּירט מיט רחמים פּאַר דער חופּה און נאָך דער חופּה, ניט געעקשנט זיך, ווי עס האָט געקענט פּאַסירן אַמאָל — מיט צופּיל פּאַרלאַנגען צו טייערע מתנות — האָט ער אויך פּאַרן חתן געהאָט אַ ליכטיקן וואָרט מיט אַ פּריילעכן גראָם...

און זיינע זין די קלעזמער און זיינע ברידער, די פרעמדע יונגען, האָבן אומטיק־פריילעך צוגעשפילט אויף זייערע פידלען, אָדער אין אַ ל״ג בעומר — אַז מען האָט די קאַפּעליע געטיילט — אויף אַן אינציק פידעלע, וואָס האָט אָבער געשפילט געגוג הויך, טאַקע ווי אַ גאַנצע קאַפּעליע לכבוד אַן אָרעמער חתונה אין ל״ג בעומר.

און זכריה דער בדחן האָט זיך נאָכדעם אויסגערעדט דאָס האַרץ, און נאָך אים די אַנדערע קלעזמער, אַז אַ חתונה אין ל״ג בעומר איז זיי ליבער, ווי אַלע חתונות פון אַ גאַנץ יאָר און טאַקע דערפאַר, וואָס דאָס רוב זיינען דאָס אָרעמע חתונות. מען פרייט זיך נאָר אין טאָג... אויף מאָרגן, שוין נאָך דער חתונה, האָט דאָס אָרעמע פּאָר פּאָלק שוין געדאַרפט גיין זוכן ערגעץ אַ דירה.

אַזעלכע אָרעמע חתן־כלה, וואָס באַלד שוין אַן אָרעם פּאָר־פּאָלק, וואָס דאַרפן גיין זוכן אַ דירה, אַזעלכע דאַרף מען טאַקע משמח זיין. דאָס האָט סיי דער בדחן, סיי זיין קאַפּעליע געוואוסט און אָפּגעהיט: דער בדחן דאָס גאַנצע לעבן, די קלעזמער — ביז זיי זיינען זיך פאַנאַנדערגעפאָרן אין די וועלטע מדינות און דאָרטן האָבן זיי שוין דערפרייט די יונגע מענטשן אויף אַן אַנדער אופן...

דער פריינטלעכער וויזיט

פון די צען־גראָשענע מטבעות וואָס דוד דער רופא האָט געקראָגן פאַר אַ וויזיט, פאַר זיין באַזוכן אַ חולה, האָט ער זיך ניט געקענט ערלויבן צו מאַכן אָפּט אַ נייעם בגד. דערפאַר האָט מען אים כל־ימיו געדענקט אין די הייסע זומער־טעג אין אַ ווייסן לייוונטענעם רעקל; אין די וואַרעמע טעג — אין זיין לענגלעכן שוואַרצן סורדוט, און אין ווינטער, וועַן די פרעסט האָבן זיך שוין געשטעלט — אין דעם לאַנגן שוואַרצן אויבער־בגד, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ פּלאַטשט פון אַ סוחר, וואָס פאָרט אַרום איבער די וועלדער. ניט קיין דאָקטער. איז ער ניט געווען מחויב צו טראָגן אויפן קאָפּ אַ קאַפּעליוש, צי גאָר אַ שטייפן צילענדער, אָבער זיין היטל איז דאָך געווען ניט ווי אַ היטל, וואָס עס האָט געטראָגן געווענלעכער ייד. דאָס היטל מיטן ברילעק האָט געהאַט איר אייגענעם פאַסאָן און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז נאָר אַזאַ היטל קען טראָגן און מעג טראָגן אַ רופא.

אָרום־און־אָרום האָט ער אויסגעזען, ווי אַ האַלבער דאָקטער, אָדער ווי אַ גאַנצער דאָקטער, וואָס היט אָפּ דעם יידישן שטאַט.

פאַרגלייכן צו אַן אַנדער יידן אין גאַס האָט מען אים ניט געקענט, סיידן צו יצחק דעם זייגער־מייסטער, וואָס יענער האָט אויך זיך „געקליידט" אויף אַן אַנדער מין שטייגער, ניט צו קורץ און ניט צו לאַנג — האָט טאַקע זייערע ביידנס פּרנסות געהאַט אַ ענלעכקייט: ביידע האָבן געהאַט די עובדא אַריינ־צוקוקן אינעווייניק, דער אין אַ מענטשן, און יענער אין אַ זייגער. די יעניקע וואָס האָבן געהאַט אַ נייגונג צו חקירה האָבן טאַקע געגליכן אַ מענטשן צו אַ זייגער, און אַ זייגער צו אַ מענטשן, להבדיל.

אָבער דוד דער רופא איז דאָך ניט געווען אַזאַ באַרייסער, ווי יצחק דער זייגער־מייסטער. כאָטש אַרעמעלייט זענען זיי געווען ביידע. דאָס האָט געשטאָמט פון זייער ערלעכקייט. איבערהויפּט דוד דער רופא. ער נעמט טאַקע פאַר זיין

קומען און פאַר זיין באַטראַכטן דעם חולה און פאַר זיינע סגולות באַצאַלט, אָבער דאָס איז נאָכדעם, שוין ביים אַרויסגיין. וועַן ער באַטראַכט, טראַכט ער ניט פון געלט. דעמאָלט איז ביי אים דער עיקר טאַקע דער מענטש, דער חולה — אַ דערוואַקסענער, צי אַ קינד; אַ יינגעלע, צי אַ מיידל; אַ יידּ, צי אַ יידענע.

ער איז טאַקע אַ רופא און ניט קיין דאָקטער, און אפילו ניט קיין פעלדשער, אָבער דאָס ערשטע וואָס ער טוט, איז גלייך, ווי אַ דאָקטער — „זען" דעם פולס. אמת, אויסצוגעפינען דעם פולס, וועט ער דאָך ביי אַ מאָגערן חולה, איז אים ניט אַזוי לייכט, ווי אַ דאָקטער. אַמאָל דאַכט זיך אים, אַז יעדער מענטש האָט דעם פולס ערגעץ אויף אַן אַנדער אָרט אין דער האַנט. אָבער אָנגענומען דעם פולס און דערהערט דעם קלאַפן, נעמט ער שוין אַרויס זיין זייגערל, וואָס האָט טאַקע אויבן אַ רעדעלע און אין רעדעלע אַ ווייזערל, וואָס ווייזט די סעקונדן — און ער ציילט אויפן זייגער די קלעפּ פון דעם פולס ביים חולה. דוד דער רופא איילט זיך ניט. צי ער דאַרף נאָך גיין צו אַנאַנדערע חולאים, צי ניט — געקומען צו אַ חולה, בלייבט ער שוין אַ לענגערע צייט.

קיין אומעטיקער איז ער ניט געווען, אָבער קיין שפּאַס טרייבן, ווי אָרט דער פעלדשער, למשל, פלעגט ער ניט. ער איז געווען ערנסט. זייער ערנסט, איבערשרעקן טאַקע ניט, אָבער יעדע קראַנקהייט גענומען ערנסט, און באַלד באַרוהיקט, וועַן וועט פון דער משפּחה פון דעם חולה, צי דער חולה אַליין, האָט זיך דערשראָקן, און צוגעגעבן:

— קיין סכנה זע איך ניט.

וויבאַלד אַז קיין סכנה ניט, פאַלט שוין אַראָפּ אַ שטיין פון האַרצן. דער חולה, אויב ער האָט וויניק היץ, צי גאָרניט, שמייכלט שוין ווי באַגליקטער, ווי אַ דערפרייטער פון אַ גוטער בשורה.

קיין געשטודירטער איז דוד דער רופא אודאי ניט געווען. קיין לאַטיין שרייבן האָט ער ניט געקענט. נאָר וואָס דען? ער האָט אַמאָל, אין די גאָר יונגע יאָרן, געדינט אין אַ שפּיטאָל. איז ער געפעלן געווארן איינעם אַ גרויסן דאָקטער, דוקא אַ פאָליאַק, און דער פאָליאַק האָט אים ערלויבט צו לערנען זיך אַזוי. צוקוקן און לערנען זיך. ביז ער איז געווארן אַ מומחה אין אַלערליי חולאותן, ניט פאַר קיינעם געדאַכט, און אַז יענער דאָקטער איז געשטאָרבן, איז ער געקומען אין שטעטל און איז געווארן אַ רופא.

אָבער צו וואָס דאַרף ער קענען שרייבן לאַטיין, אַז ער וויסט די נעמען

פון אַ סך רפואות, און אין דערהיים ביי זיך האָט ער אַזאַ מין אַלמערל, מיט גלעזערנע טירלעך, פונקט ווי אין אַן אַפּטייק, און אין דעם אַלמערל געפינען זיך „כינע"־פּראָשקעס און אַלערליי פּילן און אַ פּלעשל יאָדע, און וואָס דען ניט?

קיין רעצעפּטן טאָקע ניט, אָבער אַ פּראָשעק כינע ברענגען אַ חולה, וועט יענער דאַרף דאָס, אַראָפּצונעמען די „היץ", דאָס מעג ער. און ס־ווי־סיי — וער וועט אים מסרן? דער אַפּטייקער לייזט געוג, און ניט יעדער קען זיך פּאַרגינען קויפן אין אַפּטייק. אַ קליניגקייט, אַן אַפּטייקערס הוצאה! זיין דירה אַליין... דוד דער רופא, אָבער, האָט ניט געשטעלט קיין הוכע פּרייזן אויף די רפואות, וואָס ער האָט אַליין געבראַכט, שוין ביים צווייטן מאָל, צי ביים דריטן מאָל קומען צום חולה. און אַמאָל פּלעגט ער גאָרניט רעכענען.

— ווייס איך וואָס... איר מיינט טאָקע, אַז עס קאָסט מיר אַליין אַזויפיל... ס׳איז ניט קיין אַפּטייק. אָט, פּאַר אַ באַקאַנטן חולה, האַלט איך דאָס.

עס איז דאָ געווען אויסער פּריינטשאָפּט צום חולה און צו דער פּאַמיליע, אויך דאָס געפיל פון האַלטן פון זיך אַליין. טאָקע אַ רופא, אָבער ווייסן ווייסט ער ווי אַ דאָקטער און אַן אַפּטייקער צוזאַמען.

און אויסער, וואָס מען האָט פּאַר אים געהאַט דרך־ארץ, האָט מען זיך אויף אים אויך פּאַרלאָזט.

סיידן, אַז דער חולה האָט געהאַט מיט אַ דריי גראַד היץ מער ווי געווינלעך.

אַרויסגענומען פון אונטערן חולהס פּאַכווע דעם טערמאָמעטער, וואָס פּאַר אַזעלכעס האָט מען ביי אַ חולה אין שטוב, פון קליין ביז גרויס, געהאַט דרך־ארץ, און זיך אייגעקוקט און דערזען וויפל גראַד, האָט ער שוין אויף זיך ניט געוואָלט שטעלן. דאָס איז געווען איינע פון זיינע אַנדערע מעלות — און ער פלעגט זיך שוין אָנרופן:

— מען דאַרף רופן דעם דאָקטער. ניט קיין סכנה, אָבער ס׳איז זיכערער. מיר וועלן זיך ביידע מישב זיין, איך מיטן דאָקטער.

און דעם דאָקטער ברענגט שוין טאָקע דוד דער רופא. דער דאָקטער, יינגער פון אים — דאָס פּנים גלאַט געראַזירט, רונד און קלאָר, די אויגן שטרענג מילד, און ריידן רעדט ער ווייניק — פּילט זיך שוין דוד דער רופא, ווי איינער וואָס איז יאָ נויטיק און ניט נויטיק. פּאַר דער משפּחה פון חולה מוז ער זיך האַלטן מיט ווירדע, מיט שטאָלץ; פּאַרן דאָקטער, אָבער, פּאַלט ער פּאַרט אַראָפּ.

יענער זעט אויס ווי מאַנאַרך. אמת, דער דאָקטער, דאָס ביסעלע, וואָס ער רעדט, רעדט ער יידיש, אָבער ס׳איז גאָר אַן אַנדער לשון. ס׳איז ווי רוסיש און ווי דייטש און געמישט מיט לאַטיין.

פונדעסטוועגן וואַרפט דוד דער רופא אַריין אַ וואָרט — אַ העכערן. פאַרשטיין זאָל עס נאָר דער דאָקטער. די משפחה פון חולה, איז רעכט, אַז ניט. דער דאָקטער ענטפערט מיט אַ שמייכל: יאָ און ניט... און באַלד זעצט ער זיך צו ביי אַ ברעג טיש און שרייבט אַ רעצעפט.

דעמאָלט זעט מען טאַקע, אַז דוד דער רופא ווייסט זיך ניט וואו אַהינצוטאָן.

קיין רעצעפטן שרייבט ער ניט.

אָבער אַז דער רעצעפט איז אָנגעשריבן — און דער דאָקטער מאַכט עס שנעל — נעמט ער שוין דאָס שטיקל פּאַפּיר אין זיינע הענט. ער קען טאַקע ניט לייענען, אָבער מאַנכעס דערקענט ער שוין פון געניטקייט. וווערטער ווערן ביי אים ווי ציפער. ער כאַפּט מיטן שכל.

און אַז דער דאָקטער גייט אַוועק, נאָכדעם ווי ער באַקומט פאַרן וויזיט פונקט פיר מאָל אַזוי פיל ווי ער, דער רופא — און איינגעוויקלט אין אַ פּאַפּיר, וואָס אים רוקט מען אַריין אַ נאַקעטע מטבע — דערפילט ער זיך ווידער אין זיין גדולה.

ער זאָגט פאַנאַנדער בריייטער. ער ערקלערט, אַז דער רעצעפט איז ניט וויסט־ער־וואָס. ער האָט דאָסזעלביקע אין דערהיים, אין זיין אַלמערל. נאָר ער ווייל ניט גיין קעגן דאָקטער.

און צום סוף וווייזט זיך טאַקע אַרויס, ווען מען ברענגט שוין די שאָכטעלע פּראָשקעס פון אַפּטייק און דוד דער רופא באַטראַכט זי, ווען ער קומט ווידער צום חולה — וווייזט זיך טאַקע אַרויס, אַז ס׳איז כינע צוגעמישט מיט נאָך עפּעס. ער האָט אינדערהיים ביידע זאָכן.

— נאָר גאָרנישט... — פלעגט ער מורמלען — מען קען זיך דאָך ניט שטעלן קעגן אַ דאָקטער.

און פאַרטראַכט זיך אויף אַ ווייַלע און גוטמוטיק צוגעגעבן:

— און דער אַפּטייקער איז אויך אַ ייד. ער דאַרף אויך לעבן.

און ער בלייבט שוין דער אייניציקער. דער דאָקטער, אַז מען רופט אים ניט אַ צווייטן מאָל — אַליין קומט ער ניט.

דוד דער רופא, אָבער, פלעגט יאָ קומען. יאָ צען גראָשן, ניט צען גראָשן —

ביז דער חולה שטייט שוין ניט אויף פון בעט און מעג שוין עסן אַ געבאַקטע קאַרטאָפל, וואָס דאָס איז ער, דוד דער רופא, טאַקע מתיר — הערט ער ניט אויף צו קומען צווישן מאָל אַ טאָג.

אַזוי, אַז אין פאַרלויף פון דער קראַנקהייט, וואָס האָט זיך אַמאָל געצויגן אַ פאָר וואָכן, איז שוין דוד דער רופא אויך געוואָרן אַ גוטער פריינט, אַן אייגענער מענטש, הייסט עס, און אויב דער צו זיך געקומענער חולה איז געווען אַ דערוואַקסענער, אַ מענטש מיט שכל, פלעגט שוין דוד דער רופא פאַרפירן מיט אים אַזוי אַ שמועס.

ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס אַליין, אַ שמועס, טוט גוט דעם חולה.

ס׳איז געווען אַ מין סגולה צו ווערן אינגאַנצן געזונט.

אין אַ וואָך שפּעטער איז ער שוין געקומען אים געוואָר ווערן אַן געצאָלט.

ער איז געגאַנגען פאַרביי, האָט ער זיך דערמאָנט און איז אַריין זען וואָס מען מאַכט.

און ווי באַלד ער איז שוין דאָ, האָט ער געגעבן עצות וואָס דער געוועזענער חולה מעג שוין עסן פון די פראָסטערע מאכלים און וואָס ער דאַרף נאָך אָפּ־וואַרטן — נאָר דאָס איז שוין געווען מער אויס גוטער פריינטשאַפט.

ס׳איז געווען, ווי אַ צולייג צו די באַצאָלטע וויזיטן.

אַ וויזיט אַן געלט.

מען האָט דאָס געהאַלטן פאַר אַ זכיה און כבוד.

דוד דער רופא איז געקומען געוואָר ווערן. און דעמאָלט האָט מען אים צוריק אָפּגעגעבן דעם ריכטיקן כבוד. געדאַנקט און געדאַנקט. און דער חולה אַליין, וואָס האָט שוין באַלד פאַרגעסן, אַז ער איז אַמאָל קראַנק געווען, האָט גליקלעך געשמייכלט.

די יונגע מצה-וועלגערינס

פאַר פרומע פייוועס, אַ יידענע וואָס איז געווען באַקאַנט אי מיט איר בריהשקייט, אי מיט איר ערליכקייט און גוטהאַרציקייט, איז די לעצטע יאָרן דער פאַר׳פּסחדיקער „פּאָדריאַד", וואָס זי האָט געמאַכט ביי איר אין שטוב, געווען ניט דאָס, וואָס אַמאָל. עס גייט ניט אין דער פּרנסה, פרומע פייוועס, כאָטש זי האָט זיך קיינמאָל ניט פאַרלאָזן אויף איר מאַנס, פייוועס דעם דאָרף־שניידערס, פאַרדינסטן און אַליין צוגעהאַנדלט אויפן מאַרק אין אַ מאַרק־טאָג, האָט קיינמאָל ניט שטאַרק געציילט דאָס פאַרדינסט. זי האָט וועגן דעם געהאַט אַ ווערטל: „אַז מען ציילט ניט, איז מזלדיקער". און פרעג איר בחרם וויפל איז איר יעדן יאָר פון דעם „פּאָדריאַד" געבליבן רייַנער ריוח. ביי איר איז געווען אַ קרן, אַז עס „רודלט זיך"... און מען זעט זיך מיט דעם מזומענעם גראָשן...

זינט אָבער דער „עולם" האָט אָנגעהויבן פאָרן קיין אַמעריקע, איז מיט איר „פּאָדריאַד" עפּעס אַנדערש געווארן... זי ווייסט אַליין ניט, צי בעסער, צי ערגער חלילה. ביי איר אָבער, ווי באַלד עס האָט זיך געענדערט דער שטייגער, איז שוין, הייסט עס, ערגער. אַלץ, וואָס ענדערט זיך איז איר, פרומען, סיי־ווי־סיי אַ שאָד, און אַמאָל טאַקע אַ צער... ערשטנס, פאָרן אַוועק נאָענטע מענטשן, שכנים, באַקאַנטע; און, צווייטנס, ווייסט זי ניט וואָס מיט איר גופא, מיט איר פאַמיליע, הייסט עס, קען נאָך פּאַסירן... אַז איר „אַלטער", פייוועס, וואָס זיין באָרד איז שוין האַלב־גרוי, טוט גאָר אויך אַמאָל אַ זאָג, ווי אַ זונג: — מען וועט נאָך מוזן צופאָרן אַ בליק טאָן אויף אַמעריקע... — און אַ טאַכטער, וואָס איז שווער אויף אַ שידוך, דוקא אַזוי אַ גערָאטענע, רייסט זיך אויך מיט אַלע כוחות אַהין, אַהין, קיין אַמעריקע.

און זי, פרומע הייסט עס, קומט צוויי וואָכן פאַר פּסח מאַכן אַ „פּאָדריאַד",

וואו באַלעבאַסטעס זאָלן באַקן זייער געבעקס, מצות אויף פּסח, פּונקט ווי די וועלט וואָלט זיך גאָרניט געענדערט...

אמת, אין איר גאָס, צי אין דער גאַנצער שטאָט „אירער", האָט מען נאָך מיט גאָטס הילף, קיין מאַשינאָווע מצות ניט איינגעפירט. עס זיינען שוין דאָ אַזעלכע יידן און זייערע וויבער וואָס דערלאָזן ניט... און מען האָפט צו גאָט, אַז אין זייער שטאָט וועלן קיין מצה־מאַשינען ניט אַרייַנקומען, און אויב יאָ, וועט זי ליגן ערגעץ אין אַ קעלער, ביז משיח וועט קומען, און ערשט דאַמאָלסט וועט מען זי ניט נוצן, אַזוי פלעגן זיך וויצלען די שטאָטישע געגנער פון מאַשינאָווע מצות. און ווער איז דען ניט געווען קיין קעגנער דערפון, אויסער אפשר די פּאָר אויפגעקלערטע, וואָס האָבן געהאַלטן פון ציוויליזאַציע. האָבן זיי אויך מורא געהאַט צו ריידן צו־אָפן...

דער „פּאָדריאַד" אָבער אַליין איז פּאָרט ניט דאָס, וואָס געווען... עס איז שוועריר צו באַקומען די וועלגערינס. ערשטנס, האָט שוין שטאָט אַן אייגענע פאַבריק, וואו מען מאַכט שוועבעלעך; וואו נאָר אַן אָרעמע מיידל, אַרבעט זי אין פאַבריק ביי די שוועבעלעך, ביי די פאַפּירן־קעסטלעך. די אַר־בעט, הערט פרומע פייוועס, איז אַ שווערע, אַ קאַטאָרזשנע, אָבער עס איז יאַקבי מער יחוס — אַ פאַבריק, ניט חלילה קיין וועלגערקע אין אַ מצה־„פּאָדריאַד"...

און, צווייטנס, זיינען שוין אייניקע וועלגערקעס, וואָס האָבן ביי איר געווען עטלעכע יאָר, יעדן פּאַר־פּסח נאָכאַנאַנד, אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, ווער צו חתנים, ווער צו זוכן חתנים, און אַרבעטן דאָרטן דערווייל; און ווער טאָקע צו זייערע מענער וואָס זיינען אַהין נאָך פריער אַוועקגעפאָרן.

איז אָבער אַ גליק, וואָס ניט אַלע מענער נעמען־צו זייערע וויבער גלייך אַהין, קיין אַמעריקע. פאַראַן אַזעלכע, וואָס האָבן צייט און וואַרטן... זיי קענען זיך, הייסט עס, קיין עצה ניט געבן, צי קומען צוריק אַהיים, וועט מען וועט דאָרטן אָנזאַמלען עטלעכע הונדערט דאָלאָר, וואָס דאָ קען עס ווערן טויזנט רובל, צי ברענגען די פרויען אַהין טאָקע אוין בלייבן שוין, הייסט עס, אויף שטענדיק אין אַמעריקע... (אַזאָ מין פּלאַן, אַן פרומע פייוועס דערהערט, קלאַפּט איר דאָס האַרץ אַזוי, אַז זי מוז צולייגן די האַנט צו איר האַרצן, זי זאָל, חלילה, ניט שוואַך ווערן...).

איז אָט די דאָזיקע וויבער, אַדער ריכטיקער, יונגע וויבלעך, זיי דוקא, וואָס האָבן געוואָג צייט פאַרדינגען זיך ביי פרומען אין „פּאָדריאַד" צו

וועלגערן. עס איז ניט אַזוי צוליב די פֿאַר גילדן אַ טאָג, ווי צו פֿאַרבראַנגען די צייט, די פריילעכקייט, צווישן מענטשן. ווייל אין אַ מצה־„פֿאָדריאַד" בכלל, און ביי פרומען בפרט, איז, וואָס־וואָס, אָבער אומעטיק, חלילה, נישט. קיין „משגיח", וואָס זאָל אַכטונג געבן, אַז מען זאָל ניט רײדן בשעת וועלגערן, צי ניט זינגען, — אַזאַ איז ביי פרומען אין די „גוטע" צייטן ניט געווען... מען האָט שוין געוואוסט, אַז מען קען זיך אויף פרומען, אַן ערלעכע, האַרע־פֿאַשנע יידענע, אַליין פֿאַרלאָזן... אַז זי וועט זיין אי די „פֿאָדריאַטשיכע", אי די משגיחטע, הייסט עס...

פֿאַרשטייט זיך, אַז צווישן זיי זיינען דאָ רייכערע, דאָס הייסט אייגנטליך, מיט מער מזל, וואָס דער מאַן שיקט זיי אָפּטע בריוועלעך און עטלעכע דאָלאַר אַלע חודש; און אַרעמע. די רייכערע באַקן שוין טאַקע דאָס ביסעלע מצות ביי פרומען, און מען רעכנט זיך שוין אויס.

זיינען אָבער צווישן דעם דאָזיקן מין וועגלערינס אויך דאָ אַרעמע וויבלעך, וואָס ערשטנס, זיינען זייערע מענער טאַקע אָט „ערשט נישט לאַנג" אַוועקגעפֿאָרן; אַנדערע פון די דאָזיקע זיינען נאָך אַוודאי אויפן שיף; און דוקא, זאָגט מען, אַז אין ניסן וואַרפט דער ים שטאַרקער, ווי אַ גאַנץ יאָר; איז די דאָזיקע וויבלעך אויפן האַרצן שטאַרק אומעטיק. אָבער אַז די פריי־ליכערע צוזינגען זיך, זינגען זיי מיט און שמייכלען, אָנפֿאַנגס דורך טרערן, ביז זיי ווערן טאַקע פרייליך, ווי יענע, און האָפֿן, אַז אויך זייערע מענער וועלן זיך דאָרטן צופֿאָסן, וועט ביי זיין פֿאַך, און וועט ביי זיין האַנדל.

פרומע אַליין, וואָס האָט יאָרן „פֿאַר פּסחן" געהאַט צו טאָן אין איר „מצה־פֿאָדריאַד" מיט גאָר אַנדערע מינים וועלגערינס, מוז זיך איצט צופֿאָסן צו אָט דעם נייעם סאָרט וועלגערקע... זי איז דוקא זייערע אַ גוואַלדיקע גוטע פריינט, ערשטנס — צוליב איר אייגענער טאָכטער, וואָס רייסט זיך אַהין, און דער אַלטער פייוט אַליין „סטראַשעט" אויך מיט אַ שמייכל, אַז ער האָט דאָ ניט וואָס צו טאָן, און אַז כאָטש זי, פרומע, די „בריה", האָט אָפּגעשפּאָרט פון זיינע און אירע פרנסות אַ גרעסערע שטוב — אָבער, ווי זאָגט מען, „בייסן" די שטוב קען מען ניט — און דער אַלטער איז דאָך געראָטן...

הייסט עס, קען זי נאָך, פרומע, אַליין אויף די עלטערע יאָרן, ווערן אַן „אַמעריקאַנקע", ווי ס׳הייסן די וויבער, וואָס זייערע מאַנען זיינען דאָרטן, אין אַמעריקע...

איז איר האָרץ, וואָס איז שטענדיק ניט קיין „גאַנצעס", די לעצטע צייט

געווען „צעבראָכן"... און דוקא פּאַסט עס איר צו איר אייִדעלען פּנים... נאָכאַנאַנד זי שמייכלט צו די וועלגערינס, צום שיבער ביים אויוון — אַפילו אַן עלטערער ייִד, אַבער אַ ייִד אַ בייזלעכער, מיט אַ געמבע. נאָר אויף איר, אויף פרומען, שרייט ער ניט — ער זעט, אַז זי איז אַ באַלעבאָסטע מיט יושר. פרומע קומט אָפט צו אים צו און צום יונגינקן רעדלער, וואָס שטייט ביים „בלעך", און ער סטאַרעט זיך, וועז זי, פרומע, גייט צו נאָענט, צו רעדלען נאָך שנעלער... ער איז דוקא אַ ישיבה־בחור פון די עטלעכע, ברוך השם, גע־בליבענע, אין גרויסן בית־מדרש, פון אַמאָל, וועז עס איז נאָך ניט געווען אין שטאָט קיין פאַבריק פון שוועבעלעך און מען איז נאָך ניט געפאָרן קיין אַמע־ריקע, און וועז עס איז בכלל, ווי פרומע מיינט, געווען אַ בעסערע וועלט און אַ שענער לעבן...

מיט דעם יונגן רעדלער, וועדליק ווי זי באַהאַנדלט אים, וואָלט מען גע־קענט זאָגן, וועז זי איז מיט אַ צוואַנציק יאָר יינגער, אַז זי איז פאַרליבט אין אים, — אַזוי שפּיגלט זי זיך אין זיינע צוויי שוואַרצע אויגן... אָבער אַלע ווייסן, אַז פרומע, וואָס ביי איר עסט נאָך אַ ישיבה בחור „אַ טאָג" „עד היום", — אַז זי איז פשוט אַ פרומע יידענע און דאָס רעדלעריל איז אַ בן־תורה, און אין דער פרעמד, נו, איז זי גוט צו אים, וויל זי אים מקרב זיין, ווי אַן עלענטן דאָ הי, און זי פרעגט אים אָפט, צי איז ער ניט הונגעריק חלילה, צי ניט פאַרמאַטערט...

— אויב שטאַרק פאַרמאַטערט, וועט דיך מיין פייוע „אָפבייטן", ער קען אויך רעדלען...

און איר פייוע איז גרייט אַרויסצוהעלפן... איר הויפּט מיטגעפיל אָבער ווייזט זי אַרויס צו יענע עלטערע וועלגערינס, וואָס זייערע מענער זענען ערשט ניט לאַנג אַוועק אין אַמעריקע און זיי וועלגערן צוליב דעם, זיי זאָלן פאַרדינען די עטלעכע רובל אויף יום־טוב, ביז די מענער וועלן שוין אָנקומען אויף די פּלעצער און קענען שיקן...

אַזא מין וועלגערין באַקט אָפּ אירע מצה, אויך ביי פרומען אין פאַדריאָד, פאַר האַלב בחנם... און דאָס ביסל געלט, וואָס פרומע רעכנט איר כלומרשט יאָ, הייסט זי איר צו באַצאָלן וועז ס'וועט אָנקומען די ערשטע „פאָוויעסטקע" פון דער פּאָסט אויף געלט פון אַמעריקע — פון איר מאַן...

— נישקשה, האָט פרומע געשמייכלט דעמאָלט מיט מער גוטסקייט, וואָס האָט זיך שטאַרקער אויסגעדריקט אויף איר פּנים, ווי שטענדיק, — נישקשה,

איך קען דיין בערלען, ער איז אַ גוטער און אַ בריה, ער קען די מלאכה און ניט קיין פוילער . . . ער וועט דיר שיקן געלט ווי נאָר ער קומט אָן אַהין . . .

און נאָכדעם האָט זי ניט פאַרגעסן דעם עיקר.

— און דו אַליין ביזט דאָך אַ ווייבל אַ פּאַרשוין, קיין עין הרע. איך שטעל מיך פאָר, ווי ער בענקט נעבעך נאָך דיר, וועט ער אין אַ פּאָר יאָר אַרום אָדער צוריקקומען, אָדער דיך נעמען אַהין...

און קוים וואָס פרומע האָט זיך דעמאָלט באַהערשט זי זאָל זיך ניט פאַנאַנדערווייגען... ווייל איר פייוע האָט דאָך שוין אויך געטראַכט וועגן אַמעריקע...

די ניי-געבוירענע

די שטילסטע אין דער „מאַסטערסקאַיע" פון דאַמען־קליידער איז געווען באַשקע. ווער איז באַשקע, פון וואַנען זי קומט, האָט מען געניט ניט געוואוסט און זיך ניט אינטערעסירט צו וויסן. מ׳האָט בלויז געוואוסט, אַז געקומען איז זי פון ערגעץ אַ קליין שטעטל אין דער גרויסער שטאָט נאָך אַלס יונג קינד און אַז אָן אָרעמע קרובה האָט זי אַרײַנגעגעבן אַהער אין דער מאַסטערסקאַיע מיט דעם אָפמאַך, אַז אַ יאָר צייט זאָל זי אַרבעטן אָן געלט, און דעם צווייטן יאָר וועט זי שוין באקומען אַ רובל אַ וואָך. דאָס אומזיסע אַרבעטן אַ יאָר צייט, האָט באַשקע׳ס געפאַלנקייט נאָך מער פאַרגרעסערט. דאָס עסן און וואוינען ביי דער קרובה און ניט צאָלן יענער דערפאַר, האָט איר געדריקט. האָט זי דערפאַר זיך אויסגעקויפט מיט דעם, וואָס זי האָט געפאָלגט. געפאָלגט האָט זי יעדן אין מאַסטערסקאַיע, אָנהויבנדיק פון דער באַלעבאָסטע, וואָס האָט געפירט די מאַסטערסקאַיע, ביז דער יינגסטער מיידל, וואָס איז אויך געקומען אַרבעטן אָן געלט, אָבער אַ קירצערע צייט — בלויז אַ האַלב יאָר — ווייל די האָט געגעבן צען רובל פאַרויס פאַר׳ן אויסלערנען זיך, און זי האָט דאָ טאַטע־מאַמע, און די מאַמע קומט אַמאָל אין מאַסטערסקאַיע זי געוואויר־ווערן... געפאָלגט האָט באַשקע אויך דער אָרעמער קרובה, וועלכע איז שוין געקומען צו יענער נאָך דעם טאָג אַרבעט — ווינטער ביז אין אָוונט און זומער ביז פאַרנאַכט, וועלכע אין גאַס ברענען שוין די לאַמטערנעס און ביי דער אָרעמער קרובה צינדט מען שוין אָן דאָס לעמפּעלע. ערשט דעמאָלט האָט איר די קרובה געבעטן אַראָפגיין אין הויף און ברענגען פון פּלומפּ אַ קרוג וואַסער, וואָס פעלט אויס אין שטוב... און באַשקע איז געווען צופריידן, וואָס אפילו אַ מידע נאָך צוועלף שעה אַרבעט אין מאַסטערסקאַיע, שוין מיט׳ן „פאָלגן" אַלעמען — צו גיין אַ גאַנג פאַר יעדער, וואָס שיקט זי, איז זי נאָך אימשטאַנד צו פאָלגן איר קרובה, ביי וועלכע זי כאַפּט עפּעס אַ בייסן און געפינט אַ ווינקל, וואו אָפּצורוען זיך ביז אויף מאָרגן אין דער פרי...

אַנגעהויבן צו באַקומען אַ רובל אַ וואָך, האָט זי נאָך דעם ערשטן מאָל באַקומען די שכירות, פרייטיק פאַרנאַכט, אַ שמייכל געטאָן. איר ברוין רונד פנימ'ל האָט זיך געליכטיקט, און אירע ברוינע אויגן האָבן זיך באַדעקט מיט אַ פייכקייט. אַן עלטערע שניידערין, וואָס אַרבעט שוין דאָ יאָרן און באַקומט שוין דעם העכסטן געהאַלט — פיר רובל אַ וואָך, האָט באַמערקט באַשקע'ס פרייד, איז זי צו איר צוגעגאַנגען און איר אַ גלעט געטאָן איבער איר שמאָלע פלייצע. האָט באַשקע געמיינט, אַז אָט די עלטערע מיידל, וועלכער זי האָט געפאָלגט, פאַרלאַנגט עפּעס, האָט זי געפרעגט מיט הכנעה:

— איר דאַרפט עפּעס?...

אָבער די עלטערע מיידל האָט שוין פריינטלעך געשמייכלט צו באַשקע'ן און זיך אָפּגערופן:

— ניין, איך פאַרלאַנג גאָרניט... איך בין צופרידן וואָס איר נעמט שוין געלט... איר זיינט שוין אַ פאָלנע שניידערין...

געקומען צו דער אָרעמער קרובה, וואָס האָט זיך שוין געגרייט צו ליכט־צינדן, האָט נאָך באַשקע באַוויזן צו דערלאַנגען איר דעם רובל...

דער קרובה'ס פּנים האָט אויפגעלויכטן. ניט געהאַט קיין העזה צו־צונעמען ביי איר דעם ערשטן רובל, האָט זי זיך שוין שבת'דיק און קרובה'דיק אָנגערופן:

— נו, האַלט עס דערווייל ביי זיך...

אָבער באַשקע, אַ געריטע פון דער קרובה'ס גוטסקייט, און זי אַליין האָט זיך שוין מיט'ן רובל אָנגעשפּילט — האָט זיך געבעטן:

— ניין, דער רובל קומט אייך. איך וועל אייך יעדע וואָך אָפּגעבן... עס קומט אייך... — און זי האָט דעם רובל אַוועקגעלייגט אויפ'ן שבת'דיקן טיש, וואו עס זיינען שוין געלעגן צוויי אָרעמע חלה'לעך...

די קרובה, שוין יאָרן אַן אלמנה, וואָס האָט זיך און אירע קינדער געשפּייזט מיט דעם, וואָס זי האָט געהאַנדלט מיט אַלטע קליידער אויפ'ן „נייעם מאַרק", האָט דעם רובל צוגענומען, באַהאַלטן ער־גרעץ אין אַ שופלאָדל פון דעם אַלטן קאַמאָד, דער אייניציקער שענערער שטיק מעבל אין דער אָרעמער דירה, און זי האָט נאָכדעם זיך אָנגערופן:

— וועסט זיך מוזן מאַכן אַ ניי קליידל...

באַשקע האָט דערפילט אַ גרויסע דאַנקבאַרקייט צו דער אָרעמער קרובה,

און זי האָט דערפאַר זיך געזומען צו עפּעס אַן אַרבעט, וואָס איז נויטיק אין שטוב...

***

אָפּגעאַרבעט עטלעכע וואָכן אויפֿן צווייטן יאָר און באַקומען יעדע וואָך דעם רובל, האָט שוין באַשקע אָנגעזומען צוריק איר פּריערדיקן געמיט און איז געוואָרן שטיל און הכנעה׳דיק ווי געווען. אין דעם מייסטערסקאַיע איז שוין אָנגעקומען אַ צווייטע מיידל אויף אַ יאָר אָן געלט, אָבער די איז געווען אַ הי־געבוירענע, אַ גרויס־שטאָטישע און אַ געבאַלעוועטע אין דער היים. מיט איר צו שאַפן זיך האָט מען ניט געקענט. אפילו די באַלעבאָסטע פון דער מאַסטערסקאַיע האָט פאַר איר, דער דאָזיקער לערן־מיידל געהאַט אָפּשיי... איז אויף צו פאָלגן אַלץ געבליבן באַשקע. די מיידלעך האָבן זיך אויך געשאַפן מיט באַשקע׳ן...

— באַשקעלע, נאַ דיר אַ קאָפּיקע, גיי אַרויס אין קרעמל און ברענג מיר אַן עפּל... עס ציט מיר עפּעס אין האַרצן...

אודאי וועט באַשקע פאָלגן, ווי דען? זי האָט נאָר מורא, אַז די באַלעבאָסטע זאָל ניט דערזען. ווייל אַרויסגיין אין מיטן דער אַרבעט עפּעס קויפן, כאָטש דאָס קרעמל איז דערביי, טאָר מען ניט... אָבער זי גייט אַרויס שנעל, אומבאַמערקט און טראָגט אַריין, ווי בשתיקה, דעם עפּל און גיט אים איבער דער שניידערין... יענע באַדאַנקט אפילו ניט...

באַשקע איז אָבער צופריידן. קיין דאַנק פאַרלאַנגט זי ניט. עס איז איר סיי ווי סיי אַ פרייד צו זיין מיט אָט די מיידלעך. זיי זיינען אַלע אַזעלכע פריי־ליכע, און אפילו די עלטערע שניידערין איז אויך ניט קיין אומעטיקע. אויב מען זינגט אַ ליד, וועט די באַלעבאָסטע איז ניטאָ אין דער מאַסטערסקאַיע, זינגט די עלטערע שניידערין מיט...

באַשקע אַליין זינגט ניט. זי וויסט אַפילו ניט צי זי קען זינגען... זי וואָגט ניט אויפצוהויבן איר קול, און אַליין מיט זיך איז זי קיינמאָל ניט... ביי טאָג אין מאַסטערסקאַיע און אין אָוונט ביי דער אַרעמער קרובה... דאָרטן וועט זי אודאי ניט זינגען... סיידן די צייט וועט זי גייט פון דער אַרבעט; וועט זי דאָך אין גאָס ניט זינגען. אַז זי דערפילט זיך אַמאָל צופריידן, שמייכלט זי. דאָס שמייכלט זי צו זיך אַליין. זי ווערט דעמאָלט ווי צוויי. איינע זי אַליין און די צווייטע — איר חברטע, אין איר אַליין... באַלד אָבער כאַפּט זי זיך, אַז

זי איז אייגע אַליין, און איר ברוין־קיילעכדיק פנימל וועלט ווי פאַר־וואַלקנט.

נאָר אָט הויבט מען אָן אין דער מאַסטערסקאַיע זינגען אַ ליד, וואָס זי וואָלט זיך דאָס גוואַלדיק געוואָלט אויסלערנען. און אויך מיטזינגען אַדער זינגען אַליין... עס איז אַ ליד, וואָס רעדט צו איר האַרצן, אי דער ניגון, אי די וועלטער... דער ערשטער „פערז" איז גאָר שיין: איר אַרבעטער־פרויען, איר פרויען, וואָס אַרבעטן אין שטוב און פאַבריק...

אָבער זי הערט מער זיך צו. און צוהערנדיק זיך לערנט זי זיך אַזוי אויס דאָס גאַנצע ליד... דאָס ליד זינגט שוין אין איר...

ביז איינמאָל — נאָכדעם, ווי זי האָט שוין געקענט דאָס גאַנצע ליד אויסנווייניק, און אין מאַסטערסקאַיע האָט מען שוין אָנגעהויבן זינגען אַ צווייטע ליד, אַ נייערע — האָט זי דערהערט, אַז די אַלע צוועלף מיידלעך אין מאַסטערסקאַיע, שוין מיט איר איינאיינעם, וועלן אויפהערן צו אַרבעטן. די מיידלעך, פריילעכערע, ווי שטענדיק, רעדן וועגן עפעס אַזוינס, וואָס זי קען נאָך ניט באַנעמען מיט'ן קאָפּ, אָבער זי פילט עס מיט'ן האַרצן...

מען אַרבעט צופיל שעה'ן אַ טאָג, און די באַלעבאָסטע לאָזט ניט הויבן דעם קאָפּ, און צאָלן צאָלט זי ניט ווי געהעריק, וויפל עס קומט... און נאָך טענות, וואָס באַשקע, די שטילסטע אין מאַסטערסקאַיע, פאַרשטייט זיי און זי גיט אין האַרצן גערעכט... זי וואַרט נאָר וואָס דאָ וועט זיין... אַודאי וועט זי טאָן וואָס אַלע מיידלעך אין מאַסטערסקאַיע וועלן איר זאָגן... אַביסל וווייסט זי שוין אַליין...

מ'האָט זיך שוין צוזאַמענגעקליבן ביי איין מיידל אין צימער... איר, באַשקען, האָט מען אויך מיטגענומען... זי האָט זיך געפילט גוואַלדיק דערהויבן... דאָס ערשטע מאָל איז זי מיט די מיידלעך ניט אין דער מאַסטערסקאַיע, נאָר ווי אַ געלאַדענע, ווי אַ חברטע, וואָס קומט צו זיי צו גאַסט...

אין אָט דעם גרויסן צימער, ערגעץ אין אַ הויז, וואָס איז געשטאַנען אין אַ פאַרוואַרפענער גאַס, און געגאַנגען אַהין איז מען אייגציקוויז, אַזוי האָט מען אַלעמען אָנגעזאָגט און איר אויך, האָבן זיך אין אָוונט אַלע צוזאַמענגעקליבן. ס'איז אויך געקומען אַהין אַ בחור, וואָס זי זעט אים דעם ערשטן מאָל אין איר לעבן... אַ שטרענגער אַזאַ, מיט אַ טשופרינע, וואָס וועט ער זאָגט עפעס, וואַרפט זיך די טשופרינע אין ביידע זייטן פון זיין גרויסן שטערן. זיין פנים אָבער איז

אַן אָנגענעמס... באַשקען געפעלט שטאַרק זיין פּנים... זי פילט, אַז ער איז אַ גוטער פריינט און מיינט בלויז זייער טובה...

ער איז דאָס, ווערט זי אין פאַרלויף פון דעם ערשטן אַוונט געוואויר, דער אַגיטאַטאָר, ער לערנט ווי אַזוי אויסצופירן... ער רעדט וועגן עפּעס אַזוינס, וואָס איז שווער אַלץ צו פאַרשטיין, נאָר עס איז געגוג אַ וואָרט, וואָס איז איר באַקאַנט, וואָס ער זאָל איר די פראַגע מאַכן קלאָר.

ס׳איז ענדלעך פּשוט און פּראָסט: אַ סטרייק! און אַלע דאַרפן שטימען דערפאַר. און זי, באַשקע, אויך. זי דאַרף אויך הויבן איר האַנט.

אַ שאלה צי זי וועט הויבן איר האַנט! און דאָס איז שוין ניט שייך פאַלגן, וואָס מען הייסט...

איר האַרץ פילט זיך אַן מיט אַ נייעם, קיינמאָל ניט דורכגעלעבטן מוט אַזאַ. זי הויבט די האַנט הויך, זי שטעלט זיך אויף די שפּיץ פינגער, מען זאָל זען איר האַנט און ציילן איר האַנט אויך.

איצטער האָט זי שוין פאַר דער באַלעבאָסטע קיין מורא ניט געהאַט. און פאַלגן, הייסט עס, וועט זי איר ניט דאַרפן.

איצט, אויב זי פאַלגט וועמען איז עס דעם בחור, דעם אַגיטאַטאָר. זי ווערט אָבער געוואויר, אַז אָט דעם בחור איז ניט שייך פאַלגן. מען ווייסט אפילו ניט ווי מען רופט אים ריכטיק מיט׳ן צווייטן נאָמען. און מען רופט אים טאַקע מיט׳ן ערשטן נאָמען — איסאַק... חבר איסאַק... אַזוי ווי איר אַליין רופט מען בלויז באַשקע... ער, אָבער, אָט דער בחור, ווערט זי שוין געוואויר, געהערט צו אַזאַ חברה פון אַרבעטער, יידישע אַרבעטער. די חברה הייסט „בונד". און ווער עס געהערט צו דער חברה הייסט אַ „בונדיסט", און אַ מיידל, צי אַ פרוי, הייסט אַ „בונדיסטקע".

פון היינט און וויטער וועט זי שוין הייסן באַשקע די בונדיסטקע.

און ס׳איז אַ גליק געווען, וואָס אין דערהיים, אין דעם קליין שטעטל האָט זי זיך אויסגעלערנט לייענען עברי. קען זי שוין, אַז זי ווייל, אויך לייענען אויף יידיש. די ערשטע צייט איז איר געווען שווער, ס׳איז געווען ביכעלעך און בלעטעלעך כמעט אַן נקודות. די בלעטעלעך הייסן פראָקלאַמאַציעס — און עס זיינען געווען שווערע ווערטער, אָבער זי האָט באַלד די אַלע ווערטער באַנומען און זיי שאַרף אַרויסגערעדט: פראָקלאַמאַציע, אַגעטאַציע, עקספּלואַטאַציע...

און שענער פון אַלע נעמען האָט פאַר איר געקלונגען דער נאָמען בונד.

אויף יעדן בלעטעלע פון אויבן: דער יידישער אַרבעטער־בונד פון רוס־לאַנד, פּוילן און ליטע.

און אַז דער סטרייק ווערט געוואונען, באַקומט שוין באַשקע צוויי רובל די וואָך, און אַרבעטן אַרבעט זי בלויז עלף שעה. אַזוי ווי עס איז זומער, קומט איר אויס גיין פון דער אַרבעט ווען ס'איז נאָך ליכטיק. ס'איז נאָך דאָ אַביסעלע זון אין סאַמע מיטן גאַס, וואו ס'איז ניט פאַרבויט אַנטקעגן מיט אַ צו הויכן מויער און ס'איז דאָ אַ ליידיקער פּלאַץ, וואָס מען וועט נאָך ערשט פאַר־בויען.

***

באַשקע וואוינט שוין ניט ביי איר קרובה. ס'איז אַ סברא, אַז אַ שפּיאָן קוקט איר נאָך... מען איז דערגאַנגען, אַז זי איז אַ בונדיסטקע. וואוינט זי שוין אין אַ באַזונדערן צימערל אין אַ זייטיק געסל, וואס קיינעם וועט ניט אייַנפאַלן, אַז דאָ ערגעץ וואוינט אַ בונדיסטקע. און אַז זי גייט אַהיים, נאָך דער אַרבעט, גייט זי שוין אַזוי פאַרזיכטיק, קוקט זיך אַלע ווייַלע אַרום, צי גייט איר ניט ווער נאָך.

אין איר קליין צימערל קומט שוין אַמאָל חבר איסאַק. ער קומט צו איר אַן ערנסטער, אַ פאַרטראַכטער, אַ פאַרטיפּטער אין זיך. ביים קומען דערלאַנגט ער איר די האַנט, ווי אַ חבר'טע, ווי פון איין פאַרטיי, צו וועלכער ביידע געהערן גלייך, צום „בונד". ס'איז אַ נאָמען, וואָס זינגט.

ער גיט איבער באַשקע'ן עפּעס אַ פּעקעלע. זי ווייסט שוין. דאָ ליגן דינע ביכעלעך. ער זאָגט איר אַן ווי אַזוי עס צוצוטיילן.

אודאי וועט זי פאַלגן. אָבער דאָס פאַלגט זי ניט איסאַק'ן — דאָס פאַלגט זי דעם „בונד", און זי אַליין געהערט דאָך צום „בונד". קומט דאָס אויס, אַז זי טוט דאָס אויך פאַר זיך...

***

און וואָס וועט זי לייקענען? זינט זי איז געוואָרן אַ בונדיסטקע, איז אין מאַסטערסקאַיע גאָר אַן אַנדער לעבן. מען אַרבעט פרייער, די באַלעבאַסטע אַליין, כאַטש בייז, וואָס די שניידערינס האָבן אויסגעפירט, וואָגט שוין אָבער ניט צו באַלידיקן, אָנצושרייען, און צו שאַפן זיך. אַ לערן־מיידל וועט גלייך אַרייַנגענומען אין „בונד". און טאָמער איז זי נאָך צו יונג, נעמען זיך

פאַר איר די שנייַדערינס סיי־ווי־סיי אָן. ביז זי וועט זיך אַליין „אַנטוויקלען און ווערן באַוואוסטזיניק" און דערגיין איר מאַכט.

פונקט ווי עס איז דערגאַנגען די שטילע באַשקע. און באַשקע לערנט טאַקע דער לערן־מיידל ווי אַזוי ניט צו פאַלגן דער באַלעבאָסטע פון דער מאַסטערסקאַיע.

— דו דאַרפסט פאַר איר גאָר קיין מורא ניט האָבן...

און זי שמייכלט צו דער לערן־מיידל מיט אַ שמייכל פון אַ דערהויבענער, פון אייגער וואָס האָט דערגרייכט און וועט נאָך דערגרייכן...

און דאָס לערן־מיידל טוליעט זיך צו באַשקע'ן ווי צו אייגער, וואָס וועט זי שיצן פון דער שטרענגער באַלעבאָסטע.

אַנהויב פּרילינג

דאָס וואָס באדעוויטש איז, וועדליק דער „עלטסטער" פון דער אַרבעטער אָרגאַניזאַציע אין שטעטל, געווען אַ קעגנער פון דעם פרומען קלאַס, איז אוודאי ביי זיינע אָנהענגער — דאָס רוב באַלעבאַטישע יידישע טעכטער — ניט געווען קיין וואונדער. עס האָט זיי, פאַרקערט, געוואונדערט, וואָס אין די ערב־פּסחדיקע טעג איז ער געוואָרן גאָר אַן אַנדער באדעוויטש. וועגן פאַרליבט איז דאָך ניט שייך צו רעדן — פאַרליבט איז ער דאָך אייגנטליך אין דער גאַנצער מענטשהייט, גייען דאָך שוין אין דער מענטשהייט אַריין אָט די אַלע, אפילו די פרומע יידן אויך — איז דאָך אידא, פון דעם דערפל יעראשקינקע, וואָס געפינט זיך אינגאַנצן אַ צוויי וויערסטלעך פון שטעטל אַוודאי אים נאָענט און ליב אין אָט די ערב־פּסחדיקע, פרילינגדיקע טעג, בפרט אַז אָט־באַלד־באַלד, איז שוין אויך דער ערשטער מאַי... און קיינער קען נישט וויסן מיט וואָס ער פרייט זיך אַזוי, צי מיטן פּסח, וואָס קומט פריער אַביסל, צי מיטן ערשטן מאַי, וואָס קומט עטוואָס שפּעטער אָן...

האָט באדעוויטש אָפּיציעל קעגן דעם יום־טוב פּסח נישט אַרויסגעטראָטן חלילה... אַז די יונג־בליענדיקע אידא האָט דערציילט אין באַדעוויטשעס קאַמערל, וואו די פּני פון דער „אָרגאַניזאַציע" האָבן זיך פאַרקליבן, ווי אַזוי איר מאַמע האָט שוין אָפּגעבאַקט די מצה, און זי האָט שוין טאַקע געגעסן מצה, און ס׳איז געשמאַק, האָט באַדעוויטשט דערווייל אין אַ וויץ געבעטן, אַז זי זאָל אים ברענגען אַביסל מצה, ווייל אויך ער האָט ליב מצה... האָט שוין אידא, אַ שטאָלצע אי מיט איר דאָרפישקייט, אי מיט איר בילדונג, געשפּאַסט:

— וואָס זיינט איר אַ פריץ, מען זאָל אייך טראָגן מצה אין שטוב אַריין? איר זיינט דאָך אַ ייד, ווי מיר אַלע...

— אַ ייד, אַ ייד, האָט באדעוויטש אי געשפּאַסט אי געמיינט אין ערנסט.

און איז טאַקע באַלד ערנסט געוואָרן...

ס׳איז געווען אַ וואָך פאַר פסח, אין אַן אָוונט, ווען עטלעכע פון די נאָענטערע פון דער באַוועגונג האָבן זיך ביי אים אין צימערל צונויפגעקליבן — דאָס רוב מיידלעך, ווייל די בחורים, די אַרבעטער, דאָס רוב שניידער און שוסטער, וועלכע מען האָט אין פאַרלויף פון ווינטער אַגיטירט, זיינען געווען פאַרנומען ביז שפּעט אין דער נאַכט ביי זייערע באַלעבאַטים צו העלפן פאַרטיק מאַכן די אלערליי באַשטעלונגען אויפן געהויבענעם יום־טוב... און באדעוויטש האָט זיך אָנגערופן:

— מילא, — פסח איז פסח — מיר קענען דערווייל גאָרניט אויפטאָן... אין די „פּאָדריאַדן" אַרבעטן די וועלגערנס, די רעדלער און די „שיבערס" צו זעכצן שעה אַ טאָג און נאָך מער... ביי די שניידער — אויך אַזוי... מען דער־ציילט מיר — האָט באַדעוויטש ווי אויפגעוואַכט מיט נייע גבורה — אַז ביי נאָטע איצעס אַרבעט מען אָן אָפּשטעל... אַ גליק, וואָס ביי אים אַרבעטן צוויי זין אייגענע — ווייסן מיר נאָך ניט דעם דין, ווי אַזוי צו האַנדלען מיט אַזאַ באַלעבאָס... אָבער האַנדלען מוז מען דאָך גלייך, ווייל נאָך פּסח ווערן זיי דאָך אַלע, די באַלעבאַטים — די שניידער און די שוסטער און די אַנדערע — צוריק אַרעמע לייט און דאַנקן גאָט, אַז זיי האָבן עפּעס אַרבעט... נו, איז וואָס קענסטו דעמאָלט טאָן מיט זיי... אַזאַ לאַגע האָט קענטיק, מאַרקס ניט פאַרויסגעזען, נישט געוואוסט, און פּלעכאַנאָוו — אויך נישט... און אפילו אונדזער גרויס־שטאטישער הורוויץ „פּריוויזער", וואָס אַרבעט דאָ אין אַפּטייק — אַ גאַנצער קענער אין פּאָליטישע עקאָנאָמיע — פרעג אים בחרם וועגן אַזעלכע שאלות...

ער האָט זיך פאַרטראַכט, ווי זיך אָפּגערוט, אַ שמייכל געטאָן און ווידער געראַדט, ווי פאַר אייגענע:

— אָבער יום־טוב אין יום־טוב... בפרט פּסח... גאַנצע אַכט טעג. צייט איז דאָ גענוג... און מען גייט איינע צו די אַנדערע אויף כיבוד... נו, פרעג בחרם דעם זשאַנדאַרם, צי דעם אוראַדניק, צי דעם סטראַזשניק און דעם פּריסטאָוו אפילו — וואוהין מען גייט עס אויף כיבוד צי אויף אַ פאַרזאַמלונג וועגן ערשטן מאי...

דאָ האָט שוין די יונג־פּרילינגדיקע אידאַ זיך אָפּגערופן, ווי זי וואָלט זיך צעזונגען:

— מען זאָל טאַקע קומען צו מיר — צו מיינע עלטערן — נישקשה... זיי אַרט נישט קיין סאָציאַליסטן... מיין מאַמע וועט זיי מכבד זיין. ביי דעם

זשאַנדאַר צי דעם סטראַזשניק, וועט דאָס הייסן, אַז געסט זיינען געקומען אויף יום־טוב... און ווי וויט איז פון אונדז דער וואַלד? און דער וואַלד איז שוין גרין... איך קען אייך אָפּגעבן אַ גרוס פון אים — איך האָב שוין דאָרטן אויס־געזונגען אַלע אונדזערע לידער, און דער עכאָ האָט אַזוי וואונדערלעך זיי אָפּגעקלונגען, אָט ווי עס וואָלט צוגעוואונטשן, אַז אַזוי וועט טאַקע זיין...

— אידאַ האָט זיך שוין אַריינגעלאָזט אין דער פּאָעזיע... — האָט באדעוויטש, אַליין אין דער שטיל אַ ליבהאָבער פון פּאָעזיע — גוטמוטיק געשפּאָסט... ער איז אָבער באַלד ערנסט געוואָרן און זיך העכער אָנגערופן, בליקנדיק צו אידאַן מיט אָנערקענונג און מיט העכערן מין פּאָדערונג:

— וועגן אַ סכאדקע ביי אייך אין וואַלד — אוודאי... וועגן אַ כרעמזל — האָט ער שוין זיך צעשמייכלט — וואָס אייער מאַמע וועט מכבד זיין, איז אוודאי אי אָנגעלייגט, אי אַ גוטער מיטל פון קאָנספּיראַציע... פאַר אונדז איז אָבער וויכטיק אין „שטאָט" גופא האָבן עטלעכע „מיטינגען", „צונופקומענישן", פאַר־זאַמלונגען עס זאָל טאַקע הייסן געקומען אויף כיבוד און דערווויילע זאָל מען עפּעס אויפטאָן פאַר דער „זאַך" גופא, פאַר דער באַוועגונג, און טאַקע זען, אַז אפן ערשטן מאַי זאָלן זיין גרייט וואָס מער מענטשן, צי פאַר אַ דעמאָנס־טראַציע, צי פאַר אַ סכאָדקע, נאָר וואָס מער אָנהענגער. — און נישט דווקא מוזן אַלע זיין בעלי־מלאכות, אַרבעטער... אַ מיידל, וואָס אַרבעט אין אַ שניט־קראָם פאַר צוויי גילדן אַ וואָך און גיט עס אַוועק — האָט ער מיט אַ זיפץ צוגעגעבן — איר אָרעמען טאַטן, איז אויך אַ אונדזעריקע... זי געהערט צו אונדז... זי וועט אונדז אויסהערן, זי וועט אונדז גלויבן, און פון אונדזערער אַ פּראָקלאַמאַציע, וואָס מיר דאַרפן באַקומען די טעג — אַרום חול־המועד פּסח — קען זי אויך עפּעס געוואויר ווערן, און אויפפלאַמען זיך פאַר דער אידייע...

און פאר די פּאָר באַלעבאַטישע מיידלעך, וואָס זיי האָבן געדינט אין דער אָרגאַניזאַציע אַלס די אינטעליגענץ, האָבן פּאָרגעשוועבט די פּענימער פון די מיידלעך אָנגעשטעלטע אין די שניט־קראָמען... איינע פון זיי, חוה ראַבינאָ־ויטש — וואָס אירע עלטערן האָבן טאַקע געהאַלטן אַ גרעסערע שניט־קראָם און אין שניט־קראָם האָט אַרויסגעהאַלפן חייקע זעלדעס, אַ יונג מיידל, אַ חנעוודיקע אַ קלוגס, מיט צוויי שוואַרצע ברענענדיקע אויגן — האָט זיך גרויסמוטיק געמאַלדן צום וואָרט:

— יאָ, חבר באדעוויטש, איר זיינט געוועכט. אָט די מיידלעך, די אַרויס־העלפערנס אין די קראָמען, זיי פאַרזעט מען אינגאַנצן... איז וואָס מיינט איר

וועלט פון זיי? זיי זאַמלען אַן אַביסל געלט צושטייער אויף אַן „אויסשטייער" און — פרעגט זיי בחרם פֿאַליטישע עקאָנאָמיע — האָבן אָדער חתונה מיט אַבי אַ בחור, מעג זיין אַ באַלעבאַטישער גאָרנישט, אָדער זיי פֿאָרן אַוועק אין אַמעריקע...

האָט שוין באדעוויטש זיך געפילט וויכטיקער ווי פריער; דאָס האָט געהייסן, אַז ער האָט אָנגעריבט דעם ריכטיקן פונקט. חוה ראַבינאָוויטש איז געווען די הויך־אינטעליגענטקע, זי האָט געקענט קאראַלענקאס „פייערלעך" אויף אויסנ־ווייניק, און נאדסאנס ליד: „ברודער, מיין לייַדנדיקער ברודער!" האָט זי דעקלאַמירט אַזוי, אַז אפילו די פֿאָר אַרבעטער, וואָס האָבן נישט פאַרשטאַנען קיין רוסיש, האָבן געווישט די אויגן פון גרויס מיטגעפיל, הערנדיק עס, און אפילו זי, הייסט עס, שטימט איין וועגן דער אויפמערקזאַמקייט, וואָס מען דאַרף דעם יום־טוב שענקען די אַרויסהעלפערנס אין די קראַמען...

און דאָס, וואָס ביי אירע עלטערן אַליין געפינט זיך אַזאַ מין אַרויס־העלפערן, און זי איז דערפאַר, האָט איר נאָך געשטעלט סיי אין זיינע, באַדע־ווישטע אויגן, סיי אין די אויגן פון די עטליכע פאַרזאַמלטע, ווי אַ גרויסע קעמפערין און אידעאַליסטקע...

אמת, זיי האָבן שוין געווואוסט פון דער געשיכטע פון די באַוועגונגען פאַסירונגען, וואו קינדער פון בורזשואַזע עלטערן האָבן זיך געשטעלט אין קאַמף פאַר די אַרבעטער — קעגן די אינטערעסן פון זייערע אייגענע טאַטע און מאַמע...

דערפאַר קומט חוה ראַבינאָוויטש נישט קיין דאַנק...

אידאַ פון דעם דאָרף יעראַשוינקע האָט זיך שוין דערמאָנט, אַז די שטוב־מיידל ביי זיי — אַ קריסטלעכע, אַ דאָרפישע — איז אַגיטירט, ווי זי, אידאַ אַליין, און זי עסט ביי איין טיש מיט זיי אַלעמען, און די שעהן וואָס זי אַרבעט איז פונקט ווי אין אַ פאַבריק, וואו מען האָט געסטרייקט און געזיגט, און איר געהאַלט — איז נישט שייך — וויפל זי דאַרף און וואָס זי דאַרף...

— און טאָמער גלויבט איר מיר נישט — האָט אידאַ חנעוודיק און ווי עטוואָס טראָציק אָנגעבליקט די פאַרזאַמלטע — ברענג איך אייך זי דעם קומענדיקן מאָל צו אַ פאַרזאַמלונג, און איר וועט זען און הערן ווי זי לייענט אַ פראָקלאַמאַציע און ווי זי דעקלאַמירט אַ רעוואָלוציאָנערע רוסיש ליד. איר וועט הערן...

באַדעוויטש, קענענדיק די אַלע חנעוודיקע שוואַכקייטן פון דעם שיינעם

מין, פון זיינע תלמידות און חברות, האָט צוגעשמייכלט, און זיך אָנגע־
רופן:

— מיר גלויבן אייך, אידאַ; וואָס דען, חלילה, נישט? — אוודאי. אָבער בעסער ברענגט זי נאָך נישט — צוליב קאָנספיראַציע... וויבאַלד מיר ווילן פּסח אויסנוצן פאַר אַגיטאַציע און פאַרזאַמלען זיך, ווי מיר וואָלטן כלומרשט געקומען אויף פסחדיקן כיבוד — וועט אַזאַ אָנטיילנעמערן וואַרפן אַ חשד... מיר דאַרפן זיין זייער פאָרזיכטיק...

אידאַ האָט אָבער פאָרגעשלאָגן די זאַך צום אָפּשטימען.

די איבעריקע האָבן אַלע געשטימט דאַקעגן... דאַן האָט אידאַ, אַ לוסטיקע, ווי זי איז געווען אין איר נאַטור, זיך צעלאַכט. איר געלעכטער האָט געקלונגען ווי גלעקל אין דעם קליינעם צימערל און האָט ווי אָנגעזאָגט ניי־לעבן, יום־טוב און פרילינג..

באדעוויטש, וואָס איז געווען זייער פאָרזיכטיק, אַז זיינע געסט זאָלן נישט גאָר צו הויך לאַכן אין זיין צימערל, ווייל די באַלעבאָסטע, ביי וועלכער ער וואוינט, קען אויך עפּעס פאַרדעכטיקן — האָט דאָך אידאן נישט אויפמערקזאַם געמאַכט אויף איר צו־הויכן און צו־קלינגענדיקן לאַכן...

ער אַליין — צוליב די טאָפּלטע ערב יום־טובדיקע שטימונגען — האָט ליב געהאַט אידאַס פריילעך און לוסטיק לאַכן... עס האָט געווען זיין מוט און זיין גלויבן אין דער שיינער צייט, וואָס אָט־אָט און זי קומט אָן אַ ראָזיקע, אַ קלינגענדיקע, אַ זינגענדיקע.

און אידאַ האָט מיט זיך אַליין, מיט איר יונגער פריידיקייט, פערזאָניפיצירט די נייע צייט — דעם נייעם פרילינג...

דער דאָפּלטער יום טוב

דער אייניציקער יום־טוב, וואָס די יונגע באַלמעלאָכעס האָבן געפייערט אין משך פון עטלעכע יאָר, און איז שוין געווען באַקאַנט כמעט פאַר אַלע באַלעבאַטים אין שטאָט, איז געווען דער „ערשטער מאַי". דער דאָזיקער „יום־טוב", האָבן די באַלעבאַטים געוואוסט, פאַלט אויס אַרום נאָך פּסח, אַרום סוף חודש אייר; עס איז אַ מין ל"ג בעומר, להבדיל, האָט זיך אַן אַנדערער, אַ וויצלינג אַ באַלעבאָס, געוויצלט... נישט מער, וואָס ל"ג בעומר גייען די יינגלעך פון די חדרים אין וואַלד אַריין מיט זייערע פייל און בויגנס, און די רביים פון די חדרים פירן זיי אַהין, און ביי זיי, ביי די באַלמעלאָכעס און ביי די וואָס אַרבעטן אין דער שוועבעלע־פאַבריק, גייט די חברה אין וואַלד מיט זייער רבין, זייער פירער באַדעוויטש; און אַנשטאָט פייל און בויגן, נעמען זיי מיט אַזאַ מין רויטע שטאָף, וואָס מען טוט עס אַרויף אויף אַ שטעקן און מען רופט עס די רויטע פאָן... „און אַז גאָט העלפט", פלעגט דער באַלעבאָס, דער וועלט־זאָגער, צוגעבן, „דערוויסט זיך דערפון דער אוריאַדניק, צי דער זשאַנדאַר, און מען כאַפּט זיי, און די הויפּט־מאַכערס זעצט מען אַריין אין אַסטראָג... און יאָנקל דער שתדלן האָט שוין אַרבעט צו גיין צום פּריסטאָוו, אַז מען זאָל זיי אַרויסלאָזן, ווייל נאָך אַלע זאַכן, מאַכן זיי זיך דאָך מער ניט, ווי נאָריש, ווייטער גאָרנישט — וואָרעם זיי וועלן דען עפּעס אויספירן?"...

דאָס לעצטע פלעגט שוין דער קלוגער באַלעבאָס אַרויסרעדן, אַרײַנ־נעמענדיק די באָרד זיינע אין דער רעכטער האַנט און אָנקוקן דעם עולם, וואָס האָט אים אויסגעהערט, מיט אַ זיגערישן שמייכל; ווייל וואָר וויסט נאָך אַזוי, ווי ער, ווי שטאַרק די מלוכה איז... עפּעס אַ קלייניקייט — פאָניע!...

דערפאַר, אָבער, אַז צו באַדעוויטשעס חברה, וואָס איז דאָס רוב באַשטאַנען פון די פּועלים ביי די באַלמעלאָכעס און פון די אַרבעטער אין דער שטאָטישער אייניציקער פאַבריק, די פאַבריק פון שוועבעלעך, איז אין שטאָט צוגעקומען אַ

צווייטע חברה — די ציוניסטן, וואָס זייער פירער איז שוין געווען יוסף־יודע, אַ שטאָטישער בחור, אַ גרויסער קענער אין לשון־קודש, וואָס האָט אַ פּאָר יאָר צייט שטודירט אין קעניגסבערג אויף ראַבינער — האָבן שוין די סאָציאַליסטן מיט זייער פירער באַדעווּיטש געמוזט אויסזוכן נאָך יום־טובים, וואָרעם קאָנקורירן מיט יוסע־יודעס חברה, די ציוניסטן, אין יום־טובים איז אים שוין געווען שווער.

אויך באַדעווּיטשעס אַרבעטער־עולם האָט ליב געהאַט אַ יום־טוב...

אָבער באַדעווּיטש, דער פירער פון די אַרבעטער, האָט ניט געקענט פּועלן ביי זיך אָנשטאָט צו באַקעמפן די רעליגיע, גאָר צו שטאַרקן זי...

יוסף־יודע, וואָס איז אויך ניט קיין פאַנאַטיקער, טייטשט אָבער אויס די יידישע יום־טובים מיט נאַציאָנאַלן אָנדענקען. פּסח איז דער יום־טוב פון באַפרייאונג; שבועות לאָזט זיך אַפילו ניט אַזוי אויסטייטשן — ס׳שטייט בפירוש „זמן מתן תורתנו״ — אָבער יוסף־יודע מיט זיין גלאַטן צינגעלע מאַכט אַ פּשטל: תורה איז בילדונג, קולטור און וואָס דען ניט? וועגן סוכות איז דאָך אָפּגערעדט. וועגן דאָס יידישע פּאָלק איז געזעסן אויף זיין אייגענער ערד, אין זיין אייגן לאַנד, איז סוכות געווען דער יום־טוב פון אייגנאַמלען די תבואות אין די שייערן. מיט אַזאַ יום־טוב איז זיך אַוודאי ניטאָ וואָס זיך צו שעמען. און ראש־השנה איז דאָך אַ יום־טוב פון נייעם יאָר, ווי ביי אַלע פעלקער. אַי, וואָס? יום־כּפּור איז טאַקע אַ ריין־רעליגיעזער יום־טוב? איז...

דאָ פלעגט שוין יוסף־יודע, אין דער ערשטער צייט, מוזן אַ קנייטש טאָן דעם הויכן, שיינעם שטערן זיינעם. די קנייטשן אָבער האָבן אים געפאַסט. און קנייטשנדיק אַזוי זיין שטערן, האָט ער אויך יום־כּפּור פאַרענטפערט: ערשטנס, איז איין מאָל אַ יאָר פאַסטן אַ נויטיקע זאַך פאַרן געזונט... אַזוי זאָגן די נייע גרויסע מעדיצינער... און, צווייטנס, איז איין מאָל אין יאָר אַ „חשבון־הנפש״ אויך זייער נויטיק... און אויב איר ווילט, פלעגט ער שוין דעם „אָפּאָנענט״, באַדעווּיטשן טאַקע, אָננעמען פאַרן לאַץ, און זיינע אויגן פלעגן זיך אָנצינדן מיט אַ פייער פון נצחון, זאָגן מיר אין יום־כּפּורדיקע שמנה־עשרה דאָס זעלביקע, וואָס איר: ותעביר ממשלת זדון מן הארץ... עס איז גענוג רעוואָלוציאָנער...

ער פאַרשטייט זיך, אַז דער סאָציאַליסט און אַרבעטער־פירער באַדעווּיטש האָט געהאַט זיינע מיינונגען. און שולדיק קיין ענטפער איז ער יוסף־יודען ניט געבליבן.

אָבער די „מאַסע״, ווי ער האָט געראָפן זיינע אָנהענגער, האָט נאָך אַ

יום־טוב אין דער שטיל געבענקט. און אַמאָל טאַקע, ווי אין אַ שמחת־תורה, זיך געריסן אין די בתי־מדרשים צו די הקפות, בייוואוינען די טענץ מיט די ספרי־תורהס... און ניט נאָר די בחורים, אַפילו די מיידלעך פון זיין חברה זיינען אויך אַלע געקומען.

האָט ער שוין ניט געהאַט קיין ברירה און איז אַליין אויך „צוגעגאַנגען" אַ קוק טאָן... עס האָט געהייסן, אַז ער קומט זען ווי אַזוי דאָס פאַלק פייערט זיין יום־טוב... דער שמייכל איז אָבער ניט אַראָפּ פון זיינע ליפּן; דער שמייכל האָט אים ווי געשיצט פון אַריינגעצויגן ווערן אין דער שמחה...

עס איז אָבער געווען אייַן יום־טוב, און דוקא אין סאַמע ווינטער, ווען עס וואָלט נויטיק געווען ניט איבערלאָזן אים אינגאַנצן אין די הענט פון זיין געגנער יוסף־יודע, וועלכער נוצט אויס אָט דעם דאָזיקן יום־טוב פאַר אַגיטאַציע — דאָס איז דער יום־טוב חנוכה...

חנוכה האָט שוין יוסף־יודע געפייערט אויף אַ נייעם שטייגער.

חנוכה איז לויטער נאַציאָנאַל, אָן קיין שום צומיש פון רעליגיע. דעם נס פון דעם בוימל, וואָס אָנשטאָט איין נאַכט האָט עס געברענט גאַנצע אַכט נעכט, וואַרפט ער, אַז ער וויל, אָפּ... דער עיקר איז דער קאַמף פון די מאַקאַבעער, די גרויסע רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן זיך געשטעלט קעגן די גריכן און זיי באַזיגט...

און מיט זיינע אָנהענגער — און צו וואָס זאָל מען דאָ לייקענען — אויך אָנהענגערינס, כמעט אַלע באַלעבאָטישע מיידלעך פון שטאָט, די יינגסטע און שענסטע, לערנט ער שוין נאָך אַ וואָך פאַר חנוכה אַ קאָפּיטל גרעץ.

קיין מורא פאַרן זשאַנדאַרם האָט ער ניט; זיין חברה די ציוניסטישע איז, ווי ער רופט עס אַליין, „לעגאַל". דער זשאַנדאַר, און אַפילו דער אוריאַדניק, ווייסען עס שוין אויך, וועגן פּריסטאָוו איז אָפּגערעדט. מען דאַרף נאָר מעלדן, אַז מען וועט זיך צונויפקלייבן דאָ און דאָרטן, און די ערלויבניש ווערט גלייך געגעבן. אַוודאי איז דאָס ניט גרינג אָנגעקומען. ביז דער זשאַנדאַר און דער פּריסטאָוו האָבן געקענט אונטערשיידן די צוויי חברות — יוסף־יודעס און באַדעוויטשעס — זיינען ביי זיי די ערשטע צייט ביידע חברות געווען פאַרבאָטן. שוין אַליין דאָס צונויפקומען זיך איז פאַרן לאָנד אַ סכנה... אָבער מען האָט ווי־עס־איז ביי נאַטשאַלסטוואָ אויסגעפּועלט — מען פאַרזאַמלט זיך.

און וויבאַלד, אַז יוסף־יודעס אָנהענגער וווייסן שוין די געשיכטע פון חנוכה, פייערט מען שוין חנוכה ווי אַ נאַציאָנאַלן יום־טוב, מיט אַ גרויסן

חנוכה־אָוונט, אין אַ געדונגענעם זאַל, וואָס אַזאַ זאַל גענפינט זיך ביי לאָזער דעם שענקער אין דער „אכסניא".

יוסף־יודע ברענגט אַמאָל אַראָפּ אַ רעדנער פון דער גרעסערער שטאָט. נאָך דער רעדע זינגט מען העברעאישע לידער, און לסוף מאַכט מען אַ סעודה, אַפילו מיט לאַטקעס.

דאָס ציט שוין צו אויך זייטיקע געסט, וואָס זיינען ניט אַהין און ניט אַהער.... די שטייען שוין אַרום די וועגט פון זאַל און ווערן דערווייל צוגעצויגן צו דעם נייעם געדאַנק וועגן ארץ־ישראל פאַר יידן און וועגן העברעאיש. פאַרשרייבן זיך אָבער אין דער חברה איילט מען זיך ניט. צווישן די וואָס קומען ניט ווי אייגענע געפינט זיך אויך אַ באַלמעלאָכע, וואָס געהערט צו באַדעוויטשעס חברה, צו די סאָציאַליסטן. ער הערט, קוקט און שווייגט, און אויף מאָרגן דערציילט ער דאָס פאַר באַדעוויטשען, טאַקע ביי באַדעוויטשען אין צימערל.

ביי באַדעוויטש געפינט זיך דעמאָלט די אָנהענגערין זיינע, פאַניע, די טאָכטער פון אַ געוועזענעם גביר, וואָס איז געוואָרן אַ יורד, אָבער די פירונג אין הויז איז נאָך כלומרשט ווי אַמאָל אין די גוטע צייטן. די דאָזיקע פאַניע ווערט אַן אויפגעקאָכטע. איבערגעגבן צו דער נייער אידייע, באַדעוויטשעס אַ געטרייע אָנהענגערין, רופט זי זיך אָן:

— אָט מיט די יום־טובים זייערע נאָרן זיי אַריין אויך אונדזערע... מען דאַרף דאָס ניט דערלאָזן.

און זי איז מתיר צו פייערן חנוכה אויף זייער אופן, ווי סאָציאַליסטן...

באַדעוויטש שמייכלט־צו: נאָך אַ יום־טוב בענקט ער אויך, און גרעצן קען ער פונקט אַזוי ווי יוסף־יודע, און אויסער גרעצן קען ער אויך דובנאָוון. אָבער פייערן חנוכה, ווי זיי — די יוסף־יודעס — קען ער ניט, פאַסט אים ניט... — שוין גיכער, זאָגט ער, וועלן מיר פייערן פורים; פורים איז פאָרט עפּעס פראָלעטאַרישעס, פאָלקסטימלעך, ווי מען רופט עס. מיר לייקענען ניט, חלילה, דעם לעבנס־שטייגער, אין אונדזער פראָגראַם איז דאָ נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע — יידישע שפראַך, יידישע שולן און דאָס גלייכן...

דערהערט אַזעלכע רייד, איז פאַניע נאָך דרייסטער געוואָרן.

— אויב פורים, איז חנוכה אויך אַ יום־טוב פון פאָלק. אָרעמע ווייבער ווייסן בלויז פון באַקן לאַטקעס. אָרעמע יינגלעך שפּילן אין דריידלעך. עלטערע שפּילן אין „דאַמקעס"...

און פאַניעס פנים האָט זיך צושטראַלט און זי איז נאָך שענער געוואָרן:

אירע שוואַרצע אויגן האָבן געגליט מיט בענקשאַפט נאָך יום־טוב...

— נו, יאָ, איז וואו נעמט מען די ערלויבניש? מיר טאָרן דאָך ניט... סיידן דאָ ביי מיר אין צימער. איז וויפל מענטשן קענען דען אַריינגיין דאָ? און ווער וועט מאַכן די לאַטקעס? — האָט ער זיך שוין צושמייכלט, און זיין ערנסטער פנים האָט זיך אויך צעלויכטן...

האָט שוין פאַניע אַ טראַכט געטאָן וועגן דעם פלאַץ און זיך אָנגערופן:

— מיר וועלן עס מאַכן ביי אונדז אין דער סאַליע. מיין טאַטע וועט ערלויבן, און די מאַמע — אַוודאי... זינט זיי האָבן פאַרלאָרן דאָס געלט, זיינען זיי ניט קיין אונדז, אַדרבא...

האָט שוין באַדעווּיטש זיך אַ פאָר טעג צוגעגרייט, אַריינגעקוקט אי אין מאַרקס, אין אין גריעץ... פון די ביידע „קאָמביניִרט" אַ רעדע, צו דער פינפטער ליכטל, ביי פאַניעס עלטערן אין דער סאַליע.

אַזייגער אַכט אין אָוונט אין דער באַשטימטער צייט זיינען אָנגעקומען איינע נאָך די אַנדערע די גענט. געקומען אייניציקווייז, זיך אומקוקנדיק, צי גייט ניט נאָך אַ פרעמדער... ניין אַזייגער איז שוין די גרויסע סאַליע געווען פול מיט גענט, די דרייסטערע אַרבעטער און אַרבעטערינס האָבן זיך אויס־געזעצט אַרום דעם גרויסן קיילעכדיקן טיש, וואָס איז געווען פאַרשפרייט מיט אַ שענער יום־טובדיקער סערוועט. פון קיך האָט זיך שוין געטראָגן אין סאַליע אַריין דער אַראָמאַט פון די פריש־געבאַקטע „לאַטקעס"...

באַדעווּיטש איז געזעסן אויבן־אָן און אַלע ווייל אַריינגעקוקט אין פאַפּיר, וואו ס׳איז געווען פאַרצייכנט פונקטן פון זיין נייער רעדע. אַנטקעגן אים איז געשטאַנען אָן אָפּגעקילט גלאָז טיי. ער איז געווען פאַרטיפט.

פון קיך איז אַריינגעקומען פאַניע, אָנגעטאָן אין אַ וואָכעדיקער, אָבער אין אַ שיין־גענייטער קליידל. איר פנים האָט אויסגעזען יום־טובדיק. זי האָט זיך אַנידערגעזעצט לעבן באַדעווּיטשן, און זיצנדיק זיך געוועגדט צו די גענט, וועלכע זי האָט אַלע גענקענט מיט די נעמען:

— נו, קינדער, באַלד וועט זיך אָנהויבן די סעודה. די מאַמע, זאָל געזונט זיין, האָט אָנגעבאַקט לאַטקעס גענוג.

פון פאַניעס וועגדונג האָט זיך יעדער פון די גענט דערפילט היימישער. באַדעווּיטש אַליין האָט דאָס פאַפּיר, וואָס איז פאַר אים געלעגן, אַריינגעלייגט, אַ צונויפגעלייגטן, אין אַ קעשענע.

די רעדע וועט ער שוין האַלטן אויסוויניק...

און ער האָט דערווייל פאָרגעשלאָגן עפּעס צו זינגען. אַן ארבעטער האָט פאַרצויגן אַ יידישן ניגון, אָן ווערטער.

עס האָט אים אָבער קיינער ניט אונטערגעהאַלטן. האָט שוין באַדעווּיטש זיך אויפגעשטעלט און שוין געוואָלט אָנהויבן זיין רעדע.

דערווייל איז אַריינגעקומען פון קיך, מיט אַ גרויסן פּאלומעסעק אין די הענט, די באַלעבאָסטע פון הויז, פאַניעס מאַמע — אַ פרוי אין די מיטעלע יאָרן, מיט אַ פריינטלעכן אויסדרוק אויפן געקנייטשטן פּנים. דערזען דעם עולם מענטשן, האָט זי זיך ווי פאַרשעמט. דערמאָנט זיך אָבער, אַז ס׳איז חנוכה און דאָס האָט פאַניע אייגעלאַדן זיי אויף לאַטקעס, האָט זי זיך צושמייכלט, ווי אין אַמאָליקע גוטע יאָרן, ווען צו איר אויף לאַטקעס פלעגן קומען די רייכע געסט און איצט זעט מען זיי ניט אָן — האָט זי נאָך פריינטלעכער ווערנדיק, זיך אָנגערופן צו די אָרעמע געסט:

— עסט געזונטערהייט און זאָל אַייך וואויל באַקומען.

און וועגדיק זיך צום מאַן, דעם געוועזענעם גביר, דעם איצטיקן יורד, וואָס איז געזעסן אין אַ ווינקל פון סאַליע, האָט זי געזאָגט:

— און דו, אהרן, נעם אויך אַ לאַטקע. עס איז דאָ גענוג.

און ערשט ביי די לאַטקעס האָט זיך באַדעווּיטש דערוואַכט און אָנשטאָט האַלטן זיין רעדע, האָט ער זיך צורעדט מיט פאַניעס טאַטן, און דער געוועזענער גביר האָט זיך אָנגערופן:

— חנוכה בלייבט חנוכה: ביי אייך, צי ביי זיי.

דאָס האָט שוין באַדעווּיטש ניט געקענט פועלן און אָפּגעענטפערט:

— דער זעלביקער חנוכה, אָבער מיט אַנדערע געדאַנקען. מיט אַן אַנדער אינהאַלט.

אָבער פאַניע, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו דעם געשפּרעך, האָט ניט מסכים געווען.

— יום־טוב איז יום־טוב... און דערמיט וועלן מיר אפשר צוציען עטלעכע פון יוסף־יודעס חברה.

האָט שוין באַדעווּיטש דערפילט די פליכט פון אַ פירער פון זיין פּאַרטיי און שטאָלץ געענטפערט:

— פריער, צי שפּעטער, זיי וועלן אַלע קומען צו אונדז.

און דאָ האָט ער זיך שוין געווענדט צו די אַלע געסט און אָנגעהויבן זיין רעדע מיט זיין שטענדיקן פייער.

האָבן שוין נאָך זיינע רעדע אייניקע אָנגעהויבן זינגען אַ ליד, וואָס מען זינגט אויף דעם ערשטן מאַי, וועו מען איז שוין הינטער דער שטאָט. און מען הויבט שוין אויף די פּאָן. פּאַניע האָט מיטגעזונגען און דער טאַטע אירער האָט בלויז צוגעבאַמקעט און אַריינגעמישט טענער פון דעם ניגון פון אַן אָמאָליקן „הנרות הללו".

די אַרבעטער־געסט האָבן דאָס אָבער ניט געהערט. ביי זיי איז געווען אַ נצחון, אַז אהרן, דער געווענער גביר, איז איצט מיט זיי און זינגט־מיט... און זיין טאָכטער, פּאַניע, איז שוין מיטן גאַנצן האַרצן זייערע.

יונגע גבאי׳טע

אויב די יידן פון דער נייער צייט האָבן, אמת, מיט אַ פֿאַרשפּעטיקונג, ווי די מאָדעס, אַרײַנגעדרונגען אין שטעטל, קען מען אָבער ניט זאָגן, אַז זיי האָבן די פּריערדיקע מנהגים און לעבנס־שטייגער אינגאַנצן אָפּגעשאַפֿט. די נייע יידן האָבן מער דאָס פּריערדיקע געענדערט, איידער אָפּגעשאַפֿט. דער אַלטער מין מגיד, וואָס האָט געזאָגט מוסר און געמאָלט דעם גיהנום, האָט שוין ניט געהאַט גענוג בעלנים אים צו הערן און דער בית־מדרש איז ביי זיין דרשה געווען מער ווי האַלב לײדיק. דערפֿאַר אָבער האָט שוין דער נייער מין מגיד, וואָס האָט געריבט וועגן ארץ־ישראל און געמאָלט די קאָלאָניעס — ער האָט שוין אין די געשריבענע מודעות אויף די וועגט פון בית־מדרש געהייסן „מטיף", אַדער נאָך העכער — רעדנער — פֿאַרלאָקט אין בית־מדרש אַלט און יונג. אַודאי זיינען די עלטערע יידן ניט געווען צופֿרידן. ניט אַלץ וואָס ער האָט געזאָגט האָבן זיי פֿאַרשטאַנען און דעם ניגון ביים זאָגן האָט ער כּמעט אינגאַנצן אָפּ־געשאָפֿט, סיידן ביי אַ פּסוק פון ישעיה, וואָס ער האָט שוין כּלומרשט געמוזט צוזינגען, אָבער ווי קומט עס צום ניגון פון דעם מין מגיד, וואָס האָט געזאָגט מוסר?

אָבער אינגאַנצן אָפּגעשאַפֿט איז דער מנהג צו גיין הערן אַ מגיד ניט געווארן. עס איז נאָר געענדערט דער נאָמען, ער הייסט מטיף, און דער ניגון. אַודאי האָבן אַ סך פון עלטערן דור געבענקט נאָך יענעם מין מגיד, דעם מוסר־זאָגער — און אין די נייע צייטן איז דאָך אָביסעלע מוסר אַזוי נויטיק; די יונ־געלייטלעך זיינען שוין גאָר אויסגעטאָן פון יידישקייט. אָבער אַז אַזאַ מין מגיד האָט נאָך אַמאָל פֿאַרבלאָנדזשעט, זיינען זיי שוין אַליין, די עלטערע יידן, געווען קנאַפּע בעלנים צו הערן אים. עס האָט זיי שוין ניט געגנומען ווי אַמאָל. און דער אַלטער מין מגיד אַליין וואַרפט שוין אויך אַריין אַ וועגטל, וואָס פֿאַסט זיך פֿאַר אַ היינטיקן. אויך די משלים צו אַ בן־מלך, אַדער צו אַ רייכן אַרעמ־

דאַר, אָדער צו אַ קאַפּיטאַן פון אַ שיף, וואָס האָט פאַרבלאָנדזשעט אויף אַ אינדזל, האָט ער פאַרביטן אויף מער הייבטיקע. האָט עס ערשט ניט געגומען דעם עלטערן עולם. אויב נייע, וועלן זיי שוין בעסער הערן דעם שפּאָגל־נייעם — דעם מטיף.

אָבער אַן „זאָגער" איז דער עולם ניט געבליבן. איז אַ ניי־מאָדנער מגיד, אַ מטיף — די וועלט גייט ניט אונטער... ס׳ענדערט זיך נאָר, הייסט עס. נו, איז קען מען דערצו ניט העלפן...

שוין מיט די צוויי רבנים אַליין איז ניט דאָס... דער רב איז שוין ניט נאָר אויף פּסק׳ענען שאלות — עפּעס טרעפן זיך די שאלות שוין זעלטענער, און ניט אפילו אויף בוררות — אויסגלייכן צוויי יידן אין אַ מחלוקת וועגן געלט־ענינים — נאָר אַ רב מישט זיך שוין גאָר אין קהלשע ענינים און אין פּאָליטיק, וועט ס׳איז נוגע דעם כלל־ישראל. איינער פון זיי, דער יינגערער, קומט אפילו אַמאָל הערן אַ נייעם מין מגיד, אַ „מטיף", הייסט עס.

וועלט, חלילה, דער רב ניט אויס רב, נאָר אַן אַנדער מין רב. ער איז אויך אַ פירער, אויף זיין שטייגער — אַן עצה־געבער.

דער עלטערער רב, פון דעם אָרעמען צד, מער פון די בעלי־מלאכות און אַזוי אָרעמע האָרעפאָשנע יידן — ער וויסט שוין אפילו, אַז עס טוט זיך עפּעס אויף דער וועלט... ס׳איז אַ סברא, אז אויך דאָ אין שטאָט גופא זיינען פאַראַן אַזעלכע, פון די יינגערע בעלי־מלאכות און פון די געבילדעטערע, וואָס ווילן אָפּשאָפן די מלוכה און דאָס געלט. דאָס געלט וואָלט אים אפשר ניט געאָרט, אַדרבה, ס׳וואָלט געווען טאָקע גוט, נאָר ווי אַזוי וועט מען קענען אויסקומען אָן אַ מלוכה? אָבער ער וויסט, אַז עס טוט זיך עפּעס און זאָגט ניט יאָ און ניט ניין. ער פאַרלאָזט זיך אויף דער צייט. ער האָט גאָר מורא, אַז זיין טאָכטער, די יינגסטע, וואָס איר איז שוין אויך צייט חתונה צו מאַכן — ער שרייבט טאָקע איצט אַ „חיבור" און האָפט אים צו לאָזן דרוקן און צושיקן צו די גבירים, צו קריגן אויף נדן פאַר איר — אַז זי, דינה, איז אויך מיט זיי. מען האָט זי פאַרמסרט פאַר אים, נאָר ער שווייגט.

אָבער רב איז ער נאָך און די שכירות באַקומט ער די זעלביקע. אמת, שוין אויף אַן אַנדער וועג, אויף אַ נייערן, אָבער אַן אָרעמאַן איז ער דערזעלביקער. פון אַלע זין זייגע וועט הלואי זיין בלויז איינער אַ רב, די יינגערע צוויי, נאָך בחורים, רייסן זיך גאָר קיין אַמעריקע.

אַז מען שמועסט, אַז די וועלט ענדערט זיך...

אָבער אונטערגיין אינגאַנצן גייט גאָרנישט אונטער. איז דאָס נאָך אַ שטיקל טרייסט.

עס ענדערט זיך אויך דער ענין פון צדקה. די אָרעמקייט אַליין ענדערט זיך. דאָס אַרומגיין „אויפמאַכן" פאַר אַן אָרעמער פאַמיליע, איז שוין אויך ניט דאָס וואָס אַמאָל. אַ יורד, א געוועזענער נגיד, איז שוין היינט ניט קיין יחסן. און די רייכע גבאיטעס, וואָס פלעגן אַמאָל אומגיין קלייבן נדבות, זיינען שוין אַליין פאַראָרעמט.

אָבער דאָס זאַמלען איז נאָך דאָ, עס גייט נאָך אָן.

נישט מער, די גבאי׳טעס זיינען יונגע מיידלעך. טאַקע פון באַלעבאַטישע עלטערן, אָבער אַליין אַרבעטערקעס — שניידערקעס, נייטאָרינס. אמת, שייך־הייטן, איינע פון זיי, ריוועלע, הייסט טאַקע „ריוועלע די שיינע". זי, מיט איר חברטע, לאהטשע, שוין ניט אַזאַ שיינהייט, נאָר אַ חנעוודיקע און אַ גוטע נאַטור, און שטאַרק געטריי ריוועלען — זיי ביידע גייען אַמאָל אַרויס זאַמלען געלט.

דאָס זאַמלען זיי אָבער ניט פאַר אַ געפאַלענעם באַלעבאָס, חלילה. זיי זיינען גאָר געגנערינס פון סתם צדקה. אַגיטירט פון דעם פירער זייערן, באַדעוויטש, ווייסן זיי, אַז צדקה וועט ניט אָפשאַפן די אָרעמקייט, נאָר, פאַרקערט, עס האַלט אָפּ די רעוואָלוציע.

זיי זאַמלען דאָס טאַקע די נדבות פאַר דער רעוואָלוציע.

און אָט האָט מען טאַקע זייער פירער, באַדעוויטשן אַליין, אַרעסטירט. מען האָט אים אוועקגעפירט אין דער גובערניע אַריין און ער זיצט דאָרט דערווייל אין טורמע. פון „קאָמיטעט" איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז מען דאַרף געלט פאַר די אַרעסטירטע, און איבערהויפט פאַר באַדעוויטשן. ס׳איז אַ סברא, אַז מען וועט אים פאַרשיקן ערגעץ אין אַ וויטער גובערניע אין סיביר.

אַוועקגעגעבן אַליין די פאַרדינסטן פון אַ גאַנצער וואָך אַרבעט, איז ריוועלע מיט לאהטשן באַשטימט געוואָרן פון דעם נייעם פירער, דעם רוסישן לערער מאַרשאַקן, צו גיין זאַמלען געלט איבער די הייזער, ווי אַמאָל די רייכע וויבער, די גבאי׳טעס, פאַר אַן אָרעמען באַלעבאָס.

האָט מען שוין אין דאָס רוב הייזער, וואוהין זיי זיינען אריינגעקומען, געוואוסט, אַז קיין געווינלעכע גבאי׳טעס זיינען דאָס ניט, און אַז זיי, היינט־וועלטיקע, מיט נייע געדאַנקען, גייען אַרום, מסתמא איז דאָס פאַר אַ וויכטיקן מענטשן, פון זייערע...

אודאי האָבן די צוויי חברטעס, ריוועלע די שיינע און לאהטשע די חנוודיקע, געוואוסט ווי אַזוי צו זיין קאָנספּיראַטיוו. עס זיינען נאָך דאָ באַלעבאָטים, וואָס ביי זיי איז אַ סאָציאַליסט ערגער ווי אַ גע׳שמדט. אָבער דוקא זיינען יענע די רייכערע. אין אַזעלכע הייזער מוז שוין ריוועלע, און לאהטשע העלפט איר אונטער, אָפּנאָרן:

— ס׳איז פאַר אַ גאַרדעראָבע פאַר אַן אָרעמער מידל, אונדזערע אַ באָקאנטע.

די באַלעבאָסטע, וועמען מען ענטפערט עס, האַלט דוקא פון הכנסת־כלה. ס׳איז אַ גרויסע מצוה. גיט זי אַ גרעסערע נדבה. אָבער אַלץ ניט גענוג גרויס, ווי ריוועלע די שיינע וואָלט געוואָלט. ביי איר איז באַדעווויטש דער וויכטיקסטער מענטש. און וואָס־מצוה, וועלכע־מצוה! — דאָס וואָרט איז איר פרעמד און באַלייִדיקט אירע סאָציאַליסטישע געפילן. ביי איר איז עס אַ פליכט. און אין געדאַנק גיט זיך צו: אַ הייליקע פליכט.

אָבער וואָס איז דער חילוק — פליכט צי מצוה — וואוהין די יונגע צוויי גבאיטעס קומען אַריין טראָגט מען זיי די נדבה אַנטקעגן.

טאַקע קאָנספּיראַטיוו, אָבער פאַר אַ נעענטערן מענטשן, פאַר אַ יונגנמאָן, וואָס מען געטרויט איהם, רוימט מען אים אַריין אין אויער:

— ס׳איז פאַר אַ פּאָליטישן אַרעסטירטן.

טרעפט, אַז אייניער פון זיי כאַפּט זיך אַרויס, פון געוואוינהייט, און טוט אַ זאָג, אַ באַגייסטערטער:

— יאָ, ס׳איז אַ מצוה!

וועלט ריוועלע ווי אָנגעצונדן. זי איז ניט אויסן קיין מצוה. זי טוט איר פליכט. און זי פאַררעכט אים.

— ניין, מיין פריינט — חבר רופט זי אים שוין ניט — ניין, ס׳איז אַ הייליקע פליכט.

און ער מוז שוין דערפאַר דערלייגן צו דער נדבה.

נאָר וואָס הייסט נדבה? ריוועלע און לאהטשע זאַמלען ניט קיין נדבות. דאָס העלפט מען אַ קעמפער, וואָס קעמפט פאַר דעם, וואָס גיט. דאָס הייסט, דאָס זעלביקע ווי ער וואָלט זיך אַליין געהאָלפן.

דאָס ווייסן אָבער ערשט ריכטיק די אַרבעטער, די געהילפן ביי די שנייִדער, ביי די עטלעכע שמידן, ביי די געהויבערנע שוסטער, וואָס האַלטן די ריכטיקע געהילפן. און אפילו די מיידלעך, וואָס אַרבעטן אין רייכערע קראָמען, ווי פאַרקויפערינס. זיי, אויב ניט קיין גאַנצע סאָציאַליסטקעס, אָבער וואָס אַרבעטן

שוועך, פאַר קלייגע שכירות, זיי פילן מיט דער אידייע, און זיי מעג מען אפילו פאַרטרויען דעם סוד, אַז ס׳איז פאַר באַדעוויטשן.

פאַר דער קרעמערין אַליין אַבער היט מען זיך:

— ס׳איז פאַר אַן אָרעמער כלה, אויף גאַרדעראָב.

און די קרעמערין וואַרפט אַ קרומן בליק אויף די צוויי יונגע מיידלעך מיט די באַגייסטערטע פּנימער, מיט די שיינעדיקע אויגן פון דער הייליקער אַרבעט — און זי וואַרפט זיי אויך אַריין אַ קליינע מטבע אין דער וויסער טיכל, וואָס איין חברטע, ריוועלע די שיינע, האַלט אין איר האַנט.

אין טיכל איז שוין דאָ אַ היבשע סומע, וועלדיק מען גייט ניט צו איטלעכן.

דער קרעמערין געפעלט ניט, וואָס אַזעלכע יונגע מיידלעך זיינען שוין גבאיטעס.

אָבער פאַר אַן אָרעמער כלה — אַ מצוה.

ריוועלע און לאהטשע לאָזן זיך אַוועק צו אַנדערע הייזער, קראָמען. יעדער וואָס גיט זיי די נדבה, פילט אָבער, אַז ס׳איז עפּעס אַנדערש. עפּעס שמייכלען זיי צו ניט ווי נאָך אַ נדבה־נעמען.

זיי זענען עפּעס יאָ גבאיטעס און עפּעס ניט.

און אַן אַנדערער פון די געבער, פון די באַלעבאַטישע, די רייכערע, מורמלט צו:

— היינטיקע גבאיטעס... גיי, טרעף אויף וואָס זיי דאַרפן דאָס...

און זיי פילן, אַז עס קומט עפּעס אויף דער וועלט.

עס ענדערט זיך...

און די צוויי חברטעס אַליין פילן זיך ווי האַלב אין דער וועלט און האַלב אין דער נייער.

גבאיטעס און רעוואָלוציאָנערקעס... און אָט די טאָפּלקייט גיט זיי צו נאָך מער חן.

וואו איז יושר ?

(פון אַ בעל־הביתים אַ שמועס וועגן ר׳ נח־חיים דעם שוסטער)

אַנטקעגן דעם, וואָס איר זאָגט בעלי־מלאכות. איר מיינט דאָך, אַז נאָר איר הייַנטיקע זענט דערגאַנגען דעם סוד, אַז דער בעל־מלאכה איז אויך אַ מענטש, און נאָך וואָס פאַר אַ מענטש! די אויבערשטע פון שטויסל, דער בחיר היצורים, די קרוין! אַ שפּאַס — דער פּראָלעטאַריאַט, ווי איר רופט עס, מען קען די ציינער צובערעכן מיט אַזאַ נאַמען... ניט דאָס בין איך אויסן. איך זאָג ניט — אַ גאַנג איז דאָ, אַז דער עיקר איז דער בעל־מלאכה. די מעשה איז דאָך אַזוי, וועט פאַרשטייט עס ניט? אַז ניט קיין שוסטער וואָלטן מיר געגאַנגען באַרוועס, אַז ניט קיין שניידער וואָלטן מיר געגאַנגען נאַקעט, אַז ניט קיין בעקער וואָלטן מיר אַלע געפאַסט, חאָטש צוריק רעדנדיק: ברויט קען מען בייַ אונדז אין שטעטל אַליין באַקן און אַן בייגל קען מען זיך אויך באַגיין. אַי, אַ חלה? בלייבט בייַ דער בעל־הביתטע אַ שטיקל חלה פון שבת... יאָ, הייסט עס אַז ניט איר זייט די ערשטע, וואָס איר זענט דערגאַנגען דעם סוד. בייַ אונדז אין שטעטל, כאָטש מיר זענען קיינמאָל ניט געווען קיין סאָציאַליסטן, האָט מען שוין לאַנג געוואוסט, אַז בעלי־מלאכות זענען אויך מענטשן, אויב זיי פירן זיך נאָר ווי מענטשן. וואָרעם דער עיקר איז דאָך, אַז דער מענטש זאָל זיין אַ מענטש מיט שטאַט, מיט דרך ארץ, איז דאָך ניט שייך, וואָס איז וועמעס עסק, וועט דו ביסט — זיי כאָטש אַ גאַרבער... ס׳אַדאגה אונדזערע!...

און אויב דער מענטש איז נאָר געווען אַ מענטש, האָבן שוין די בעלי־בתים פון שטעטל פאַרגעסן זיין מלאכה, און אָט אַזאַ מענטש איז בייַ אונדז געווען נח חיים דער שוסטער. הערט איר, הלוואי וואָלטן הייַנטיקע בעלי־מלאכות זיך אַזוי געפירט ווי ער, וואָלטן מיר פון זיי מער געהאַלטן, ווי מיר האַלטן איצטער פון זיי, כאָטש זיי זענען די יחסנים... וואָרום צו־

ריק רעדנדיק האָט אַ בעל־הבית דעם היינטיקן אַרבעטער נאָך ערגער פיינט, ווי אַמאָל... צווישן אונדז זאָל דאָס בלייבן... ווי שטייט אין פסוק: עבד כי ימלוך... איר פאַרשטייט? מיינע רייד, האָף איך, וועלן צו זיי ניט דערגיין, וואָרעם ס׳איז סכנות נפשות...

נח חיים דער שוסטער האָט כל ימיו אַ בעל־הבית קיינמאָל ניט פּוגע בכבוד געווען, אַפילו שמחת תורה ווען ער פלעגט זיך איינשיכורן, וואָס דעמאָלט איז דאָך הפקר אַ וועלט: יאָ בעל־הבית, ניט בעל־הבית... און שכור איז ער געווען מער פון אַלע, ווייל נח חיים איז געווען דער אמתער טייערער ייד!... מיר האָט ער אַמאָל אַליין געזאָגט, אמת, ניט שמחת תורה, ניכטערהייט: ר׳ לייב, וואָס זאָלסטו איך אַנטקעגן אייך? ווי דער בעל תפילה וואָס דאַוונט שבת פון פאָרנט ביז שוכן עד, קענסטו דעם בעל־מוסף... ער איז געווען ניט קיין עם הארץ... עס פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב אים גלייך געענטפערט: „ביזט אַ שוטה... אַלע מענטשן זענען גלייך". ביי מיר איז ניטאָ קיין גדלות... „עט — פלעגט ער זיך נעמען עקשענען — וואָס הייסט גלייך?... ווי אַזוי קענען זיין אַלע גלייך... אויף יענער וועלט סיידן"... ער איז געווען דער גרויסער חכם! וואָלט למשל אַ היינטיקער „פראָלעטאַריאַט" געענטפערט אַזוי קלוג? עס פאַרשטייט זיך, אַז לוידיק איז שוין דערפאַר נח חיים דער שוסטער ניט געגאַנגען, די שענסטע בעלי־בתים האָבן ביי אים געגייט, כאָטש, אַן אמת האָב איך האָלט צו זאָגן, היינטיקע נייען בעסער: זיינער אַ באָט פלעגט שטענדיק קוועטשן...

אין שטעטל פאַרשטייט זיך, זענען געווען נאָך שוסטער, נאָר מיט זיי פלעגט ער ניט האָבן קיין מגע ומשא. ער פלעגט אַפילו דאַוונען ניט אין דעם קלייזל, וואו זיי, נאָר ביי אונדז אין דער גרויסער שול. דאָרטן האָט ער טאַקע געהאַט אַ שטאָט, ניט אין מזרח, פאַרשטייט זיך, אָבער צווישן די קלענערע בעלי־בתים... אַן עליה פלעגט ער שטענדיק קריגן אַ בעל־הביתשע, אַן אַחרון, אַ הגבה און אַמאָל, אמת שבת צו מנחה, פלעגט ער טאַקע באַקומען שלישי... איך זאָג אייך, אַז ער איז ווערט געווען. אַז מען האָט, דערהויפט שבת, גאָרניט דערקענט, אַז ער איז אַ שוסטער. די זעלביקע אַטלעסענע קאַפאָטע, די זעלביקע יאַרמולקע, ווי ביי אַלע בעלי־בתים און די עטרה פון טלית איז נאָך געווען אַ טייערע ווי ביי אַנדערע בעלי־בתים. היינט גיי האָב פיינט אַזאָ שוסטער!...

זעט איר, אַז מיר, בעלי־בתים, זענען ניט עפעס אַזוינע מענטשן, וואָס

פֿאַרשטייען גאָרנישט. און וואָס וואָלט געפֿעלט, אַז אַלע בעלי־מלאכות וואָלטן אַזוי געווען, ווער וואָלט צו זיי געהאַט. נח חיים דער שוסטער האָט טאַקע געלעבט ווי אַ גראַף. שטענדיק געהאַט אַרבעט, געטאָן מיט קינדער בעלי־ביתישע שדוכים, און אַז ער איז געשטאָרבן, דאָ ניט לאַנג טאַקע, איז געווען אַזאַ לויה, אַז יעדער ייד מעג מקנא זיין. גאַנץ שטאָט איז געווען. דער רב האָט אים אפילו געווואָלט מספיד זיין, דער רב האָט פון אים שטאַרק געהאַלטן, נאָר אַ פֿאָר בעלי־בתים האָבן אים אָפּגעהאַלטן: עס פּאַסט ניט, רבי... אָבער געגנוג, אַז מען האָט געווואָלט!

מיינט ניט, חלילה, אַז מיר זענען עפּעס גזלנים... מיר וויסן אַלץ און פֿאַרשטייען אַלץ און האָבן יושר. איצטער איז דאָך ניט שייך — אַז איצטער דאַרף מען גאָר מורא האָבן...

נו, איז דאָס אַ גאַנג, פרעג איך אייך, אַז אַ בעל־הבית זאָל דאַרפן מורא האָבן פֿאָר אַ בעל־מלאכה?...

איך פֿרעג אייך, איר זענט דאָך אַ הייבטיקער:

— וואו איז יושר?...

די ערשטע באַשטעלונג

אַז מען האָט שוין געהאַלטן ביי בענטשן ראש־חודש אדר, וועדליק שלום דער שניידער האָט ליב געהאַט זיך מקדים צו זיין און האָט שוין וועגן דעם אַנגעזאָגט אַרום דריי וואָכן אין שבט, איז ער שוין געווען פריילעכער. „אַפגעאַרט" זיך אַליין אויף אַ וואָך, האָט ער אָבער שוין באַלד אַליין גע־גלויבט דערין... און אויב זיין וויב, פעסיע, האָט זיך אַפילו געווונדערט: סטייטש, ווי לאַנג איז אַז מען האָט „געבענטשט" שבט, דאַכט זיך אָט ערשט! — האָט שלום דער שניידער זיך געוויצלט:

— עפּעס איז דיר, מיין פּעסעלע, קענטיק, פריילעך אויפן האַרצן, אַז ביי דיר פליט אַזוי זיך די צייט. מיר דאַכט זיך, אַז שבט ציט זיך שוין יאָרן...

ביז דער עלטסטער פּועל, בערטשיק, גלייכט אויס אַקוראַט... דוקא איז ער אויך ניט קיין גרויסער למדן און אין די שולן און אין די בתי־מדרשים קומט ער אויך ניט אין דער פרייער צייט; אָבער די טעג פון חודש און דעם חודש גופא וווייסט ער יאָ: ער בעמט זיין שכירות פון יאָר און איבערהויפּט סוף־ווינטער, ווען עס ענדיקט זיך זיין יאָר, אַ צוויי וואָכן צו פּסח. דעריבער וווייסט ער יעדן חודש און יעדן טאָג אין חודש, אַפילו אויף די מינוטן. ער האָט געדאַרפט באַקומען גאַנצע פינף און דרייסיק רובל פון זיין באַלעבאָס, שלום דער שניידער, איז אים געווג געלעגן אין זינען צו ציילן די צייט — די חדשים, די וואָכן און די טעג...

— מילא, וואָס איז דער חילוק, אַ וואָך פריער, אַ וואָך שפּעטער, אַבי דער טאָג איז שוין גרעסער, — האָט שלום געוואָלט אויפווייזן, אַז אינגאַנצן אומגערעכט איז ער ניט...

און טאָמער איז דאָס וויניק געווען און זיין פּעסיע האָט זיך נאָך אַלץ געקווינקלט, האָט ער איר אַנגעווויזן, פון פענצטער אַרויס, אויף דער זון:

— זע, יידענע, וויין ניט; זע ווי די זון שייגט, אַ מחיה; וועסט שוין

הייגט פֿאַרנאַכט דעם אויוון ניט דאַרפן הייצן... די זון האָט שוין די שטוב אָנגעוואַרעמט, אַ מחיה!...

ער טוט זיך אַ רייב די הענט, עס זאָל אים נאָך וואַרעמער ווערן, און פילאָזאָפירט ווייטער:

— איך האַלט זיך ביי מיינס: ווי נאָר עס האַלט ביי בענטשן חודש אדר, אין שוין אויס מיטן ווינטער. טאָמער אַפילו אַ מאָל אַ פרעסטעלע, איז דאָס נאָר צו־כלומרשט... מען לאַכט שוין פון אים, פון ווינטער...

און ווי באַלד אַזוי, ווערט שוין שלום דער שניידער פריילעך אויף אַן אמת. איינגערעדט זיך, אַז עס איז אויס מיטן ווינטער, דערפילט ער אַ וואַרעמקייט אין זיינע ביינער... ביי אים איז שוין רעכט אַפילו אַרויס־צוגעמען די „פאָדוואָניע" פענצטער...

— ווייסט, פּעסיע? די צווייטע, די ווינטערדיקע פענצטער, פאַרשטעלן מיר די זון... ביי מיר וואָלסטו גע׳פּועלט, אַז מען זאָל זיי שוין אַרויסנעמען און אַרויפטראָגן אויפן בוידעם... צו וואָס איז דאָס אָנציען אויף זיך דעם ווינטער, הא?...

פּעסיע האָט שוין אָבער געוואוסט, אַז שלום זאָגט עס האַלב אין שפּאַס. און טאָמער מיינט ער אַפילו אין אַן אמת, איז עס אויך גאָרניט. וואָרעם ווער וועט אים הערן? זי נעמט אַרויס די צווייענדיקע פענצטער — אויב זי האָט צייט — ערשט ערב פּסח... און אויב זי איז מיטן פּסח־מאַכן צופיל פאַר־נומען, איז רעכט אויך נאָך פּסח... זי זאָגט דערויף אַ ווערטל (דאָס האָט זי זיך אויסגעלערנט פון אים ווערטלעך זאָגן): פון וואָרעמקייט איז נאָך קיינער פון דער וועלט ניט געגאַנגען... דאָס האָט געהייסן, אַז זי האַלט פון וואָרעמקייט. שלומן האָט זי טאַקע געהאַלטן פאַר אַ לופטיקן: אַ מענטש וואָס וויל נאָר לופט! ס׳איז אים שטענדיק הייס!...

דעמאָלט, וען ער האָט געוואָלט פאַר פרי שוין מאַכן זומער, איז זי אַרויס אין פירהויז און איבערגעצייילט די שייטלעך האָלץ, וואָס זי האָט נאָך פאַר־מאָגט ערגעץ אין אַ ווינקל. געצייילט האָט זי מיט אַ שכל — צוויי קליינע שייטלעך פאַר איינעם, כדי זי זאָל ניט מיינען, אַז זי איז שוין באַזאָרגט מיט האָלץ ביז עס וועט טאַקע ווערן וואָרעם... נאָך איר חשבון איז אויסגע־קומען, אַז זי האָט האָלץ קוים־קוים ביז פּורים, וען זי זאָל אַפילו הייצן בלויז אין דער פרי, און פאַרנאַכט אויפקאָכן די וועטשערע אין אַ פענדל אויפן פריפּעטשיק...

אַריין אין שטוב און אָפּגעגעבן שלומן דעם באַריכט פון דעם ריכטיקן פאַרמעגן אין די האַלץ, איז שלום עטוואָס אומעטיקער געוואָרן... ער האָט אַרויסגעבליקט דורכן פענצטער. גראָד איז שוין געווען אַ זייגער פינף פאַר־נאַכט, די זון האָט שוין געהאַלטן אין פאַרגיין... אין שטוב גופא, ביים טיש, וואו ער איז געשטאַנען און געצויגן פאַרסטריגעס פון אַן איבערגעניצעוועטן בגד, — פאַר אַ שכן, אַ גוי, וואָס ווער ווייסט ווען ער וועט קומען עס אָפּ־נעמען! — האָט ער דערפילט, ווי עס בלאָזט פון אַ פענצטער, און דוקא פון יענעם פענצטער, דורך וועלכן עס האָט פריער אַ וויילע אַרייגעקוקט די זון און אים געוואַרעמט...

אָבער ביי שלומן האָט אַזאַ מין אַראָפּפאַלן ביי זיך ניט לאַנג אָנגעהאַלטן. באַלד האָט זיך פאַר אים ווי פאַרבייגעטראָגן אַלערליי טייערע שטאָפּן, אויף זומערדיקע אָנצוגן, אויף זומערדיקע מאַנטלען, וואָס סיי די שכנים פון זיין גאַס און סיי פון אַנדערע גאַסן וועלן אים אָנברענגען און יעדער וועט זיך נאָך בעטן צו מאַכן זיינעם וואָס גיכער פאַרטיק.

— ווייל ס׳איז דאָך שוין פּסח! — וועט אייניער זאָגן.

— ווייל ס׳איז דאָך זומער, קען מען דאָך ניט טראָגן דעם ווינטערדיקן מאַנטל! — וועט זאָגן אַ צווייטער.

שלום דער שניידער, סיי מיט זיין ערפאַרונג פון יאָרן און יאָרן אַלס „מענסקער שניידער" און סיי מיט זיין פאַנטאַזיע, דערזעט שוין אַ פאַרדעקטן טיש, ווי אין דעם רייכסטן שניט־געשעפט, און ער שטייט און שניידט צו, צייכנט מיט קרייד, און דערלאַנגט שטיקער, אָנגעטשעפּעטע מיט שפילקעס, צו די צוויי פּועלים, און ער אַליין נעמט זיך אויך צום געניי...

אין דער דאָזיקער צייט פון גרויסער און פּולער אַרבעט, איז ער אי באַלעבאָס, אי אונטערנעמער, אי פאַסאָן־מאַכער, אי צושניידער... און אויב מען דאַרף מיט דער נאָדל, מיט דער האַנט, צי מיט דער מאַשין, קען ער אויך...

און ער טוט אַ בליק דורכן פענצטער — ערשט יאָ... אליה־לייזער דעם שאַפערס בן־יחיד, דער ערשטער פראַנט אין שטעטל, מיט אַ היפּשן פּעקל, פיין צונויפגעלייגט, אונטערן אָרעם, לאָזט זיך אַרויס פון געסעלע קעגנאיבער זיין, שלומס, דירה און גייט גלייך צו אים אויפן הויף.

— פּעסיע, ווער איז געקומען? ווען בענטשט מען ראש חודש אָדר, האַ? ווען איז אויס־ווינטער, האַ?...

ער וויל נאָך עפּעס זאָגן, רייצן זיך אין גוטער־פריינטשאַפט מיט זיין פּעסיע, וואָס זי, נאָר, האָט מורא צו בלייבן אַן האָלץ, אַן ברויט, אַן מצה און אַפילו אַן אַ דירה; און אין זומער גלויבט זי יאָ און ניט... ער וויל איר אָבער שוין בעסער דערפרייען, אידער ווייזן אַז ער איז געראָטן. זאָל זיינס איבערגיין...

און איידער ער זאָגט איר אַן וועגן דעם ערשטן קונד, קומט שוין דער קונד אַליין אַריין.

דער קונד, אליה־לייזער דעם שאַפערס, וואָס זיין טאַטע, וועמען ער קומט — איינמאָל אַ יאָר — אויף פּסח אַהיים, ברענגט ער אים די שענסטע מתנות, האָט שוין, קענטיק, באַקומען פון דעם טאַטן אויך דאָס גרעלט אויף דעם אַנ־צוג. די סחורה, אַ פאַנאַדערגענומענע, כוואַליעט זיך אויפן טיש ווי פייגער סאַמעט, כאָטש שלום דער שניידער, דער גרויסער מבין — ווי ער האָלט זיך אַליין — אויף שטאָפן, רופט עס אַ „קאַנגער“... אליה־לייזער דעם שאַ־פערס, וואָס איז שוין אַליין באַלד ראוי צו זיין אין וואַלד אַ „מענטש“, ווי דער טאַטע זאָגט אים צו, איז ניט מסכים אינגאַנצן. ער רופט עס „ענגלישער שעווראָ“... וויל שוין שלום, ווי באַלד עס איז די ערשטע באַשטעלונג, זיך ניט אייניריסן מיט אַ קונד, און נאָך אַ בן־יחיד דערצו, מאַכט ער עס אַזוי, אַז ביידע ווייסן...

— ס׳איז אַ מין קאַנגער, וואָס איז קענטיק נאָכגעמאַכט אַן ענגלישן שעווראָ, און אַמאָל קען זיין פּאַרקערט...

דאָ איז שוין אליה־לייזער דעם שאַפערס אַזש צעטומלט. אַזוי ווייט אויף שטאָפן ווייסט ער ניט, כאָטש ער לאָזט זיך מאַכן אָפטער אַן אָנצוג, ווי אַנדערע בחורים אין זיין סביבה.

נאָכדעם ווי שלום נעמט אליהן אַראָפּ די מאָס און הערט אויס די אַלע פּאַרלאַנגען פון זיין ערשטן ערב־פּסחדיקן, אַדער סוף־ווינטערדיקן קונד, און יענער גייט אַרויס, און סיי שלום און סיי פּעסיע באַגלייטן אים ביז יענער זייט טיר פון פירהויז, גייען זיי ביידע אַריין צוריק און שלום שטעלט זיך קעגן איר, ווי אַ בעל־נצחון, און רופט אויס:

— נו, פּעסיע, ווי מיינסטו — עס וועט צום ווינטער נעמען אַ סוף?...

און פּעסיע האָט שוין קיין ברירה ניט געהאַט און געמוזט ענטפערן, און אַפילו מיט אַ שמייכל, וואָס האָט איר גראָד געפּאַסט:

— נו, וואָס דען... עס מוז זיך דאָך ענדיקן די שווערע צייט...

און אויף מאָרגן, וועָן די זון האָט זיך צושייַנט ווי גאָר אין זומער, און שלום האָט איר אַ זאָג געטאָן וועגן אַרויסנעמען די צווייענדיקע פענצטער, האָט שוין פעסיע זיך ניט אַזוי געווינקלט: זי האָט בלויז געענטפערט:

— מירן נאָך זען... אפשר, חלילה, ווידער אַ פראָסט...

נאָר וועגן פרעסט האָט מען שוין ביי שלום דער שניידער ניט געדעדט. ער איז שוין געווען פאַרוואַרפן מיט אַרבעט, אַזוי אַז עס איז געווען וואַרעם אי אים, אַרבעטנדיק, אין פּעסיען, העלפּנדיק אין שטוב גופא...

שלום דער שניידער איז דוקא אין אָט די טעג פון גרויסער אַרבייט, פון פאַרנומען זיין, געווען שטאַרק ערנסט, אַדער — ווי די צוויי פּועלים זיינע האָבן דאָס גערופן — סעריאָזנע... ער האָט זיך אפילו ניט פאַרגונען צו זאָגן אַ ווערטל... ער האָט נאָר פון צייט צו צייט אַ בליק געטאָן אין פענצטער צו זען ווי עס האַלט מיט דער זון. און אַז די זון האָט אַריינגעשיינט אין פענצטער, האָט ער זיך ברייט צעשמייכלט און מיט מער חשק זיך געזונען צו דער אַרבעט...

פּעסיע האָט פון איר ווינקל אַכטונג געגעבן און זיך געפרייט אויף איר שטייגער...

אַ גבירישע לאַטע

שלום דער שניידער האָט זיך מיט זיין אַרבייט, חלילה, ניט געשעמט. אָבער מען זאָל זאָגן, אַז ער האָט זיך מיט איר, מיט דער אַרבעט, הייסט עס, געיחסנט — האָט מען אויך ניט געקענט... אויסער אין שניידערשע ענינים האָט ער זיך אויך ליב געהאַט צו מישן אין קהלשע — אין העכערע. טאָמער אַ מחלוקת צווישן צוויי צדדים, אין גרויסן בית־מדרש, ביי „וויבאָרעס", וועמען אויצוקלייבן פאַר אַ גבאי — כאָטש ער אַליין געהערט גאָר צו דער שניידערשער קלייזל — האָט ער געזאָגט זיין וואָרט און טאַקע הויך אויפן קול. אודאי איז ער געווען פאַר דעם אָרעמערן, אָבער ערליכערן באַלעבאָס, וואָס האָט געהאַט זיינע מענטשן, די אָרעמערע יידן, און ניט פאַרן רייכן שענקער, וואָס דוקא אים, דעם שענקער, האָט זיך געוואָלט ווערן גבאי און איז טאַקע געוואָרן... שלום דער שניידער האָט זיך דעמאָלט געקאָכט, אין שטוב און אין גאַס, און ניט מורא געהאַט אפילו צו חושד זיין דעם רייכן שענקער אַז ער האָט פאַר די וויבאָרעס געטיילט שנאַפּס און ביר און אַפילו פופקעלעך מיט לעבערלעך האָט דער שענקער אויך ניט געזשאַלעווט, אַבי קלייבט אים אויס.

אויך אין דער מחלוקת וועגן די צווויי רבנים, איז ער געווען מיט דעם „צד", וואָס האַלט מיטן רב, ר׳ יעקב יוסף, וואָס איז ווייניקער געוויקסיק, וואָס איז הויט און ביינער, און ניט מיט דעם רב פון צווייטן צד, פון די רייכערע, די תקיפים, ר׳ הערש, וואָס יענער איז געווען אַ הויכער, אַ געזונטער און האָט געהאַלטן שטאַרק פון עולם־הזה... און ער, שלום דער שניידער, האָט טאַקע אָנגעזאָגט זיין ציפּען, אַז טאָמער אַ שאלה, זאָל זי גיין צו ר׳ יעקב־יוסף — מעג ער אפילו מאַכן „טרייף", צוליב זיין גרויס לומדות און גרויס ערלעכקייט, און איבערהויפט צוליב דעם דאָזיקן רבס אָרעמקייט. וויבאַלד דער איז אָרעמער פאַר יענעם פון צווייטן צד, אין שוין שלום דער שניידער זיינער אַ גוטער פריינט, און ער געהערט שוין צו זיין צד, און טאָמער וואָכער צאָלן, איז פון די

לעצטע — אים, דעם אַרעמען רב, ר׳ יעקב יוסף, וואָס איז הויט און ביינער, אַז ער, שלום דער שניידער, אַליין אַ מאָגערער, איז אַנטקעגן יענעם אַ ייד אַ גבר!...

ניט ליב געהאַט בכלל קיין רייכע מענטשן, האָט ער זיינע קונדן געהאַט צווישן די אָרעמע פון זיין גאַס, און אויב אַ קונד פון אַ צווייטער גאַס — ניט קיין ווייטע פון זיין גאַס — איז דאָס אויך געווען אַן אָרעמער באַלעבאָס, צי גאָר אַ בעל־מלאכה... פאַר אזעלכע קונדן, דאָס רוב אָרעמע און געפאַלענע, פלעגט ער שוין אַ גאַרניטורל, צי אַ רעקל, צי אַפילו אַ פּאָר הויזן אַליין„ צי גאָר אַן אויבער־בגד אָפּצירקלען. וואָס מיט דער האַנט איז מיט דער האַנט און וואָס מיט דער מאַשין איז מיט דער מאַשין... פאַר אַן אָרעמערן יונגן בחורל — געמאַכט ברייטער, ווייל טאָמער וואַקסט ער אונטער, זאָל זיך דאָס רעקל, צי דער בגד ניט פּלאַצן אין די נאָטס... פאַר אַן עלטערן מענטשן איז דאָך ברייטקייט אודאי קיין חסרון ניט — אויף אַן עלטערן מענטש וואַקסט ניט, און נעמט דאָס רוב ניט צו קיין לייב, דאַרף ער אויסזען לייטיש, ניט ווי אַ יינגל — דאָס רעקל איינגעקלעפּט...

טאָמער צווישן די יונגע בעלי־מלאכות, פון דעם נייעם דור, וואָס ווילן שוין אַ „שטשעגאָליאַיע" טאָן, ווי די באַלעבאַטישע בחורים — אין גאָר נייַ־מאָדנע גאַניטורלעך און מאַנטלען — קען ער אויך... און אויב ניט ער אַליין, מאַכט עס איינער פון זיינע צווייַ פּועלים — שאַיקע, אַ יונג אַ ברען, אַ היינטיקער, אַ גרויסער פּאָליטיקער, ווייסט וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט און איז יאַקבי אַ סאָציאַליסט... און האָט אַ קאָפּ פון אַ מיניסטער... זיינער אַן איינפאַל, וועט מען פּאַרשמעלט אַמאָל, ווי אַזוי צו ראַטעווען — אין וועלט צו באַשרייבן אין די גאַזעטן...

דער דאָזיקער שאַיקע האָט פיינט גבירים נאָך מער ווי שלום דער שניידער אַליין. די פיינטשאַפט איז אָבער אַן אַנדערע. שאַיקע נעמט עס פון די פּאָר ביכלעך, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון דער גרויסער שטאָט, וואו ער האָט געאַרבעט, און צוליב אַ סטרייק, וואָס ביי אַ דאָרטיקן „באַלעבאָס" איז געווען, האָט שאַיקע, וואָס האָט זיך צו שטאַרק געמישט, געמוזט אַנטלויפן אַהער, ווי ער רופט עס, אין אַ העק, און אָנקומען צו שלום דעם שניידער. שלומס פיינט־שאַפט איז מער פון האַרצן... זי באַשטייט מער פון פּאַראיבל — ער האָט פּאַראיבל אויף די גבירים, וואָס ביי זיי אַן אָרעמאַן, ווער רעדט שוין אַ בעל־מלאכה, איז גאָר קיין מענטש ניט...

קילט ער דאָס האַרץ מיט וויצעלעך, המצאהלעך און שטעכווערטערלעך אויף זיי — אונטער די אויגן...

אין די אויגן האָט ער מיט זיי צו טאָן זער זעלטן.

זייער זעלטן הייסט אַבער ניט — קיינמאָל ניט...

אין דער לעצטער הויז פון די יידישע הייזער אין גאַס — נאָכדעם הויבן זיך שוין אָן די גוישע הייזער — וואוינט אַ ייד אַ נגיד — זאָוול זאָוולסאָן — אַ גרויסער סוחר פון תבואה, וואָס האַנדלט אויף וואָגאָנעס... דערפאַר טאָקע רופט מען אים אי מיטן ערשטן, אי מיטן צווייטן נאָמען — דער צווייטער נאָמען, זאָוועלסאָן, איז אַ מין טיטול, ווי אַ מורנו... ער אַליין, דער גרויסער סוחר, לאָזט זיך נייען זייַנע בגדים ביי אַ געהויבענעם מענער־שניידער אין שטאָט גופא... אָבער זיין עלסטער זון שמעון, שמעון זאָוועלסאָן, אַ הויכער אַ שיין־געוויקסיקער, וואָס גייט אפילו אינמיטן וואָך אין אַ קאָפּעליוש, און אין די קאַלטע חדשים פון ווינטער אין אַ טייערער בארַאשקענער קוטשמע, וואָס קאָסט אפשר אַ צען רובל, ער, שמעון זאָוועלסאָן, לאָזט זיך מאַכן זייַנע בגדים, די גאַרניטורן און די מאַנטלען, די זומערדיקע און די ווינטערדיקע — אין דער נאָענטער גרויסער שטאָט, אַזש אין דער גובערניע... ער קען זיך „פּאָז־וואָליען" אַ פּאָר צו טאָן אין דער גרויסער שטאָט און טאָקע מיט'ן באַן, און ניט ווי אַן ארעמער מענטש, וואָס אַז ער פּאָרט שוין יאָ אין דער גרויסער שטאָט, פּאָרט ער מיט די בעלי־העגלות, און דאָרט, אין דער גרויסער שטאָט, ביי דעם גרעסטן שניידער אַודאי, לאָזט ער זיך אַראָפּנעמען אַ מאָס אויף די בגדים און ס'איז אַ סברא, אַז אין אַ פּאָר טעג אַרום פּאָרט ער זיי אָנמעסטן — קאָסט אים נאָך אַ רובל הוצאות...

אויף שמעון זאָוועלסאָנס בגדים איז כדאי צו קוקן, ניט נאָר פון נייגעריקייט וועגן, נאָר טאָקע צוליב דער מלאכה אַליין...

אַז שמעון זאָוועלסאָן גייט אין אַ זומערדיקן טאָג פּאַרבי שלום דעם שניידערס שטיבל און ער, שלום דער שניידער, וויל כאָפּן אַ בליק — אַ טיפערן בליק — אויף דעם גענייַ, אויף דעם שניט פון דעם זומער־רעק, וואָס ליגט אויף שמעונען ווי אויסגעגאָסן, אויף דער קאַלאָשע פון דער הויז, וואָס לאָזט זיך אַראָפּ אויף דעם גלאַנציקן קאַמאַש ווי אויסגעדרייט מיט אַ שפּיץ — איז שלום דער שניידער, וואָס איז בטבע אַ קורצזיכטיקער, ניט מעגלעך צו כאָפּן די גאַנצע קונצקייט פון גענייַ...

ער מערקט נאָר, אַז עס איז אַ וואונדערלעכער גענייַ... טייערע אַרבעט...

פֿאַרדריסט אים שוין ניט דאָס, וואָס ער פֿאַרדינט ניט פון שמעון זאַוועלסאָן, נאָר וואָס ער האָט אפילו ניט קיין גרויסע ידיעה, קיין געניטקייט אין אַזאַ מין אַרבעט... דאָ איז ער שוין ניט אויסן די פֿרנסה, דאָס פֿאַרדינסט, נאָר די מלאכה אַליין...

ער גיט צו — אין האַרצן, ער איז מודה, הייסט עס, אַז ער אַליין וואָלט אַזאַ אַרבעט ניט געקענט... אַזוי אַפּציר־קלעזן, אַפּטאָקען!..

טרעפט אָבער אַמאָל אַ נס... שמעון פֿאַרטשעפּעט אַמאָל זיין אָנצוג, די הויזן, צי דעם ראָק, און מען דאַרף פֿאַרריכטן און טראָגן עס צו אַ גרויסן שניידער פֿאַסט דאָך נישט — יענער, דער גרויסער שניידער וועט פֿאַראיבל האָבן: נייע נייט ער אין דער גובערניע און מיט פֿאַרריכטן קומט ער צו אים. דעמאָלט שיקט שמעון צו דעם בגד, צי וואָס עס זאָל ניט זיין, צו שלום דעם שניידער.

שלום דער שניידער האָט אַפילו אָנפֿאָנגס אויך פֿאַראיבל: וואָס? אַ לאַטוטניק איז ער — פֿאַרריכטן בלויז?! און וואָס איז מכח נייע — האָ? — נייע?? ... אָבער אַז דער וואָס ברענגט אים אין שמעונס נאָמען דעם מלבוש צו פֿאַרריכטן, דאָס רוב איז דאָס אַ יינגערער ברודער, זאָגט ווי מיט חניפהלע, אַז שמעון האָט געזאָגט, אַז ער, שמעון, ווייסט, אַז דער „ריס" פֿאַרטשעפּן וועט קענען בלויז ער, שלום דער שניידער וואָס איז זייערער אַ שכן — וועלט שוין שלום געהויבענער. דערמיט קויפט מען אים ווי אונטער. אגב לאָקט אים שוין דאָס פֿאַרדינסטל: ס׳איז גראָד זומער, קיין אַנדער אַרבעט, קיין ספּעשנע איז ניטאָ.

וועט ער טאַקע מאַכן די ריכטיקע שטיקל אַרבעט — שמעון זאַוועלסאָנס הויזן...

ביז וואָס וועט באַטראַכט ער די הויזן אַליין. קודם דעם שטאָף; ס׳איז ענגלישער... דאָס ווייסט ער זיכער, ווייל ס׳איז אין קליינע קעסטעלעך און וויך, ווי פון טייערן וואָל... נאָר ס׳איז ניט קיין וואָל... ס׳איז עפּעס אַנדערש.

דער פּועל, שאַיקע, דער סאָציאַליסט, וואָס האָט גאָר אַנדערע טענות צו שמעונען — ער, שמעון, איז אַ יאָלד, אַן אינטעליגענט און אַ זון פון אַ בודזשוא — וויל אפילו די הויזן ניט באַטראַכטן. ער קוועלט גאָר, ער זעט נאָר נקמה, וואָס די הויזן האָבן אַ ריס... באַלד אָבער פֿאַרבענקט ער זיך נאָך אַ גוט שטיקל אַרבעט — נאָך דעם גרויסשטאָטישן פֿאָסאָן, וואָס ער אַליין האָט

טאַקע ביי אַזאַ אַרבעט אַמאָל געאַרבעט, און וועָן ניט דער סטרייק און די פּאָליציי אין יענער שטאָט, וואָלט ער אפשר וועָר ווייסט ווי וויט געהאַלטן...

באַטראַכט ער שוין אויך די הויזן: אויסערן ריס זיינען זיי שפּאָגל ניי. שמעון זאַוועלסאָן האָט געגוג הויזן צו בייטן, און אַלע זיינע הויזן און מלבושים בכלל זיינען אַלעמאָל שפּאָגל ניי. ער הערט אַפילו אויף צו טראָגן אַ געוויסן מלבוש, וועָן דער מלבוש איז נאָך ווי ניט געטראָגן...

קוקן שוין ביידע, אי שלום, דער „באַלעבאָס", אי שאַיקע, דער פּועל... דער פּועל פאַרגעסט שוין אין זיין שנאה, אין זיין סאָציאַליזם, און ער ווערט פאַרכאַפּט פון דער קונסט, פון דער איידעלער מלאכה, פון די קוים מערקבאַרע „נעט", פון די טאַשן און פון די שטעך ביי די אַלערליי קנעפּלעך, וואָס מען דערקענט זיי קוים־קוים, און איבערהויפּט פון דעם שניט ביז אונטן, וואו די ברעגן דאַרפן זיך אַראָפּלאָזן אויף די קאַמאַשן מיט אַ פאַרדריי...

און וויבאַלד פאַררייכטן דעם ריס, וואָס דאָס ווערט געטאָן פון ביידן, אי מיט די הענט אי מיט דער ניי־מאַשין, מוז מען עס נאָכדעם פאַרפּרעסן... עס זאָל ניט זיין קענטיק... פּרעסט מען שוין אויס די הויזן אינגאַנצן. דעם כבוד נעמט שוין שלום זיך אַליין... פּרעסן קען ער גאָר גוט, ווי באַלד אַז דער שניט און די קנייטשן זיינען פאַרטיקע — גייט ער מיט דער פּרעס ווי איבער אַן אייזערנעם בריק...

פאַרגעסט ער זיך שוין און מיינט, אַז דאָס האָט ער אויפגעניט די פּאָר הויזן... ער צאַצקעט זיך מיט זיי און שפּיגלט זיך אין זייער שיין — קעגן פענצטער...

— אַ שיינע פּאָר הויזלעך אים געמאַכט, — מורמלט ער צופרידן, שוין גאָר אָן כעס אויף שמעונען, וואָס ער נייט זיינע זאַכן אין דער פרעמדער שטאָט...

דער פּועל, שאַיקע, קומט אָבער באַלד צו זיך, דערמאָנט זיך ווער ער איז, צו וועמען ער געהערט און וואָס זיין פליכט איז, כאָטש צו זאָגן, צו רעדן.

דערווייל אָבער קומט אַריין שמעון... אָפּנעמען וועט קומען אַן אַנדערער. ער אָבער וויל זען די אַרבעט... ער זוכט דעם ריס — ניטאָ.

באַוואונדערט ער די מייסטערשאַפט פון שלום דער שנייידער, און שמייכלט ווי אַ באַגליקטער...

באַצאָלן באַצאָלט ער שיין, כמעט אַזוי פיל ווי שלום נעמט פאַר אויפנייען
אַ פאָר הויזן, געווינלעכע, פאַר אַן אָרעמען באַלעבאָס. שלום וויל באַדאַנקן,
ער באַגעגנט זיך אָבער מיט שאַיקעס בליקן און ער האָט שוין מורא...
מיט שאַיקען וויל ער זיך ניט אָנהויבן.
שמייכלט ער אַזוי צופרידן צו שמעונען...
און וועז יענער גייט אַרויס קען ער ניט העלפן און טוט אַ מורמל:
— אַן איידעלער איז ער יאָ...
אָבער שאַיקע גיט ניט נאָך.
שאַיקע איז ברוגז... אָבער ער שווייגט...

אַן אַמעריקאַנער ניגון . . .

די ערשטע צייט איז שלום דער שניידער „געגאַנגען מיט זיין גאַנג", אַז אַמעריקע איז ניט פאַר אים. אַמעריקע, האָט ער שוין געכאַפּט מיט זיין פלינקן שכל, איז אָדער פאַר גאָר גרויסע מייסטערס, אָדער פאַר גאָר גרויסע קאַליקעס... פאַר אַזאַ אָבער ווי ער, סתם אַ גוטער בעל־מלאכה, פאַר באַלעבאַטישע מענטשן, יידן און, להבדיל, גוים, בעל־הגופים, צו אפילו רייכערע פרויען — איז אַמעריקע לאו דוקא... ער ווייסט שוין די גליקן: בלייבט מען ביי דער אַרבעט, ווערט מען דאָרט פאַרשוואַרצט, ווי דאָ, אלאָ־וואָס־דען? — מען ווערט דאָרטן אַליין אַ פאַבריקאַנט, איז דאָך ניט שייך שוין דערביי די שניידעריי — איז ער דאָך שוין, הייסט עס, ניט שלום דער שניידער, נאָר שלום דער פאַבריקאַנט, מיט'ן „מיסטער", ווי עס הייסט דאָרטן, וועדליג ער האָט געהערט — לוינט עס אים ניט, עס ציט אים ניט דערצו...

נאַטירלעך, די דאָזיקע געדאַנקען און מיינונגען טאָר ער הויך פאַר זיין ציפע'ן ניט אַרויסזאָגן... זי האָט דוקא יאָ חשק צו עשירות, וועניקסטן — צו ווערן אַ שיינע באַלעבאָסטע... אויב עס שטייט אן עוזר'קעס ווייב, ווי זי האָט געהערט, צו זיין דאָרטן — אין דער אַמעריקע — אַ גאַנצע פּריצטע, און האַלטן דינסטן, און וואָס דען ניט? — מעג איר, שלומ'ס ווייב, ציפ'ען, אודאי אַנשטיין... נישקשה, אַז ציפּע וויל גוט אויסרעכענען איר יחוס — שטאַמט זי ניט פון לויטער בעלי־מלאכות, חלילה... צווישן איר משפּחה זיינען אויך געווען דרדקי מלמדים, אַ שמש און אפילו אַ בעל־קורא אין אַ שולכל... זי קען עס באַווייזן, און שלום אַליין ווייסט עס אויך, כאָטש ער האַלט שוין ווייניק דערפון. ביי אים איז א בעל־מלאכה אַליין אַ יחסן...

האָט שלום זיך טאַקע געהיט פאַר זיין ציפע'ן, און האָט געוואַרט וועגן אַמעריקע — און וועגן די באַקאַנטע שניידער, וואָס זיינען שוין דאָרטן — וואָס ווייניקער... און וואָס פאַרזיכטיקער... ניט צופיל.

טאָמער איז עמיצער געקומען פון דאָרטן צוריק, צי צו גאַסט, צו נעמען די פאַמיליע אַהין, אַוועקפאָרן, הייסט עס, אין דעם גאָלדענעם לאַנד מיט אַלעמען — און שלום האָט עס געוואוסט, צי יענער איז געקומען זיך זעגענען — האָט שלומ׳ען געטיאָכקעט אין האַרצן... הייסט עס טאַקע, אַז ס׳איז אַ גוטע מדינה... נאָר ער, שלום, זיצט נאָך אַלץ דאָ... וואָס איז? — עס ציט אים ניט, ווי ער רופט עס, צו נייע גליקן... ס׳איז אים, הייסט עס, גוט אַזוי אויך, דאָ אינדערהיים, וואו ער וואוינט אין דער געדונגענער גויאישער שטיבל, מיט דעם טשאַד פון דעם פּרעס אין ווינטער־צייט, ביי די פאַרמאַכטע פאָדזואָינע פענצטער, און מיט דעם דלות אין זומער־צייט, וועו ס׳איז ניטאָ געגוג אַרבעט — ניט פאַר אים און ניט פאַר די פּועלים, און שפּעטער שוין אויך ניט פאַר זיין אייגענעם יינגל — דוד׳לען, וואָס איז אויך, נאָכ׳ן גייען ביז צוועלף יאָר אין חדר און ער זאָל אַ רב ווערן איז עפּעס ניט געווען קענטיק — האָט ער, שלום, אויך דוד׳לען אַוועקגעזעצט ביים„ טיש״ און געלערנט אים דאָס מענסקע שניידעריי...

צו זען זיך מיט דעם גאַסט, וואָס איז געקומען פון דאָרטן — זיינער אַ באַקאַנטער היימישער שניידער — האָט ער זיך שוין געשעמט. ער ווייסט שוין, ווי אַזוי אַזאַ מין קומט — מיט דעם קורצן רעקל, מיט די שמאָלע הויזן, ווי אַ קונצן־מאַכער אין אַ צירק, און דער עיקר — מיט׳ן שמייכעלע, וואָס אַזאַ מין גאַסט שמייכלט קוקנדיק אויף שלומ׳ען אין דער לענגלעכער געלבליכער „קאָרטענער״ קאַפאָטע און מיט דעם אָפּגעלייגטן קאָלנערל פון דער היימישער העמד, וואָס איז ניט געפּרעסט, נאָר קוים געוועלגערט, און אַמאָל, אַז עס רייסט זיך אָפּ דאָס קנעפּעלע איז פאַר אַזאַ גאַסט — אַן אַמעריקאנער — געגוג „אויסרייד״ צו שמייכלען און צו לאַכן אפילו...

און דער עיקר, דעם תירוץ וואָס ער, שלום, בטבע ניט קיין ליגנער, דאַרף אויסזוכן, וועו יענער פרעגט אים, שלומ׳ען: „פאַר וואָס זיצט ער אין דער היים... פאַר וואָס פאָרט ער ניט קיין אַמעריקע?״...

אָבער דערווייל וואַקסט זיך אונטער דוד׳ל... ער הייסט שוין דוד... אפילו ביי דער מאַמען אַליין, ביי ציפּע׳ן:

— מיין דוד זאָל געזונט זיין — גאָלדענע הענט...

און אָט איז שוין אָנגעקומען די זאָרג וועגן „פּריזיוו״:

ער וועט נאָך דאַרפן גיין דינען „פאָניען״, חלילה... ער, „פאָניע״, הייסט עס — זי האָט געמיינט טאַקע דער קייסער אַליין — לאָזט ניט די יידן אין

זיין לאַנד דעם קאַפּ אויפהויבן און גיב נאָך אים אַוועק דוד׳לען... אויף גאַנצע פיר יאָר, ווייל די „לגאָטע", וואָס ער האָט, העלפט דאָך שוין אויך ניט, זינט דער עולם פֿאָרט אַוועק קיין אַמעריקע — טאַקע צוליב די גזירות פון דעם קיסר, וואָס נעמט אַוועק די יידישע פֿרנסות...

און אויבערהויפּט אַזאַ פֿאַרשוין, אַ בחור׳ל — וואָס פֿאַר אַ תכלית איז פֿאר אים דאָ, ביים טאַטנ׳ס טיש, מיט דעם אָרימען ביסל אַרבעט...

איז שוין — אויב ניט שלום אַליין — דוד, אַ ניינצן־יאָריקער בחור, געפֿאָרן קיין אַמעריקע...

דאַמאָלט האָט זיך שוין שלום אויפגעהערט צו שעמען פֿאַר אַ גאַסט; אדרבא, ער איז דער ערשטער געקומען צום גאַסט. און וועגן יענער האָט אים געפֿרעגט פֿאַר וואָס ער, שלום, פֿאָרט ניט קיין אַמעריקע, האָט ער שוין געענטפֿערט:

— צו וואָס זאָל איך נאָך פֿאָרן, אַז מיין דוד, זאָל געזונט זיין, איז דאָרטן... מיין חלק, הייסט עס, האָב איך שוין אַמעריקע געגעבן...

און דאָ האָט שלום דער שניידער אָנגעהויבן צו פֿרעגן אויף זיין דוד׳ען:

— וואָס מאַכט ער טאַקע דאָרטן, דער חברה׳מאן? — האָט ער געפֿרעגט כלומרשט אין שפּאַסיקן טאָן, אָבער דאָס רויטע טיכל האָט ער געמוזט פֿאָרט אַרויסנעמען פון דער הינטערשטער קעשענע פון זיין קאַפֿאָטע: מאַלע וואָס עס טרעפט זיך. ער איז אפילו ניט קיין יידענע, ניט ציפּע, וואָס נאָר עפּעס ווייניט זי — אָבער אַז עס קומט צו דוד׳ן, וואָס איז אַזוי ווייט פֿאַרוואָרפן געוואָרן, איז ער ניט ערוב פֿאַר זיך אַליין, פֿאַר אַ שטאַרקן מאַנסביל, הייסט עס...

דעמאָלט האָט מען שוין אים געמוזט דערציילן וואָס ער טוט... צי איז ער, חלילה, ניט געוואָרן קיין פֿאַבריקאַנט...

— אַ „מאַנופּעקטשורער" מיינט איר — האָט אים דער אַמעריקאַנער גאַסט פֿאַרריכט, אויפ׳ן ריכטיקן ענגליש... — דאָס דערווייל ניט... וואַרט, זאָל ער פריער חתונה האָבן... נעמען אַ בריה אַ פרוי.. דערווייל אָבער פעלט אים אויך גאָר נישט... ער איז אַ „קאַטער"...

— אַ וואָס! — האָט זיך שלום דערשראָקן פון וואָרט אַליין...

— שרעקט זיך ניט... — האָט אים דער גאַסט געטרייסט — עס הייסט — אַ צושניידער... דאָס איז שוין איינמאָל אַ „טרעיד", כ׳מיין אַ פֿאַך... אַ גוטער צושניידער מאַכט דערמיט אַמאָל מער, ווי אַ שלימזל אַ מאַנופּעקטשורער...

אָבער דאָס האָט שוין שלום ניט פֿאַרשטאַנען אַקוראַט, כאָטש ער האָט זיך

געהאַלטן פאַר איינעם, וואָס ווייסט אפילו אונטער די אויגן, וואָס אין אַמעריקע טוט זיך, ווייל, אַז ער וויל זאָגט ער, אַז אומעטום איז אין וועלט... ער האָט מורא געהאַט טאָמער וועט דער גאַסט, וואָס פאָרט צוריק, „אָפּדערציילן" דוד'ן, און דוד וועט לאַכן — וועט ער בעסער שווייגן וועגן די אַלע זאַכן, ווי אַזוי עס גייט דאָרטן צו, און וועט מער פרעגן וועגן דוד'ן אַליין...

דערמיט איז ער שוין יוצא געווען מיט אַמעריקע... ער האָט טאַקע געבענקט נאָך דוד'ן, שפּעטער נאָך דעם צווייטן יינגל, וואָס דוד האָט אַהין אַריבערגענומען, אָבער ער אַליין לאָזט ניט איבער זיין „טיש", זיין שער און אייזן, און אַפילו ניט זיין „מאָס", מיט די נומערן, מיט די צייכנס, וואו העכער און וואו נידעריקער, וואו ברייטער און וואו שמעלער...

וועך וויסט, האָט ער געצווייפלט, צי האַלט מען דערפון אין אַמעריקע...

פרעגן האָט ער זיך געשעמט...

האָט ער זיך שוין געעלטערט מיט זיין ציפּע'ן אין דער היים, ביי זיין אַרבעט, ביי זיין „טיש" — און מיט אַמעריקע איז ער יוצא געווען דערמיט וואָס ער פלעגט זיך זען מיט די געסט, וואָס פלעגן קומען פון דאָרטן צו די היימישע, צו די קרובים, און פלעגן באַלד פאָרן צוריק — אַמאָל אַליין, אַמאָל מיט די קרובים און אַן אַנדערער מיט דער גאַנצער משפּחה...

אים, שלום דער שניידער, האָט מען שוין ניט געפרעגט, פאַרוואָס ער פאָרט ניט קיין אַמעריקע... מען האָט שוין געהערט און געוואוסט, אַז ער איז ניט פאַר אַמעריקע. האָט מען אים דערציילט וועגן די צוויי זין זיינע, נאָכדעם וועגן זייערע יונגע פרויען און שפּעטער שוין וועגן אַ קינד, וואָס איז געבוירן געוואָרן, דאָ ביי איין זון, ביים עלטערן, דאָ ביים אינגערן.

דאָס האָבן שוין שלום און ציפּע געוואוסט פון די קינדער'ס בריוו און אויך פון די פאָטאָגראַפיעס, וואָס זיי האָבן צוגעשיקט אַהיים צו טאַטע־מאַמע, מיט אַלע פּאַסירונגען דאָרטן.

ציפּע האָט ביי יעדעס מאָל באַטראַכטן די דאָזיקע פאָטאָגראַפיעס זיך פריי צעווויינט. שלום אַליין, כאָטש אויף דער עלטער, אָבער ווי אַ מאַנסביל און ווי אַ קלוגער מענטש בכלל, האָט גובר געווען דעם „יצר הרע" פון וויינען און האָט בלויז געזוכט אַרום דער קעשענע פון זיין קאַפאָטע, שוין אַ נייע און פון אַ בעסערע סחורה, וואו ער האָט געהאַלטן דאָס רויטע טיכל.

ער, שלום, האָט זיך ענדלעך באַגנוגנט מיט רימען דאָס לאַנד: „אַ טייערע

מדינה, די אַמעריקע", און האָט באַטראַכט געוויער די קליידער פון די קינדער אויף די פאַטאָגראַפיעס.

נאָכדעם האָט ער אַרויסגעקוקט דורכ'ן פענצטער ערגעץ אין דער וויט און האָט זיך פאַרבענקט נאָך יענעם לאַנד, וואו אים איז ניט באַשערט געווען צו וואוינען. ער איז אַבער געווען שטאָלץ, וואָס זיינע קינדער און קינדס־קינדער וואוינען שוין דאָרטן, און וועדליק די זין האָבן עס אים געשריבן, זיינען זיי שוין דאָרטן בירגער, וואָס דאָס הייסט, אמת'ע אַמעריקאַנער.

האָט זיך שלום דער שניידער צעזונגען, ווי זיין שטייגער איז געווען וועז ער איז געוואָרן פון עפעס פריילעך. דאָס מאָל איז דאָס זינגען געווען, לכבוד אַמעריקע, העכער און פריילעכער.

ציפּע האָט, ניט קענענדיק דעם ניגון, צוגעברומט, ווי זי וואָלט מיטגעהאָלפן איר שלום'ען אין זיין נייער פרייד, וואָס דאָס איז אויך געווען איר פרייד, נאָר ער, ווי אַ מאַנסביל, באַנעמט עס מער, ווייל מען דאַרף קענען פאַרשטיין וואָס עס הייסט אין אַמעריקע וועלן אַ בירגער.

יעקב דער בעל־עגלה

אַ גאַנצע וואָך — ס׳הייסט אין די וואַכעדיקע טעג — האָט יעקב דער בעל עגלה זיך געפונען אונטערוועגנס; דאָ איז ער געפאָרן מיט זיין פערד און וואָגן נאָך סחורה פאַר די קרעמער אין דער גובערניע־שטאָט אַריין, און דאָ צוריקגעפאָרן שוין מיט די פּעק סחורה אַהיים... אין בידע פאַלן האָט ער באַהאַנדלט זיין פערד ווי אַ באַלעבאָס. צופיל גוטסקייט אַרויסווייזן דעם פערד האָט יעקב ניט געקענט זיך דערלויבן. צופיל „באַלעווען" אַ פערד, ווען ער פירט משא, איז ניט קיין שכל. ווייז נאָר אַ פערד, ווען ער פירט אַן אָנגעלאָדענעם וואָגן מיט משא, צי מיט פּאַסאַזשירן, און נאָך באַרג אַרויף, אַ פריינטליכע מינע, וועט דאָס פערד טאָקע זיך ניט וועלן רירן פון אָרט.

אמת, וואָס דעם פערד האָט אונטערוועגנס געקומט האָט יעקב איהם געגעבן. אָפּגעפאָרן עטליכע וויערסט שוין הינטערן שטאָט און צוקומענדיק צו אַ קרעטשמע, האָט ער זיך אַ קירעוע געטאָן צו דער קרעטשמע, אָפּגעשטעלט דעם פערד מיט אַ לאַנגן, אויסגעצויגענעם ט־פ־ר־ר־ר! און דער־ לאַנגט דעם פערד דאָס ביסעלע האָבער, אָדער אין אָרימערע יאָזדעס, דאָס ביסעלע היי, און אָן קיין שום צערטליקייט דעם פערד אַרויסצוואווייזן — אים בלויז פריי געמאַכט פון צוים, מיט וועלכן אויך דעם פערדס מויל איז געווען געצוימט, און ער, יעקב אַליין, איז אַריין אין קרעטשמע אָדער כאָפן אַ שמועס מיטן יידישן קרעטשמער, אָדער עפּעס אַליין איבערבייסן.

דערפאַר איז יעקב אויך ניט געווען צו פריינטליך צו די פּאַסאַזשירן, וואָס זיי זיינען געווען ניט דער עיקר ביי אים. זיין הויפּט חיונה האָט ער פון די קרעמער, פון פירן פאַר זיי די אַלערליי סחורות, ווען ער פאָרט צוריק פון דער גובערניע; יעדן קרעמער, לויט דער „רשימה", וואָס יענער האָט אים מיטגעגעבן, וואו עס איז פאַרשריבן געווען דער נאָמען פון דער סחורה, די וואָג און די מאָס. דער פּאַסאַזשיר, דער מענטש אַליין איז ביי אים ניט אַזאַ יחסן... אינגאַנצן

נעמט ער פאַר פירן אים אין שטאָט אַריין אַ פערטעלע און מיט די פּעקלעך, וואָס אַ פּאַסאַזשיר פירט־מיט, איז דאָס אַ משא, וואָס וועט סחורה אַליין וועגט אַזוי פיל, וואָלט ער פאַר דעם פירן געפּאָדערט דריי מאָל אַזוי פיל... און ער קוקט אויף מענטשן מיט זייערע פּעקלעך פון שטאַנדפונקט פון דער וואָג: וויפל, בערך, וועגט דער מענטש... וואָר רעדט נאָך אַז אַ פּאַסאַזשיר איז צו זיין אָרעמקייט גראָד אַ שוואַרצאָגיקער, כאָטש פרעג פון וואַנען, סיידן פון די קאַרטאָפליעס אַ גאַנצע וואָך, אַזאַ פּאַסאַזשיר פירט ער מער צו טאָן אָרעמען יידן, צי יידענע, א טובֿה, איידער צוליב פּרנסה... ער האָט בטבע ניט ליב קיין אָרעמעלייט פּאַסאַזשירן, וואָס זען אויס צו־בריט, צו־דיק, ווי שיפן... סיידן, אַז אייגער איז אַ תלמיד חכם, ווי אַ מגיד, אַ משולח, צי אַזוי אַ כלי קודש פון דער פרעמד, וואָס קהל דאַרף איהם אָפשיקן אויף אירע הוצאות אין דער גובערניע אריין, אויף אַזאַ לייגט ער שוין כבוד...

טאָמער כאָפּט זיך אַריין צווישן די פּאַסאַזשירן אַ פרוי, אַ יידענע, צי אַ יונג ווייבל, צי א מיידל, מוז ער שוין זען, אַז איין אָרט אין בויד זאָל האָבן אַ מחיצה... דאָס פּאַרלאַנגען ביידע צדדים, אי די מאַנסביל, אי די פרוי אַליין, צי זי איז יונג, צי עלטער — צווישן מאַנסביל וועט זי ניט זיצן. און טאָמער אין שוין אין בויד קיין באַזונדער אָרט ניטאָ פאַר איר, זיצט זי שוין אויף דער קעלניע, ביי דער זייט פון יעקב דער בעל־עגלה, וואָס איז אָנגעפּעלצט אין זיינע בעל־עגלהשע בגדים, מעג עס זיין אפילו זומער, און אַזוי פאַרגאַרטלט מיט אַלערליי שטריק, ווי ער וואָלט געווען אַליין אַ פּעקל... איז וואָס איז שייך ניט טאָרן זיצן לעבן אַ פרוי... וויס איך וואָס... בפרט, אַז ער אַליין גייט דאָס רוב צו־פוס, דער וואָגן, אפילו אַהינפאָרנדיק, איז אַ שווערער, הינטערן וואָגן צוגעבונדן אַלערליי פּעסער, קאַסטנס, אמת, ליידיקע, אָבער וועגן וועגט אַלץ, און ער אַליין ניט אַזוי דיק, ווי געפּאַקט... ביי אים וועגט דער כח זיינער אַליין... שאַנעווועט ער דעם פערד. דער עיקר, אַז דאָס פערד זאָל כח האָבן צו פירן די משאות פאַר די קרעמער — די פעסלאַך הערינג, די קאַסטנס שוועבלאַך, די פּעק שניט־סחורה, די קעסטלעך האָלענדער קעז, און אפילו פאַרן אַפּטייקער האָט ער עפּעס אַ סחורה, וואָס עס פעלט אויס אין אַפּטייק... אַזאַ מין סחורה, אַ קליניגקייט פאַרן אַפּטייקער, האָט ער איינגעפּאַקט אין שטרוי, סאָמע אונטן אין וואָגן, און האָט עס אָפּגעהיט ווי די טייערסטע פּעקלאַך פאַר די קרעמער..

מיט אַפּטייק־זאַכן שפּילט מען זיך ניט...

צוריק פֿאַרנדיק נעמט ער שוין אַ פּאַסאַזשיר זעלטן מיט. טאָמער קומט איינער, גיט ער אים אַן עצה ווי אַ גוטער פריינט, צו פֿאָרן מיט דער באַן.

— אינגאַנצן אַ חילוק אין אַ פערטעלע... פֿאָרט איר ניט מער, ווי צוויי שעה, שוין מיטן צופֿאָרן, צו צוגיין צופוס, צו דער באַן און פון דער באַן. מיט מיר וועט איר זיך שלעפּן אַ גאַנצע נאַכט און אַ האַלבן טאָג...

אָבער אויב עס איז געווען אַ יונג יינגל, וואָס האָט געלערנט אין דער גובערניע אין אַ בית־מדרש, געגעסן טעג און פֿאַרבענקט זיך אינמיטן דערינען אהיים, נאָך טאַטע מאַמע, האָט ער אים מיטגענומען. אַזאַ איז געווען, פון די טעג עסן, קליין און מאָגער, און וועדליק אַ מבין אויף וואָג האָט יעקב — מיטן בליק — אים אָפּגעשאַצט אין אַן אַכציק פונטעלעך... ער וועט אים ערגעץ אַוועקזעצן צווישן די קעסטלעך... פֿאַר אַזאַ יינגל איז סיי ווי סיי דער מקח בלויז אַ גילדן... און טאָמער וועט דער טאַטע זיינער ניט האָבן צו באַצאָלן, וועט ער אים אויך ניט לאָדן צום בית־דין...

„זאָל אַ יינגל „אונטערפֿאָרן"... „כ׳מיין, וואָס איז שייך — אויך אַ באַ־שעפּעניש..."

מיט אַזאַ יינגל פלעגט ער זיך שוין דוקא פֿאָרנדיק, אין מיטן נאַכט, צוריק פון דער גובערניע, פֿאַנאַנדער רעדן. ערשטנס, פרעגן צי ס׳איז אים ניט קאַלט, אויב יאָ, האָט ער אַ פרייע ראָגעזשע, וועט ער אים אייגנוויקלען... צווייטנס, צי איז ער ניט הונגעריק, האָט ער דאָ אין דער פֿאַרבונדענער טיכל ברויט מיט טרוקן קעז... און טאָמער איז ער שלעפּעריק, קען ער זיך אויסציען אויף דעם פּאַק אין בויד גופא און שלאָפן...

דאָס יינגל, דאָס רוב געירט פון אַזעלכע פראַגען, פלעגט ענטפערן, פון דרך־ארץ וועגן, „ניין". ער איז ניט הונגעריק, ס׳איז אים ניט קאַלט און ער איז ניט שלעפּעריק. אָבער אין פֿאַרלויף פון דער „יאַזדע" האָט ער אי געגעסן דאָס ברויט מיט טרוקענע קעז, אי זיך אייגעוויקלט אין דער ראָגעזשע, אי נאָכדעם געשלאָפן אויף דעם גרויסן פּאַק אין בויד גופא...

ערשט אַז יעקב איז אַריינגעפֿאָרן אין שטעטל, האָט ער דאָס יינגעלע געמומען שטאַרק וועקן און כלומרשט בייזערן זיך:

— נו, לערנער מיינער, גיי, נעם דיין פּעקעלע און פֿאָר מיט אַ גלעקעלע... באַצאָלן וועט שוין דיין טאַטע, נישקשה, איך קען אים, ער איז גוט געלט...

דאָס יינגעלע אַ דערוואַכטער, דערקענענדיק אין די ערשטע הייזעלעך, ביים אַריינפֿאָר, דאָס שטעטל, איז אַראָפּגעקראָכן פון הויכן וואָגן, מיט דער הילף

פון יעקב בעל־העגלה, און זיך געלאָזט מיט גיכע טריט גיין אהיים, צו טאַטע־מאַמע...

יעקב האָט אים שוין פריינטליך נאָכגעקוקט, אַ זיפץ געטאָן, דערמאָנענדיק זיך, אַז זיין ברוכל האָט דוקא לערנען ניט געוואָלט, און ער רעכנט אים מיט־נעמען אין וועג אַריין, מאַכן אים, הייסט עס פאַר אַ בעל־עגלה — עפּעס לערנען קען ער יאָ, און דאָוונען אי אין אַ סידור און אי אויסנווייניק, און אַ רשימה איבערלייענען וועט ער זיך נאָך צולערנען...

פּאַרט ער שוין אַראָפּ צום מאַרק צו, שטעלט זיך אַוועק ביי דער גלאָוונער קראָם, פאַר וועלכער ער האָט געבראַכט די גרעסטע פּעק און פעקלעך, פעסער און קאַסטנס און מער ווי פאַר אַנדערע קרעמער...

ווער עס זאָל אים העלפן אַריינטראָגן די אַלע פּעק אין קראָם אַריין האָט ער ניט, און ער דאַרף ניט. יעקב האָט שטאַרקע הענט און געזונטע פֿלייצעס, און שכל, און גענוטקייט — ווי אַזוי אַזעלכע משאות צו נעמען אויף זיך — נאָך מער...

און ערשט פאַרנאַכט וועלט ער פאַרטיק, און גיט אָפּ יעדן קרעמער דעם באַריכט פון די סחורות... אַז ער איז אַרויסגעגאַנגען פון דער לעצטער קראָם איז ער צוגעגאַנגען צום אויסגעלייגטן וואָגן, אַריינגעקוקט אינעווייניק און צוגעגאַנגען צום פערד...

דאָס פערד, נאָך אַ געשפּאַנטער, איז געשטאַנען מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ... ניט אַזוי פון מידקייט, ווי פאַרבענקט נאָך יעקבן זיין באַלעבאָס...

דאָ האָט אים שוין יעקב אַרויסגעוויזן פריינטלעכקייט, אַ גלעט געטאָן אים איבערן האַלדז, נאָכדעם ווייטער, ביז דעם רוקן — שוין צום עק־צו, און באַלד אים אַרייַנגעקוקט אין די אויגן...

דאָס פערד האָט שוין אויפגעהויבן דעם קאָפּ, זיך פריילעך צוהירזשעט און דערמיט אויסגעדריקט זיין אָפּשעצן דעם באַלעבאָס׳ פריינטשאַפט...

***

שבת פאַרגעסט שוין יעקב זיינע קונדן די קרעמער. אין דעם שבתדיקען טאָג איז ער שוין מער איבערגעגעבן דעם פערד... נאָכדעם ווי ער האָט זיך דורכגעשמועסט מיט וויב און קינדער, אויסגעפרעגט אויף אַלע קלייניגקייטן, אַנהויבנדיק נאָך פרייטיק צו נאַכט, איז ער שוין שבת, נאָכן וואַרעמס, אַרויס פון שטוב, איז אַריין אין שטאַל זען וואָס מאַכט דאָס פערד...

אַליין אַ באַלעבאָס פון אַן אייגענער שטוב מיט אַ שטאָל פאַרן פערד און מיט אַ גרויסן הויף פאַרן וואָגן, האָט ער זיך געפילט שטייף אין דער דעה. ניט גערעכנט זיך מיט די באַלעבאַטים פון גאַס, און אין אַ זומערדיקן שבת בייטאָג זיך אָפּגעגעבן מער מיטן פערד זיינעם... ערשטנס, האָט ער אים געפירט געבן דעם פיינעם טרונק, צום ווייטסטן ברונעם אין גאַס, וואו עס איז דאָ אויך אַ קאָרעטע, אין וועלכער דאָס וואַסער אַריינצוגיסן, אַז דעם פערד זאָל זיין גרינגער צו טרינקען... נאָכן אָנטרינקען דעם פערד שעפּט ער אָן אַ פולן עמער וואַסער, וואָס דאָס איז שוין פאַר אים, יעקבן אַליין. נאָך אַזאַ שבתדיקן „וואַרעמס" און נאָך דערצו אין אַזאַ הייסן טאָג, וועט ער אַליין טאַקע זיך אָנטרינקען ווי געהעריק... ער מאָשטשעט־צו די אויסגעשעפּטע עמער מיט קלאָר, ליכטיק וואַסער צום וועגטל פון ברונעם, האַלט עס אָן אָנגעבויגענע מיט ביידע הענט און בויגט זיך אַליין צו און טרינקט זיך אָן... דאָס אי־בערגעבליבענע וואַסער גיסט ער לאָנגזאַם אויפן רוקן פון פערד, אָפּצו־קילן די שטומע חיה פון דער היץ...

צוריק פון ברונעם גייען זיי שוין ביידע גלייך: דאָס פערד און יעקב אַליין. דאָס פערד אַ באַפרייטער פון שפּאַן און פון צוים אין זיין מויל און אָן אויס־גערוטער, האָט זיך דערפילט ווי אָן אָנדער מין באַשעפענישן...

יעקב איז געגאַנגען מיט איינע טריט, ניט גיכער און ניט לאָנגזאַמער, ווי דאָס פערד. און עס איז אויסגעקומען ווי ער וואָלט געשפּאַנירט זייט בייט זייט מיט אַ געטרייען און גוטן פריינט, און ווי ער, יעקב, וואָלט געפירט מיט אים אַ שמועס וועגן אַ וואָך שוועריע אָרבעט און וועגן אָפּקומענישן אונטער־וועגנס, פירנדיק און טראָגנדיק אַלערליי שווערע משאות... און היינט רוען זיי ביידע... ער און זיין פריינט...

און ווער עס האָט באַגעגנט יעקבן גייענדיק טראָט אין טראָט מיט זיין פערד — צוריק פון ברונעם צו זייער היים — האָט זיי אָנגעקוקט מיט אַ פריינטליכן און גוט־שבת־ווינשנדיקן שמייכל...

דער לוח־למדן

קיין סך ספרים האָט זעליג דער בעל עגלה אין זיין שטוב ניט פאַרמאָגט. ער האָט זיי סיי בירושה ניט געקראָגן און סיי ניט אַליין זיי געקופט. ניט געקויפט קיין ספרים האָט ער ניט אַזוי פאַר קאַרגשאַפט, ווי טאַקע צוליב דעם, וואָס אַ גאַנצע וואָך איז ער געווען פאַרהאַרעוועט מיט פערד און וואָגן, היי און האָבער און פאַרן פון שטעטל אין שטאָט נאָך סחורה פאַר די קרעמער... און דערצו איז ער טאַקע אויך ניט געווען קיין איבעריקער למדן. דערפאַר זיינען זיינע ספרים בלויז באַשטאַנען אין אַ פאָר מחזורים, אַ „גראָבער" סידור, און אַ חומש מיט עברי־טייטש. פון דעם חומש האָט אָבער געפעלט די פרשה בראשית. אַזוי, אַז אין זיין חומש האָט זיך די וועלט אָנגעהויבן פון נחן מיטן מבול... ווי אַזוי די וועלט איז באַשאַפן געוואָרן האָט אין זיין חומש געפעלט.

און אַפילו די עטלעכע „ספרים", ווי ער האָט זיי אַליין גערופן, זיינען ניט געווען אָפגעהיט אין אַן אַלמער, מיט פּאָליצעס, חלילה. זיי האָבן זיך געוואָלגערט ערגעץ אויף אַ ברעט אונטער דעם באַלקן, אויף דעם זעלבן פּלאַץ טאַקע, וואו עס האָבן זיך געוואַלגערט זיין ווייבס פאַר תחינות, וואו אויך די ווייכטיקסטע „געבעטן" אירע האָבן שוין לאַנג געפעלט...

דערפאַר אָבער איז זעליג געווען אַ גרויסער מקפיד צו קויפן אַלע יאָר אַ לוח, אַזוי, אַז אין אַ לוח איז ער געווען אַ גרויסער למדן. אמת, דער לוח איז געווען אויף עברי־טייטש. פאַר די לשון־קודשדיקע לוחות האָט ער גע־ציטערט וויפאַר פייער; כאָטש אויך אין די עברי־טייטש־לוחות זיינען געווען לשון־קודשדיקע וועדטער, אָבער זיי האָט ער שוין געקענט פון געניטקייט אַליין. מיט דער צייט האָט ער אַפילו געלייענט די ראשי־תיבות אָדער וויפאַר האָט עס גערופן: די פאַרשטריכלטע וועדטער...

דעם לוח האָט ער יעדעס יאָר געקויפט דווקא אין דער גרויסער שטאָט, וואוהין ער פלעגט פאָרן ברענגען סחורה פאַר די היימישע קרעמער. אויפן

גרויסן הויף פון דער אַכסניא, וואו ער פלעגט „אייגשטיין", מיט זיין פערד און וואָגן, איז ווי נאָר עס האָט זיך סוף חודש אב געווייזן דער באַוואַקסענער ייד מיט די געדיכטע ברעמען, מיטן קויש ספרים אין דער האַנט מיט אלערליי אַנטיקן, האָט שוין זעליג זיך מקדים געווען און צוגעגאַנגען צום פאַקטרעגער און מיט פאַרזיכטיקייט געפרעגט:

— האָט איר שוין אַ נייעם לוח?...

— ווי דען, אַוודאי... שוין דאָ.

און דער פאַקטרעגער וווייזט אים אַלערליי קליינע לוחלעך, וואָס זענען אויס אין זייגע אויגן ווי שפילצייג פאַר קינדער...

— איך וויל אַ ריכטיקן, אָט ווי דעם... — ענטפערט זעליג און נעמט אַרויס דעם לוח, וועלכער איז נאָך פון דעם יאָר און וועלכער איז נאָך גוט פאַר אַ גאַנצן חודש...

פאַר זעליגן איז ער אָבער שוין איבעריק, ניט וויכטיק. ער האָט אים שוין דורכגעקוקט צענדליקער מאָל, און וויס שוין, ווען עס וועט זיין ראש חודש אלול און אַפילו ראש השנה.

אויך די וועטערן ביז ראש־השנה וויס ער שוין אויף אויסנוויניק פון דעם אַלטן „לוח", וואָס ער טראָגט שוין אום מיט זיך באַלד עלף חדשים. ער וויל אַ נייעם. ער וויל שוין וויסן, וואָס וועט זאָגן דער קומענדיקער יאָר.

דער פאַקטרעגער דערמאָנט זיך שוין, וועלכן לוח דער בעל־עגלה האָט פאַראַיאָרן געקויפט.

— איר מיינט ראָמס?... עס קאָסט אַ „גריווניע".

— איך דינג זיך מיט אייך ניט... — ענטפערט זעליג ברייט.

דער פאַקטרעגער דערלאַנגט אים דעם ריכטיקן לוח מיטן פישעלע אויסגעמאָלט אויפן שער־בלעטל, וואָס דאָס מיינט „מזל דגים"... זעליגן ווערט ליכטיק אין די אויגן. ביי דער גאַנצער וועלט איז נאָך דער אַלטער יאָר, און ביי אים הייבט זיך שוין אָן אַ נייער. און דער נאָמען פון יאָר איז שוין ביים סוף פון אַ בית געוואָרן אַ גימל... ער גיט אַ מיש דאָס ערשטע בלאַט, און הייבט אָן פון דער כראָניק. זינט אדם הראשון איז געבוירן געוואָרן. און דערביי דערמאָנט ער זיך, אַז אדם הראשון האָט געגעסן דעם עפּל, ווען ניט — מאַכט ער אַ חשבון — וואָלט ער געלעבט אייביק און וואָלט איצט אינגאַנצן אַלט געווען עטלעכע טויזנט מיט עטלעכע הונדערט יאָר... ס׳וואָלט געהייסן אַ מענטש אין די מיטעלע יאָרן...

די מעשה מיט אדם און חוהן וויס ער גוט, כאָטש טאָקע אין זיין חומש פעלט עס אינגאַנצן, אָבער דאָס געדענקט ער נאָך פון אַמאָל, ווען ער האָט נאָך דער חתונה, ווען אין דעם חומש האָט נאָך ניט געפעלט די ערשטע פרשה, געלייענט עס אונטן אויף עברי טייטש. און דערצו אַמאָל געהערט פון אַ מגיד, צי פון אַ עין יעקב זאָגער אין אַ מיטוואָכיקן בין מנחה למעריב, ווען זעליג האָט אַמאָל צייט און כאַפּט זיך דעמאָלט אַריין אין שולכל הערן אַ יידיש וואָרט...

דאָס איבעריקע אין דער וועלט־כראָניק אינטערעסירט אים ניט אַזוי שטאַרק... געשעענישן זיינען די זעלבע, ווי פאַראַיאַרן, אין אַלטן לוח, נאָר מיט אַ יאָר עלטער געוואָרן. ער גיט אַ מיש וויטער... ווען וועט זיין יום־כפּור, סוכות, חנוכה, פורים...

דערווייל גייט צו זעליגן נאָך אַ בעל־עגלה אַ יינגערער, וואָס געפינט זיך אויפן הויף פון דער אַכסניא.

ער דערזעט, ווי זעליג שטייט פאַרטיפט איבער אַ ספרל. וועדט ער נשתומם:

— וואָס טוסטו זעליג?!

— אָט, אַ נייעם לוח געקויפט...

וועדט שוין דער יינגערער בעל־עגלה אויך ערנסט געשטימט:

— אַ לוח... נו, וואָס שרייבט עפּעס דער לוח?...

יענער איז שוין ניט קיין למדן אין לוח, ער קויפט עס קיינמאָל ניט...

— וואָס ווילסטו למשל וויסן? — פרעגט זעליג, ווי אַ העכערער פרעגט אַ נידעריקן פון זיך...

— וויס איך... — הייבט דער יינגערער בעל־עגלה דאָס היטל פון קאָפּ, — לאָמיר וויסן, וועז ס׳פאַלט אויס „פּאַקראָוויעס״...

— באַלד, אָט געפין איך... — ענטפערט זעליג שטאַלק.

און זעליג גיט אַ מיש, ווי אַ למדן אַ צווויי־דריי בלעטלעך, עס וויס שוין. ער וויס שוין, אַז עס דאַרף זיין מיט אַ שטערנדל פון אויבן, וויל „פּאַקראָ־וויעס״ איז אַ גרויסער חגא, — אַ יאָריד, איז דאָס מיט אַ שטערנדל באַצייכנט...

— יאָ, געפונען... „פּאַקראָוויעס״ פּאַלט אויס אין כסלו, דאָנערש־טאָג...

— אַי, שלעכט, — פאַרקרימט זיך דער יונגער בעל־עגלה. — פאַר ערב שבת, הייסט עס... דאָס איז ניט גוט...

און דער יונגער בעל־עגלה גייט אַוועק און לאָזט זעליגן איבער אַליין מיטן לוח אין דער האַנט אינמיטן הויף פון דער אַכסניא...

דאָס שטודירט ער שוין די וועטערן פון ווינטער...

און אַז ער קומט שבת אין שולכל, איז ער שוין באַהאַוונט אין נייעם לוח. ער איז שוין דער נביא צו זיינע נאָענטע מענטשן.

— מיר וועלן הייַ־יאָר האָבן אַ קאַלטן ווינטער... — שרעקט ער זיי.

און די נאָענטע אַרום אים כאַפן שוין אַז ציטער, כאָטש סיי אין שולכל, סיי אין דרויסן, איז נאָך גוט וואַרעם, אַפילו הייס...

דערפאַר זאָגט ער זיי אָן, אַז מען וועט האָבן אַ לאַנגן שבועות...

— שבועות פאַלט אויס, — זאָגט ער זיי אָן מיט גדלות, — מיטוואָך און דאָנערשטאָג, הייסט עס, דינסטאָג ערב שבועות, מיטוואָך און דאָנערשטאָג — שבועות, און באַלד פרייטיק און שבת, גאָנצע פינף טעג יום־טוב...

— מ־מע־מע, מען האָט נאָך געזונג צייט ביז שבועות... — איז מבטל אייגער זעליגס לומדות.

אָבער זעליג פאַלט ביי זיך ניט אַראָפּ. פאַרקערט, ער האַלט זיך געדולדיק. און קוקט אַראָפּ אויף זיינע נאָענטע מיט ביטול:

— פרעג זיי בחרם, וואָס אַ לוח איז.

דער שייגעץ פֿאַרט קיין אַמעריקע

אויף די, וואָס זיינען שוין אַוועק און די וואָס האָבן זיך געגרייט צו פֿאָרן קיין אַמעריקע, האָט מען זיך שוין אויפגעהערט אין גאַס צו חידושן. מען האָט שוין ניט געדאַרפט זיין דווקא אַ שניידער, וואָס פֿאַר אַזאַ איז דאָך אַמעריקע דאָס ריכטיקע לאַנד. מען האָט שוין געוואוסט, אַז אַ שוסטער קען דאָרטן אויך פֿאַרדינען, און אפילו אַ שמיד, כאָטש קיין קוזניעס זיינען, ווי מען זאָגט, דאָרטן ניטאָ — קען ער וועלן אַ שליאָסער... און טאָמער פֿאָרט אַוועק אַ הענדלער, וועלט ער דאָרטן אַ פּעדלער, און שיקט אויך אַהיים די פּיינע געלט... מען האָט זיך שוין ניט געוואונדערט, וואָס נאָכדעם ווי אַ שמש׳ס אַ זון, וואָס האָט געהאַט אַ שיין קולכל, איז אַוועקגעפֿאָרן, און איז געוואָרן דאָרטן אַ חזן, איז שפּעטער אויך אַוועקגעפֿאָרן זיין טאַטע — דער שמש אַליין, און איז דאָרט אויך אַ שמש אין דער זעלביקער שול, וואו דער זון זינגט. דער טאַטע האָט שוין, הייסט עס, אפילו ניט געדאַרפט בייטן זיין פֿרנסה.

מען האָט זיך שוין אפילו ניט געוואונדערט, וואָס דעם רבס עלטערער זון, וואָס איז געווען שוועך אויף אַ שידוך, ווייל קיין גרויסער למדן איז ער ניט געווען און איז געווען מער פֿאַרטאָן אין ביכלעך־לייענען, אין לשון־קודשדיקע און אפילו אין רוסישע — אַז ער קלייבט זיך אין אַמעריקע פֿאָרן. און נאָכדעם ווי ער איז טאַקע אַוועקגעפֿאָרן, האָט זיך שוין געקליבן צו פֿאָרן די שוועסטער, אַ מיידל וואָס האָט ניט געוואָלט חתונה האָבן דורך אַ שדכן, נאָר דוקא דורך ליבע. און וועמען זי איז שוין טאַקע געפֿאָרן, האָט זי אפילו דער רב און די רביצין אַליין באַגלייט צו דער באַן. האָבן זיך שוין די איבערגעבליבענע גע־וויצלט, אַז דער רב מיט דער רביצין וועלן נאָך אויך אַהין פֿאָרן... ווייל דאָ איז שוין כמעט ניטאָ פֿאַר וועמען צו פּסקענען קיין שאלות...

מען האָט זיך שוין מער געוואונדערט אויף געוויסע יונגעלייט, וואָס זיצן נאָך דאָ... און אייגער האָט דעם אַנדערן געפרעגט: וועמען פֿאָרסטו? אָדער אייגער דעם אַנדערן גע׳עצהט:

— פֿאַרן קיין אַמעריקע...

פונדעסטוועגן, אַז מען האָט דערהערט אין גאַס צווישן די איבערגעבליבענע, צווישן די וואָס האָבן ניט געוואָלט, צי ניט געקענט, צי ניט געדאַרפט פֿאָרן קיין אַמעריקע — אַז אַנטאָן, דער יונגער שייגעץ, דער זון פון דער גויע אַנטאָליע,, אַז ער קלייבט זיך אויך צו פֿאָרן קיין אַמעריקע, האָט יעדערער זיך געוואונדערט און ניט געקענט פֿאַרשטיין און באַגעמען.

אַנטאָן איז געווען דער ערשטער גוי אין גאַס, און אפשר אין גאַנץ „שטאָט", וואָס ער האָט זיך דערוואוסט פון אַמעריקע...

מילא דאָס וויסן איז נאָך ניט אַזאַ וואונדער. אַנטאָן וואוינט צווישן יידן. זיין מאַמעס, אַנטאָליעס, שטוב שטייט צווישן צוויי יידישע הייזער און אין דער דריטער שטוב, נאָך אירער, וואוינט יודזשע דער קדר, וואָס ביי אַנטאָנען און זיין מאַמען איז ער אויך אַ מין ייד, ניט קיין פֿראַוואַסלאַווענער, און רעדט אפילו יידיש... האָט ער, אַנטאָן, פון אַמעריקע געקענט הערן... מען וואוינט מיט יידן אין איין גאַס...

דער חידוש איז נאָר געווען צו וואָס פֿאַרט אַזאַ מין שייגעץ אין אַמעריקע.

אמת, די יידן אין גאַס האָבן געוואוסט, אַז אַמעריקע איז ניט, חלילה, קיין יידיש לאַנד. די אמתע שפּראַך איז דאָרטן ענגליש... נאָר וואָס דען? עס זיינען דאָרטן דאָ אַ סך יידן, און אַז אַ ייד קומט אַהין, קומט ער גלייך צו זייניקע און ביז וואָס ווען רעדט ער יידיש... און טאָמער דאַרף ער אפילו פּעדלען צווישן די אמתע אַמעריקאַנער, איז די ערשטע צייט רעדט ער אויף שטום לשון, ביז ער לערנט זיך אויס די אַלע נעמען פון די סחורות זיינע, ווי זיי הייסן דאָרטן. און קיין סך ענגליש דאַרף ער סיי־ווי ניט קענען. אַז דינגען דינגט מען זיך דאָרטן ניט, און אַמאָל באַצאָלט נאָך אַן אַמעריקאַנער מער ווי דער מקח... אַז ביי זיי איז געלט גאָרנישט...

אָבער אַ גוי אין אַמעריקע — וואָס וועט ער דאָרטן טאָן? אַז יידיש קען ער ניט, ענגליש וועט זיך דאָס אודאי קיינמאָל ניט אויסלערנען. אָט לעבט ער צווישן יידן שוין אַ פּאָר צענדליקע יאָר און מער, מסתמא, ווי חלה און שאַבאַש און נאָך אַ פּאָר וועריטער וועיסט ער ניט.

האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן, אַז וואָס שייך דעם לשון, „דופּעט" ער טאַקע אויף די יידן, וואָס זיינען דאָרטן שוין דאָ, און עטלעכע פון זיין גאַס. וועט ער, הייסט עס, מיט זיין רעדן „גווייש", ווי ער האָט דאָ מיט זיי געריידט...

און וואָס צו טאָן דאָרטן — קיין פּעדלער וועט ער טאָקע ניט ווערן. ער קען אפילו דאָס וואָרט ניט אַרויסרעדן. אָבער ער האָט צוויי געזונטע הענט און וועט אַרבעטן ביי שוואַרצע אַרבעט — אַ „טשאָרני ראַבאָטשי", הייסט עס, וועט ער זיין. ער וועט, למשל, ברוקירן די גאַסן דאָרטן אין אַמעריקע. עלעיי ווי מען האָט אַמאָל דאָ אין שטעטל געפּרואווט ברוקירן דעם מאַרק און דערביי האָבן טאָקע גויים געאַרבעט — יונגע, געזונטע שקצים, קאַצאַפּעס.

וויל דאָ האָט ער שוין טאָקע ניט וואָס צו טאָן.

אין דעם פּרט, הייסט עס, איז ער געגליכן צו אַ יידן — אַ באַלעבאָטיש בחורל. ער זיצט ביי דער אַרעמער מאַמען, אַנטאָליע — שוין יאָרן אַ אלמנה, וואָס האָט בלויז אַ שטוב און אַ שטיקל גאָרטן הינטערן שטוב און דערפון ציט זי די חיונה. אַמאָל שפּינט זי אויס אַביסל פּאָדעם, וועבט אויס אַ שטיקל לייוונט אויף איר שפּינרעדל, פּאַרקויפט עס אין אַ מאַרק־טאָג, און אַ בהמה האָט זי שטענדיק, אַ פּאָר חזירים־לעך, הינער פּאַרמאָגט זי אויך. האָט זי נאָך אָפּגעשפּאָרט ביי אַ הונדערט רובל.

זי, אוודאי, וואָלט איר אייניציקן זון, אַנטאָנען געהאָלטן און געהאַלטן ביי זיך, נאָר ער האָט זיך איינגעשפּאָרט:

— דאָ אַמעריקע... קיין אַמעריקע.

קיין באַרעדטע איז אנטאָליע דוקא ניט. מיט די גוויישע באָבעס — אַמאָל יאָ. אַז עס קלייבט זיך אָן ביי איר אַ סך אויפן האַרצן, רעדט זי עס אויף איר לשון אַראָפּ. מיט די יידישע ווייבער, אפילו מיט די נאָענטע שכנות, מיט וועלכע זי באַגעגנט זיך, איז זי קיינמאָל ניט באַרעדעוודיק. דעם „דזשין־דאָברי", צי דעם „דאָברי־וועטשער" דאַרף מען איר זאָגן פריער. זי איז אַ האָנאָראָווע, די אַנטאָליע. זי איז פון די גאַסיקע יוסטע „באַלגופּטעס" — גייט אַלע זונטיק אין קלויסטער און ברענגט דעם פּאָפּ אין זיין הויף אַריין אַלע יאָר אַ מתנה, צוויי צענדליק אייער, טאָקע פון די אייגענע הינער.

אַנטאָן, אַ הויכער שיין־געוויקסיקער יונג, מיט גרויע אויגן, אין וועלכע עס שווימט אום אַמאָל אַ בייזקייט, אַמאָל — אַ בענקשאַפט — ער היט שוין וויניקער שטאָט. ער האָט ליב געהאַט צו פּאַרטשעפּען אַ יידיש יינגל, נאָך פון קינדווייז אויף. אַמאָל געצילעוועט זיך מיט אַ שטייגערל כלומרשט אין אַ יידישן דאָך און געטראָפּן אין אַ שויב. דעמאָלט איז מען געקומען צו אַנטאָליען.

— טוואָי סין, אַנטאָן, זלאָמאָוו שיבו... דיין זון, הייסט עס, האָט צעבראָכן אַ שויב.

אַנטאָן האָט זיך דעמאָלט באַהאַלטן.

אַנטאַליע, וואָס איז אודאי, ווי אַ פיינע „גאָספּאָדאַרקע", געווען קעגן שויבן־ברעכן, אפילו ביי אַ יידישן שכן, האָט אָבער זיך אָנגענומען פאַרן זון און זי האָט ניט געגלויבט.

— ניע מאָזשע ביטש... עס קען ניט זיין.

און דערביי איז געבליבן. וואָס, מען וועט ביי איר גיין בעמען געלט? אַן אַרעמע גויע, אַן אלמנה...

אָבער זינט אַנטאָן האָט זיך איינגערעדט אַמעריקע, האָט זי אָנגעהויבן פירן שיר ניט אַ יידישן שטאָט. ער פאָרט אין אַ לאַנד, וואו ער וועט דאַרפן זיין נאָך צווישן יידן. און קיין קייסער, אַ פּראַוואָסלאַווּנער, ווי דאָ, איז דאָרטן ניטאָ... און קיין אוריאַדניק, אַ פּראַוואָסלאַווּנער, אויך ניט...

האָט ער שוין דער ערשטער זיך אָנגעהויבן צו וויטן מיט די שכנים אין גאָס. און נאָכדעם, אַז ער האָט שוין זיך געגרייט אין וועג אַריין, האָט ער געמוזט אָנקומען צו דעם יידישן „אַגענט". יענער האָט אים מיט אַ גאַנצער קאָמפּאַני יידן געדאַרפט איבערפירן די גרענץ, ווייל אַ גובערנאַטאָרסקן פּאַספּאָרט קאָסט אַ צו גרויסער סומע און דערצו דאַרף מען נאָך פּאָרן אין דער גובערניע, האָבן צו טאָן מיט אַ סך נאַטשאַלסטוואָ, און ס׳איז ניט פאַר זיין קאָפּ און פאַר זיין מאָמעס פּאַרמעגן. דער „אַגענט" האָט מיט אים געדעדט דוקא פריינטלעך, געזאָגט אים וויפל די גאַנצע נסיעה ביז סאָמע אָמעריקע וועט אים קאָסטן. ס׳האָט פונקט אָנגעטראָפן די סומע וואָס זיין מאָמע, אַנטאָליע, האָט אָנגעקליבן.

האָט שוין אויך זיין מאָמע, אַנטאָליע, געמוזט אָנקומען צו די יידישע שכנים: געדעדט מיט זיי זייער פריינטליך, און אַלע ווילע דערמאָנט גאָט, צו וויזן, אַז זי איז ניט אַבי־ווער... ניט עפּעס, חלילה, אַ ניט־גלויביקע... און וואָס עס איז שייך די יידן, וויסט זי שוין פון לאַנג, אַז די יידישע אמונה איז די ערשטע... און ס׳איז איין גאָט ביי אייך, יידן, און ביי אונדז, פּראַוואָסלאַווּנע הייסט עס, און אַפילו ביי די קאַטאָליקן וואָס גייען אין קאָסטיאָל און „איספּאָוועדיען" זיך ביים קסאָנדז — אויך דער זעלביקער גאָט...

— אָבער די אמונה — האָט זי צוגעגעבן מיט הכנעה און מיט אָנער־קענונג — איז די יידישע די ערשטע.

די שכנים זיינען אַזש געירט געוואָרן פון אַנטאָליעס אַיידלקייט און פריינטליבקייט.

זלמן דער אויפגעקלערטער, אַנטאָליעס נאָענטער שכן וואָס האָט אפילו אין געדאַנק צוגעשמייכלט אויף אירע רייד וועגן גאָט און אמונה, האָט פונדעסטוועגן, אַז זי איז אויך געקומען צו אים אַן עצה פרעגן, איבערהויפט וועגן לייזערקע דעם אַגענט, האָט ער איר זייער פריינטליך אויפגעקלערט דעם גאַנצן ענין. ער האָט איר אויך צוגעזאָגט זען זיך מיט די איבעריקע יידן, שכנים, וואָס פאָרן קיין אַמעריקע אינאיינעם מיט איר אַנטאָנען, אַז זיי זאָלן אַכטונג געבן אויף אים, און ער וועט קומען בשלום.

און אַנטאָן אַליין, אַ טאָג פאַרן אָפּפאָרן, איז געגאַנגען זעגענען זיך דוקא מיט די יידישע שכנים. ער איז אפילו אַריין צו יענעם יידישן שכן, ביי וועמען ער האָט אַמאָל, יינגלווייז, צובראַכן אַ שויב. ס׳איז געווען גראָד וועלוול דער בעקער — אַ ייד אַ גוטמוטיקער, און אַ בעל־פרנסה. האָט ער אים די שויב אפילו ניט דערמאָנט. וועלוול דער בעקער האָט אָפּגעטרייסלט דעם מעל־שטויב פון זיין רעכטער האַנט, אַריינגעשטעקט זי אין אַנטאָנס אויסגעצויגענער געזונטער האַנט און אים געוואונטשן אַ גליקלעכע רייזע. און דערביי ניט פאַרגעסן אים, אַנטאָנען, צו פאַרזאָרגן, אַז ער זאָל ניט פאַרגעסן זיין מאַמען, אַנטאָליען.

אַנטאָליע, וואָס איז מיט איר זון מיטגעגאַנגען צו זיין געזעגענען זיך מיט די יידישע שכנים, האָט זיך אַזש צעווויינט.

זי האָט געווויינט מיט אמתע יידישע טרערן.

און אַנטאָן אַליין, אין זיין נייעם אָנצוג, געניט ביים יידן, שלום דעם שניידער, פון האַלב־איידעלער, האַלב־פראָסטער וואַרע, מיט אַ יידישן שניט; אין די נייע גלאַנציקע שטיוול און מיט דעם נייעם היטל, מיטן גלאַנציקן דאַשיק, איז געשטאַנען מיט אַן אַראָפגעלאָזטן קאַפּ און האָט געפּינטלט מיט די אויגן.

ער האָט אויסגעקוקט ניט ווי אייניער וואָס פאָרט קיין אַמעריקע, נאָר ווי ער מאַכט דורך אַ געוויסע צערעמאָניע, וואָס מאַכט אים פאַר אַן אַנדער מענטשן. ער האָט געטראָגן די רעכטע האַנט צום האַרצן, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט איבערצלמען, אָבער די מאַמע האָט אויף אים אַ קוק געטאָן און ער האָט די רעכטע האַנט אַראָפּגעלאָזט און איז אין אַ רעליגיעזער שטימונג אַרויס און איז געגאַנגען, באַגלייט פון זיין ווייַנענדיקער מאַמען, צו אַן אַנדער יידישן שכן זיך געזעגענען...

צו דער באַן . . .

הערשל באַשעס איז אַ בעל־עגלה געווָארן שוין אויף די עלטערע יאָרן. דערפאַר טאַקע האָט ער געהייסן אויף דער ווייבס נאָמען, און ניט הערשל דער בעל־עגלה.

זי, דאָס ווייב, איז געווען אַ קרעמערקע, און פון דער קראָם האָט מען קוים געהאַט אַ טייל חיונה; האָט ער געקויפט אַ פערד־און־וואָגן און פלעגט אַרומפאָרן האַנדלען אין די נאָענטע דערפער. אויך דערפון — צוליב זיין צופיל גוטסקייט — האָט ער כמעט גאָרנישט פאַרדינט; און אַמאָל, ווי ער האָט זיך געקלאָגט מיט אַ המצאהלע, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט ער נאָך דערלייגט צום קרן.

— אָפילו אַזאַ חכם, ווי מיין פערדל, האָט אויך ניט געהאָלפן. געמוזט קומען אַהיים אָן אַ גראָשן. דעם קרן האָט עס טאַקע, דאָס פערדל, אויפ־געגעסן . . .

דער עולם האָט אָבער מיט דער צייט אָנגעהויבן פאָרן אַלץ מער קיין אַמעריקע פון דער לאַנגער גאַס . . . הערשל באַשעס האָט אין דער זעלביקער גאַס געוואוינט — אין אַ קליין שטיבל, טיף אין אַ הויף, צווישן צוויי גרויסע געריטענער — זומער צעבליטע און צעוואַקסענע מיט אַלערליי גרינצייג, און טיף אין אָסיען און ווינטער — פאַרווייטע און פאַרשנייטע.

פון דער דאָזיקער גאַס, — דאָס רוב אין אַ פאַר סוכותדיקער, צי אַ נאָך פסחדיקער וואָך — איז מען קיין אַמעריקע געפאָרן מער ווי פון אַנדערע גאַסן. און אפשר האָט זיך עס אים, הערשל באַשעס, געדאַכט, ווייל מיט די מענטשן פון אָט דער גאַס איז ער געווען מער באַקאַנט, מער איינגעלעבט ווי מיט די, וואָס האָבן געוואוינט אין די אַנדערע גאַסן פון דער שטאָט . . .

האָט אים שוין געלוינט אָנשטאַט פאָרן מיט זיין פערד־און־וואָגן אין די דערפער האַנדלען — און אָן קאַפּיטאַל איז דאָס געווען קריעת ים סוף —

בעסער צו פירן די פּאַסאַזשירן צו דער באַן, וואָס פון זיין גאַס־אַן, פון זיין שטוב, הייסט עס, איז דאָס געווען אינגאַנצן ביי אַ דריי ווערסטלעך, ווייל ער האָט ניט ליב געהאַט אָפּצונאַרן און ניט מגזם זיין די לענג פון אַ וועג, צוליב עטלעכע גראָשן... יענע בעלי־עגלות, די ריכטיקע, וואָס זייער פרנסה איז דאָס געווען זינט זיי האָבן חתונה געהאַט און נאָך אפילו בחור־וויז האָבן זיי שוין געפירט פּאַסאַזשירן צו דער באַן — יענע האָבן געזאָגט, אַז דער וועג צו דער באַן אין שטאַרקע דריי ווירסט... און אַן אַנדערער האָט צו־געגעבן: אויב ניט מיט אַ סמיטשיק...

אַודאי האָט מען בכלל הערשל כאַשעס געוואָלט טאָן אַ טובה און פּאָרן צו דער באַן מיט אים .. נישט מער, ס׳איז געווען אַ קלאַנג, אַז מיט אים קען מען אַמאָל די באַן פּאַרשפּעטיקן. ניט, חלילה, ווייל ער איז פויל צו טרייבן, נאָר עס וועגדט זיך גאָר אַן זיין פערד, וואָס פאָלגט ניט, און פאָלגן פאָלגט עס נישט — ניט צוליב ווילדקייט, חלילה. הערשל כאַשעס פערד איז געווען דוקא אַ רואיקס... נאָר מען האָט געערעדט, אַז פון דעם ביסעלע היי, וואָס עס באַקומט אַ צוויי־דריי מאָל אַ טאָג, האָט עס, נעבאַך, אויף די עלטערע יאָרן, קיין כח ניט געהאַט צו־גיך צו לויפן... דעם שכל פון אַ באַן, וואָס איז „אַרויסגעקומען" נאָך אין דער פריערדיקער צייט, וועט הערשל כאַשעס אַליין איז נאָך געווען אַ קליין יינגל און ער פלעגט לויפן זען די באַן מיט אַלע קליינע יינגלעך, שבת נאָכן „וואַרמעס" — וועגן אַזאַ איילן זיך צו דער באַן האָט אַוודאי דאָס פערד, אפילו אין די עלטערע יאָרן, ניט געוואוסט. איז צו וואָס דאָס יאָגן? דערצו, האָט מען דערציילט בסוד און מיט אַ שמייכל, אַז הערשל כאַשעס הויבט אויף די בייטש איבערן פערד נאָר אויף צו כלומרשט... ער האָט נאָך, קען מען שווערן, קיינמאָל דאָס פערד מיט דער בייטש ניט אָנגערירט מיט אַ מינדסטן שמיצעלע...

אַז מען האָט הערשל באַשעסן געפרעגט צי ס׳איז אמת, האָט ער בלויז געשמייכלט... ער האָט אָבער ניט אָפּגעלייקנט און ניט מודה געווען...

אָנגעהויבן פּאָרן צו דער באַן מיט פּאַסאַזשירן, הגם בלויז דריי ווערסטלעך, האָט ער שוין געביטן זיין פערד אויף אַן אינגערן מיט אַ פּאָר יאָר. הערשל באַשעס האָט געוואוסט אַלע סימנים פון אַ פערדס עלטער, ווי אַ געבוירענער בעל־עגלה, צי אָפילו אַ פערד־העגדלער... דערצו טאָקע האָט אים שמואל־נחום דער שכן זייגער, וואָס איז געווען אַ פערד־העגדלער, צוגעהאָלפן ביי דעם קויפן, און יענער האָט טאָקע אויף אַן אמת געוואוסט... שמואל־נחום האָט

אָבער קיין מעקלעריי ביי הערשל באַשעס ניט פֿאַרלאַנגט. ער דער גרויסער פערד־העגדלער, וואָס האַנדלט אַפֿילו מיטן „דייטש", און שיקט זיינע שטאַרקע פערד — די הויכע, די פולע, מיט די לאַנגע העלדזער — אַוש קיין לייפּציג, וועט ער דען זיך קוואַפּען אויף אַ דרייערל „מעקלעריי" פון אַ הערשלען, אַן אָרעמען שכן און אַ ייד אַ צדיק...

מיט דעם פערד, דעם אינגערן אויף צוויי יאָר, איז אָבער אין צוויי יאָר אַרום געווען דאָס זעלביקע... קיין סך פֿאַסאַזשירן האָט הערשל באַשעס שוין שפּעטער נישט געגומען. בלויז די סאַמע נאַענסטע שכנים און די וואָס האָבן געהאַט מיט זיך צו פירן קלייניע קלומקעס; די אמתע פּעק האָבן זיי אַוועק־געשיקט אין באַגאַזש, צו דעם וואָקזאַל אין דער גרויסער שטאָט... דאָס איז געווען גראָד דער אינגערער דור, וואָס איז שוין געפֿאָרן קיין אַמעריקע, מיט דער זעלביקער זיכערקייט, ווי מען פלעגט אַמאָל פֿאָרן אין דער נאַענטער גובערניע־שטאָט אַריין...

מיט דער יונגער חברה, טאָמער האָט זיי אפילו באַגליט טאַטע און מאַמע, אויך מיט דער פּור און ניט צו־פוס, איז הערשל באַשעס אָנגעקומען אין צייט... דאָס רוב יונגינקע, גרינינקע, צי אַ מיידל, צי אַפֿילו אַ בחורל, האָט דאָס פערד, ווי זעגענדיק זיך מיט זיי, הילכיק געהירזשעט, און באַרג־אַראָפּ אָפּגעלאָפּן אַ היפּשן שטיק וועג, אַפֿילו אויף דער פלאַך... ווי עס וואָלט פֿאַרגעסן, אַז עס איז שוין לאַנג אויס באַרג...

דערצו איז טאַקע הערשל באַשעס מערכה, צוליב דעם פֿאַסאַזשירן פירן צו דער באַן, צו דעם „פֿאָלסטאַנאָק", ווי מען האָט די האַלב־סטאַנציע, אין עק שטאָט, גערופן — איז זיין מערכה פֿאָרט דערהויבן געוואָרן. ערשטנס, האָט זיין ווייב, אַ יידענע אַ חכמה, אין איר געוועלבל, וואו זי האָט פֿאַרקויפט פֿאַפּיר און פּענעס און טינט, אָנגעהויבן מער צו לייזן; דערצו טאַקע די „אַוועקגעפֿאָרענע" וואָס האָבן שוין דאָ אין שטאָט געהייסן די „אַמעריקאַנער", וואָס פלעגן שיקען אָפּטע בריף, פֿאַר גרויס בענקשאַפּט נאָך דער היים, צו די עלטערן, צי צו די יונגע ווייבלעך, צי צו די כלות און אַמאָל אַ מיידל, וואָס איז אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע און דער חתן איז דאָ געבליבן האָט שוין אַזעלכע געשריבן אַ בריוו צום חתן... הערשל באַשעס ווייב האָט שוין געהאַלטן די טייערע בויגעלעך פּאַסט־פֿאַפּיר, מיט די טייערע בלויע טינטן און מיט די אלערלייאיקע שטאָלענע פּענעס, וואָס אַנדערע זענען געווען ווי באַגילדעטע, און אַנדערע האָבן ביי די ביידע זייטן, רעכטס און לינקס, געהאַט פליגלען...

מען רעדט שוין ניט וועגן אַנדערע סחורות, וואָס האָט זיך געפּאַסט צו אַ געוועלב, וואו מען פֿאַרקויפט שרייבגעצייג. די יונגע „אַמעריקאַנקעס", דאָס הייסט, די ווייבלעך, וואָס זייערע מענער זענען געווען אין אַמעריקע און זיי אָפּט געשיקט געלט, האָבן שוין געהאַט השגות צו קויפן אַ פיינעם פּאָכער, וואָס זעט אויס ווי זייד, און געמאָלן, און ס׳איז גאָר פון אַזאַ מין פּאַפּיר... האָט דאָס הערשל באַשעס ווייב געהאַלטן אין איר געוועלב.

פֿאַרן נייעם דור בחורים, באַלעבאַטישע, די אָרעמערע „אינטעליגענטן", וואָס האָבן נאָך דערווייל קיין אַמעריקע ניט געוואָגט צו פֿאָרן, און האָבן שוין אָבער געטראָגן סיי גומענע און סיי פּאַפּירענע קראַגנס און מאַנדזשעטן, וואָס, איבערהויפּט די פּאַפּירענע, האָבן אויסגעזען ווי פון בעסטן לייוונט — האָמ זי שוין אויך די דאָזיקע סחורות פֿאַר זיי אויסגעשריבן, דורך „קאָמיסיאָנערן", וואָס פֿאָרן נאָך אַלערליי סחורות אין דער גובערניע־שטאָט...

איז שוין פון מער סחורות — דער ריוח אין קראָם גרעסער... פֿאַרגינט זיך שוין הערשל באַשעס צו שפּייזן זיין פּערדל מיט אַ ביסל האָבער יעדן אָוונט... און אַליין, להבדיל, אַמאָל אויך אַ בעסערן ביסן...

און אָט ווערט דער עלטערער בחורל זייערער שוין אויך אַ פֿאַרדינער; זיך געלערנט „בערשטעריי". אין שטאָט גופא איז טאַקע געווען אַזאַ מין פֿאַבריק — געפּאַקוטעווען אין פֿאַבריק אַ יאָר כמעט אומזיסט, שפּעטער אָנגעהויבן קריגן אַ האַלבן רובל אַ וואָך, און נאָכדעם האָט ער שוין געמעגן וואַרטן אויף די ריכטיקע שכירות — אפשר די גאַנצע דריי רובל אַ וואָך...

און געוואויגט טאַקע האָט אָט דער געטרייער זון, הוישע, ביי זיי גופא, ניט געווען קיין יחסן צו זוכן אַ שיינעם צימער, ווי אַנדערע, און דאָס פֿאַרדינסט האָט ער אַוועקגעגעבן אין שטוב. נישט מער — אַז ס׳קומט אַן ערב פּסח, דאַרף ער אַ גאַרניטור, צי אַן ערב סוכות דאַרף ער עפּעס אַ מאַנטל, אַ פּאַלטאָ, הייסט עס, אַ וואַרעמען — אויף ווינטער... נו, וועט מען אים, חלילה, זשאַלעווען?...

נאָר וואָס דען? הערשל באַשעס קען שוין אָט די דאָזיקע יונגע בחורים, וואָס עס ציט זיי ערגעץ, און דער עיקר טאַקע קיין אַמעריקע. און ער פֿאַר־שטייט שוין די אָנצוהערעניש, וואָס זיין הוישע אַליין גיט אים אָנצוהערן...

— טאַטע, וואָס איז דער תכלית דאָ ביי דער בערשטעריי?...

— אַהער־אַהין — ווי הערשל באַשעס פּלעגט עס נאָכדעם אַליין דער־

ציילן און שמייכלענדיק צוזיפצן — איך אַליין, זיין טאַטע, הייסט עס, האָב אים אַוועקגעפירט צו דער באַן, צום „פּאָלסטאַנאָק"...

הערשל באַשעס האָט דערציילט ווייטער, ווי אַזוי ער און זי האָבן געוואָלט פּאָרן מיט אים כאָטש ביז דער גובערניע, און טאַקע מיטן פערד־און־וואָגן זיינעם, וועט ער און די מאַמע זיך כאָטש קענען אָנריידן מיט אים... אַזוי שטערן די „פּרעמדע" מענטשן אויפן וואָגן... הוישע האָט אָבער ניט פּאָר־לאָזנגט. ס׳איז געווג ביז דער באַן, דעם פּאָלסטאַנאָק...

און הערשל באַשעס האָט זיך באַרימט, אַז ער האָט אַפילו ביים זעגענען זיך ניט געווויינט... דעם אייגענעם זון צוגעפירט צו דער באַן — צו פּאָרן קיין אַמעריקע... זי, די מאַמע, פּאָרשטייט זיך — האָט ניט געקענט זיך העלפן. אָבער אויך זי האָט ניט ליב געהאַט אָפּצוזעסן זיך דאָס האַרץ מיט צופיל וויינען...

און נאָכדעם פלעגט זיך שוין הערשל באַשעס באַרימען מיט די בריף, וואָס ער באַקומט פון זיין הוישען פון אַמעריקע — פון נעוויאָרק, הייסט עס... טייערע בריף!...

דאָ פלעגט ער שוין זיך ניט קענען באַהערשן אויף אַ וויש־טאָן די אויגן.

אָבער באַלד פלעגט דאָס פנים זיינס ווידער אויפלויכטן. די שוואַרצע אויגן אונטער די שוין־פּאָרגרויטע ברעמען האָבן געשמייכלט, און אַ צי טוענדיק פריער מיט אירן האַנט די באָרד, האָט ער שוין אויך אַ צי געטאָן די לייצעס, אַ זאָג געטאָן עפּעס צום פערד, ער זאָל פירן צו דער באַן די נייע פּאַסאָזשירן, שוין די פּאָר באַלעבאַטישע בחורים און איין יונגנמאָן, וואָס איז געווען אָן איידעם פון אַ מיטעלען בעל־הבית... זיי זענען געפּאָרן קיין אַמעריקע, און מיט זיי האָט ער שוין געשיקט אַ גרוס זיין זון.

דאָס איילן זיך צו דער באַן איז שוין געווען ניט צוליב פּרנסה אַליין...

ער האָט שוין בכלל געהאַלטן פּאָר אייגענע מענטשן די אַלע, וואָס פּאָרן קיין אַמעריקע, וואו זיין זון געפינט זיך, און דערצו זענען שוין דאָרטן אָנגעפּאָרן אַזוי פיל שטאָטישע יידן און נאָך יידן, און יעדער נייער, וואָס קומט אָן אַהין, ברענגט אַ גרוס פון דאָנען — אַזש אַהין, קיין אַמעריקע — צו די דאָרטיקע יידן, הייסט עס...

ער האָט פּאָר די פּאַסאָזשירן געוואָלט דערקלערן, ווי אַזוי די איצטיקע וועלט פירט זיך בכלל, ווי עס ענדערט זיך... אָבער ער האָט ניט געוואָלט

אַרײַנגיין מיט די, וואָס פֿאָרן אין אַזאַ ווייטער און אין אַזאַ נייער מדינה, אין צו הויכע דרכים. אַפילו מיט אַ וויץ־זאָגן איז ער געוואָרן פֿאַרזיכטיקער...

דערפֿאַר אָבער האָט ער זיך געפילט זיכערער... ער האָט אַ זון אין אַמעריקע...

און אַראָפּלאָזנדיק די פּאַסאַזשירן פון זיין וואָגן, וואָס איז שוין מיט דער צייט געווָרן באַנייט מיט ווייכער געבעט, האָט ער זיך געוועגדט צו יעדן, וואָס איז געפֿאָרן קיין אַמעריקע, מיט דער זעלבער בקשה:

— לאָזט דאָרט גריסן מיין זון...

און צוריק איז ער שוין געפֿאָרן — אויב אַפילו אין לײַדיקן — אָבער אַ דערמוטיקטער... עס זיינען אַהין אַוועקגעפֿאָרן מענטשן, וואָס ווילן זיך זען מיט זיין זון.

און לאַנג האָט ער זיך דערמיט געטרייסט...

שפּעטער האָט ער זיך אפילו באַרימט מיט זיין זון, וואָס איז געפֿאָרן פון די ערשטע קיין אַמעריקע — און איז דאָרטן געוואָרן אַ לייט...

נאָך שפּעטער, אַז ער איז שוין אויפגעריכט געוואָרן און האָט שוין ניט געדאַרפט פירן קיין פּאַסאַזשירן צו דער באַן, האָט ער נאָך אַלץ דערציילט מיט אַ שמייכלענדיקן פּנים:

— איך האָב אים אַליין געפירט צו דער באַן... און פלעגט שוין צוגעבן, ווי פֿאַרטיפט: — כ׳האָב נאָך דאָס פערד און וואָגן געהאַט...

און ער פלעגט שוין דערציילן וועגן דעם גועלט, וואָס דער זון שיקט אים צו דער עלטער:

— וואָס דען, אַ טאַטן וועט ער פֿאַרגעסן?...

דאָ פלעגט ער זיך שוין שטאַרק צושמייכלען, נאָר ניט פונאַנדער־לאָכן...

עס האָט געהייסן, אַז עס זענען דאָ אַזעלכע וואָס קענען יאָ, חלילה, פֿאַרגעסן... נאָר ער האָט יענע ניט געוואָלט באַריידן. עס איז ניט געווען הערשל כאַשעס געוואוינהייט...

אַ הוימישע זאַך

געווּאָרן, פריער פון אַ לאַנדסמאַן, ווי אַ גרוס, און נאָכדעם פון אַ נייס אין אַ יידישער האַלב־אָרטאָדאָקסישער צייטונג, אַז אין ניו־יאָרק איז אָנגעקומען דער קלעמענקער חסידישער רבי, אויף צו באַזוכן זיך דאָ, האָט לעאָן ראָזנקראַנץ, אַ פּראָגרעסיוועֿר מענטש, וואָס האָט געהאַט אַ שטעלע אין אַ ראַדיקאַלער אינסטיטוציע, אַזש אויפגעציטערט. אויסערליך האָט ער טאַקע רואיק געשמייכלט און דערביי אַ מורמל געטאָן: „אַזוי, דער קלעמענקער רבי!" אָבער טיף אין זיין וועזן האָט עפּעס אויפגעלויכטן, אויפגעשיינט. פאַר זיינע אויגן האָט אַ שוועב געטאָן פריער דאָס שטעטל קלעמענקע בכלל, מיט אירע זיבן גאַסן, מיטן מאַרק און מיטן שול־הויף; נאָכדעם האָט ער שוין בולט געזען, אַראָפּ שול־הויף, דעם רביס הויף. פון פאָרנט — דאָס „שטיבל", וואו אין איין העלפט האָט מען ווי אין אַ בית־מדרש געדאַוונט, געפראַוועט טיש און געזונגען, און די צווייטע העלפט, וואָס דער „פּאָליש" האָט אָפּגעטיילט, איז געווען דעם רביס חדר, וואוהין די אָנגעפּאָרענע חסידים פון אַלע נעענטערע און וויטערע שטעט און שטעטלעך, איבערהויפּט אין די יום־טובים, פלעגן קומען פרעגן אַן עצה און נעמען אַ ברכה... און הינטערן שטיבל און אין דער זייט רעכטס — הייזער און הייזלעך, אין וועלכע עס האָט געוואוינט דעם רביס פאַמיליע — זין, טעכטער, איידעמס און שניר, מיט זייערע שיינע, געצערטלטע און געאיידלטע קינדער — דעם רביס אייניקלעך.

יענער רבי, וועלכן ער האָט אַלע שבת, אַלס יינגל, וועֿן מען האָט נאָך אים געדופן לייבל זלמנס — געזען זיצן אויבנאָן אין „שטיבל" און געפראַוועט דעם „טיש", וועלכער איז געווען אַרומגערינגלט מיט חסידים זיצנדיקערהייט און שטייענדיקערהייט און זיי האָבן אויפגעכאַפּט ניט נאָר די שפּייז, וואָס ער האָט זיי דערלאַנגט מיט זיינע אייגענע הענט, נאָר יעדעס וואָרט וואָס איז אַרויס פון זיין מויל — און אויפגעכאַפּט האָבן זיי עס מיט אויפהאַרכנדיקע

אויערן, מיט פאַרגלאָצטע אויגן — יענער רבי, ר׳ אהרעלע, איז שוין נפטר געוואָרן. ראָזנקראַנץ האָט נאָך וועגן דעם געהערט, ווען ער איז שוין פון דער היים אַוועק און שוין געוואוינט אין די גרויסע שטעט... ער האָט אַפילו געוואוסט, אַז עס איז געוואָרן רבי דעם נפטרס עלטסטער זון, וועמען ראָזנ־קראַנץ האָט אויך יינגלווייז געזען אין שטיבל, ווען יענער איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן...

ווייזט זיך אַרויס, אַז דער איצטיקער רבי, אין ניו־יאָרק איז יענעם רביס אַן איידעם, און די איצטיקע רביצין איז דאָס די אַמאָליקע מיידעלע, דאָס אייניקל פון יענעם רבין, וואָס אים פלעגט ראָזנקראַנץ קומען אַלע שבת זען „פראַוון" דעם טיש.

דער אַלטער רבי, דער זיידע פון דער איצטיקער רביצין, האָט אים אַפילו אַמאָל, ווען ער האָט נאָך געהייסן, אַלס יינגל, לייבל, געגעבן „שלום־עליכם" און ביי אים, דעם דאַמאָלסטדיקן לייבלען, איז דאָס געווען אַ גרויסע זכיה... אמת, דאָס קינדערשע האַרץ האָט אים דעמאָלט געציטערט: טאָמער האָט דער רבי, זעענדיק אים דעמאָלט אין איין ריי מיט די חסידים, געמיינט אַז ער, לייבל, איז אַ זון פון איינעם אַ חסיד, פון די אַנגעפאָרענע חסידים...

ער האָט זיך אָבער, געדענקט ער, געטרייסט, אַז דער רבי האָט יאָ געוואוסט אַז ער, לייבל, איז אַ קלעמענקער גופא... והא ראיה, דער רבי האָט אויף אים אויפגעהויבן זיינע אויגן אונטער די געדיכטע ברעמען און געזאָגט פריינטליך:

— דיך, שקאָץ איינער, קען איך דאָך. נאָר נאָ דיר אויך שלום־עליכם!

און דער אַלטער רבי האָט אַזוי קלוג געשמייכלט, אַז ער, דער דעמאָלטדיקער לייבל, האָט דערזען ווי דעם רבינס פנים לויכט אינגאַנצן און די חסידים, האָט ער באַמערקט, האָבן שטאַרק הנאה, וואָס דער רבי האָט דערקענט אַ יינגעלע אַ היגן און אַ זון פון ניט קיין חסיד, און פונדעסטוועגן אים געגעבן שלום...

און יענעם שבתדיקן, צי יום־טובדיקן טאָג — ראָזנקראַנץ געדענקט שוין ניט געניו וואָס פאַר אַ טאָג ס׳איז געווען — האָט ער זיך געפילט אום־רויק־גליקלעך:

— דער רבי האָט אים געגעבן שלום־עליכם! דאָס איז אַ גרויסע זכיה, אָבער ס׳האָט אים ניט געקומט, ווייל ער, לייבל, איז אַ היגער... און דערצו איז זיין טאַטע אַ מתנגד... און אַפילו אַ משכיל...

איז דערפאַר די דאָזיקע פאַסירונג ביי לייבלען געבליבן לאַנג אין זכרון...

און דערהערט שוין דאָ אין ניו־יאָרק וועגן דעם אָנקומען פון דעם קלע־מענקער רבין אַהער, מעג עס שוין זיין גאָר אַן אַנדערער, און אַפילו יענעמס בלויז אַן איידעם, וועמען פערזענלעך ער האָט אַפילו אַלס יינגל ניט געקענט, האָט זיך ראָזנקראַנץ דערמאָנט אי אָן דער פּאַסירונג, אי אָן די באַזוכן זיינע אין רביס שטיבל, און אָן זיין קינדהייט און פריער יוגנט בכלל...

אויך האָט פאַר אים פאָרגעשוועבט ווי אונטער אַ שלייער דאָס מילדע, אידעלע פּנים פון דער איצטיקער רביצין, וועלכע זי איז נאָך אַ קליין מיידל געווען, איז געזעסן אויפן גאַנעק פון איר טאַטנס שטוב, רעכטס פון „שטיבל" און מיט נייגעריקייט באַטראַכט אַלע פאַרבייגייער...

געוואָרפן אויף איר אַמאָל אַ בליק, פלעגט זי פאַרשעמט אַראָפּלאָזן די אויגן. אויף אַ יינגל טאָר מען ניט קוקן. און דאָך האָט זי אַמאָל יאָ אַ קוק געטאָן. איז אָבער איר בליק געווען ווי מיט פאָרווארף, ווי זי וואָלט געוואָרנט:

— מען טאָר ניט...

נו, אַוודאי האָט מען ניט געטאָרט...

פונדעסטוועגן האָבן אַלע יינגלעך געוואוסט, אַז זי איז אַ יפת־תואר, וויל אַלע קינדער דעם רבינס — די זין און די טעכטער און די אייניקלעך — זיינען גרויסע פאַרשוינען, זייערע פּנימער לייכטן.

לייבל, וואָס איז שוין יינגלווייז געווען, צוליב דעם טאַטן דעם משכיל — אויף זיין אופן — אויפגעקלערט — האָט אויך אַזוי געהאַלטן. דער יינגערער זון, דעם רבינס, ר׳ שלמה חיימקע — אים, אַ יונגן בחור, פלעגט ער טאַקע זען אַלע שבת אין שטיבל גופא — יענער איז טאַקע געווען אַ פאַרשוין, מיט בלויע אויגן, און זיין קוק, אונטערן האַלב־פוטערנעם און האַלב־סאַמעטענעם שטרײַמל, אַזאַ פריילעכער... און יענער פלעגט זיך מער חברן מיט די יונגע חסידים, מיט די וואָס פלעגן זיינגען די זמירות, צוקנאַקנדיק מיט די לאַנגע וויסע פינגער, וואָס לייבלען, ווי אויפגעקלערט ער איז שוין געווען, פלעגט עס גאָר אַנטציקן און הויבן אים אַזש אין דער לופטן...

***

וועגן גיין צום רבין, שוין דאָ אין ניו־יאָרק, האָט ראָזנקראַנץ די ערשטע צייט ניט געטראַכט. און אויב ער האָט יאָ אַמאָל אַ טראַכט געטאָן, האָט ער זיך אַליין אויסגעמוסרט אין געדאַנק: וואָס הייסט — ס׳איז ניט דיין וועלט... און וואָס וועלן לייט זאָגן?...

ס׳איז אַפילו דאָ אַ תירוץ: די היים, די קינדערשע יאָרן... און דערצו — די שווערע לאַגע פון דעם נייעם רבין, פון זיין פאַמיליע, מיט וועלכער ער איז אַנגעקומען. און די רביצין, וואָס אָט געדענקט ער זי, ווי אַ קליין מיידעלע, וואָס זיצט ביי איר טאַטנס שטובס גאַנעק, קוקט דאָ אין דער ווייט, דאָ אויף פאַרבייגייער, און אויב זי באַמערקט שוין יאָ ווי ער, אַ יינגל, קוקט אויף איר, לאָזט זי אַראָפּ די אויגן. און טאַמער טוט זי אַ קוק אויף אים אויך, איז דאָס מיט פאָרוואָרף, און לויפט באַלד אַריין אין שטוב... קוקט ער שוין אַריין אין די פענצטער. די פענצטער זיינען אָבער פאַרהאַנגען, אַמאָל זיינען אַפילו ביי איין פענצטער די לאָדן פאַרמאַכט. קוק היינט, קוק מאָרגן — וועסט גאָרנישט דערזען, ס׳איז לויטער סודות און וואונדער...

און אַוודאי וועט ער ניט גיין. ס׳איז געגוג דער גרוס, וואָס ער הערט אַמאָל פון אַ לאַנדסמאַן. יענער איז שוין מער געוואָגט... דער לאַנדסמאַן קומט שוין אַריין צום רבין. ס׳איז אויפן חשבון פון לאַנדסמאַנשאַפט...

— און נישקשה — זאָגט אים דער לאַנדסמאַן — ס׳וועט אַייך גאָרניט שאַדן, ווען איר, ראָזנקראַנץ, וועט אויך אַמאָל אַריינקומען... און מען פרעגט טאַקע דאָרטן אויף אַייך: דער רבי, די רביצין... די קינדער אַפילו.

ראָזנקראַנץ האָט שוין געהאַט אַלערליי פראָבלעמען צו לייזן. אָזא מין האָט ער נאָך ניט געהאַט.

ביז ער האָט באַשלאָסן, אַז עס איז אַ היימישע זאַך.

ער וועט בלייבן דער זעלביקער פראָגרעסיווער מענטש. ער וועט אַריינ־קומען אַהין ווי אַ לאַנדסמאַן, ווי אייגנער, וואָס האָט יינגלוויז געשטילט זיין בענקשאַפט נאָך פרייד, ווען ער פלעגט אין אַ שבתדיקן נאָכמיטאָג אַריינ־קומען אין שטיבל...

און געפונען אַ זכות, אַז צום רבין אין קלעמענקע פלעגן קומען דאָס־רוב אָרעמע חסידים. אַ טייל פון זיי פלעגן שוין בלייבן אַ שטיק צייט נאָך יום־טוב און דער טיש איז פאַר זיי שטענדיק געווען גרייט.

— אַ מין יידישע „באַהעמיע" איז דאָס געווען — פאַרטיידיקט זיי איצט ראָזנקראַנץ אין געדאַנק, דערמאָנענדיק זיך די אָרעמקייט און די בענקשאַפט נאָך פרייד.

און ישובנדיק זיך אַזוי מיט זיך אַליין, איז אַנגעקומען ראָזנקראַנצן אַ בריוועלע. סיי אויפן קאָנווערט און סיי אויפן בויגעלע פאַפּיר — דער אַדרעס און דער טיטל פון רבין. אַפילו דער נומער פון טעלעפאָן האָט ניט געפעלט.

דאָס בריוועלע אַליין איז אָבער געווען אין יידיש. די אויסדרוקן — שטאָלץ, יחוסדיק און יידיש־וועלטלעך, און אַלט און נייַ. חשיבותדיק.

און אַוודאי — שרייבט מען אין בריוועלע — וועט ער, ראָזנקראַנץ, פאַרברענגען אַ פּאָר שעה צווישן אייגענע מענטשן, לאַנדסלייט, און זיך באַקענען אויך מיטן רבין, וואָס וויל זיך זען מיט אַזאַ לאַנדסמאַן ווי ראָזנ־קראַנץ איז.

און אונטערגעשריבן אין דער נאָמען פון דער רביצין און דער פאָמיליע־נאָמען, שוין אַ נייער, פון אַן אַנדער דינאַסטיע, ווי די פאָמיליע פון אַן איידעם פון דעם אַלטן רבין. אָבער אַ פאָמיליע פון גרויסן פאַרנעם.

אַמאָליקער יחוס! — האָט ראָזנקראַנץ, דורכלייענדיק דאָס בריוועלע, אַ מורמל געטאָן. און האָט באַשלאָסן צו גיין.

ס׳איז אַ היימישע זאַך...

***

ראָזנקראַנץ איז אַרויף אויף אַ גאָנעק. ס׳איז געווען אייגער פון די רייַע גאָניקעס, וואָס האָבן זיך געצויגן איינע נאָך די אַנדערע — גאָניקעס פון פּריוואָטע הייזער אין אַ שענערער גאַס פון ברוקלינער געגנט. צווישן די הייזער, אייגעקלעפּט אייַנע אין דער אַנדערער מיט דעם נומער אויף יעדער וואוינונג אין דער הויך ביי די טירן פון דרויסן, האָט ראָזנקראַנץ דערזען דעם אַנגעגעבענעם נומער פון דעם רבינס וואוינונג. ס׳איז געווען מאָדנע, וואָס אָט צווישן אַזוי פיל הייזער, אייגעקלעפּטע אייַנע אין די אַנדערע, מיט איין אויסזען, פון איין הויך, געפינט זיך דעם רבינס וואוינונג.

געדריקט דאָס עלעקטרישע קנעפּל, האָט אים אויפגעעפנט די טיר אַ יונגער בחור אין אַ קאָפּעליוש. ס׳איז געווען דער איינציקער באַוויַיז, אַז דאָס איז אייַנער פון דעם רבינס הויז־מענטשן, און אפשר אַ זון.

יאָ, טאַקע, דעם רבינס זון. אַ בחור מיט שוואַרצע ברענענדיקע אויגן.

ראָזנקראַנץ האָט אַרויסגערעדט, ווי פאַרשעמט, זיין נאָמען.

— אָ, יאָ... איך ווייס... מיין טאַטע, דער רבי, דערמאָנט אייך טאַקע, וואָס איר קומט ניט, און די מאַמע פרעגט אויך ביי די לאַנדסלייט. קומט אַריין.

באַלד זיינען אַנטקעגן געגאַנגען דריי יונגע מיידלעך, מיט שוואַרצע אויגן. די עלטערע — אַ יאָר צוויי־און־צוואַנציק, די יינגערע — אַ יאָר אַכצן. די דריי טעכטער האָבן אויסגעזען ווי זיי וואָלטן אַרויס פון ערגעץ אַ פאַרצויבערטן

פֿאַלאַץ. האָט שוין זייער ברודער, דער עלטערער, פֿאַרגעשטעלט זיי פֿאַר ראָזנקראַנצן. זיי האָבן חנעוודיק און פֿריינטלעך געשמייכלט, זיך געגריסט, ווי טעכטער פֿון לאַנדסלייט מיט אַ לאַנדסמאַן.

ראָזנקראַנץ איז געווען פֿאַרכאַפּט פֿון זייער טאַקט, האַלטונג און ליבלעכקייט.

ער האָט אָבער געזוכט מיט די בליקן נאָך עמיצן.

ער האָט שוין געוואָלט זען די רביצין. זי איז דאָך די אייניציקע, וואָס ער געדענקט פֿון זיין קינדהייט, און וועלכע דאַרף אים ערשט דערמאָנען די היים.

באַלד האָט זי זיך באַוויזן פֿון אַ באַזונדער ווייטן חדר. אין אמתן איז די וואוינונג געווען אין דער הויך, וואוהין עס האָט פֿון קאָרידאָר געפֿירט אַן אַרויפגאַנג פֿון טרעפּ. אונטן, אַ לאַנגער חדר, דאָס איז געווען דאָס שולכל. איצט איז דאָ פֿאַרגעקומען אַ סעודה, וואָס די פֿרויען לאַנדסלייט האָבן געמאַכט פֿאַר דער רביצין און פֿאַר אייניקע וויכטיקע געסט. פֿאַר דער רביצין האָט שוין ראָזנקראַנצן פֿאַרגעשטעלט איינע פֿון די פֿרויען, וועלכע ער געדענקט נאָך פֿון דערהיים. די רביצין, שוין אין די מיטעלע יאָרן, האָט זיך מיט ראָזנקראַנצן געגריסט אי ווי אַ רביצין, אי ווי אַ לאַנדספֿרוי. ניט געוואָגט אויסציען זיין האַנט, האָט עס געטאָן די רביצין — אויף אַ יידישלעכן אופן אים אויסגעשטרעקט די האַנט. ס׳איז אויסגעקומען, ווי די רביצין דערלאַנגט אים אַ שלום־עליכם...

ער האָט געוואָלט דערקענען די שטריכן פֿון דעם אַמאָליקן רבינס אייניקל — דאָס מיידעלע, וואָס ער האָט געזען זיצן אויפֿן גאַנעק. קעגן אים איז געשטאַנען אַ פֿרוי, וואָס האָט אין משך פֿון אַ צענדליק יאָר איבערגעלעבט אַזוי פֿיל.

זי האָט זיך ניט געקלאָגט. זי האָט בלויז פֿרום געשמייכלט. די דריי טעכטער, שוין איינגעזאַפּט אויך דאָס נייע לעבן פֿון נייעם לאַנד — ביי איר זייט. דער זון אַביסל אין דער ווייט, מיטן קאַפּעליוש אויפֿן קאָפּ.

און דאָ, ביי אַ געדעקטן טיש, זיצן פֿרויען. דאָס האָט מען געמאַכט אַ סעודה מיט דער כוונה צו געבן פֿון דער הכנסה דער רביצין אַ מתנה. און אויבן, אין דערהויך, זיצט דער רבי.

די רביצין, אָבער, פֿראַווען ניט קיין טיש. ס׳איז גאָר אַ „פֿעקעדזש פֿאַדי״, ווי זיי רופֿן עס, די לאַנדספֿרויען. פֿירן דעם טיש פֿירט גאָר אַ פֿרוי, וואָס איז דאָ די טשערליידי. זי טיילט אַפֿילו צו די חשובערע מיטגלידערינס ווערטער.

אָבער ראָזנקראַנץ האָט מען אויך געגעבן אַ וואַרט.

אַוודאי וועט ער רעדן.

און ער האָט אָנגעהויבן שטיל און נאָכדעם העכער:

ער וויל ניט לייקענען... ער איז ניט קיין חסיד. ער שטאַמט ניט פון חסידים. אָבער אַלס יינגל פלעגט ער קומען אַלע שבת אין שטיבל, ווען עס האָט נאָך געלעבט ר׳ אהרעלע. אויף ר׳ אהרעלעס טיש האָבן געגעסן אַ סך אָרעמע חסידים...

און וויבאַלד אַז אָרעמע, איז דאָך ניטאָ וואָס צו לייקענען. ס׳האָט געהאַט גרויס שיינקייט. איצט, אין דער נייער וועלט, באַקומט עס אַן אַנדער געשטאַלט. ס׳איז פאַר אים אַ פרייד צו זען, אַז די לאַנדסלייט ווייסן ווי אָפצוהיטן דאָס פאַרבליבענע שיינקייט, און ס׳איז אַ פרייד צו זען דעם נייעם דור, די קינדער, וואָס זוכן שוין זייער נייעם וועג, לויט די נייע אומשטענדן און באַגריפן.

די רעדע איז אַפלאָדירט געוואָרן. ס׳איז געווען פונקט ווי מען האָט אי זיך באַגעגנט, אי זיך דערמאָנט... און דערווייל איז אַ שמחה.

שפּעטער איז ראָזנקראַנץ אַרויף צום רבין, וועלכער האָט אים דערוואַרט.

דער רבי איז געזעסן אַליין אין אַ חדר, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ פאַרלאָר. בלויז די מנורה אויף אַ טישל בייַ אַ וואַנט און נאָך אייניקע היימישע חפצים, וואָס זיינען געראַטעוועט געוואָרן פון דער פאַרגאַנגנהייט און האָבן געפינקלט פון די וועגט אַראָפּ, האָבן צוגעגעבן דעם פאַרלאָר דער אויסזען פון אַ רבינס אַ חדר־מיוחד.

דער רבי, מיט אויגן וואָס האָבן געבליצט מיט קלוגשאַפט, איז געזעסן אויבנאָן בייַ אַ גרויסן טיש, געדעקט מיט אַ ווייסער סערוועט. אויפן סערוועט אַן אָפּענער ספר. דערזעענדיק אַריינקומען דעם גאַסט, האָט זיך דער רבי, ווי דער דין הייסט, אויפגעשטעלט, ווי פאַר אַן אורח, און אויסגעצויגן ראָזנ־קראַנצן די האָנט און געבעטן זיך זעצן.

ראָזנקראַנץ האָט זיך געזעצט נעבן רבין, געקוקט אויף אים מיט דרך־ארץ און מיט אינערלעכן ערפורכט. ער האָט שוין געלאָזט פריי זיינע באַגערן. ער וויל טאַקע הערן דעם רבין עפּעס זאָגן.

דער רבי, מיט אַ פאַרזאָרגט פּנים, — אָבער די פאַרזאָרגטקייט אַ ליכטיקע, אַ טונקל־שטראַליקע — האָט געקוקט אויף ראָזנקראַנצן מיט אַ וואַרעמען בליק.

מ׳האָט זיך צערעדט וועגן פּרנסה.

נו, אַוודאי... אָבער דער רבי האָט זיך ניט געקלאָגט אויף קיינעם. ער

האָט נאָר אָנגעווארפן אַ בילד פון דער אַמאָליקער חסידות. צו אַ רבין פלעגט מען קומען נאָך אַן עצה. און דער רבי האָט טאָקע געוואוסט ווי אַן עצה צו געבן. אַזוי פיל סוחרים פלעגן קומען... און טאָמער האָט דער רבי געגעבן אַ קרומע עצה, איז דאָס ערשט געווען מזלדיק...

און דאָ האָט דער רבי אַ גלעט געטאָן זיין זילבערנע באָרד, אַ ליכטיקן שמייכל געטאָן, און זיך טיפער געגרונטעוועט:

— איר פאָרשטייט: אַ מענטש טוט אַמאָל אַ קרומע זאַך און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז ס׳איז גאָר גלייך. אָלע וואָס זיינען באמת רייך געווארן, האָבן געטאָן לכתחילה אַ קרומע זאַך... און אַמאָל טוט אייניער אַ גלייכע זאַך, ס׳איז דאָכט זיך אַזוי קלוג, און עס גליקט ניט... אין דערין אָליין ליגט אַ גרויסער שכל... ס׳איז אַ טיפער ענין.

ראָזנקראַנץ איז געזעסן און געהערט מיט אַ פאַרכאַפטן אָטעם. עס האָט אויסגעזען, ווי דורך דעם רבין וואָלט ער געוואָלט דערגיין דאָס גאַנצע חסידות, דעם כח, וואָס איז אין דעם אַזוי פיל יאָרן געווען באַהאַלטן.

ער האָט אין דעם רבינס דערקלערן וועגן גלייך און קרום, מיט די עטלעכע קלוגע משלים און מאמרי חז״ל, מיט וועלכע ער האָט אין זיינע רייד דורכגעווארפן, דערפילט יענעם כח.

און פאַרברענגענדיק מיטן רבין ביז שפעט אין אָוונט, איז ער אַרויס פון רבינס וואוינונג אַ טיף־פאַרטראַכטער...

דאָס דערהויבענע ליד

— ...אַוודאי דאַרף מען ניט אַלץ, וואָס מ׳האָט געשריבן פאַרעפענטלעכן פאַר דער וועלט — האָט דער עלטערער דיכטער, וואָס איז געווען באַזונדערס אויפגעלייגט צו רייזן וועגן אָט דער דאָזיקער פראַגע, וואָס איז אָנגעריבן געוואָרן אין אַ קרייז פון באַקאַנטע, זיך אָנגערופן ביי אַ טישל אין קאַפע־הויז — און איבערהויפט — האָט ער פאַרגעזעצט נאָך אַ קורצן שווייגן און שמייכלענדיק ווי צו זיך אַליין — דאַרף מען זיין פאָרזיכטיק מיט די ערשטע זאַכן וואָס מען האָט געשריבן אין דער פריער יוגנט. אָבער מען קען דאָך נישט וויסן וואָס מיט אַזאַ זאַך אַפילו, קען אַמאָל פאַסירן. ווי איר זעט, קאָלעגן, בין איך היינט, אין אַ גוטער שטימונג, כאָטש אויף דער וועלט איז גאָרניט אַזוי פריילעך. אָבער דאָס וואָס עס האָט היינט פאַסירט מיט מיינעם אַ ליד, געשריבן גאָר אין דער פריער יוגנט, איז אַזוי טשיקאַווע און האָט דערצו אַ סימבאָלישע באַדייטונג, אַז ניט נאָר מוטיקט עס אין דער דאָזיקער צייט מיך אַליין, נאָר עס איז כדאי, אַז איר אַלע זאָלט עס הערן און אויך געמוטיקט ווערן.

דאָס דאָזיקע ליד, וועמעס געשיכטע איך וויל אייך איצט דערציילן, האָב איך נאָך אַלס ייִנגל, אין מיין טאַטנס קליין שטיבעלע געשריבן. אמת, ווען איך האָב דאָס דאָזיקע ליד געשריבן, איז אין שטיבעלע קיינער ניט געווען און דאָס גאַנצע שטיבעלע איז געווען אין מיין רשות. איך בין גראָד — ס׳איז געווען אַרום נאָך סוכות — געבליבן אין שטוב אייַנער אַליין. אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער, האָב איך אויפן הויף דערזען אַ צוגעטוליעטע צו אַ וואַנט די נאָך ניט פאַנאַנדערגענומענע סוכה פון אונדזער שכן. איך וויס ניט פאַרוואָס עס האָט מיך אַזוי געשטימט, אָבער איך האָב גלייך מיט אַ בלייפעדער אויף אַ שטיקל פאַפּיר, אפשר אויס אומעט — זיך געזעצט שרייבן

און אַנגעשריבן אַ ליד וועגן אַ סוכה. אויב איר ווילט וויסן, האָב איך נאָך דעמאָלט אפילו דעם מעטער ניט אָפּגעהיט. דאָס לידעלע, האָט איך האָב אַנגע־שריבן, ס׳האָט אַבער געקלונגען נישט שלעכט. די גראַמען איינע אין איינע... איך האָב עס דורכגעלייענט פאַר זיך אַ פּאָר מאָל און איך האָב אַליין ניט געוואוסט צי עס איז געלונגען, צי ניט. דערווייל זיינען איינע נאָך די אַנדערע אַנגעקומען די שטוביקע, פריער די מאַמע — פון אַ שכנה, דערנאָך דער טאַטע — פון גאַס און נאָכדעם די קלענערע קינדער, וואָס האָבן זיך שוין אַנגעשפּילט אין האַרבסטיקן דרויסן. דאָס שטיקל פּאַפּיר, אויף וועלכן דאָס ליד איז שוין געווען אַ פּאַרטיקס, האָב איך באַהאַלטן טיף אין אַ קעשענע, און עס באַלד פאַרגעסן. ווייזן עס האָב איך ניט געהאַט בדעה פאַר קיינעם, אין אַ פּאָר טעג אַרום האָב איך זיך אין דעם דערמאָנט, איבערגעלייענט עס נאָך אַמאָל און האָב עס ווידער אַריינגעלייגט אין קעשענע. ביז אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך גאָר פאַרגעסן, אַז איך האָב אַזוינס געשריבן. אַזוי איז מיט דער צייט דאָס ליד פאַרלוירן געגאַנגען.

כ׳האָב געשריבן שוין אַנדערע לידער, וועלכע איך האָב שוין אָפּגעהיט, פאַרשריבן איטלעכס אין אַ העפט, און מאַנכע פון זיי איבערגעשריבן אויף בויגלעך פּאַפּיר און געפּרואווט זיי שיקן אין רעדאַקציעס. און דווקא האָב איך זוכה געווען, אַז אַ טייל פון די געשיקטע זאָלן ווערן געדרוקט. נו, יענע פרייד פאַרשפּאָר איך אייך איצט צו דערציילן. זי איז אונדז אַלעמען באַקאַנט.

אין יאָרן אַרום, איך בין שוין געווען אַ יונגערמאַן אין די צוואַנציקער, שוין באַקומען אַ שטיקל נאָמען, און בין שוין לאַנג געווען אַוועק פון דערהיים, געוואוינט שוין אין דער גרויסער שטאָט. גיי איך איינמאָל — ס׳איז געווען סוף זומער — אַריין אין אַ רעדאַקציע. ערשט דער רעדאַקטאָר נעמט מיך אויף פריינטלעכער ווי שטענדיק און ער בעט מיך אַ ליד אויף סוכות.

געשטימט בין איך שוין דעמאָלט געווען ראַדיקאַל. אַ ליד מיינע, שיר ניט אַ רעוואָלוציאָנערע, האָט מען שוין געזונגען צווישן די אַרבעטער. ס׳איז שוין געווען די צייט פון דעם „בונד״ אויף דער יידישער גאַס, און איך האָב זיך געטוליעט צום „בונד״, און געפירט שוין, ווי אַ שרייבער, אַ רעוואָלוציאָנערן שטאָט בכלל. האָב איך דעמאָלט ניט געטאָרט פאַרעפנטלעכן אַ ליד וועגן אַ סוכה. ווען איך וואָלט אפילו אַנגעשריבן אַזאַ, בפרט, אַז איך וואָלט צו אַזאַ מין ליד שוין ניט געהאַט קיין שטימונג, און „מאַכן״ לידער — דאָס,

מוז איך זיך באַרימען, האָב איך קיינמאָל ניט געקענט. ענטפער איך דעם רעדאַקטאָר, אַז ניט איך האָב אַזאַ ליד און ניט איך קען אַזאַ ליד שרייבן.

דער רעדאקטאָר ווערט אַזש פאַרצווייפלט. ער מוז אומבאַדינגט געבן אַ ליד אין סוכות־נומער. דאָס פאָדערט זיין פרעסטיזש פון פון אַ פּעאיקן רעדאַקטאָר.

ער צוזיפצט זיך אַזש און לאָזט ניט אָפּ.

— איר מוזט מיר עפּעס געבן. און אויב ס׳פּאַסט אייך ניט, וועל איך עס דרוקן אונטער אַ פּסעודאָנים.

דערמאָן איך מיך אין מיין ליד, וועגן דער סוכה, וואָס איך האָב געשריבן יינגלווייז, אין דערהיים נאָך, מיט אַ בלייפעדער אויף אַ שטיקעלע פּאַפּיר, אָבער איך האָב זיכער עס שוין לאָנג פאַרגעסן.

פונדעסטוועגן דערצייל איך עס דעם רעדאַקטאָר, און איך שמייכל דערביי: קינדערשע זאַכן!

דער רעדאַקטאָר אָבער שיינט אַזש אויף און ער בעט זיך:

— אדרבה, גיט עס מיר אַהער, איר וועט מיך רַאטעוון.

— איך האָב עס זיכער פאַרגעסן — ענטפער איך שוין ערנסטער, און גלויב טאַקע, אַז איך האָב פאַרגעסן. און דעם רעדאַקטאָרס פּנים דריקט אויס פאַרצווייפלונג.

איך שטרענג אָן מיין זכרון, און דערמאָן זיך די ערשטע צווייַ פערזן. און איך דערפריי אים מיט זיי.

— שרייבט איבער דאָס גאַנצע ליד.

זען איך מיך שוין אַוועק ביי אַ טישעלע אין רעדאַקציע און, ווי אַ נס וואָלט פּאַסירט — דאָס גאַנצע ליד שווימט אַרויס אויפן פּאַפּיר שורה נאָך שורה, אַזוי אַכט־און־צוואַנציק שורות, איינע נאָך דער אַנדערער.

איך ישוב זיך אָבער צון געבן עס צו דרוקן אָפּילו אונטער אַ פּסעוד־דאָנים.

— ווייס איך וואָס — בין איך מבטל — אַ לידל וועגן אַ סוכה אינמיטן דערינען... וואָס וועט מען זאָגן?...

דער רעדאַקטאָר אָבער רייסט שוין דאָס שטיקל לענגלעכע פּאַפּיר פון מיינע הענט:

— ווייזט אַהער.

ער לייענט עס דורך, שמייכלט פאַר גליק און רימט:

— ס׳איז פונקט גוט.

און ער גיט עס מיר שוין ניט אַוועק צוריק.

מילא, פֿאַרפֿאַלן... און וויבאַלד אַ פּסעוודאָנים, איז וואָס קען עס מיר שאַטן. און דער האָנאָראַר אין אפילו דעמאָלט, נאָך אַלערליי מאַראַלע גליקן, נויטיק געווען.

אָבער דאָך פיל איך מיך ווי דערנידעריקט. דאָס ליד — אַ יינגלשעס, געשריבן אַזוי לאַנג צוריק, און די טעמע אַליין, וועגן אַ סוכה... און טאָמער דערגייט נאָך עמיצער, אַז ס׳איז מיינס — מען וועט מיך קריטיקירן.

ערשט כך־הוה. איך קום אַ צווייטן מאָל אין רעדאַקציע, נאָכדעם ווי דער נומער איז שוין דערשינען מיטן ליד אין סאַמע פראָנט, אמת, מיטן פֿאַרשטעלטן נאָמען — ערשט דער רעדאַקטאָר דערציילט מיר, אַז דער קריטיקער איז ערשט דאָ געווען און האָט דאָס ליד שטאַרק געלויבט און ער האָט געפרעגט ווער ס׳האָט עס געשריבן, און אַז ער, דער רעדאַקטאָר, האָט אים אַנטפלעקט דעם סוד!

פֿאַרפֿאַלן!

אָבער מער ניט. דאָס ליד מוז איך אינגאַנצן פֿאַרגעסן. אין אַ זאַמלונג פון לידער ניט אַרייננעמען עס.

און אין דער ערשטער זאַמלונג פון מיינע לידער איז עס טאַקע ניט אַריין. כ׳האָב געהאַט גענוג.

און איך האָב ווידער אין דעם ליד פֿאַרגעסן. די רעוואָלוציע, אין 1905, איז שוין געווען אין סאַמע פּלאַם. מער וואָלט מיר ניט געפעלט — טראַכטן וועגן אַזאַ מין ליד אין אַזאַ הייסער צייט.

גייט אַוועק עטלעכע יאָר און אויף דער וועלט איז שוין שטילער. ס׳איז רעאַקציע. צו אַ נייער זאַמלונג לידער, וואָס איך גרייט דעמאָלט צו, דאַרף איך האָבן אַ געווישע צאָל זייטן. פעלט מיר אויס פונקט אייניקע לידער.

דערמאָן איך מיך שוין מיט רחמים אין אָט דער ליד וועגן דער סוכה. האָ, צווישן אַזויפיל לידער וועט עס אפשר ניט אַרויסשרייען... און געדרוקט איז עס שוין אַמאָל געווען און באַמערקט האָט כמעט קיינער ניט.

האָב איך שוין, הייסט עס, דעם דאָזיקן ליד געגעבן מיין נאָמען. אָבער קיין באַזונדערע גריסן וועגן דאָס ליד האָבן איך ניט געהערט.

בין איך שוין געווען צופרידן, וואָס מען דערמאָנט עס ניט. עס האָט זיך געטוליעט צווישן די זייטן פון ביכעלע, ערגעץ אינדערמיט.

ערשט אין עטלעכע יאָר אַרום, און איך וואוין שוין דאָ אין אַמעריקע, באַקען איך זיך מיט אַ יונגער פרוי. ס׳איז געווען זומער, אויף אַ דאַטשע. די יונגע פרוי איז ניט לאַנג פון דער אַלטער היים, פון אַ שטעטל ערגעץ אין אוקראינע. אַ ווייבל פון פאָלק — זינגט זי אַלעמאָל יידישע לידער. און לכבוד מיר זינגט זי אפֿילו דאָס ליד וועגן דער סוכה — מיין ערשטע ליד. אָבער, אַז ס׳איז מיינס, ווייסט זי ניט. ווייל זי קען עס נאָך פון לאַנג... וועג זי איז אַ קינד געווען, האָט מען דאָס ביי זיי געזונגען. מ׳האָט עס, קענטיק, אויסגעלערנט פון דער צייטונג.

וועג איך שוין איבעראַשט. דאָס ליד שווימט שטענדיק אַרויף, ניט צו פאַרגעסן. און דאָס ווייבל זאָגט, אַז דאָס ליד איז באַקאַנט אין זייערע מקומות שוין לאַנג. איז ווי באַלד אַזוי, האָב איך עס שוין איבערגעדרוקט, ניט גע־ענדערט, אין אַ נייער זאַמלונג.

דערווייל טראָגן זיך איבער דער וועלט אַלערליי שטורעמס. מלחמות, רעוואָלוציעס, דיקטאַטור אין דייטשלאַנד. לענדער ענדערן זיך. וועלטן גייען אונטער... און אָט ווערן מיר פאַרווירט פון דייטשלאַנד. די דייטשע יידן ווערן אונטערדריקט, ווי אין די פינצטערע צייטן. ניטאָ קיין אַנזאָג, קיין ווידער־שטאַנד, קיין שטראָל פרייד.

איך פיל זיך דערשלאָגן, פאַרשעמט. די אויסנאַם טרייסט מיך ניט. מיינע ברידער אין דייטשלאַנד — זיי, פון די געהויבנסטע — פאַרשטומטע און גע־פאַלענע. עס ווילט זיך זיי מוטיקן, אַנזאָגן, טרייסטן נאָר ווי אַזוי?... מיט וואָס?...

זעלטן וועג עס קומט אַן אונדזער וואָרט צו זיי, און זייערס צו אונדז... איך וואָלט צו זיי געשריבן, געזונגען פאַר זיי לידער. נאָר ווי אַזוי...

און הערט וואָס עס האָט פאַסירט:

אין אַ נומער פון אַ צייטונג, וואָס די יידן אין דייטשלאַנד גיבן איצט אַרויס און אַ קאָלעגע פון אַ היגער רעדאַקציע האָט מיר די טעג צוגעשיקט, געפּין איך אַן אַרטיקל דער אַרטיקל איז וועגן מיר און דער אַרטיקל איז פאַרענדיקט מיט אַן איבערזעצונג פון אָט דעם ליד, וואָס איך האָב געשריבן אַלס קליין ייִנגעלע, אין אַ קליין שטיבעלע, מיט אַ בלייפּעדער אויף אַ קליין שטיקל פאַפּיר — און איך האָב זיך מיט דעם אַמאָל געשעמט.

און דאָס ליד, אין דער איבערזעצונג, איז אויסגעוואָקסן — וואָרט אין

וואָרט איבערזעצט, און פון די וועלטער שטראָמען קוואָלן טרייסט, האָפענונג און מוט פאַר אונדערדריקטע בריידער. און איצט האָבן זיי דאָס ליד אַנטדעקט און דאָס ליד מוטיקט זיי.

און דער דיכטער, אַן אויפגעשטורעמטער, פריידיק פון דער ליד, מיט גרויס מיטגעפיל און רחמים צו זיינע בריידער אין דייטשלאַנד, האָט פאַר־ענדיקט:

— און איצט גייט און טרעפט וועלכעס ליד ניט צו פאַרעפנטלעכן...

די קאָלעגן צוהערער, איבעראַשטע פון דער פּאַסירונג, האָבן אַ זויילע ווי אין אַנדאַכט געשווּיגן און באַלד האָט זיך אייַנער אַנגערופן:

— ס׳איז ווירקלעך סימבאָליש...

און אַ צווייטער האָט צוגעגעבן:

— אַזוינס איז כדאי צו פאַרשרייבן...

און דער עלטערער דיכטער, אַליין דורכגענומען פון זיין דערציילן, האָט ניט צוגעזאָגט און ניט אָפּגעזאָגט. עס איז געווען קענטיק, אַז דערווייל איז ער צו איבעראַשט, ער זאָל עס קענען איבערגעבן אין אַ ליטעראַרישער פאָרם...

צוויי חברים

ישראל, דער גרעסטער בעל־תנ"ך אין שטאָט, וואָלט אפשר, צוגלייך מיט זיינע חברים פון דער יוגנט, געהערט שפּעטער צו די אויפגעקלערטע אין שטאָט; ער האָט אָבער צו־שטאַרק געהאַלטן פון תנ"ך. איז ער מיט דער צייט, שוין נאָך דער חתונה, אַז זיין יונגע, ליב־שמייכלענדיקע ווייבל, רייזל, האָט אים שוין געבוירן אַ קינד און ער האָט שוין באַלד געמוזט אַראָפּ אויף אייגענע קעסט, זיך געזומען לערנען תנ"ך מיט די יינגלעך פון די גאַנץ־ און האַלב־אויפגעקלערטע פריערדיקע חברים זיינע, צי אַזוי מיט יינגלעך פון די שענערע בעלי־בתים אין שטאָט.

קענען תנ"ך האָט ניט געהייסן, אַז אין גמרא איז מען, חלילה, געווען אַ קנאַפּער למדן. אַזוי ווי עס האָט ניט געהייסן אַז אַ גרויסער למדן האָט געהאַט אַ קנאַפּע ידיעה אין תנ"ך. נאָר קענען צו קענען איז ניט גלייך. איינער קען אָפּלערנען אַ בלאַט גמרא און אַן אַנדערער קען האָבן סמיכה און פּסקענען שאלות. אַזוי קען איינער „אָפּלערנען" אַ קאַפּיטעלע תנ"ך און דער אַנדערער קען גאַנץ תנ"ך כמעט אויף אויסנוויניק און עס איז ניטאָ קיין איין וואָרט אַפילו אין איוב, וואָס ער זאָל ניט וויסן דעם „טייטש"...

און דערצו איז נאָך דאָן געווען אין תנ"ך־קענען עפּעס אַזעלכעס, וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט אויפגעקלערטקייט. דאָס הייסט, קיין אַפּיקורס זיין מיט תנ"ך אַליין האָט מען ניט געקענט, אָבער אַז מען פאַרטיפט זיך אַפילו אין אַ קאַפּיטל יחזקאל און ווער רעדט אין קהלת, איז דאַרף מען קענען אַרויסקומען צוריק דער זעלבער מאמין, ווי איידער מען האָט זיך פאַרטיפט...

און ישראל, דער גרעסטער בעל־תנ"ך האָט זיך טאַקע אָפּט מאָל געחדושט:

און ווי באַלד ער האָט געהאַט אַלס תלמידים די יינגלעך פון זיינע

געווען חברים, וועלן זיי אַלע האָבן זיך, בחור־וויז, געשניטן אויף נייע דרכים, האָט מען ישראלן ניט פאַרהערט אין חקירה...

טראַכט זיך, וואָס דו טראַכטסט, אַבי „טייטש־אָפּ" ריכטיק דאָס וואָרט און זאָג דעם פּשט און זאָל דאָס יינגל, אַז עס לערנט ביי דיר, ישראל, אָפּ אַ צוויי־דריי זמנים, טאַקע קענען תנ"ך...

גמרא איז מען דיר שוין מוחל... דאָס האָט ניט געהייסן לגמרי מוחל. תנ"ך אַליין איז דאָך עפּעס צו־פריי. האָט אַוודאי ישראל דער בעל־תנ"ך אויך געלערנט גמרא מיט זיינע אַכט תלמידים, — און מער ווי אַכט האָט ער אין אייַן זמן צו זיך אין חדר ניט געזומען, צוליב פרייער לופט און „צוליב דער געזונטהייט פון די תלמידים", ווי ער האָט עס אַליין אין האַלב דייטש אַרויסגעזאָגט... אָבער סיי ווי סיי איז דאָס גמרא־לערנען ביי אים געווען מער אַ צוליב טאָן זיינע בעלי־בתים, די חברים...

אָבער אויב יאָ גמרא — פון וואָס ער האָט דווקא יאָ געהאַלטן — איז ניט קיין גיטין און ניט קיין קדושין, נאָר טאַקע אַ בלעטעלע סנהדרין, צי גאָר פון די גרינגערע, וואָס האָבן צו טאָן מיט פעלד־אַרבעט, פון וואָס ישראל און די טאַטעס פון זיינע תלמידים האָבן שטאַרק טייער געהאַלטן. דערצו זיינען די דאָזיקע גמרות געווען אין כמעט ריינע לשון־קודש... כאָטש ישראל, בכלל אַ געראָטענער אין לשונות־לערנען, האָט אויך פאַרשטאַנען און געקענט די שווערסטע גמרא־ווערטער, און דערצו וויסט ער וואו מען זוכט אַ טייטש־וואָרט אויך פון גמרא.

די טאַטעס פון די תלמידים זיינען אָנפאַנגס געווען מיט אים, מיט ישראל דעם בעל־תנ"ך, אויף דו. אַ קלייניקייט, אינאיינעם „געטאָן" אויף לשון, אויף בילדונג, אויף רוסישער גראַמאַטיקע און אויף לשון־קודשדיקן דקדוק, — וועט מען אים איצטער אָנהויבן זאָגן איר? צי רופן ר' ישראל? שפּעטער אָבער איז ישראל אַריין וואָס וויטער אין זיין לערנען תנ"ך און טאַקע מיט דעם אמתן ניגון, וואָס איז אי אַ באַקאַנטער, אי זיינער, ישראלס, איז שוין שווער געווען אָפּילו אַ „טאַטן", אַ געווועזענעם חבר ישראלס, אים צו זאָגן דו...

אַז מען הערט אים לערנען, אין אַ זומערדיקן טאָג, וועלן די פענצטער פון חדר זיינען אָפן, — איז דער ניגון אַליין, דאַכט זיך, אַ תנ"ך־ניגון, ישראלס אָן אויפטו... אין ניגון האָט ישראל — אַזוי האָט זיך זיינע בעלי־

בתים, פריערדיקע חברים, געדאַכט — אַריינגעגעבן זיין בענקשאַפט נאָך אַ מער פרייען לעבן... און זיי אַליין פלעגן, פֿאַרבייגייענדיג זיין חדר, ניט דערוועגן זיך שוין אַריינגיין גלייך אין חדר. אַן אַנדערער פלעגט אָפּוואַרטן, צוקומען צום פענצטער און פון דרויסן אַריינזאָגן דעם „גוט מאָרגן"...

האָט מען געזען באַשיינפּערלעך, אַז מען האָט ישראלן מיט זיינע אַכט תלמידימלעך, מיט זייערע פֿאַרטרוימטע אויגעלעך, ווי אָפּגעשטעלט, פון אַ ווייטן גיין ערגעץ, אינמיטן דערינען... אין גיין האָט זיי פֿאַרטראָגן מער דער ניגון פון זייער רבין, ר׳ ישראל...

ישראל אַליין — ער וואָלט זיך געשעמט אויסצוזאָגן — האָט זיך אויך דערפילט, ווי מען האָט אים אַליין געשטערט אין עפּעס אַזוינס, וואָס האָט אים שטאַרק זיך געגלוסט. פון דעם איבערייסן אים פון לערנען האָט ער געדרונגען, אַז ער האָט אַליין געהאַט הנאה פון לערנען די פּסוקים פון תנ״ך, פון דעם ניגון, פון דעם מיט־לערנען פון די ליבע קינדער, די תלמידימלעך...

אָבער אַזעלכעס טאָר מען ניט מגלה זיין אַפילו וועז דער בעל־הבית, וואָס צאָלט דעם שכר־לימוד, איז אַ געוועזענער חבר...

— אַזוי. געקומען זען ווי איך קנעל... הא, זלמן... געקומען מיך פֿאַרערן, צי קען איך לערנען... נו, איך קען?

און ניט דערוואַרטנדיק קיין ענטפער פון בעל־הבית, דעם חבר, פלעגט ער שוין אַריין אין זיין ראָלע:

— ווייסט, זלמן, אַ שיין קאַפּיטעלע אין ישעיהו. געדענקסט נאָך אים?...

זלמן, דעם תלמידס טאַטע, ישראלס חבר, גייט שוין אַריין אינווייניק אין חדר, זעצט זיך שוין צו אַ ווייַלע אויף אַ ברעג באַנק, אויף וועלכער זיין ייִנגל, לייבל, זיצט איצט און לערנט ביי זיין אַמאָליקן חבר.

ער בליקט אַריין אין תנ״ך, אין דעם קאַפּיטל, וואָס ישראל האָט אַזוי געריימט... עס איז דאָך טאַקע פון די שענסטע קאַפּיטלען. זלמן אַליין, אַ קענער פון לשון־קודש, וואָס האָט געשריבן אויך אַ שיר, איז ער געווען דער אמתער אָפּשאַצער פון אַ שיינעם קאַפּיטל תנ״ך, און ער פלעגט ענטפערן:

— נו, אַוודאי געדענק איך דעם קאַפּיטל; אָבער ניט אויף אויס־ווייניק...

און דאָ זינגט אָפּ ישראל, שוין פֿאַרן בעל־הבית, פֿאַר זלמנען, די ערשטע פּסוקים פון קאַפּיטל...

זלמן ווערט דורכגענומען... ווען ער וואָלט געהאַט מער צייט און ווען ער וואָלט זיך ניט געשעמט, וואָלט ער געזעסן און געהערט ווי אַזוי ישראל לערנט אַ קאַפּיטל ישעיהו, און נאָך מיט אַזאַ מין ניגון...

און רייזל אַליין, זיין ווייב, — זי האָט געוואוינט דערווייל, ביז מען וועט זיך אַרײַנציען אין אַ גרעסערער דירה, וואו עס וועט אויך זיין אַ חדר, אין אַ צווייטער גאַס, — האָט אים, ווען דער טאָג איז געווען צו־גרויס, געבראַכט עסן אין חדר אַריין. אָבער ווען זי איז געקומען האָט ער ניט געהערט... זי איז אַריין אין דער שטיל, ניט צו שטערן אים... און טאַקע דער ניגון אַליין האָט אים ווי פֿאַרכישופּט... רעדן האָט ער גערעדט דווקא שטיל.... „קיין עין־הרע, וואָס פֿאַר אַ שטימע", האָט זי געטראַכט און זיך געבענטשט מיט אים אין געדאַנק...

ערשט ביי אַן אָפּשטעל, אַז ער האָט זיך אומגעוענדט, האָט ער דערזען ווי רייזל שטייט ביים טיש און האַלט דאָס קרוג מיט געקעכטס אין האַנט, איבערגעדעקט מיט אַ ווייס סערוועטל.

— וואָס, געקומען געוואויר ווערן? — האָט ער געשמייכלט צו איר אָפּן...

ווייל וואָס איז שייך שעמען זיך? שיר השירים קען ער אויסנווייניק און אין מאַפּו'ס „אהבת ציון" איז ער קלאָר אויפֿן בלאַט, איז אַז ער ווייל, איז רייזל טאַקע שולמית פון שיר השירים...

סוף זומער, אָבער, איז אים אויסגעקומען צו לערנען מיט זיינע תלמידים קהלת. אַזוי האָבן פֿאַרלאַנגט אַ פּאָר בעלי־בתים, זיינע חברים פון פּריער, ווען ער איז אַ בחור געווען און זיך געשניטן אויף דעם היינט־וועלטיקן און געזוכט נייע וועגן...

אַוודאי איז אויך „קהלת" געווען ישראלן נאָענט... עס זיינען דאָ אַזעלכע טיפּע רעיונות, און אַפילו פּרייַע, אויב מען ווייל און אויב מען זוכט... אָבער מיט די קליינע יינגלעך האָט ער זיך ניט געוואָלט טיילן מיט די דאָזיקע געדאַנקען. דער עיקר — מיטן הכל הבל. ער האָט נאָך זיי געוואָלט שוינען. דעמאָלט האָט ער, ישראל, שיר ניט געוואָלט טאָן מיט

קהלת, וואָס מיט טויזנטער יאָרן צוריק האָבן אַנגערע געוואָלט: באַהאַלטן עס; דאָס הייסט, ניט לערנען עס מיט די יינגלעך...

אָבער באַלד האָט ער זיך אַליין געמוסרט:

„ס'וועט דאָך זיין פשוט גניזה — באַהאַלטן — ווי מ'האָט עס גערופן אַמאָל. נו, האָט ער אַ רעכט דערצו? און פאַרקערט, איצט וועלן עס די יינגלעך בעמען גרינג; הכל הבל איז ביי זיי גאָר אַ שפיל — זיי ווערן אָפילו ניט אומעטיק"...

אָפגעלערנט מיט די יינגלעך עטלעכע פסוקים, האָט ער זיי פונדעסטוועגן דאָס ערשטע מאָל אַ פרעג געטאָן:

— ווי געפעלט אייך עפעס קהלת, שלמה המלכס חכמה?...

— שיין! — האָבן אַלע אַכט יינגלעך אויסגעזונגען...

האָט ער געוואָלט זיין זיכער אין זייער מבינות און געפרעגט ווידער:

— געפעלט אייך טאַקע, באמת?

— יאָ, רבי! — האָבן זיי געענטפערט.

דעם ניגון אָבער צו קהלת האָט ישראל פון זיך אַליין געענדערט... ער ווייסט ניט פאַרוואָס. עפעס האָט זיך צו קהלת ניט געפאַסט דער ניגון, וואָס צו ישעיה, צי אָפילו צו ירמיהו, צי צו די אַנדערע „נביאים". דאָס זיינען געווען פסוקים מיט געדאַנקען פון אַ קלוגן קעניג... און ישראל האָט זיי ניט געקענט אויסזינגען, ווי די פסוקים פון די נביאים...

נאָר וואו־ניט־וואו, אַז עס איז געקומען צו די שטעלן וועגן דער אומגערעכטיקייט פון דער וועלט, פון די שטאַרקע קעגן די שוואַכע — דאָ האָט ער זיך צעזונגען ווי ביי די נביאים.

און אַז רייזל איז אָנגעקומען אין אַזאַ טאָג, וועט ער האָט געלערנט קהלת, האָט ער שוין דעמאָלט זיך ווי פאַרשעמט:

„וויס איך וואָס — דוקא איצט, ביי קהלת לערנען, איז זי אָנגעקומען"...

אָבער רייזל האָט גראָד אַזוי חנעוודיק געשמייכלט און אַזוי קלוג געבליקט אויף אים פון אונטער איר טיכל איבערן שטערן, אַז ער האָט שיר ניט פאַרגעסן אַן קהלת און געמיינט, אַז דאָס לערנט ער משלי, וואו עס געפינט זיך דאָס קאַפיטל אשת־חיל...

האָט ער איר צוגעשמייכלט אַנטקעגן און זיך געזונמען צום קהלת מיט מער חשק און מיט אַ מונטערן ניגון...

און אַזוי ווי עס איז שוין געווען סוף־הזמנימדיקע טעג, און מען האָט געלערנט מיט די תלמידים בלויז ביז נאָך מיטאָג, האָט שוין רייזל גע־ווארט אויף אים.

און זיי זיינען שוין געגאַנגען ביידע אַהיים.

ס׳האָט געשיינט די האַרבסטיקע זון, ליבלעך אומעטיק, אָבער ווי אַנגעגאָסן מיט וויין... ישראל — סיי מיט זיינע אייגענע געדאַנקען און סיי מיט די אויסגעזונגענע ערשט אין חדר מיט די תלמידים ביי קהלת־לערנען, וואָס ער קען עס סיי־ווי־סיי אויסנווייניק — האָט זיך געפילט, גייענדיק מיט רייזלען, ווי באַרוישט. אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז עפעס מער ווי אַ מלמד, וואָס איז, אמת, דער גרעסטער תנ״ך־קענער און באַקומט אַ גרעסערן שכר־לימוד.

ער האָט זיך געפילט, ווי ער וואָלט אַנטדעקט דעם סוד פון גליק און פון דעם תכלית פונעם מענטשן אויף דער דאָזיקער וועלט...

די זון האָט זיך העלער צעלויכטן, געוואַרעמט ישראלן ניט נאָר זיין שלאַנקן גוף, אייגעהילט אין דער לעצלעכער קאַפאָטע, נאָר אויך אינע־ווייניק, די געדאַנקען...

און אַז עס איז געקומען סוכות־צייט, וועלן ער האָט זיך געטראָפן מיט זיינע באַלעבאָטים, די גענוועזענע חברים, האָט ער זיי — לכבוד שבת חול־המועד, טאַקע אין בית־המדרש, וועלן מען האָט געהאַלטן ביים „לייענען״ — אייגעטייטשט אויף דאָס ניי עטלעכע פסוקים פון קהלת און, דרך אגב, אַרויסגעזאָגט אַ געדאַנק וועגן דעם תכלית פון דער וועלט, און אַז קהלת איז ניט אפיקורסות, נאָר אַדרבא, און ער האָט פאַרענדיקט:

— ס׳איז אַ טיפער ענין...

די חברים זיינע פון דער יוגנט און שפעטער די בעלי־בתים זיינע, האָבן אים פאַרשטאַנען און האָבן צוגעגעבן, אַז ער איז געוועכט, און איין חבר האָט אים געבעטן אַרייַנצוקומען צו אים, זיך דורכרעדן וועגן נעמען דאָס ייִנגל אויף נאָך אַ זמן צו אים, ישראלן, אין חדר אַריין...

און נאָכדעם האָט שוין ישראלס באַלעבאָס צוגעגעבן גוטמוטיק, ווי אַ חבר:

— קום אַריין, ישראל, און מיט רייזלען טאַקע, אויף כיבוד, אין די אַנדערע טעג יום־טוב... און מען וועט זיך דורכשמועסן אויף אַ היימישן אופן.

און ישראל איז שוין געקומען, ניט ווי אַ רבי צו בעטן אויף נאָך אַ זמן דעם תלמיד, נאָר ווי אַ חבר און אַן אויפגעקלערטער, אַביסל דורכ־לופטערן די פרייַע געדאַנקען — טאַקע צו אַ „באַלעבאָס", אָבער פאָרט אַן אייגענער מענטש, אַ חבר פון דער יוגנט, ווען מען האָט געריכטן, אַז מען וועט ווערן די גאָר גרויסע קענער.

און ביי דעם יום־טובדיקן כיבוד פלעגט מען שוין זיך טאַקע צורעדן וועגן הויכע ענינים, וועגן לשון־קודש, וועגן בילדונג, וועגן תכלית פון מענטשן און טאַקע אויך וועגן קהלת... ווי באַלד מען האָט עס „געלייענט" דעם שבת־חול־המועד פון דער בימה אַראָפּ.

און ישראל, נאָך דעם ביסעלע כיבוד מיט דעם ביסעלע משקה, איז געוואָרן שוין רעדעוודיקער און אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג: „עס איז געווען אַ גליק פאַר דער וועלט — ווייל די אומות העולם האַלטן אויך פון אונדזער תנ"ך — וואָס קהלת האָט מען ניט פאַרבאָטן אַריינצונעמען אין תנ"ך... אַ קלייניקייט, די געדאַנקען און דער לשון, די שיינקייט און די טיפקייט!..."

און צוליב דעם האָבן שוין די צוויי חברים געגומען נאָך צו ביסלעך משקה, און יעדער האָט פאַרביסן מיט שטיקלעך טאָרט, וואָס איז געווען, ווי אויף אַזאַ יום־טוב — פון דער פולער האַנט...

איך בין געגאַנגען אין דעם שטילן פעלד

„איך בין געגאַנגען אין דעם שטילן פעלד, —
עס האָט דער צער מיך ווייט געטריבן,
ביז וואַנען איך בין שטיין געבליבן,
איך האָב דערהערט דעם טרויער פון דער וועלט.

ס׳איז שטיל געווען, דאָך איך האָב געהערט
ווי עמיצער איז שטיל ארומגעגאַנגען
און פול געוואָרן איז די לופט מיט קלאַנגען,
און שטיל געטרויערט האָט די גאַנצע ערד.

און אָט איז נאָכט געוואָרן, די לבנה הויך —
איך ווייס ניט ווי אַזוי, פון וואַנען,
איז אויפן הימל ציטערדיק געשטאַנען
און האָט געטרויערט, דאָכט זיך, אויך.

און וואָס די גאַנצע וועלט האָט דורכגעלעבט,
אין אַלע אירע צייטן דורכגעליטן, —
האָט שטיל פאַרביי מיר דורכגעריסן,
און דורכגעקלונגען, דורכגעשוועבט...״

אין דעם נייעם לעבן

(יידישע ערד־אַרבעטער געווידמעט)

אין דעם נייעם לעבן,
ביי די נייע פרייד,
מוז מען נעמען, געבן,
מינים צו באַשיידן.

ניט באַקאַנטע בלומען,
ניט געוואוסט זינט יאָרן;
יעדער בלום אַ נאַמען
ווי ערשט ניי־געבוירן...

בוימער — ניט פאַרשעמען,
מיט די וואונדער־צווייגן,
רופסטו זיי מיט נעמען
העכער זיי נאָך שטייגן...

פייגל אין די הויכן
זאָלן נעמען קריגן
יעדער מיט זיין צייכן,
יעדער מיט זיין ניגון.

פליגעלעך אין לופטן —
גיי און צייל זיי איבער!
וויסט דעם מיין ווי רופט מען —
ווערן זיי דיר ליבער.

וויסטו וועלכע פאַרבן —
וועַן די זון גייט־אונטער
איז ביי פולע גאַרבן
איר פאַרגיין אויך מונטער.

וויסט וועז וועלט יאָגן,
אלע זייערע גאַנגען,
וער וועט רעגן טראָגן
פאַר אַ פעלד מיט זאַנגען;

און די אלע שטראָמען
וואָס ביי וועגן פליסן
יעדער מיט זיין נאַמען
זאָל דעם יידן גריסן...

אַ טאָג, אַ האַרבסטיקער

אַ טאָג, אַ האַרבסטיקער, ווי פֿאַר אַ רעגן...
איך קוק אַרויס פון פענצטער... וואַלקן ציען
און פייגל, אומעטיקע און פֿאַרזאַרגטע, פליען
און שטעלן אָפּ זיך ווי זיי וואַלטן איבערפרעגן,
צי פליען ווייטער, אָדער דאָ ביים הויז פֿאַרבלייבן —
ס׳איז האַרבסטיק אומעטום... צו וואָס זיך אומצוטרייבן?

וואו בעסער איז, ווער קען דען ווּיסן...
דאָך פליען זיי אַוועק — זיי האָבן פליגל...
איך שיק זיי צו מיט שטומע בליקן מיינע גרוסן...
איך ווּאַרף מיין בליק נאָך ווייטער, ווי פֿאַרטיפט אין טרוימען.
אַנטקעגן מיר זיך הייבט און גלאָצט דער קוימען
פון אַ פֿאַבריק פון שטיין און ציגל...
וואָס דאָרטן ווערט געמאַכט איך קען ניט דרינגען
איך זע דעם רויך וואָס יאָגט זיך בלויז ווי צו פֿאַרווייטלען —
דאָ רואיק, אין געוועבטע גראָע רינגען
און דאָ אין טונקעלע, אין הויכע זיילן...

און ווייטער זע איך ליגט דער טייך דער גלאַטער
היינט קוקט ער אויס, אויך ווי דער טאָג, אַ מאַטער.
דאָך שניידן דורך אים וועלן-ניט-וועלן די שיפן
און גיבן רוישיקע און הילכיקע סיגנאָלן,
וואָס זיי מיין בענקשאַפט מערער נאָך פֿאַרטיפן
און שטאַרקן מיר די האָפענונג, ניט זיין געפֿאַלן!

דיכטער־פאַנטאַזיע

וועז צער איז גרויס, ער טונקט זיך אַף,
אין טיפקייט פון די גרונטן;
ער שטייגט אַרויף, ער גלייכט זיך אויס
ביז רויס, דעם העל־באַזונטן.

ער שיקט זיין בליק אין יעדער זייט,
וואו מענטש אויף ערד געפינט זיך;
וואו צער איז נאַנט, וואו פרייד איז וויט,
וואו לעבן לעשט און צינדט־זיך.

און זיין געדאַנק, אין וועלט־געדראַנג
יאָגט אום און פליט אויף פליגלען;
וואו גליק־פאַרלאַנג און וואו געזאַנג,
וואו פרייהייט — אונטער זיגלען...

אָט איז ער דאָרט, אָט איז ער דאָ
און באַלד ער פליט שוין ווידער;
ביז וואַן ער קומט אין גוטער שעה
און ברענגט אונדז מוט און לידער...

דער מענטש

דער מענטש איז אַן אות אין גאַטס שריפט,
אַן אַנד׳רער — א גליענדיק וואָרט;
דו לייגן די ווערטער פֿאַרטיפט,
און אותיות — אין וויטעסטן אָרט.

גאַטס בוך איז אינגאַנצן די וועלט,
די רוימען דאָס בוך ווילקלען-איין;
די בערג און די טאָלן און פעלד —
צום בוך א באַצירונג זאָל זיין.

און שטורעם — דאָס איז פּראָטעסט,
און רעגן — דאָס איז אָפּט געוויין;
ווען איין אות אין צווייטן פֿאַרגעסט,
ווען מענטש נאָר געדענקט זיך אליין...

אין רעגן, אין ווינט

וואָס טוען צוויי עופהלעך קליינע אין גאַס —
אין רעגן, אין ווינט און אין קעלט?
די הענטעלעך — אייז און די פיסעלעך — נאַס,
די ליפּעלעך — בלוי און די בעקעלעך — בלאַס:

וואו איז זייער היים אין דער וועלט?

— זייער היים! זייער היים בין איך, זאָגט די גאַס,
אין רעגן, אין ווינט און אין קעלט.
וואו גייען צוויי קינדערלעך קליינינקע היינט,
אין רעגן, אין ווינט און אין קעלט?

וואו איז זייער היים אין דער וועלט?

פאַרזאַמט ניט

(פראַגמענט פון אַן ערשטן־מאי ליד)

פאַרזאַמט ניט די לידער
פון פרייהייט מיט רמז;
די אויפשריפטן, ברידער,
וואָס מאַנען דעם אמת...

צום גאַנג זיך צו גרייטן
מיט ליכטיקן שמייכל,
די מחנות צעשפרייטן
מיט ליבשאַפט און שכל.

פאַרנעמט פרייע וועגן,
און פרייע געמאַרקן,
מיט ליבע אַנטקעגן
די מידע צו שטאַרקן.

מיט לידער דערגרייכן
די וויטסטע ברידער,
דערוועקן די הייכן,
דערהויכן דעם נידער...

היימלאַנד

(נאָך באַלפורס דעקלאַראַציע)

איך וויים ניט פון נאָענט,
איך וויים ניט פון וויים:
אוּן וואָס זיינען יאָרן
פון טויזנטער צייט?

מעג ליגן מיין היימלאַנד
פאַר טויזנטער מייל —
איך זע זי, איך גרייך זי
אָט באַלד, אין איין וויל!

אוּן טויזנטער יאָרן
וואָס האָט פאַר אַ וועלט?
מיר דאַכט: איך האָב נעכטן
געוואוּנט אויף איר ערד.

וויי נאָענט! וויי נאָענט!
שטרעק אויס בלויז דיין האַנט,
אוּן — וואונדער! גלייך גרייכסטו
דיין היים אוּן דיין לאַנד!

אוּן וואונדער! — דו פילסט שוין,
וויי ס'רוישט איבער דיר
די ווינטן די לינדע
דורך פענצטער אוּן טיר...

צוויי שטעט

תל-אביב און ירושלים —
וועלכע שטאָט וועלכע העלטער? —
ביידע שיין — ירושלים
איז דאָך אָבער עלטער.

תל-אביב אַ שטאָט אַ נייע,
ערשט ניט לאַנג געבויט זיך;
בריייטע גאַסן, הויפן פרייע,
און נאָך מער, זי גרייט זיך!

בלויז דאָס רעדן, ווי אַ תפילה,
נוסח ספרדי — פרומער!
קומט פון אונדז אַ רב אַפילו,
איז ער שיר אַ שטומער...

ירושלים — שטאָט די וואויליע,
קעניגן און נביא;
נאָ'נט „מערת המכפלה",
אָט די וואַנט מערבי!

ס'איז כדאי אויך ספרדיש ריידן —
שוין צוליב די ערטער;
תפילה טאָן ביי ציונ'ס פריידן,
זינגען עלטסטע וועלטער!

קומט ער, פרעגט ער, יישר כחם!
פריי און גרינג, צום חידוש!
גיט ער באַלד וועם שלום-עליכם —
און מען רעדט שוין יידיש...

פרומע יידן — מיט דעם ניגון,
יידן פון גמרא;
ווייזט מען וואו אַכסניא קריגן,
עסט ער, קיין עין־הרע!...

„עסט און בענטשט אין לויבט גאָט, פעטער,
בענטשט מיט אַ מזומן;
גייט אייך נאָכדעם זען די פּלעצער,
אין צו מנחה קומען!..."

אין ארץ־ישראל...

אין ארץ ישראל איז ליכטיק,
אין ארץ ישראל איז ריין:
און טאָמער פעלט אויס דאָרט ברונעמס,
איז טרינקט מען דעם רעגן אַליין.

אין ארץ ישראל הערשט יושר,
גאָטס שטימע פון אומעטום רופט:
און טאָמער פעלט אויס דאָרטן שולן,
מאַכט קלוג דאָרט דעם מענטשן די לופט.

אין ארץ ישראל הערשט חדוה
און ס׳פילט זיך דאָרט גליקלעך דער ייד:
און טאָמער פעלט אויס דאָרט פידלען,
רוישט שטענדיק דער ירדן זיין ליד.

אין ארץ ישראל די הייזלעך —
איינשטאָקיק, מיט בלומען אין הויף:
און טאָמער פאַרוועלט זיך דיר העכער,
דאָן שטייג צום באַרג תבור אַרויף.

1915